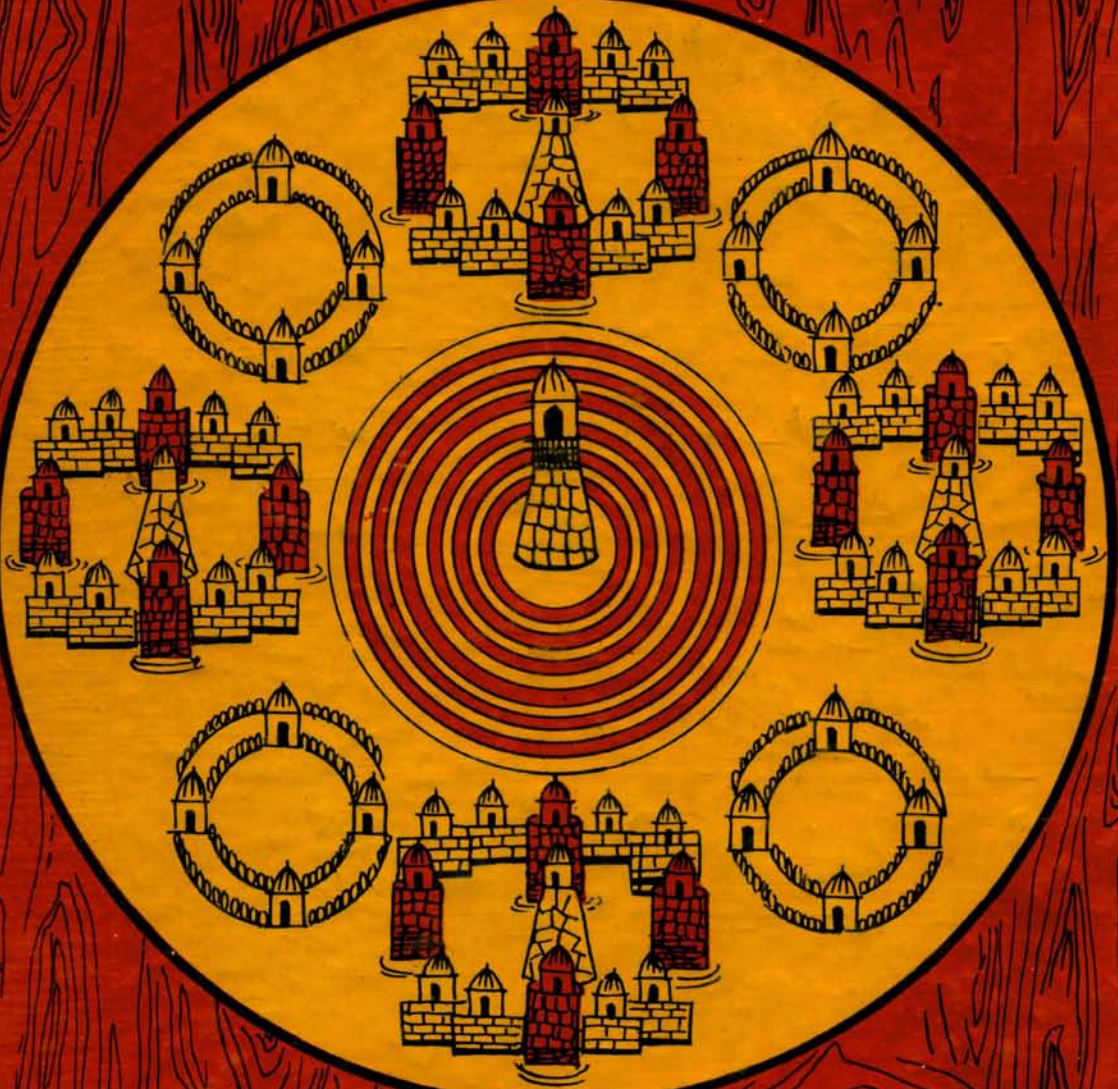

મુહન ક્ષેત્ર સમાપ્ત

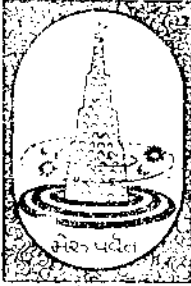

વિવેચન: પૂ. પંડ્યા સજ્જ મહારાજ શ્રોતિયા તાંદ પિજયજી ગણિપર

ओं अहं नमः ।

णमोऽयु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ।

श्रीमद् जिनलद्वगण्डिभमाश्रमणुविनिर्भित

महान्ध्रप्रसभास

જૈન દષ્ટિએ મહાભૂગોળ

ભાગ પહેલો

(જાળુદ્વીપ અધિકાર)

—: વિવેચનકાર અને સંપાદક :—

સ્વ. સિદ્ધાંતમહોદયે કર્મસાહિત્યનિપુણમતિ સુવિશુદ્ધસંયમમૂર્તિ પૂજ્યપાદ
આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજસાહેબના પદપ્રભાવક
સ્વ. આગમદ્વિવાકર શાસનપ્રભાવક પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય
જાળુસૂરીશ્વરજી મહારાજસાહેબના વિદ્વાન તપસ્વી શિષ્યરત્ન
પૂજ્ય પંન્યાસજી મહારાજ શ્રીનિત્યાનંદવિજયજી ગણિવર

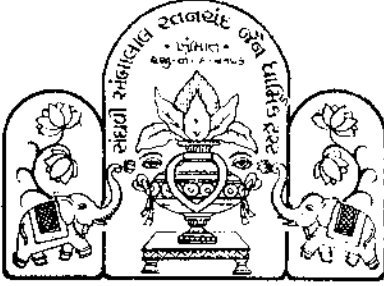
(૧૨ સંવત ૨૫૦૫)
વિશા સંવત ૨૦૩૫]

કિંમત
૩૧ રૂપિયા

(આવૃત્તિ પહેલી)
ત્રિશ ૧૦૦૦

પ્રકાશક :

શા તારાચંદ અંબાલાલ

માણેકચોક, અંબાલાલ ૩૮૮ ૬૨૦.

પ્રાપ્તિસ્થાન :—

બી. એ. શાહ એન્ડ બ્રધર્સ

૭૬, ઝવેરી બજાર

મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

રતનપોળ, હાથીખાના

અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

સોમચંદ ડી. શાહ

જીવનનિવાસ સામે,

પાલીતાણા ૩૬૪૨૭૦

સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદભાઈના

પરિવાર તરફથી શ્રુત પ્રકાશન માટે

રૂ. ૨૫૦૦૧ ટ્રસ્ટને પ્રાપ્ત થયેલ છે.

બન્ને ભાગની કિંમત ૬૦ રૂપિયા

: મુદ્રક :

પંકજકુમાર ગોવિંદલાલ પટેલ

મથૂર પ્રિન્ટર્સ

ગાંધીરોડ, પુલનીચે, અમદાવાદ.

BRIHAT KSHETRA SAMAS

BY—SHRIMAD JINBHADRA GANI
KSHAMA SHRAMAN

The great Geography — From Jain point of view

PART-I

CRITICISM

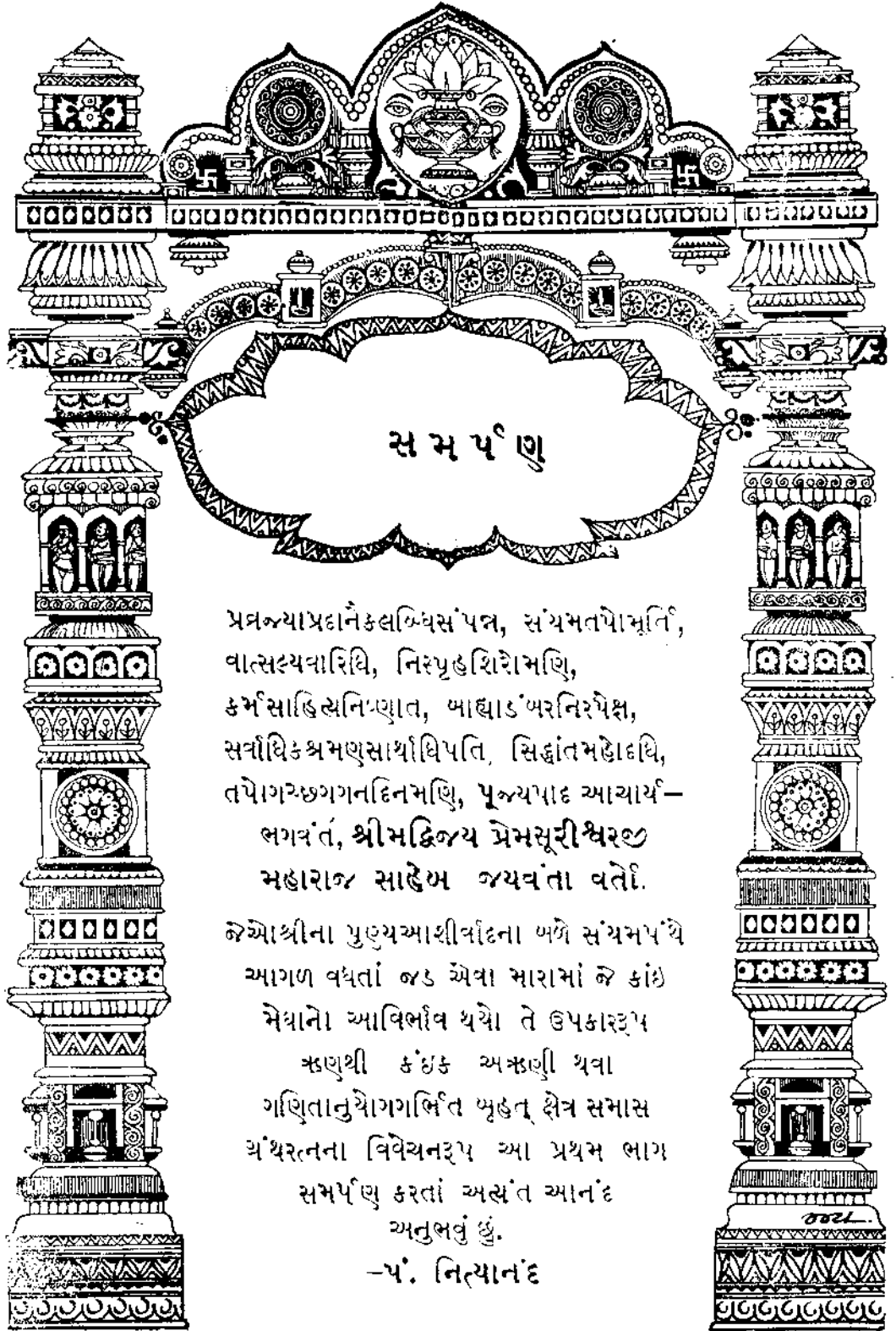
Pujya Acharyadeva Shrimad Vijay Premsurishvarji
Maharaj's disciple PattaPrabhavak Vijay Acharyadeva
Shrimad Vijay Jambusurishvareji Maharaja's disriple
Pujya Panyasji Maharaj Shri Nityanand Vijayji Ganivar

Vir Samvat, 2505 } Price { First Edition,
A.D. 1978 } Rs. 31/ only { Copies 1000

Publisher : Sanghavi Ambalal Ratanchand
Jain Dharmik Trust, Cambay

Printers : Mayur Printers
Under Bridge, Gandhi Road, Ahmedabad-1

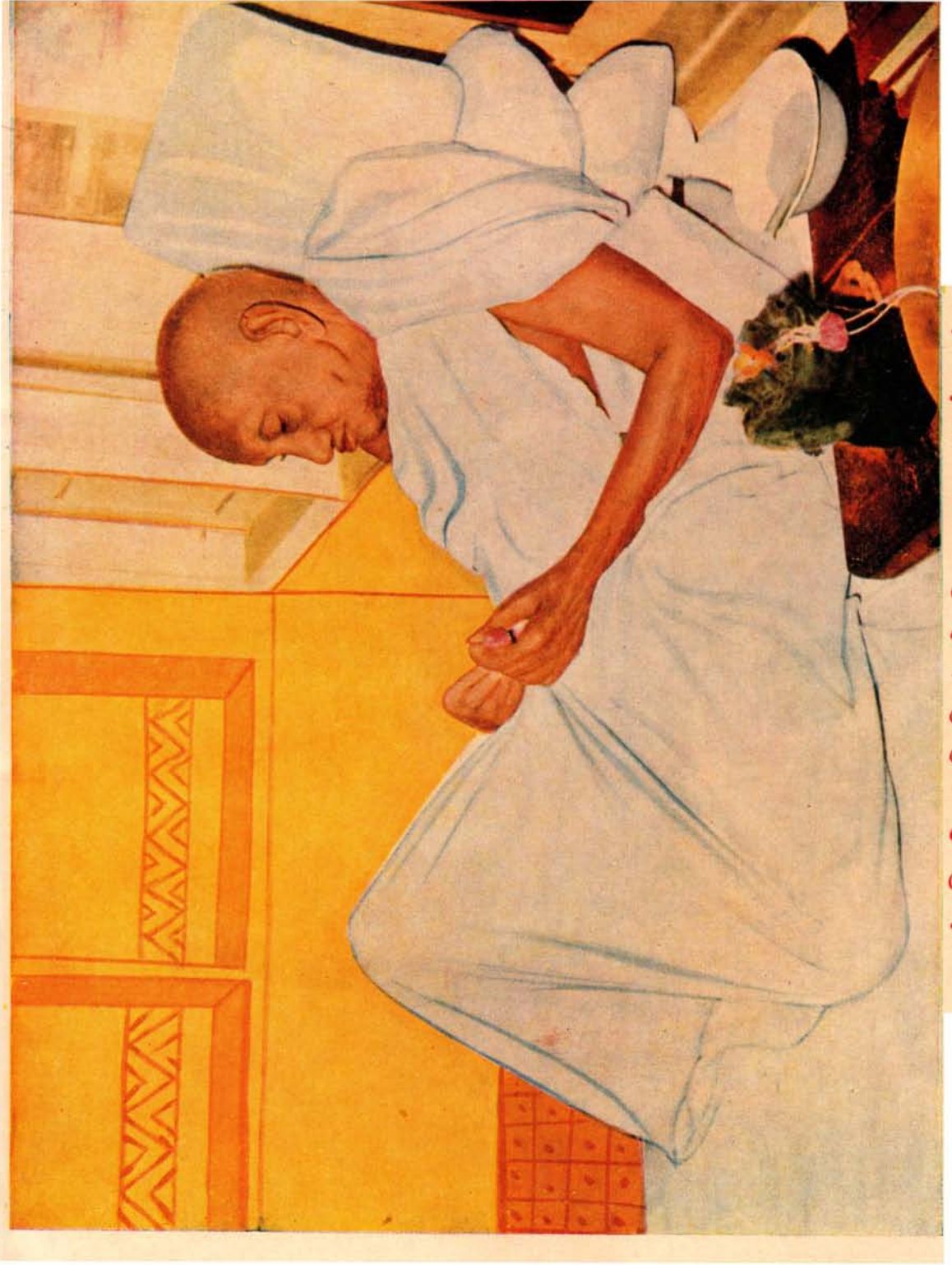
380001

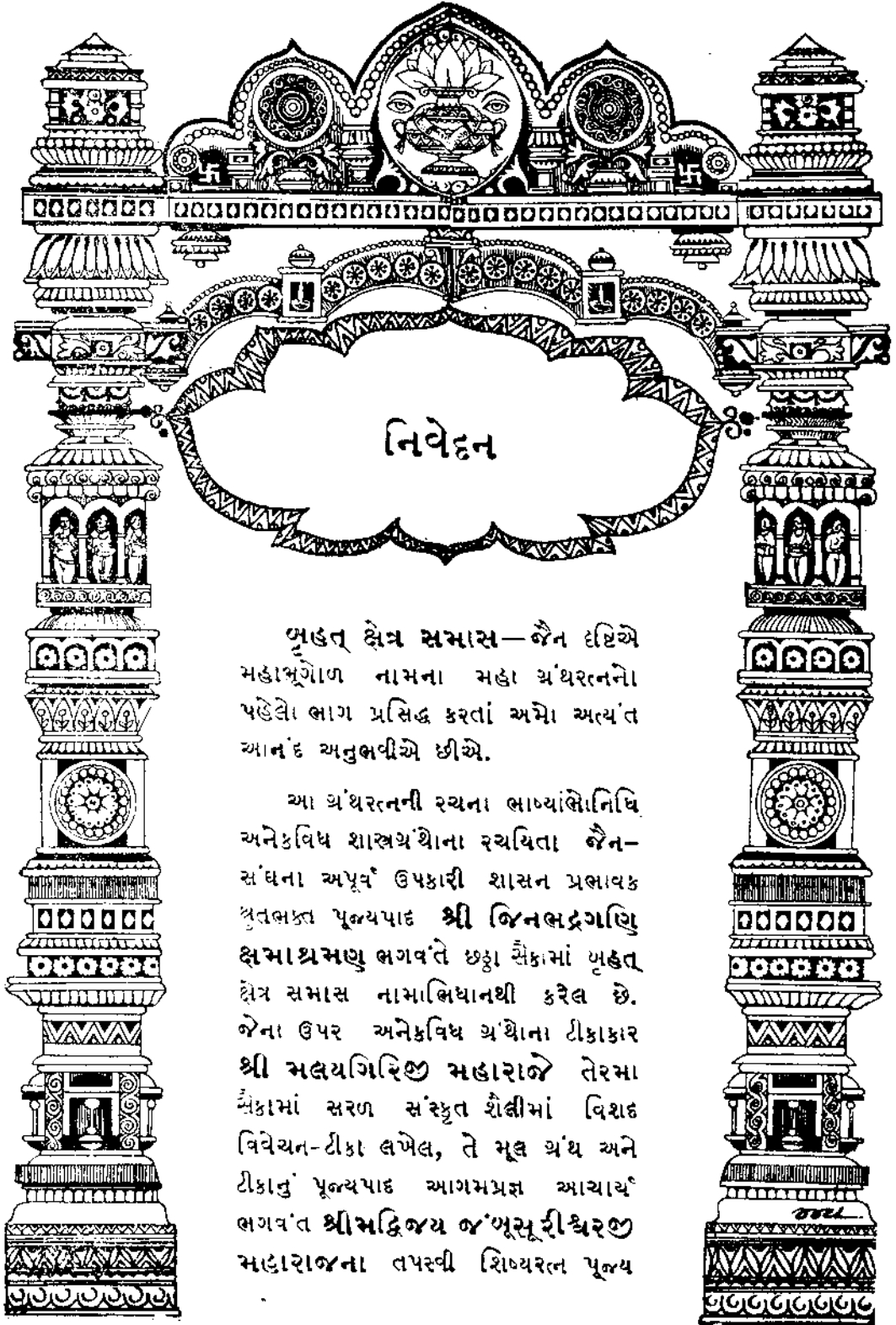
પ્રવ્રજ્યાપ્રદાનૈકલબ્ધિસંપન્ન, સંયમતપોમૂર્તિ,
 વાત્સલ્યવારિધિ, નિરપૃહશિરોમણિ,
 કર્મસાહિત્યનિપ્ણાત, બાહ્યાડંબરનિરપેક્ષ,
 સર્વોધિકશ્રમણસાર્થાધિપતિ, સિદ્ધાંતમહોદધિ,
 તપોગચ્છગગનદિનમણિ, પૂજ્યપાદ આચાર્ય—
 ભગવંતં, શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી
 મહારાજ સાહેબ જયવંતા વર્તે.

જ્યોત્સ્ના પુણ્યઆશીર્વાદના બળે સંયમપંથે
 આગળ વધતાં જડ એવા મારામાં જે કાંઈ
 મેવાનો આવિર્ભાવ થયો તે ઉપકારરૂપ
 ઋણથી કંઈક અઋણી થવા
 ગણિતાનુયોગગર્ભિત બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ
 ચંચલરતના વિવેચનરૂપ આ પ્રથમ ભાગ
 સમર્પણ કરતાં અસંત આનંદ
 અનુભવું છું.

—પં. નિત્યાનંદ

સ્વ. કર્મસાહિત્યનિપુણુભતિ સિદ્ધાંતમહોદધિ પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

નિવેદન

બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ—જૈન દષ્ટિએ મહાભૂગોળ નામના મહા ગ્રંથરત્નનો પહેલો ભાગ પ્રસિદ્ધ કરતાં અમે અત્યંત આનંદ અનુભવીએ છીએ.

આ ગ્રંથરત્નની રચના ભાષ્યાંકોનિધિ અનેકવિધ શાસ્ત્રગ્રંથોના રચયિતા જૈન-સંઘના અપૂર્વ ઉપકારી શાસન પ્રભાવક ધૃતભક્ત પૂજ્યપાદ શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણુ ભગવંતે છકા સૈકામાં બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ નામાભિધાનથી કરેલ છે. જેના ઉપર અનેકવિધ ગ્રંથોના ટીકાકાર શ્રી મલયગિરિજી મહારાજે તેરમા સૈકામાં સરળ સંસ્કૃત શૈલીમાં વિશદ વિવેચન-ટીકા લખેલ, તે મૂલ ગ્રંથ અને ટીકાનું પૂજ્યપાદ આગમપ્રજ્ઞ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય જ'બૂસૂરીશ્વરજી મહારાજના તપસ્વી શિષ્યરત્ન પૂજ્ય

પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી નિત્ય નંદ વિજયજી ગણિવરશ્રીએ ગુજરાતી ભાષામાં વિશદ વિવેચન તૈયાર કરેલ છે. જે અમે પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

જૈન શાસનનું વર્તમાન શ્રુત ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલ છે. (૧) દ્રવ્યાનુયોગ, (૨) ગણિતાનુયોગ, (૩) ચરણકરણાનુયોગ અને (૪) ધર્મકથાનુયોગ.

ધર્મકથાનુયોગ સમજવો સરળ છે. ચરણકરણાનુયોગ આચારમાં મૂકવાનો હોઈ જીવનમાં મહત્વની વસ્તુ છે. આમ છતાં સમજવામાં સરળ છે. જ્યારે દ્રવ્યાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વિના જાણી શકાય તેમ નથી.

વર્તમાન કાળે પણ જીવવિચાર-નવતત્ત્વાદિ પ્રકરણો, કર્મચંદ્ર, કર્મ-પ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહ, લોકપ્રકાશ, પ્રજાપત્તા, ભગવતીજી વગેરે અનેકવિધ દ્રવ્યાનુયોગ વિષયક શાસ્ત્રો છે. તેના જ્ઞાતા પણ પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત વગેરે છે. તેવી જ રીતે જંબૂદ્વીપવ્રજસિ સૂર્યવ્રજસિ, ચંદ્રવ્રજસિ, ક્ષેત્રસમાસ, સંગ્રહણી વગેરે અનેકવિધ ગણિતાનુયોગ વિષયક શાસ્ત્રો છે અને તેના જ્ઞાતા આચાર્ય ભગવંતો અને મુનિ ભગવંતો છે.

સ્વ. પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રવિશારદ ચારિત્રમૂર્તિ સર્વાધિકસંજ્ઞ-શ્રમણસાર્થાધિપતિ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજજીએ સમસ્ત જીવન, દરમિયાન દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગનું ઉંડું ચિંતન કર્યું. તેમજ ચરણકરણાદિ યોગના અથો આચારાંગ, ઔઘનિર્ચુક્તિ, બૃહત્કંડપ, નિશિથ વગેરેનું પણ ઉંડું ચિંતન-મનન કરેલ. દર્શનશાસ્ત્રોનો પણ સુંદર યોગ પ્રાપ્ત કરેલ. તેઓશ્રીનું સમસ્ત જીવન મુખ્યતા શ્રુતના પઠન, ચિંતન, મનન અને દાનમાં પસાર થયેલ. આવા પૂજ્યશ્રીએ પોતાના સમુદાયમાં અનેકવિધ આત્માઓને શ્રુતના અપૂર્વ દાન કર્યા અને તેના પરિણામે એક જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, ત્યાગમાં રક્ત સંજ્ઞાબંધ મુનિઓનો વિશાળ સમુદાય તેઓશ્રીએ હોલો કરી જૈનસંઘની મહાન ભક્તિ કરેલ છે.

પ્રસ્તુત વિવેચન કતાં પંન્યાસજી મહારાજ મહાન ત્યાગી, તપસ્વી, વક્તા, કવિ, સંયમરક્ત સમુદાયના એક પદસ્થ મહાત્મા છે. યુવાન વયમાં ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને તેમણે ગુરુનિશ્રામાં સુંદર પ્રકારે ગ્રહણશિક્ષા અને આસે-

વનશિક્ષા પ્રાપ્ત કરી છે, અને પરિણામે આ જીવન સ્વાધ્યાય, તપ, ત્યાગાદિથી ઓતપ્રોત બનાવેલ છે. સંવત ૨૦૩૩ની સાલમાં અધેરીમાં વર્ધમાનતપની સોમી ઓળીની પૂર્ણાદૂતિ કરેલ છે. તેમજ માસખમણો, વીસસ્થાનક, જ્ઞાન-પાંચમ, ચોમાસી આદિ અનેક અકામ્યો તથા બીજા ઘણા તપો કરવા સાથે અનેક ઉપયોગી ગ્રંથોનું સંપાદન વગેરે કરેલ છે. તપની સાથે સ્વાધ્યાયનો સુમેળ કરી આ મહાત્માએ અત્યંત પરિશ્રમ વેડીને તૈયાર કરેલ આ ગ્રંથના પ્રકાશનનો લાભ આપવા માટે અમે તેમના અત્યંત ક્ષણી છીએ.

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય પ્રેમ-સૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર પ્રવચનપ્રભાવક, વર્ધમાન તપોનિધિ ન્યાયશાસ્ત્ર વિશારદ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જીવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન સમતાસાગર સ્વ પૂજ્ય પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવરશ્રીના વિદ્વાન શિષ્ય પૂજ્ય મુનિવર શ્રી હેમચંદ્ર વિજયજી મહારાજ(અમારા સંસારી બંધુ)ના સદુપદેશથી અમારા પિતાશ્રી સ્વ. અંબાલાલ રતનચંદના સ્મરણાર્થે અમારા માતૃશ્રી મૂળીબહેને સાત ક્ષેત્રની ભક્તિ તથા અનુકંપાદિ સુકૃતોનો લાભ મળે તે માટે ‘સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ’ની સ્થાપના કરેલ છે અને શા. અંબાલાલ રતનચંદભાઈના પરિવાર તરફથી શ્રુત પ્રકાશન માટે રૂ. ૨૫૦૦૧ (પચીસ હજાર એક રૂપિયા) ટ્રસ્ટને પ્રાપ્ત થયેલ છે.

તથા અમારા સંસારી બહેન પૂ. સાધ્વીજી શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મહારાજ, તારાચંદભાઈની સુપુત્રી પૂ. સાધ્વીજી શ્રી દિવ્યશાશ્રીજી મહારાજ તથા પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી હેમચંદ્ર વિજયજી મહારાજના સંસારી અવસ્થામાં સગાઈ કરેલ પૂ. સાધ્વીજી શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મહારાજ આદિની પ્રેરણાના યોગે અમારી ધર્મભાવના દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી ગઈ, જેના પરિણામે સંવત ૨૦૩૩ના વૈસાખ સુદ ૭ના મંગલ દિવસે વાલકેશ્વર-બાણગંગા મુકામે વિમલ સોસા-યટીમાં એક નાનકડા ઘર-દેરાસરની સ્થાપનાનો લાભ અમેને મળ્યો. જેમાં બિરાજમાન શ્રી વિમલનાથસ્વામી આદિ જિતબિંબોતા દર્શન-પૂજન-વંદનનો લાભ આજીવનના અનેક સાધર્મિક બંધુઓ લઈ રહ્યા છે. ત્યાર પછી ચાલુ

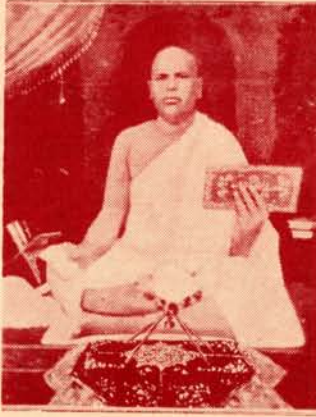
સાલ ૨૦૩૪માં અમદાવાદ પાલડી વિસ્તારમાં એક નાનું ધર્મ આરાધના માટેનું સ્થાન કરવાનો લાભ પણ અમેને પ્રાપ્ત થયેલ છે.

સમ્યગ્જ્ઞાનની ભક્તિમાં પરમપૂજ્ય મુનિરાજશ્રી હેમચંદ્રવિજયજી મહારાજે સંગ્રહિત કરેલ ‘પદાર્થ પ્રકાશ’ ભાગ ૧ હો જેમાં હવવિચાર-તત્ત્વતત્ત્વના પદાર્થોનો સુદર રીતે સંગ્રહ છે. તેના પ્રકાશનનો લાભ પણ અમેને મળેલ છે. તથા પ્રસ્તુત ‘બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ’ ગ્રંથના પ્રકાશનનો લાભ પણ પૂજ્ય મહારાજશ્રીએ અમેને આપેલ છે.

હકીકતમાં પૂજ્યશ્રી આ ગ્રંથનું વિવેચન કરી રહેલ ત્યારે અમારા દ્રષ્ટના મુખ્ય દ્રષ્ટી શ્રી તારાચંદભાઈ પૂજ્યશ્રીના વંદનાર્થે ખંભાત ગયેલ. પૂજ્યશ્રીએ આ કાર્ય અંગેનો એક સાર્થકલેખકૃતિ પત્ર આપ્યો અને તે અંગે શક્ય ઉદ્યમ કરવા ભલામણ કરેલ. અર્થી ઉત્સાહિત થઈ શ્રી તારાચંદભાઈએ પૂજ્યશ્રીને આના પ્રકાશન અંગેની સંપૂર્ણ જવાબદારી અમારા દ્રષ્ટને સોંપી દેવા જણાવ્યું. પૂજ્યશ્રીએ પણ આમાં અનુમતિ આપી. જેથી જૈન ભૂગોળના આ આદર ગ્રંથના પ્રકાશનની જવાબદારી અમે સ્વીકારી. પ્રસ્તુત ગ્રંથ જૈન ભૂગોળના વિસ્તૃત જ્ઞાનના ખજાના રૂપ છે.

આવા ઉત્તમ મહાગ્રંથનું સરળ-સુવાચ્ય નિશ્ઠ વિવેચન તૈયાર કરી પ્રેસ કોંપીથી માંડી સંપાદન વગેરેનું બધુંજ કાર્ય પૂજ્ય પંચાસજી મહારજે જાતે જ સંભાળેલ છે. ખુદ વગેરે પણ જાતે જ તપાસેલ છે. છતાં મુદ્રણઅધિયો રહી ગયેલ ક્ષતિ સુધારી લેવા નિનંતી છે. પૂજ્યશ્રીની આ શ્રુતભક્તિની જેટલી અનુભવદના કરીએ તેટલી ઓછી છે.

પ્રાન્તે આ ગ્રંથમાં વિવિધ દ્રષ્ટના જે જે દ્રષ્ટીઓએ જ્ઞાનખતાની રકમ આપેલ છે, તથા તે લિવાયના વ્યક્તિગત પણ જેમણે જે જે રીતે દાનદિ આપેલ છે તથા મયૂર પ્રિન્ટર્સના સંચાલકોએ સુઘડ અને સુંદર રીતે ઝડપી આ ગ્રંથ તૈયાર કરેલ છે. ટાઇટલ તથા દ્વિરંગી ફ્રેટા છાપી આપનાર દીપક પ્રિન્ટરીના કાર્યવાહક તથા જૈન ચિત્રકાર શ્રી દલસુખભાઈ તથા નિભાકરભાઈ, જયેશભાઈ આદિએ સુંદર ચિત્રો વગેરે તૈયાર કરી આપેલ છે. સન પ્રોસેસ સ્ટુડીઓવાળાએ સમયસર બ્લોકો તૈયાર કરી આપેલ છે. ઉપરાંત

સ્વ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજયનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ
(આત્મારામજી મહારાજ)

પૂજ્ય ઉપાધ્યાય
શ્રી વીરવિજયજી ગણિવર

સ્વ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજય કમલસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સ્વ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજય દાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સ્વ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સ્વ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજયજંબૂસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્ય સાધ્વીશ્રીજી ચારિત્રશ્રીજી દ્વારા કેટલાક ખોલો મળ્યા છે તે બદલ સૌનો હાર્દિક અભાર માનીએ છીએ.

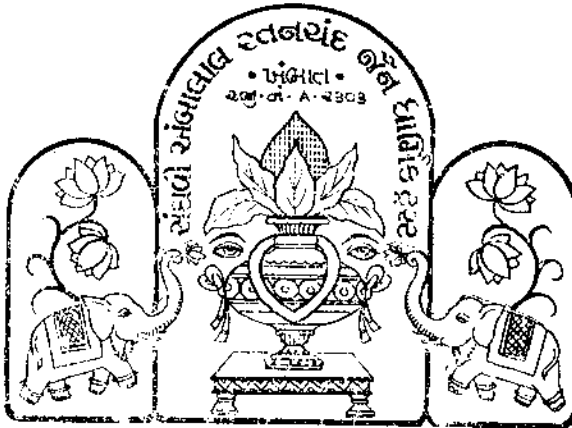
જૈન ભૂગોળ વિષયક આ સુંદર ગ્રંથનો ચતુર્વિધસંઘ પઠન-પાઠન કરી અપૂર્વ કર્મનિર્જરા કરી આત્મકલ્યાણ સાધી મોક્ષની નજીક બને એવી આશા રાખીએ છીએ.

સાત દેવની ભક્તિનો તેમજ અનુકંપાદિ સુકૃતોનો વિશેષ લાભ અમોને મળ્યા કરે એ જ એક માત્ર અભ્યર્થના.

સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ :—

(૧) શા તારાચંદ અંબાલાલ,	(૨) શા બંસીલાલ અંબાલાલ,
(૩) શા ધરેન્દ્ર અંબાલાલ,	(૪) શા પુંડરિકલાલ અંબાલાલ,
(૫) શા સુકેશ બંસીલાલ,	(૬) શા ઉપેન્દ્ર તારાચંદ.

સંવત ૨૦૩૪ ભાદરવા વદ ૯ સોમવાર, સુબહ.

શ્રુતજ્ઞાન મહિમા

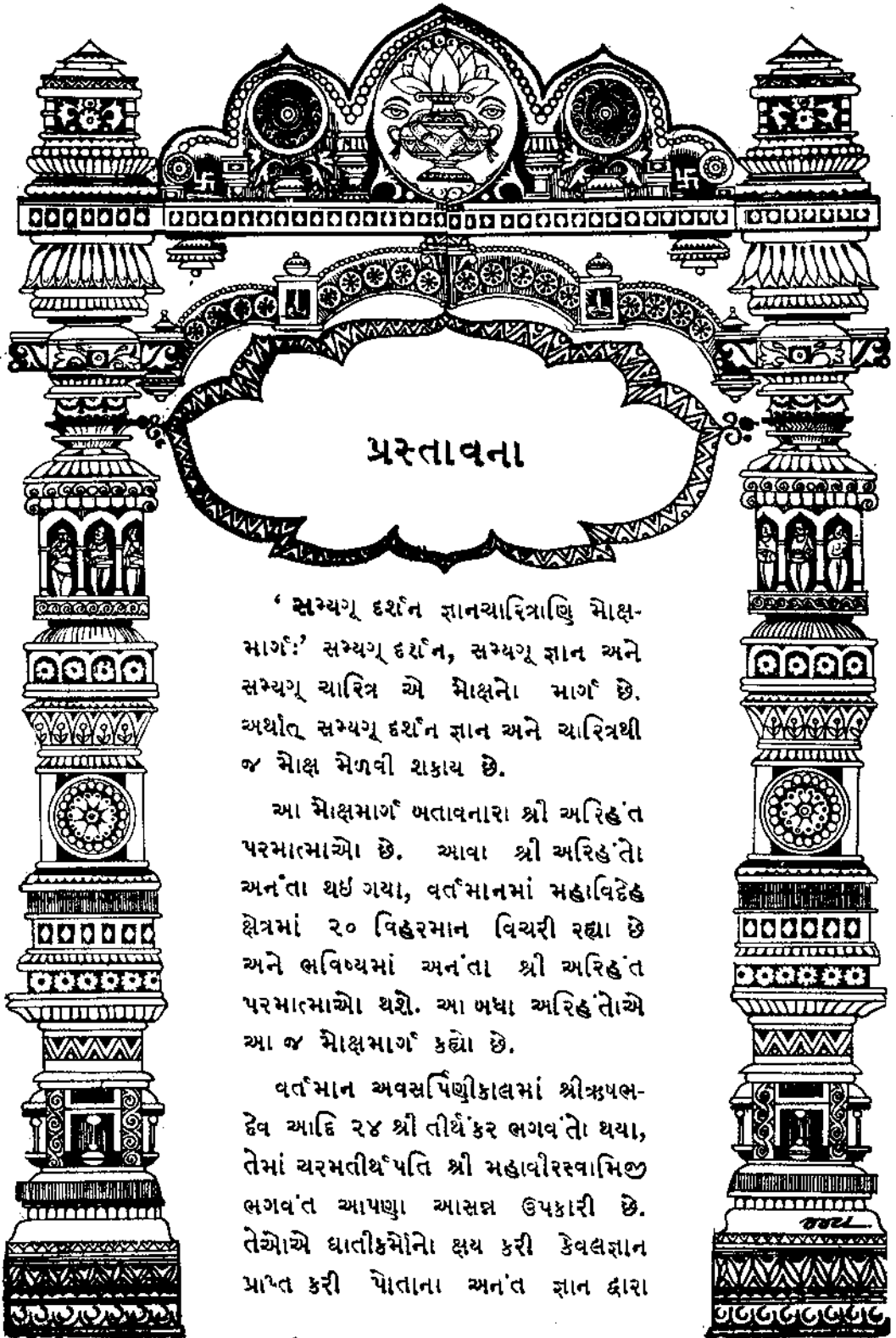
શ્રુતજ્ઞાનનો મહિમા મોટો, સ્વપર પ્રકાશક જાણો;
સમજે દેખે જ્ઞાનથી રે, શ્રુતજ્ઞાન સર્વ પ્રમાણો રે.
ભવિકા જ્ઞાનપદ નિત્ય વંદો. ૧

ચાર જ્ઞાન તો મૂક જ કહ્યા, શ્રુતજ્ઞાન તો વાચાલ;
કેવળજ્ઞાની પણ શ્રુતના યોગે, ઉદ્ધાર કરે વૃદ્ધ બાલ રે.
ભવિકા જ્ઞાનપદ નિત્ય વંદો. ૨

ચૌદ તથા વીસ ભેદો શ્રુતના, જિનવરે ભાખ્યા જહ રે;
તેહ થકી વ્યવહાર સવિ ચાલે, અવધારો ભવિ તેહ રે.
ભવિકા જ્ઞાનપદ નિત્ય વંદો. ૩
(નવપદજી મહાપૂજા)

કૃષ્ણ

સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રગટે છતે, જીવ ચોથે ગુણધાન;
અનુક્રમે ગુણ આરોહતા, તેરમે કેવલ જ્ઞાન. ૧
જ્ઞાનરહિત જીવડા, પામે ભવ કેરા દુઃખ;
સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રભાવથી, પામે શાશ્વતા સુખ. ૨
તીર્થંકર સૂર્યસમ કહ્યા, કેવળી ચંદ્ર સમાન;
ઉભય વિરહે જ્ઞાન છે, જાણો દીપક સમાન. ૩
જાણો જ્ઞાન વિના ક્રિયા, સંસાર કેરું મૂલ;
જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા સહી, શિવપદને અનુક્લ. ૪

સમસ્ત ૧૪ રાજલોકના સ્વરૂપનું ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે નિરૂપણ કર્યું. તેમની પાસેથી ત્રિપદી ‘ઉપન્નેહ વા વિગમેહ વા, ધ્રુવેહ વા’ પ્રાપ્ત કરી બીજબુદ્ધિના ધણી શ્રી ગણધર ભગવંતોએ સમસ્ત દ્વાદશાંગીની સૂત્રરૂપે રચના કરી.

આ દ્વાદશાંગીનું જ્ઞાન મેળવનારા ચૌદપૂર્વી અથવા શ્રુતકેવળી કહેવાયા, શ્રુતકેવળી તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા.

શ્રી તીર્થંકર ભગવંતો પોતાના કેવલજ્ઞાન દ્વારા જેટલું, જેવું, જેવી રીતે પદાર્થ આદિનું નિરૂપણ કરે તેવું નિરૂપણ શ્રુતકેવળી શ્રુતજ્ઞાનના બળે કરી શકે છે. શ્રી તીર્થં-ભગવંતો સાક્ષાત્ જાણી શકે છે અને જોઈ શકે છે. જ્યારે શ્રુતકેવળી જોઈ શકતા નથી માત્ર જાણી શકે છે. પણ નિરૂપણ કરતા કેવળજ્ઞાની અને શ્રુતકેવળીને ઇન્દ્રિય જીવ જાણી શકે નહિ કે આ શ્રુતકેવળી છે.’

શ્રી ગણધર ભગવંતે પોતાના જ્ઞાનનો વારસો સૂત્રરૂપ પોતાના શિષ્યાદિને આપ્યો તેઓએ પોતાના શિષ્યાદિને આપ્યો.

શ્રી મહાવીરસ્વામીજી ભગવંતના શ્રી ઇન્દ્રભૂતિજી આદિ અગ્રીઆરે શ્રી ગણધર ભગવંતોએ સ્વયં દ્વાદશાંગીની રચના કરેલી છે. ચરમ કેવળી શ્રી જંબૂસ્વામીજી થયા છે. તે પછી શ્રી પ્રભવસ્વામીજી; શ્રી શયંભવસ્વામીજી, શ્રી યશોભદ્રસૂરિ, શ્રી સંભૂતિ-વિજય, શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી અને શ્રી સ્થૂલભદ્રસ્વામીજી આ ૬ મુનિ ભગવંતો શ્રુત-કેવળી થયા. અર્થાત્ ૧૪ પૂર્વના જ્ઞાતા હતા. તેમાં શ્રી સ્થૂલભદ્રસ્વામી ૧૦ પૂર્વ સુધી સૂત્ર અને અર્થના જ્ઞાતા અને બાકીના ૪ પૂર્વના સૂત્રથી જ્ઞાતા હતા.

તે પછી ૧૦ પૂર્વધરે યાવત એક પૂર્વધર વગેરે જ્ઞાનના ભંડાર અનેક મહાત્મા મુનિભગવંતો થયા તે પછી કાળના બળે જ્ઞાન ઘટતું ચાલ્યું.

આર્થ શ્રી વજ્રસ્વામિજી પછી આર્થ શ્રી રક્ષિતસૂરિજીએ ભાવિજીવોની બુદ્ધિબળની ક્ષીણતા જાણી શાસ્ત્રને ચાર વિભાગમાં વહેંચી દીધાં. ૧. દ્રવ્યાનુયોગ વિભાગ, ૨. ગણિ-તાનુયોગ વિભાગ, ૩. ચરણ-કરણાનુયોગ વિભાગ, અને ૪. ધર્મકથાનુયોગ વિભાગ પાડ્યા.

૧. દ્રવ્યાનુયોગ વિભાગમાં—ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, આકાશોસ્તિકાય, જીવોસ્તિકાય, પુદ્ગલોસ્તિકાય અને કાળ. આ છ દ્રવ્યોનું દ્રવ્યોસ્તિકાય નયથી ધ્રુવતા અર્થાત્ કાયમ રહેવાપણું અને પર્થિવોસ્તિકાય નયથી ઉત્પત્તિ અને નાશપણું. તે દ્રવ્યોના ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળના અનંતાનંત પર્ચાંયો. જીવદ્રવ્ય અને પુદ્ગલદ્રવ્યને અનુસરતાં

અધ્યાત્મવાદ તેમજ કર્મવાદ, તથા સપ્તભંગી, સાત નયો, કાર્મણાદિ વર્ગણના દ્રણકા-
દિથી અનંતપ્રદેશી રકધો, મિથ્યાત્વાદિ હેતુથી કાર્મણ વર્ગણાઓનું જીવદ્રવ્ય સાથે ક્ષીર-
નીરની જેમ અથવા અગ્નિ-લોહાની જેમ એક-મેક થવું. પ્રતિસમયે સ્વઅવગાઠ, આકા-
શપ્રદેશગત અનંતપ્રદેશી કાર્મણ વર્ગણના રકધોનું અહણુ-વિસર્જન, અહણુ કરતાં તે તે
રકધોમા લેશ્યા સહચરિત કાષાયિક અધ્યવસાયો તેમજ મન-વચન-કાચ યોગ વડે થતી
પ્રકૃતિ, સ્થિતિ રસની પ્રદેશબંધ અને કર્મોનો સ્પૃષ્ટ, બદ્ધ, નિષ્પત્ત, નિકાચિતપણા
વગેરેનું સ્વરૂપનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે આ વિષય ઘણો ગહન છે.

દ્રવ્યાનુયોગના વિષયોનું શ્રવણ, મનન, વિચારણા વગેરે દર્શનશુદ્ધિનું પરમસાધન
તથા વિપુલ કર્મની નિર્જરા કરાવનાર છે.

શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓ છન્નસ્થ સમયમાં ગાઠ કર્મો યાવત ધાતીકર્મોનો ક્ષય,
દ્રવ્યના ચિતનરૂપ શુક્લધ્યાનથી કરે છે.

૨. ગણિતાનુયોગ વિભાગમાં—ચૌદરાજ લોક, ઉર્ધ્વલોક, તીર્થલોક, અધો-
લોક, અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો, અઢી દ્વીપમાં રહેલા ભરતઆદિ ક્ષેત્રો હિમવંતઆદિ પર્વતો,
હરિવર્ષાદિ યુગલિક ક્ષેત્રો, ગંગા-સિંધુ આદિ મહાનદીઓ, સિદ્ધાચતનાદિ કૂટો, પશ્ચાદિ
દ્રહો, દેવવિમાનો, ભવનો, નારકીઓ તેના પાટડા વગેરે, શાશ્વત, અશાશ્વત પદાર્થોની,
લંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ, ઉંડાઈ, ક્ષેત્રફળ, ઘનફળ, બાહ્ય, જીવા, ધનુષ્ટ, પરિધિ
વર્ગમૂલ, વગેરે ગણિતના વિષયો તથા પરમાણુથી થતાં રકધોનું ગણિત તથા સંખ્યાનું
અસંખ્યાનું અનંતના લેહો-સ્વરૂપ વગેરે આપવામાં આવ્યું છે.

ગણિતાનુયોગના ગ્રંથોમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, જીવાભિગમ
અનુયોગદ્વાર, જ્યોતિષકરંડક, ક્ષેત્રલોકપ્રકાશ, ક્ષેત્રસમાસ વગેરે ગ્રંથો હાલમાં વિદ્યમાન છે.

૩. ચરણકરણાનુયોગ વિભાગમાં—ચારિત્ર અંગે વિધિ, નિષેધ, ઉત્સર્ગ-
અપવાદ, સંયમમાર્ગનું નિરૂપણ, પંચાચાર, ચરણસત્તરી, કરણસત્તરિ વગેરેનું નિરૂપણ
કરનારાને આચારાંગ વગેરે શાસ્ત્ર ગ્રંથોનો સમાવેશ થાય છે. ચરણકરણાનુયોગ સંયમની
સ્થિરતા માટે પરમ સાધન છે. ક્રિયા વગેરેમાં નિમગ્ન રહેવા માટે પરમ આલંબન છે.

ચરણકરણાનુયોગથી ભાવરોગ નિર્મૂલ થાય છે અને અવિચલ અક્ષય, આત્મિક
સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૪. ધર્મકથાનુયોગ વિભાગમાં—મહાન આત્માઓના જ્વલંત પ્રેરણા આપતા
જીવન ચરિત્રો આલેખાયેલા છે, જે સન્માર્ગમન કરનારને સહાયક બને છે. તેમજ

સન્માર્ગથી બ્રહ્મ થતાં આત્માઓને પુનઃ માર્ગમાં સંસ્થાપિત કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે.

ધર્મકથા પણ ચારિત્ર પ્રાપ્તિના હેતુ માટે છે. ધર્મકથાનુયોગનો વિષય સરળ હોવાથી આત્માર્થી જીવેને ઘણો જ લાભ કરનારો છે.

ધર્મકથાનુયોગમાં જીવનચરિત્રોની શુદ્ધિ એવી રીતે કરવામાં આવી છે કે કથાની સાથે દ્રવ્યાનુયોગાદિ ત્રણ યોગો પણ છુટક છુટક મૂકેલા હોવાથી તે તે યોગોનું જ્ઞાન પણ સહેલાઈથી થઈ જાય.

વળી આત્મા છેક નીચી કક્ષામાંથી કઈ રીતે વિકાસ સાધતો આગળ વધે છે તથા પોતાના ઉપર આવી પડતાં નાનાં મોટાં ભયંકર દુઃસ્વપ્ન ઉપસર્ગો-પરિસંહોમાં પણ કેવા સહિષ્ણુ બની આત્મિક શુભોન્ના શિખર સર કરે છે તથા કેવાં નિમિત્ત મળતાં કેવા પટકાયા અને પાછા કેવા નિમિત્તવશ ઉઠે ચઢી ગયા. વગેરે પ્રસંગો તે તે વ્યક્તિઓના જીવનપ્રસંગો જાણવા સાથે ઉત્તમ પ્રેરણા આપનારા હોય છે.

બાળજીવો પણ રસપૂર્વક ધ્યાનથી કથાઓ સાંભળી પ્રેરણા મેળવે છે.

સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ પ્રરૂપિત સૂક્ષ્મ અને ઝીણવટ ભર્યા કથનો ઉપર પૂર્વાચાર્યો-મહર્ષિઓએ બાળજીવોના ઉપકાર માટે જે આત્મવાદ, કર્મવાદ, પુદ્ગલવાદ વગેરે વિષયોની જે સાહિત્યરચનાઓ કરી છે, તેની સાહિત્યરચના જગતમાં જોવા મળતી નથી.

આવું નિરુપણ વાંચતા કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી સુજનન સમજી શકે એમ છે કે ‘આવું સૂક્ષ્મ નિરુપણ કેવળજ્ઞાની લિવાય કોઈ જ કરી ન શકે.’

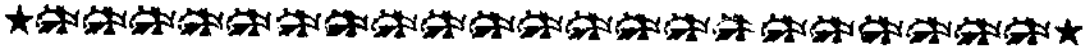
ગણિતાનુયોગ ગર્ભિત જૃહત્ત ક્ષેત્રસમાસરૂપ આ પ્રકરણ અંતરત્ન શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ગુરુ ભગવંતે ભવ્ય જીવેના ઉપકાર માટે અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રરૂપ-સમયક્ષેત્ર એટલે જ્યાં રાત્રિ-દિવસ આદિનો વ્યવહાર છે એવા ક્ષેત્રનું નિરૂપણ આગમ-અંથમાંથી ઉદ્ધરીને પાકૃત ભાષામાં ગાથા રૂપ પ્રમાણ કરેલ છે.

આ અંથના પાંચ વિભાગો પાડવામાં આવેલા છે.

પહેલો વિભાગ	જંબૂદ્વીપ	અધિકાર ગાથા	૩૯૮	પ્રમાણ
બીજો	,, લવણ સમુદ્ર	,,	,,	૯૦
ત્રીજો	,, ધાતકીખંડ દ્વીપ	,,	,,	૮૧
ચોથો	,, કાલોદધિ સમુદ્ર	,,	,,	૧૧
પાંચમો	,, પુન્કરાર્ધ દ્વીપ	,,	,,	૭૫

૬૫૫

પાંચમો અધિકાર પૂર્ણ થયા પછી છેલ્લી ગાથામાં ‘ગાહાણં છચ પળપળા હંતિ
 इत्थ सत्थमि’ વચનથી આ ગ્રંથમાં ઉપર મુજબ ૬૫૫ ગાથા પ્રમાણ છે. જ્યારે
 ટીકાકારે ‘ગાહાણં છચ સયા સત્તતીસા હોતિ પઢિપુણ્ણા’ આ પાઠાંતરને અનુસારે ૬૩૭ ગાથા
 પુરેપુરી છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરેલ છે. તેનું કારણ પ્રક્ષેપ ગાથા ન ગણી હોય અથવા
 ખીલું કોઈ કારણ હોય તે તેા તેઓ જ બાણે.

ટીકાના અનુસારે મૂલ ગાથામાં પાઠ રાખેલ છે. કઈ ૧૮ ગાથા પ્રક્ષેપ રહેલી છે
 તે માટે શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરમાંની હસ્તલિખિત પ્રત
 મેળવતાં નીચે મુજબની ૧૮ ગાથાઓ નથી. પ્રથમ અધિકારમાં ગાથા ૪૧ ૪૨-૫૩-
 ૫૪-૫૫-૫૬-૧૦૨-૧૫૧-૧૫૨-૧૬૩-૨૫૦-૨૬૬, બીજા અધિકારમાં ગાથા ૪૩,
 ત્રીજા અધિકારમાં ગાથા ૧૬-૩૧-૫૮, ચોથા અધિકારમાં ગાથા ૫ અને પાંચમા
 અધિકારમાં ગાથા ૬. ગ્રંથમાં અધિકારની ગાથા ગણતા છેલ્લા અધિકારમાં ૭૬ ગાથા
 થાય છે. તે હિસાબે કુલ ૬૫૬ ગાથા થાય છે.

ગ્રંથકાર શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ યુગપ્રધાનની ગણનામાં ૩૦મા યુગપ્રધાન
 કહેવાય છે. તેઓશ્રીનો જન્મ વીર સંવત ૧૦૧૧, વિક્રમ સંવત ૫૪૧માં થયો હતો.
 વિ. સં. ૫૫૫માં માત્ર ૧૪ વર્ષની ઉંમરે બાલ્યવયમાં ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું.
 ૪૪મા વર્ષે યુગપ્રધાન પદથી વિભૂષિત થયા હતા. કુલ ૧૦૪ વર્ષનું આયુષ્ય અને
 ૬૦ વર્ષનો ચારિત્ર પર્યાય પાળીને સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા.

શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ વિક્રમના છઠ્ઠા સાતમા સૈકામાં થયા હતા. તેઓ-
 શ્રીએ જીવાભિગમ, પદ્મવણી, જંબૂદ્વીપ પ્રસન્નિ, સૂર્ય પ્રસન્નિ આદિ આગમ ગ્રંથોરૂપ
 સમુદ્રનું મંથન કરીને બાળજીવોને ઉપકારક અમૃતસમાન જૃહત્ત ક્ષેત્રસમાસ, જૃહત્ત
 સંગ્રહણી જેવા મહત્ત્વપૂર્ણ ગ્રંથોની રચના કરી છે. ઉપરાંત તાર્ત્તિક વિષયોથી ભરપૂર
 વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય મહાન ગ્રંથની ૪૫૦૦ ગાથા સુધી (અપૂર્ણ) રચના તથા જિતકલ્પ
 સભાષ્ય, વિશેષણવતી, નિશિથભાષ્ય, ધ્યાનશતક વગેરે ગ્રંથોની અદ્ભૂત રચના કરેલી છે.

આ જૃહત્ત ક્ષેત્ર સમાસ ગ્રંથમાં અઢીદ્વીપમાં રહેલા પર્વતો, ક્ષેત્રો, નદીઓ, દ્રહો,
 કુંડો વગેરેની લંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ, ઉંડાઈ વગેરેનું ઘણા નિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં
 આવેલું છે. તેમાં અનુક્રમે જંબૂદ્વીપ, લવણસમુદ્ર, ધાતક્રીખંડ, કાલોદધિસમુદ્ર અને
 પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં રહેલા ભરતઆદિ મહાક્ષેત્રો, હિમવંતઆદિ વર્ષધર પર્વતો, દીર્ઘ
 વૈતાઢ્ય પર્વતો, વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વતો, ગંગા-સિંધુ આદિ મહાનદીઓ, મેરૂપર્વત, ભદ્ર-

શાલવન, નંદનવન, સૌમનસવન, પાંડુકવન, શ્રી તીર્થંકરોના જન્મભક્ષિષેક કરવામાં આવે છે તે અભિષેક શિલાઓ, જંબૂવૃક્ષ, વનખંડ, વેદિકા, પાતાલકળશો વગેરે શાશ્વત પદાર્થોની લંબાઈ, પહોળાઈ વગેરેનું માપ વગેરે જણાવેલ છે, તથા ગણિતની પણ સારી સ્પષ્ટતા કરવામાં આવેલી છે.

આ વિષયોના સરળતાથી ખ્યાલ આવે તે માટે તે તે વિષયોના ચિત્રો, ચત્રો વગેરે પણ આપવામાં આવેલ છે.

શ્રી જિહ્વદ્રગણે ક્ષમાશ્રમણે છઠ્ઠા સૈકામાં આ જૃહત્ત ક્ષેત્ર સમાસ ગ્રંથની ૬૫૫ ગાથા પ્રમાણ રચના કરેલી તે પછી આ જ ગ્રંથના આધારે સંવત ૧૪૨૮માં પંદરમા સૈકામાં પૂજ્યપાદ શ્રી રત્નશેખર સૂરીશ્વરજી મહારાજે લઘુ ક્ષેત્ર સમાસ ગાથા ૨૬૩ પ્રમાણ સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે રચના કરેલ છે.

૨૬૩ ગાથા પ્રમાણ લઘુ ક્ષેત્ર સમાસ ગ્રંથનું ભાષાંતર શ્રાવક ભીમશી માણેક તરફથી તથા જૈનધર્મપ્રસારક સભા (ભાવનગર) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ. તે પછી સંવત ૧૯૯૦ માં પૂ. પ્રવર્તક મુનિવર શ્રી ધર્મવિજયજી મહારાજે શાસ્ત્રીય આધારે સંશોધન પૂર્વક ચત્રો, ચિત્રો, વિશદ ગુજરાતી વિવેચન સાથે તૈયાર કરેલ મુક્તિકમલ જૈન મોહનમાળા (વડોદરા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયું હતું.

ત્યારબાદ આ ગ્રંથ અપ્રાપ્ય જેવો થતાં ત.જેતરમાં તે લઘુ ક્ષેત્ર સમાસની પુનરાવૃત્તિ સ્વ. પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય નેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમુદાયના વિદ્વાપી સાધ્વીજી શ્રી ચારિત્રશ્રીજીએ ઘણી મહેનત લઈને પ્રસિદ્ધ કરેલ છે.

જૃહત્ત ક્ષેત્ર સમાસ ગાથા ૬૫૫ ના આધારે લઘુ ક્ષેત્ર સમાસ ગ્રંથ રચાયેલ છે. આથી આ જૃહત્ત ક્ષેત્ર સમાસ ગ્રંથમાં ૩૯૨ ગાથા વધુ હોવાથી દરેક પદાર્થોનું સ્વરૂપ-ગણિત વગેરે વિશદ રીતે હોય એ સ્વાભાવિક સમજાય એમ છે.

જૃહત્ત ક્ષેત્ર સમાસ ગ્રંથ ઉપર મલધારી શ્રી મલયગિરિ મહારાજે તેરમા સૈકામાં સંસ્કૃત ભાષામાં ટીકા કરેલી. તેનું ગુજરાતી વિવેચન કરવાની ભાવના થઈ અને પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રીમદ્વિજય જંબૂસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબને જણાવતાં તેઓશ્રીએ ગ્રાંથસાહન આપતા અને પૂજ્ય ગુરુબ્રાતા જ્યોતિર્વિદ્ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય રૈવતસૂરીશ્વરજી મહારાજે કાઠી આપેલ સં. ૨૦૩૧ ના શ્રાવણ વદ પના શુભ દિવસે મુંબઈ ભાવખલા ઉપાશ્રયમાં આ શ્રી જૃહત્ત ક્ષેત્ર સમાસ ગ્રંથનું વિવેચન લખવાનો પ્રારંભ કર્યો. સાથેજ શ્રી નવપદજીના દરેક પદ ઉપર ૮-૮ પૂજ રચવાની પણ શરૂઆત કરેલ.

અને અંથનું કામ ગુરુકૃપાથી ચાલતુ રહ્યું. જૃહત ક્ષેત્ર સમાસનું તૈયાર થયેલ લખાણ દીવાળી બાદ પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય જંબૂસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે તપાસવાની શરૂઆત કરીને થોડા પેશનું લખાણ તપાસ્યું તે દરમ્યાન ખીજી કામ આવી પડતા અને ઘાટકોપર એક બાગિકાની દીક્ષા પ્રસંગે પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિ શાસનપ્રભાવક આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ સાથે વડાલા થઈ ઘાટકોપર પધાર્યા.

૨૧. સિદ્ધાંતમહોદધિ પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પદ્ધર શિષ્યરત્નો અને ગુરુબ્રાતાની નિશ્રામાં આ છેલ્લો જ દીક્ષા મહોત્સવ ઉજવવાનો હશે, એમ લાગે છે, કેમકે ઘાટકોપરથી પૂજ્ય આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય જંબૂસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબની તખીયત અસ્વસ્થ થતાં શાયન થઈ પાછા ભાયખલા પધાર્યાં. પછી તખીયત વધારે નરમ થઈ જતાં નામાંકિત ડોક્ટરો અને શ્રી સંઘ વગેરેના સતત દ્રવ્ય-ભાવ ઉપચાર ચાલુ હોવા છતાં બે દિવસની માંદગીમાંજ સંવત ૨૦૩૨ ના માગસર સુદ પ્રથમ ૮ ના ભાયખલા જૈન ઉપાશ્રયમાં તેઓશ્રી સમાધિ પૂર્વક કાલધર્મ પામતાં ચારે તરફ શોકનું વાતાવરણ ફેલાયું. આથી આ અંથનું લખાણ તેઓશ્રીથી જોઈ શકાયું નહિ તે વખતે નવપદજીની બહોતેર પૂજામાંથી ૨૮ પૂજાની રચના થઈ હતી.

સંવત ૨૦૩૨નું ચાતુર્માસ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય વર્ધમાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય રૈવતસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ સાથે અંધેરી-મુંઝઈમાં ચોમાસુ થતાં, સ્વર્ગસ્થ પૂજ્યપાદ ગુરુદેવના શુભ આશીર્વાદથી અને પૂજ્ય આચાર્યદેવો તથા મુનિવર શ્રી દેવભદ્રવિજયજી, મુનિવરશ્રી સિદ્ધાચલ વિજયજી મુનિવર શ્રી ભુવનકીર્તિવિજયજી અદ્વિના સહકારના યોગે લખાણનું કામ ચાલુ રહ્યું તથા બહોતેર પ્રકારી મહાપૂજાની રચના પૂર્ણ થઈ અને અંધેરીસંઘ તરફથી પુરતક છપાઈને તૈયાર થતાં સૌ પ્રથમવાર અંધેરીમાં જ શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી જિનાલયમાં નવે દિવસ ઠાઠમાંથી નૂતન પૂજા ભણાવાઈ હતી.

જૃહત ક્ષેત્ર સમાસ અંથનું લખાણ ચાલુ હતું. તે તૈયાર થયેલું લખાણ તપાસી જવા માટે વિદ્વદ્વિશેષભણી, ન્યાયશાસ્ત્ર વિશારદ તપેનિધિ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુ સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબને વિનંતી કરતાં તેઓશ્રીએ પંન્યાસજી શ્રી જયઘોષવિજયજી ગણિ ઉપર લખાણ મોકલી આપવાનું જણાવ્યું અને તેમને પણ

લક્ષ્મણ લખી. આથી જેટલું લખાણ તૈયાર થયું હતું તેટલું લખાણ તેમના ઉપર મોકલી અપ્યું. તે લખાણ તેમણે સુવિશાલગચ્છાધિપતિ સિદ્ધાંતમહોદધિ પૂજ્યપાદ સ્વ. આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના શિષ્યરત્ન મુનિવર શ્રી કુલચંદ્ર વિજયજીને તપાસી લેવા સોંપ્યું અને પૂછવા જેવું પૂછી લેવા કહેલ.

ખરેખર તે મુનિવરે ખૂબ જ કાળજી પૂર્વક લખાણ તપાસીને સુધારવા જેવું સુધારીને પંચાસજીને બતાવીને તે લખાણ મને મોકલતા રહ્યા છે.

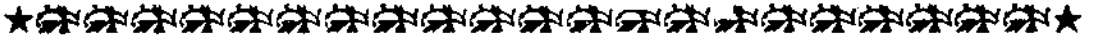
સંવત ૨૦૩૩નું ચાતુર્માસ પૂજ્ય ગુરુબ્રાતા આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જયંતશેખર-સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ આદિની તખીયતના કારણે તેઓશ્રીની સાથે ખંભાતમાં થયું. તેઓશ્રીની સાથે મુનિરાજ શ્રી જયદેવવિજયજી, મુનિરાજ શ્રી દિવ્યાનંદવિજયજી, મુનિરાજ શ્રી ખ્યાતકીર્તિવિજયજી, મુનિરાજ શ્રી ચંદ્રસુંદરવિજયજી હતા. બધાના સહકારથી ઝડપથી અંથ લખવાનું કામ ચાલુ રહી શક્યું.

આ દરમિયાન બી. એ. શાહ એન્ડ બ્રધર્સવાળા સુશ્રાવક તારાચંદલાઈ અંબાલાલ ખંભાત આવેલા. તેઓએ વરસોની મહેનતે તૈયાર થઈ શકે એવા આ અંથનું કામ જોયું. અને અંથની ઉપયોગીતા સમજતા પોતાના પિતાના નામથી શરૂ કરેલ ટ્રસ્ટ તરફથી આ અંથ પ્રકાશિત કરવા ભાવના પ્રદર્શિત કરી અને સાથે જણાવ્યું કે ‘આ અંથ જલદી પ્રકાશિત થાય તેમ કરો.’

તારાચંદલાઈની વાત સાંભળી મને આશ્ચર્ય થયું. ખરેખર ‘સ્વ. પૂજ્ય ગુરુદેવે જ તારાચંદલાઈને પરોક્ષ રીતે પ્રેરણા કરી નહિ હોય?’ બાકી મને પોતાને એ કલ્પના પણ ન હતી તેમ આશા પણ ન હતી કે ‘આટલો જલદી અંથ છપાવવાની શરૂઆત થઈ શકશે.’

શ્રી તારાચંદલાઈની આ સૂચનાથી ચિત્રો વગેરે તૈયાર કરાવવાનું તથા મુદ્રણ માટે પ્રેસવાળાને રૂબરૂ બોલાવી નક્કી કર્યું અને સં. ૨૦૩૪ના કારતક મહિનામાં પુસ્તક છપાવવાનું શરૂ થયું. ઘણા ચિત્રો તૈયાર થઈ ગયા હતા અને કેટલાક ચિત્રોના પ્લોકો પણ નવા તૈયાર થઈ ગયેલા એ અરસામાં સ્વ. પૂ. આ. શ્રી વિ. નેમિસૂરી-શ્વરજી મહારાજ સાહેબના સમુદાયના સાધવીજી શ્રી ચારિત્રશ્રીજીએ સંપાદન કરી છપાવેલ લઘુશ્લેષ સમાસ અંથની પુનરાવૃત્તિ જોવામાં આવી. તેમાં પહેલી આવૃત્તિના કેટલાંક ચિત્રોના નવા પ્લોકો બનાવીને છપાવેલા જોવામાં આવતા વિચાર આવ્યો કે ‘આ તૈયાર પ્લોકો મળી શકે તો પ્લોકોના કેટલોક ખર્ચ બચી જાય,’ આથી પ્લોક

મેળવવા માટે પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય દેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરજી મહારાજ ઉપર ખંભાતથી પત્ર લખ્યો. તેમની લલામણથી સાંધીજી શ્રી ચારિત્રશ્રીજી તરફથી સિંગલ કલરના ૪૭ પ્લોકો અને ટુકલરના ૧૦ પ્લોકો કુલ ૫૭ પ્લોકો મળ્યા. આ પ્લોકોમાથી ઘણાખરા પ્લોકો આ ગ્રંથમાં ઉપયોગમાં લેવાયા છે. જ્યારે બીજા જરૂરી નવા ચિત્રો તૈયાર કરાવી તેના પ્લોકો બનાવરાવીને છપાવેલ છે.

આ રીતે ગ્રંથનું સુદૃઢ કાર્ય અડપથી ચાલતું રહ્યું. સં. ૨૦૩૪નું ચાતુર્માસ પણ પૂજ્ય ગુરુબ્રાતા આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જયંતશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ સાથે અમદાવાદ-નવરંગપુરા, જૈન ઉપાશ્રયમાં થતાં ગ્રંથ અંગેના કાર્યની ઘણી અનુકુળતા રહી. સાથે મુનિરાજ શ્રી જયદેવવિજયજી, મુનિરાજ શ્રી દિવ્યાનંદવિજયજી, મુનિરાજ શ્રી ખ્યાતકીર્તિવિજયજી આદિ સહાયક થતા. આ જૃહત્ત્વ ક્ષેત્ર સમાસ ગ્રંથના પહેલા ભાગનું કાર્ય સંપૂર્ણ થવા પામ્યું. તેમજ આખા ગ્રંથનું કાર્ય લખાણ પણ પૂજ્ય આચાર્યદેવની નિશ્રામાં પૂર્ણ થયું.

પુસ્તક બહુ મોટું થઈ ન જાય અને વાંચવા-લખવા વગેરેમાં અનુકુળતા રહે માટે આ પ્રથમ ભાગમાં જંબૂદ્વીપ નામના પહેલા અધિકારની ૩૯૮ ગાથા પૈકી ૩૬૦ ગાથા સુધીનું એટલે—દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર, જંબૂવૃક્ષ અને મેરુપર્વતના સ્વરૂપ સુધીનું વિવેચન આપવામાં આવેલ છે.

પહેલા અધિકારનું બાકી રહેલ મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ, જ્યોતિષચક્રનું સ્વરૂપ તે પછી બીજા અધિકાર લવણસમુદ્રનું સ્વરૂપ, ત્રીજા અધિકાર ધાતકીખંડ દ્વીપ, ચોથા અધિકાર કાલોદધિ સમુદ્ર, અને પાંચમો અધિકાર પુષ્કરાર્ધ દ્વીપનું સ્વરૂપ વગેરેનું વિવેચન બીજા ભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવનાર છે.

આ ગ્રંથરત્નનું વિવેચન લખવામાં જૃહત્ત્વ ક્ષેત્ર સમાસ મૂલ પ્રાકૃત ગાથા અને ટીકાનો આધાર મુખ્ય રાખી, અનુયોગ્યાર સૂત્ર, ક્ષેત્ર લોકપ્રકાશ, કાલ લોકપ્રકાશ, શ્રી જીવાભિગમ સૂત્ર, શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર, શ્રી સૂર્યપ્રગ્નપ્તિ, શ્રી ચંદ્રપ્રગ્નપ્તિ, મંડલપ્રકરણ, કલ્પસૂત્ર, જૃહત્ત્વ સંગ્રહણી-લઘુ ક્ષેત્ર સમાસ-વિવેચન, અભિધાન ચિંતામણી, રાજેન્દ્રકોષ, વગેરે ગ્રંથોની સહાય લીધેલ છે. તેથી આ ગ્રંથોના કર્તા, લેખક, પ્રકાશક, સંપાદક વગેરે સૌને કૃતજ્ઞભાવે યાદ કરે છું.

પરમશુરુદેવ સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય પ્રેમ-સૂરીશ્વરજી મહારાજસાહેબ, વર્તમાન ગરુડાધિપતિ પરમશાસન પ્રભાવક આખ્યાનવાચસ્પતિ

પૂજ્યપાદ આચાર્યલગવંત શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબની પરમકૃપા, સ્વ. આગમપ્રજ્ઞ પૂજ્ય ગુરુદેવ આચાર્યલગવંત શ્રીમદ્વિજય જંબૂસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પુણ્ય આશીર્વાદના બળે આ કઠંત ગ્રંથરત્નનું વિવેચન કરી શક્યો છું.

પ્રાન્તે ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા આદિ સૌ કોઈ જિજ્ઞાસુ આ ગ્રંથરત્નનું પઢન, પાઠન કરી સર્વજ્ઞપ્રણીત પદાર્થો ક્ષેત્ર સમાસ આદિના સ્વરૂપનું દૃઢશ્રદ્ધાવંત છન્નસ્થ સત્ય માની શકે, અથવા સર્વજ્ઞ પોતે સાક્ષાત્ જાણી દેખી શકે. પરંતુ સર્વજ્ઞપણાની શ્રદ્ધા વિનાનાઓ માટે તો બહુ વિષમ છે. કેમકે ‘અમુક માઈલની વિસ્તારવાળી આ પૃથ્વી છે’. એવા નિર્ણયવાળાને અને હિમાલયથી મોટા પર્વતો, આટલાંટિક, પાસિફિક સમુદ્રથી મોટા સમુદ્રો જોયા ન હોય કે સાંભળ્યા ન હોય તેવાઓને સેંકડો અને હજારો યોજનના પર્વતો, લાખો, કરોડો, અને અસંખ્ય યોજનના વિસ્તારવાળા દ્વીપો અને સમુદ્રો, અસંખ્ય ચંદ્રો, અસંખ્ય સૂર્યો વગેરે, શી રીતે માને ? એમના મનમાં તો એમ જ થાય કે ‘આટલા મોટાં પર્વતો, આટલા બધા વિસ્તારવાળા દ્વીપ-સમુદ્રો હોઈ જ ન શકે.’ માટે શ્રદ્ધાગમ્ય આ પદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવી મહાકર્મ નિર્જરા સાધી પરંપરાએ સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરનારા બનો. એ જ શુભેચ્છા.

વિવેચન લખવામાં શ્રી જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો તે ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુષ્કંઠ. સુસજ્જનોને ભૂલ સુધારવા વિનંતી છે.

સંવત ૨૦૩૪,
આસો સુદ ૧૦,
બુધવાર.
તા. ૧૧-૧૦-૭૮.
જૈન ઉપાશ્રય,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ.

સ્વ. આગમદિવાકર પૂજ્યપાદ આચાર્ય લગવંત
શ્રીમદ્વિજય જંબૂસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય
પંન્યાસ નિત્યાનંદવિજય

* વિ પ યા નુ ક મ *

વિષય	ગાથાંક	પેજનંબર
ભૂમિકા	૧	૧
મંગલ આદિ અનુબંધ		૩
ત્રંથ ભણવાના અધિકારી		૪
ઉર્ધ્વ-અર્ધો-તીર્થાલોકમાં શું હોય ?		૫
પહેલો દ્વીપ અને છેલ્લો સમુદ્ર	૨	૫
સંખ્યાત-અસંખ્યાત-અનંતનું સ્વરૂપ		૬
અનવસ્થિત ખ્યાલાનું ચિત્ર		૭
શલાકાદિ ત્રણુ , , ,		૮
અસંખ્યાત સંખ્યાના નવ પ્રકારો		૧૧
અનંત સંખ્યાના , , ,		૧૨
કાર્મણિક મતે સંખ્યાનું સ્વરૂપ		૧૩
દ્વીપ-સમુદ્રોની સંખ્યા	૩	૧૫
રજ્જુમાં કેટલું		૧૫
કાલ સંખ્યાનું કોષ્ટક		૧૬
સમય સમજવા માટે સ્થૂલ દૃષ્ટાંત		૧૬
પ્રકારાંતરે કાલનું માપ		૧૭
પથ્યોપમ-સાગરોપમનું સ્વરૂપ		૧૮
બાહર ઉદ્ધાર પથ્યોપમ		૧૯
ઘનવૃત્ત ખ્યાલાનું ચિત્ર		૨૦
૧ થી ૭ દિવસના વાલાય કહેવાનું પ્રયોજન		૨૧
સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પથ્યોપમ		૨૨
બાહર અર્ધા , ,		૨૨
સૂક્ષ્મ , , ,		૨૩
બાહર ક્ષેત્ર , ,		૨૩
સૂક્ષ્મ , , ,		૨૩

ખીચોખીચ ભરેલા ખાદર કે સફમ રોમખંડવાળા કુવામાં		
અસ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશ કેવી રીતે હોય ?		૨૪
તેનું દષ્ટાંત		૨૪
છ પ્રકારના સાગરોપમનું સ્વરૂપ		૨૫
જંખૂદ્રીપ-લવણ સમુદ્ર આદિ કેટલા યોજન પ્રમાણ		૨૬
અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રનું ચિત્ર		૨૬
ઉત્સેધાદિ અંગુલનું સ્વરૂપ		૩૦
સૂચી-પ્રતર-ધનનું ચિત્ર		૩૨
મનુષ્ય ક્ષેત્રનું પરિમાણ	૪	૩૩
મનુષ્ય ક્ષેત્ર અઢી દ્વીપ-સમુદ્ર પ્રમાણનું કારણ		૩૪
મનુષ્ય ક્ષેત્રની ચક્રવાલ વિષ્કંભની આકૃતિ		૩૫
મનુષ્ય ક્ષેત્ર -અઢીદ્વીપ-સમુદ્રનું ચિત્ર		૩૬
મનુષ્ય ક્ષેત્રની પરિધિ	૫	૩૭
જંખૂદ્રીપ કેવો છે ?	૬	૩૮
પરિધિ અને ગણિતપદની રીત	૭	૩૯
વર્ગમૂલ કાઢવાની રીત		૪૦
વર્ગમૂલનો દાખલો		૪૨
જંખૂદ્રીપની પરિધિ	૮	૪૬
„ નું ક્ષત્રફળ	૯-૧૦	૪૭
ગણિતપદ ક્ષત્રફળ કેવી રીતે લાવવું ?	૧૧	૪૮
પ્રતર-વૃત્ત આકાર જંખૂદ્રીપનું ચિત્ર		૪૯
જંખૂદ્રીપની જગતીનું માપ	૧૨	૪૯
જગતીના ૧૧ વિશેષણો		૫૦
જંખૂદ્રીપની જગતીનું ચિત્ર		૫૧
જગતીની ઉપરથી નીચે આવતા પહોળાઈ જાણવાની રીત	૧૩	૫૨
„ નીચેથી ઉપર જતાં પહોળાઈ જાણવાની રીત	૧૪	૫૩
જગતી ઉપર વેદિકા અને વનખંડ	૧૫	૫૪
„ ઉપરનું સ્વરૂપ		૫૫
જગતીના દેખાવનું ચિત્ર		૫૫
ગવાક્ષ કટકનો દેખાવ		૫૮
જગતી કેને હોય ? જગતીના દ્વાર	૧૬	૫૯

વિષય	ગાથાંક	ચેજનંબર
ચાર દારનાં વિસ્તાર	૧૭	૬૦
” ” નામે	૧૮	૬૧
દારનું સ્વરૂપ		૬૧
દારના અધિષ્ઠાયક દેવનું સ્વરૂપ	૧૯	૬૪
રાજધાનીનું સ્વરૂપ		૬૫
રાજધાનીના ૮૫ પ્રાસાદનું ચિત્ર		૬૭
સુધર્માસભાનું સ્વરૂપ		૬૯
એક દારથી બીજા દારના અંતરની રીત	૨૦	૭૧
દારનું અંતર	૨૧	૭૨
દેત્રો અને પર્વતો કેટલાં	૨૨	૭૨
દેત્રોના નામે	૨૩	૭૩
દેત્રોના નામનું કારણ		૭૩
અઢી દ્વીપમાં રહેલા અધિપતિ દેવોના નામ		૭૪
દેત્રોના નામનું કારણ		૭૫
વર્ષધર પર્વતોના નામે અને કારણ	૨૪	૭૬
સાત દેત્રો છ કુલગિરિ અને મેરુનું ચિત્ર		૭૮
ભરત દેત્રના બે નામે	૨૫	૭૯
ભરતાર્ધ-ઐરવતાર્ધની પહોળાઈ	૨૬	૭૯
બાકીના દેત્રો અને પર્વતોની પહોળાઈ	૨૭	૮૦
ભરતદેત્રની આકૃતિ		૮૦
દેત્ર પર્વતોનું ચિત્ર		૮૧
દેત્ર-પર્વતોનો વિસ્તાર જાણવા માટેની રીત	૨૮	૮૨
પર્વતોના વિસ્તારનું ચંત્ર		૮૨
ભરતદેત્રનો વિસ્તાર	૨૯	૮૪
હિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર	૨૯	૮૪
હિમવંત દેત્રનો વિસ્તાર	૩૦	૮૪
મહાહિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર	૩૦	૮૪
હરિવર્ષ દેત્રનો વિસ્તાર	૩૧	૮૫
નિષધ પર્વતનો વિસ્તાર	૩૧	૮૫
મહાવિદેહ દેત્રનો વિસ્તાર	૩૨	૮૭
દક્ષિણભરતાર્ધ અને વૈતાલ્ય પર્વતની ઈંધુ	૩૩	૮૮

વિષય	ગાથાંક	પેજનંબર
ભરતક્ષેત્રની ઇંધુ	૩૪	૮૯
જીવા અને ઇંધુની આકૃતિ		૮૯
ક્ષેત્રાકિની જીવાની રીત	૩૫-૩૬	૯૧
દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવા	૩૭	૯૩
વૃત્તમંડલનો ત્રિઞ્કલ લાવવાની રીત	૩૮	૯૪
ધનુષ્ટ લાવવાની રીત	૩૯	૯૫
ઇંધુ લાવવાની રીત	૪૦	૯૭
„ „ બીજી રીત	૪૧	૯૮
દક્ષિણ ભરતાર્ધની ઇંધુનો દાખલો	૪૨	૯૯
„ „ તું ધનુષ્ટ	૪૩	૧૦૦
વૈતાલય પર્વતની જીવા	૪૪	૧૦૨
„ „ તું ધનુષ્ટ	૪૫	૧૦૩
બાહ્યાની રીત	૪૬	૧૦૪
મતાંતરે બાહ્યાની રીત	૪૭	૧૦૫
વૈતાલય પર્વતની બાહ્યા	૪૮	૧૦૫
ઉત્તર ભરતાર્ધની જીવા	૪૯	૧૦૬
„ „ તું ધનુષ્ટ	૫૦	૧૦૮
„ „ ની બાહ્યા	૫૧	૧૦૯
હિમવંત પર્વતની જીવા	૫૨	૧૦૯
„ „ „ તું ધનુષ્ટ અને બાહ્યા	૫૩	૧૧૧
હિમવંત ક્ષેત્રની જીવા	૫૪	૧૧૨
„ ક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ અને બાહ્યા	૫૫	૧૧૩
મહા હિમવંત પર્વતની જીવા	૫૬	૧૧૪
„ „ પર્વતનું ધનુષ્ટ અને બાહ્યા	૫૭	૧૧૬
હરિવર્ષ ક્ષેત્રની જીવા અને ધનુષ્ટ	૫૮	૧૧૭
„ „ ની બાહ્યા	૫૯	૧૧૯
નિષધ પર્વતની જીવા-ધનુષ્ટ અને બાહ્યા	૬૦-૬૧	૧૨૦
મહા વિદેહ ક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધની		
જુદી જુદી બાહ્યા જીવા અને ધનુષ્ટ	૬૨-૬૩	૧૨૩
ક્ષેત્રનું પ્રતરગણિત લાવવા મતાંતરવાળી રીત	૬૪	૧૨૮

ધનગણિત થઈ શકે તે પર્વતોના ધનગણિત અને સમુદ્રના ધનગણિત લાવવાની રીત	૬૫	૧૩૦
૬૪મી ગાથાની રીત દેવવાળી હોવાથી ગ્રંથકારના પોતાના મત મુજબની પ્રતરની રીત	૬૬	૧૩૦
દક્ષિણ ભરતાર્ધનો જીવાવર્ગ	૬૭	૧૩૧
વૈતાલ્ય પર્વતનો	૬૮	૧૨૨
ઉત્તર ભરતાર્ધનો	૬૯	૧૩૩
હિમવંત ક્ષેત્ર અને મહાહિમવંત પર્વતનો જીવાવર્ગ	૭૦	૧૩૪
હરિયર્ગ ક્ષેત્ર અને નિષધ પર્વતનો જીવાવર્ગ	૭૧	૧૩૫
મહાવિદેહ ક્ષેત્રના મેયભાગે જીવાવર્ગ	૭૨	૧૩૬
જીવાવર્ગમાં બાહ્યનું પરિમાણ લાવવા શું કરવું ?	૭૨	૧૩૬
ભરતરિના જીવાવર્ગનો યંત્ર		૧૩૭
વૈતાલ્ય પર્વતની બાહ્ય અને પ્રતર ગણિત	૭૩ થી ૭૬	૧૩૭
વૈતાલ્ય પર્વતના પ્રથમ ખંડનું પહેલી મેખલા સુધીનું ધનગણિત	૭૭	૧૪૧
વૈતાલ્ય પર્વતનું ચિત્ર		૧૪૧
” ” ના ખીન્ન ખંડનું પ્રતર	૭૮	૧૪૩
” ” ” ” ધનગણિત	૭૯	૧૪૪
” ” ત્રીજા ” પ્રતર	૮૦	૧૪૫
” ” ” ” ધનગણિત	૮૧	૧૪૬
આખા વૈતાલ્યનું ધનગણિત	૮૨	૧૪૭
ઉત્તર ભરતાર્ધ ક્ષેત્રની બાહ્ય	૮૩-૮૪	૧૪૭
” ” પ્રતર	૮૫ થી ૮૭	૧૪૯
ચોજનની કલાનું ચિત્ર		૧૫૧
હુલ્લ હિમવંત પર્વતની બાહ્ય	૮૮-૮૯	૧૫૨
” ” ” પ્રતર	૯૦ થી ૯૨	૧૫૪
” ” ” નું ધનગણિત	૯૩-૯૪	૧૫૬
હિમવંત ક્ષેત્રની બાહ્ય	૯૫-૯૬	૧૫૭
” ” પ્રતર	૯૭ થી ૯૯	૧૫૯

વિષય	ગાથાંક	પેજનંબર
મહાહિમવંત પર્વતની ખાહા	૧૦૦-૧૦૧	૧૬૧
” ” નું પ્રતર	૧૦૨ થી ૧૦૪	૧૬૪
” ” ધનગણિત	૧૦૫	૧૬૫
હરિવર્ષ ક્ષેત્રની ખાહા	૧૦૬-૧૦૭	૧૬૬
” ” પ્રતર	૧૦૮ થી ૧૧૦	૧૬૮
નિષધ પર્વતની ખાહા	૧૧૧-૧૧૨	૧૭૦
” ” પ્રતર	૧૧૩ થી ૧૧૫	૧૭૨
” ” નું ધનગણિત	૧૧૬	૧૭૫
અર્ધ મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ખાહા	૧૧૭-૧૧૮	૧૭૬
” ” પ્રતર	૧૧૯ થી ૧૨૧	૧૭૮
દક્ષિણ ભરતાર્ધની પ્રતર લાવવાની રીત	૧૨૨	૧૮૦
” ” પ્રતર	૧૨૩ થી ૧૨૭	૧૮૪
જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્ર-પર્વતોના ધધુ-વિષ્કંભ વગેરેનો યંત્ર		૧૮૬
પ્રતરાદિ સારાંશ	૧૨૮	૧૮૮
ઉત્તર તરફના ઐરવતાદિનું વિષ્કંભ આદિ કેટલું ?	૧૨૯	૧૮૯
પર્વતોની ઉંચાઈ અને તેનો વર્ણ	૧૩૦-૧૩૧	૧૯૨
” ” વગેરેનો યંત્ર		૧૯૩
પર્વત ઉપરના કૂટોની સંખ્યા	૧૩૨-૧૩૩	૧૯૪
વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના ૯ કૂટોના નામ અને સ્વરૂપ	૧૩૪	૧૯૫
શાશ્વત પ્રતિમાનું સ્વરૂપ		૧૯૭
પ્રતિમાની આગળ શું શું હોય ?		૧૯૮
હુહાહિમવંત પર્વત ઉપરના ૧૧ કૂટોના નામ અને સ્વરૂપ	૧૩૫-૧૩૬	૨૦૧
મહાહિમવંત પર્વત ઉપરના ૮ કૂટોના નામ અને સ્વરૂપ	૧૩૭	૨૦૩
નિષધ ” ” ૯ ” ” ” ” ” ” ” ”	૧૩૮	૨૦૪
ગંધમાદન ” ” ૭ ” ” ” ” ” ” ” ”	૧૩૯	૨૦૪
માલ્યવંત ” ” ૯ ” ” ” ” ” ” ” ”	૧૪૦	૨૦૫
અમરચંચા રાજધાનીનું સ્વરૂપ		૨૦૭
અમરેન્દ્રના પ્રાસાદનો યંત્ર		૨૦૮
સૌમનસ પર્વત ઉપરના ૭ કૂટોના નામ અને સ્વરૂપ	૧૪૧	૨૧૦
વિદ્યુતપ્રભ ” ” ૭ ” ” ” ” ” ” ” ”	૧૪૨	૨૧૧

વિષય	ગાથાંક	પૈજનનંબર
પર્વત ઉપરના દ્રહોના નામ	૧૬૮	૨૩૫
” ” ” ની લંબાઈ પહોળાઈ	૧૬૯	૨૩૬
” ” ” ના અધિપતિ દેવોના નામ	૧૭૦	૨૩૭
વર્ષધર પર્વત ઉપરના દ્રહોનો યંત્ર		૨૩૮
દ્રહમાંથી નીકળતી નદીઓના નામ	૧૭૧-૧૭૨	૨૩૮
મહાવિદેહ ક્ષેત્રની નદીઓનો યંત્ર		૨૩૯
વૃત્તવૈતાલય પર્વતનું સ્વરૂપ	૧૭૩	૨૪૦
” ” નામ અને		
અધિપતિ દેવના નામ	૧૭૪-૧૭૫	૨૪૧
” ” નું સ્થાન		૨૪૩
” ” ” ચિત્ર		૨૪૪
દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં શાશ્વત નગરીનું સ્થાન	૧૭૬-૧૭૭	૨૪૫
ભરતક્ષેત્રના વૈતાલય પર્વતનું સ્વરૂપ	૧૭૮	૨૪૭
વૈતાલય પર્વતની ગુફાનું	૧૭૯-૧૮૦	૨૪૮
ચક્રવર્તિનો ગુફામાં પ્રવેશ		૨૪૯
વૈતાલયની ગુફામાં માંડલાનું ચિત્ર		૨૫૦
માંડલા કેવી રીતે આવેખે તેનું સ્વરૂપ	૧૮૧-૧૮૨	૨૫૨
ગુફાના અધિપતિ દેવના નામ	૧૮૩	૨૫૩
ગુફામાંની બે બે નદીઓના સ્વરૂપ	૧૮૪-૧૮૫	૨૫૩
ગુફાની ૫૦ યોજન પહોળાઈનો મેળ		૨૫૫
ગુફાની નદીઓનું ચિત્ર		૨૫૬
ઉન્મઝા-નિમઝા નામનું કારણ		૨૫૭
વૈતાલય પર્વતની શ્રેણીનું સ્વરૂપ	૧૮૬	૨૫૮
શ્રેણીના નગરોની સંખ્યા	૧૮૭	૨૫૯
બીજી શ્રેણીના સ્વરૂપ	૧૮૮-૧૮૯	૨૬૦
વૈતાલય પર્વતના ઉપરી તલનું સ્વરૂપ	૧૯૦	૨૬૧
” ” ” ની વેદિકા		૨૬૧
” ” ની મેખલાનું ચિત્ર		૨૬૨
બાકીના વૈતાલય પર્વતનું સ્વરૂપ કેવું હોય ?	૧૯૧	૨૬૩
વિજયમાં રહેલ વૈતાલય પર્વતની વિશેષતા	૧૯૨	૨૬૪

વિષય	ગાથાંક	પેજનંબર
વૃષભ કૂટનું સ્વરૂપ	૧૯૩	૨૬૪
„ „ની પરિધિ	૧૯૪	૨૬૫
ક્ષેત્રોમાં કેવો કાલ હોય ?	૧૯૫	૨૬૬
કાલચક્રનું ચિત્ર		૨૬૭
„ ચંત્ર		૨૬૮
યુગલિકૃતનું સામાન્ય સ્વરૂપ		૨૬૯
૬૨ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષોનું સ્વરૂપ		૨૭૦
આરાઓમાં મનુષ્યના શરીર અને આયુષ્ય		૨૭૨
કુલકરોનું સ્વરૂપ		૨૭૩
„ વખતે નીતિ		૨૭૩
અવસર્પિણી કાલમાં તીર્થંકરાદિ શલાકા પુરુષો		૨૭૫
પાંચમા આરાના છેડાનું સ્વરૂપ		૨૭૬
છઠ્ઠા આરાનું સ્વરૂપ		૨૭૭
ઉત્સર્પિણી કાલનું સ્વરૂપ		૨૭૮
„ „ ના બીજા આરાના પ્રરંભે મહાભેદનું સ્વરૂપ		૨૭૯
કયા ક્ષેત્રમાં કયા આરાના ભાવ હોય		૨૮૦
પદ્મદ્રુનું સ્વરૂપ	૧૯૬ થી ૨૦૩	૨૮૧
દ્રુદેવીના કમળનું દ્વિરંગી ચિત્ર		૨૮૧
શય્યાનું સ્વરૂપ		૨૮૪
કમલનો પરિવાર પહેલું વલય	૨૦૪	૨૮૪
બીજા વલયનું સ્વરૂપ	૨૦૫ થી ૨૧૦	૨૮૫
ત્રણ પર્ણદાના દેવોનું કાર્ય		૨૮૭
ત્રીજા વલયના કમળો		૨૮૮
બાકીના ત્રણ વલયના કમળો	૨૧૨-૨૧૩	૨૮૯
કમળોનું ચંત્ર		૨૯૦
સર્વ કમળોને દ્રુદમાં સમાવેશ કેવી રીતે ?		૨૯૧
દ્રુદમાંથી નદી કેવી રીતે નીકળે છે તેનું સ્વરૂપ		૨૯૩
દ્રુદદેવીના પરિવારના ૬ વલયોનું ચિત્ર		૨૯૪
ગંગાપ્રપાત કુંડનું સ્વરૂપ		૨૯૫
દ્રુદમાંથી નીકળતી ગંગા નદીનું સ્વરૂપ	૨૧૪ થી ૨૧૬	૨૯૬
જીહ્વિકામાંથી પડતા નદીના પ્રવાહનું ચિત્ર		૨૯૮

વિષય	ગાથાંક	પેજનંબર
જલિકાનું પ્રમાણ	૨૧૭	૨૯૯
ગંગાકુંડનું સ્વરૂપ	૨૧૮ થી ૨૨૦	૨૯૯
ગંગાનદીનું સ્વરૂપ	૨૨૧ થી ૨૨૩	૩૦૦
દ્રહમાંથી નીકળતી નદીઓના પ્રવાહ જાણવાની રીત	૨૨૪-૨૨૫	૩૦૨
મેરુથી ઉત્તરમાં રહેતી ,, ,, ,, ,,	૨૨૬	૩૦૩
દ્રહમાંથી નીકળતી નદીઓનું ચિત્ર		૩૦૫
મહાદ્રહોનો યાત્ર		૩૦૬
નદીઓનો સમુદ્રમાં પ્રવેશના વિસ્તાર જાણવાની રીત	૨૨૭	૩૦૭
નદીઓની ઉંડાઈ જાણવાની રીત	૨૨૮	૩૦૭
નદીઓ નીકળતાં અને પ્રવેશમાં પહોળાઈ અને ઉંડાઈનો યાત્ર		૩૦૮
નદીઓના પ્રવાહથી આરંભી છેડા સુધી એક બાજુનો વિસ્તાર જાણવાની રીત	૨૨૯	૩૦૯
અન્ને બાજુની જુદી જુદી વૃદ્ધિની રીત	૨૩૦	૩૧૦
પ્રવાહની વૃદ્ધિની આકૃતિ		૩૧૧
નદીઓની લંબાઈ	૨૩૧	૩૧૧
મહાનદીઓ ૪૫૦૦૦ યોજન ભરત-ઐરવતમાં કેવી રીતે સંગત થાય ?		૩૧૨
નદીઓ પર્વત ઉપર કેટલું વહે છે	૨૩૨	૩૧૨
સિંધુ નદીનું સ્વરૂપ	૨૩૩	૩૧૩
રોહિતાંશા નદીનું સ્વરૂપ	૨૩૩-૨૩૪	૩૧૪
,, કુંડનું પ્રમાણ	૨૩૫	૩૧૫
,, નદી કેવી રીતે વહે છે ?	૨૩૬-૨૩૭	૩૧૬
શિખરી પર્વતની નદીઓનું સ્વરૂપ	૨૩૮	૩૧૬
સુવર્ણકુત્ત્રા નદીનું સ્વરૂપ	૨૩૯	૩૧૭
મહાહિમવંત પર્વતની નદીઓનું સ્વરૂપ	૨૪૦-૨૪૧	૩૧૮
કુંડ વગેરેનું પ્રમાણ કેટલું હોય ?	૨૪૨	૩૧૯
રોહિતાંશા નદીનો પ્રવાહ વગેરે		૩૧૯
રોહિતા નદીની ઉંડાઈ વગેરે		૩૨૦
હરિકાંતા ,, ,, ,,		૩૨૦
ક્ષેત્રના મધ્યગિરિથી નદીઓ કેટલી દૂર રહે ?	૨૪૩	૩૨૧
રોહિતા તથા હરિકાંતા નદીનું સ્વરૂપ	૨૪૪	૩૨૨

વિષય	ગાથાંક પેજનંબર	
રુકિમ પર્વતની નદીઓનું સ્વરૂપ	૧૪૫	૩૨૨
નિષધ " " "	૧૪૬	૩૨૩
હરિસલિલા નદી તથા સીતોદા નદીનું સ્વરૂપ	૧૪૭ થી ૨૫૦	૩૨૪
નીલવંત પર્વતની નદીઓનું સ્વરૂપ	૨૫૧	૩૨૭
શીતા મહાનદીનું સ્વરૂપ		૩૨૮
નારીકાંતા " "	૨૫૨	૩૨૯
જંબુદ્વીપની ૯૦ મુખ્ય નદીઓનો યંત્ર		૩૩૦
કુડોનો યંત્ર		૩૩૪
૬ કુત્તગિરિનો યંત્ર		૩૩૬
હૈમવંત-હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રના મનુષ્યનું સ્વરૂપ	૨૫૩-૨૫૪	૩૩૭
૬ સંઘયણનું સ્વરૂપ		૩૩૮
૬ સંસ્થાનનું "		૩૩૯
સંસ્થાન અને સંઘયણનું ચિત્ર		૩૪૦
યુગલિક મનુષ્યોના શરીરના અંગો		૩૪૧
" " આહારનો સ્વાદ		૩૪૩
હરિવર્ષ-રમ્યક ક્ષેત્રના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ	૨૫૫-૨૫૬	૩૪૪
દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુનું સ્વરૂપ	૨૫૭	૩૪૫
મેરુ પર્વતના ૧૬ નામો		૩૪૫
૧૬ નામના કારણ		૩૪૬
વક્ષસ્કાર પર્વતોના નામ	૨૫૮	૩૪૭
" " નામનું કારણ		૩૪૮
" " ની લાંબાઈ	૨૫૯	૩૪૯
" " ની પહોળાઈ	૨૬૦-૨૬૧	૩૪૯
" " નો વર્ણ	૨૬૨	૩૫૦
દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુનો વિસ્તાર અને જીવા	૨૬૩	૩૫૦
વિષ્કંભ અને જીવાની રીત	૨૬૪-૨૬૫	૩૫૧
ભદ્રશાલ વનની લાંબાઈ લાવવાની રીત	૨૬૬	૩૫૩
કુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ઠ તથા ગજદંત પર્વતની		
લાંબાઈ લાવવાની રીત	૨૬૭	૩૫૩
કુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ઠ	૨૬૮	૩૫૪
ચિત્રકૂટાદિ પર્વતોનું સ્વરૂપ	૨૬૯-૨૭૦	૩૫૫

વિષય	ગાથાંક	પેજનંબર
શીતા-શીતોદ્ધ મહાનદીમાંના દ્રહોનું સ્વરૂપ	૨૭૧	૩૫૬
દ્રહોનું અંતર		૩૫૭
દ્રહોના નામ, વર્ણ અને અધિપતિ દેવના નામ	૨૭૨-૨૭૩	૩૫૮
દ્રહની નજીકના કંચનગિરિ પર્વતો	૨૭૪	૩૬૦
પર્વતોની ઉંચાઈ વગેરે	૨૭૫-૨૭૬	૩૬૧
પર્વતોના નામનું કારણ		૩૬૨
સાત આંતરાનું પ્રમાણ લાવવાની રીત	૨૭૭	૩૬૩
દરેકનું અંતર	૨૭૮	૩૬૪
દ્રહ અર્થે કંચનગિરિનું ચિત્ર		૩૬૫
જંબુવૃક્ષનું સ્વરૂપ	૨૭૯	૩૬૬
„ ની પરિધિ	૨૮૦-૨૮૧	૩૬૬
પીઠના દ્વાર	૨૮૨	૩૬૭
પીઠ ઉપરની પીઠકાનું પ્રમાણ	૨૮૩	૩૬૮
જંબુવૃક્ષના વર્ણ વગેરે	૨૮૪ થી ૨૮૮	૩૬૮
જંબુવૃક્ષનું ચિત્ર		૩૭૧
પ્રાસાદ તથા પહેલા વલયનું સ્વરૂપ	૨૮૯-૨૯૦	૩૭૨
બાકીના જંબુવૃક્ષને ઘેરાવો અને વલયો	૨૯૧	૩૭૩
પહેલા વનખંડમાં વાવડીઓનું સ્વરૂપ અને તેનાં નામો		૩૭૪
જંબુવૃક્ષમાં ૮ જિનકૂટ ૮ જંબુકૂટનું ચિત્ર		૩૭૫
જંબુવૃક્ષને ફરતા ત્રણ વનખંડનું સ્વરૂપ	૨૯૨-૨૯૩	૩૭૬
પહેલા વનખંડનું સ્વરૂપ	૨૯૪	૩૭૭
વાવડીની ઉંચાઈ	૨૯૫	૩૭૭
વાવડીઓના નામ	૨૯૬ થી ૨૯૮	૩૭૮
કૂટોનું પ્રમાણ	૨૯૯	૩૭૯
જંબુવૃક્ષના નામો		૩૭૯
જંબુવૃક્ષનો અધિપતિ	૩૦૦	૩૮૦
દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ	૩૦૧-૩૦૨	૩૮૧
મેરુ પર્વતનું વર્ણન	૩૦૩	૩૮૩
„ „ નો વિષકંભ અને પરિધિ	૩૦૪ થી ૩૦૬	૩૮૪
„ „ નો ઉપરથી નીચે આવતા નિસ્તાર		
જાણવાની રીત	૩૦૭	૩૮૬

વિષય	ગાથાંક	પેજનંબર
મેરુ પર્વતના નીચેથી ઉપર બડાઇ બાણવાની રીત	૩૦૮	૩૮૭
„ „ ની એક બાણની વૃદ્ધિ અને હાનીની રીત	૩૦૯	૩૮૮
„ „ બન્ને બાણની વૃદ્ધિ અને હાનીની રીત	૩૧૦	૩૮૯
„ „ ની ઉંચાઇ બાણવાની રીત	૩૧૧	૩૯૦
„ „ ના કાંડ વગેરેનું પ્રમાણ	૩૧૨ થી ૩૧૬	૩૯૨
પહેલો, બીજો, ત્રીજો કાંડ શેનો હોય છે ?		૩૯૩
મેરુ પર્વતના દેખાવનું ચિત્ર		૩૯૫
જંબૂદ્વીપમાં આવેલા પર્વતોનું ચંત્ર		૩૯૬
„ „ વૃત્ત પદાર્થોનો વિસ્તાર અને પરિધિનું ચંત્ર		૩૯૮
ભદ્રશાલ વનની લાંબાઈ પહોળાઈ	૩૧૭	૩૯૯
„ „ પહોળાઈ લાવવાની રીત	૩૧૮	૩૯૯
„ „ ની લાંબાઈ લાવવાની રીત	૩૧૯	૪૦૦
„ „ ના વિભાગ	૩૨૦	૪૦૦
„ „ ના આઠ વિભાગો		૪૦૧
„ „ આઠ વિભાગનું ચિત્ર		૪૦૨
„ „ માં સિદ્ધાયતન વગેરે	૩૨૧	૪૦૩
„ „ માં સિદ્ધાયતન પ્રાસાદોની વ્યવસ્થા		૪૦૩
„ „ ચૈત્યો, પ્રાસાદ અને કૂટોનું ચિત્ર		૪૧૦
„ સિદ્ધાયતન આદિની ઉંચાઈ વગેરે	૩૨૨	૪૦૪
વાવડીઓની લાંબાઈ તથા દિગ્ગજ કૂટો	૩૨૩-૩૨૪	૪૦૫
„ ના નામો		૪૦૫
કૂટોનું સ્થાન અને તેના નામો	૩૨૫-૩૨૬	૪૦૬
„ ના અધિપતિ અને તેમની રાજધાની		૪૦૮
નંદનવનનું સ્વરૂપ	૩૨૭	૪૦૯
„ ના બહારનો વિસ્તાર	૩૨૮	૪૦૯
„ અંદરનો વિસ્તાર	૩૨૯	૪૧૧
„ બહારના વિસ્તારની પરિધિ	૩૩૦	૪૧૨
„ અંદરના „ „	૩૩૧	૪૧૪
„ માં સિદ્ધાયતનાદિનું સ્વરૂપ	૩૩૨ થી ૩૩૫	૪૧૬
„ કૂટોનું સ્થાન		૪૧૭
„ નું ચિત્ર		૪૧૯

વિષય	ગાથાંક	પેજનંબર
આઠ કૂટની દેવીનું સ્વરૂપ	૩૩૬	૪૨૦
દેવીઓના નામ	૩૩૭	૪૨૦
સૌમનસવત કયાં આગ્યું ?	૩૩૮	૪૨૧
„ બહારનો વિસ્તાર	૩૩૯	૪૨૧
„ અંદરનો વિસ્તાર	૩૪૦	૪૨૩
„ બહારની પરિધિ	૩૪૧	૪૨૩
„ વનની અંદરની પરિધિ	૩૪૨	૪૨૫
„ માંની વિશેષતા	૩૪૩ થી ૩૪૫	૪૨૬
„ „ હું ચિત્ર		૪૨૮
પાંડુક વનનું સ્વરૂપ	૩૪૬	૪૨૮
„ ની પડોળાઈ અને પરિધિ	૩૪૭	૪૨૯
ચૂલિકાનું સ્વરૂપ	૩૪૮	૪૩૧
„ નો વિસ્તાર અને પરિધિ	૩૪૯	૪૩૧
„ ની ઉપરથી નીચે આવતા વિસ્તાર બાણવાની રીત	૩૫૦	૪૩૨
„ નીચેથી ઉપર જતા	„ „ „ ૩૫૧	૪૩૩
પાંડુક વનમાં સિદ્ધાયતનનું સ્વરૂપ	૩૫૨	૪૩૩
„ વાવડીઓના નામ	૩૫૩-૩૫૪	૪૩૪
પાંડુકકમ્પલા શિલા વગેરેનું સ્વરૂપ	૩૫૫-૩૫૬	૪૩૫
શિલાના નામો	૩૫૭	૪૩૬
પાંડુકવનનું ચિત્ર		૪૩૭
અભિષેક શિલાનું સ્વરૂપ	૩૫૮	૪૩૭
કયા કયા જિનેશ્વરના અભિષેક કયાં કયાં થાય	૩૫૯-૩૬૦	૪૩૮

* બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસના ચિત્રો *

વિષય		પેજનંબર
૧ અનવસ્થિત ખ્યાલાનું	ચિત્ર	૭
૨ શલાકાકિ ત્રણ ખ્યાલાનું	"	૮
૩ ઘનવૃત્ત "	"	૨૦
૪ અસંખ્ય દ્વિપ-સમુદ્રનું	"	૨૬
૫ સૂચી-પ્રતર ઘનનું	"	૩૨
૬ મનુષ્યક્ષેત્ર-અઢીદ્વીપ-સમુદ્રનું	ચિત્ર	૩૬
૭ પ્રતર-વૃત્ત આકાર જંબૂદ્વીપનું	"	૪૬
૮ જંબૂદ્વીપની જગતીનું	"	૫૧
૯ જગતીના દેખાવનું	"	૫૫
૧૦ ગવાક્ષ કટકના "	"	૫૮
૧૧ રાજધાનીના ૮૫ પ્રાસાદનું	"	૬૭
૧૨ સાત ક્ષેત્રો છ કુલગિરિ અને મેરુનું	"	૭૮
૧૩ ભરતક્ષેત્રની આકૃતિ		૮૦
૧૪ ક્ષેત્ર-પર્વતોનું ચિત્ર		૮૧
૧૫ જીવા અને ઇંધુની એ આકૃતિ		૮૬
૧૬ વૈતાલ્ય પર્વતનું	ચિત્ર	૧૪૧
૧૭ ચોજનની કલાનું	"	૧૫૧
૧૮ વક્ષસ્કાર પર્વતનું	"	૨૧૪
૧૯ ગજદંત પર્વતના કૂટોનું	"	૨૨૭
૨૦ વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતનું	"	૨૪૪
૨૧ વૈતાલ્યની શુક્ષ્મા માંડલાનું	"	૨૫૦
૨૨ શુક્ષ્મી નદીઓનું	"	૨૫૬
૨૩ વૈતાલ્ય પર્વતની મેખલાનું	"	૨૬૨
૨૪ કાલચક્રનું	"	૨૬૭
૨૫ દ્રહદેવીના પરિવારના ૬ વલયોનું	"	૨૬૪

૨૬	દ્રહદેવીનું કમળ દિરંગી ચિત્ર	૨૬૬
૨૭	દ્રહમાંથી નીકળતી નદીઓનું	૩૦૫
૨૮	પ્રવાહની વૃદ્ધિની આકૃતિ	૩૧૧
૨૯	સંખ્યાત અને સંઘયણનું ચિત્ર	૩૪૦
૩૦	દ્રહ અને કંચનગિરિનું	૩૬૫
૩૧	જંબૂવૃક્ષનું	૩૭૧
૩૨	જંબૂવૃક્ષનાં ૮ જિનકૂટ ૮ જંબૂકૂટનું	૩૭૫
૩૩	વૃદ્ધિહાનીનું	૩૯૦
૩૪	મેરુ પર્વતનું	૩૯૫
૩૫	ભદ્રશાલ વનના આઠ વિભાગનું	૪૦૨
૩૬	” ” ચૈત્ય-પ્રાસાદ-કૂટોનું	૪૧૦
૩૭	નંદન વનનું	૪૧૯
૩૮	સૌમનસ વનનું	૪૨૮
૩૯	પાંડુક વનનું	૪૩૭

બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસના યંત્રો *

પેજ નંબર

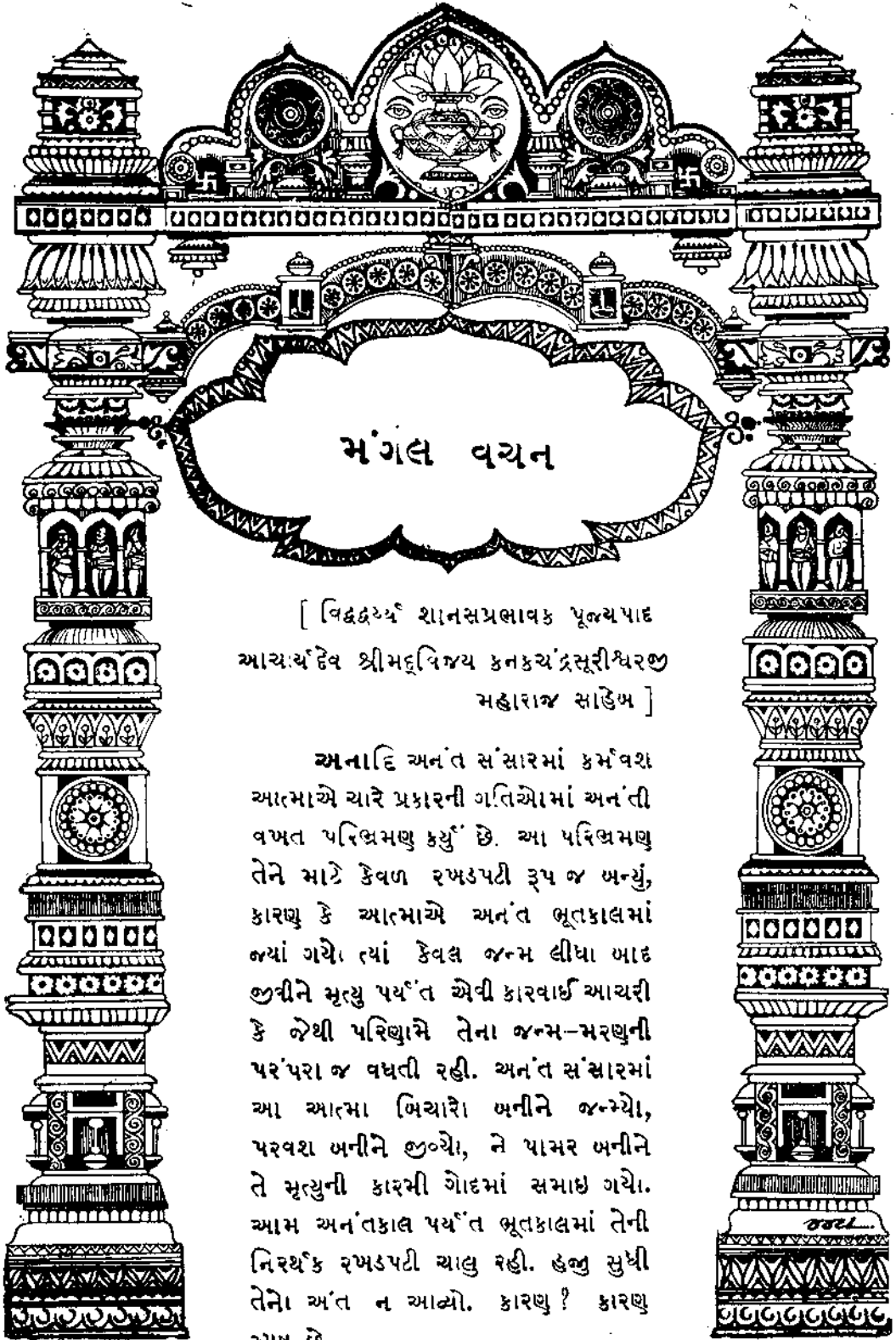
૧	પર્વતોના વિસ્તારનું યંત્ર	૮૨
૨	ભરતાદિના છવાવર્ગનો	૧૩૭
૩	જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્ર-પર્વતોના ઇષ્ટ વિષ્કંભ વગેરેનો યંત્ર	૧૮૬
૪	પર્વતોની ઉચાઈ વગેરેનો યંત્ર	૧૯૩
૫	અમરેન્દ્રના પ્રાસાદનો	૨૦૮
૬	૩૨ વિજયના પૈતાઢ્ય પર્વત ઉપરના ૨ જા અને આઠમા કૂટોના નામનો યંત્ર	૨૧૮
૭	કૂટોને! કેટલી ઉચાઈએ કેટલો વિસ્તાર તેનો યંત્ર	૨૨૩
૮	જંબૂદ્વીપના કૂટોનો યંત્ર	૨૩૨
૯	વર્ષધર પર્વત ઉપરના દ્રહોનો યંત્ર	૨૩૮
૧૦	મહાવિદેહ ક્ષેત્રની નદીઓનો	૨૩૯
૧૧	વૃત્તપૈતાઢ્ય પર્વતના સ્થાનનો	૨૪૩
૧૨	ઠાલચક્રનું યંત્ર	૨૬૮
૧૩	કમળોનું	૨૬૦
૧૪	મહાદ્રહોનો	૩૦૬
૧૫	નદીઓ નીકળતાં અને પ્રવેશતાં પહોળાઈ અને ઉંડાઈનો યંત્ર	૩૦૮
૧૬	જંબૂદ્વીપની ૯૦ મુખ્ય નદીઓનો યંત્ર	૩૩૦
૧૭	કુટોનો યંત્ર	૩૩૪
૧૮	૬ કુલગિરિનો	૩૩૬
૧૯	કુરુક્ષેત્રનું	૩૮૨
૨૦	ના ૧૦ દ્રહોનો યંત્ર	૩૮૩
૨૧	જંબૂદ્વીપમાં આવેલા પર્વતોનો યંત્ર	૩૯૬
૨૨	વૃત્તપદાર્થોનો વિસ્તાર અને પરિધિનું યંત્ર	૩૯૮

ગણિતની રીતો

પેજ નંબર

૧	પરિધિ અને ગણિતપદની રીત	૩૬
૨	વર્ગમૂલ કાઢવાની રીત	૪૦
૩	જગતીની ઉપરથી નીચે આવતા પહોળાઈ જાણવાની રીત	૫૨
૪	„ નીચેથી ઉપર જતાં „ „ „	૫૩
૫	„ ના એક દ્વારથી બીજા દ્વારના અંતરની રીત	૭૧
૬	ક્ષેત્ર અને પર્વતોનો વિસ્તાર જાણવાની રીત	૮૨
૭	ક્ષેત્રાદિની જાણવાની રીત	૯૧
૮	વૃત્તમંડલનો વિષ્કંભ લાવવાની રીત	૯૪
૯	ધનુષ્ટ લાવવાની રીત	૯૫
૧૦	ઈષ્ટ લાવવાની રીત	૯૭
૧૧	„ „ બીજી રીત	૯૮
૧૨	બાહ્યાની રીત	૧૦૪
૧૩	મતાંતરે બાહ્યાની રીત	૧૦૫
૧૪	ક્ષેત્રનું પ્રતરગણિત લાવવા મતાંતરવાળી રીત (આ રીત દોષવાળી છે)	૧૨૮
૧૫	ધનગણિત થઈ શકે તે પર્વતોનું ધનગણિત અને સમુદ્રનું ધનગણિત લાવવાની રીત	૧૩૦
૧૬	પ્રતરગણિતની મતાંતરવાળી રીત દોષવાળી હોવાથી અંધકાર પોતાના મત મુજબની પ્રતરગણિતની રીત	૧૩૦
૧૭	જીવાવર્ગમાં બાહ્યાનું પરિણામ લાવવાની રીત	૧૩૬
૧૮	દક્ષિણ ભરતાર્ધની પ્રતર લાવવાની રીત	૧૮૦
૧૯	કૂટોના ઉપરથી નીચે આવતા જડાઈ જાણવાની રીત	૨૨૦
૨૦	„ નીચેથી ઉપર જતાં „ „ „	૨૨૨
૨૧	દ્રઢમાંથી નીકળતી નદીઓના પ્રવાહ જાણવાની રીત	૩૦૨
૨૨	મેરુથી ઉત્તરમાં રહેલી „ „ „ „	૩૦૩

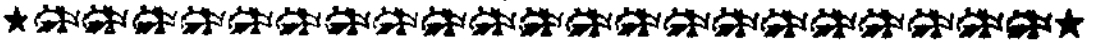
૨૩	નદીઓનો સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે વિસ્તાર જાણવાની રીત	૩૦૭
૨૪	,, ની ઉંડાઈ જાણવાની રીત	૩૦૭
૨૫	નદીઓના પ્રવાહથી આરંભી છેડા સુધી એક બાજુનો વિસ્તાર જાણવાની રીત	૩૦૯
૨૬	બને બાજુની જુદી જુદી વૃદ્ધિની રીત	૩૧૦
૨૭	દેવકુરુક્ષેત્રનો વિષ્કંભ અને જીવાની રીત	૩૫૧
૨૮	ભદ્રશાલ વનની લાંબાઈ લાવવાની રીત	૩૫૩
૨૯	કુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ઠ તથા ગજદંત પર્વતનો લાંબાઈ લાવવાની રીત	૩૫૩
૩૦	સાત આંતરાનું પ્રમાણ લાવવાની રીત	૩૬૩
૩૧	મેરુપર્વતના ઉપરથી નીચે આવતા વિસ્તાર જાણવાની રીત	૩૮૬
૩૨	,, નીચેથી ઉપર જતાં જાડાઈ ,, ,,	૩૮૭
૩૩	,, ની એક બાજુની વૃદ્ધિ અને હોની ,, ,,	૩૮૮
૩૪	,, ની બન્ને ,, ,, ,, ,, ,, ,,	૩૮૯
૩૫	,, ની ઉંચાઈ જાણવાની રીત	૩૯૦
૩૬	ચૂલિકાની ઉપરથી નીચે આવતા વિસ્તાર જાણવાની રીત	૪૩૨
૩૭	,, નીચેથી ઉપર જતા ,, ,, ,,	૪૩૩

મંગલ વચન

[વિદ્વદ્વચ્ચં શાનસપ્રભાવક પૂજ્યપાદ
આચર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય કનકચંદ્રસૂરીશ્વરજી
મહારાજ સાહેબ]

અનાદિ અનંત સંસારમાં કર્મવશ
આત્માએ ચારે પ્રકારની ગતિઓમાં અનંતી
વખત પરિભ્રમણ કર્યું છે. આ પરિભ્રમણ
તેને માટે કેવળ રખડપટ્ટી રૂપ જ બન્યું,
કારણ કે આત્માએ અનંત ભૂતકાલમાં
જ્યાં ગયો ત્યાં કેવલ જન્મ લીધા બાદ
જીવીને મૃત્યુ પર્થત એવી કારવાઈ આચરી
કે જેથી પરિણામે તેના જન્મ-મરણની
પરંપરા જ વધતી રહી. અનંત સંસારમાં
આ આત્મા બિચારો બનીને જન્મ્યો,
પરવશ બનીને જીવ્યો, ને પામર બનીને
તે મૃત્યુની કારમી ગોદમાં સમાઈ ગયો.
આમ અનંતકાલ પર્થત ભૂતકાલમાં તેની
નિરર્થક રખડપટ્ટી ચાલુ રહી. હજી સુધી
તેનો અંત ન આવ્યો. કારણ? કારણ
સ્પષ્ટ છે.

અનંત ઉપકારી શ્રી તીર્થંકર ભગવંતના ધર્મતીર્થની આ આત્માને ભૂતકાલમાં રવાભાવિક રીતે પ્રાપ્તિ ન થઈ. શ્રી તીર્થંકર ભગવંતનું ધર્મતીર્થ જે એક વખત પણ આત્માને ભાવથી સ્પર્શી જાય તો તેના અનંત સંસારનો અંત આવી જાય તે હકીકત નિશ્ચિત છે.

શ્રી અરિહંત પરમાત્માના પરમ કલ્યાણકર ધર્મતીર્થની એ મહત્તા છે. કારણ કે આત્માને અપાર સંસાર સાગરથી પાર કરાવવાની એની-ધર્મની શક્તિ અચિંત્ય છે. વચનાતીત અનંત છે. એમ વિના અતિશયોક્તિએ કહી શકાય. ધર્મસ્વરૂપ જે તીર્થ અનંત ઉપકારી શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ પ્રવર્તાવેલ છે. તે તીર્થ એટલે શું? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવી શકાય કે ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામિએ ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવને જે પૂછેલ કે ‘તિથ્યં મંત્રે કિં?’ ભગવન્! તીર્થ એટલે શું? શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ જવાબ આપતા ફરમાવેલ છે કે ‘ગોચમા! તિથ્યં.... પવચણે....’ અર્થાત્ પ્રવચન એટલે હે ગૌતમ! દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતજ્ઞાન પણ તીર્થસ્વરૂપ છે.

એ હકીકત તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતજ્ઞાન ખરેખર શ્રી જૈન શાસનમાં સમસ્ત કલ્યાણકારી આત્માઓ માટે પરમ હિતકારી તથા અનંત ઉપકારક છે. શ્રી જૈન શાસનની વિદ્યમાનતા આ શ્રુતજ્ઞાનના આલંબન પર જ નિર્ભર છે. શ્રુતજ્ઞાન એ મોક્ષસાધક રત્નત્રયીની આરાધનાનું મૂલ છે, અવધિ જ્ઞાન, મનઃપર્યાવ જ્ઞાન કેવળ જ્ઞાન કરતાં સ્વ-પર ઉપકારક શ્રુતજ્ઞાન શ્રી જૈન શાસનનું સર્વસ્વ છે. સારાએ શ્રી જૈન શાસનનો વ્યવહાર શ્રુતજ્ઞાનપર અવલંબીને રહેલો છે.

જૈન શાસનમાં શ્રુતજ્ઞાન ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલ છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, તથા ધર્મકથાનુયોગ. આ ચારે પ્રકાર પરસ્પર સુસંગત રીતે સંકલ્પાને સુસંવાદીત પણે રહેલા છે. જૈન શાસનમાં ફરમાવેલા ધર્મસ્તિકાય આદિ છ દ્રવ્યોને જાણવા-સમજવા માટેનું તત્ત્વ જ્ઞાન જેમાં પ્રકાશિત થયેલું છે તે દ્રવ્યાનુયોગ. દ્રવ્યાનુયોગમાં સંકલિત પદાર્થોને વસ્તુની દૃષ્ટિએ જણાવનારું—અર્થાત્ ત્રણેય લોકના દ્રવ્યોને જણાવનારું તત્ત્વજ્ઞાન તે ગણિતાનુયોગ. દ્રવ્યોના ગણિતને લેમની દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ કરનાર આ ગણિતાનુયોગ જૈન શાસનના તત્ત્વજ્ઞાનનો આધાર છે. શ્રી જૈન શાસનમાં ફરમાવેલા ત્રણેય લોકના દ્રવ્યોને ગણિતથી જાણવાથી શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ ફરમાવેલા સિદ્ધાંતોની-યથાર્થતાની પૂર્ણપણે પ્રતીતિ થાય છે.

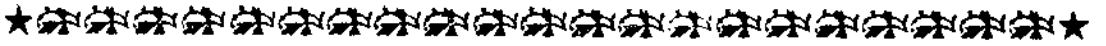
દ્રવ્યાનુયોગ તથા ગણિતાનુયોગને સમજનાર-શ્રદ્ધા કરનાર આત્માઓને મોક્ષ-સાધક આરાધના માર્ગમાં આલંબનરૂપ ચરણકરણાનુયોગનું તત્ત્વજ્ઞાન છે. દ્રવ્યાનુયોગને જાણ્યા બાદ જ્યાં સુધી ગણિતાનુયોગનું તત્ત્વજ્ઞાન ન જાણે ત્યાં સુધી તે જ્ઞાન અપૂર્ણ રહે છે. ને આ બેયના તત્ત્વજ્ઞાનની અનુકૂલતાનો આધાર ચરણકરણાનુયોગનું તત્ત્વજ્ઞાન છે. જ્યાં સુધી આત્મા ચરણકરણાનુયોગનું તત્ત્વજ્ઞાન ન પામે ત્યાં સુધી તેનું બધું જ્ઞાન નિષ્ફળ છે. માટે જ ‘અંગાણં કિં સારો?’ પ્રશ્ન પૂછેલ છે કે ‘દ્વાદશાંગીનો સાર શું?’ જવાબ એ છે કે ‘આચારો’ અર્થાત્ આચાર. એટલે ચરણકરણાનુયોગના તત્ત્વજ્ઞાન પર જ બધાયે અનુયોગનો આધાર છે. જૈન શાસનમાં ફરમાવેલા દ્રવ્યોને જાણ્યા બાદ ત્રણેય લોકના દ્રવ્યોના ગણિતને જાણીને તેના વિષેના હેય-જેય તથા ઉપાદેયના વિવેકને સમજીને હેયના ત્યાગ પૂર્વક ઉપાદેયને આચરનારા આરાધક આત્માઓના આદર્શને સમજવા માટે તેમજ વિરાધક આત્માઓની વિષમ દશાને જાણવા માટે ધર્મકથાનુ-યોગનું જ્ઞાન જરૂરી છે.

આ રીતે જૈન શાસનનું શ્રુતજ્ઞાન ઉપરોક્ત ચારેય અનુયોગોમાં વિભક્ત છે. પલંગના ચાર પાયાની જેમ આ ચારે વિભાગો પરસ્પર એક બીજાના સહાયક છે. એક પણ અનુયોગ નિરૂપયોગી નથી. પણ ચારેય અનુયોગો શ્રી જૈન શાસનમાં સરખી રીતે ઉપકારક છે. તેમાંયે પરમ તારક શ્રી અરિહંત પરમાત્માનાં વચનો—સિદ્ધાંતો પ્રત્યેની શ્રદ્ધાને બહુ દૃઢ બનાવવા માટે તેમજ સમસ્ત દ્રવ્યો તેમાંયે જીવદ્રવ્યને સમજવા માટે—ત્રણેય લોકમાં તેના સંસારને—તેના પરિભ્રમણને જાણવા માટે અને શ્રી વીતરાગ દેવના શાસનમાં પ્રરૂપિત ત્રણેય લોકના પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણવા માટે ગણિતાનુયોગના તત્ત્વજ્ઞાન ખૂબ જ ઉપકારક છે.

[૨]

પ્રસ્તુત ‘બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ’ ગ્રંથ તે દૃષ્ટિએ અતિશય મહત્ત્વનો તેમજ શ્રી જૈન શાસનના ગણિતાનુયોગના તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવા માટેનો ઉપયોગી ગ્રંથરત્ન છે. આ ગ્રંથરત્નના રચયિતા પૂજ્યપાદ શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ સમર્થ શ્રુતસ્થવિર તથા યુગપ્રધાન મહાપુરુષ છે. વિક્રમનો છઠ્ઠો સૈકો તેઓશ્રીનો સત્તાકાલ છે. આવશ્યક સૂત્ર પર તથા આવશ્યક નિયુક્તિ પર, વિશેષાવશ્યક લાખ્ય જેવા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના આકર-ગ્રંથરૂપ ગંભીર મહાન સાહિત્ય કૃતિના રચયિતા છે. આ મહાપુરુષ પ્રકાંડ, વિદ્વાન તેમજ પ્રૌઢ ગીતાર્થ છે. શ્રી જૈન શાસનમાં ટંકશાલી વચનસિદ્ધ તેમજ લાખ્યાભોનિધિ

આધિગી ગીતાર્થ મહાપુરુષોએ બિરહાવેલ આ યુગપ્રધાન મહાપુરુષની ક્ષેત્રસમાસ રચના ખરેખર જૈન ભૂગોલને! અસાધારણ અને અજોડ અંથરત્ન છે. એમ નિઃશંકપણે કહી શકાય. મારે જ કહેવું જોઈએ કે સમસ્ત મનુષ્ય લોકના પદાર્થોનું સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતમ ગહન નિરુપણ આ જૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ અંથમાં રચયિતા મહાપુરુષે કરીને ખરેખર ગણિતાનુયોગના તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસક મુમુક્ષુ જીવો પર અપ્રતીમ ઉપકાર કર્યો છે.

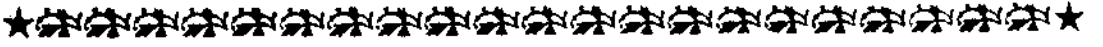
આ અંથરત્નના રચયિતા શ્રી જૈન શાસનના અલંકાર શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે આ પ્રકરણ અંથની સંકલનમાં શ્રી જીવાભિગમ, શ્રી પદ્મવણ્ણ, શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ આદિ સિદ્ધાંત અંથોરૂપ વિશાલ સમુદ્રનું મંથન કરીને રતનરૂપ આ અંથમાં ગાગરમાં સાગરની જેમ જૈન સિદ્ધાંત દૃષ્ટિએ ભૂગોલનું તાર્કિક નિરૂપણ કરેલ છે. અંથકાર મહાપુરુષની પ્રતિભા અસાધારણ તથા અપ્રતીમ છે.

—જૈન સાહિત્યમાં તેઓશ્રીની અનેક સાહિત્ય કૃતિઓ સુપ્રસિદ્ધ છે. જેમ કે જીવમુક્ત્યુપાય સૂત્ર, વિશેષણવતી, ધ્યાનશતક તેમજ નિશીથ સૂત્ર પર ભાષ્ય, વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય પર સ્વોપજ્ઞ ટીકા પણ તેઓશ્રીની રચના સંલગ્નિત છે.

શબ્દો સરસ્વ, અર્થની વિશાલતા અને રૌદ્રી મુખોદ્ય એ અંથકાર મહાપુરુષ શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણની અદ્વિતીય વિશેષતા છે. દપપ મૂલ ગાથાઓથી સંકલિત આ અંથરત્નમાં તેઓશ્રીએ મનુષ્ય ક્ષેત્રના શાશ્વતા એવા પદાર્થોનું જૂખ જ હૃદયંગમ રૌદ્રીએ નિસ્તૃત વિવેચન કરેલ છે. તથા ભૂગોલનું વિશિષ્ટ રૌદ્રીએ જૈનશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત દૃષ્ટિએ વર્ણન છે. જ્યારે તેઓશ્રીએ રચેલ શ્રી જૃહત્ સંગ્રહણીમાં ઉર્ધ્વલોક તથા અધોલોકના શાશ્વત પદાર્થો અને ચારે ગતિના જીવોનું ૩૬ દારોથી સુવિસ્તૃત વર્ણન કરેલ છે. જૃહત્ સંગ્રહણીન અનુસંધાનમાં આ જૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ અંથ, ક્ષેત્ર એટલે—રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ઉત્તર—અર્થાત્ મર્ત્ય લોકમાં રહેલ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રો તેનું સમાસ એટલે સંક્ષિપ્ત વર્ણન જેમાં કરાયેલું છે તે અંથ. આમ ક્ષેત્ર સમાસ અંથની વ્યુત્પત્તિથી પણ એ જાણી શકાય છે કે આ અંથરત્નમાં તિરછીલોકના પદાર્થોનું વર્ણન કરાયેલું છે.

‘ક્ષેત્રસમાસ’ અંથની આગલ ‘જૃહત્’ શબ્દ એટલા મારે જ વ્યવસ્થેત્ક વિશેષણ રૂપે મૂકવામાં આવેલ છે. કારણ કે ‘લઘુ ક્ષેત્રસમાસ’ નામનો પ્રકરણ અંથ પૂ. આ. મ. શ્રી રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીએ રચેલ છે. વિક્રમના ૧૫ મા સૈકામાં થઈ ગયેલા આ પૂજ્યપુરુષે આ જ વિષયને અનુલક્ષીને એટલે આ અંથના આધારે ૨૬૩

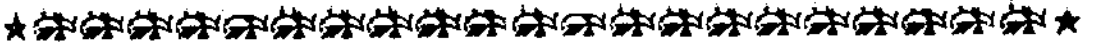

ગાથાઓની સાહિત્યકૃતિ રચી છે. જ્યારે પ્રસ્તુત ‘બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસ’ ગ્રંથ લઘુ ક્ષેત્ર-સમાસથી પ્રાચીન તેમજ યુગપ્રધાન શ્રુતસ્થવિરની મહાપુરુષની વિરિષ્ટ શૈલીએ આલેખા-યેલ સાહિત્ય કૃતિ છે. લઘુ કરતાં બૃહત્માં ઉદર ગાથાઓ વધારે છે. શ્રી જૈન સિદ્ધાંત દષ્ટિએ જૈન ભૂગોળના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનને સંક્ષિપ્તમાં પણ હૃદયંગમ સરલ તેમજ સુમેધ શૈલીએ સમજવા માટે ખરેખર પ્રસ્તુત ગ્રંથરત્ન ખૂબ જ ઉપકારક ને મહત્વનો છે.

જૈન દર્શનનું ભૌગોલિક વિજ્ઞાન કેટ-કેટલું તાર્કિક સચોટ તેમજ સુધ્ધંબાદી છે. તે આ ગ્રંથરત્નમાં પ્રતિપાદિત વિષયોનું અવગાહન કરનાર અભ્યાસક વર્ગને પ્રતીત થયા વિના નહિ રહે. તેથી જ કહી શકાય કે આ ગ્રંથરત્ન જૈન દર્શનના ગણિતાનુ-યોગના તત્ત્વજ્ઞાનને વૈજ્ઞાનિક રીતે નિરૂપણ કરતો તાર્કિક ગ્રંથ છે. જૈન દર્શન સાથેજ ત્રિકાલાભાષ્ય અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંત દ્વારા પ્રદર્શિત ધર્મદર્શન છે. તેની પરિપૂર્ણ પ્રતીતિ ગણિતાનુયોગના આ ગ્રંથરત્નના સૂક્ષ્મ અવગાહનથી જિજ્ઞાસુ યુગલુ આત્માઓને થયા વિના નહિ રહે.

બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ મૂલ ગ્રંથ પર પૂજ્ય સમર્થ વિદ્વાન પરમગીતાર્થ મલધારી શ્રી મલયગિરિજી મહારાજશ્રીએ સરલ ભાવવાદી તથા મૂલના મર્મને સ્પષ્ટ કરનારી સુમેધ શૈલીએ ટીકાની રચના કરી છે. પૂજ્ય શ્રી મલયગિરિજી મહારાજશ્રી ખૂબ જ પ્રૌઢ તથા પ્રકાંડ વિદ્વાન હોવા ઉપરાંત તેઓશ્રીની લેખન શૈલી ખાલજીવેથી માંડી સર્વ કંઠને માટે ઉપકારક તેમજ બોધક છે. જૈન શાસનમાં—જૈન સાહિત્ય જગતમાં સમર્થ ટીકાકાર તરીકેની તેઓશ્રીની પ્રસિદ્ધિ સર્વતોમુખી છે. ખરેખર એમ કહી શકાય કે જેમ સંગ્રહકાર—ઉત્કૃષ્ટ સંગ્રહકાર તરીકે તત્ત્વાર્થ સૂત્રકાર પૂજ્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક મહારાજશ્રીને પૂજ્ય કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીએ પોતાના સિદ્ધહેમ વ્યાકરણમાં ‘ઉપામાસ્વાતિ સંગૃહીતારઃ’ એટલે ઉત્કૃષ્ટાર્થે ‘ઉપ’ મૂકીને મિરઠાવેલ છે. તેમ પૂજ્ય શ્રી મલયગિરિજી મહારાજશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ ટીકાકાર તરીકે અવશ્ય મિરઠાવી શકાય. સિદ્ધાંત ગ્રંથો પર તેમજ પ્રકરણ ગ્રંથો પર તેઓશ્રીની ટીકાઓ આજે સુપ્રસિદ્ધ છે. જેમકે શ્રી આવશ્યક સૂત્ર, જીવાભિગમ, પન્નવણ, નંદીસૂત્ર, સૂર્યપ્રગમ્ભિ, રાયપસેણી, જ્યોતિષકરંડક આદિ સિદ્ધાંત ગ્રંથો પર, તે જ રીતે કર્મસાહિત્ય નિષયક ગ્રંથો જેમકે પંચસંગ્રહ, કર્મપ્રકૃતિ, કર્મગ્રંથ તથા પ્રકરણ ગ્રંથો પર શ્રી જિનમદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ રચિત બૃહત્ સંગ્રહણી પર. આ અને બીજા પર, પ્રકીર્ણ સિદ્ધાંત ગ્રંથો—ધર્મસંગ્રહણી, પિંડ નિર્ચુકિત આદિ અનેક ગ્રંથો પર તેમજ છેદગ્રંથ વ્યવહાર સૂત્ર પર પણ તેઓશ્રીની ટીકા સુપ્રસિદ્ધ છે.

આવા મહાન ધુરંધર ટીકાકાર શ્રી મલયગિરિજી મહારાજ ખરેખર જૈનશાસનના સાહિત્ય આકાશમાં તેજસ્વી સૂર્ય જેવા પ્રકાશવંતા રહિમાશાસ્ત્રી ગણી શકાય તેમ છે. જૈન સિદ્ધાંત ગ્રંથોનું અવગાહન કરનાર સર્વ કેાઇને એ સુપ્રતિત છે કે વિદિત શિરો-મણિ શ્રી મલયગિરિજી મહારાજશ્રીની ટીકા એટલે ઉત્કૃષ્ટ તેમજ સર્વગ્રાહ્ય મૂલમાં કહેલી એક એક વાતને ખૂબ જ વિસ્તૃત રીતે તેની મુક્ત છણાવટ પૂર્વક ધીરજથી તેના રહસ્યને અતિ સુસ્પષ્ટ અને સુખોદ શૈલીએ વારંવાર સમજાવવાની અદ્ભૂત શક્તિ તથા પ્રજ્ઞા કૌશલ્ય એ ટીકાકાર તરીકે અસાધારણ વિશિષ્ટતા છે.

પૂ. શ્રી મલયગિરિજી મહારાજશ્રી આ જૂઠત્તુ ક્ષેત્રસમાસ ગ્રંથની ટીકાની રચના કરતા પોતાના ઉપોદ્ઘાતમાં મૂલકાર પૂ. શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણની ઓળખાણ આપતા સ્પષ્ટ કરે છે કે “ જયતિ મરતૈકદીવો જિતમદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમગઃ ” આ શબ્દોમાં તેઓશ્રી પૂ. જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણને ભરત ક્ષેત્રને વિષે એક અનન્ય દીપક સમાન અર્થાત્ ભરતક્ષેત્રમાં રહેલા તેઓશ્રી ખરેખર શ્રી જિનેશ્વરદેવના ફરમાવેલા તત્ત્વજ્ઞાનને પ્રકાશિત કરવામાં અનન્ય-અસાધારણ દીપક તુલ્ય છે. એ હકીકત ખરેખર યથાર્થ છે. જૂઠત્તુ સંગ્રહણી તેમજ જૂઠત્તુ ક્ષેત્રસમાસ ગ્રંથોની રચના દ્વારા શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે ત્રણે લોકના જ્ઞેય પદાર્થોને પ્રકાશિત કરવામાં અનુપમ દીપક તુલ્ય બનેલ છે.

પૂજ્ય ટીકાકાર મહારાજ પોતાના ટીકાગ્રંથની રચનાના કારણને જમાવતાં સ્પષ્ટ જણાવે છે કે “ વિવૃણોમિ યથાશક્તિ ક્ષેત્રસમાસં સમાસતઃ સ્પષ્ટં । યદ્વગતૌ મન્દા અપિ જાયન્તે શ્રુતવિદઃ પરમાઃ ॥ ” તેઓશ્રી જણાવે છે કે “ ક્ષેત્રસમાસ ગ્રંથનું હું સક્ષેપથી પણ સ્પષ્ટ રીતે મારા ક્ષયોપશમ પ્રમાણે યથાશક્તિ વિવેચન કરું છું કે જેને ભણવાથી મંદબુદ્ધિવાળા જીવે પણ શ્રુત-શ્રુતજ્ઞાનના શ્રેષ્ઠ યોધવાળા થાય છે.” એટલે જ કહી શકાય કે ક્ષેત્રસમાસ પરની પૂજ્ય શ્રી મલયગિરિજી મહારાજની આ ટીકા ખૂબ જ સ્પષ્ટ સચોટ તેમજ મંદબુદ્ધિવાળા જીવોને પણ સુખોદ શૈલીએ સૂક્ષ્મ તરવોનો યોધ કરાવનારી માર્ગદર્શક બની છે.

સદીક ક્ષેત્રસમાસ ગ્રંથરત્નના ગુજરાતી ભાષામાં વિસ્તારપૂર્વક અનુવાદની તેના અભ્યાસક વર્ગને સહાયક બને તે માટે ખૂબ જ આવશ્યકતા હતી, તે જ કારણે જૈન શાસ્ત્ર દષ્ટિએ ભુગોલ વિષયક સર્વ સમજવા જેવી વાતોને આરિશ્તાની જેમ સૂક્ષ્મ તથા સરળતાથી જણાવનારા આ ઉપકારક ગ્રંથરત્નનું ટીકા સહિત વિસ્તારપૂર્વકનું ભાષાંતર અત્રે આ ગ્રંથમાં પ્રથમ વાર જ પ્રસિદ્ધ થાય છે. તે ખરેખર ઉપયોગી તેમજ ઉપકારક

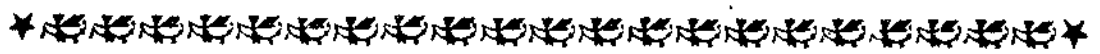
ખને તેમ છે. આવા ગણિતાનુયોગના ગહન અંથરતનનાં અનુવાદનું ભગીરથ કાર્ય અનુવાદક વિદ્વાન તપસ્વીરત્ન પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી નિત્યાનંદવિજયજી ગણિતવરની ઉત્કટ સ્વાધ્યાય રૂચી-અધ્યયન-મનન-ચિંતનની એકાગ્રતા, અપ્રતીમ ધગશ, અવિરત પરિશ્રમ તથા તે વિષયની કુશલતા દર્શાવે છે. ગણિતાનુયોગના સૂક્ષ્મ વિષયને આટલી ઝીણવટ-પૂર્વક તત્ત્વસ્પર્શી મીમાંસા સાથે તેના ચિત્રો, અનુરૂપ કેષકો આદિથી સમૃદ્ધ આ પ્રકાશન ખરેખર સ્વાધ્યાય કરનાર અભ્યાસી વર્ગને ખૂબ જ ઉપકારક અને તે રીતે તેની પાછળ અનુવાદક મહારાજશ્રીએ ખૂબ જ કાતજી તથા ખંત રાખીને જૈન શાસનના ગણિતાનુયોગના તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે મહાન પુરુષાર્થ દાખવેલ છે.

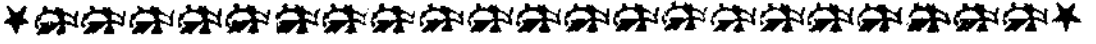
અનુવાદક-સંયોજક-સંપાદક પંન્યાસજી મહારાજશ્રીની આ અંથરતનના સંયોજન-સંપાદન પાછળની ચીવટ, ધગશ તેમજ તે વિષયની વિદ્વત્તા અંથરતનમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. તેઓએ ખરેખર સારો પરિશ્રમ લઈને પોતાની આહુ તપશ્વર્ગમાં આ અંથરતનને સર્વાંગ સુંદર બનાવવા માટે જે તન-મનની શક્તિનો સદ્વ્યય કરી શુન-ભક્તિનું મહાન કાર્ય કરેલ છે. તે ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર છે.

પ્રસ્તુત અંથરતનમાં જૃહત્ત ક્ષેત્રસમાસ સટીકના વિસ્તૃત ગુજરાતી અનુવાદ-વિવેચનનો પ્રથમ ભાગ પ્રસિદ્ધ થાય છે. આમાં મૂલની ૩૬૦ ગાથાઓ સુધીનું ટીકા સથેનું વિસ્તૃત વિવેચન છે. આ પ્રથમ ભાગમાં જંબૂદ્વીપ તથા દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ, મેરુપર્વતનો અધિકાર પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. બીજા ભાગમાં ૩૬૧ ગાથાથી ૨૯૪ ગાથા સુધીના વિવેચનમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો અધિકાર, બાદ ૬૦ ગાથાઓના વિવેચનમાં લવણસમુદ્રનો બીજો અધિકાર, ઘાતકી ખંડનો ત્રીજો અધિકાર, પછીની ૮૧ ગાથાઓમાં, કાલોત્તર સમુદ્રનો ચોથો અધિકાર, પછીની ૧૧ ગાથાઓમાં, ને ૭૫ ગાથાઓમાં પુષ્કરાર્ધ દ્વીપનો, પાંચમો અધિકાર, એ રીતે બે ભાગ ને ૫ અધિકાર મળી કુલ ૬૫૫ ગાથાઓમાં અઢીદ્વીપ-મનુષ્ય ક્ષેત્રના પદાર્થોની જૈન શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વિસ્તારપૂર્વકની વિવેચના ક્ષેત્રસમાસ અથર્માં સમાવિષ્ટ થયેલી છે.

તદુપરાંત વિવેચનકાર પંન્યાસજી મહારાજશ્રીની ભાવના છે કે શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપનો અધિકાર આ અંથરતનના બીજા ભાગમાં વિવેચનપૂર્વક નિસ્તૃત રીતે લેવો; જેથી ઉપયોગી વિષયોના સમાવેશથી આ વિષયના સ્વાધ્યાયપ્રેમી વર્ગને અનુકૂળતા રહે.

એકંદરે કહી શકાય કે ગુજરાતી ભાષામાં વિસ્તૃત વિવેચનપૂર્વક પ્રસિદ્ધ થતાં જૃહત્ત ક્ષેત્રસમાસ અંથરતન-સટીકનો આ મહાન અંથ ખરેખર જૈન શાસનના ગણિતાનુ-

યોગના સાહિત્યસાગરના અણુમોલ રત્નરૂપ છે. આવા મહાન ગ્રંથરત્નના પ્રકાશનથી જૈન શાસનના ગણિતાનુયોગના તત્ત્વજ્ઞાનના સ્વાધ્યાય કરવા દ્વારા ચિત્તની એકાગ્રતા આત્માની નિર્મળતા, પરિણતિની સ્થિરતા તેમજ કર્મની નિર્જરારૂપ અનુપમ લાભોની પ્રાપ્તિ શ્રી ચતુર્વિધ સંઘને પ્રાપ્ત થશે એ નિઃશંક છે.

આવા અસાધારણ ને શ્રી જૈન શાસનના ગણિતાનુયોગના આકર ગ્રંથને સર્વાંગ સુંદર તથા રુમુદ્ધ મમંસ્પર્શી સુબોધ શૈલીના વિવેચન સાથે પૂર્ણ પરિશ્રમ, ખંત ને કાળજીપૂર્વક સંપાદિત-સંયોજિત કરીને તૈયાર કરવાનું ભગીરથ કાર્ય પંચસણ મ.શ્રી નિત્ય નંદવિજયજી ગણિતરથીએ કરીને ખરેખર જૈન શાસનના ગણિતાનુયોગના સર્વજ્ઞ પ્રરૂપિત તત્ત્વજ્ઞાનના સ્વાધ્યાયનો મહાન લાભ પ્રાપ્ત કરવામાં અભ્યાસક વર્ગને સરલતા રહે તે એક શુભ આશયથી જ જે અનુપમ ઉપકાર કરેલ છે તે ચિરસ્મરણીય અને પ્રશંસનીય છે.

આવા ઉપયોગી તેમજ ઉપકરક સ્વાધ્યાય ગ્રંથના વાંચન મનન-નિદિધ્યાસન-પઠન-પાઠન તેમજ ચિંતન દ્વારા સ્વાધ્યાયત્રેમી શ્રી ચતુર્વિધ સંઘ અનંત ઉપકારી પરમતારક શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ કરમાવેલ મોક્ષમાર્ગ સાધક શ્રી રત્નત્રયીની નિર્મલ આરાધનામાં અવિરતપણે નિરંતર ઉજમાળ બનીને અનંદિ અનંતકાલીન ભવબ્રમણ ટાળીને અખંડ-અનંત-અવ્યાખાધ-શાશ્વત સુખધામ-મોક્ષ સુખને પ્રાપ્ત કરશે એ જ એક શુભકામના.

ગુજરાતી ધર્મશાળા,
રતલામ (મ.પ.)
તા. ૫-૧૧-૭૮ રવિવાર

આ. વિ. કનકચંદ્રસૂરિ
કાર્તિક સુદ ૫ સોભાગ્યપંચમી
વીરસંવત ૨૫૦૫ : વિક્રમ સં. ૨૦૩૫

શ્રુતભક્તિમાં લાભ લેનારા

પૂ. આ. શ્રીમદ્વિજય જયંતશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી

રૂ. ૫૦૦૦ તપગચ્છ અમર જૈનશાળા, જ્ઞાનખાતુ ખંભાત

રૂ. ૫૦૦૦ શ્રીનવરંગપુરા જૈનસ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજકસંઘ, જ્ઞાનખાતુ અમદાવાદ

પૂ. આ. શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી

રૂ. ૨૫૦૦ ચોપાટી જૈન સંઘ, જ્ઞાનખાતુ મુંબઈ

રૂ. ૧૦૦૦ જૈનસ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, જ્ઞાનખાતુ માલેગાંવ

પૂ. આ. શ્રીમદ્વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજસાહેબની પ્રેરણાથી

રૂ. ૫૦૧ પંકજ સોસાયટી જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતુ પાલડી, અમદાવાદ

પૂ. પંન્યાસજી મહારાજશ્રી હર્ષવિજયજી ગણિવરની પ્રેરણાથી

રૂ. ૫૦૦ શેઠ નગીનદાસ કરમચંદ પૌષ્પશાળા, જ્ઞાનખાતુ પાટણ

પૂ. પંન્યાસજી મહારાજશ્રી ગુણાનંદવિજયજી ગણિવરની પ્રેરણાથી

રૂ. ૭૦૧ શ્રી શીતલનાથ જૈન સંસ્થાન જ્ઞાનખાતુ ધુળીયા

પૂ. પંન્યાસજી મહારાજશ્રી નિત્યાનંદવિજયજી ગણિવરની પ્રેરણાથી

રૂ. ૨૫૦૦ આરાધના ભવન, જ્ઞાનખાતુ દાદર, મુંબઈ

રૂ. ૧૫૦૧ શ્રી આદિનાથ સ્વેતામ્બરમૂર્તિપૂજક જૈનસંઘ, જ્ઞાનખાતુ

નારણપુરા અમદાવાદ

રૂ. ૧૦૦૧ ગોવાલીયાટેંક જૈન સંઘ, જ્ઞાનખાતુ મુંબઈ

રૂ. ૧૦૦૧ વિજયઆણસુર જેઠા વેણા જૈન તપગચ્છ સંઘ, જ્ઞાનખાતુ સાણંદ

રૂ. ૧૦૦૦ 'શાલિભદ્ર' આરાધક ભાઈઓ જ્ઞાનખાતુ અમદાવાદ

હા. શેઠ રમણલાલ વળેચંદ

રૂ. ૫૦૦ મુનિરાજશ્રી સ્ત્રીહરન વિજયજીની દીક્ષા નિમિત્તે મુંબઈ

(૧૧)

૩૧. ૫૦૧ શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથ દહેરાસર તથા પદ્માવતી માતાજી દ્રસ્ટ,
જ્ઞાનખાતુ, નરોડા
૩૧. ૨૫૦ કૃષ્ણનગર જૈન સંઘ, જ્ઞાનખાતુ, કૃષ્ણનગર અમદાવાદ
૩૧. ૨૦૧ જૈન સંઘ, જ્ઞાનખાતુ, બાલાસિનોર
૩૧. ૧૦૧ લક્ષ્મીવર્ધક જૈન સંઘ પાલડી, અમદાવાદ
૩૧. ૧૦૧ સંભવનાથ જૈન દેરાસર પેઢી જ્ઞાનખાતુ પાદરા

પૂ. પંન્યાસજી મહારાજશ્રી યશોભદ્રવિજયજી ગણિવરની પ્રેરણાથી

૩૧. ૫૦૦ જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતુ સિદ્ધપુર

પૂ. પંન્યાસજી મહારાજશ્રી સ્થુલભદ્રવિજયજી ગણિવરની પ્રેરણાથી

૩૧. ૨૦૧ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, જ્ઞાનખાતુ વડાલી

પૂ. પંન્યાસજી મહારાજશ્રી જિનપ્રભવિજયજી ગણિવરની પ્રેરણાથી

૩૧. ૧૦૦૦ નવાડીસા જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક પેઢી જ્ઞાનખાતુ ડીસા

પૂ. સુનિરજશ્રી હેમચંદ્રવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી

૩૧. ૫૦૦૦ શેઠ મોતીશા લાલબાગ જૈન ચેરેટીઝ દ્રસ્ટ જ્ઞાનખાતુ સુંબઈ

૩૧. ૫૦૦૦ જગદ્ગુરુ શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી શ્વે. મૂર્તિ. તપગચ્છ જ્ઞાનખાતુ
જૈન સંઘ દ્રસ્ટ મલાડ-ધ્રસ્ટ સુંબઈ

પૂ. સુનિરાજશ્રી રાજેન્દ્રવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી

૩૧. ૧૦૦૦ શાંતિભવન જૈન તપગચ્છ ઓસવાલ સંઘ જ્ઞાનખાતુ જામનગર

પૂ. સુનિરાજશ્રી જયદેવવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી

૩૧. ૫૦૧ જૈન ધર્મ કુંડ પેઢી જ્ઞાનખાતુ શ્રીમાળીપોળ ભરૂચ

૩૧. ૨૫૧ જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતુ ધોલેરા

૩૧. ૨૫૧ જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતુ ધંધુકા

પૂ. સુનિરાજશ્રી પ્રભાકરવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી

૩૧. ૫૦૦ નવાડીસા જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક પેઢી જ્ઞાનખાતુ નવાડીસા

૩૧. ૩૦૧ જૈન સંઘ, શાહપુર દરવાજાનો ખાચો, અમદાવાદ

પૂ. સુનિરાજશ્રી મનોગુપ્તવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી

રૂ. ૫૦૦ જૈન સુધારક ખાતાની પેઢી મહેસાણા

પૂ. સુનિરાજશ્રી જયસોમવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી

રૂ. ૧૦૦૧ જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતુ પીંપલગાંવ-(નાનિક)

પૂ. સુનિરાજશ્રી વિશ્વાનંદવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી

રૂ. ૫૦૧ શ્રીનગર સોસાયટી મહાવીર મિત્રમંડળ ગોરેગાંવ મુંબઈ

પૂ. સાધવીજીશ્રી પુણ્યપ્રભાશ્રીજીની પ્રેરણાથી

રૂ. ૧૦૦૦ સુલસા જૈન સંઘ વાલકેશ્વર-મુંબઈ

પૂ. સાધવીજીશ્રી જયવંતાશ્રીજી મહારાજની પ્રેરણાથી

રૂ. ૫૦૧ જિનદાસ ધર્મદાસની પેઢી જ્ઞાનખાતુ કરજણ

જુદા જુદા મહાતુભાવો આદિની પ્રેરણાથી

રૂ. ૧૦૦૧ સંઘવી દેવકરજી મુલજી જૈન દહેરાસર પેઢી જ્ઞાનખાતુ
મલાડ-મુંબઈ

રૂ. ૧૦૦૧ શેઠ દેસાભાઈ કરમચંદ જૈન સેનેટરીયમ જ્ઞાનખાતુ
વિલેપાર્લા-વેસ્ટ મુંબઈ

રૂ. ૧૦૦૧ વીસા ઓમવાલ જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતુ ખંભાત

રૂ. ૫૮૦ બહેનો તરફથી માલેગાંવ

રૂ. ૪૨૫ પરચુરજી જ્ઞાનખાતાના મુંબઈ

રૂ. ૩૩૩ મહાવીરનગર જૈન સંઘ કાંઠીવલી-મુંબઈ

રૂ. ૨૦૧ શાહ ખાતે

રૂ. ૨૦૧ માલાબેન સુરેન્દ્રભાઈ શાંતાકુજ મુંબઈ

રૂ. ૧૨૫ શાહ ખાતે જ્ઞાનખાતાના

રૂ. ૧૦૧ સૈજપુરબોધા જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતુ અમદાવાદ

રૂ. ૧૦૧ નાભુભાઈ જૈન ધર્મશાળા પૂનાસીટી

રૂ. ૫૦૧ બાબુ અમીચંદ પનાલાલ ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર મુંબઈ

રૂ. ૫૦૦ ભવાનીપુર જૈન સંઘ, પૂના સીટી

卐 ઉપર મુજબની રકમમાંથી બન્ને ભાગ છપાશે 卐

શુદ્ધિ પત્રક

પેજનંબર	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૧૪	વર્ધમાન	વર્ધમાન
૩	૧૫	શુર૦	શુર૦
૫	ગાથા-૨	જંબુદ્વીવા૦	જંબુદ્વીવા૦
	”	ઁચગાવસા૦	ઁચરાવસા૦
	”	સઢવે	સઢવે
૨૪	૩	પદ્યોપમને	પદ્યોપમ
૨૮	૪	પ.	પ૦
૩૪	૧	સમુદ્રો	સમુદ્રૌ
૪૬	ગાથા-૮	ધનુ૦	ધનુ૦
૫૩	૨	૬-૪	૬+૪
૫૪	ગાથા ૧૫	વિચ્છિણ્ણા	વિચ્છિણ્ણા
૫૬	ગાથા ૧૬	પારિચ્છેતાદો	પરિચ્છિતાદી૦
૬૩	૭	અ કાય	અપ્કાય
૬૪	ગાથા ૧૬	પારે	પરિ
૬૭	૫	પ્રાસદ	પ્રાસાદ
૭૩	૮	હૈરુયવંત	હૈરુયવંત
૭૪	૬	દવ	દેવ
૭૬	ગાથા ૨૫	ઁવરેણું	ઁવરેણ
”	” ૨૬	ઐરવલ્લે	ઐરવલ્લે
”	”	એમેવે	એમેવ

પેજનંબર પાંક્તિ

અશુદ્ધ

શુદ્ધ

૮૦	બોલકાં	૨૩૮ ચો. ૬ કલા	૨૩૮ ચો. ૩ કલા
„	૧૧	પળોહાધ	પહોળાધ
„	ગાથા ૨૭	વાસહરાણાં	વાસહરાણં
૮૨	૧૯	ભાગના	ભાગતા
૮૪	૩	ષટ્ત્વિંશતિ	ષટ્ત્વિંશતિ
„	„	ભરતવર્ષમ્	ભરતવર્ષમ્
„	૪	દ્વિપચ્ચદશ	દ્વિપચ્ચાદશ
૮૭	૨૩	અરવત	ઐરવત
૯૦	૧	ત્રિશષ્ટિ૦	ત્રિશષ્ટિ૦
૯૨	૧૯	૪૫૨૬	૪૫૨૫
૯૭	૧૨	રીત બતાવી	રીત
૧૦૧	૩	વર્ગમૂલ	વર્ગમૂલં
„	૨૫	૨૯૩૨૧૫	૨૯૩૨૨૫
૧૦૨	૩	કળા	કળા
„	૧૭	૧૭૨૦	૧૦૭૨૦
૧૦૪	૧૪	૨૦૪૧૭૨	૨૦૪૧૩૨
„	„	૪૦૮૨૬૪	૪૦૨૬૪
„	૨૩	ધનુશઃ	ધનુપૃષ્ઠ
૧૦૫	૮	તં	જં
૧૦૭	છેલ્લેથી બીજી	૨૯૭૮૪	૨૯૭૮૮૪
૧૧૦	છેલ્લી	બાહ્ય	બાહ્ય
૧૧૪	૩	વર્ગ	વર્ગમૂલ
„	છેલ્લી	પદ	ષટ્
૧૧૬	૭	ષોડશા૦	ષોડશા૦
૧૨૧	૩	ચતુર્વિંશતિ	ચતુર્વિંશતિ
૧૨૮	૨૦	જ્યેષ્ઠા૦	જ્યેષ્ઠ૦
૧૩૦	૮	પ્રપરં	પ્રતરં
૧૩૧	૧૮	૦દર્ધિકાનિ	૦દધિકાનિ
૧૪૩	૭	૦મિમમ્	૦મિમમ્

પેઠાનંબર પંક્તિ

અશુદ્ધ

શુદ્ધ

૧૫૩	૨	ચતુષ્કોણ	ચતુષ્કોણ
"	૩	નવકા	નવક:
૧૫૪	ગાથા ૯૧	તસય	તિસય
"	છેડી	ડસ્સેહેળ	ડસ્સહેળ
૧૫૬	૧૩	છેદહુતે	છેદહુતે
"	૧૪	દ્વિસપ	દ્વિસપતિ
૧૬૮	છેડી	ઠવાસ	વાસેઠ
૧૭૩	૬	૫૧૪૫૬૩૬૮	૫૧૪૫૬૩૨૮
"	૧૫	૬૫૩૨૨૪	૬૫૩૨૪
૧૭૮	૧૭	દ્વિયધિઠ	દ્વયધિઠ
૧૮૮	૯	દક્ષિણુતરતાર્થ	દક્ષિણુભરતાર્થ
૧૮૯	૧૭	અરવડ્યાળ	અરવડ્યાઈળ
૧૮૯	૧૮	ઠમપિ	ઠમપિ
૧૯૦	૧૭	ત્રક્ષે	ક્ષેત્ર
૨૦૧	૨-૩	કુડે	કૂડે
"	૩	કુડ	કૂડ
૨૦૩	૬	કુડે	કૂડે
૨૦૪	૧	ધિઈ	ધિઈ
૨૦૪	૬	ધતિ	ધુતિ
૨૦૫	૧૬	સંસ્થરન	સંસ્થાન
"	૨૩	કૂડા	કૂડા
૨૦૭	૬	૨૬૫૬૩૨	૨૬૫૬૩૨
૨૧૧	૧૫	સૌમમસ	સૌમનસ
૨૧૩	૫	વક્ષસ્કાય	વક્ષસ્કાર
"	૮	દ્વે	દ્વે
૨૨૦	૧૬	સિહરહિં	સિહરાહિં
૨૨૪	૯	આયાયળ	આયયળ
"	૧૦	ઉદ્વિધાનિ	ઉદ્વિદ્ધાનિ
૨૨૮	૧૨	પઝવ	પંચ
"	"	ઉંમિત્તા	રંમિત્તા

પેજનંબર પંક્તિ

અશુદ્ધ

શુદ્ધ

૨૨૯	૪	નગાણાં	નગાણં
”	૬	તિન્નિવ	તિન્નેવ
૨૩૭	૪	મહાપદ્મ	મહાપદ્મ
૨૪૧	૧૮	વિકટાષતી	વિકટાપાતી
૨૪૨	૮	વેયહ્લે	વેયહ્લે
૨૪૬	૫	વૈશ્રામણ્ય	વૈશ્રમણ્ય
૨૪૮	૬	ગુહાઓ	ગુહાઝ
”	૮	તદગુણુચા	તદુગુણુચા
૨૫૭	૫	બધુ	બધુ
”	૨૪	દ્વોષ	દ્વોષ
૨૬૩	૪	અભિઆગ૦	અભિઓગ૦
૨૬૦	૯	૧	૦
”	૧૦	૦	૦
”	૧૧	૦	૧/૮
”	૧૨	૧/૮	૧/૧૬
૩૦૨	૪	મઈઓ	મઈઓ
૩૦૮	છેલ્લી	૨-૦	૨૫-૦
૩૨૦	૧૨	વાળને	વાળતે
૩૨૨	૧૫	ગંધાવતી	ગંધાપાતી
૩૨૪	૩	૩૪૦૧૧	૧૨૦૫૦૧૨૦
૩૨૭	૨૨	”	”
૩૨૭	૧૧	અપ્પત્તા	અપ્પત્તા
૩૨૯	૨૦	લે તે	લે છે
૩૩૦	૭ સુખાનુ		મહાહિમવંત પર્વત
૩૩૩	૯ સુખાનુ	” ” ” ”	૧૨૫ ૧૨૫ ૨ ૨
૩૩૭	૭	અહમિન્દ્ર	અહમિન્દ્ર
૩૪૧	છેલ્લેથી બીજી	સ્થંભસમાન	સ્થંભસમાન
૩૪૭	૨	રત્નોચ્ચ	રત્નોચ્ચ
”	૨૩	પૂર્વળ	પૂર્વેળ
૩૬૨	૮	ઉપરના	ભાગમાં

પેજનંબર પંક્તિ

૩૭૧	છેલ્લી
૩૭૩	૫
૩૭૭	૧૮
૩૮૧	૨
૩૯૮	છેલ્લી
૩૯૯	૨૧
૪૦૬	૮

અનુષ્ઠ

પરિવરિયા
મનાતદ્વ૦
ઘનુઃ
શાન્મધી
અહ્વાઈ
દાક્ષણ
ખૂણાનેઃ

શુદ્ધ

પરિવારિયા
મનાતદ્વ૦
ઘનુઃ
શાન્મધી
અહ્વાઈ
દાક્ષણ
અગ્નિ ખૂણાનેઃ

પૂજ્ય પિતાશ્રી સ્વ. શા. અંબાલાલ રતનચંદ સંઘવી
જેમના પરિવાર તરફથી સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ
જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટને શ્રુતલક્ષિરૂપે રૂ. ૨૫૦૦૧ તુ
ઉદાર દાન મળેલ છે.

ऐं नमः ।

श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनायाय नमः ।

पूज्य तपागच्छीयाचार्य श्रीविजयदान-प्रेम-जम्बूद्वारिगुरुभ्यो नमः ।

श्री जिनलक्षणसि क्षमाश्रमण विरचित

(जैनदृष्टिએ મહા ભૂગોળ)

विवेचन साथे

पार्श्व शङ्खेश्वरं नत्वा, प्रेमजम्बूगुरुंस्तथा ।

मलयगिरिवृत्त्यानु—सारेण बालहेतवे ॥ १ ॥

ज्ञात्वा विविधशास्त्रेभ्यो, गुरुकृपाबलेन च ।

गुर्जरभाषया कुर्वे, क्षेत्रसमासविस्तरम् ॥ २ ॥ (युग्मम्)

श्री पृष्ठ संग्रहणीમાં જૈન દર્શનને અનુસાર શાશ્વત ત્રણે લોકનું સ્વરૂપ અને સંસારી જીવના ૩૬ દ્વારોનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. ચૌદ રજજી પ્રમાણ ઉંચાઈ-વાળા લોકનો નીચેનો ભાગ સાત રજજી પ્રમાણ, મધ્ય ભાગ એક રજજી પ્રમાણ, ઉપર

પાંચ અને એક રજ્જુ પ્રમાણ વિસ્તારવાળા લોકમાં, નીચે અધો લોકના સાત રજ્જુમાં સાત નારકીના નરકાવાસો, ભવનપતિ દેવોના ભવનો આવેલા છે. તીર્થા લોકના ૧૮૦૦ યોજનમાં નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની અંદર વ્યંતર અને વાણવ્યંતર દેવોના નગરો છે, તળીયાના ભાગ ઉપર આપણે રહીએ છીએ, ત્યાં મનુષ્યો, વિકલેન્દ્રિયો, તીર્થંચ પંચેન્દ્રિયો અને અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો આવેલા છે, તેમજ ઉંચે જ્યોતિષી દેવોના વિમાનો રહેલા છે. ઉર્ધ્વ લોકમાં વૈમાનિક દેવો—તેમનાં વિમાનો વગેરે સર્વ પદાર્થોનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે.

શ્રી બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસ પ્રકરણના ટીકાકાર શ્રીમલયગિરિજી મહારાજ ટીકાની શરૂઆત કરતા કહે છે:

જયતિ જિનવચનમવિતથમમિતગમીરાર્થમશ્વિલનયકલિતમ્ ।

અજિતં પરતીર્થિગણૈઃ શિવસુખફલદાયિ પરમશિવમ્ ॥ ૧ ॥

કલિકાલેઽપિ યથાસ્થિતજિનસિદ્ધાન્તપ્રકાશકરણેન ।

જયતિ ભરતૈકદીપો જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણઃ ॥ ૨ ॥

વિવૃણોમિ યથાશક્તિ ક્ષેત્રસમાસં સમાસતઃ સ્પષ્ટમ્ ।

યદવગતૌ મન્દા અપિ જાયન્તે શ્રુતવિદઃ પરમાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—અવિતથ—સત્ય, પાર ન પમાય, ગંભીર અર્થવાળું, સધળા નયથી યુક્ત, પરદર્શનીઓથી ન જીતાય તેવું, પરમ કલ્યાણને કરનારું, મોક્ષ સુખના ફલને આપનારું, શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતનું વચન જય પામે છે. ૧

યથાસ્થિત—જેવાં છે તેવાં શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના સિદ્ધાંતને પ્રકાશ કરવામાં કલિકાલમાં પણ ભરતક્ષેત્રને વિષે એક દ્વીપ=અનુપમ દ્વીપકસમાન શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ જય પામે છે. ૨

ક્ષેત્રસમાસ પ્રકરણને સંક્ષેપમાં સ્પષ્ટ રીતે હું યથાશક્તિ=મારાં જ્ઞાનની શક્તિ પ્રમાણે અર્થનું વિવેચન કરું છું, જે બાણવાથી મંદ બુદ્ધિવાળા પણ શ્રુતના શ્રેષ્ઠ બાણકાર થાય છે. ૩

હવે આ ગ્રંથરત્નમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ઉપર આપણે રહીએ છીએ, તે ઉપરના તળીયામાં આવેલાં અસંખ્ય દ્વીપો તથા અસંખ્ય સમુદ્રોનું વર્ણન સંક્ષેપમાં કહેવાનું

છે અને જ જ દ્વીપ-સમુદ્રોમાં જ્યાં જ્યાં મનુષ્યની વસતિ, તિર્થંચાની વસતિ, પર્વતો, નદીઓ વગેરે જ જ શાશ્વતા પદાર્થો રહેલા છે. (શાશ્વતા એટલે કાંઈ એ કદી નહિ બનાવેલા અને કદી નાશ નહિ પામનારા પદાર્થો.) તેનું વર્ણન કરવામાં આવશે. તેમાં પણ વિશેષ કરીને તો મનુષ્યની વસતિવાળા અઢી દ્વીપનું જ વર્ણન કરવામાં આવશે. કેમકે બાકીના દ્વીપ-સમુદ્રોમાં જાણવા લાયક પદાર્થો અઢી દ્વીપ (મનુષ્યલોક) જટલાં નથી, માટે તે સર્વનું અહીં વર્ણન કરવામાં આવશે. જથી આ ક્ષેત્રસમાસ ગ્રંથ અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રના વર્ણનથી ભરપૂર છે.

ક્ષેત્ર—એટલે રત્નપ્રભા પૃથ્વી ઉપર અથવા મધ્ય લોકમાં રહેલા અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્રોષ્ટ્રી ક્ષેત્ર તેનો સમાસ-એટલે સમાવેશ અથવા સંક્ષિપ્ત વર્ણન તે ક્ષેત્રસમાસ. તેનો પ્રારંભ કરતાં મંગલાચરણ અને અનુબંધ જણાવનારી પહેલી ગાથા કહે છે :

૧ જમ્બુદ્વીપ અધિકાર

નમિરુણ સજલજલહર-નિમસ્સણં વદ્ધમાણજિણવસમં ।
સમયક્ષેત્તસમાસં વોચ્છામિ ગુરુવણ્ણેણં ॥૧॥

છાયા-નત્વા સજલજલહરનિમસ્વનં વર્ધમાનજિણવૃષભમ્ ।

સમયક્ષેત્રસમાસં વક્ષ્યે ગુરુપદેશેન ॥ ૧ ॥

અર્થ—જળથી ભરેલા મેઘના સરખા ગંભીર અવાજવાળા, કેવળજ્ઞાનીઓને પણ પૂજ્ય શ્રી વર્ધમાનસ્વામિને નમસ્કાર કરીને સમયક્ષેત્ર-મનુષ્યક્ષેત્રનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ ગુરુના ઉપદેશ અનુસારે કહીશ.

વિવેચન—કાંઈ પણ ગ્રંથની શરૂઆત કરતા પ્રાયઃ પ્રથમ મંગલાચરણ, પછી ગ્રંથમાં કહેવાનો વિષય, ગ્રંથનો આદ્યો આવતો સંબંધ અને ગ્રંથની રચના કરવાનું પ્રયોજન. આ ચાર વસ્તુ કહેવામાં આવે છે. આ ચારમાં એક મંગલ અને ત્રણ અનુબંધ કહેવામાં આવે છે. અથવા આ ચારેને અનુબંધ અતુષ્ટી પણ કહેવામાં આવે છે.

૧. મંગલ—અંથની નિર્વિદ્ધે સમાપ્તિ થાય, કોઈ પણ જાતનું વિદ્વ ન આવે માટે હિતૈષી અને આસ્તિક શિષ્ટ પુરુષોની આજ્ઞા અનુસાર મંગલાચરણ કરવામાં આવે છે.

આ અંથમાં “નમિજણુ વદ્ધમાણુજિણુવસભં” વાક્યથી શ્રી વર્ધમાનસ્વામિને નમસ્કાર કરવા દ્વારા મંગલાચરણ કરવામાં આવેલ છે.

૨. વિષય—અંથમાં શું કહેવાનું છે તે જણાવવું જોઈએ. આ અંથમાં “સમય-ખેત્તસમાસ” વાક્યથી સમયક્ષેત્ર-મનુષ્યક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કહેવાનું છે.

૩. સંબંધ—ગુરુપર્વક્રમ, વાચ્ય-વાચક અથવા સાધ્ય-સાધન; ઉપાય-ઉપેય સંબંધ પ્રાયઃ સ્પષ્ટ કહેલા હોતા નથી, તોપણ અધ્યાહારથી ગ્રહણ કરાય છે. ‘ગુરુવચ્ચેણું’ વાક્યથી પોતાની મતિ કલ્પનાથી આ અંથ કહેવાનો નથી, પણ ગુરુએ જ પ્રમાણે ઉપદેશેલું છે તે પ્રમાણે કહેવાનું છે. આથી ગુરુપર્વક્રમ સંબંધ કહેવાયો છે. વાચ્ય-વાચક સંબંધ અહીં ક્ષેત્રનો વિચાર એ વાચ્ય છે અને આ અંથ વાચક છે. સાધ્ય-સાધન સંબંધ અહીં ક્ષેત્રનો વિચાર સાધ્ય છે અને અંથ તેનું સાધન છે. ઉપાય-ઉપેય સંબંધ અહીં ક્ષેત્રનો વિચાર એ ઉપેય છે અને અંથ તેનો ઉપાય છે.

૪. પ્રયોજન—પ્રયોજન ચાર પ્રકારનું પણ છે. વક્તાનું અને શ્રોતાનું. તેમાં અનંતર પ્રયોજન અને પરંપર પ્રયોજન, એ બન્નેના એકંદર ચાર પ્રકાર થાય છે. વક્તાનું અનંતર પ્રયોજન-વક્તાને શીઘ્ર લાભ-જવા કે શ્રુતભક્તિ, ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ પોતાની સ્મૃતિમાં રહે અથવા અંથ રચના વખતે થતી કર્મ નિર્જરા. વક્તાનું પરંપર પ્રયોજન-વક્તાને અંતિમ લાભ જવી કે મોક્ષ પ્રાપ્તિ. તથા શ્રોતાને અનંતર પ્રયોજન ક્ષેત્રસંબંધી થતું જ્ઞાન અને ભણતાં કે સાંભળતાં કર્મની નિર્જરા, શ્રોતાને પરંપર પ્રયોજન મોક્ષપ્રાપ્તિ.

અધિકારી—આ અંથને ભણવાના અધિકારી સમ્યગ્ ચારિત્ર અને સમ્યગ્ જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છનાર સમ્યગ્ દર્શની ભવ્ય આત્માઓ, તથા અધિગમથી-ઉપદેશથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે પદાર્થો જણવાની ઇચ્છાવાળા ભવ્ય આત્માઓ અધિકારી ગણાય છે.

આ પ્રમાણે અંથના પ્રારંભમાં સંક્ષેપથી મંગલ અને અનુબંધ ચતુષ્ટયી જણાવી, હવે ગાથાનું વિવેચન જણાવાય છે.

ચૌદ રજજી પ્રમાણ લોકના ત્રણ વિભાગો છે. ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તીર્થા-

લોક. આખો લોક ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયરૂપ પંચાસ્તિકાયમય છે.

ઉર્ધ્વલોકમાં વૈમાનિક દેવો, ઐવેયક દેવો, અનુત્તર દેવો અને તેમનાં વિમાનો, તથા સિદ્ધશિલા અને તેના ઉપર લોકાંતે સિદ્ધભગવંતો રહેલા છે. અધોલોકમાં ભવનપતિ દેવો અને તેમના ભવનો તથા નારદીઓ અને તેમને રહેવાના નરકાવાસો આવેલા છે. તીર્થલોકમાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો, મનુષ્યો, તીર્થીંગો, વ્યંતર દેવો, વાણવ્યંતર દેવો યાવત્ જ્યોતિષી દેવો રહેલા છે. આ બધાનું વિવરણ વિવિધ ગ્રંથોમાં પૂર્વાચાર્ય ભગવંતો આદિએ કરેલું છે. જ્યારે આ ગ્રંથરત્નમાં સમયક્ષેત્ર એટલે મનુષ્યક્ષેત્ર; જ્યાં સૂર્ય-ચંદ્રની ગતિ અનુસાર રાત્રી-દિવસ વગેરે થાય છે તેથી સમયક્ષેત્ર કહેવાય છે. તેનું વિશેષ વર્ણન કરવાનું છે.

મનુષ્યક્ષેત્રમાં જંબૂદ્વીપ, લવણ સમુદ્ર, ધાતકી ખંડ, કાલોદધિ સમુદ્ર અને પુષ્કર દ્વીપનો અડધો ભાગ ગણાય છે. તેનું સ્વરૂપ આ ક્ષેત્રસમાસ ગ્રંથમાં શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ગુરુભગવંત કહેશે. અર્થાત્ ‘આ શ્રી બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસ નામનો ગ્રંથ ગુરુ-ઉપદેશ અર્થાત્ આગમોમાં કદા મુજબ ગુરુઉપદેશને અનુસારે હું કહીશ.’ આ પ્રમાણે શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે પ્રથમ ગાથામાં જણાવેલ છે. ૧

જંબુદ્વીવાઈયા, સયંમુરયણાયગવસાણાઓ ।

સવ્વે વિ અસંખિજ્જા દીવોદહિણો તિરિયિલોણ ॥ ૨ ॥

છાયા—જમ્બૂદ્વીપાદયઃ સ્વયંભૂરત્નાકરપર્યાવસાનાઃ ।

સર્વેજપિ અસંખ્યેયાઃ દ્વીપસમુદ્રાસ્તિર્યક્ લોકે ॥ ૨ ॥

અર્થ—તીર્થલોકમાં પહેલો જંબૂદ્વીપ અંતે-છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે. બધા થઈને અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્રો છે.

વિવેચન—આ તીર્થલોકમાં અસંખ્યાતા દ્વીપો અને અસંખ્યાતા સમુદ્રો છે; તેમાં સૌથી પહેલો અને બધા દ્વીપ-સમુદ્રોની વચમાં-મધ્યમાં થાળી જવા આકારવાળો, ચપટો ગોળ એવો જંબૂ નામનો દ્વીપ છે. ત્યાર પછી તેને ફરતો બંગડી આકારે લવણ સમુદ્ર, તેને ફરતો ધાતકીખંડ દ્વીપ, તેને ફરતો કાલોદધિ સમુદ્ર, તેને ફરતો પુષ્કર

દ્વીપ, તેને ફરતો પુષ્કરવર સમુદ્ર, તેને ફરતા એક દ્વીપ, એક સમુદ્ર એમ એક એકને વિંટળાઈને અસંખ્યાતા દ્વીપો અને અસંખ્યાતા સમુદ્રો આવેલા છે. તેમાં છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ નામનો દ્વીપ અને સૌથી છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ નામનો સમુદ્ર આવેલો છે.

જૈન દર્શનમાં જે અસંખ્ય-અનંત વગેરે શબ્દોનો સંખ્યા માટે પ્રયોગ કરવામાં આવે છે, તેની સમજૂતિ—

સંખ્યાતુ, અસંખ્યાતુ અને અનંતુ.

સંખ્યાતાના ત્રણ ભેદ છે—જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ.

અસંખ્યાતાના નવ ભેદ.

અનંતાના નવ ભેદ.

૩ પરિત્ત અસંખ્યાત જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ.

૩ યુક્ત " " " "

૩ અસંખ્ય " " " "

૯ ભેદ અસંખ્યાતાના.

૩ પરિત્ત, અનંત જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ.

૩ યુક્ત " " " "

૩ અનંત " " " "

૯ ભેદ અનંતાના.

સંખ્યાના આ પ્રમાણે કુલ ૩ + ૯ + ૯ = ૨૧ પ્રકારો છે.

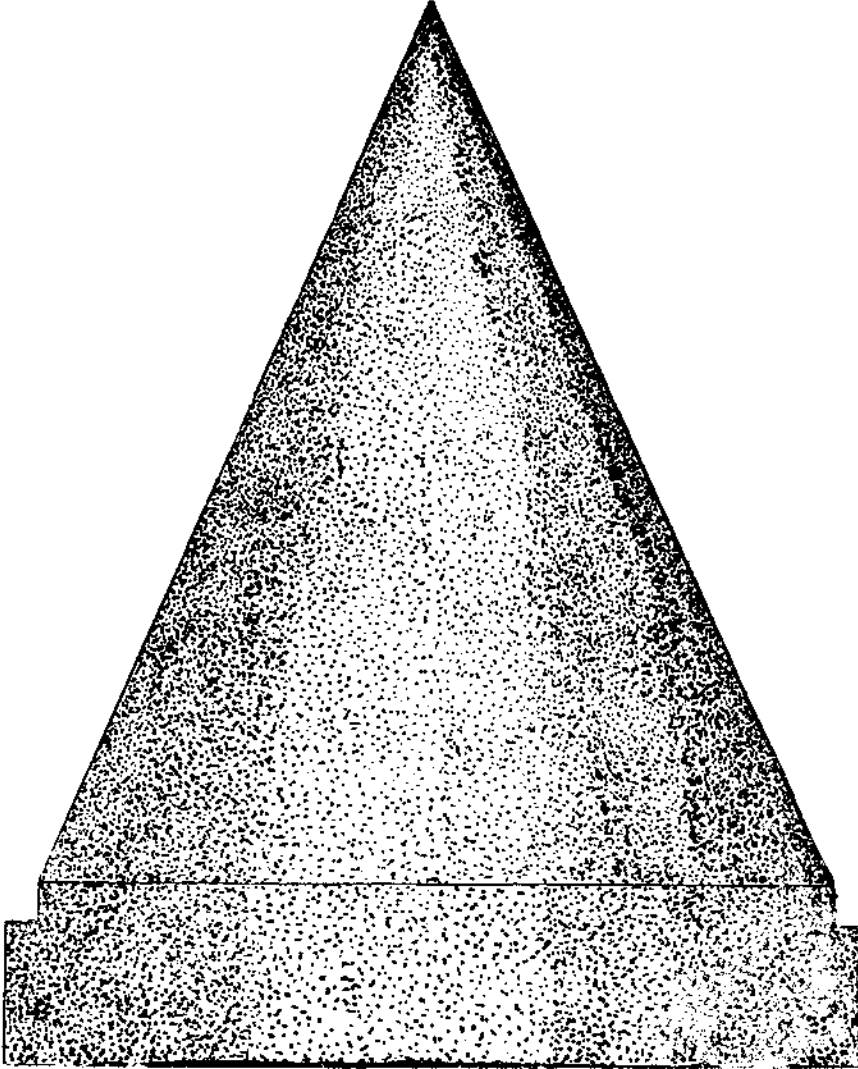
એકની સંખ્યામાં ગણના થતી નથી, તેથી બે એ જઘન્ય સંખ્યા છે.

ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા સમજવા માટે શાસ્ત્રમાં ચાર પ્યાલા અને સરસવતી રહસ્યમય વિગત નીચે મુજબ પ્રતિપાદન કરેલી છે.

જંબૂદ્વીપ જેટલા લાંબા-પહોળા ગોળાકારે, એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને એક હજાર યોજન ઊંડા, આઠ યોજન ઊંચી જગતી અને બે ગાઉની ઊંચી વેદિકા સહિત એવા ચાર પ્યાલા લેવા. તેમના નામો અનુક્રમે ૧-અનવસ્થિત, ૨-શલાકા, ૩-પ્રતિશલાકા અને ૪-મહાશલાકા છે.

અનવસ્થિત નામના ધ્યાલાના માપમાં દર વખત ફેરફાર-મોટો મોટો થતો રહે છે, જ્યારે બાકીના ત્રણે ધ્યાલા એક સરખા માપમાં જ રહે છે.

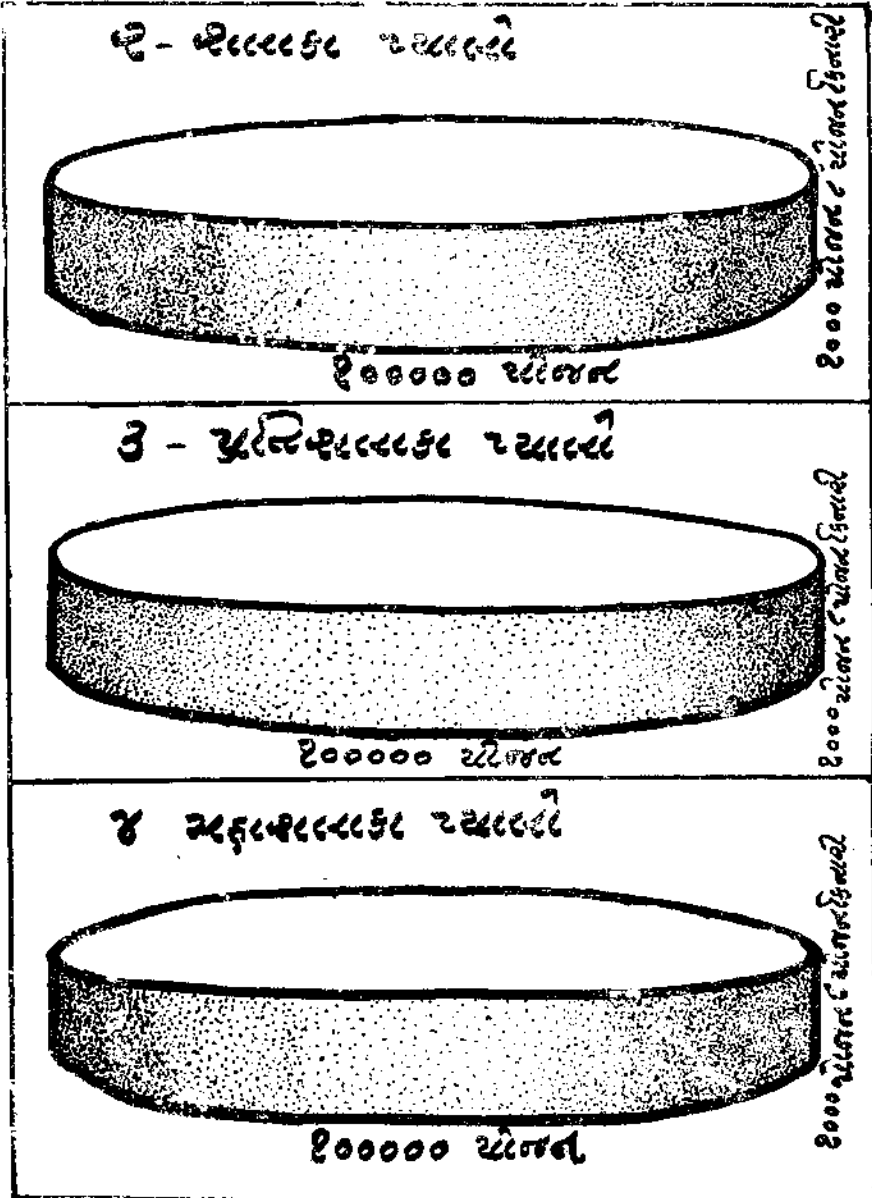
૧-અનવસ્થિત ધ્યાલો

આ ધ્યાલો પહેલીવાર એક લાખ યોજનનો વિસ્તારવાળો ગોળાકાર, એક હજાર યોજન ઉંડો, આઠ યોજન ઉંચો અને અડધા ગાઉની કિનારીવાળો. તેને સરસવના

દાણાથી શિખા સહિત એવી રીતે ભરવાનો કે પછી તેના ઉપર એક દાણો રહી ન શકે.

પછી દરેક વખતે આ ધ્યાલો ધણો ધણો મોટો વિસ્તારવાળો કરીને સરસવના દાણાથી ભરી ભરીને તે દાણા આગળ આગળના દ્વીપ-સમુદ્રમાં નાખવાના હોય છે.

હંડાઈ તો દરેક વખતે એક હજાર યોજનની આઠ યોજન ઉંચા અને અડધા ગાઉની કિનારી સમજવી.

હવે એવી કલ્પના કરો કે આ પ્યાલાને કોઈ દેવ ડાખા હાથમાં ઉપાડી તેમાંના એક દાણાને જમણા હાથે જંબૂદ્વીપમાં નાખે, બીજો દાણો લવણ સમુદ્રમાં, ત્રીજો દાણો ધાતકી ખંડમાં, ચોથો દાણો કાલોદધિ સમુદ્રમાં નાખે એમ આગળઆગળ દ્વીપ-સમુદ્રમાં એક એક દાણો નાખતા જાય. જે દ્વીપ કે સમુદ્ર પાસે આ પ્યાલો ખાલી થાય ત્યાં તે દ્વીપ કે સમુદ્રના જટલા વિસ્તારવાળો એક હજાર યોજન હંડો વેદિકા સહિત પ્યાલો શિખા સુધીનો સરસવના દાણાથી ભરવો અને પાછા એ પ્યાલો ઉપાડીને એક એક દાણો આગળ આગળના દ્વીપ-સમુદ્રમાં નાખતાં જ્યાં આ પ્યાલો ખાલી થાય ત્યાં તે દ્વીપ કે સમુદ્રના જટલા વિસ્તારવાળો પ્યાલો ત્રીજીવાર સરસવથી શિખા સુધીનો ભરવો અને એક દાણો સાક્ષી તરીકે બીજા નંબરના-શલાકા નામના પ્યાલામાં નાખવો.

ભરેલો પ્યાલો પાછો ઉપાડી એક એક દાણો આગળ આગળના દ્વીપ-સમુદ્રમાં નાખતાં જ્યાં પ્યાલો ખાલી થાય ત્યાં તે દ્વીપ કે સમુદ્ર જટલા વિસ્તારવાળો પ્યાલો શિખા સહિત સરસવના દાણાથી ભરી, એક દાણો શલાકા નામના પ્યાલામાં નાખવો, એટલે શલાકા નામના પ્યાલામાં બે દાણા થયા.

અત્રે ધ્યાન રાખવું કે દરેક દ્વીપ-સમુદ્ર ડબલ ડબલ વિસ્તારવાળો છે. એટલે તે પ્રમાણે અનવસ્થિત પ્યાલો જ્યાં ખાલી થાય ત્યાં તેટલા વિસ્તારવાળો અનવસ્થિત પ્યાલો લેવો. આથી દરેક વખતે અનવસ્થિત પ્યાલો ઘણા ઘણા મોટા વિસ્તારવાળો બનશે. જ્યારે હંડાઈ તો દરેક વખતે એક હજાર યોજન, આઠ યોજન જગતી અને બે ગાઉની વેદિકાવાળી બાણી.

આ રીતે અનવસ્થિત પ્યાલો વારંવાર ભરીને અને ખાલી થતાં એક એક દાણો શલાકા નામના પ્યાલામાં નાખતાં, જ્યારે શલાકા નામનો પ્યાલો શિખાસહિત ભરાઈ જાય ત્યારે જે દ્વીપ કે સમુદ્ર હોય તેટલા વિસ્તારવાળો અનવસ્થિત પ્યાલો સરસવથી ભરીને ત્યાં મૂકી રાખવો. અને શલાકા નામનો બીજો પ્યાલો ઉપાડીને તેમાંના એક-એક દાણો આગળ આગળના દ્વીપ-સમુદ્રમાં નાખતા શલાકા પ્યાલો ખાલી થાય ત્યારે સાક્ષી તરીકે એક દાણો ત્રીજા નંબરના પ્રતિશલાકા નામના પ્યાલામાં નાખવો.

હવે પાછો અનવસ્થિત પ્યાલો ઉપાડીને શલાકા પ્યાલો જ્યાં ખાલી થયો ત્યાંથી આગળ આગળના દ્વીપ-સમુદ્રમાં એક એક દાણો નાખતા ખાલી થાય એટલે એક દાણો શલાકામાં નાખવો. આમ અનવસ્થિત પ્યાલો ભરી ભરીને ખાલી કરતા પૂર્વની જમ શલાકા પ્યાલો ભરવો પછી શલાકા ઉપાડી ઉપાડીને આગળ આગળના દ્વીપ-સમુદ્રોમાં ખાલી કરીને સાક્ષીરૂપ એક દાણો પ્રતિશલાકામાં નાખવો.

આ પ્રમાણે પ્રતિશલાકા પ્યાલો ભરાઈ જાય ત્યારે અનવસ્થિત અને શલાકા પ્યાલા ભરેલા સ્થાપીને, પ્રતિશલાકા પ્યાલો ઉપાડીને એક એક દાણો આગળ આગળના દ્વીપ-સમુદ્રમાં નાખતાં પ્યાલો ખાલી થાય એટલે એક દાણો સાક્ષીરૂપે ચોથા મહાશલાકા નામના પ્યાલામાં નાખવો. પછી શલાકા પ્યાલો ઉપાડીને એક એક દાણો આગળ આગળના દ્વીપ-સમુદ્રમાં નાખતા જવું. તે ખાલી થાય એટલે એક દાણો ત્રીજા નંબરનો પ્રતિશલાકા પ્યાલામાં નાખવો. તે પછી અનવસ્થિત પ્યાલો ઉપાડીને આગળ આગળના દ્વીપ-સમુદ્રમાં એક એક દાણો નાખતા જવું. ખાલી થાય એટલે એક દાણો શલાકા પ્યાલામાં નાખવો.

આ રીતે અનવસ્થિત પ્યાલાથી શલાકા પ્યાલો ભરવો;
શલાકા પ્યાલાથી પ્રતિશલાકા પ્યાલો ભરવો,
પ્રતિશલાકા પ્યાલાથી મહાશલાકા પ્યાલો ભરવો.

આમ ચારે પ્યાલા ભરાઈ જાય અને આગળ એક પણ દાણો નાખવાનું રહે નહિ. ત્યારે ચારે પ્યાલા ભરેલા રહ્યા તેમાં અનવસ્થિત પ્યાલો જે દ્વીપ કે સમુદ્ર ખાલી થયો તે દ્વીપ કે સમુદ્રના વિસ્તાર જટલા માપનો અનવસ્થિત પ્યાલો ભરેલો રાખવો. જ્યારે બાકીના ત્રણ પ્યાલા તો લાખ-લાખ યોજનના વિસ્તારવાળા જ છે;

હવે સરસવતા દાણાથી ભરાયેલા ચારે પ્યાલાના દાણાનો કોઈ એક વિશાળ સ્થાને ઢગલો કરવો, ઉપરાંત દ્વીપ-સમુદ્રમાં જટલા દાણા પૂર્વે નાખેલા છે તે બધા દાણા આ ઢગલામાં ભેગા કરવા. પછી આ ઢગલામાંથી એક દાણો ઓછો કરવો. આ દાણાની જે સંખ્યા થાય તે સંખ્યાને જૈનદર્શનમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતુ કહેવાય છે. ત્રણ સંખ્યાથી માંડીને ઢગલામાંના બે દાણા ઓછા સુધી મધ્યમ સંખ્યાતુ કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોએ કહેલ છે.

આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતી વાર ગુણવાથી જ સંખ્યા આવે તેમાં એક ન્યૂન એ ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અસંખ્યાતુ થાય છે. આ સંખ્યા ક્રેટલી બધી વિશાળ થાય તેની કલ્પના સ્વયં કરી લેવી.

૪. જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાતુ : પરિત્ત ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતની સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાતુ કહેવાય. (એક આવલિકા આટલા સમયોની થાય.)

૫. મધ્યમ યુક્ત અસંખ્યાતુ : જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાતની સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં અને ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાતમાં એક ન્યૂન સુધીની સંખ્યાને મધ્યમ યુક્ત અસંખ્યાતુ કહેવાય.

૬. ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાતુ : જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત સંખ્યાનો રાશી અભ્યાસ કરતાં જ સંખ્યા આવે તેમાં એક ન્યૂન સંખ્યાને ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાતુ કહેવાય.

૭. જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાતુ : જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત સંખ્યાનો રાશી અભ્યાસ કરતાં જ સંખ્યા આવે તે સંખ્યાને જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાતુ કહેવાય.

૮. મધ્યમ અસંખ્યાત અસંખ્યાતુ : જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાતની સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાતની સંખ્યામાં એક ન્યૂન સુધીની સંખ્યાને મધ્યમ અસંખ્યાત અસંખ્યાતુ કહેવાય.

૯. ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાતુ : જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાતની સંખ્યાનો રાશી અભ્યાસ કરતાં જ સંખ્યા આવે તેમાં એક ન્યૂન સંખ્યાને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાતુ કહેવાય.

અનંત સંખ્યાના નવ પ્રકારો

૧. જઘન્ય પરિત્ત અનંતુ : ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં જ સંખ્યા આવે તે જઘન્ય પરિત્ત અનંતુ કહેવાય.

૨. મધ્યમ પરિત્ત અનંતુ : જઘન્ય પરિત્ત અનંત સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં અને ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંત સંખ્યામાં એક ન્યૂન સુધીની સંખ્યાને મધ્યમ પરિત્ત અનંતુ કહેવાય.

૩. ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંતુ : જઘન્ય પરિત્ત અનંત સંખ્યાનો રાશી અભ્યાસ કરતાં જ સંખ્યા આવે તેમાં એક ન્યૂન સંખ્યાને ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંતુ કહેવાય.

૪. જઘન્ય યુક્ત અનંતુ : ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંત સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં જ સંખ્યા આવે તે સંખ્યાને જઘન્ય યુક્ત અનંતુ કહેવાય.

૫ મધ્યમ યુક્ત અનંતુ : જઘન્ય યુક્ત અનંત સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં અને ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અનંત સંખ્યામાં એક ન્યૂન સુધીની સંખ્યાને મધ્યમ યુક્ત અનંતુ કહેવાય.

૬. ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અનંતુ : જઘન્ય યુક્ત અનંત સંખ્યાનો રાશી અભ્યાસ કરતાં જ સંખ્યા આવે તેમાં એક ન્યૂન સંખ્યાને ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અનંતુ કહેવાય.

૭. જઘન્ય અનંત અનંતુ : ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અનંત સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં જ સંખ્યા આવે તે સંખ્યાને જઘન્ય અનંત અનંતુ કહેવાય.

૮. મધ્યમ અનંત અનંતુ : જઘન્ય અનંત અનંત સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં અને તે પછીની બધી સંખ્યાને મધ્યમ અનંત અનંતુ કહેવાય.

૯. ઉત્કૃષ્ટ અનંત અનંતુ : શ્રી અનુયોગ દ્વાર આદિ સિદ્ધાંતિક મતે ઉત્કૃષ્ટ અનંત અનંત સંખ્યા છે જ નહિ. પણ કાર્મઝાંથિક મતે ઉત્કૃષ્ટ અનંત માનેલું છે.

કાર્મઝાંથિક મતે સંખ્યાનું સ્વરૂપ

જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત સુધી બન્ને મત સરખા છે. તે પછી કાર્મઝાંથિક મત પ્રમાણે જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત સંખ્યાનો વર્ગ કરી એક ઓછો કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાત થાય છે, તેમાં એક ઉમેરીએ તો જઘન્ય અસંખ્ય અસંખ્યાત થાય. ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત સંખ્યાની વચ્ચેની બધી સંખ્યા મધ્યમ અસંખ્યાત અસંખ્યાત કહેવાય છે.

હવે ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત સંખ્યા લાવવા માટે જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાત સંખ્યાનો ત્રણ વાર વર્ગ કરવો.

વર્ગ એટલે તે સંખ્યાને તે સંખ્યાથી ગુણવા. જુઓ ૩ નો વર્ગ, $૩ \times ૩ = ૯$. ત્રણનો વર્ગ નવ થાય. ત્રણવાર વર્ગ કરવો હોય તો.

પહેલો વર્ગ $૩ \times ૩ = ૯$, તેનો બીજો વર્ગ $૯ \times ૯ = ૮૧$, તેનો ત્રીજો વર્ગ $૮૧ \times ૮૧ = ૬૫૬૧$ થાય.

જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાત સંખ્યાનો ત્રણવાર વર્ગ કર્યા પછી જે સંખ્યા આવે તેમાં નીચેના ૧૦ અસંખ્યાતા ઉમેરવા.

૧. લોકાકાશના પ્રદેશો, ૨. ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો, ૩. અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો, ૪. એક જીવના આત્મપ્રદેશો, ૫. સ્થિતિબંધના અધ્યવસાય સ્થાનો, ૬. અનુભાગ-બંધના અધ્યવસાય સ્થાનો, ૭. મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગના અવિભાજ્ય વીર્યવિભાગો, ૮. અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી કાળના સમયો, ૯. પ્રત્યેક નામકર્મવાળા જીવો અને ૧૦. નિગોદના શરીરો.

આ દશ અસંખ્યાતા ઉમેરતાં જે સંખ્યા થાય તે સંખ્યાનો પુનઃ ત્રણ વાર વર્ગ કરવાથી જે સંખ્યા આવે તે સંખ્યામાંથી એક ન્યૂન સંખ્યા તે ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય અસંખ્યાત કહેવાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય અસંખ્યાત સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં જઘન્ય પરિત્ત અનંત થાય. જઘન્ય પરિત્ત અનંત સંખ્યાનો રાશી અભ્યાસ કરતાં જે સંખ્યા આવે તેમાં એક ન્યૂન તે ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંત કહેવાય. બન્નેની વચ્ચેની સંખ્યા મધ્યમ પરિત્ત અનંત કહેવાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંત સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં જઘન્ય યુક્ત અનંત થાય. જઘન્ય યુક્ત અનંત સંખ્યાનો વર્ગ કરતાં જે સંખ્યા આવે તેમાંથી એક ન્યૂન તે ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અનંત કહેવાય. બન્નેની વચ્ચેની સંખ્યા મધ્યમ યુક્ત અનંત કહેવાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અનંત સંખ્યામાં એક ઉમેરતાં જઘન્ય અનંત અનંત થાય. જઘન્ય અનંત અનંત સંખ્યાનો ત્રણ વાર વર્ગ કરી નીચેના છ અનંતો ઉમેરવા.

૧. વનસ્પતિકાયના જીવો, ૨. નિગોદના જીવો, ૩. સિદ્ધતા જીવો, ૪. પુણ્ડલના પરમાણુઓ, ૫. ત્રણે કાલના સમયો અને ૬. સર્વ આકાશના પ્રદેશો.

આ છ અનંતો ઉમેરતાં જે સંખ્યા થાય તે સંખ્યાને પુનઃ ત્રણવાર વર્ગ કરતાં

જે સંખ્યા આવે તેમાં કેવળ જ્ઞાનના અને કેવળ દર્શનના અનંત પર્યાયો ઉમેરતાં જે સંખ્યા આવે તે ઉત્કૃષ્ટ અનંત અનંત કહેવાય, પરંતુ આટલા પ્રમાણવાળી કાઈ વસ્તુ નહિ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ અનંત અનંત સંખ્યા વ્યવહારમાં નથી. વ્યવહારમાં તો મધ્યમ અનંત અનંત સંખ્યા જ છે.

સર્વ જથ્થા સંખ્યા અને સર્વ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા નિયમા એક એક જ છે. જ્યારે સર્વ મધ્યમ સંખ્યા એમાંના, દરેક સંખ્યાતામાં સંખ્યાતા ભેદો, દરેક અસંખ્યાતામાં અસંખ્યાતા ભેદો અને સર્વ અનંતામાં અનંતા ભેદો થાય છે.

અનંતનું પ્રયોજન—અભવિ—અભવ્ય જીવો ચોથે અનંતે હોય છે. સમકિત-ભષ્ટ જીવો અને સિદ્ધો પાંચમે અનંતે હોય છે. કટલાકને મતે સિદ્ધના જીવો આઠમા અનંતે છે અને બાદર પર્યાપ્ત વનસ્પતિ વગેરે શેષ ૨૨ આઠમે અનંતે હોય છે.

૧. બાદર પર્યાપ્ત વનસ્પતિ, ૨. બાદર પર્યાપ્તા, ૩. અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ, ૪. બાદર અપર્યાપ્તા, ૫. બાદર, ૬. સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત વનસ્પતિ, ૭. સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તા, ૮. સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત વનસ્પતિ, ૯. સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તા, ૧૦. સૂક્ષ્મ, ૧૧. ભવિ, ૧૨. નિગોદ, ૧૩. વનસ્પતિ, ૧૪. એકેન્દ્રિય, ૧૫. તિર્થંગી, ૧૬. મિથ્યાદષ્ટિ, ૧૭. અવિરતિ, ૧૮. સંકષાયી, ૧૯. છદ્મસ્થ, ૨૦. સયોગી, ૨૧. સંસારી અને ૨૨. સર્વ જીવો. આ બાવીસે આઠમે અનંતે છે અને એક બીજાથી અધિક અધિક છે. ૨

હવે આ દ્વીપ-સમુદ્રો કટલી સંખ્યામાં છે તે કહે છે.

ઉદ્ધારસાગરાણં, અડ્ઢાઈજ્જાણ જત્તિયા સમયા । દુગુણા દુગુણાપવિત્થર-દીવોદહિ રજ્જુ એવહયા ॥ ૩ ॥

છાયા-ઉદ્ધારસાગરોપમાણાં અર્ધતૃતીયાનાં યાવન્તઃ સમયાઃ ।

દ્વિગુણદ્વિગુણપ્રવિસ્તારદ્વીપોદધયઃ રજ્જુરેતાવતી ॥ ૩ ॥

અર્થ—અહીં ઉદ્ધાર સાગરોપમ કાળના જટલા સમયો છે, તેટલી સંખ્યાના દ્વીપ-સમુદ્રો ડબલ ડબલ વિસ્તારવાળા છે. આટલું ક્ષેત્ર એક રજ્જુ પ્રમાણ છે.

વિવેચન—સાગરોપમ ત્રણ પ્રકારના છે : ૧. અદ્ધા સાગરોપમ, ૨. ક્ષેત્ર સાગરોપમ, ૩. ઉદ્ધાર સાગરોપમ.

પદ્યોપમ અને સાગરોપમ એ કાળનું પ્રમાણ છે.

જઘન્ય કાળ સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ પુણ્યલ પરાવર્ત છે.

સમય એ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કાળ છે અને તે કેવળજ્ઞાની સિવાય છદ્મસ્થને જાણી શકાય એમ નથી, છતાં સમજવા માટે શાસ્ત્રમાં સ્થૂલ દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે જણાવેલા છે.

૧. આંખના એક પલકારામાં અસંખ્ય સમયો થાય છે.

૨. કોઈ અતિ બલવાન તરણ માણસ પુરાજેરથી કોઈપણ જીર્ણ વસ્ત્રને શીઘ્ર બે ટુકડા કરી નાખે, તેમાં એ વસ્ત્રનો ઝીણામાં ઝીણા એક તંતુથી બીજો તંતુ તૂટતા અસંખ્યાત સમયો વીતી જાય છે.

૩. સેંકડો કમળના પત્રો ઉપરાઉપરી મૂકેલા હોય અને કોઈ બળવાન યુવાન પુરુષ પોતાના સામર્થ્ય વડે ભાલાની તીક્ષ્ણ અણી વડે તે કમળપત્રોને એકસાથે ભેદી નાખે, તેમાં એ ભાલાની અણી એક પત્રને ભેદીને બીજા પત્રમાં જાય તેમાં અસંખ્ય સમય આદ્યા જાય છે. ભેદનારને સ્થૂલ દૃષ્ટિએ એમ જ લાગે કે ‘મેં એકીસાથે બધા પત્રો ભેદી નાખ્યા.’ પરંતુ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિવાળા શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતો તેમાં પણ અસંખ્યાતા સમયો વ્યતીત થયા છે એમ જ્ઞાનથી જાણે છે.

ચોથું જઘન્યયુક્ત અસંખ્યાતા જેટલા સમયો વ્યતીત થાય ત્યારે એક આવલિકા થાય.

કાળસંખ્યાનું કોષ્ટક

નિર્વિભાજ્ય કાળ-ભાગ થઈ ન શકે તે કાળ, સમય.

૯ સમય = ૧ જઘન્ય અંતર્મુદ્ધર્ત

જઘન્યયુક્ત અસંખ્યાતાની સંખ્યા પ્રમાણ સમયની ૧ આવલિકા

૨૫૬ આવલિકાનો ૧ ક્ષુદ્ધિક ભવ

૨૨૨૩ $\frac{૧૨૨૬}{૩૭૭૩}$ ” ૧ ઉચ્છવાસ કે નિઃશ્વાસ

૪૪૪૬ $\frac{૨૪૫૮}{૩૭૭૩}$ ” ૧ પ્રાણ શ્વાસોશ્વાસ

- ૭ પ્રાણનો ૧ સ્તોક
 ૭ સ્તોકે ૧ લવ
 ૩૮૧ લવે ૧ ઘડી (૨૪ મિનિટ)
 ૭૭ લવે ૧ મુહૂર્ત (૪૮ મિનિટ)
 (એ ઘડી, અથવા ૬૫૫૩૬ ક્ષુદ્રિક લવે, અથવા ૧૬૭૭૭૨૧૬ આવલિકા,
 અથવા ૩૭૭૩ પ્રાણે પણ એક અંતમુહૂર્ત ૪૮ મિનિટ થાય.)
 એક સમય ન્યૂન એ ઘડીનું ઉત્કૃષ્ટ અંતમુહૂર્ત
 ૩૦ મુહૂર્તનો ૧ દિવસ (અહોરાત્રી)

પ્રકારાંતરે હૈમકોષમાં કાળનું માપ નીચે મુજબ

અસંખ્ય સમયનો	૧ નિમેષ (આંખનો પલકારો)
૧૮ નિમિષે	૧ કાષ્ઠા
૨ કાષ્ઠાએ	૧ લવ
૧૫ લવે	૧ કલા
૨ કલાએ	૧ લેશ
૧૫ લેશે	૧ ક્ષણ
૬ ક્ષણે	૧ ઘટિકા (૨૪ મિનિટ)
૨ ઘટિકાએ	૧ મુહૂર્ત (૪૮ મિનિટ)
૩૦ મુહૂર્તે	૧ દિવસ (અહોરાત્રી)

ઉપરના કાષ્ઠકમાં લવનું પ્રમાણ $\frac{૪૮}{૭૭}$ મિનિટ જ્યારે

મંતાતર પ્રમાણે " " $\frac{૨}{૭૫}$ મિનિટ થાય છે.

૧૫ દિવસનું	૧ પક્ષ (પખવાડીયું)
૨ પક્ષે	૧ મહિનો
૨ મહિને	૧ ઋતુ
૩ ઋતુએ	૧ અયન (૬ મહિના)
૨ અયને	૧ વર્ષ
૫ વર્ષે	૧ યુગ

૨૦ યુગે	૧ શતવર્ષ (સો વર્ષ)
૧૦ શત વર્ષે	૧ સહસ્ર વર્ષ
૧૦૦ હજાર વર્ષે	૧ લક્ષ વર્ષ
૮૪ લાખ વર્ષે	૧ પૂર્વાંગ
૮૪ લાખ પૂર્વાંગે	૧ પૂર્વ
(૭૦ કોડ ૫૬ લાખ કોડ વર્ષે ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષનું એક પૂર્વ)	
૮૪ લાખ પૂર્વનું	૧ ત્રુટિતાંગ
૮૪ ,, ત્રુટિતાંગે	૧ ત્રુટિત
આ પ્રમાણે ૮૪ લાખે ૮૪ લાખે અનુક્રમે	

અટટાંગ, અટટ, અવવાંગ, અવવ, હુહુકાંગ, હુહુક, ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ, પદ્માંગ, પદ્મ, નલિનાંગ, નલિન, અર્થનિપુરાંગ, અર્થનિપુર, અયુતાંગ, અયુત, નયુતાંગ, નયુત, પ્રત્યુતાંગ, પ્રત્યુત, ચૂલિકાંગ, ચૂલિકા, શીર્ષપહેલિકાંગ, શીર્ષપહેલિકા.

આને આંકડામાં મૂકવી હોય તો ૫૪ આંકડા તેના ઉપર ૧૪૦ મીંડા એટલે ૧૬૪ આંકડાની એક શીર્ષ પહેલીકા થાય. ૫૪ આંકડા આ પ્રમાણે :—

૭૫૮, ૨૬૩, ૨૫૩, ૦૭૩, ૦૧૦, ૨૪૧, ૧૫૭, ૯૭૩, ૫૬૬, ૯૭૫, ૬૬૬, ૪૦૬, ૨૧૮, ૯૬૬, ૮૪૮, ૦૮૦, ૧૮૩, ૨૬૬ ઉપર ૧૪૦ મીંડાં.

જૈન દર્શનમાં શીર્ષ પહેલિકા સુધી સંખ્યાની ગણતરી છે, ત્યાર પછી કાળના માપ માટે પદ્યોપમ અને સાગરોપમના માપથી કાળની ગણણા થાય છે.

સાગરોપમ બાણવા માટે પહેલા પદ્યોપમનું સ્વરૂપ બાણવું જરૂરી છે. પદ્યોપમ છ પ્રકારે છે તેમ સાગરોપમ પણ છ પ્રકારે છે.

૧ બાદર ઉદ્ધાર પદ્યોપમ	૧ બાદર ઉદ્ધાર સાગરોપમ
૨ સૂક્ષ્મ ,, ,,	૨ સૂક્ષ્મ ,, ,,
૩ બાદર અદ્ધા ,,	૩ બાદર અદ્ધા ,,
૪ સૂક્ષ્મ ,, ,,	૪ સૂક્ષ્મ ,, ,,
૫ બાદર ક્ષેત્ર ,,	૫ બાદર ક્ષેત્ર ,,
૬ સૂક્ષ્મ ,, ,,	૬ સૂક્ષ્મ ,, ,,

અસંખ્ય વર્ષનું	૧ પદ્યોપમ
૧૦ ક્રાટાક્રાટી પદ્યોપમનું	૧ સાગરોપમ
૧૦ ક્રાટાક્રાટી સાગરોપમે	૧ ઉત્સર્પિણી
૧૦ " "	૧ અવસર્પિણી
૨૦ " "	૧ કાલચક્ર
અનંતા કાલચક્રે	૧ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય
અનંતા પુદ્ગલ પરાવર્ત =	૧ ભૂતકાલ
" " "	અથવા અનંતગુણ ભવિષ્યકાલ

આ પ્રમાણે ભૂતકાલ + ભવિષ્યકાલ + ૧ સમય વર્તમાન = સર્વાદ્વા-સર્વકાલ.

આ છ પ્રકારના પદ્યોપમ (પદ્ય એટલે પ્યાલો અથવા ફૂવો. તેની ઉપમા વડે મપાતો કાલભેદ તે)માં ખીન્ને ભેદ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમ અથવા સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમનું અહીં પ્રયોજન છે. તેનું સ્વરૂપ બાદર પદ્યોપમ સમજવાથી સૂક્ષ્મનું સ્વરૂપ વિશેષ સરળતાથી સમજી શકાય તે માટે પ્રથમ બાદર પદ્યોપમનું સ્વરૂપ અને પછી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમનું સ્વરૂપ કહેવાશે. પછી તેનાથી સાગરોપમનું સ્વરૂપ સહજમાં સમજવામાં આવી જશે.

૧. બાદર ઉદ્ધાર પદ્યોપમ-ઉત્સેધ અંગુલ પ્રમાણથી ચાર ગાઉ લાંબો, ચાર ગાઉ પહોળો અને ચાર ગાઉ ઉંડો ધનવૃત્ત = ગોળાકાર ફૂવામાં, સિદ્ધાંતના અભિપ્રાય પ્રમાણે દેવ કુરુક્ષેત્ર^૧ અથવા ઉત્તર કુરુક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યોના શીર્ષમુંડન પછી ૧ થી ૭ દિવસ સુધીના ઉગેલા વાળને^૨ એક અંગુલમાં ખીચીખીચ ભરીએ તો એક ઉત્સેધ અંગુલમાં ૨૦૯૭૧૫૨ રોમખંડ સમાય, ૨૪ આંગળનો હાથ હોવાથી ૨૪સે ગુણતાં એક ઉત્સેધ પ્રમાણ હાથમાં ૫૦૩૩૧૬૪૮ રોમખંડ સમાય, ૪ હાથનો ધનુષ હોવાથી ૪થી ગુણતાં એક ઉત્સેધ પ્રમાણ ધનુષમાં ૨૦૧૩૨૬૫૯૨ રોમખંડ સમાય, ૨૦૦૦ ધનુષનો ગાઉ હોવાથી ૨૦૦૦થી ગુણતાં એક ઉત્સેધ પ્રમાણ ગાઉમાં ૪૦૨૬૫૩૧૮૪૦૦૦

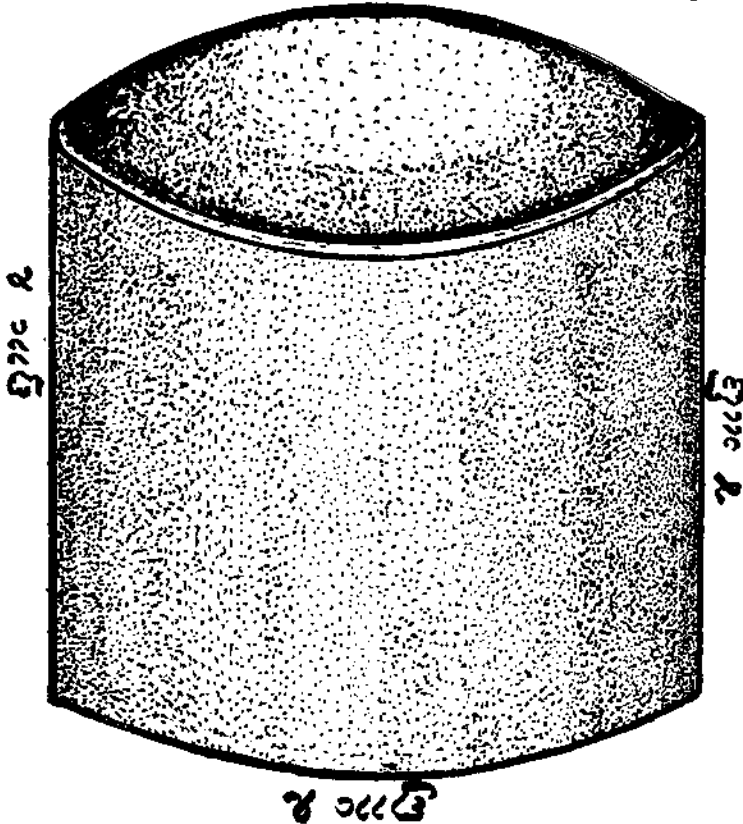
૧. દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના યુગલિકે.ના વાળ બહુ સૂક્ષ્મ હોય છે, માટે આ ક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યો કહ્યા છે.

૨. અથવા દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં જન્મેલા ઘેટાના ૧ થી ૭ દિવસ સુધીના ઉગેલા એક ઉત્સેધ અંગુલ-પ્રમાણ વાળના સાત વાર આઠ-આઠ કક્કડા કરીને.

શેમખંડ સમાય, ચાર ગાઉમા ચારે ગુણતાં—ચાર ગાઉ એટલે ઉત્સેધ પ્રમાણ એક યોજનમાં ૧૬૧૦૬૧૨૭૩૬૦૦૦ શેમખંડ સમાય. આટલા દુકડાથી ચાર ગાઉ લાંબા પહોળા કુવાના તળીયામાં માત્ર એક જ શ્રેણી સમાય. બીજી તેટલી શ્રેણીઓ ભરીએ (૧૬૧૦૬૧૨૭૩૬૦૦૦ને આ જ સંખ્યાએ ગુણતાં) તો ૨૫૯૪૦૭૩૩૮૫૩૬૫૪૦-૫૬૯૬૦૦૦૦૦૦ શેમખંડથી માત્ર તળીયું ઢંકાય. આટલા શેમખંડનું એક પ્રતર—એક પડ થયું. તેટલા બીજા પડો ઉપરા ઉપરી ગોઠવવીએ તો કુવાના કાંઠા સુધી સંપૂર્ણ કુવો ભરાઈ રહે. તેમાં પુનઃ તેટલાએ ગુણતાં ૪૧૭૮૪૪૭૬૩૨૫૮૮૧૫૮૪૨-૭૭૮૪૫૪૪૨૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦ આટલા શેમખંડોથી ઉત્સેધ પ્રમાણ ચાર ગાઉ ધન-ચારસ કુવો ભરાયો. આપણે ગોળાકાર જોઈએ માટે આ સંખ્યાને ૧૯સે ગુણી ૨૪થી

૧
દબાવવામાં આવેલી.

પદ્મોપમના માપ માટે

૪ ગાઉ

ભાગતા ધનવૃત્ત કુવાના રોમખંડ થાય. ઉપરની સંખ્યાને ૧૯સે ગુણતાં ૭૯૩૮૨૯-૦૫૦૧૯૧૭૫૦૧૦૧૨૭૯૦૬૩૪૦૮૬૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આવે. તેને ૨૪થી ભાગતાં ૩૩૦૭૬૨૧૦૪૨૪૬૫૬૨૫૪૨૧૯૯૬૦૯૭૫૩૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આટલા રોમખંડો ઉત્સેધ પ્રમાણ ચાર ગાઉ ધનવૃત્ત-ગોળાકાર કુવામાં સમાય. આ રોમખંડો સંખ્યાતા જ છે. જૈન દર્શનમાં ખતાવેલી સંખ્યા ધણી મોટી છે. જ આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ.

હવે આ વાળતા ટુકડાને એક એક સમયે એક એક વાળનો ટુકડો કાઢીએ તો જટલા કાળે આ કુવો ખાલી થાય તેટલા કાળનું નામ એક બાદર ઉદ્ધાર પદ્યોપમ કહેવાય.

આ કુવાને ખાલી થતાં સંખ્યાતા સમયો લાગે. કેમકે વાળના ટુકડા સંખ્યાતા છે. આંખના એક પલકારામાં અસંખ્ય સમય પસાર થઈ જાય છે, તેથી આંખના એક પલકારામાં તો આવા અસંખ્ય કુવાઓ ખાલી થઈ જાય. તેથી બાદર ઉદ્ધાર પદ્યોપમ કાળ તો આંખના એક પલકારાનો અસંખ્યાતમા ભાગ જટલો જ છે.

આગળ કરવામાં આવતા સૂક્ષ્મ ખંડોની અપેક્ષાએ આ વાળના ટુકડા અસંખ્યાત-ગુણ મોટા હોવાથી આ પદ્યોપમને બાદર કહેવામાં આવે છે.

આગળ ગણાતા બીજા બે બાદર પદ્યોપમમાં પણ આ ઉપર કહેલી સંખ્યાવાળા બાદર રોમખંડ ગણવાના છે.

પ્રશ્ન—વાલાયમાં એક બે ત્રણ સાત એમ નિયત દિવસ ન કહેતાં ૧ થી ૭ દિવસના કહેવાનું પ્રયોજન શું?

ઉત્તર—કુરુક્ષેત્રના યુગલિયાના પહેલે દિવસે ઉગેલા વાળ દરેકના એક સરખા સૂક્ષ્મ ન હોય, જથી વિવક્ષિત સૂક્ષ્મતા કોઈ યુગલિકની પહેલે દિવસે જ મળી આવે, કોઈકની બીજે દિવસે, કોઈકની ત્રીજે દિવસે તો કોઈકને સાતમા દિવસે વિવક્ષિત સૂક્ષ્મતા હોય છે. માટે એકથી સાત દિવસના ઉગેલા વાળ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન—સિદ્ધાંતમાં કુરુયુગલિક મનુષ્યના મુંડિતશીર્ષના ૧ થી ૭ દિવસના ઉગેલા વાલાય કહ્યા છે, તો તે વાલાય અને ઘેટાના વાલાય સરખા હોય કે નાના મોટાં?

ઉત્તર—બન્નેના વાલાય-રોમખંડ માપમાં સરખા જ જાણવા. ૧ થી ૭ દિવસના જન્મેલા ઘેટાનો વાળ જટલો પાતળો છે, તેટલો જ મુંડિતશીર્ષ યુગલિકનો ૧ થી ૭

દિવસનો ઉગેલો વાળ^૧ પણ તેટલો જ પાતળો અને ઉંચો છે. માટે ઘેટાના અંગુલ-પ્રમાણ વાળના જન્મ સાત^૨ વાર આઠ ટુકડા કરવા પડે છે તેમ મનુષ્યના વાળના ટુકડા કરવા પડતા નથી.

૨. સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમ—બાદર ઉદ્ધાર પદ્યોપમમાં જેવા રોમખંડ ભર્યા હતા તે જ રોમખંડમાંના દરેકના એક એક વાળના અસંખ્યાત અસંખ્યાત ટુકડા કરી ધનવૃત્ત કુવાને અતિ ખીચાખીચ એવી રીતે ભરીએ કે તે વાળ અગ્નિથી બળે નહિ, વાયુથી ઉડે નહિ, પાણીનું બિંદુ અંદર ઉતરી ન શકે, ચક્રવર્તિનું સૈન્ય ઉપર થઈને ચાલ્યું જાય કે સો ભાર પ્રમાણ વજનવાળું રોલર ફેરવવામાં આવે તો પણ તે વાળો જરા પણ દબાય નહિ. આવો સિમેન્ટ ક્રેકિટ જેવા ભરેલા એ અસંખ્યાતા રોમખંડો-માંથી એકેક સમયે એકેક રોમખંડને કાઢતાં જટલો કાળ લાગે તેટલા કાળનું નામ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમ કહેવાય છે. આમાં અસંખ્યાતા રોમખંડો હોવાથી કુવો ખાલી થતાં અસંખ્યાતા સમયો લાગે અને તે કાળ સંખ્યાતા કોડ વર્ષ જટલો છે.

આવા દશ કોડ ને એક કોડે ગુણતાં દશ કોડાકોડી—દશ લાખ અબજ—સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમે એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય છે. અહીં રાા સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ લેવાના હોવાથી કુલ ૨૫ કોડાકોડી—૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ (પચીસ લાખ અબજ) પદ્યોપમના જટલા સમયો છે. તેટલી સંખ્યામાં સર્વ દ્વીપ-સમુદ્રો છે. આ સંખ્યા દ્વીપ અને સમુદ્રોની જુદી જુદી નહિ પણ બન્ને મળીને દ્વીપ-સમુદ્રો જાણવા.

૩. બાદર અદ્ધા પદ્યોપમ—પૂર્વે કહેલા બાદર વાલાગ્રો જે સંખ્યાતા છે તેને સો સો વર્ષે એક એક ટુકડો કાઢતાં જ્યારે ધ્યાલો ખાલી થાય તેટલા કાળને બાદર અદ્ધા પદ્યોપમ કહેવાય છે. આમાં સંખ્યાતા વાળના ટુકડા હોવાથી સંખ્યાતા સો

૧. દેવકુરુ—ઉત્તરકુરુ યુગલિક મનુષ્યના આઠ વાળ ભેગા કરીએ તેટલી રમ્યક્ષેત્ર અને હરિવર્ષક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યના માથાના વાળની જડાઈ હોય છે. તેમના આઠ વાળની જડાઈ જેટલા હેમવંત અને હિરણ્યવંત ક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યના માથાના વાળની જડાઈ હોય છે. તેમના આઠ વાળની જડાઈ જેટલા મહા-વિદેહ ક્ષેત્રના મનુષ્યના માથાના વાળની જડાઈ હોય છે. વળી તેમના આઠ વાળની જડાઈ જેટલા ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રના મનુષ્યના માથાના વાળની જડાઈ હોય છે.

૨. કુરુક્ષેત્રના યુગલિકના ૨૦૯૭૧૨ વાળ ભેગા કરીએ ત્યારે ઘેટાનો એક વાળ થાય છે. માટે ઘેટાના એક વાળના સાત વાર આઠ આઠ ટુકડા કરાવાના કહ્યા છે.

વર્ષ એટલે કુવામાં જ ૩૭ અંક જટલા વાળના ટુકડા છે તેના ઉપર બે મીંડા ચઢાવવાથી ૩૮ અંક જટલા વર્ષે એક કુવો ખાલી થાય. એ પણ સંખ્યાતા કોડ વર્ષ જટલો કાળ થાય.

આ પલ્યોપમ સૂક્ષ્મ અક્ષા પલ્યોપમ સમજવા પુરતું છે. બાકી આનાથી કોઈ વસ્તુ આદિનું માપ થઈ શકતું નથી.

૪. સૂક્ષ્મ અક્ષા પલ્યોપમ—સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ માટે બાદર રોમખંડના જવા એક એક રોમખંડના અસંખ્યાત રોમખંડ કર્યા હતા તેવા અહીં પણ સમજવા. તે રોમખંડોને સો સો વર્ષે એક એક રોમખંડ કાઢતાં કુવો ખાલી થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મ અક્ષા પલ્યોપમ કહેવાય. આમાં અસંખ્યાત વર્ષો લાગે.

આ પલ્યોપમથી જ અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી કાળ, ચારે ગતિના જીવોનું આયુષ્ય, કર્મની સ્થિતિઓ જીવોની કાયસ્થિતિ વગેરે મપાય છે. અક્ષા એટલે કાળ.

૫. બાદર ક્ષેત્ર પલ્યોપમ—બાદર ઉદ્ધાર પલ્યોપમ વખતે જ બાદર રોમખંડ ભર્યા છે, તે દરેક રોમખંડમાં અસંખ્ય અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશો અંદર અને બહારથી પણ સ્પર્શીને રહ્યા છે અને અસ્પર્શીને પણ રહ્યા છે. તેમાં સ્પર્શીને રહેલા આકાશ પ્રદેશોથી નહિ સ્પર્શેલા આકાશ પ્રદેશો ધણા છે, જ્યારે સ્પર્શેલા થોડા છે. તે સ્પર્શેલા આકાશ પ્રદેશોમાંથી એક એક આકાશ પ્રદેશને એક એક સમયે બહાર કાઢતાં સર્વ સ્પર્શેલા આકાશ પ્રદેશો જટલા કાળે ખાલી થાય તેટલા કાળનું નામ બાદર ક્ષેત્ર પલ્યોપમ કહેવાય.

આમાં અસંખ્યાત કાળચક્રે સ્પૃષ્ટ આકાશ પ્રદેશો બહાર ઉદ્ધારી રહે છે. જથી આ પલ્યોપમ અસંખ્ય કાળચક્ર પ્રમાણનો છે. આનું પ્રયોજન પણ સૂક્ષ્મક્ષેત્ર પલ્યોપમ સમજવા માટે છે.

૬ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ—સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ માટે જવા સૂક્ષ્મ રોમખંડો ભરેલા છે, તે જ સૂક્ષ્મરોમખંડવાળા કુવામાં દરેક સૂક્ષ્મ રોમખંડમાં (અંદરના ભાગમાં) સ્પર્શેલા અને નહિ સ્પર્શેલા આકાશ પ્રદેશો બાદર ક્ષેત્ર પલ્યોપમ પ્રસંગે કહ્યા, તે ઉપરાંત એક રોમખંડથી બીજા રોમખંડની વચ્ચે પણ અસ્પૃષ્ટ આકાશ પ્રદેશો દરેકના

આંતરામાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત છે, એ પ્રમાણે બે પ્રકારના સ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશો તથા બે પ્રકારના અસ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશો છે, તે દરેક આકાશ પ્રદેશને સમયે સમયે એક એક બહાર કાઢતાં જટલા કાળે કુવો ખાલી થાય તેટલા કાળનું સૂક્ષ્મક્ષેત્ર પદ્યોપમને કહેવાય.

અહીં બે કે કુવાના સર્વ આકાશ પ્રદેશો બહાર કાઢવાના હોવાથી રોમખંડોને સૂક્ષ્મ કરવાનું અને ભરવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી, તોપણ સૂક્ષ્મખંડો ભરીને સ્પૃષ્ઠ અસ્પૃષ્ઠ કહેવાનું કારણ એ છે કે—બારમા દષ્ટિવાદ અંગમાં ક્રેટલાંક દ્રવ્યોને સ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશોથી માપેલાં છે, માટે આ પ્રપણા નિર્રથક નથી. બાદરક્ષેત્ર પદ્યોપમથી સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર પદ્યોપમનો કાળ અસંખ્યાત ગુણો છે.

ખીચોખીચ ભરેલા બાદર કે સૂક્ષ્મ રોમખંડોવાળા કુવામાં અસ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશો શી રીતે હોય? આવી શંકા ન કરવી કેમ કે રોમખંડ વસ્તુ જ એવી બાદર પરિણામ-વાળી છે કે જનો સ્કંધ એવો અતિઘન પરિણામી નથી કે જથી પોતાના અંદરના સર્વ આકાશ પ્રદેશોમાં વ્યાપ્ત થયેલો હોય. માટે રોમખંડની અંદરના ભાગમાં અસ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશો હોય છે અને એક બીજા રોમખંડની વચ્ચેના આંતરામાં પણ અસ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશો હોય છે. કારણ કે ચાહે તેટલા નક્કર રીતે રોમખંડો ખીચોખીચ ભરીએ તોપણ એક બીજાની વચ્ચે આંતરામાં સ્પૃષ્ઠ અને અસ્પૃષ્ઠ ભાગ પણ રહે છે જ. માટે ખીચોખીચ ભરેલા રોમખંડોમાં સ્પૃષ્ઠથી પણ અસ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશો ઘણા મળી આવે અને તેમાં બાદર સ્કંધોનો તથાવિધિ પરિણામ એ જ હેતુ છે.

શાસ્ત્રોમાં અસ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશોને માટે આ પ્રમાણે દષ્ટાંત આપેલું છે:—કાળાથી ભરેલી જગ્યામાં, કાળાના આંતરાઓમાં બીજેરા જટલી જગ્યા ખાલી રહે છે. બીજેરાના આંતરામાં હરડે સમાય છે, હરડેના આંતરાઓમાં બોર સમાય છે, બોરના આંતરાઓમાં ચણા સમાય છે. એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ રોમખંડોના આંતરાઓમાં પણ ખાલી જગ્યા રહે છે.

પ્રશ્ન—અહીં દષ્ટાંત પ્રમાણે વિચારતાં સ્પૃષ્ઠ આકાશથી અસ્પૃષ્ઠ આકાશ વધારે હોય છે. તો સ્પૃષ્ઠ તથા અસ્પૃષ્ઠ આકાશ પ્રદેશોના આકર્ષણરૂપ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમ અસંખ્યાતગુણો કેવી રીતે ?

ઉત્તર—જમ કાણું પોતે કાળા જટલા આકાશ પ્રદેશમાં પણ વ્યાપ્ત નથી, પરંતુ થોડું વ્યાપ્ત છે અને અસંખ્યાતગુણ અવ્યાપ્ત છે. તેવી રીતે એક સૂક્ષ્મ રોમખંડ પણ

અદ્ય વ્યાપ્ત છે. કેમ કે સૂક્ષ્મ રોમખંડમાં પણ અનેકાનેક છિદ્રો છે. માટે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમ અસંખ્યાતયુક્ત છે.

૧. બાદર ઉદ્ધાર સાગરોપમ—દશ કોડાકોડી બાદર ઉદ્ધાર પદ્યોપમને એક કોડે ગુણતાં દશ લાખ અબજ પદ્યોપમે એક બાદર ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય.

૨. સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ—દશ કોડાકોડી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમે એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય.

૩. બાદર અદ્યા સાગરોપમ—દશ કોડાકોડી બાદર અદ્યા પદ્યોપમે એક બાદર અદ્યા સાગરોપમ થાય.

૪. સૂક્ષ્મ અદ્યા સાગરોપમ—દશ કોડાકોડી સૂક્ષ્મ અદ્યા પદ્યોપમે એક સૂક્ષ્મ અદ્યા સાગરોપમ થાય.

૫. બાદર ક્ષેત્ર સાગરોપમ—દશ કોડાકોડી બાદર ક્ષેત્ર પદ્યોપમે એક બાદર ક્ષેત્ર સાગરોપમ થાય.

૬. સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગરોપમ—દશ કોડાકોડી પદ્યોપમે એક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગરોપમ થાય.

આમાં પણ ત્રણ બાદર સાગરોપમનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. માત્ર સૂક્ષ્મ સાગરોપમ સમજવવા માટે છે. ત્રણ સૂક્ષ્મ સાગરોપમનું પ્રયોજન પણ પોતપોતાના પદ્યોપમના પ્રયોજન સરખું છે.

અહીં ચાલુ વિષયમાં (દ્વીપ-સમુદ્રોની સંખ્યાઓમાં) સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમના જટલા સમયો છે તેટલા સર્વ દ્વીપ-સમુદ્રો છે.

આ બધા દ્વીપ-સમુદ્રો ડબલ ડબલ વિસ્તારવાળા છે.

૧- ૧. જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજન (પ્રમાણ અંગુલના માપે) વિસ્તારવાળો છે.

‘નગપુઠવિવિમાણાઈ મિણસુ પમાણુંગુલેણ’ પર્વત, પૃથ્વી, વિમાનો પ્રમાણ અંગુલના માપથી માપવા.

જંબૂદ્વીપને વિંટાઈને

૨. લવણ સમુદ્ર	૨લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે.			
૨- ૩. ધાતકી ખંડ	૪	"	"	"
૪. કાલોદધિ સમુદ્ર	૮	"	"	"
૩- ૫. પુષ્કરવર દ્વીપ	૧૬	"	"	"
૬. પુષ્કરવર સમુદ્ર	૩૨	"	"	"
૪- ૭. વારૂણીવર દ્વીપ	૬૪	"	"	"
૮. " સમુદ્ર	૧૨૮	"	"	"
૫- ૯. ક્ષીરવર દ્વીપ	૨૫૬	"	"	"
૧૦. " સમુદ્ર	૫૧૨	"	"	"
૬-૧૧. ધૃતવર દ્વીપ	૧૦૨૪	"	"	"
૧૨. " સમુદ્ર	૨૦૪૮	"	"	"
૭-૧૩. ઈશુવર દ્વીપ	૪૦૯૬	"	"	"
૧૪. " સમુદ્ર	૮૧૯૨	"	"	"
૮-૧૫. નંદીશ્વર દ્વીપ	૧૬૩૮૪	"	"	"

અહીં સુધી વિધાચારણ જઈ શકે છે.

૩૨૭૬૮ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે.

૧૬. નંદીશ્વર સમુદ્ર

અહીંથી દ્વીપ-સમુદ્રો ત્રિપત્તાવાર 'નામ' નામની સાથે 'વર' નામની સાથે 'વરાવભાસ' આ પ્રમાણે દ્વીપો અને તે જ નામના સમુદ્રો છે.

નંદીશ્વર સમુદ્રને ફરતો

૯-૧૭. અરુણ દ્વીપ	૬૫૫૩૬ લાખ યોજનનો તેને વિંટળાઈને			
૧૮. " સમુદ્ર	૧૩૧૦૭૨	"	"	"
૧૦-૧૯. અરુણવર દ્વીપ	૨૬૨૧૪૪	"	"	"
૨૦. " સમુદ્ર	૫૨૪૨૮૮	"	"	"
૧૧-૨૧. અરુણવરાવભાસ દ્વીપ	૧૦૪૮૫૭૬	"	"	"
૨૨. " સમુદ્ર	૨૦૯૭૧૫૨	"	"	"

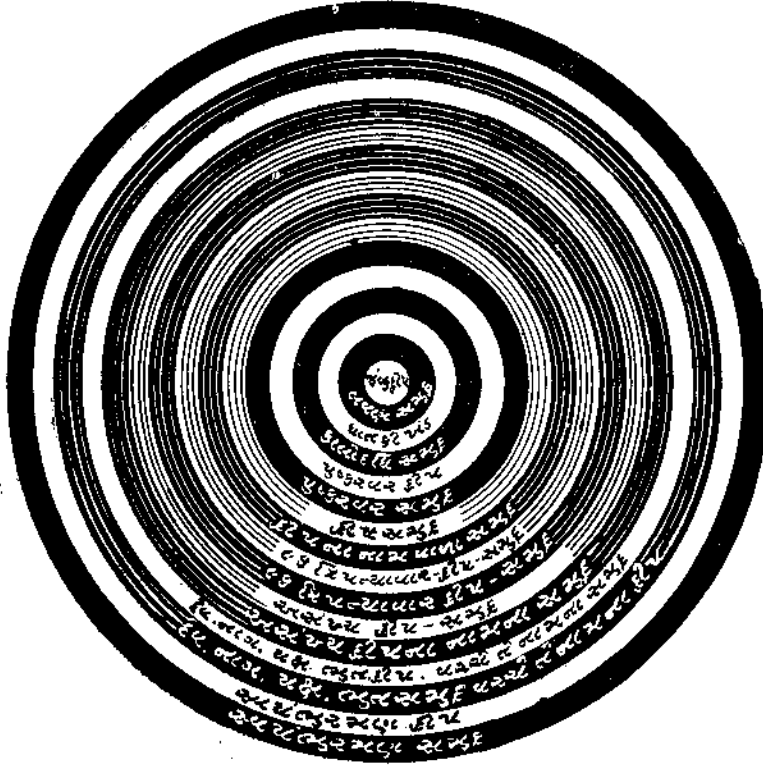
૧૨-૨૩. અરુણોપપાત દ્વીપ	૪૧૬૪૩૦૪	"	"	"
૨૪. " સમુદ્ર	૮૩૮૮૬૦૮	"	"	"
૧૩-૨૫. અરુણોપપાતવર દ્વીપ	૧૬૭૭૭૨૧૬	"	"	"
૨૬. " સમુદ્ર	૩૩૫૫૪૪૩૨	"	"	"
૧૪-૨૭. અરુણોપપાત વરાવભાસ દ્વીપ	૬૭૧૦૮૮૬૪	"	"	"
૨૮. " સમુદ્ર	૧૩૪૨૧૭૭૨૮	"	"	"
૧૫-૨૯. કુંડલ દ્વીપ	૨૬૮૪૩૫૪૫૬	"	"	"
૩૦. " સમુદ્ર	૫૩૬૮૭૦૬૧૨	"	"	"
૧૬-૩૧. કુંડલવર દ્વીપ	૧૦૭૩૭૪૧૮૨૪	"	"	"
૩૨. " સમુદ્ર	૨૧૪૭૪૮૩૬૪૮	"	"	"
૧૭-૩૩. કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ	૪૨૬૪૬૬૭૨૬૬	"	"	"
૩૪. " સમુદ્ર	૮૫૮૬૬૬૪૫૬૨	"	"	"
૧૮-૩૫. શંખ દ્વીપ	૧૭૧૭૬૮૬૬૧૮૪	"	"	"
૩૬. " સમુદ્ર	૩૪૩૫૬૭૩૮૩૬૮	"	"	"
૧૯-૩૬. શંખવર દ્વીપ	૬૮૭૧૬૪૭૬૭૩૬	"	"	"
૩૮. " સમુદ્ર	૧૩૭૪૩૮૬૫૩૪૭૨	"	"	"
૨૦-૩૯. શંખવરાવભાસ દ્વીપ	૨૭૪૮૭૭૬૦૬૬૪૪	"	"	"
૪૦. " સમુદ્ર	૫૪૬૭૫૫૮૧૩૮૮૮	"	"	"
૨૧-૪૧. રુચક દ્વીપ	૧૦૬૬૫૧૧૬૨૭૭૭૬	"	"	"
આહીં સુધી જંધાચારણ મુનિ જઈ શકે છે.				
૪૨. " સમુદ્ર	૨૧૬૬૦૨૩૨૫૫૫૨	"	"	"
૨૨-૪૩. રુચકવર દ્વીપ	૪૩૬૮૦૪૬૫૧૧૧૦૪	"	"	"
૪૪. " સમુદ્ર	૮૭૬૬૦૬૩૦૨૨૨૦૮	"	"	"
૨૩-૪૫. રુચકવરાવભાસ દ્વીપ	૧૭૫૬૨૧૮૬૦૪૪૪૧૬	"	"	"
૪૬. " સમુદ્ર	૩૫૧૮૪૩૭૨૦૮૮૮૩૨	"	"	"

૨૪-૪૭. ભુજગ દ્વીપ	૭૦૩૬૮૭૪૪૧૭૭૬૬૪	„	„	„
૪૮. „ સમુદ્ર	૧૪૦૭૩૭૪૮૮૩૫૫૩૨૮	„	„	„
૨૫-૪૯. ભુજગવર દ્વીપ	૨૮૧૪૭૪૯૭૬૭૧૦૬૫૬	„	„	„
૫૦. „ સમુદ્ર	૫૬૨૬૪૯૬૫૩૪૨૧૩૧૨	„	„	„
૨૬-૫૧. ભુજગ વરાવલાસ દ્વીપ	૧૧૨૫૮૯૯૯૦૬૮૪૨૬૨૪	„	„	„
૫૨. „ સમુદ્ર	૨૨૫૧૭૯૯૮૧૩૬૮૫૨૪૮	„	„	„
૨૭-૫૩. કુશ દ્વીપ	૪૫૦૩૫૯૯૬૨૭૩૭૭૦૪૯૬	„	„	„
૫૪. „ સમુદ્ર	૯૦૦૭૧૯૯૨૫૪૭૪૦૯૯૨	„	„	„
૨૮-૫૫. કુશવર દ્વીપ	૧૮૦૧૪૩૯૮૫૦૯૪૮૧૯૮૪	„	„	„
૫૬. „ સમુદ્ર	૩૬૦૨૮૭૯૭૦૧૮૯૬૩૯૬૮	„	„	„
૨૯-૫૭. કુશવરાવલાસ દ્વીપ	૭૨૦૫૭૫૯૪૦૩૭૯૨૭૯૩૬	„	„	„
૫૮. „ સમુદ્ર	૧૪૪૧૧૫૧૮૮૦૭૫૮૫૫૮૭૨	„	„	„
૩૦-૫૯. કૌંચ દ્વીપ	૨૮૮૨૩૦૩૭૬૧૫૧૭૧૧૭૪૪	„	„	„
૬૦. „ સમુદ્ર	૫૭૬૪૬૦૭૫૨૩૦૩૪૨૩૪૮૮૮	„	„	„
૩૧-૬૧. કૌંચવર દ્વીપ	૧૧૫૨૬૨૧૫૦૪૬૦૬૮૪૬૬૭૬	„	„	„
૬૨. „ સમુદ્ર	૨૩૦૫૮૪૩૦૦૯૨૧૩૬૬૩૬૫૨	„	„	„
૩૨-૬૩. કૌંચવરાવલાસ દ્વીપ	૪૬૧૧૬૮૬૦૧૮૪૨૭૩૮૭૯૦૪	„	„	„
૬૪. „ સમુદ્ર	૯૨૨૩૩૭૨૦૩૬૮૫૪૭૭૫૮૦૮	„	„	„

૯૨૨૩૩૭૨૦૩૬ અબજ, ૮૫ કોડ, ૪૭ લાખ, ૭૫ હજાર ૮૦૮ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો કૌંચવરાવલાસ સમુદ્ર છે. વળી આગળ આગળ એક દ્વીપ એક સમુદ્ર એક એકને વિંટાઈને ડબલ ડબલ વિસ્તારવાળા, જગતમાં જટલાં સુંદર શુભનામો, અલંકારો, વસ્ત્રો, ગંધ, કમળો, તિલકો, નિધિ, રત્નો, આવાસો, દ્રહો, નદીઓ, વિજયો, ચિત્રો, વિમાનો, ધન્દ્રો. દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, પર્વતો, કુંડો, નક્ષત્રો, ચંદ્ર, સૂર્ય, વગેરે જટલાં પ્રશસ્ત નામો છે, તે દરેક નામના ત્રિપત્યાવાર નામવાળા દ્વીપ-સમુદ્રો, દરેક નામના અસંખ્ય-અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો આવેલા છે. જેમ કે આપણો આ જંબૂદ્વીપ છે, તે પછી અસંખ્ય દ્વીપો પછી બીજો જંબૂદ્વીપ આવે, તે પછી અસંખ્ય દ્વીપો પછી ત્રીજો જંબૂદ્વીપ.

આ રીતે દરેક નામના અસંખ્ય-અસંખ્ય દ્વીપો આવે, અને દ્વીપના નામના જ સમુદ્રો આવે. અસંખ્ય-અસંખ્ય મૂકયા પછી તે નામના દ્વીપ-સમુદ્ર આવેલા છે. ત્યારબાદ છેલ્લો ત્રીપત્યાવાર સૂર્ય, સૂર્યવર, અને સૂર્યવરાવભાસ દ્વીપ-સમુદ્ર આવેલો છે. તે પછી છેલ્લા પાંચમાં દેવદ્વીપ, દેવસમુદ્ર, નાગદ્વીપ, નાગસમુદ્ર, યક્ષ દ્વીપ, યક્ષસમુદ્ર, ભૂતદ્વીપ, ભૂતસમુદ્ર છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ અને છેક છેલ્લે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે.

અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો

આટલા ક્ષેત્રને એક રજજી પ્રમાણ કહેવાય છે.

સમુદ્રોના પાણી કેવા સ્વાદવાળું હોય છે ?

લવણ સમુદ્રનું પાણી ખાંડ. ક્ષીરવર સમુદ્રનું પાણી-સાકર, ઝેલચી, ઠંસર વગેરે નાખીને ઉકાળેલા દૂધના સ્વાદવાળું. ધૃતવર સમુદ્રનું પાણી-ઉત્તમ ધીના સ્વાદવાળું. કાલોદધિ સમુદ્ર-પુષ્કરાવર્ત સમુદ્ર અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર આ ત્રણ સમુદ્રોનું પાણી

વરસાદના પાણીના જેવા સ્વાદવાળું. બાકીના બધા સમુદ્રોનું પાણી શેરડીના રસના જેવા સ્વાદવાળું હોય છે.

દ્રીષો, સમુદ્રો, પર્વતો, પૃથ્વીઓ, વિમાનો વગેરે જે પ્રમાણ અંગુલથી માપવાનું કશું છે. તે અંગુલ ત્રણ પ્રકારના છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે :

૧. ઉત્સેધ આંગળ, ૨. પ્રમાણ આંગળ, ૩. આત્મા આંગળ.

૧. ઉત્સેધ અંગુળ—સૂક્ષ્મ અને વ્યવહારિક એમ બે પ્રકારના પરમાણુ છે.

અનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓનો એક વ્યવહારિક પરમાણુ થાય.

વ્યવહારિક પરમાણુ પણ એટલો બધો સૂક્ષ્મ છે કે જે તીવ્ર ધારદાર શસ્ત્રથી પણ તેના બે ભાગ થઈ શકે નહિ એવો હોય છે.

૧ અનંતા ^૧ વ્યવહારિક પરમાણુઓની	૧ ઉત્પ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષિણકા
૮ ઉત્પ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષિણકાએ	૧ શ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષિણકા
૮ શ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષિણકાએ	૧ ઉર્ધ્વરેણુ
૮ ઉર્ધ્વરેણુએ	૧ ત્વરેણુ
૮ ત્વરેણુએ	૧ રથરેણુ
૮ રથરેણુએ	૧ કુરુક્ષેત્ર યુગલિકના માથાનો વાલાત્ર
૮ કુરુક્ષેત્ર યુગલિક માથાના વાલાત્રે	૧ હરિવર્ષ-રમ્યક્ષેત્ર ^૨ યુગલિકના માથાનો વાલાત્ર
૮ હરિવર્ષ-રમ્યક્ષેત્ર " "	૧ હૈમવત-હૈરણ્યવત " " "
૮ હૈમવત-હૈરણ્યવત " "	૧ મહાવિદેહક્ષેત્ર મનુષ્યના " "
૮ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મનુષ્યના " "	૧ ભરત-ઐરવતક્ષેત્ર " " "
૮ ભરત-ઐરવત ^૩ " " "	૧ લીખ થાય,
૮ લીખે	૧ જૂ
૮ જૂએ	૧ યવનો મધ્ય ભાગ
૮ યવનો મધ્યભાગે	૧ ઉત્સેધ અંગુલ થાય

૧. જીવસમાસ સૂત્રના અભિપ્રાયે અનંત ઉત્પ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષિણકાએ એક શ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષિણકા કહી છે, જ્યારે શ્રી ભગવતીજ સૂત્રો આદિમાં આઠ કહેલ છે.

૨. હરિવર્ષ-રમ્યક્ષ, હૈમવત-હૈરણ્યવત, પૂર્વવિદેહ-પશ્ચિમવિદેહ-(મહાવિદેહ ક્ષેત્ર), ભરત-ઐરવતક્ષેત્ર, આ આઠ જંબૂદ્વીપના વિભાગો છે.

૩. જંબૂદ્વીપ પ્રતિષ્ઠિ સૂત્રની ટીકામાં આઠ મહાવિદેહક્ષેત્રના મનુષ્યના માથાના વાલાત્રે એક લીખ કહેલ છે.

૨. પ્રમાણ અંગુલ—એક ઉત્સેધ આંગળથી ચારસો ગણો લાંબો અને અઢી ગણો જાડો (પહોળો) એક પ્રમાણ અંગુલ થાય.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું આંગળ અને પ્રમાણ અંગુલ બન્ને સરખા છે.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવંત ઉત્સેધ અંગુલના માપે ૫૦૦ ધનુષ્ય હંચા હતા. ('સરીર-મુરસેહ અંગુલેણુ' વચનથી જીવોના શરીર ઉત્સેધ અંગુલથી મપાય છે.) અને આત્માંગુલે ૧૨૦ આંગળ હંચા હતા.

૨૪ આંગળે ૧ હાથ, ૪ હાથે એક ધનુષ્ય, એટલે એક ધનુષ્યના ૯૬ આંગળ થાય.

૫૦૦ ધનુષ્યે \times ૯૬ આંગળ = ૪૮૦૦૦ આંગળ થાય.

$૪૮૦૦૦ \div ૧૨૦ = ૪૦૦$ આવ્યા. આથી ઉત્સેધ અંગુલથી ૪૦૦ગણું એક આત્માંગુલ થયું.

આત્માંગુલ કાલપ્રભાવે ફરતુ રહે છે, જ્યારે ઉત્સેધ આંગળ અને પ્રમાણ આંગળનું માપ કાયમ એક સરખું જ છે.

કાઈ સ્થળે ઉત્સેધ અંગુલથી એક હજારગણો આત્મા અંગુલ કહ્યો છે. તે આત્મા અંગુલ, એક આંગળની પહોળાઈવાળી લાંબી શ્રેણીની વિવક્ષાએ જાણવું.

જમકે ૪૦૦ આંગળ લાંબી અને ૨૧ આંગળ પહોળી શ્રેણી હોય તેની એક આંગળ પહોળાઈવાળી લંબાઈ $૪૦૦ \times ૨૧ = ૧૦૦૦$ આંગળ થાય.

દા. ત. ચાર આંગળ લાંબો અને અઢી આંગળ પહોળો કપડાનો પટ હોય, તેના એક આંગળ પહોળા લીરા કરીએ તો ચાર આંગળ લાંબા અને એક આંગળ પહોળા બે લીરા તથા ૦૧ આંગળ પહોળો અને ચાર આંગળ લાંબો નીકળે, તેનો એક આંગળ પહોળો કરતાં બે આંગળ લાંબો લીરો થાય. $૪ + ૪ + ૨ = ૧૦$ આંગળ લાંબો એક આંગળ પહોળી એક શ્રેણી-લંબાઈ થાય

વસ્તુતઃ ઉત્સેધ અંગુલથી ૪૦૦ ગણુ લાંબું અને ૨૧ ગણુ પહોળુ આત્મા અંગુલનું માપ જાણવું.

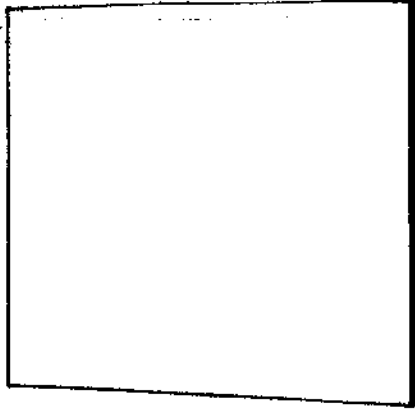
જે કાળે જે માણસો હોય, તે પોતાના માપે ૧૦૮ અંગુલ હંચા હોય, એ પણ આત્મા અંગુલ કહેવાય છે.

આત્મા અંગુલનું માપ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના કાળ સિવાય અનિયત છે, માટે વાસ્તવિક ઉત્સેધ અંગુલથી ૪૦૦ ગણું લાંબું અને ૨૧ ગણું પહોળું પ્રમાણ અંગુલનું માપ જાણવું.

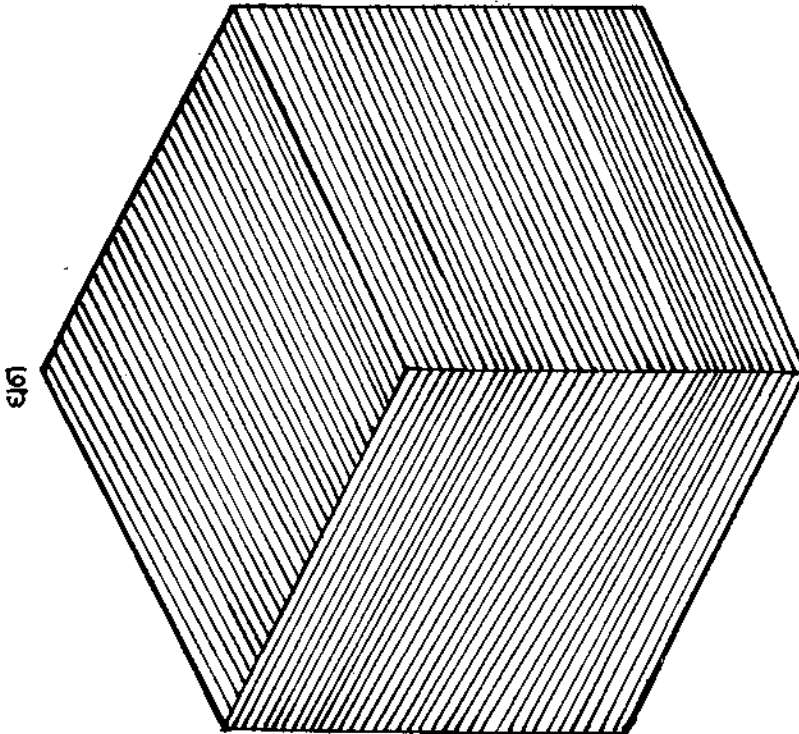
૩. આત્મા અંગુલ : પોતપોતાના માપે ૧૦૮ આંગળ હંચા હોય તે પોત-પોતાનું આત્મા અંગુલ કહેવાય.

ઉત્સેધ આંગળ, પ્રમાણ આંગળ અને આત્મા આંગળ દરેકના ત્રણ ત્રણ પ્રકારો છે.

પ્રવર

મૂલ્ય

દાઢ

૧-સૂચી અંગુલ, ૨-પ્રતર અંગુલ, અને ૩-ધન અંગુલ.

૧. સૂચી અંગુલ : એક પ્રદેશ જાડી, એક પ્રદેશ પહોળી અને એક આંગળ લાંબી, એવી આકાશ પ્રદેશની એક શ્રેણી, સૂચી અંગુલ કહેવાય.

૨. પ્રતર અંગુલ : સૂચી અંગુલને સૂચી અંગુલે ગુણવાથી એટલે સૂચી આંગળ લાંબી અને તેટલી જ પહોળી તે પ્રતર અંગુલ કહેવાય.

૩. ધન અંગુલ : પ્રતર અંગુલને સૂચી અંગુલે ગુણવાથી એટલે સૂચી આંગળ લાંબી, સૂચી આંગળ પહોળી, અને સૂચી આંગળ ઊંચી, તે ધન અંગુલ કહેવાય.

દા. ત. ૪ આંગળ લાંબી એ સૂચી આંગળ. ચાર આંગળ લાંબી, ચાર આંગળ પહોળી, $4 \times 4 = 16$ આંગળ એ પ્રતર આંગળ. ચાર આંગળ લાંબી, ચાર આંગળ પહોળી અને ચાર આંગળ ઊંચી $4 \times 4 \times 4 = 64$ આંગળ એ ધન આંગળ.

૬ ઉત્સેધ આંગળે	એક પાદ,
૨ પાદે	એક વેંત,
૨ વેંતે	એક હાથ,
૨ હાથે	એક કુક્ષી-કાખ
૨ કુક્ષિએ	એક ધનુષ-યુગ-મુસલ કે નાલિકા,
૬૬ આંગળે	” ” ” ”
૨૦૦૦ ધનુષે	એક ગાઉ,
૪ ગાઉ	એક યોજન.

પ્રમાણ આંગળના માપે જે યોજન થાય એવા અસંખ્યાત ઠાડાઠાડી યોજનનો એક રજજી-એક રાજલોક થાય. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશાની વેદિકાથી પશ્ચિમ દિશાની વેદિકા સુધીનું જે અંતર છે, તે એક રજજી પ્રમાણ છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની આગળ કેવળ અલોક છે-માત્ર અનંત આકાશ છે.

સર્વ દ્વીપ-સમુદ્રની સંખ્યા જણાવી, હવે મનુષ્યક્ષેત્રનું પરિમાણ જણાવે છે.

**અટ્ટઢાઙ્ગા દીવા, દોન્નિ સમુદ્ધા ય માણસં સ્વેત્તં ।
પણ્યાલસયસહસ્સા, વિક્કલંભાયમઓ મણિયં ॥ ૪ ॥**

છાયા:—અર્ધતૃતીયા દ્વીપા દ્વૌ સમુદ્રો ચ માનુષ્યં ક્ષેત્રમ્ ।

પञ्चचत्वारिंशच्छतसहस्राणि विष्कम्भायामतो भणितम् ॥ ૪ ॥

અર્થ:—અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રપ ખીરતાલીસ લાખ યોજન લાંબા પહોળા વિસ્તારવાળું મનુષ્યક્ષેત્ર કહેલું છે.

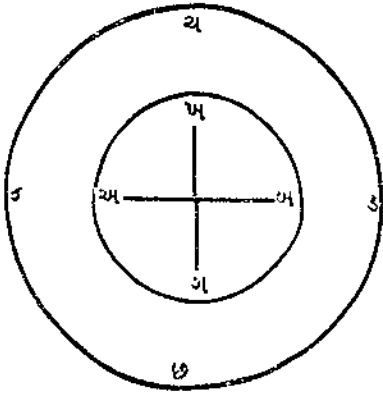
વિવેચન:—અઢી દ્વીપ તે આ પ્રમાણે ૧-જંબૂદ્વીપ, ૨-ધાતક્રીખંડ દ્વીપ, ૩-પુષ્કરવર દ્વીપનો અડધો ભાગ આ અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્ર ૧-લવણ સમુદ્ર અને ૨-કાલોદધિ સમુદ્ર. એમ આ પાંચથી યુક્ત મનુષ્ય ક્ષેત્ર કહેવાય છે.

મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ મનુષ્યના જન્મ મરણ થતાં હોવાથી મનુષ્ય ક્ષેત્ર તરીકે ઓળખાય છે. પાંચ ભરત ક્ષેત્રો, પાંચ ઐરવત ક્ષેત્રો અને પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રો આ પંદર (અસી, મસી અને કૃષીનો વ્યવહાર હોવાથી) કર્મભૂમિઓ તરીકે ઓળખાય છે. જ્યારે પાંચ હરિવર્ષ ક્ષેત્રો, પાંચ રમ્યક ક્ષેત્રો, પાંચ હૈમવંત ક્ષેત્રો, પાંચ હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રો, પાંચ દેવકુરુ ક્ષેત્રો અને પાંચ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રો. આ ત્રીસ અકર્મભૂમિઓ તથા છપ્પન અંતરદ્વીપો મળી કુલ $૧૫+૩૦+૫૬=૧૦૧$ ક્ષેત્રમાં જ પ્રાયઃ મનુષ્યના જન્મ-મરણ થઈ શકે છે. સમુદ્રમાં, વર્ષધર પર્વતો આદિમાં પ્રાયઃ મનુષ્યનો જન્મ થતો નથી, પણ સંહરણથી કે વિદ્યાદિ લબ્ધિથી વર્ષધર પર્વત આદિ ઉપર ગયેલા હોય તો મનુષ્યક્ષેત્રની અંદર મરણ સંભવે છે. પણ જન્મ તો થતો જ નથી.

જ્યારે મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર તો ભૂતકાળમાં કોઈ મનુષ્યનો જન્મ થયો નથી, વર્તમાનમાં જન્મ થતો નથી અને ભવિષ્યકાળમાં પણ જન્મ થશે નહિ, એમ બની શકે કે ક્યારેક-કોઈક વખતે કોઈ દેવ, દાનવ કે વિદ્યાધર પૂર્વના કે તે વખતના વૈરના લીધે એવી બુદ્ધિ થાય કે 'આ મનુષ્યને અહીંથી ઉપાડીને મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર ફેંકી દઉં, જ્યાં આકાશમાં ને આકાશમાં શોષાઈને મૃત્યુ પામી જાય.' તો પણ લોક સ્વભાવે કરીને તેને વિચાર બદલાઈ જાય, ને મનુષ્યને ઉપાડીને મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર લઈ ન જાય. કદાચ ઉપાડીને મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર લઈ જાય તો પણ મૃત્યુ વખતે તો તેને મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં લાવીને પાછો મૂકી દે. અથવા બીજો કોઈ દેવ વગેરે તેને મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં લાવીને મૂકે. એટલે સંહરણથી પણ મનુષ્યનું મરણ મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર થતું નથી, થયું નથી અને થશે પણ નહિ.

જંઘાચારણો, વિઘાચારણો પોતાની લલ્ચિના બળે યાવત્ શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપ-ઠાઈ રુચકદ્વીપ સુધી જાય છે ખરા, પણ ત્યાં તેઓ મૃત્યુ પામતા નથી, પણ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં પાછા આવી ગયા બાદ જ મરણ પામે છે. અર્થાત્ ત્યાં જઈને પાછા આવવા જેટલું આયુષ્ય બાકી ન હોય તો તેઓને ત્યાં જવાની ભાવના જ થતી નથી.

બે સમુદ્ર અને અઢી દ્વીપ પ્રમાણ મનુષ્ય ક્ષેત્ર ૪૫ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળું ફરતુ ગોળાકારે-ડાયામીટરવાળું શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોએ કહેલું છે.

વલય વિષ્કંભ અથવા ચક્રવાલ વિષ્કંભ

જમ આ ચિત્રમાં વચ્ચે જંબૂદ્વીપને ફરતો લવણ સમુદ્ર છે. તો જંબૂદ્વીપ 'અ' થી બ' સુધી અથવા 'ખ' થી 'ગ' સુધી એક લાખ યોજન છે. એ વૃત્તવિષ્કંભ અને લવણ સમુદ્ર 'બ' થી 'ડ'. અથવા 'ખ' થી 'ચ' 'અ' થી 'ક' અને 'ગ' થી 'છ' સુધી બે લાખ યોજન છે. પરંતુ 'ક' થી 'ડ' અને 'ચ' થી 'છ' સુધી ૨+૨+૧=૫ લાખ યોજન જણવા.

'ગ' થી 'છ' એ વલય વિષ્કંભ અથવા ચક્રવાલ વિષ્કંભ કહેવાય છે.

સૌથી મધ્ય ભાગમાં આ જંબૂદ્વીપ પુડલાકારે-થાળી આકારે એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે, તેને ફરતો બે લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો વલયાકારે-ખંગડી આકારે લવણ સમુદ્ર છે, તેને ફરતો વલયાકારે ચાર લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો ધાતકીખંડ દ્વીપ છે, તેને ફરતો વલયાકારે આઠ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો કાલોદધિ સમુદ્ર છે, તેને ફરતો વલયાકારે સોળ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો પુષ્કરવર દ્વીપ આવેલો છે. તેનો અડધો ભાગ પુષ્કરવર દ્વીપનો વલયાકારે આઠ લાખ યોજન સુધી મનુષ્ય ક્ષેત્ર ૪૫ લાખ યોજનનું પૂરુ થાય છે.

૧ લાખ યોજન જંબૂદ્વીપ,

૪ " " લવણ સમુદ્ર

૮ " " ધાતકીખંડ દ્વીપ,

૧૬ " " કાલોદધિ સમુદ્ર,

૧૬ " " પુષ્કરવર દ્વીપના અડધા ભાગ સુધી

બન્ને બાજુનો થઈને,

" "

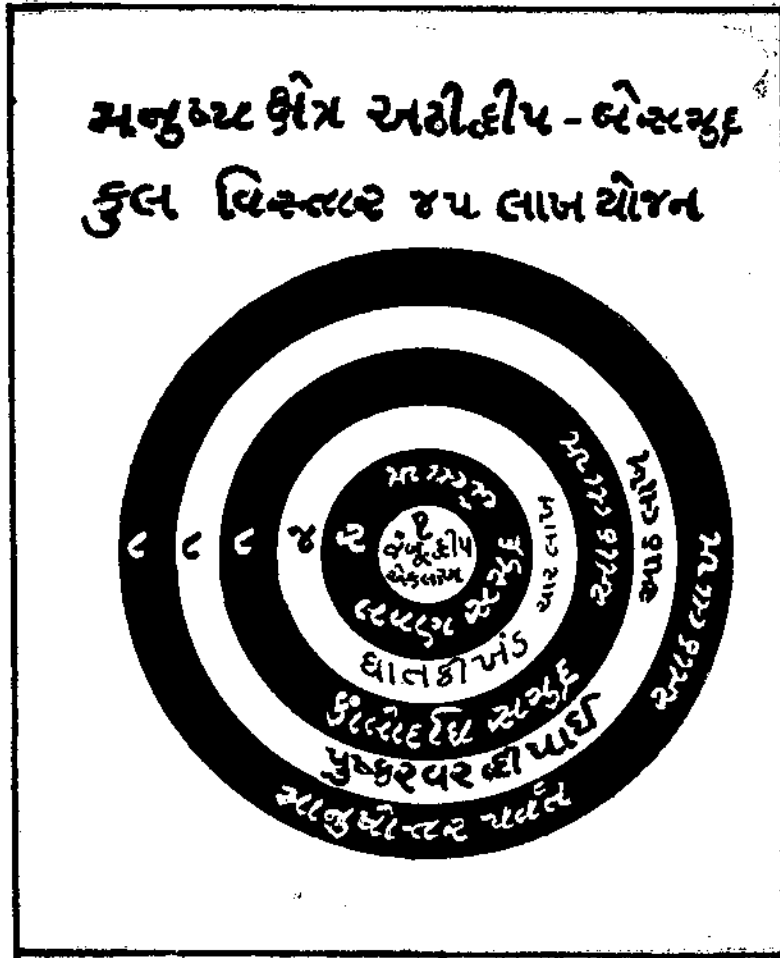
" "

કુલ ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણ મનુષ્ય ક્ષેત્ર છે. અથવા

એક દિશામાં પુષ્કરવર દ્વીપના અડધા ભાગના	૮ લાખ યોજન,
કાલોદધિ સમુદ્રના	૮ " "
ધાતક્રીખંડ દ્વીપના	૪ " "
લવણ સમુદ્રના	૨ " "

૨૨

સરવાળો કરતાં એક દિશાના ૨૨ લાખ યોજન થયા, તે પ્રમાણે બીજી દિશાના ૨૨ લાખ યોજન ભેગા કરતાં ૪૪ લાખ યોજન અને મધ્યમાં એક લાખ યોજન જંબુદ્વીપના મળી કુલ ૪૫ લાખ યોજનનું મનુષ્યક્ષેત્ર શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોએ કહેલ છે. ૪

હવે મનુષ્ય ક્ષેત્રની પરિધિ (ઘેરાવો) કેટલા યોજનનો ? તે જણાવે છે.

**एगो जोयणकोटी, लक्खा बायाल तीस सहस्त्रा य।
समयखेत्तपरिओ, दो चैव सया अउणपन्ना ॥ ५ ॥**

છાયા:—એકા યોજન કોટી: લક્ષા: દ્વિચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ ચ।

સમયક્ષેત્રપરિચ: (પરિધિ:) દ્વે ચૈવ શતે ઇકોનપચ્ચાશત્ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—એક કોડ બેતાલીસ લાખ ત્રીસ હજાર બસો ને આગણપચાસ યોજન પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્રની પરિધિ-ઘેરાવો છે.

વિવેચન:—ગોળાકાર વસ્તુના ઘેરાવાના માપને પરિધિ કહેવાય છે.

વિષ્કંભ-ગોળાકારની જે લંબાઈ હોય તે લંબાઈને તે જ લંબાઈથી ગુણાકાર કરવો, પછી તેના દશગુણા કરવા; અર્થાત્ જે ગુણાકાર આવે તે સંખ્યાને પુનઃ દશે ગુણાકાર કરી તેનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી ગોળ વસ્તુનો ઘેરાવો-પરિધિ આવે છે. પરિધિનું કરણ-રીત આગળ સાતમી ગાથામાં કહેવામાં આવશે.

વિષ્કંભને બાવીસે ગુણાકાર કરી સાતે ભાગવાથી સામાન્ય રીતે સ્થૂલથી પરિધિનું માપ આવે.

અહીંયા મનુષ્ય ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ ૪૫૦૦૦૦૦ યોજન-પીસ્તાલીસ લાખ યોજનનો છે. પીસ્તાલીસ લાખે ગુણાકાર કરતાં $4500000 \times 4500000 = 20250000000000$ તેને દશે ગુણતાં 2025000000000000 (૨૦૨૫ હજાર ૧૧ મીંડા) થાય, તેનું વર્ગમૂળ કરતાં મનુષ્ય ક્ષેત્રની પરિધિ ૧૪૨૩૦૨૪૬ યોજન હજારાંત આવે. ૫

મનુષ્ય ક્ષેત્રની પરિધિ કહી. હવે મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા દ્વીપ સમુદ્રની પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ, તેમાં સર્વ દ્વીપ-સમુદ્રોમાં સૌથી પહેલો અને સૌની મધ્યમાં જંબૂદ્વીપ રહેલો છે. તે જંબૂદ્વીપ ક્યાં રહેલો છે? આકાર કેવો છે? તથા લંબાઈ-પહોળાઈ કેટલી છે: તે સૂચકાર જણાવે છે.

અભિમંતરઓ દીવો-દહીળ પટિપુન્નચંદસંઠાણો । જંબૂદીવો લક્ષ્વં, વિક્ષ્વંભાયામઓ મણિઓ ॥ ૬ ॥

છાયા:—અભ્યન્તરકો દ્વીપોદધીનાં પ્રતિપૂર્ણચન્દ્રસંસ્થાન: ।

જમ્બૂદ્વીપો લક્ષ્વં વિક્ષ્મ્મ-આયામતો મણિત: ॥ ૬ ॥

અર્થ:—દ્વીપ સમુદ્રોના મધ્ય ભાગમાં સંપૂર્ણ ચંદ્રના આકારવાળો એક લાખ યોજનની લંબાઈ પહોળાઈવાળો જંબૂદ્વીપ કહેલો છે.

વિવેચન:—જનું વર્ણન આગળ કરવામાં આવશે, એવા રત્નમય જંબૂવૃક્ષથી ઓળખાતો જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ સઘળાંયે દ્વીપ-સમુદ્રોની મધ્ય ભાગમાં મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલો શ્રી તીર્થંકર અને શ્રી ગણધર ભગવંતોએ કહ્યો છે. અર્થાત્ તીર્થાં લોકના બરાબર મધ્ય ભાગમાં જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ આવેલો છે.

જંબૂદ્વીપનો આકાર કેવો છે? તો પૂર્ણિમાની રાત્રીનો ચંદ્ર જેવો પૂર્ણગોળાકાર છે તેવા ગોળાકારે જંબૂદ્વીપ છે, દડા જેવો ગોળ નહિ પણ પ્રતર-આકારે સપાટ ગોળાકારે છે. વળી તે લંબાઈ પહોળાઈમાં એક લાખ યોજનના ડાયામીટરમાં છે.

તીર્થાં લોકમાં જે અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો છે, તેમાં સૌથી નાનો જંબૂદ્વીપ છે. આ વાત મતિકલ્પનાથી નથી કહેવાતી, પણ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોએ પોતાના કેવળ જ્ઞાન-કેવળ દર્શનથી સાક્ષાત્ જાણીને અને જોઈને જણાવેલી છે. તે જ પ્રમાણે શ્રી ગણધર ભગવંતો અને મુનિ ભગવંતોએ પણ જણાવેલી છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં કહ્યું છે કે “પ્રશ્ન—હે ભગવન! જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલો છે? કેટલો મોટો છે? કેવા આકારનો છે? ઉત્તર—હે ગૌતમ! જંબૂ દ્વીપ નામનો દ્વીપ સઘળાંયે દ્વીપ-સમુદ્રોના મધ્ય ભાગમાં, સૌથી નાનો, ગોળાકારે-કઢાઈમાં રહેલા પુડલાના આકારે એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે. ૬

હવે સઘળા ગોળ ક્ષેત્રો વગેરેની પરિધિ-ગોળાઈ, ગણિતપદ કાઢવા માટેનું કરણ-રીત બતાવે છે.

વિક્ષંભવગદહગુણ-કરણી વટ્ટસ્મ પરિઓ હોઈ । વિક્ષંભપાયગુણિઓ. પરિઓ તસ્મ ગણિયપયં ॥ ૭ ॥

છાયા—વિક્ષમ્ભવગદહગુણકરણીઃ વૃત્તસ્ય પરિયો ભવતિ ।

વિક્ષમ્ભપાયગુણિતઃ પરિયઃ તસ્ય ગણિતપદમ્ ॥ ૭ ॥

અર્થ—જે સમગોળ વસ્તુની જેટલી લંબાઈ હોય તેનો વર્ગ કરવો-એટલે તે સંખ્યાને તે સંખ્યાથી ગુણાકાર કરી, પછી તેને દશગુણા કરી વર્ગમૂલ કાઢવાથી ગોળ વસ્તુની પરિધિ-ગોળાઈનું માપ આવે. જે ગોળાઈ આવે તેને વિક્ષંભના ચોથા ભાગે ગુણવાથી તેનું ગણિત પદ-સમચોરસ ટુકડા આવે.

વિવેચન—જે ગોળ પદાર્થો હોય તેની ગોળાઈ જેટલી થાય તે, તથા ગોળ પદાર્થના સમચોરસ ટુકડા-યોજન હોય તો યોજન યોજનના, ગાઉ હોય તો ગાઉ ગાઉના, મીટર હોય તો મીટર મીટરના, ફુટ હોય તો ફુટ ફુટના, ઇંચ હોય તો ઇંચ ઇંચના, આંગળ હોય તો આંગળ આંગળના, મીલીમીટર હોય તો મીલીમીટર મીલી મીટરના સમચોરસ ટુકડા જેટલા થાય, તે જણવા માટેની રીત આ ગાથામાં જણાવી છે.

વિક્ષંભ, વ્યાસ, વૃત્ત, વિક્ષંભ, ડાયામીટર, આ બધા નામો એક અર્થવાળા છે, એટલે બધી બાજુથી ગોળ પદાર્થની લંબાઈ-ગોળાઈ.

પરિધિ એટલે ગોળ વસ્તુનો ઘેરવો.

ગણિતપદ એટલે ક્ષેત્રફળ. કાઈ પણ માપના સમચોરસ ટુકડા. તે ક્ષેત્ર-વસ્તુ વગેરેના જેટલા થાય તે.

આ ગાથામાં ગોળ પદાર્થની ગોળાઈ અને ક્ષેત્રફળ કાઢવાની માત્ર રીત જણાવી છે. જ્યારે તેનો-જંબૂદ્વીપની પરિધિનો જવાબ આઠમી ગાથામાં અને ક્ષેત્રફળના-ગણિતપદનો જવાબ નવમી-દશમી ગાથામાં જણાવેલ છે.

અહીં તેની રીત બતાવવામાં આવે છે. પ્રથમ તેનો વર્ગ કરવો.

જંબૂદ્વીપનો વિક્ષંભ ૧૦૦૦૦૦ યોજનનો છે.

તે સંખ્યાને તે સંખ્યાને ગુણવાથી વર્ગ થાય. માટે $૧૦૦૦૦૦૦ \times ૧૦૦૦૦૦૦ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦$ (એકડા ઉપર દશ મીંડા) ૧૦ અબજ આવ્યા તે વર્ગ થયો. તેના દશગુણ કરવા $૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \times ૧૦ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦$ સો અબજ સંખ્યા થઈ. હવે આ સંખ્યાનું વર્ગમૂલ કાઢવાનું. તે માટે કહ્યું છે કે—

વિષમાપદતસ્ત્યકૃત્વા, વર્ગસ્થાનચ્યુતેન મૂલેન ।
 દ્વિગુણેન મજેત્ શેષં, લબ્ધં વિનિવેશયેત્ પઙ્ક્ત્યામ્ ॥ ૧ ॥
 તદ્વર્ગં સંશોધ્ય, દ્વિગુણીકુર્વીત પૂર્વલ્લબ્ધમ્ ।
 ઉત્સાર્ય તતો વિમજેત્ શેષં દ્વીગુણીકૃતં દલયેત્ ॥ ૨ ॥

આ બે શ્લોકમાં વર્ગમૂલ કાઢવાની રીત બતાવેલ છે.

- ૧ વિષમપદતસ્ત્યકૃત્વા,
- ૨ વર્ગસ્થાનચ્યુતેન દ્વિગુણેન,
- ૩ મજેત્ શેષમ્,
- ૪ લબ્ધં વિનિવેશયેત્ પઙ્ક્ત્યામ્,
- ૫ તદ્વર્ગં સંશોધ્ય,
- ૬ દ્વિગુણી કુર્વીત પૂર્વલ્લબ્ધમ્,
- ૭ ઉત્સાર્ય તતઃ,
- ૮ દ્વીગુણીકૃતં દલયેત્
- ૯ વિમજેત્
- ૧૦ શેષમ્

શબ્દાનુવાદ—પ્રથમ ૧. વિષમ સ્થાન પછીની વર્ગીય સંખ્યાને ત્યજીને, ૨. બાકી રહેલ વર્ગીય સંખ્યાના બેવડાએલ મૂલથી, પછીના વિષમસ્થાન સુધીની વર્ગીય સંખ્યાને નીચે ઉતારીને, ૫ પ્રથમ મૂલની વર્ગ સંખ્યાને પ્રથમ વિષમ-સ્થાન સુધીની સંખ્યામાંથી બાદ કરતાં જે શેષ રહે તેની હરોળમાં મૂકીને, ૩. ભાગવી અને ૪ ભાજકને બેવડાએલ મૂલની હરોળમાં મૂકવો.

શેષની હરોળમાં ૭. તે પછીના (ત્રીજા) વિષમસ્થાન સુધીની વર્ગીય સંખ્યા નીચે ઉતારીને મૂકવી અને પૂર્વે બેવડાએલ મૂલની હરોળમાં જે ૬. ભાજક

અંક મૂક્યો હતો તેને બેવડાવવો પૂર્વની જેમ જ અને જ આવે તેની હરોળમાં નવો ભાજક મૂકવો. ૯. અને તેનાથી વર્ગીય સંખ્યાને ભાગવી.

આ પ્રમાણે વર્ગીય સંખ્યાના (વાચકની ડાબી બાજુથી પ્રારંભી જમણી તરફના) અંતીમ સ્થાન સુધીના અંકોને નીચે ઉતારવા. તથા અંતીમ ભાજક અંકને પણ બેવડાવતા, ૮. કુલ બેવડાવેલ સંખ્યાને અર્ધી કરતા વર્ગમૂલ આવે. અને વર્ગીય સંખ્યામાંથી ૧૦. શેષ રહેલ સંખ્યાને પણ અર્ધી કરતા જ સંખ્યા આવે તેને વર્ગમૂલના અનુપાતમાં જણવી.

વિવેચન—વર્ગમૂલ માટે વર્ગ સંખ્યાના છેલ્લાથી અર્થાત્ વાચકની જમણી બાજુથી પહેલા ત્રીજા પાંચમા વગેરે વિષમ-સ્થાને રહેલ અંકની ઉપર બિંદુ^૦ અથવા ઉભી લીટી^૧ કે કાઠ ચિહ્ન કરવા. આવા ચિહ્નનો જટલા થાય એટલા જ અંકની

સંખ્યાનો વર્ગમૂલ જણવો, દા: ત. ૬૫૫૩૬ની વર્ગ સંખ્યા ઉપર ત્રણ ચિહ્નનો થાય તો તેનો વર્ગમૂલ પણ ત્રણ અંકનો (૨૫૬) જણવો. આવા ચિહ્નનો કયા પછી ડાબી બાજુના પ્રથમ ચિહ્ન સુધીની સંખ્યા રાખી અર્થાત્ પ્રથમ ચિહ્ન પછીની સંખ્યા છોડીને બાકી રહેલ સંખ્યાનો મૂલ શોધવો. અહીં પહેલું ચિહ્ન ૬ છે, તો ૬નો મૂલ ૨ થાય. મૂલની વર્ગ સંખ્યા ૪ થાય. તેને ઉપરની સંખ્યા ૬માંથી બાદ કરતા જ ૨ શેષ રહે તેની હરોળમાં ડાબા હાથની બીજા ચિહ્ન સુધીના બે અંક વર્ગ સંખ્યાના ૫૫ મૂકવા. તે મૂકતા ૨૫૫ થાય. પ્રથમ મૂલ જ ૨ આવ્યો તેને બેવડાવવો. બેવડાવતા ૪ થાય તેની હરોળમાં એવો અંક મૂકવો કે જ્યાં થતી સંખ્યાને મૂકેલા અંકથી જ ગુણતા જ સંખ્યા થાય તેને ઉપરની વર્ગ સંખ્યામાંથી બાદ કરવી. પ્રસ્તુતમાં મૂલને બેવડાવતા ૪ થાય તેની હરોળમાં ૫ મૂકતા ભાજક સંખ્યા ૪૫ને પથી ગુણતા ૨૨૫ આવે તે ઉપરની સંખ્યા ૨૫૫માંથી બાદ કરતા શેષ ૩૦ રહે. સાર પછી શેષ વર્ગ સંખ્યાની હરોળમાં ત્રીજા ચિહ્ન સુધીના બે અંક વર્ગ સંખ્યાના મૂકવા અને ભાજકની સંખ્યામાં પૂર્વે મૂકેલ અંકને ઉમેરવો. ઉમેરતા જ આવે તેની હરોળમાં એવો અંક મૂકવો કે જ્યાં થતી ભાજક સંખ્યાને મૂકેલ અંક વડે ગુણતા જ આવે તેને ભાજ્ય —વર્ગ સંખ્યામાંથી બાદ કરવી. (કદાચ ભાજ્ય સંખ્યા એવી પણ હોય કે ભાજક સંખ્યાની હરોળમાં કાંઈ સંખ્યાને મૂકી ન શકાય ત્યારે શૂન્ય મૂકવી.)

અહીં પૂર્વેની શેષ ૩૦ની હરોળમાં ત્રીજા ચિહ્ન સુધીના બે અંક ૩૬ મૂકતા ૩૦૩૬ લાજ્ય સંખ્યા થઈ. લાજક ૪૫ની સંખ્યામાં પૂર્વે મૂકેલ ૫ ઉમેરતાં $૪૫+૫=૫૦$ થાય અને તેની હરોળમાં દને મૂકતા ૫૦૬ થયા તેને દથી ગુણતા $૫૦૬ \times ૬=૩૦૩૬$ થાય તેને લાજ્ય સંખ્યા ૩૦૩૬માંથી બાદ કરતાં શેષ કંઈ રહે નહિ.

આ પ્રમાણે અંતિમ લાજક ૫૦૬ની સંખ્યામાં મૂકેલા દને બેવડાવવા માટે ૫૦૬માં ૬ ઉમેરતાં ૫૧૨ થાય. આ બેવડાવેલ ૫૧૨ની સંખ્યાને અહીં કરતાં ૨૫૬ આવ્યા તે ૬૫૫૩૬ સંખ્યાનું વર્ગમૂલ જાણવું.

અહીં વર્ગ સંખ્યા ૬૫૫૩૬ હતી માટે કંઈ શેષ રહ્યું નહિ, આના સ્થાને કદાચ ૬૫૫૪૦ હોત તો ૪ શેષ રહેત, શેષ સંખ્યાનો વર્ગમૂલ કાઢવા માટે શેષ સંખ્યાને પણ અહીં કરી જ આવે તેને વર્ગમૂલના અનુપાતમાં જાણવી. અર્થાત્ ૪ને અર્ધ કરતાં ૨ આવ્યા તે વર્ગમૂલ ૨૫૬ના અનુપાતમાં મૂકતા $\frac{૨}{૨૫૬}$ મૂકાય. આ પ્રમાણે ૬૫૫૪૦નો વર્ગમૂલ $૨૫૬ \frac{૨}{૨૫૬}$ જાણવો.

વર્ગમૂળ કાઢવાની રીત તથા સ્પષ્ટ હિસાબ

પરિબ્રાષા—લાજ્ય-જે સંખ્યાના ભાગ કરવા હોય તે સંખ્યા.

લાજક—ભાગ પાડનારી સંખ્યા.

ભાગાકાર—પડેલા ભાગ જણાવનારી સંખ્યા.

શેષ—ભાગ પાડતા છેવટે બાકી રહેલી સંખ્યા.

વર્ગ—કોઈ પણ સંખ્યાને તે જ સંખ્યાએ ગુણતા આવેલી સંખ્યા.

વર્ગમૂળ—કોઈ પણ સરખી બે સંખ્યાના ગુણાકારવાળી સંખ્યાની મૂળ સંખ્યા શોધી કાઢવી.

વર્ગમૂળની સંખ્યાને તે વર્ગમૂળની સંખ્યાએ ગુણીએ તો પાછી તે જ સંખ્યા આવી જવી જોઈએ. તે જ સંખ્યા આવે તો વર્ગમૂળ સાચો જાણવો.

દા. ત. ૨૫ મૂલ સંખ્યા. $૨૫ \times ૨૫ = ૬૨૫$ આ વર્ગ થયો. તેનું વર્ગમૂળ કાઢીએ તો તેનું મૂલ ૨૫ સંખ્યા આવે. વર્ગમૂળને ફરીથી વર્ગમૂળે ગુણાકાર કરતાં ૬૨૫ આવે.

આંકડાનું ગણિત હંમેશાં જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ તરફ જતાં જતાં થાય છે. એટલે એકમ સંખ્યા જમણી બાજુ છેલ્લી આવે છે અને દશક સંખ્યાઓ ડાબી બાજુથી ચાલી આવે છે. માટે સંખ્યાનું વાંચન ડાબી બાજુથી થાય છે.

જમ કે, જમણી બાજુથી ડાબી તરફ—એકમ, દશક, સો, હજાર, દશ હજાર, લાખ, દશ લાખ વગેરે.

લાખ દશ-હજાર હજાર સો દશક એકમ					
૪	૬	૫	૭	૩	૯

વાંચન—ચાર લાખ પાંસઠ હજાર સાતસો ઓગણચાલીસ.

ગણિત—ભાગાકાર સિવાય જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ થાય છે.

ગુણાકાર—દા. ત.:

$$\begin{array}{r} ૧૬૨૪૫ \\ \times ૪ \\ \hline ૬૪૯૮૦ \end{array}$$

ચાર પંચા વીસ, વીસની શૂન્ય બે વધ્યા, ચાર ચોક સોળ, બે ઉમેરતાં અઠાર, અઠારનો આઠ, એક વધ્યો, ચાર દુ આઠ, એક ઉમેરતાં નવ, ચાર છક ચોવીસ, ચોવીસનો ચોગડો, બે વધ્યા, ચાર એકા ચાર, બે ઉમેરતાં છ, જવાબ—ચોસઠ હજાર નવસો એંશી વંચાય.

સરવાળો, બાદબાકી, પણ આ રીતે જમણેથી ડાબે કરાય છે. જ્યારે ભાગાકાર ડાબેથી જમણે કરાય છે.

માટે વર્ગભૂજ કાઢવા માટે પણ છેલ્લી એકમના આંકડાથી, દશક, સો, હજાર, દશ હજાર, લાખ વગેરે આંકડા વિષમ-સમની નિશાની કરવી. એકી સ્થાનના આંકડા વિષમ કહેવાય છે અને બેકી સ્થાનના આંકડા સમ કહેવાય છે. ઉભી લીટી ' અથવા શૂન્ય ૦ વિષમ, અને આડી લીટી - સમ સમજવી.

આ નિશાની કરવાનું કારણ, વર્ગભૂજનો ભાગાકાર કરતી વખતે ડાબી બાજુના પહેલા આંકડા ઉપર ' અથવા ૦ ની નિશાની હોય તો એક જ આંકડાથી વર્ગભૂજનું શોધન શરૂ કરવું જોઈએ, પણ પહેલા આંકડા ઉપર સમ - નિશાની હોય તો બે આંકડાથી વર્ગભૂજનું શોધન કરવું જોઈએ. તે પછી દરેક વખતે વિષમ નિશાનીવાળી સંખ્યા કટકે કટકે નીચે ઉતારવી. 'કમ' કે એકી સાથે મોટી સંખ્યાનો ભાગાકાર કે વર્ગભૂજ કરી શકાય નહિ. માટે કટકે કટકે સંખ્યા ઉતારીને તેનું વર્ગભૂજ કરતાં કરતાં ઠેઠ સુધી—પુરી સંખ્યાનું વર્ગભૂજ કરી શકાય છે.

સામાન્ય ભાગાકારમાં એક એક સંખ્યા ઉતારીને ભાગાકાર કરવામાં આવે છે, જ્યારે વર્ગમૂળના ભાગાકારમાં-વર્ગમૂલમાં વર્ગમૂલ પોતે પોતાની સંખ્યાએ ગુણાએલ હોવાથી તેનું મૂલ કાઢતાં બે બે આંકડા ઉતારવા પડે છે. દરેક વિષમ આંકડા ઉપર ૧ હસી લીટી કરવી અને સમ આંકડા ઉપર - લીટી કરવી.

જે સંખ્યાનું વર્ગમૂળ કાઢવું હોય તેની— ૧-ડાબા હાથ તરફની વિષમ નિશાનીવાળી સંખ્યામાંથી જે સંખ્યાનો વર્ગ બાદ થઈ શકે તે જ વર્ગના મૂળને (જમકે વિષમ નિશાની સંખ્યા ૧૦ છે તો ૩નો વર્ગ ૯ થાય, ૧૦ માંથી ૯ બાદ થઈ શકે પણ ૪નો વર્ગ ૧૬ થાય તે ૧૦માંથી બાદ થઈ શકે નહિ. માટે ૩ને ભાજક રાખવો અને ભાગાકારમાં પણ તે જ આંકડો મૂકવો.

વિષમ સંખ્યા, બાદ ભાજકનો વર્ગ, ભાજકના વર્ગનું મૂળ, તેજ પહેલો ભાજક અને તેજ ભાગાકારની પહેલી સંખ્યા.

કારણ કે વર્ગમૂળ કાઢવા માટે ભાજકની ઠાઈ પણ સંખ્યા આપેલી હોતી નથી; તેથી આવી રીતે તે સંખ્યા પહેલેથી શોધી કાઢવાની હોય છે.

૨-પછી વિષમ નિશાનીવાળી સંખ્યા બાકી રહેલી શેષ સંખ્યા ઉપર ચઢાવવી. તેમાંથી બાદ (ભાજક+ભાગાકાર×૧૦+નવો ભાગાકાર=નક્રી થયેલ નવો ભાજક × નવા ભાગાકારની સંખ્યા).

૩-એ જ પ્રમાણે વળી વિષમ નિશાનીવાળી સંખ્યા, શેષ સંખ્યા ઉપર ચઢાવવી, તેમાંથી બાદ (ભાજક+ભાગાકાર×૧૦+નવો ભાગાકાર=નક્રી થયેલ નવો ભાજક × નવા ભાગાકારની સંખ્યા).

આ પ્રમાણે ઠેઠ સુધી બધી સંખ્યા પુરી થાય ત્યાં સુધી કરવું.

જંબૂદ્વીપની પરિધિના વર્ગમૂળના દષ્ટાંતનો અભ્યાસ કરવાથી બીજી સંખ્યાના વર્ગમૂળ કાઢવાનું સમજી શકાશે.

જંબૂદ્વીપનો વર્ગ કરી ૧૦સે ગુણતા એકડા ઉપર ૧૧ મીંડાં આપણે આગળ કાઢેલા છે. હવે તેનો વર્ગમૂળ કાઢવા માટે—

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
- 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 યોજન

૧લો ભાજક ૩) ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ (૩

$$\begin{array}{r} +3= \\ \hline ૬ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૬ \\ \hline)૦૧૦૦ (૧ યોજન \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \times ૧૦ \\ \hline ૬૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૬૧ \\ \hline)૦૩૬૦૦ (૬ યોજન \end{array}$$

$$\begin{array}{r} +૧ \\ \hline ૬૨ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૩૭૫૬ \\ \hline)૦૧૪૪,૦૦ (૨ યોજન \end{array}$$

૨જો ભાજક ૬૧×૧

$$\begin{array}{r} +૧ \\ \hline ૬૨ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૨૬૪૪ \\ \hline)૦૧૭૫૬,૦૦ (૨ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \times ૧૦ \\ \hline ૬૨૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૨૬૪૮૪ \\ \hline)૦૪૬૧૧૬,૦૦ (૭ યોજન \end{array}$$

$$\begin{array}{r} +૬ \\ \hline ૬૨૬ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૪૪૨૭૧૨૬ \\ \hline ૦૪૮૪૪૭૧ \text{ શેષ} \end{array}$$

૩જો ભાજક ૬૨૬×૬

$$\begin{array}{r} +૬ \\ \hline ૬૩૨ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{શેષ } ૪૮૪૪૭૧ \\ \hline \text{ધ્રુવ ભાજક } ૬૩૨૪૫૪ \times ૪ = \frac{૧૯૩૭૮૮૪}{૬૩૨૪૫૪} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \times ૧૦ \\ \hline ૬૩૨૦ \end{array}$$

૩ ૪૦૫૨૨ શેષ ધ્રુવ કરવા ૨૦૦૦ ગુણીને
ગાઉ ૬૩૨૪૫૪ વર્ગમૂળ કાઢવું.

$$\begin{array}{r} \times ૨ \\ \hline ૬૩૨૪ \end{array}$$

૪થોભાજક ૬૩૨૨×૨

$$\begin{array}{r} +૨ \\ \hline ૬૩૨૪ \end{array}$$

$$\frac{૪૦૫૨૨}{૬૩૨૪૫૪} \times \frac{૧૦૦૦}{૨૦૦૦} = \frac{૪૦૫૨૨૦૦}{૩૧૬૨૨૭} ૧૨૮ \text{ ધ્રુવ}$$

$$\begin{array}{r} \times ૧૦ \\ \hline ૬૩૨૪૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૪૪૬૪૪ \\ \hline ૩૧૬૨૨૭ \text{ શેષ હાથ કરવા ૪થી ગુણવા} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} +૨ \\ \hline ૬૩૨૪૪ \end{array}$$

૫મો ભાજક ૬૩૨૪૨×૨

$$\begin{array}{r} +૨ \\ \hline ૬૩૨૪૪ \end{array}$$

$$\frac{૪૪૬૪૪}{૩૧૬૨૨૭} \times ૪ = \frac{૧૭૬૭૭૬}{૩૧૬૨૨૭} = ૦ \text{ ગણિત થઈ શકે નહિ માટે } ૦ \text{ હાથ}$$

$$\begin{array}{r} \times ૧૦ \\ \hline ૬૩૨૪૪૦ \end{array}$$

હાથના આંગળ કરવા ૨૪ ગુણતાં

$$\begin{array}{r} +૭ \\ \hline ૬૩૨૪૪૭ \end{array}$$

$$\frac{૧૭૬૭૭૬}{૩૧૬૨૨૭} \times \frac{૮}{૨૪} = \frac{૧૪૩૮૨૦૮}{૧૦૫૪૦૬} = ૧૩ \text{ આંગળ}$$

૬ઠોભાજક ૬૩૨૪૪૭×૭

$$\begin{array}{r} +૭ \\ \hline ૬૩૨૪૪૭ \end{array}$$

૦૧૧ આંગળ કાઢવા બેથી ગુણતાં

ધ્રુવભાજક ૬૩૨૪૫૪

$$\frac{૬૭૮૬૧}{૧૦૫૪૦૬} \times ૨ = \frac{૧૩૫૭૮૨}{૧૦૫૪૦૬} = ૧ \frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૬} \text{ અડધી આંગળ}$$

આવેલો જવાબનો આંક સરખી રીતે મુકતાં ૩૧૬૨૨૭ યોજન આવ્યા, હવે જ શેષ ૪૮૪૪૭૧ વધી તેના ગાઉ કરવા ૪થી ગુણીને વર્ગમૂળ કાઢવું.

જવાબ—૩૧૬૨૨૭ ચોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ, ૧૩૧ આંગળથી અધિક વર્ગભૂજ આબું આ જમ્બૂદ્વીપની પરિધિ.

ગણિતપદ કરવા માટે પરિધિ આવી તેને વિઠ્ઠલના ચોથા ભાગે ગુણવાથી ગણિતપદ-ક્ષેત્રક્ષણ આવે.

પરિધિ—૩૧૬૨૨૭ ચોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ, ૧૩૧ આંગળ ને વિઠ્ઠલ ચોથો ભાગ $(૧૦૦૦૦૦ \div ૪ =)$ ૨૫૦૦૦થી ગુણતાં

આંગળ $૧૩૧ \times ૨૫૦૦૦ = ૩૨૭૫૦૦$ આંગળ

ધનુષ $૧૨૮ \times ૨૫૦૦૦ = ૩૨૦૦૦૦૦$ ધનુષ

ગાઉ $૩ \times ૨૫૦૦૦ = ૭૫૦૦૦$ ગાઉ

ચોજન $૩૧૬૨૨૭ \times ૨૫૦૦૦ = ૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦$ ચોજન

હવે બધાનો સરવાળો કરવો.

૧—આંગળ $૩૨૭૫૦૦ \div ૮૬$ (ધનુષ કરવા) ૩૫૧૫ ધનુષ - ૬૦ આંગળ.

૨—ધનુષ $૩૨૦૦૦૦૦ + ૩૫૧૫ = ૩૨૦૩૫૧૫$

$૩૨૦૩૫૧૫ \div ૨૦૦૦$ (ગાઉ કરવા) = ૧૬૦૧ ગાઉ - ૧૫૧૫ ધનુષ.

૩—ગાઉ $૭૫૦૦૦ + ૧૬૦૧ = ૭૬૬૦૧$

$૭૬૬૦૧ \div ૪$ (ચોજન કરવા) = ૧૯૧૫૦ ચોજન - ૧ ગાઉ.

૪—ચોજન $૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦ + ૧૯૧૫૦ = ૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦$

એટલે જમ્બૂદ્વીપનું ક્ષેત્રક્ષણ ૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ ચોજન, ૧ ગાઉ, ૧૫૧૫ ધનુષ, ૬૦ આંગળથી કંઈક અધિક થાય. ૭

હવે જમ્બૂદ્વીપની પરિધિ જણાવે છે.

**પરિહી તિ લક્ષ્મ સોલસ-સહસ્સ દોય સય સત્તવીસહિયા ।
કોસતિયઢાવીસં, ઘનુસય તેરંગુલદ્ધહિયં ॥ ૮ ॥**

છાયા:—પરિધિ: તિસ્ર: લક્ષ્મ: ષોડશસહસ્રાણિ દ્વે શતે શત્તવિંશત્યધિકે ।

કોશત્રિકમષ્ટાવિશં ધનુ: શતં ત્રયોદશાંગુલાદ્વાધિકમ્ ॥ ૮ ॥

અર્થ—ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્તાવીસ ચોજન, ત્રણ ગાઉ, એકસો અઢાવીસ ધનુષ અને સાડાતેર આંગળથી અધિક જમ્બૂદ્વીપની પરિધિ છે.

વિવેચન—જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે. તેની ગોળાઈનું માપ કાઢતાં ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ, ૧૩૧ આંગળથી કંઈક અધિક છે. ૮

હવે ક્ષેત્રગણ બતાવે છે.

**સત્તેવ ય કોડિસયા, નડયા છપ્પન્નસયસહસ્સા ય ।
ચડણડૈં ચ સહસ્સા, સયં દિવડ્ઢં ચ સાહિયં ॥ ૯ ॥**

**ગાડયમેગં પન્નરસ-ધણસયા તહ ધણુણિ પન્નરસ ।
સટ્ઠિં ચ અંગુલાઈં, જંબૂદીવસ્સ ગણિયપયં ॥ ૧૦ ॥**

છાયા:—સપ્તૈવ ચ કોડિશતાનિ નવતિ (કોઢ્યઃ) ષટ્પચ્ચાશતશતસહસ્રાણિ ચ ।

ચતુર્નવતિઃ ચ સહસ્રાઃશતં દ્વયર્ધં ચ સાધિકમ્ ॥ ૯ ॥

ગચ્ચૂતમેકં પચ્ચદશધનુઃશતાનિ તથા ધનુંષિ પચ્ચદશ ।

ષટ્ઠિં ચ અઙ્ગુલાનિ જંબૂદ્વીપસ્ય ગણિતપદમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—સાતસો નેવું કોડ, છપ્પન લાખ, ચોરાણું હજાર, એકસો પચાસ યોજન, એક ગાઉ, પંદરસો પંદર ધનુષ, સાઈઠ આંગળ જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રગણ છે.

વિવેચન—ક્ષેત્રગણ એટલે કોઈ પણ જગ્યાના સમચોરસ ઈંચ, ફુટ, મીટર, માઈલ, ગાઉ, યોજન વગેરેના ટુકડાનું માપ કાઢવું તે. જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે, તેના એક યોજન લાંબા અને એક યોજન પહોળા વિભાગો કરીએ તો સાત અબજ, નેવું કોડ, છપ્પન લાખ, ચોરાણું હજાર, એકસો પચાસ આખા ટુકડા, ઉપરાંત એક યોજન લાંબો એક ગાઉ પહોળો એક ટુકડો

” ” ” ૧૫૧૫ ધનુષ ” ” ”

” ” ” ૬૦ આંગળ ” ” ” ગોઠવતાં

આખો જંબૂદ્વીપ ભરાઈ જાય. કોઈ જગ્યા ખાલી ન રહે.

ઉપરનું માપ જંબૂદ્વીપની પરિધિને ૨૫૦૦૦ ગુણતાં આવે. ૯-૧૦.

આ ગણિતપદ ક્ષેત્રગણ ઠીકી રીતે લાવવું તે બતાવે છે.

एगाइतिलखंते पणुवीससहस्ससंगुणे काउं । दुग-छन्नउई-दुसहस्स-चउरं गुणभागहारेहि ॥ ११ ॥

છાયા:—एकादितिलक्षान्तान् पञ्चविंशतिसहस्रसंगुणान् कृत्वा ।

द्विक-पणवति-द्विसहस्रचतुर्भिः गुणभागहारैः ॥ ११ ॥

અર્થ:—જંબૂદ્વીપનું ગણિતપદ લાવવા માટે એકથી ત્રણ લાખ સુધીના અંકોને પચીસ હજારથી ગુણાકાર કરીને બે, છન્નુ, બે હજાર અને ચારે ભાગવાથી ગણિતપદ આવે.

વિવેચન:—જંબૂદ્વીપની પરિધિ ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ, ૧૩૧ આંગળ છે. આ અંકોને ૨૫૦૦૦થી ગુણવા પછી આંગળ, ધનુષ, ગાઉ, યોજન કરવા માટે ક્રમસર બે, છન્નુ, બે હજાર, ચાર સંખ્યાથી ભાગવાથી ગણિતપદ આવે.

બે અડધા આંગળે ૧ આંગળ, ૯૬ આંગળે ૧ ધનુષ, ૨૦૦૦ ધનુષે ૧ ગાઉ, ૪ ગાઉએ ૧ યોજન થાય. અડધા આંગળને ૨થી ભાગવાથી આખા આંગળ આવે. આંગળોને ૯૬થી ભાગવાથી ધનુષ આવે, ધનુષને ૨૦૦૦થી ભાગતા ગાઉ આવે અને ગાઉને ૪થી ભાગવાથી યોજન આવે. આંગળ, ધનુષ, ગાઉ, આગળ આગળમાં ઉમેરીને ગણિત કરવાથી ક્ષેત્રફળ મળી રહે.

અડધા આંગળ $1 \times 25000 = 25000$ અડધા આંગળ

આખા ,, $93 \times 25000 = 2325000$ આખા ,,

ધનુષ $128 \times 25000 = 3200000$ ધનુષ

ગાઉ $3 \times 25000 = 75000$ ગાઉ

યોજન $316227 \times 25000 = 7905675000$ યોજન

૨૫૦૦૦ અડધા આંગળને બેથી ભાગતા ૧૨૫૦૦ આંગળ થયા તે ૩૨૫૦૦ આંગળમાં ઉમેરતાં ૩૩૭૫૦૦ આંગળ થયા.

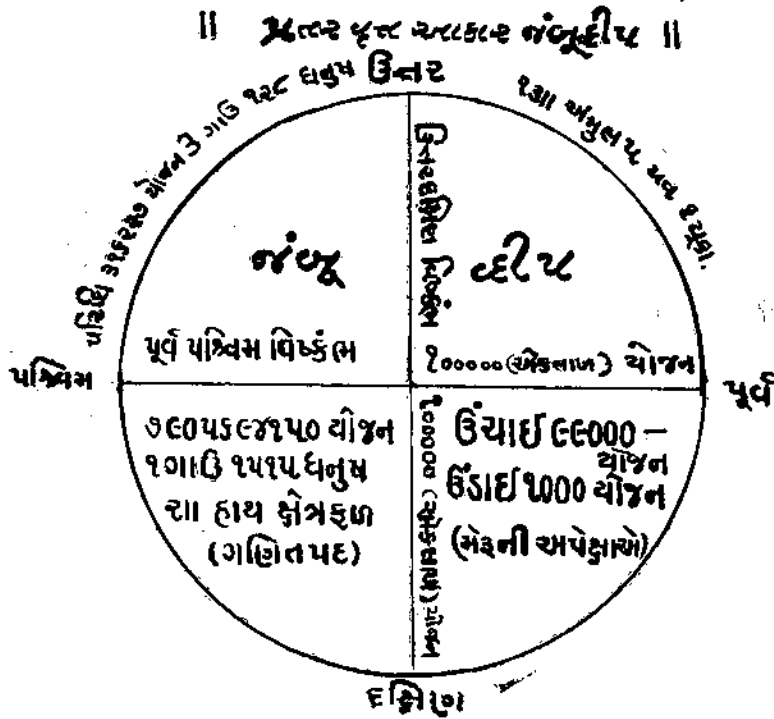
૩૩૭૫૦૦ આંગળના ધનુષ કરવા માટે ૯૬થી ભાગતા ૩૫૧૫ ધનુષ, ઉપર ૬૦ આંગળ વધ્યા.

૩૫૧૫ ધનુષ ૩૨૦૦૦૦૦ ધનુષમાં ઉમેરતાં ૩૨૦૩૫૧૫ થયા, તેના ગાઉ કરવા ૨૦૦૦ ભાગતા ૧૬૦૧ ગાઉ ૧૫૧૫ ધનુષ વધ્યા.

૧૬૦૧ ગાઉ ૭૫૦૦૦ ગાઉમાં ઉમેરતાં ૭૬૬૦૧ ગાઉ થયા, તેના યોજન કરવા માટે ૪થી ભાગતા ૧૯૧૫૦ યોજન ઉપર એક ગાઉ વધ્યો.

૧૯૧૫૦ યોજન ૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦ યોજનમાં ઉમેરતાં ૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ યોજન થયા.

૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ યોજન, ૧ ગાઉ, ૧૫૧૫ ધનુષ, ૬૦ આંગળ જમ્બૂદ્વીપનું સંપૂર્ણ ક્ષેત્રફળ થયું. ૧૧

આ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપનું ગણિતપદ કહ્યું. હવે જમ્બૂદ્વીપની જગતીનું માપ કહેવામાં આવે છે.

વયરામર્દૈ જર્ગર્દૈ, પરિગઓ અટ્ટજોયણુચ્ચાઈ.
વારસ અટ્ટ ય ચરો, મૂલે મજ્જુવરિ રૂંદાઈ ॥ ૧૨ ॥

છાયા:—વજ્રમય્યા જગત્યા પરિગતો અટ્ટયોજનોચ્છય્યા ।

દ્વાદશ અટ્ટ ચ ચત્વારિ મૂલે મધ્યે ઉપરિ રૂંદયા ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—જગતી એટલે કિલ્લો. જંબૂદ્વીપને ક્ષરતો વજ્ર-રત્નમય કિલ્લો આઠ યોજન ઊંચો છે અને પહોળાઈમાં નીચે બાર યોજન, મધ્યમાં આઠ યોજન અને ઉપરના ભાગમાં ચાર યોજન પહોળો છે.

વિવેચન—જમ નગર, શહેર, ગામ વગેરેને ચારે બાજુ ક્ષરતો કિલ્લો—કાટ હોય છે, તેમ દ્વીપ—સમુદ્રોને ક્ષરતો ચારે તરફ જ કાટ હોય છે, તેને જૈનશાસ્ત્રીય ભાષામાં જગતી કહેવામાં આવે છે. આગળ જ્યાં જ્યાં જગતી કહેવામાં આવે ત્યાં ત્યાં કાટ—કિલ્લો સમજી લેવો.

દ્વીપ—સમુદ્રો અસંખ્ય છે, તેમ તેની જગતી પણ અસંખ્ય છે.

જગતી સર્વવજ્ર રત્નમય, સ્વચ્છ, સુંદર, લીસી અને ચમકતી, નિર્મળ, કાઠપણ પ્રકારના કલંકથી રહિત—દોષ રહિત, પ્રભાચુક્ત, મન અને નેત્રને આનંદકારી, જેવા યોગ્ય, મનોહર, ગાયે ઊંચા કરેલા પુંછડાના આકાર સરખી આઠ યોજન ઊંચી છે. તે નીચેના ભાગમાં જમીન પાસે ૧૨ યોજન પહોળી છે, મધ્ય ભાગમાં ૮ યોજન પહોળી છે અને ઉપરના ભાગમાં ૪ યોજન પહોળી છે.

જગતીના આ ૧૨ યોજન દરેક દ્વીપ—સમુદ્રના માપમાં ગણાય છે. જમ કે જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે. તેના ૬૬૬૭૬ યોજન વચ્ચેનો ભાગ અને બન્ને બાજુની જગતીના ૧૨ - ૧૨ યોજન = ૨૪ યોજન સાથે જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજનનો ગણવો. તે પછીના સમુદ્ર—દ્વીપ વગેરેને એક એક બાજુ જગતી હોય છે. એટલે તેના ૧૨ યોજન સમુદ્ર—દ્વીપના માપમાં ભેગા ગણવા.

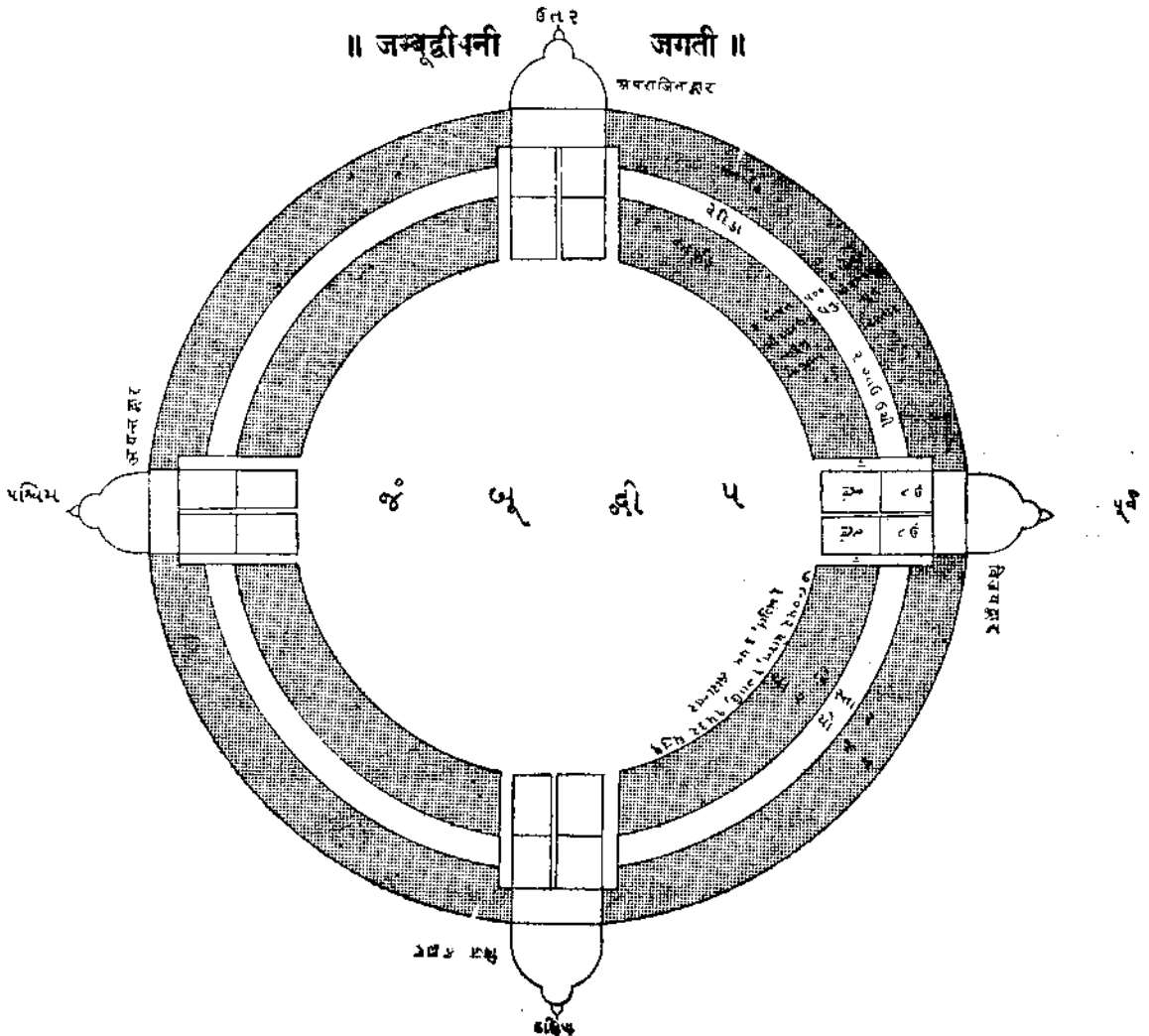
જગતીની બહારની બાજુ એટલે સમુદ્ર તરફ ૫૦૦ ધનુષ પહોળો બે ગાઉ ઊંચો ક્ષરતો રત્નમય ઝૂંપો આવેલો છે.

લઘુક્ષેત્ર સમાસમાં આ જગતીના ૧૧ વિશેષણો કહ્યા છે.

૧. આ જગતીઓ વજ્રરત્નની છે.
૨. પોતપોતાના દ્વીપ—સમુદ્રમાં પોતપોતાની જગતીનો વિસ્તાર રહેલો છે.
૩. આઠ યોજનની ઊંચાઈવાળી છે.
૪. ૧૨ યોજન મૂલમાં અને ૪ યોજન ઉપર પહોળી છે.
૫. નીચેનો વિસ્તાર ૧૨ યોજનમાંથી ઉપરનો વિસ્તાર ૪ યોજન બાદ કરીને

૮ યોજન ઉંચાઈથી ભાગતા એક આવે. તેથી નીચેથી ઉપર જતા એક યોજનને એક યોજન પહોળાઈ ધટે. અને ઉપરથી નીચે આવતા એક યોજનને એક યોજન પહોળાઈ વધે તેવી છે.

૯. જગતીના ઉપરનો મધ્ય ભાગે બે ગાઉ ઉંચી અને ૫૦૦ ધનુષ પહોળી પદ્મવર વેદિકાથી યુક્ત છે અને તેની બન્ને બાજુ બે યોજનમાં ૨૫૦ ધનુષ ન્યૂન માપના વનખંડ છે.

૭. સમુદ્રની તરફ વનખંડના છેડે ફરતો બે ગાઉ ઉંચો અને ૫૦૦ ધનુષ પહોળો ગ્રંથો છે.

૮. ચાર દિશામાં ચાર દ્વાર છે.

૯. એક દ્વારથી બીજું દ્વાર ૭૯૦૫૨ યોજન, એક ગાઉ, ૧૫૩૨ ધનુષ અને ૩ આંગળ આંતરવાળું છે, અર્થાત્ અંતર છે.

૧૦. વિજય, વિજયંત, જયંત અને અપરાજિત દ્વારોના નામ છે.

૧૧. ચારે દ્વારને ઉંબરો, બે બે દરવાજા, ભુંગળ વગેરે દ્વારના બધા અંગોથી સુશોભિત છે. ૧૨

અહીં જગતીની મૂલમાં મધ્યમાં અને ઉપરના ભાગની પહોળાઈ જણાવી, પણ વચલા ભાગોમાં કેટલી પહોળાઈ હોય તે જણાવી નથી, તેથી ઉપરથી નીચે આવતા, કેટલી પહોળાઈ હોઈ શકે તે જગ્યાની પહોળાઈ કાઢવા માટેનું કરણ-રીત બતાવે છે:

**જતિચ્છસિ વિક્ષંભં, જગદ્દિ સિહરાઉ ઉવદ્દતાણં ।
તં એગભાગલઘ્નં, ચતુર્ધિયુક્તં જાણ વિક્ષંભં ॥ ૧૩ ॥**

છાયા—યત્ર ઇચ્છસિ વિષ્કમ્ભં જગતિશિખરાત્ અવપત્ય ।

તમેકભાગલઘ્નં ચતુર્ધિયુક્તં જાણીહિ વિષ્કમ્ભમ્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—જગતીના જે ભાગની પહોળાઈ જણવાની ઇચ્છા હોય તો ઉપરથી નીચે આવતા એક ભાગે ચાર ઉમેરતા જે આવે તેટલી તે ભાગની પહોળાઈ જણવી.

વિવેચન—જગતીના કયા ભાગે કેટલી પહોળાઈ હોય તે જણાવા માટે આ ગાથામાં ઉપરથી નીચે આવતાની ગણતરી જણાવી છે.

દા. ત. જગતીના ઉપરના ભાગથી બે યોજન નીચે ઉતરીએ ત્યાં જગતીની પહોળાઈ કેટલી હોય ? તે જણાવી છે તો, જગતી આઠ યોજન ઉંચી છે તેથી આઠ ભાગ થયા. બે યોજને બીજો ભાગ છે એટલે ૨માં ૪ ઉમેરવા $૨ + ૪ = ૬$ થયા. બે યોજન નીચે જગતીની પહોળાઈ ૬ યોજન હોય.

આ રીતે ત્રીજા યોજને $૩+૪=૭$ યોજન, ચોથા યોજને $૪+૪=૮$ યોજન, પાંચમા યોજને $૫+૪=૯$ યોજન, છઠ્ઠા યોજને $૬-૪=૧૦$ યોજન, સાતમા યોજને $૭+૪=૧૧$ યોજન અને આઠમા યોજને $૮+૪=૧૨$ યોજન. નીચેના ભાગે પહોળાઈ મળી રહે છે. ૧૩

હવે નીચેથી ઉપર જતાં કેટલી પહોળાઈ હોય તે જાણવા માટેનું કારણ કહે છે:

**एमेव उत्पइत्ता, जं लद्धं सोहयाहि मूलिद्धा ।
वित्थारा जं सेसं, सो वित्थारो तहिं तस्स ॥ १४ ॥**

છાયા—एवमेव उत्पत्य यत् लब्धं शोधय मौलात् ।

विस्तारात् यत् शेषं सः विस्तारः तत्र तस्य ॥ १४ ॥

અર્થ:—એ જ પ્રમાણે નીચેથી ઉપર જેટલો ભાગ જઈએ તેટલો નીચેની પહોળાઈમાંથી ઓછો કરતાં જે બાકી રહે તેટલો વિસ્તાર ત્યાંના જાણવો.

વિવેચન:—જમ ઉપરથી નીચે આવતા ૪ ઉમેરતા હતા, તેમ નીચેથી ઉપર જતાં ૧૨માંથી ઓછા કરવા. એટલે તે સ્થાનની પહોળાઈ આવે.

દા. ત. નીચેથી ૧૧ યોજને જગતીની કેટલી પહોળાઈ હોય? તો નીચેનો વિસ્તાર ૧૨ યોજન છે. એટલે $૧૨-૧૧=૧૦$ યોજન પહોળાઈ હોય. એ પ્રમાણે બીજા યોજને $૧૨-૨=૧૦$ યોજન, ત્રીજા યોજને $૧૨-૩=૯$ યોજન, ચોથા યોજને $૧૨-૪=૮$ યોજન, પાંચમા યોજને $૧૨-૫=૭$ યોજન, છઠ્ઠા યોજને $૧૨-૬=૬$ યોજન, સાતમા યોજને $૧૨-૭=૫$ યોજન, આઠમા યોજને $૧૨-૮=૪$ યોજન, જગતીના ઉપરના ભાગની પહોળાઈ આવી જાય.

જે વસ્તુઓનો નીચેનો અને ઉપરનો વિસ્તાર જણાવેલ હોય તો તેનો વચમાં ગમે તે સ્થાનનો વિસ્તાર જાણવો હોય તો તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે:

જે વિસ્તારની એટલે નીચેના વિસ્તારમાંથી ઉપરના વિસ્તારની બાદબાકી કરવી. એટલે મોટામાંથી નાની સંખ્યા બાદ કરવી. જે જવાબ આવે તેને ઉંચાઈથી ભાગવા. ભાગાકાર કરતાં જે જવાબ આવે તેટલી સંખ્યા નીચેથી ઉપર જતાં નીચેના વિસ્તારમાંથી ઓછા કરવા, અર્થાત્ નીચેથી ઉપર જતાં ઘટાડવા અને ઉપરથી નીચે આવતા

ઉપરની સંખ્યામાં વધારવા. આ પ્રમાણે કરવાથી ચૂલિકા, કૂટ, પર્વત વગેરેનું ઇચ્છિત સ્થાનનું માપ મેળેવી શકાય છે.

અહીંયા જગતી નીચે ૧૨ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન છે, એટલે $૧૨-૪=૮$ યોજન આવ્યા. જગતીની ઉંચાઈ ૮ યોજન છે, તેથી ૮થી ભાગાકાર કરતાં એક આવ્યો. આથી એક એક યોજને એક એક યોજનની હાની-વૃદ્ધિ હોય. ઉપરથી નીચે ગણવું હોય તો પહેલા યોજને $૪+૧=૫$ યોજન, નીચેથી ઉપર ગણવું હોય તો પહેલા યોજને $૧૨-૧=૧૧$ યોજન પહોળાઈ આવે. આ પ્રમાણે બધે ગણતરી કરવી. તેથી સરળતાપૂર્વક કોઈપણ પદાર્થની ઇચ્છિત સ્થાનની પહોળાઈ જાણી શકાશે. ૧૪.

હવે જગતી ઉપર જે રહેલું છે તે જણાવે છે:

**પંચેવ ધણુસયાઈ, વિચ્છળ્ણા અદ્વજોયણુચ્ચિદ્વા ।
વેઙ વણસંડા ઉણ, દેસૂણદુજોયણે રુંદા ॥ ૧૫ ॥**

છાયા:—પંચૈવ ધનુઃશતાનિ વિસ્તીર્ણા અર્ધયોજનં ઉચ્છિન્ના ।

વેદિકા વનસ્પત્તૌ પુનઃ દેશેને દ્વે યોજને વિસ્તીર્ણૌ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—જગતી ઉપર ૫૦૦ ધનુષ પહોળી અને બે ગાઉ ઉંચી વલયાકારે વેદિકા આવેલી છે અને બે યોજનમાં કંઈક ન્યૂન પહોળા બે વનખંડો આવેલા છે.

વિવેચન—જમ્બૂદ્વીપને ફરતી જે જગતી આવેલી છે, તે ઉપરના ભાગમાં ૪ યોજન પહોળી વલયાકારે છે. તેના ઉપર શું છે? તે જણાવતા કહે છે કે તેના મધ્ય ભાગમાં ૫૦૦ ધનુષ પહોળી અને બે ગાઉ ઉંચી, સડક સરખી ફરતી વેદિકા છે તથા બે યોજનમાં ૨૫૦ ધનુષ ન્યૂન પહોળાઈવાળા બન્ને ખાજુ એક એક વનખંડ આવેલા છે.

આ વેદિકાને પદ્મવર વેદિકા કહેવામાં આવે છે. તેનું કારણ વેદિકા ઉપર બેસવાના સ્થાનોના લિન્ન લિન્ન ભાગો પર સંપૂર્ણ રત્નમય હજાર-હજાર પાંખડીવાળા પદ્મો-કમળો હોવાથી પદ્મવર વેદિકા કહેવામાં આવે છે.

૧. ઉચ્ચિદ્વા પાઠાંતર

વેદિકા રત્નમય છે. જગતી ઉપર મધ્ય ભાગમાં ગોળાકાર ફરતી, જેનું મૂલ વજ્રરત્નમય, ઉપરનો ભાગ અરિષ્ટરત્નમય, સ્તંભો વજ્રરત્નમય, ફલક સુવર્ણ-રજત-મય છે.

વેદિકાની અંદરની બાજુ-જંખૂ દ્વીપ તરફ અને બહારની બાજુ-લવાણ સમુદ્ર તરફ બન્ને બાજુમાં એક એક વનખંડ આવેલા છે.

૨૫૦ ધનુષ ન્યૂન બે યોજન પહોળાઈના વનખંડની એક સરખી સુંદર ભૂમિ ઉપર પીળા, કાળા, લીલા, લાલ અને સફેદ એમ પાંચે વર્ણવાળું રત્નમય ધાસ ઉગેલું છે. જ દેખાવમાં નેત્રને અત્યંત મનોહર લાગે એવું હોય છે.

આકાશમાં દેખાતો જગતી-વેદિકા -વનખંડ તથા ગવાક્ષ કટકનો દેખાવ.

૧ વનખંડ

૩ વનખંડ

૨ વેદિકા

૪ ગવાક્ષ કટક

તે રત્ન-મણીમય ધાસ કપુર, કર્તુરી આદિની ગંધ કરતાં પણ અધિક સુગંધી-વાળું છે, જેથી મનને ઘણો જ પ્રમોદ થાય છે.

મણીમય ધાસનો સ્પર્શ મૃદુ અને અત્યંત સુકોમળ છે.

પૂર્વાદિ દિશા-વિદિશામાંથી આવતા પવનના યોગે તે રત્નમય ધાસ મંદમંદ કંપતા, ત્યાં રહેલા દેવસમુહના પુણ્યનાં પ્રભાવે, અત્યંત કુશળ કલાકારથી વગાડાતા વેણુ, વીણા, મૃદંગના ધ્વની કરતાં ય અધિક કર્ણ અને મનને પ્રિય અવાજ ઉત્પન્ન થાય છે.

ધાસની બાજુમાં સ્થાને સ્થાને તપનીય રત્નમય ભૂમિતલ, વજ્રમય પટો, સુવર્ણ-રજતમય રેતી, તથા સુખપૂર્વક ઉતરી શકાય એવા તીર્થો-ઢાળ પડતી જગ્યાઓ આવેલી છે.

વળી સ્થાને સ્થાને અત્યંત સુગંધવાળા હજાર હજાર પાંખડીવાળા કમળોથી યુક્ત વાવડી, પુષ્કરિણી, દીર્ઘિકા અને સરોવરો મધુર અને શીતળ, ભિન્ન ભિન્ન જાતિના સ્વાદવાળા સ્વાદિષ્ટ જળથી ભરેલાં છે. વાવડીઓ (ચાર ખુણાવાળી હોય)

પુષ્કરિણી (ગોળાકાર હોય) દ્વીર્ધિકા (લંબચોરસ હોય) આદિ પંક્તિબદ્ધ તથા છુટી છુટી શોભે છે.

વાવડીમાં ઉતરવા માટે ચારે દિશામાં રત્નમય ત્રણ ત્રણ પગથિયા છે. તે દરેકની ઉપર રત્નમય થાંભલાયુક્ત એક એક તોરણ હોય છે. તોરણ આપણાં જવાં લટકતાં નહિ પણ શ્રી જિનમંદિર વગેરેમાં બબ્બે થાંભલાની વચ્ચેમાં સુંદર કમાનવાળા ઢોરણી-યુક્ત અર્ધ ગોળાકાર ભાગ હોય છે તેના જવા તોરણ હોય છે. તેના ઉપરના ભાગમાં સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ, નંદાવર્ત, વર્ધમાન, સિંહાસન, સંપ્રુટ, મત્સ્ય યુગલ અને દર્પણ આ અષ્ટમંગલ વગેરે ઢોતરેલા હોય છે.

વળી તોરણોની ઉપર વજ્રમય દંડમાં મનોહર વર્ણવાળી નીલચામર, લોહિત-ચામર, હરિતચામર, શુક્લચામરવાળી નાની નાની ધબબો અને ઉપરના ભાગમાં સફેદ રૂપાની લાંબી ધબ શોભે છે.

તોરણો ઉપર યોગ્ય સ્થળે સર્વરત્નમય છત્રો, નાનીમોટી ધબબો, મધુર રણકતી ઘંટડીઓ, ઉત્પલના સમુહ, કુમુદના સમુહ વગેરે શોભે છે.

સ્થાને સ્થાને જે વાવડીઓ છે, તેને તપનીય તળીયા, વજ્રમય પાસા, સુવર્ણ-રત્નમય રેતી છે, વળી નિર્મળ જળથી પરિપૂર્ણ છે, તેમાં હજાર પાંખડીવાળા, સો પાંખડીવાળા સુંદર કમળો મન અને નેત્રને આનંદ આપનારા શોભે છે. તેમાં રહેલું પાણી ઉત્તમ અંદ્રહાસ મદિરાના સ્વાદવાળું, ઉત્તમ દારૂના સ્વાદવાળું, ક્ષીરસમાન, ઘી સમાન, ઈશ્વરસ સમાન, અમૃતરસ સમાન સ્વાદવાળું હોય છે.

સ્થાને સ્થાને રત્નમય સરોવરો, કિંડા પર્વતો, તેના ઉપર મોટા પ્રાસાદો, ઉત્પાત પર્વતો, નિયત પર્વતો, (ઉત્પાત પર્વતો ઉપર આવીને વ્યંતર દેવ-દેવીઓ વિચિત્ર પ્રકારની કિંડા માટે ઉત્તર વક્રિય શરીર બનાવે છે અને નિયત પર્વતો ઉપર પોતાના મૂલ શરીરે તથા ઉત્તર વક્રિય શરીરથી આનંદ-પ્રમોદ કરે છે.) આલિંગ્યહો, માલિંગ્યહો, કદલીંગ્યહો, લતાંગ્યહો, અવસ્થાનગ્યહો, પ્રેક્ષાંગ્યહો, મજ્જનગ્યહો, પ્રસાધનગ્યહો, ગર્ભાંગ્યહો, મોહનગ્યહો, શાલંગ્યહો, જલંગ્યહો, કુસુમગ્યહો, ચિત્રગ્યહો, ગંધર્વગ્યહો અને આદર્શગ્યહો. આ સોળ પ્રકારના ગ્યહો સુંદર અને અત્યંત મનોહર હોય છે. જ્યાં દેવ-દેવીઓ વિવિધ કાર્યો કરે છે.

—પહેલા પાંચ ગૃહોમાં સુખપૂર્વક બેસવું, પ્રેક્ષાગૃહમાં ખેલ-તમાસા દેખવા-
દેખાડવા, મજ્જનગૃહમાં સ્નાન કરવું, પ્રસાધનગૃહમાં શણગાર સજવા, ગર્ભગૃહમાં
મંત્રણા કરવી, મોહનગૃહ મૈથુન ક્રિડા માટે, શાલાદિ ચાર ગૃહો ચિત્રામણ આદિ
માટે, ગંધર્વગૃહ ગીત-નૃત્ય વગેરે માટે, આદર્શગૃહ રૂપ નિરખવા માટે છે. આ સર્વ
ગૃહો રત્નમય પૃથ્વીકાયના પરિણામરૂપ હોય છે.

પ્રાસાદો તથા ગૃહોમાં દેવોને યોગ્ય સર્વ રત્નમય વિવિધ પ્રકારના હંસ આકાર,
ગરૂડ આકાર, કૌંચ આકાર, આદિ વિવિધ પક્ષી આકારના, ભદ્ર આકાર, પદ્મ આકાર,
મગર આકાર, સિંહ આકાર, વગેરે આકારવાળા ઉચ્ચાસન, પ્રણતાસન, દીર્ઘાસનાદિ,
સ્વસ્તિક આકારવાળા આસનો રહેલા છે. તેમજ જાતિ મંડપ, માલતિ મંડપ, મલ્લિકા
મંડપ, નવમલ્લિકા મંડપ, મુદ્લિકા મંડપ, શ્યામલતા મંડપ, વગેરે વિવિધ મંડપો
આવેલા છે.

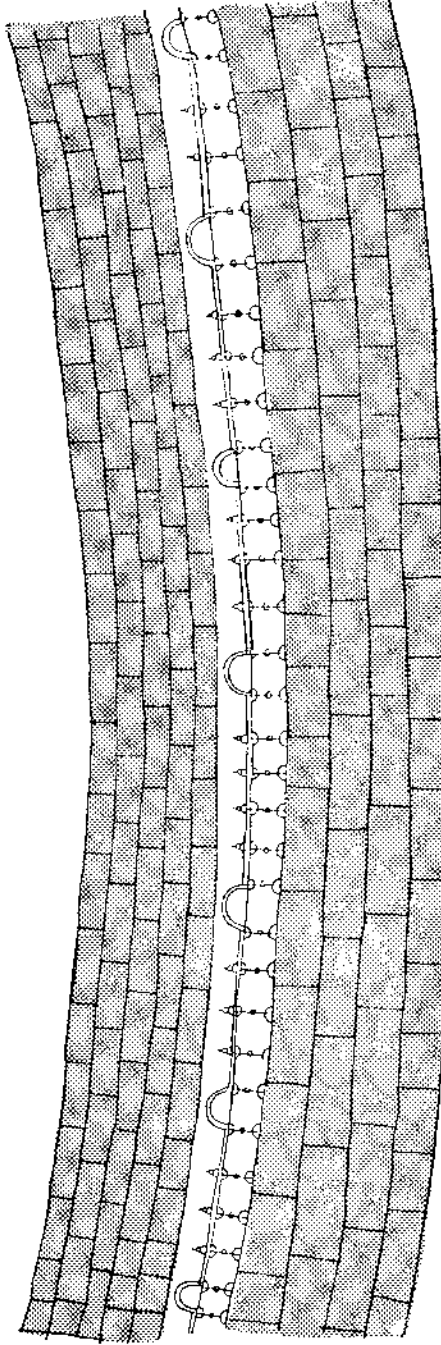
આ મંડપોમાં પણ નેત્રને લોભાવનારા, વિવિધ આકારના સુવર્ણમય શિલા-
પટ્ટકો હોય છે.

આ પ્રમાણે જગતી ઉપર ૧-તૃણ, ૨-તોરણ, ૩-ધ્વજ, ૪-છત્ર, ૫-વાવડી,
૬-પ્રાસાદ, ૭-પર્વત, ૮-શિલાપટ્ટક, ૯-મંડપ, ૧૦-ગૃહ અને ૧૧-આસનો રહેલાં
છે. તેમાં ૧-તૃણ, ૨-વાવડી, ૩-પર્વત, ૪-મંડપ અને ૫-ગૃહ. આ પાંચ વસ્તુઓ
વનખંડમાં ઠામ ઠામ અનિયત સ્થાને હોય છે. જ્યારે ૧-તોરણ, ૨-ધ્વજ અને ૩-
છત્ર, વાવડીઓના પગથિયા ઉપર હોય છે. છત્રમાં એક છત્ર, ઉપરા ઉપરી બે છત્ર,
ઉપરા ઉપરી ત્રણ છત્રો તથા અનેક છત્રો પણ હોય છે.

પ્રાસાદો ક્રિડા પર્વત ઉપર હોય છે. શિલાપટ્ટકો અને મંડપો વનખંડમાં ઠામ-
ઠામ હોય છે અને બાર પ્રકારના આસનો પર્વત ઉપરના પ્રાસાદો અને ગૃહોમાં હોય છે.

ગવાક્ષ કટક એટલે ઝરૂખો. દરેક જગતીના મધ્ય ભાગમાં એટલે મૂલથી ૪ યોજન
ઉંચે ફરતો વલયાકારે બે ગાઉ ઉંચો અને ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળો મોટો ગવાક્ષ કટક-
ઝરૂખો સમુદ્ર તરફ આવેલો છે. આ ઝરૂખામાં ઉભા રહીને દેવ-દેવીઓ સમુદ્રની શોભા
દેખીને આનંદ પામે છે.

જગતીના મધ્ય ભાગે ગવાક્ષ કટકનો દેખાવ.

આ ગવાક્ષકટક બે ગાંઠ ઉંચું અને ૫૦૦ ધનુષ્ય વિસ્તારવાળું—સમુદ્ર તરફ છે.

જન્માન્તરમાં ઉપાર્જન કરેલા શુભકર્મના ઉદયના યોગે ધણા વ્યંતર-વાણવ્યંતર નિકાયના દેવ-દેવીઓ આ ક્રિડા પર્વતો, ગૃહો, મંડપો વગેરેમાં ઇચ્છા પ્રમાણે સુખ-પૂર્વક બેસે છે, સૂવે છે, ક્રિડા કરે છે અને જમ સુખ ઉપજ તેમ આનંદ પ્રમાદ કરે છે.

આવા પ્રકારની જગતી કાને હોય છે? તે તથા જંબૂદ્વીપના દરવાજા જણાવે છે :

**एण्हिं पारिखित्तादि, वसमुद्रा हवन्ति सव्वे वि ।
चत्वारि दुवारा पुण, चउद्दिंसिं जंबूदीवस्स ॥ १६ ॥**

છાયા:—एतैः परिक्षिताः द्वीपसमुद्राः भवन्ति सर्वेऽपि ।

चत्वारि द्वाराणि पुनः चतुर्दिक्षुः जम्बूद्वीपस्य ॥ १६ ॥

અર્થ—સઘળાએ દ્વીપ અને સમુદ્રો આવી જગતી તથા તેની પર વેદિકા અને વનખંડો વડે વિંટળાએલા છે. વળી જંબૂદ્વીપને ચાર દિશામાં ચાર દરવાજા છે.

વિવેચન—વેદિકા, વનખંડ, તોરણો, વાવડી વગેરેથી યુક્ત આવી જગતી દરેક દ્વીપ અને દરેક સમુદ્રને હોય છે.

જંબૂદ્વીપને ફરતી જંબૂદ્વીપની જગતી કહેવાય, લવણ સમુદ્રને ફરતી લવણ સમુદ્રની જગતી કહેવાય, એમ દરેક ધાતણી ખંડ દ્વીપોથી સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ સુધી અને લવણ સમુદ્રથી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી, દરેકને પોતપોતાની જગતી હોય છે. જગતીઓ પણ અઢી ઉદ્ધાર સાગરોપમના સમયોની સંખ્યા જટલી છે. છેલ્લી જગતીએ લોકનો છેડો અને તે પછી અનંત લોકાકાશ પ્રમાણ અલોક છે. માત્ર આકાશ છે.

સ્તનપ્રભાદિ સાત પૃથ્વીઓને નીચે મધ્ય ભાગમાં ૨૦ હજાર યોજન જડો ધનોદધિ, તે પછી અસંખ્ય ગુણો વધારે ધનવાત, તેની નીચે અસંખ્ય ગુણો વધારે તનવાત, તેની નીચે અસંખ્ય ગુણ વધારે આકાશ, તે પછી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી. આ પ્રમાણે સાતે પૃથ્વી, ધનોદધિ, ધનવાત, તનવાત અને આકાશના આધારે રહેલી છે.

ધનોદધિ આદિ ક્રમસર વલયાકારે ઓછા થતા થતા લોકના છેડા પાસે સ્તનપ્રભા પૃથ્વીને અડીને પહેલા ધનોદધિ ૬ યોજન પછી ધનવાત ૪૥ યોજન પછી તનવાત ૧૥ યોજન અને તે પછી આકાશ-અલોક અનંત આવેલું છે. જ્યારે સાતમી પૃથ્વીને

૮ યોજન ધનોદધિ, ૬ યોજન ધનવાત અને ૨ યોજન તનવાત પછી અલોક—માત્ર આકાશ અનંતુ આવેલું છે. રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વી અલોકને સ્પર્શતી નથી, કેમકે તેને ફરતા ચારે તરફ વલયાકારે ધનોદધિ આદિ આવેલા છે.

ધનોદધિ ૬ યોજન, ધનવાત ૪૥ યોજન અને તનવાત ૧૥ યોજન ૬+૪૥+૧૥=૧૨ યોજન થયા. જગતી પણ ૧૨ યોજન છે અને તે ધનોદધિ આદિ ઉપર માનીએ તો જગતી પછી અલોક આવી શકે. વળી ત્રીજી ગાથામાં કહ્યું છે કે, 'સ્વયંભૂરભણ્ણી પૂર્વ દિશાની જગતીથી પશ્ચિમ દિશાની જગતી સુધી એક રજજી પ્રમાણ છે.' આ હેતુથી પણ જગતી પછી કેવળ અલોક હોય. હવે જો જગતી પછી ધનોદધિ આદિ હોય તો જગતી પછી ૧૨ યોજને અલોક લોકાન્ત આવે. સ્પષ્ટ પાઠ જોવામાં આવ્યો નથી. તત્ત્વ કેવળીગમ્ય, (કોઈને સ્પષ્ટ પાઠ જોવામાં આવ્યો હોય કે જોવામાં આવે તો જણાવવા કૃપા કરે.)

જંબૂદ્વીપને જે જગતી છે તેને મેરુગિરિની અપેક્ષાએ પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર એમ ચાર દિશામાં એક એક દ્વાર—દરવાજો એમ કુલ ચાર દરવાજા છે. ૧૬

હવે આ ચાર દ્વારનો વિસ્તાર વગેરે પ્રમાણ કહે છે:

**ચતુર્જોયણવિચ્છિન્ના, અદ્વૈવ ય જોયણાઈ ઉચ્ચિદ્વા ।
ઉમઓ વિ કોસકોસં, કુહા બાહ્યઓ તેસિં ॥ ૧૭ ॥**

છાયા:—ચત્ત્વારિયોજનવિસ્તીર્ણાણિ અષ્ટૈવ ચ યોજનાનિ ઉચ્ચિદ્વાનિ ।

ઉમયતોઽપિ ક્રોશં ક્રોશં કુહચે બાહ્યતઃ તેષામ્ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—જગતીના ચાર ચાર યોજન પહોળા અને આઠ યોજન ઊંચા છે, દ્વારની બંને બાજુની ભીતોનો ભાગ એક એક ગાઉ પહોળો છે.

વિવેચન—જંબૂદ્વીપની જગતીને ચારે દિશામાં જે ચાર દરવાજા છે, તે દરવાજા ૪ યોજન પહોળા અને ૮ યોજન ઊંચા છે. તથા બંને બાજુની ભીત—બારશાખ એક એક ગાઉ પહોળી છે. એટલે દ્વાર ૪ યોજનના, બંને બાજુની બારશાખ એક એક ગાઉની, બંને મળીને દરવાજાનો કુલ વિસ્તાર ૪૥ યોજનનો બાણવો. ૧૭

હવે ચાર દિશાના દ્વારના નામો કહે છે:

**પૂર્વેણ હોઈ વિજયં, દાહિણઓ હોઈ વૈજયંતં તુ ।
અવરેણં તુ જયંતં, અવરાઈય ઉત્તરે પાસે ॥ ૧૮ ॥**

છાયા:—પૂર્વસ્મિન્ ભવતિ વિજયં દક્ષિણતો ભવતિ વૈજયંતં તથા ।

અપરસ્મિન્ તથા જયંતં અપરાજિતં ઉત્તરસ્મિન્ પાશ્વે ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—મેરુ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં વિજય નામનું દ્વાર છે, દક્ષિણ દિશામાં વૈજયંત છે, પશ્ચિમ દિશામાં જયંત તથા ઉત્તર દિશામાં અપરાજિત નામનું દ્વાર છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતથી પૂર્વ દિશામાં ૪૫૦૦૦ યોજન જઈએ ત્યાં લવણ સમુદ્રના પૂર્વ ભાગને આશ્રીને પશ્ચિમ ભાગે સીતા મહાનદીના ઉપરના ભાગમાં જગતીમાં વિજય નામનું દ્વાર છે, તે પ્રમાણે મેરુગિરિની દક્ષિણ દિશામાં ૪૫૦૦૦ યોજને લવણ સમુદ્રના દક્ષિણ ભાગને આશ્રીને ઉત્તર ભાગે વૈજયંત નામનું દ્વાર છે. મેરુ પર્વતની પશ્ચિમમાં દિશામાં ૪૫૦૦૦ યોજન જઈએ ત્યાં લવણ સમુદ્રના પશ્ચિમ ભાગને આશ્રીને પૂર્વ ભાગમાં સીતાદા મહાનદીના ઉપરના ભાગમાં જયંત નામનું દ્વાર છે અને મેરુ પર્વતથી પશ્ચિમ દિશામાં ૪૫૦૦૦ યોજને લવણ સમુદ્રના ઉત્તર ભાગને આશ્રીને દક્ષિણ ભાગે અપરાજિત નામનું દ્વાર છે.

મેરુ પર્વતનો જમીન ઉપર વિસ્તાર ૧૦૦૦૦ યોજનનો છે અને બંને બાજુના ૪૫૦૦૦ યોજન ૪૫૦૦૦ યોજન ભેગા કરતાં જંબૂદ્વીપનો એક લાખ યોજનનો વિસ્તાર મળી રહે છે.

આ દ્વારોનો જે ભાગ જમીનમાં છે, તે વજ્રમય, જમીનથી બહારનો ભાગ રિષ્ટરત્નમય, થાંભલા—સ્થંભો વૈદુર્યરત્નમય, કુદ્ધિમતલ—તલવટ પાંચ પ્રકારના મણિ અને રત્નોથી મહેલું, ઉંપરો હંસગર્ભ—સ્ફટિકરત્નમય, ખીલા ગોમેદ નામના રત્નમય, દ્વારની શાખ લોહિત રત્નમય, બારણા વૈદુર્યરત્નમય, ફરતી પરિધ ભુંગળ વજ્રમય છે. દ્વારના માઢનો ભાગ વજ્રમય, માઢનું શિખર રુપ્યમય. ધુમટ સુવર્ણમય અને ઉપરનો ભાગ સોળ^૧ જાતના રત્નોનો છે.

૧. રત્ન, વજ્ર, વૈદુર્ય, લોહિતાક્ષ, મસારમલ્લ, હંસગર્ભ, પુલક, સૌગન્ધિક, અંજન, રજત, જ્યોતિરસ, અંક, અંજનપુલક, રિષ્ટ, જાતરૂપ અને સ્ફટિક.

કુલની માળાથી યુક્ત મધુર જળથી ભરેલા, મહેન્દ્ર કળશ સમાન, કમલ ઉપર રહેલા બે બે ઈન્દ્રકળશો સમુદ્ર તરફ બેસવાના સ્થાન ઉપર રહેલા છે.

દ્વારની બન્ને બાજુની ભિંતોમાં ત્રણ લાઈનમાં ૫૬-૫૬ જળીયાં રહેલા છે. તથા બન્ને બાજુ ભિંતમાંથી નીકળેલા અર્ધ સર્પના આકારની લાંબી, ઉંચી અને મજબૂત કડીમાં સોનાની જળી છે. તેના ઉપર ઘંટડીઓ, લીલા રંગના રત્નના દોરામાં પરોવેલી પાંચે રંગની માળાઓ, તપનીય રંગના ગોળાઓ, સુવર્ણ પત્રો, વિવિધ પ્રકારના હાર, અઢાર સેરના-નવ સેરના, અર્ધહાર, પાંચે વર્ણના દોરાથી ગુંથેલી માળાઓ વગેરે અત્યંત શોભી રહી છે. પવનથી હાલતા માળાઓ વગેરેમાંથી મધુર અવાજ ચારે દિશામાં ફેલાય છે.

વળી ભિંતને આગળના ભાગમાં ટોણા જવા બે લાંબા ભાગ છે, તેના ઉપર રત્નમય છાબડીઓ રહેલી છે, તેની અંદર રહેલ વૈદુર્યરત્નમય ધૂપધાનામાંથી ઉત્તમ પ્રકારના ધૂપની સુગંધ ચારે તરફ પ્રસરી રહેલી છે.

દ્વારની બન્ને બાજુ ૧૬૮ ચોતરા છે, તેના ઉપર એક એક શય્યા છે.

દ્વારની બન્ને બાજુ વસ્ત્ર, અલંકાર વગેરેથી સુશોભિત સુંદર પુતળીઓ રહેલી છે.

બન્ને બાજુની બેઠકના ઉપરના ભાગમાં અંજૂતદમય વિશાળ બે બે ઘંટ છે, તેને વજ્રમય લોલક છે, તે વગાડવાથી તેમાંથી મેઘસ્વર, હંસસ્વર, કૌંચસ્વર, સિંહસ્વર જવા ઘંટારવ થાય છે, તેમજ બાર પ્રકારના વાજિંત્રોના પ્રિય કર્ણમનોહર સુંદર અવાજ પ્રગટે છે.

દ્વારની બન્ને બાજુ ચાર યોજન લાંબી-પહોળી, બે યોજન જડી-ઉંચી એક એક વજ્રમય સુંદર પીઠ છે, તે પીઠ ઉપર બે યોજન લાંબો, બે યોજન પહોળો અને ચાર યોજન ઉંચો શ્વેત પ્રભાવાળો, વિવિધ ચિત્રામણથી યુક્ત, મણિ, માણિક, ચંદ્ર-કાંતાદિ રત્નોથી જડેલો, અદ્ધર રહેલો આકાશને અડતો ન હોય તેવો એક એક પ્રાસાદ છે.

પ્રાસાદના મધ્ય ભાગમાં એક યોજન લાંબી-પહોળી અને અડધો યોજન ઉંચી રત્નમય એક એક પિઠિકા છે. તેના ઉપર રત્નજડિત સિંહાસન છે, તે સફેદ રત્નમય વસ્ત્રથી ઢાંકેલું છે, તેના ઉપર મધ્ય ભાગમાં અંકુશ, ફરતા ચાર કુંભો છે, તેના પર મોતીની માળાઓ જૂલે છે, તે પવનથી કંપતા કર્ણને પ્રિય તૃપ્તિકારક મધુર અવાજ તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી દ્વારની બન્ને બાજુ રત્નમય તોરણ, અષ્ટભંગળ; છત્રો, પુતળી, નાગદંતી, ધંટ, માળાથી શોભતી બેસવા માટેની સુંદર બેઠકા છે.

તોરણોની આગળ શ્રેષ્ઠ કમળ ઉપર રહેલ હાથીના ગાંડસ્થલ સમાન બે બે કળશો, બે બે ગ્રારીઓ, હાથાવાળા અર્ધકાય પ્રમાણુ દર્પણો, વજના થાળા, પાણીથી ભરેલા પાત્રો, સુંદર કળાથી ભરેલા પાત્રો રહેલા છે.

કળશના પાણી, ધૂપ, કુંળ વગેરે બધું પૃથ્વીકાયના પરિણામરૂપ હોય છે, પણ અધિકાય, અગ્નિકાય કે વનસ્પતિકાય નથી હોતા.

વળી તોરણોની આગળ વૈદુર્યરત્નમય બે બે બેઠકા, જેના ઉપર રત્નમય કરંડીઆ, પુષ્પની ચંગેરી, સિંહાસન, ચામર, છત્ર, સુગંધી તેલના કચોળા, મોટા મોટા રત્નો વગેરે તથા ગજ, ઘોડા, કિંનર, કિંપુરુષ, મહોરગ, ગંધર્વ, વૃષભ આદિના ચિત્રામણુ-વાળા હોય છે.

તેમજ પીઠ ઉપર વિશાળ રત્નમય રૂપાની છત્રી છે, તેમાં ૧૦૦૮ સળીયા છે, તેની છાયામાં સર્વ ઋતુને અનુકુળ સુગંધી પવન આવ્યા કરે છે.

દ્વારની આગળ ૧૦૮-૧૦૮ ચક્રધ્વજ, (ધ્વજની અંદર ચક્ર હોય) મૃગધ્વજ, ગરુડધ્વજ, રુરુકધ્વજ, છત્રધ્વજ, પિચ્છધ્વજ, શકુનીધ્વજ, સિંહધ્વજ, વૃષભધ્વજ, ચાર દાંતવાળા હસ્તિધ્વજ, આ દરેક ૧૦૮-૧૦૮ ધ્વજના દંડમાં બીજી ૧૦૦૮-૧૦૦૮ નાની નાની ધ્વજો રહેલી હોય છે.

દ્વારની આગળ સસુદ્ર તરફ વિશેષ પ્રકારની નવ જાતની ભૂમિઓ છે. તેની પાંચમી ભૂમિના મધ્ય ભાગમાં અધિપતિ દેવને યોગ્ય એક સુંદર સિંહાસન છે, તે સિંહાસનના ઈશાન ખૂણામાં ૪૦૦૦ સામાનિક દેવના ૪૦૦૦ સિંહાસનો, પૂર્વ દિશામાં ચાર અગ્રમહિષીના ચાર સિંહાસનો, અગ્નિ ખૂણામાં અભ્યંતર પર્ષદા દેવના ૮૦૦૦ સિંહાસનો, તેની જમણી બાજુ મધ્યમ પર્ષદા દેવના ૧૦૦૦૦ સિંહાસનો, નૈઋત્ય ખૂણા તરફના બાહ્ય પર્ષદા દેવના ૧૨૦૦૦ સિંહાસનો; પશ્ચિમ દિશામાં સાત અનિકા-ધિપ દેવના સાત સિંહાસનો છે, અધિપતિ દેવની ચારે તરફ ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોના ૧૬૦૦૦ સિંહાસનો રહેલા છે, તથા બીજા પરિવાર માટેના પણ સિંહાસનો છે.

દ્વારના અધિપતિ દેવના નામ ઉપરથી દ્વારના નામો રહેલા છે, પૂર્વ દ્વારના અધિપતિ વિજય દેવ, તે ઉપરથી વિજય દ્વાર, દક્ષિણ દ્વારના અધિપતિ વૈજયંત દેવ,

તે ઉપરથી વૈજયંત દ્વાર, પશ્ચિમ દ્વારના અધિપતિ દેવ જયંત, તે ઉપરથી જયંત દ્વાર, અને ઉત્તર દ્વારના અધિપતિ દેવ અપરાજિત, તે ઉપરથી અપરાજિત નામના દ્વારો ઓળખાય છે. ૧૮

હવે દ્વારના અધિષ્ઠાયક દેવનું સ્વરૂપ જણાવે છે :

**પલ્લિઓવમઠિર્દયા, સુરગણપરિવારિયા સદેવીયા ।
एणसु दारनामा, वसन्ति देवा महाडिठ्या ॥ १९॥**

છાયા:—પલ્લ્યોપમસ્થિતિકા: સુરગણપરિવારિતા: સદેવીકા: ।

एतेषु द्वारनामानो वसन्ति देवा: महर्द्धिका: ॥ १९ ॥

અર્થ—ચારે દ્વારના નામવાળા, એક પલ્લ્યોપમના આયુષ્યવાળા, મહર્દ્ધિક દેવો, દેવના સમુદ્ધથી પરિવરેલા દેવીઓ સાથે રહે છે.

વિવેચન—વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત નામના ચાર દ્વાર છે. તે દ્વારના નામવાળા વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત નામના દ્વારના અધિપતિ વ્યંતર દેવો છે. તે દેવોનું આયુષ્ય એક પલ્લ્યોપમ—અસંખ્ય વર્ષનું હોય છે અને તે દેવો પોતાના દેવ-દેવી પરિવાર સાથે રહે છે.

તે દરેક દેવ, ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો, ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો, સાત સૈન્યના અધિપતિ, ચાર અગ્રમહિષી વગેરે પોતાના પરિવાર સાથે પોતપોતાના નામવાળી વિજય, વૈજયંત, જયંત, અપરાજિત નામની પોતપોતાની રાજધાનીમાં ઘણા વાનવ્યંતર દેવ-દેવીઓના સ્વામિપણને કરતાં રહે છે.

ચારે અગ્રમહિષી દેવીઓને પણ પોતપોતાનો પરિવાર હોય છે, તે બધાનું અધિપતિપણ કરતાં તે અધિપતિ દેવો રહે છે.

પૂર્વ દિશાદિ દ્વારના નામ વિજયાદિ શા માટે કહેવાય છે? તે માટે શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે 'હે ભગવન? પૂર્વ દિશાના દ્વારને શા માટે વિજય નામ કહેવાય છે?'

ભગવાન જવાબ આપે છે કે 'હે ગૌતમ! વિજયદ્વારનો અધિપતિ વિજય નામનો દેવ મહાઋદ્ધિમાન (ઘણા લવનો વગેરે પરિવાર હોવાથી) મહાદ્યુતિમાન (શરીરની મહાનકાંતિ હોવાથી) મહાબળવાન, મહાન યશવાળા, મહાન ઐશ્વર્યવાળા, મહાસુખવાળા, એક પલ્લ્યોપમના આયુષ્યવાળા સામાનિક દેવો, ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો,

ચાર અગ્રમહિષી પરિવાર સાથે, ત્રણ પર્ણદાના દેવો, સાત સૈન્યાધિપતિ દેવો (હાથી, ઘોડો, રથ, પદાતિ, પાડો, ગંધર્વ અને નાટક આ સાત પ્રકારના સૈન્ય હોય છે.) વગેરે સાથે વિજયા નામની રાજધાનીમાં રહેતાં ધણાં દેવદેવીઓનું આધિપત્ય-રક્ષા કરતાં, સૌનું નાયકપણું કરતાં, પોષણ કરતાં, મહત્તરપણું કરતાં, સૌને આજ્ઞા કરતાં અને બીજા પાસે આજ્ઞા કરાવતાં, નાટક, ગીત, વાજિંત્ર, વીણા આદિ તથા મૃદંગ વગેરેના મધુર સ્વરોનું શ્રવણ કરતાં ઉત્તમ પ્રકારના ભોગ-સુખોનો અનુભવ કરતાં રહે છે. તેમના નામ ઉપરથી પૂર્વ દિશાના દ્વારનું નામ વિજય કહેવાય છે.

આ નામ કોઈએ પાડ્યું નથી, પણ શાશ્વત નામ છે. અનંત કાળ પહેલાં પણ આ જ નામ હતું. આજે પણ આ જ નામ છે અને ભવિષ્યમાં પણ આ જ નામ રહેશે.

આ રાજધાની કયાં આવી અને કેવી છે ?

વિજય દ્વારથી પૂર્વ દિશામાં સીધા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો ઓળંગ્યા પછી અસંખ્ય યોજનના વિસ્તારવાળો બીજો જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ આવેલો છે. તે દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં વિજય દેવની વિજયા નામની રાજધાની છે.

આ રાજધાની ૧૨૦૦૦ યોજન લાંબી, ૧૨૦૦૦ યોજન પહોળી, ૩૭૬૪૭ યોજનથી કંઈક અધિક પરિધિ-ધેરાવાવાળી ગોળાકાર છે. તેને ફરતો ૩૭૬૪૭ યોજન લાંબા, મૂલમાં ૧૨૧૧ યોજન, મધ્યમાં ૬૧ યોજન અને ઉપરના ભાગમાં ૩ યોજન વા ગાઉના વિસ્તારવાળો સર્વરત્નમય કિલ્લો છે. તેના ઉપર ૫૦૦ ધનુષ વિસ્તારવાળા, બે ગાઉ પહોળા, બે ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન હંચા શ્યામ, નીલ, પીળા, લાલ, અને સફેદ વર્ણવાળા સર્વરત્નમય કાંગરા છે.

કિલ્લાની એક એક બાજુ ૬૨૧૧ યોજન હંચા, ૩૧૧ યોજન પહોળા, ૧૨૫-૧૨૫ (જંબૂદ્વીપની દ્વારની શેષા જગા) દારો છે. બધા થઈને કુલ ૫૦૦ દારો છે.

એક એક દ્વારની નજીકમાં બન્ને બાજુ ૩૧૧ યોજન લાંબી-પહોળી ગોળાકાર અને ૧૫ યોજન ઊંચા ગાઉ હંચી એક એક પીઠ આવેલી છે. તે દરેક પીઠ ઉપર ૩૧૧ યોજન લાંબા પહોળા ચોરસ ૧૫ યોજન ઊંચા ગાઉ હંચા શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે. આ પ્રાસાદોની બહુ દૂર નહિ તેમ બહુ નજીક નહિ ૧૭-૧૭ ભૂમિ પ્રાસાદો છે. (જમીન ઉપર પ્રાસાદો છે) તેમાં ૬ મધ્ય ભાગે અને ૮ પાછળના ભાગે છે.

મધ્ય ભાગમાં ૯ ભૂમિ પ્રાસાદો છે તે દરેકમાં વિજયદેવનું એક એક સિંહાસન છે અને તે સિંહાસનની ચારે બાજુ સામાનિક દેવો, આત્મરક્ષક દેવો, સૈન્યાધિપતિ દેવોને યોગ્ય તેટલી સંખ્યામાં સિંહાસનો છે.

રાજધાનીની બહારની બાજુ ચારે દિશામાં ૫૦૦-૫૦૦ યોજન દૂર એક એક વનખંડ છે. તે દરેકની પૂર્વ દિશામાં અશોક વન, દક્ષિણ દિશામાં સમ્પર્ણ વન, પશ્ચિમ દિશામાં ચંપક વન, ઉત્તર દિશામાં આમ્ર વન આવેલાં છે. આ દરેક વન ૧૨૦૦૦ યોજનથી અધિક લાંબા, ૫૦૦ યોજન પહોળા અને ચારે બાજુ કિલ્લાવાળા છે.

વનખંડના મધ્ય ભાગમાં ૬૨૫ યોજન ઊંચા અને ૩૧૧ યોજન પહોળા એક-એક શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ આવેલો છે. તે દરેક પ્રાસાદમાં એક એક સિંહાસન રહેલું છે. આ દરેક પ્રાસાદમાં એક પદયોપમના આયુષ્યવાળા એક એક મહર્ષિયુગ્મ દેવ રહે છે, ત્યારે ચારે દિશાના વનમાં રહેલા પ્રાસાદોમાં સામાનિક દેવો પોતપોતાની અગ્રમહિષી, પોતપોતાની ત્રણ પર્ષદા, પોતપોતાના આત્મરક્ષક દેવો આદિ સાથે રહી સુખોને ભોગવે છે. આનંદ-પ્રમોદ કરે છે.

રાજધાનીના મધ્ય ભાગમાં ૧૨૦૦ યોજન લાંબા-પહોળા, ૩૭૮૫ યોજનથી અધિક પરિધિવાળા અને ૦૧૧ ગાઉ ઊંચા શુદ્ધ અંબૂતદ રત્નમય પિઠિકાખંધ છે. તે પિઠિકાખંધ પદ્મવર વેદિકા, વનખંડ વગેરેથી શોભાયમાન છે.

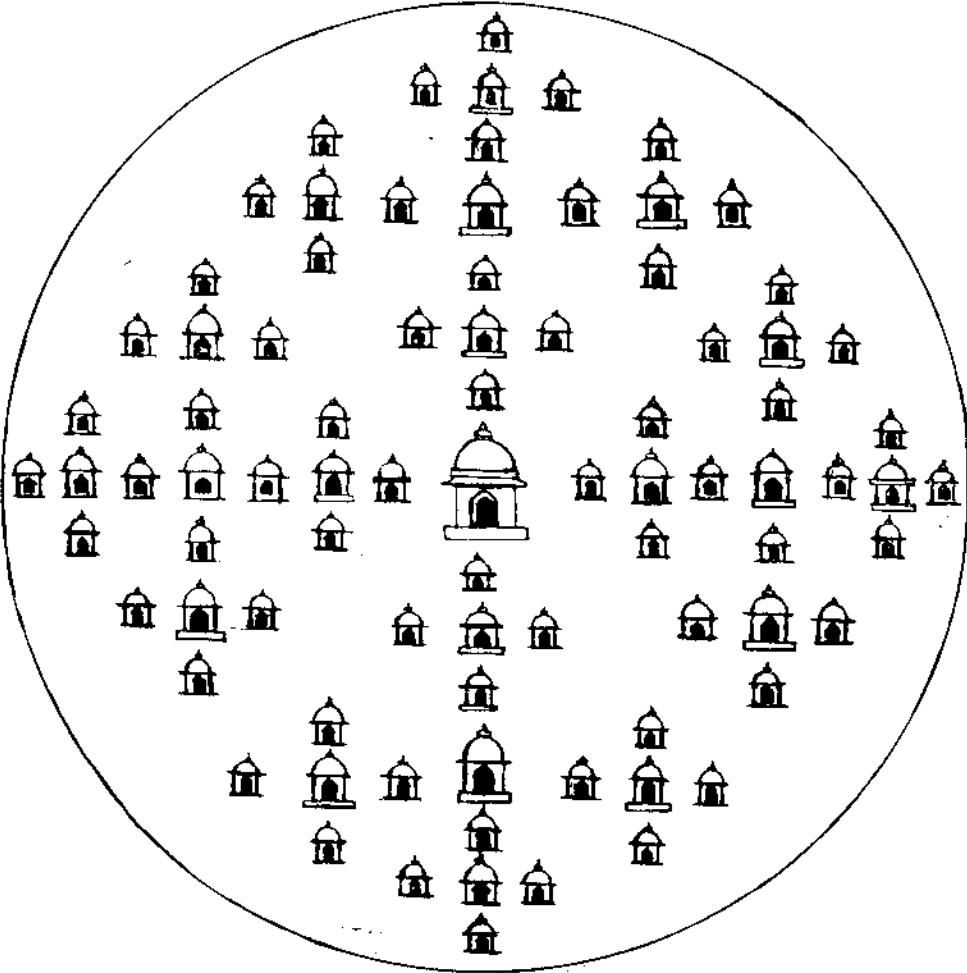
પિઠિકાખંધને ચારે દિશામાં ચઢવા-ઉતરવા માટે ત્રણ ત્રણ પગથિયા, તોરણ વગેરેથી યુક્ત છે, તેની મધ્ય ભાગમાં ૬૨૫ યોજન ઊંચા અને ૩૧૧ યોજન લાંબા-પહોળા તપનીય રત્નમય, મોટો શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ રહેલો છે. પ્રાસાદના મધ્ય ભાગમાં એક યોજન લાંબી, એક યોજન પહોળી અને બે ગાઉ ઊંચી સર્વ રત્નમય મણિપિઠિકા છે, તેના ઉપર વિજયદેવને યોગ્ય સિંહાસન તથા તે સિંહાસનની દ્વરતા સામાનિક, આત્મરક્ષક વગેરે દેવોના સિંહાસનો રહેલા છે.

મૂલ પ્રાસાદની ચારે બાજુ ૩૧ યોજન ૧ ગાઉ ઊંચા, ૧૫ યોજન ૨૫ ગાઉ લાંબા-પહોળા એક એક લઘુ પ્રાસાદ છે. તેના મધ્ય ભાગમાં પણ સિંહાસનો રહેલા છે.

ચાર લઘુ પ્રાસાદને પણ ચારે બાજુ ૧૫ યોજન ૨૫ ગાઉ ઊંચા, ૭ યોજન ૩ ગાઉ લાંબા-પહોળા એક એક પ્રાસાદ, સિંહાસનોથી યુક્ત છે. આ દરેક પ્રાસાદને દ્વરતા ૭ યોજન ૩ ગાઉ ઊંચા, ૩૫૫ યોજન $\frac{૫}{૮}$ ગાઉ લાંબા-પહોળા એક એક

પ્રાસાદ સિંહાસનથી યુક્ત છે. વળી આ દરેક પ્રાસાદને ફરતા ચારે બાજુ ૪ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન ઉંચા અને બે યોજનમાં કંઈક ન્યૂન લાંબા-પહોળા, એક એક પ્રાસાદ આવેલા છે. (જીવાભિગમ સૂત્ર ૨-૧૩૬) કયાંય ત્રણ પરિપાટી છે તે હિસાબે ૨૧-૨૧ પ્રાસાદ થાય.

રાજધાનીમાં ૮૫ પ્રાસાદનો દેખાવ

મુખ્ય પ્રાસાદની ફરતા ચારે દિશામાં $૪+૧૬+૬૪=૮૪-૮૪$ લઘુ પ્રાસાદ અને એક મુખ્ય પ્રાસાદ ગણતા કુલ ૮૫ પ્રાસાદો રહેલા બનવા.

ઉંચા			લાંબા-પહોળા			
યોજન, ગાઉ, ધનુષ			યોજન, ગાઉ, ધનુષ			પ્રાસાદ
૬૨	૨	૦	૩૧	૧	૦	૧
૩૧	૧	૦	૧૫	૨	૧૦૦૦	૪
૧૫	૨	૧૦૦૦	૭	૩	૫૦૦	૧૬
૭	૩	૫૦૦	૩	૩	૧૨૫૦	૬૪
						કુલ ૮૫ પ્રાસાદ

મુખ્ય પ્રાસાદના ઇશાન ખૂણામાં વિજય દેવની ૧૨૧૧ યોજન લાંબી, ૬૧ યોજન પહોળી અને ૬ યોજન ઉંચી સર્વ રત્નમય સુધર્મ નામની સભા છે. જ્યાં નિરંતર દેવાંગનાઓના મનોહર નાટક, ગીત, નૃત્ય થતાં હોય છે.

સુધર્મ સભાને પૂર્વ, દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશા તરફ બે યોજન ઉંચા એક યોજન પહોળા એક એક દ્વાર છે. તે દ્વારોની આગળ ઝગમગાટ તપનીય રત્નમય અંદરવાથી યુક્ત ૧૨૧૧ યોજન લાંબો, ૬૧ યોજન પહોળો અને બે યોજનથી કંઈક વધુ ઉંચો એક એક મુખ્ય મંડપ છે.

વળી તે મુખ્ય મંડપની આગળ ૧૨૧૧ યોજન લાંબો, ૬૧ યોજન પહોળો ઝગમગાટ તપનીય રત્નમય અંદરવાળો એક એક પ્રેક્ષાગૃહ મંડપ છે, તેના મધ્ય ભાગમાં એક યોજન લાંબી બે ગાઉ પહોળી મણિપિઠિકા છે, તેના ઉપર એક એક સિંહાસન છે.

તેમજ પ્રેક્ષાગૃહ-મંડપની આગળ બે યોજન લાંબી-પહોળી સર્વ પ્રકારના મણિઓથી યુક્ત મણિપિઠિકા છે, તેના ઉપર કંઈક ન્યૂન બે યોજન લાંબો-પહોળો અને બે યોજન ઉંચો સર્વ રત્નમય ચૈત્યસ્તૂપ છે, તેના ઉપર રત્નમય અષ્ટમંગળ છે.

સ્તૂપની ચારે દિશામાં એક યોજન લાંબી-પહોળી, ગોળાકાર અને બે ગાઉ ઉંચી મણિપિઠિકા છે. તે ચારે મણિપિઠિકા ઉપર સ્તૂપની સન્મુખ મુખવાળી ઋષભ, વર્ધમાન, અંદ્રાનન અને વારિષેણ નામની શાશ્વત શ્રી જિનપ્રતિમા, તથા આઠ યોજન ઉંચો ચૈત્યવૃક્ષ છે.

આ ચૈત્યવૃક્ષને વજ્રમયમૂલ, રિષ્ટરત્નમય વિશાળ સ્કંધ-જમીન ઉપર રહેલો ભાગ,

વૈદુર્યરત્નમય થડ, સુખતખત-સુવર્ણરૂપ વિશાલ શાખા, વિવિધ પ્રકારના મણિ અને રત્નમય મનોહર નાની નાની શાખાઓ, તપનીય રત્નમય ડાળીઓ, વૈદુર્યરત્નમય પાંદડાં, જંબૂનદમય સુકોમળ અંકુરા, વિચિત્રમણિ રત્નમય સુગંધી પુષ્પો અને શાખાના આગળના ભાગ ક્ષોના ભારથી નમી ગયેલા છે.

ચૈત્યવૃક્ષની ફરતા તિલક, અંદન, અર્બુન વગેરે વૃક્ષો રહેલા છે. તેમજ ચૈત્ય-વૃક્ષની આગળ એક યોજનના વિસ્તારવાળી અને બે ગાઉ ઉંચી મણિપિઠિકા છે. તેના ઉપર આઠ યોજન ઉંચો, બે ગાઉ પહોળો, ધ્રુવો, છત્રાતિછત્ર યુક્ત મહેન્દ્ર ધ્વજ છે, તેની આગળ ૧૨૫ યોજન લાંબી, ૬૫ યોજન પહોળી, ૧૦ યોજન ઉંડી નંદા-પુષ્કરિણી-વાવડી છે, તે પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી યુક્ત છે. અર્થાત્ વાવડીને ફરતી વનખંડથી યુક્ત વેદિકા છે.

સુધર્મ સભામાં પૂર્વ, પશ્ચિમ દિશામાં ૨૦૦૦-૨૦૦૦ અને દક્ષિણ, ઉત્તર દિશામાં ૧૦૦૦-૧૦૦૦ કુલ ૬૦૦૦ પુષ્પમાલા પિઠિકા છે. તે સોનારૂપાથી મઢેલી છે, તેના ઉપર વજ્રમય નાગદંત--(હાથીના દાંતના આકારવાળી, પુષ્પમાળાઓ અને ધૂપધટિકાના શિંકા લટકાવવા માટેની ખીંટીના સ્થાને રહેલી વસ્તુ) ઉપર સુગંધી મનોહર માળાઓ લટકે છે. ઉપર મુજબ ૬૦૦૦ સોનારૂપાથી મઢેલી ધૂપવાસ પિઠિકા છે, તેના ઉપર વજ્રમય નાગદંત છે, તેના ઉપર શિંકાઓમાં ધૂપધાના છે, તેમાંથી સુગંધ પ્રસરે છે.

સુધર્મ સભાના મધ્ય ભાગમાં બે યોજન લાંબી-પહોળી, ગોળાકારે અને એક યોજન ઉંચી સર્વ મણિમય પિઠિકા છે, તેના ઉપર વજ્રમય માણુવક નામનો ચૈત્યસ્થંભ છે.

આ માણુવક સ્થંભ ૭૫ યોજન ઉંચો અને બે ગાઉ જડો છે, તેના ઉપર નીચેના ૧૫-૧૫ યોજન સિવાયના વચ્ચેના ૪૫ યોજનના ભાગમાં સુવર્ણમય ઘણા પાટિયા છે, તેના ઉપર વજ્રમય માંચડા છે, તેમાં શિંકાઓ છે, તેની અંદર વજ્રમય ડાખડા છે તેમાં શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના અસ્થિઓ રાખેલા છે, આ અસ્થિઓ વિજયદેવ અને વાણવ્યંતર દેવ-દેવીઓ માટે કલ્યાણકારી અને પૂજનીય છે.

આ માણુવક ચૈત્યસ્થંભની પૂર્વ દિશામાં એક યોજન લાંબી-પહોળી, બે ગાઉ ઉંચી મણિપિઠિકા છે. તેના ઉપર એક સિંહાસન છે, પશ્ચિમ દિશામાં પણ એક યોજન લાંબી-પહોળી મણિપિઠિકા છે તેના ઉપર એક દેવશય્યા છે, દેવશય્યાની

ઉત્તર-પૂર્વ (ઘશાન) દિશામાં એક મોટો ઈન્દ્રધ્વજ છે અને ધ્વજની પશ્ચિમ દિશામાં એક શસ્ત્રભંડાર છે, તેમાં વિવિધ પ્રકારના શસ્ત્રો છે.

સુધર્મ સમાના ઇશાન ખૂણામાં ૧૨૫ યોજન લાંબુ, ૬૫ યોજન પહોળું એક સિદ્ધાયતન છે, તેના મધ્ય ભાગમાં બે યોજન લાંબી-પહોળી એક યોજન જડી મણિ પિઠિકા છે, તેના ઉપર બે યોજન લાંબો-પહોળો અને ૭૦૫ એક દેવછંદક-ગભારો છે, તેમાં ૧૦૮ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની શાશ્વત પ્રતિમાઓ છે.

સિદ્ધાયતનના ઇશાન ખૂણામાં ૧૨૫ યોજન લાંબી, ૬૫ યોજન પહોળી ઉપપાત સભા છે, તેના મધ્ય ભાગમાં એક યોજન લાંબી-પહોળી અને બે ગાઉ ૭૦૫ મણિ-પીઠિકા છે, તેના ઉપર એક દેવશય્યા છે જ્યાં વિજયદેવ ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપપાત સમાના ઇશાન ખૂણામાં પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી યુક્ત ૧૨૫ યોજન લાંબો, ૬૫ યોજન પહોળો, ૧૦ યોજન ઉંડો દ્રહ છે, તેના ઇશાન ખૂણામાં એક યોજન લાંબી-પહોળી, બે ગાઉ ૭૦૫ મણિમય પીઠિકા છે, તેના ઉપર એક સિંહાસન છે, તે સિંહાસન ઉપર વિજય દેવનો અભિષેક કરવામાં આવે છે.

દ્રહના ઇશાન ખૂણામાં ૧૨૫ યોજન લાંબી, ૬૫ યોજન પહોળી અલંકાર સભા છે, તેના મધ્ય ભાગમાં એક યોજન લાંબી-પહોળી બે ગાઉ ૭૦૫ મણિપીઠિકા છે, તેના ઉપર એક સિંહાસન છે, તેના ઉપર વિજયદેવને અલંકાર પહેરાવાય છે.

અલંકાર સમાના ઇશાન ખૂણામાં ૧૨૫ યોજન લાંબી ૬૫ યોજન પહોળી વ્યવસાય સભા છે. તેના મધ્ય ભાગમાં એક યોજન લાંબી-પહોળી, બે ગાઉ ૭૦૫ મણિપીઠિકા છે, તેના ઉપર એક સિંહાસન છે. તે સિંહાસન ઉપર બેસીને વિજયદેવ પોતા સંબંધી સધના પ્રકારના વ્યવસાયને (આચાર-વિચાર ને કર્તવ્યો વગેરે) ને જણાવનાર સુવર્ણ-રજતમય પુસ્તકો વાંચે છે.

વ્યવસાય સમાના ઇશાન ખૂણામાં બે યોજન લાંબી-પહોળી એક યોજન ૭૦૫ સર્વરત્નમય અભિપીઠ છે, તેના ઇશાન ખૂણામાં ૧૨૫ યોજન લાંબી ૬૫ યોજન પહોળી, ૧૦ યોજન ઉંડી પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડથી યુક્ત નંદા નામની પુષ્કરિણી છે.

આવા પ્રકારની વિજયદેવની વિજયા નામની નગરી છે.

આજ પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામાં વૈજયંત દેવની, વૈજયંત નામની નગરી, પશ્ચિમ

દિશામાં જ્યંત દેવની જ્યંતા નામની નગરી અને ઉત્તર દિશામાં અપરાજિત દેવની અપરાજિતા નામની નગરી છે.

આ નગરીઓ પોતપોતાના દ્વારથી તીર્થ્ણ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો ઓળંગ્યા બાદ બીજા જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપની કંઠક વિશેષ અંદર ૧૨૦૦૦ યોજને આવેલી છે. ૧૬

હવે જગતીના એક દ્વારથી બીજું દ્વાર કેટલું દૂર આવ્યું તેની કરણ ગાથા કહે છે.

**કુહુદુવારપમાણં, અદ્વારસજોયણાઈ પરિહીઈ ।
સોહિય ચઝહિ વિમક્તે, ઇણમો દારંતરં હોઈ ॥ ૨૦ ॥**

છાયા—કુહુદુવારપ્રમાણં અષ્ટાદશ યોજનાનિ પરિધેઃ ।

શોધયિત્વા ચતુર્ધિઃ વિમક્તે ઇતાવત્ દ્વારંતરં ભવતિ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—દ્વારશાખા અને દરવાજાના અદ્વાર યોજન બાદ કરી પરિધિને ચારે ભાગવાથી એક દ્વારથી બીજા દ્વારનું અંતર આવે છે.

વિવેચન—ચારે દરવાજાની બાર શાખા એક એક ગાઉની છે અને દરવાજા ચાર ચાર યોજનના છે. ચાર દરવાજાની આઠ બાર શાખાના આઠ ગાઉ એટલે બે યોજન અને ચાર દરવાજાના ૧૬ યોજન $૨ + ૧૬ = ૧૮$ કુલ અદ્વાર યોજન થયા.

જંબૂદ્વીપની પરિધિ ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ ૧૨૮ ધનુષ, ૧૩૧ આંગળમાંથી ૧૮ યોજન બાદ કરતાં ૩૧૬૨૦૯ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ, ૧૩૧ આંગળ બાકી રહ્યા. હવે તેને ચારે ભાગવાથી ૭૯૦૫૨ યોજન ૧ ગાઉ, ૧૫૩૨ ધનુષ, ૩ આંગળ, ૩ યવ એક દ્વારથી બીજા દ્વારનું અંતર આવે. તે આ પ્રમાણે—

યોજન $૩૧૬૨૦૯ \div ૪ = ૭૯૦૫૨$ યોજન. ૧ યોજન વધ્યા તેના ગાઉ $૪ \div ૪ = ૧$ ગાઉ.

૩ ગાઉને ચારે ભાગી ન શકાય માટે તેના ધનુષ કરવા ૨૦૦૦ થી ગુણતાં $૩ \times ૨૦૦૦ = ૬૦૦૦$ તેમાં ૧૨૮ ધનુષ ઉમેરતાં ૬૧૨૮ તેને ચારે ભાગતા $૬૧૨૮ \div ૪ = ૧૫૩૨$ ધનુષ.

૧૩૧ આંગળ. $૧૩૧ \div ૪ = ૩$ આંગળ. ૧૧ આંગળ વધ્યા તેના યવ કરવા આઠે ગુણતા $૧૧ \times ૮ = ૧૨$ યવ તેને ૪ થી ભાગતા $૧૨ \div ૪ = ૩$ યવ આવ્યા.

આ રીતે ગણતા એક દ્વારથી બીજા દ્વારનું અંતર ૭૬૦૫૨ યોજન, ૧ ગાઉ, ૧૫૩૨ ધનુષ, ૩ આંગળ અને ૩ યવનું બાણું, ૨૦

અડળાસીઃ સહસ્સા, વાવન્ના અદ્વજોયણં ચૂણં ।

દારસ્સયદારસ્સય, અંતરમેયં વિણિદ્વિટ્ ॥ ૨૧ ॥

છાયા—एकोनाशीति सहस्राणि द्विपञ्चाशत् (—દધિકાત્) અર્ધયોજનં ચોનમ્ ।

દારસ્ય ચ દારસ્ય ચ અંતરમેતદ્ વિનિર્દિષ્ટમ્ ॥૨૧ ॥

અર્થ—અડળાસી હજાર વાવન યોજન અને અર્ધા યોજનમાં ન્યૂન એક દ્વારથી બીજા દ્વારનું અંતર કહેલું છે.

વિવેચન—જંબૂદ્વીપની જગતીના એક દ્વારથી બીજા દ્વારનું અંતર ત્ર્યંશકાર સ્વયં આ ગાથામાં જણાવે છે કે એક દરવાજાથી ૭૬૦૫૨ યોજન અને બે ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન—(એટલે ૧ ગાઉ, ૧૫૩૨ ધનુષ ૩ આંગળ) જઈએ એટલે જગતીનું બીજું દ્વાર આવે. આ અંતર શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે જણાવેલ છે. ૨૧

આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપના દ્વારની પ્રરૂપણા જણાવી હવે આ જંબૂદ્વીપનાં જ ક્ષેત્ર અને પર્વતો છે તે કહેવાની ઇચ્છાથી પ્રથમ સામાન્યથી ક્ષેત્રો અને પર્વતો કહે છે.

વાસહરપરિચ્છિન્ના, પુન્વાવરલવણસાગરં ફિડિયા ।

વાસા સત્ત ઉ ઇણમો, વાસહરા છુચ્ચવોધવ્વા ॥ ૨૨ ॥

છાયા:—वर्षधरपरिच्छिन्नानि पूर्वपरलवणसागरं स्पृष्टानि ।

वर्षानि सप्त तु अमुनि वर्षधराः षट् च बोद्धव्याः ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—આ જંબૂદ્વીપની અંદર વર્ષધર પર્વતોથી વિભાગ કરાયેલા પૂર્વ—પશ્ચિમ લવણ સમુદ્રને સ્પર્શેલા સાત ક્ષેત્રો અને છ પર્વતો બાણવા.

વિવેચન—એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળા આ જંબૂદ્વીપની અંદર (જિનું વર્ણન આગળ કરવામાં આવનાર છે એવા) ભરતાદિ સાત ક્ષેત્રો અને ક્ષેત્રોની મર્યાદા કરનારા, એટલે વિભાગ કરનારા હિમવંત આદિ છ વર્ષધર પર્વતો છે. આ પર્વતો અને ક્ષેત્રો લંબાઈમાં જોને એક છેડે પૂર્વ તરફના લવણ સમુદ્ર સુધી અને બીજે

છેડો પશ્ચિમ તરફના લવણ સમુદ્ર સુધી લાંબાયેલો છે. અર્થાત્ ક્ષેત્રો અને પર્વતો પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબા છે.

હવે ક્ષેત્રોના નામો જણાવે છે—

ભરહંહેમવયં તિય, હરિવાસં તિય મહાવિદેહં તિ ।

રમ્યયં હૈરણ્યવયં, ઇરાવયં ચૈવ વાસાઙ્ ॥ ૨૩ ॥

છાયા—ભરતં હેમવંતમિતિ ચ હરિવર્ષમિતિ ચ મહાવિદેહમિતિ ।

રમ્યકં હૈરણ્યવંતં ઇરાવતં ચૈવ વર્ષાણિ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—ભરતક્ષેત્ર, હેમવંતક્ષેત્ર, હરિવર્ષક્ષેત્ર, મહાવિદેહક્ષેત્ર, રમ્યક્ષેત્ર, હૈરણ્યવંત-ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રો. આ સાત ક્ષેત્રો છે.

વિવેચન—આપણે જ્યાં રહીએ છીએ તે ભરતક્ષેત્ર છે. આ ભરત ક્ષેત્રથી જમ જમ ઉત્તરમાં જઈએ તેમ તેમ પહેલું હિમવંત ક્ષેત્ર છે, તે પછી હરિવર્ષ ક્ષેત્ર છે, તે પછી મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે, તે પછી રમ્યક્ષેત્ર છે, તે પછી હૈરણ્યવંત ક્ષેત્ર છે અને છેલ્લું ઐરવત ક્ષેત્ર છે. જાંબૂદીપમાં આ સાત ક્ષેત્રો છે, દરેક બે ક્ષેત્રની વચ્ચે એક એક વર્ષધર પર્વત—મોટા પર્વતો આવેલા છે. કુલ છ વર્ષધર પર્વતો છે.

સમુદ્ર તરફથી ગણીએ તો દક્ષિણ સમુદ્ર પાસે પહેલું ભરત ક્ષેત્ર, બીજું હિમ-વંત ક્ષેત્ર, ત્રીજું હરિવર્ષ ક્ષેત્ર; ઉત્તર સમુદ્ર તરફથી ગણતાં પહેલું ઐરવત ક્ષેત્ર, બીજું હિરણ્યક્ષેત્ર, ત્રીજું રમ્યક્ષેત્ર છે. મધ્ય ભાગમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર આવેલું છે.

શંકા—આ ક્ષેત્રોના જ નામો છે, તે કાઈ નિમિત્તે કરીને છે કે એમને એમ સ્વાભાવિક છે ?

સમાધાન—મહાકાંતિ—બ્રહ્મ—વિભવયુક્ત એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો ભરત નામનો દેવ આ ક્ષેત્રનો અધિપતિ છે, તેથી તેના નામ ઉપરથી આ ક્ષેત્રને ભરત ક્ષેત્ર કહેવાય છે.

તેની સ્થિતિ જણાવનારા આચાર પુસ્તકમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે. ‘તેથી ભરત દેવના સંબંધે કરીને અનાદિ કાલથી આ ક્ષેત્રનું નામ ભરત ક્ષેત્ર છે.’ શાસ્ત્રમાં પણ કહેલ છે કે—

‘હે ભગવન! ભરતક્ષેત્રને ભરત શા માટે કહેવાય છે?’

‘હે ગૌતમ! મહાદ્યુતિ મહાઋદ્ધિ, યાવત્ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો ભરત નામનો દેવ રહેલો હોવાથી આ ક્ષેત્રને ભરત કહેવામાં આવે છે.

આ અઢી દ્વીપમાં રહેલા દ્વીપ અને સમુદ્રના અધિપતિ દેવો આ પ્રમાણે છે. જંબૂદ્વીપનો અધિપતિ અનાદત નામનો દેવ છે, લવણ સમુદ્રનો અધિપતિ સુસ્થિત નામનો દેવ છે, ધાતકી ખંડનો અધિપતિ સુદર્શન અને પ્રિયદર્શન નામના બે દેવો છે. કલોદધિ સમુદ્રના અધિપતિ કાલ અને મહાકાલ નામના બે દેવો છે, પુષ્કરવર દ્વીપના અધિપતિ પદ્મ અને પુંડરિક નામના બે દેવો છે. આગળ આગળના દરેક દ્વીપ-સમુદ્રોના અધિપતિ બે બે દેવો છે.

જમ દ્વીપ-સમુદ્રોના અધિપતિ દેવો છે, તેમ દ્વીપ-સમુદ્રોમાં આવેલા શાશ્વત પદાર્થોના પણ અનેક અધિપતિ દેવ હોય છે. જમ ભરતક્ષેત્રનો ભરતદેવ કહ્યો તેમ હિમવંત પર્વતનો હિમવંત દેવ. એમ શાશ્વત ક્ષેત્રો, પર્વતો, કૂટો, દ્રહો, નદીઓ, વૃક્ષો વગેરેના પણ જુદા જુદા અધિપતિ દેવ-દેવી છે.

તે સઘળા અધિપતિ દેવ-દેવીઓના પ્રાસાદ અથવા ભવનો અહીં છે, જ્યારે તેમના ઉત્પત્તિ સ્થાન તો અહીંથી અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્રો વ્યતીત થયા બાદ તેજ નામના બીજા દ્વીપ-સમુદ્રોમાં હોય છે.

નગરી એટલે મોટી રાજધાની કે જ્યાં અનેક બીજા દેવ-દેવીઓની પણ ઉત્પત્તિ છે, તે સર્વ દેવ-દેવીઓનું સામ્રાજ્ય એ દેવ ભોગવે છે. અહીં જમ હજારો ઘર અને લાખો મનુષ્યોની વસ્તીવાળું નગર કહેવાય છે અને મુખ્ય નગરને રાજધાની કહેવાય છે, તેમ ત્યાંની નગરીઓ પણ અનેક પ્રાસાદોવાળી અને કોટો દેવ-દેવીઓના નિવાસવાળી છે અને તે મહાનગરીનો અધિપતિ પણ તે નગરીમાં જ મધ્ય ભાગે રહે છે અને તેનું અધિપાત્રું કરે છે, ત્યાં આખી નગરીનો માલિક છે, ત્યારે અહીં કાંઈ આખા દ્વીપનો તો કાંઈ એકાદ પર્વતાદિનો માલિક હોય છે.

એ નગરીઓ પણ અહીંની દિશાને અનુસારે છે, જમ જંબૂદ્વીપનો અનાદત દેવ મેરુ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં છે, તો તેની નગરી પણ તે બીજા જંબૂદ્વીપમાં ઉત્તર દિશાએ જ છે. ભરત દેવની ભરત રાજધાની દક્ષિણ દિશામાં છે, યથાસંભવ પોતપોતાની દિશામાં રાજધાનીઓ આવેલી છે.

આ પ્રમાણે હેમવંત ક્ષેત્રનું પણ જણવું.

હિમવંત અને મહાહિમવંત વર્ષાધર પર્વતની મધ્યમાં હેમવંત ક્ષેત્ર આવેલું છે. એટલે એક બાજુ દક્ષિણ તરફ હિમવંત પર્વત છે અને ઉત્તર બાજુ મહાહિમવંત પર્વત છે તેથી આ ક્ષેત્રને હેમવંત ક્ષેત્ર કહેવાય છે.

અથવા હેમ એટલે સુવર્ણ. ઠામઠામ સુવર્ણના આસન, વગેરે હોવાથી હેમવંત ક્ષેત્ર કહેવાય છે.

અથવા જોવામાં મનોહર. જ્યાં જૂઓ ત્યાં હેમ-સુવર્ણ ઝગમગતું હોવાથી એટલે યુગલિક મનુષ્યોને ખેસવા, શયન કરવા વગેરે ઉપભોગ માટેના સાધનો સુવર્ણમય છે. તે શિલાપટ્ટકા આદિ ઉપર બેઠેલા યુગલિકો પણ હેમમય-મનોહર દેખાવાથી હેમવંત ક્ષેત્ર કહેવાય છે.

અથવા એક પદ્મોપમની સ્થિતિવાળો હેમવંત નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી તેના નામથી આ ક્ષેત્રને હેમવંત ક્ષેત્ર કહેવામાં આવે છે.

હરિવર્ષ ક્ષેત્ર શા માટે કહેવામાં આવે છે ?

હરિ શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે. તેમાં હરિ એટલે સૂર્ય અને ચંદ્ર પણ થાય છે. આ ક્ષેત્રમાં રહેલા કેટલાક યુગલિયા સૂર્ય જની લાલ પ્રભાવાળા હોય છે, કેટલાક યુગલિયા ચંદ્રસમાન શ્વેત પ્રભાવાળા હોય છે, તેથી આ ક્ષેત્રને હરિવર્ષ કહેવાય છે.

અથવા એક પદ્મોપમની સ્થિતિવાળો હરિવર્ષ નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી તેના નામથી આ ક્ષેત્રને હરિવર્ષ કહેવાય છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્ર શા માટે કહેવાય છે ?

કર્મભૂમિની અપેક્ષાએ ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રના મનુષ્યો કરતાં આ ક્ષેત્રના મનુષ્યોનું શરીર ઉદાર-મોટું હોવાથી મહાવિદેહ કહેવાય છે. વિદેહ એટલે શરીર.

અથવા ભરત, ઐરવત, હૈરણ્યવંત, હરિવર્ષ રમ્યક ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આ ક્ષેત્ર લાંબાઈ અને પહોળાઈમાં મોટું-વિશાળ હોવાથી મહાવિદેહ કહેવાય છે.

અથવા આ ક્ષેત્રના મનુષ્યોના દેહ અતિ મોટા હોવાથી મહાવિદેહ કહેવાય છે. મનુષ્યોનું શરીર વિજયોમાં ૫૦૦ ધનુષનું = ૨૦૦૦ હાથ (૩૦૦૦ ફૂટ)નું અને દેવકુરુ-ઉત્તર કુરુમાં ત્રણ ગાઉનું હોવાથી આ ક્ષેત્રને મહાવિદેહ કહેવાય છે.

અથવા એક પદ્મોપમના આયુષ્યવાળો મહાવિદેહ નામનો દેવ આ ક્ષેત્રનો અધિપતિ હોવાથી આ ક્ષેત્રને મહાવિદેહ કહેવાય છે.

રમ્યકક્ષેત્ર શા માટે કહેવાય છે ?

આ કોત્રના યુગલિકો સુવર્ણ-મણિજડિત કલપવૃક્ષોથી યુક્ત રમણીય પ્રદેશમાં રમતા-ક્રિડા કરતા હોવાથી રમ્યક્ષેત્ર કહેવાય છે.

અથવા એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો રમ્યક નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી આ કોત્રને રમ્યક્ષેત્ર કહેવાય છે.

હિરણ્યવંત કોત્ર શા માટે કહેવાય છે ?

રુક્મી પર્વત રૂપાનો છે અને શિખરી પર્વત સોનાનો છે, બન્ને પર્વતોની વચ્ચે આ કોત્ર આવેલું હોવાથી (હિરણ્ય અને સુવર્ણ એક અર્થવાળા છે) તથા હિરણ્યવાળા શિખરો પર્વતની પાસે હોવાથી આ કોત્રને હિરણ્યવંત કોત્ર કહેવાય છે.

અથવા રુક્મી અને શિખરી બન્ને પર્વતોની સીમાને કરનાર હોઈ હિરણ્યવંત કહેવાય છે.

અથવા યુગલિકોને બેસવા વગેરેમાં હિરણ્યના આસન વગેરે હોવાથી હિરણ્યવંત કહેવાય છે.

અથવા આ કોત્ર દેખવામાં ખૂબજ મનોહર હોવાથી, સ્થાને સ્થાને હિરણ્યનો પ્રકાશ પડતો હોવાથી આ કોત્ર હિરણ્યવંત કહેવાય છે.

અથવા આ કોત્રનો અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો હિરણ્યવંત નામનો દેવ હોવાથી આ કોત્ર હિરણ્યવંત કહેવાય છે.

ઐરવત કોત્ર શા માટે કહેવાય છે ?

આ કોત્રનો અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો ઐરવત નામનો દેવ હોવાથી આ કોત્રને ઐરવત કોત્ર કહેવાય છે.

હવે વર્ષધર પર્વતોના નામ કહે છે.

હિમવંત મહાહિમવંત-પવ્વયા નિસઢનીલવંતા ય।

રુપ્પી સિહરી એ, વાસહરગિરી મુણેયવ્વા ॥ ૨૪ ॥

છાયા:—હિમવાન્ મહાહિમવાન્ પર્વતાઃ નિષધો નીલવાન્ ચ ।

રુક્મી શિખરી એતે વર્ષધરગિરિયો મુણિતવ્યાઃ ॥૨૪॥

અર્થ—હિમવંત મહાહિમવંત, નિષધ, નીલવંત, રુક્મી અને શિખરી આ (૬) વર્ષધર પર્વતો બાણવા.

વિવેચન—પ્રજ્ઞાપક—કહેનારની અપેક્ષાએ ક્રમસર ભરતક્ષોત્ર પુરુ થતાં પહેલો ક્ષુદ્ધ હિમવંત પર્વત, પછી તેનાથી ચાર ઘણો મોટો—વિસ્તારવાળો મહાહિમવંત પર્વત, પછી તેનાથી ચાર ગણો મોટો—વિસ્તારવાળો નિષધ પર્વત, પછી નિષધના તુલ્ય પ્રમાણવાળો નીલવંત પર્વત, પછી મહાહિમવંતના તુલ્ય પ્રમાણવાળો રુક્મી પર્વત અને છેલ્લો ક્ષુદ્ધ હિમવંતના તુલ્ય પ્રમાણવાળો શિખરી પર્વત. આ છ પર્વતો વર્ષધર—ક્ષોત્રની મર્યાદા કરનારા પર્વતો અણવા.

ક્ષુદ્ધ હિમવંત પર્વત, મહાહિમવંત કરતા લંબાઈ અને વિસ્તારમાં નાનો હોવાથી પહેલો પર્વત ક્ષુદ્ધ હિમવંત કહેવાય છે.

અથવા આ વર્ષધર પર્વતનો અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો ક્ષુદ્ધ હિમવંત દેવ હોવાથી આ પર્વત ક્ષુદ્ધ હિમવંત કહેવાય છે.

ક્ષુદ્ધ હિમવંત કરતાં લંબાઈ અને વિસ્તારમાં મોટો હોવાથી મહાહિમવંત કહેવાય છે.

અથવા આ પર્વતનો અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો મહાહિમવંત નામનો દેવ હોવાથી આ પર્વત મહાહિમવંત કહેવાય છે.

નિષધનો અર્થ વૃષભ પણ થાય છે. ત્રીજા પર્વત ઉપર વૃષભ આકારના ઘણા શિખરો હોવાથી આ પર્વતને નિષધ કહેવાય છે.

અથવા એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો નિષધ નામનો દેવ આ પર્વતનું આધિપત્ય કરતો હોવાથી આ પર્વત નિષધ કહેવાય છે.

નીલ એટલે વૈદુર્ય નામનો મણી. એથી વર્ષધર પર્વત સંપૂર્ણ વૈદુર્યરત્નમય—નીલમણીવાળો હોવાથી નીલવંત કહેવાય છે.

અથવા આ પર્વતનો અધિપતિ એક પદ્યોપમની સ્થિતિવાળો નીલવંત નામનો દેવ હોવાથી આ પર્વત નીલવંત કહેવાય છે.

રુક્મ એટલે રુધ્યમ્—રૂપ. રુધ્યં જોને છે તે રુક્મી. આ પર્વત રૂપામય શાશ્વત હોવાથી રુક્મી કહેવાય છે.

અથવા આ પર્વતનો અધિપતિ દેવ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો રુક્મી નામનો દેવ હોવાથી આ પર્વત રુક્મી કહેવાય છે.

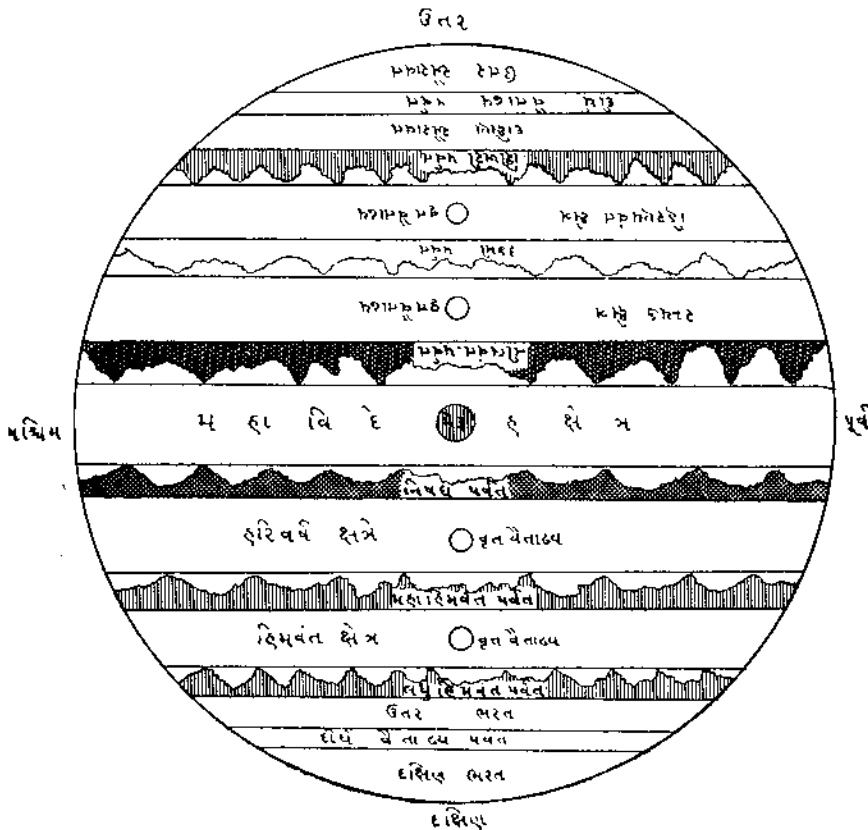
શિખરાણી એટલે વૃક્ષો. આ પર્વતો ઉપર વૃક્ષ આકારના કૂટો હોવાથી આ પર્વત શિખરી કહેવાય છે.

અથવા એક પટલોપમના આયુષ્યવાળો શિખરી નામનો દેવ આધિપતિ હોવાથી આ પર્વત શિખરી નામથી ઓળખાય છે.

આ છ પર્વતોને વર્ષધર અથવા કુલગિરિ કહેવાય છે. ઇમક-વર્ષ એટલે કોઠા અને ધર એટલે ધારણ કરનાર, મહાકોત્રોની મર્યાદા બાંધીને રહેલા હોવાથી અર્થાત્ સાત મહાકોત્રોની વચ્ચે વચ્ચે હોવાથી સાત કોત્રોની મર્યાદા કરે છે, એટલે વર્ષધર કહેવાય છે.

કુલ એટલે સમુદાય, ગિરિ એટલે પર્વત. આ છએ મોટા પર્વતોનો સમુદાય હોવાથી કુલગિરિ પણ કહેવાય છે.

સાત કોત્રો, છ કુલગિરિ અને મેરૂ પર્વત

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રો અને પર્વતોના નામો કહ્યા. હવે દરેકના વિક્ષંભ-લાંબા, પહોળા-ઉંચાઈ કટલી છે, તે કહેવું એઈએ, તેમાં પ્રથમ જનાથી આ ભરતક્ષેત્રના બે ભાગ થયા છે તેને તથા બે અર્ધા ક્ષેત્રો જથી પ્રસિદ્ધિને પામ્યા છે તે બે નામો જણાવે છે—

વેયડ્ઢનગવરેણું, પુન્વાવરલવણસાગરગણું ।

મરહં દુહા વિહત્તં, દાહિણમરહદ્ધમિયરં ચ ॥ ૨૫ ॥

છાયા:—વૈતાલ્યનગવરેણ પૂર્વાપરલવણસાગરગતેન ।

મરતં દ્વિધા વિમક્તં દક્ષિણમરતાર્ધમિતરશ્ચ ॥૨૫॥

અર્થ—આ ભરત ક્ષેત્રમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ લવણ સમુદ્ર સુધી રહેલા વૈતાલ્ય પર્વતથી ભરતક્ષેત્રના બે ભાગ થાય છે, દક્ષિણ ભરતાર્ધ અને ઉત્તર ભરતાર્ધ.

વિવેચન—આ ભરતક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળો વૈતાલ્ય નામનો પર્વત આવેલો છે, તેનો એક છેડો પૂર્વ બાજુના લવણ સમુદ્રને અડકેલો-સ્પર્શેલો છે અને બીજો છેડો પશ્ચિમ બાજુના લવણ સમુદ્રને અડકેલો છે. આથી ભરત ક્ષેત્રના બે ભાગ પડી ગયા છે. એક ભાગ દક્ષિણ ભરતાર્ધ અને બીજો ભાગ ઉત્તર ભરતાર્ધ નામથી ઓળખાય છે. ૨૫

હવે એક ભરતાર્ધ અને એક ઐરવતાર્ધ કટલું પહોળું છે તે જણાવે છે.

વિક્ષંભો મરહદ્ધે, દોન્નિ સઍ જોયણાણ અડતીસે ।

તિન્નિ(ય)કલાઓ અવરા, ઈરવદ્ધેઽવિ ઈમેવે ॥ ૨૬ ॥

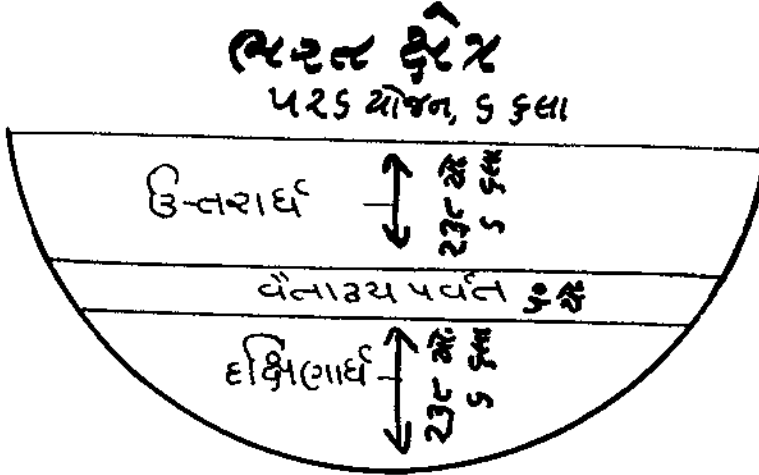
છાયા:—વિક્ષમ્ભો મરતાર્દ્ધે દેશતે યોજનાનાં અષ્ટાત્રિંશત્ ।

તિસ્રઃ (ચ) કલા અપરાઃ ઈરવતાર્દ્ધેઽપિ ઈવમેવ ॥૨૬॥

અર્થ:—ભરત ક્ષેત્રના અર્ધ ભાગની પહોળાઈ બસો આડત્રીસ યોજન અને ત્રણ કલા અધિક છે; ઐરવત ક્ષેત્રના અર્ધ ભાગની પહોળાઈ પણ એટલી જ બસો આડત્રીસ યોજન ત્રણ કલા છે.

વિવેચન—ભરત ક્ષેત્રની પહોળાઈ ૫૨૬ યોજન ૬ કલા છે, (કલા એટલે એક યોજનના ૧૯ ભાગ, દરેક ભાગને પરિભાષા પ્રમાણે કલા કહેવાય છે.) અહીં છ કલા છે, એટલે એક યોજનના ૧૯ ભાગ કરીએ એવા ૬ ભાગ સમજવા. આ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં જટલી જટલી કલા કહે, ત્યાં ત્યાં તેટલા તેટલા યોજનના ઓગણીસા ભાગ સમજવા.

મધ્ય ભાગમાં વૈતાલ્ય પર્વત ૫૦ યોજન પહોળો છે, તેથી પરદ યોજન ૬ કલામાંથી ૫૦ યોજન ઓછા કરતાં ૪૭૬ યોજન ૬ કલા બાકી રહે. હવે ભરત ક્ષેત્રનો અડધો ભાગ લાવવા માટે તેના અડધા કરતાં ૨૩૮ યોજન ૩ કલા આવે.

ભરત ક્ષેત્રના બન્ને તરફના અડધા ભાગની પહોળાઈ ૨૩૮ યોજન ૩ કલાની બાણવી.

આજ પ્રમાણે એટલે ભરત ક્ષેત્રના અડધા ભાગની પહોળાઈ ૨૩૮ યોજન ૩ કલાની છે, તેમ ઐરવત ક્ષેત્રના બન્ને અડધા ભાગની પહોળાઈ પણ ૨૩૮ યોજન ૩ કલાની છે. ભરત ક્ષેત્રમાં ૫૦ યોજનની પહોળાઈવાળો વૈતાલ્ય પર્વત છે, તેમ ઐરવત ક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં પણ ૫૦ યોજનની પહોળાઈવાળો વૈતાલ્ય પર્વત આવેલો છે. ઐરવત ક્ષેત્રનો અડધો ભાગ પણ ૨૩૮ યોજન ૩ કલાનો કલ્પો છે. ૨૬

હવે બાકીના ક્ષેત્રો અને વર્ષધર-પર્વતોની પળોડાઈ કહે છે.

મરહેરવયપ્પમિહ, દુગુણા દુગુણો ડ હોહ વિક્કમ્મો ।

વાસાવાસહરાણાં, જાવ ય વાસં વિદેહ ત્તિ ॥ ૨૭ ॥

છાયા:—મરતૈરાવતપ્રમૃત્તિ દ્વિગુણો દ્વિગુણસ્તુ ભવતિ વિષ્કમ્મઃ ।

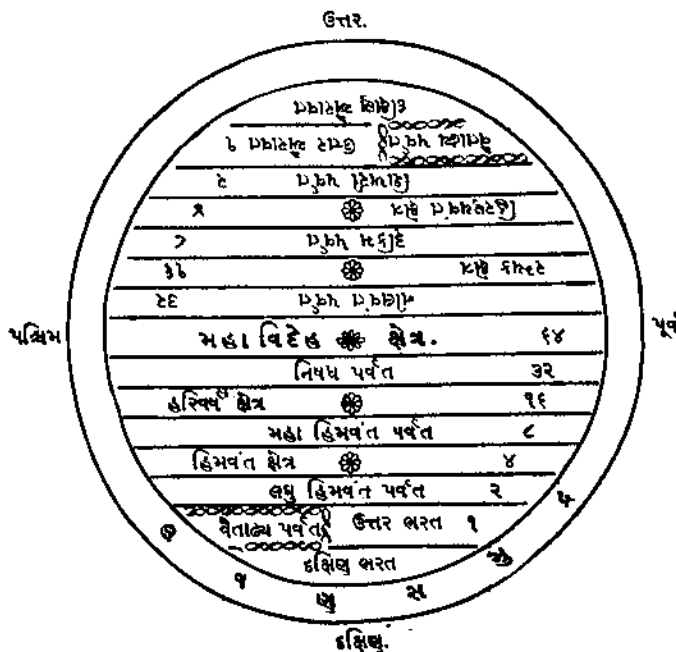
વર્ષવર્ષધરાણાં યાવચ્ચ વર્ષં વિદેહા ઇતિ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ—ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રથી ક્ષેત્ર અને પર્વતોનો વિષ્કંભ=પહોળાઈ ડબ્બલ ડબ્બલ છે, યાવત્ મહાવિદેહક્ષેત્ર સુધી.

વિવેચન—આપણે રહીએ છીએ એ ભરતક્ષેત્રથી માંડીને મહાવિદેહક્ષેત્ર સુધીમાં રહેલા ક્ષેત્ર અને પર્વતો. તેમજ સામી બાજુ રહેલા ઐરવતક્ષેત્રથી મહાવિદેહ ક્ષેત્ર સુધીમાં રહેલા ક્ષેત્ર અને પર્વતોની પહોળાઈ ડબલ ડબલ છે.

ભરતક્ષેત્રની પહોળાઈ પરદ યોજન ૬ કલા છે, તેના પછી ચુલ્લ-લધુહિમવંત પર્વત ડબલ એટલે ૧૦૫૨ યોજન ૧૨ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ હિમવંતક્ષેત્ર ૨૧૦૫ યોજન ૫ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ મહાહિમવંત પર્વત ૪૨૧૦ યોજન ૧૦ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ હરિવર્ષ ક્ષેત્ર ૮૪૨૧ યોજન ૧ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ નિષધ પર્વત ૧૬૮૪૨ યોજન ૨ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ મહા-વિદેહ ક્ષેત્ર ૩૩૬૮૪ યોજન ૪ કલાની પહોળાઈવાળું છે.

આ પ્રમાણે ઐરવતક્ષેત્ર પરદ યોજન ૬ કલા તે પછી તેનાથી ડબલ શિખરી પર્વત ૧૦૫૨ યોજન ૧૨ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ હૈરણ્યવંત ક્ષેત્ર ૨૧૦૫ યોજન ૫ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ રુક્મી પર્વત ૪૨૧૦ યોજન ૧૦ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ રમ્યકક્ષેત્ર ૮૪૨૧ યોજન ૧ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ નીલવંત પર્વત ૧૬૮૪૨ યોજન ૨ કલા, તે પછી તેનાથી ડબલ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ૩૩૬૮૪ યોજન ૪ કલાની પહોળાઈવાળું છે. ૨૭

આ ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ૭ મહાક્ષેત્રો અને વચ્ચે આવેલા ૬ કુલગિરિ અનુક્રમે બાણવા. ૧૩ વિભાગમાં જંબૂદ્વીપ ૧ લાખ યોજનનો છે. ક્ષેત્ર અને કુલગિરિ પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબા અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળા છે. ચિત્રમાં અંક બતાવ્યો છે તે તેટલા ખંડ પ્રમાણનો છે. જંબૂદ્વીપ કુલ ૧૬૦ ખંડ પ્રમાણ છે.

આ બાબુથી	સામી બાબુથી	યોજન-કલા
૧ ભરતક્ષેત્ર	ઐરવતક્ષેત્ર	૫૨૬- ૬
૨ લઘુહિમવંત પર્વત	શિખરી પર્વત	૧૦૫૨-૧૨
૩ હિમવંત ક્ષેત્ર	હિરણ્યવંત ક્ષેત્ર	૨૧૦૫- ૫
૪ મહાહિમવંત પર્વત	રુક્મી પર્વત	૪૨૧૦-૧૦
૫ હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	રમ્યક્ષ ક્ષેત્ર	૮૪૨૧- ૧
૬ નિષધ પર્વત	નીલવંત પર્વત	૧૬૮૪૨- ૨
મધ્ય ભાગમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર		૩૩૬૮૪- ૪

હવે ક્ષેત્ર અને પર્વતોનો વિસ્તાર જાણવા માટેનું કરણ-રીત કહે છે—

**एगाई दुगुणेहिं, चउसट्टिं तेहिं गुणिय विक्खंभं ।
खित्तनगाणं कमसो, सएण नउएण हियभागे । २८।**

છાયા:—एकादि द्विगुणैश्चतुःषष्ट्यन्तैर्गुणयित्वा विष्कंभम् ।

ક્ષેત્રનગાનાં ક્રમશઃ શતેન નવત્યધિકેન દ્વિતેભાગે ॥૨૮॥

અર્થ—જંબૂદ્વીપના ભરતાદિ ક્ષેત્રોનો વિસ્તાર જાણવા માટે જંબૂદ્વીપના વિષ્કંભને એક-બે-ચાર-આઠ-સોળ-બત્રીસ-ચોસઠે ગુણીને એકસો નેવુથી ભાગવાથી કમસર ક્ષેત્ર અને પર્વતોનો વિસ્તાર આવે.

વિવેચન—પ્રકરણનો વિષય જંબૂદ્વીપનો હોવાથી જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રાદિની પહોળાઈ જાણવા માટે જંબૂદ્વીપના વિસ્તારને જ કમસર ૧-૨-૪-૮-૧૬-૩૨-અને ૬૪ થી ગુણાકાર કરીને જે સંખ્યા આવે તેને ૧૬૦ થી ભાગના જે આવે તે કમસર તે તે ક્ષેત્ર-પર્વતોની પહોળાઈ જાણવી.

જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર ૧૦૦૦૦૦૦ યોજનનો છે, અને બાબુનું પહેલું ક્ષેત્ર ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર જાણવા માટે.

પહેલું ક્ષેત્ર છે માટે ૧૦૦૦૦૦૦ ને × ૧ થી ગુણતાં ૧૦૦૦૦૦ આવ્યા તેને ૧૬૦ થી ભાગતાં—

$$\begin{array}{r}
 160) \quad 1000000 \quad (પરદ યોજન \\
 \underline{160} \\
 0400 \\
 \underline{320} \\
 1200 \\
 \underline{1920} \\
 0080 \quad \text{યોજન વધ્યા}
 \end{array}$$

તેની કલા કરવા ૧૯ ગુણવા

$$\begin{array}{r}
 160) \quad 1920 \quad (૬ કલા \\
 \underline{960} \\
 0000
 \end{array}$$

ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રની પહોળાઈ પરદ યોજન ૬ કલા આવે. આ પ્રમાણે ક્ષેત્રનો વિસ્તાર બાણવા ક્રમસર ૨-૪-૮-૧૬-૩૨ અને ૬૪ થી ગુણી ૧૬૦ થી ભાગતા તે તે ક્ષેત્રોનો વિસ્તાર આવે.

લઘુહિમવંત અને શિખરી પર્વતનો વિસ્તાર બાણવા;-

$$1000000 \times 2 = 2000000, \quad 2000000 \div 160 = 12500 \quad \text{યોજન} \quad 12 \text{ કલા આવે.}$$

હિમવંત ક્ષેત્ર અને હિરણ્યવંત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર બાણવા—

$$1000000 \times 4 = 4000000, \quad 4000000 \div 160 = 25000 \quad \text{યોજન} \quad 4 \text{ કલા આવે.}$$

મહાહિમવંત પર્વત અને રુકમી પર્વતનો વિસ્તાર બાણવા—

$$1000000 \times 8 = 8000000, \quad 8000000 \div 160 = 50000 \quad \text{યોજન} \quad 8 \text{ કલા આવે.}$$

હરિવર્ષ ક્ષેત્ર અને રમ્યક ક્ષેત્રનો વિસ્તાર બાણવા—

$$1000000 \times 16 = 16000000, \quad 16000000 \div 160 = 100000 \quad \text{યોજન} \quad 1 \text{ કલા આવે.}$$

નિષધ પર્વત અને નીલવંત પર્વતનો વિસ્તાર બાણવા માટે—

$$1000000 \times 32 = 32000000, \quad 32000000 \div 160 = 200000 \quad \text{યોજન} \quad 2 \text{ કલા માટે.}$$

મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર બાણવા.

$$1000000 \times 64 = 64000000, \quad 64000000 \div 160 = 400000 \quad \text{યોજન} \quad 4 \text{ કલા આવે.} \quad 24$$

હવે અંતકાર દરેક ક્ષેત્ર પર્વતનો વિસ્તાર કહે છે.

પંચ સઍ છઠ્ઠીસે, છઠ્ઠ કલા વિત્થહં મરહવાસં।

દસ સય વાવન્નહિયા, વારસ ય કલાઓ હિમવંતે ॥ ૨૯ ॥

છાયા:—પચ્ચશત્તાનિ ષટ્ઠવિંશતિ (અધિકાનિ) ષટ્ ચ કલા વિસ્તૃતં મરહવર્ષમ્ ।

દશ શત્તાનિ દ્વિપચ્ચશદધિકાનિ દ્વાદશ ચ કલા હિમવતિ ॥૨૯॥

અર્થ—ભરતક્ષેત્રની પહોળાઈ પાંચસો છઠ્ઠીસ યોજન અને છ કલા છે અને હિમવંત પર્વતની પહોળાઈ એક હજાર યોજન અધિક પાર કલા છે.

વિવેચન—જમ્બૂદ્વીપનો વિસ્તાર ૧૦૦૦૦૦ યોજન છે તેમાં ભરતક્ષેત્રનો વિસ્તાર જાણવા કરણમાં કદા મુજબ એકથી ગુણી ૧૬૦ થી ભાગતા પરદ યોજન ૬ કલા આવે. એટલે ભરત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર પરદ યોજન ૬ કલા છે.

હિમવંત પર્વતની પહોળાઈ જાણવા માટે કરણમાં કદા મુજબ એથી ગુણીને ૧૬૦ થી ભાગવા.

$$\begin{array}{r}
 ૧૦૦૦૦૦ \times ૨ = ૨૦૦૦૦૦ \\
 \begin{array}{r}
 | | | | \\
 ૧૬૦) \quad ૨૦૦ \ ૦ \ ૦ \ ૦ \ (૧૦૫૨ \text{ યોજન} \\
 \underline{૧૬૦} \\
 ૦૧૦૦૦ \\
 \underline{૮૫૦} \\
 ૦૦૫૦૦ \\
 \underline{૩૮૦} \\
 ૧૨૦ \text{ કલા}
 \end{array}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૧૨૦ \times ૧૬ = ૨૨૮૦ \\
 ૧૬૦) \quad ૨૨૮૦ \ (૧૨ \text{ કલા} \\
 \underline{૧૬૦} \\
 ૩૮૦ \\
 \underline{૩૮૦} \\
 ૦૦૦
 \end{array}$$

હિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર ૧૦૫૨ યોજન ૧૨ કલા છે. ૨૯

હેમવઍ પંચહિયા, ઇગવસિસયાઙ્ પંચય કલાઊ।

દસહિયવાયાલસયા, દસ ય કલાઓ મહાહિમવંતે । ૩૦ ।

છાયા:—હૈમવતે પચ્ચાધિકાન્યેકવિંશતિ શત્તાનિ પચ્ચ ચ કલા ।

દશાધિકાનિ દ્વિચ્ચારિંશચ્છત્તાનિ દશ ચ કલા મહાહિમવતિ ॥૩૦॥

અર્થ—હિમવંત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર એકવીસસો પાંચ યોજન અને પાંચ કલાનો છે, મહાહિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર બેતાલીસસો દસ યોજન અને દશ કલાનો છે.

વિવેચન—હિમવંત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર જાણવા માટે કરણમાં કલ્પા મુજબ ૪ થી ગુણીને ૧૯૦ થી ભાગવા.

$$૧૦૦૦૦૦ \times ૪ = ૪૦૦૦૦૦$$

$$\begin{array}{r} ૧૯૦) ૪૦૦૦૦૦ (૨૧૦૫ \text{ યોજન} \\ \underline{૩૮૦} \\ ૦૨૦૦ \\ \underline{૧૯૦} \\ ૧૦૦૦ \\ \underline{૯૫૦} \\ ૦૫૦ \text{ યોજન} \end{array}$$

$$૫૦ \times ૧૯ = ૯૫૦ \text{ કલા}$$

$$\begin{array}{r} ૧૯૦) ૯૫૦ (૫ \text{ કલા} \\ \underline{૯૫૦} \\ ૦૦૦ \end{array}$$

હિમવંત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૨૧૦૫ યોજન ૫ કલા છે.

મહાહિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર જાણવા માટે કરણમાં કલ્પા મુજબ ૮ થી ગુણીને ૧૯૦ થી ભાગવા.

$$૧૦૦૦૦૦ \times ૮ = ૮૦૦૦૦૦$$

$$\begin{array}{r} ૧૯૦) ૮૦૦૦૦૦ (૪૨૧૦ \text{ યોજન} \\ \underline{૭૬૦} \\ ૦૪૦૦ \\ \underline{૩૮૦} \\ ૦૨૦૦ \\ \underline{૧૯૦} \\ ૦૧૦૦ \text{ યોજન} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૦૦ \times ૧૯ = ૧૯૦૦ \text{ કલા} \\ ૧૯૦) ૧૯૦૦ (૧૦ \text{ કલા} \\ \underline{૧૯૦} \\ ૦૦૦૦ \end{array}$$

મહાહિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર ૪૨૧૦ યોજન ૧૦ કલા છે. ૩૦

હરિવાસે ઇગવીસા, ચુલસદ્દિ, સયા કલા ય એકા ય।

સોલસ સહસ્સ અઢસય, બાયાલા દો કલા નિસદ્દે ॥ ૩૧ ॥

છાયા—હરિવેષે એકવિંશત્યધિકાનિ ચતુશ્ચીતિ શતાનિ કલા ચ એકા ચ।

ષોડશ સહસ્રાણ્યષ્ઠી શતાનિ દ્વિચત્વારિંશદધિકાનિ દ્વે કલે નિષધસ્ય ॥૩૧॥

અર્થ—હરિવર્ષ ક્ષેત્રની પહોળાઈ ચોર્યાસીસો એકવીસ યોજન અને એક કલા છે અને નિષધ પર્વતની પહોળાઈ સોળ હજાર આઠસો બેતાલીસ યોજન બે કલા છે.

વિવેચન—હરિવર્ષ ક્ષેત્રની પહોળાઈ જાણવા માટે કરણમાં કદા મુજબ ૧૬ થી ગુણીને ૧૬૦ થી ભાગવા.

$$૧૦૦૦૦૦ \times ૧૬ = ૧૬૦૦૦૦૦$$

|||

૧૬૦) ૧૬૦૦ ૦ ૦ ૦ (૮૪૨૧ યોજન

૧૫૨૦

૦૦૮૦૦

૭૬૦

૦૪૦૦

૩૮૦

૦૨૦૦

૧૬૦

૦૧૦ યોજન

$$૧૦ \times ૧૬ = ૧૬૦ \text{ કલા}$$

૧૬) ૧૬૦ (૧ કલા

૧૬૦

૦૦૦

હરિવર્ષ ક્ષેત્રની પહોળાઈ ૮૪૨૧ યોજન ૧ કલા છે.

નિષધ પર્વતની પહોળાઈ જાણવા માટે કરણમાં કદા મુજબ ૩૨ થી ગુણીને

૧૬૦ થી ભાગવા.

$$૧૦૦૦૦૦ \times ૩૨ = ૩૨૦૦૦૦૦$$

|||

૧૬૦) ૩૨૦૦ ૦ ૦ ૦ (૧૯૮૪૨ યોજન

૧૬૦

૧૩૦૦

૧૧૪૦

૦૧૬૦૦

૧૫૨૦

૦૦૮૦૦

૭૬૦

૦૪૦૦

૩૮૦

૨૦ યોજન

$$૨૦ \times ૧૬ = ૩૨૦ \text{ કલા}$$

૧૬૦) ૩૨૦ (૨ કલા

૩૨૦

૦૦૦

નિષધ પર્વતની પહોળાઈ ૧૯૮૪૨ યોજન ૨ કલા છે. ૩૧

તેતીસં ચ સહસ્સા, છઞ્ચ સયા જોયણાણ ચુલસીયા ।
અઽણાવીસઙ્કાભાગા, ચઽરો ય વિદેહવિક્કમ્મો ॥૩૨॥

છાયા:—ત્રયત્રિંશત્ ચ સહસ્રાણિ ષટ્ ચ શતાનિ યોજનાનાં ચતુરશીતિ ।

एकोनविंशतिभागाश्चचारश्च विदेहविक्रमः ॥३२॥

અર્થ—મહાવિદેહ ક્ષેત્રની પહોળાઈ તેત્રીસ હજાર છસો ચોર્યાસી યોજન અને ચાર ઓગણીસા ભાગ છે.

વિવેચન—મહાવિદેહ ક્ષેત્રની પહોળાઈ લાવવા માટે કરણમાં કહ્યા મુજબ ૬૪ થી શુભીને ૧૯૦ થી ભાગવા.

$$૧૦૦૦૦૦ \times ૬૪ = ૬૪૦૦૦૦૦$$

$$\begin{array}{r} ૧૯૦ \overline{) ૬૪૦૦ ૦ ૦ ૦} \text{ (૩૩૬૮૪ યોજન)} \\ \underline{૫૭૦} \\ ૦૭૦૦ \\ \underline{૫૭૦} \\ ૧૩૦૦ \\ \underline{૧૧૪૦} \\ ૧૬૦૦ \\ \underline{૧૫૨૦} \\ ૦૦૮૦૦ \\ \underline{૭૬૦} \\ ૪૦ \text{ યોજન} \end{array}$$

$$૪૦ \times ૧૯ = ૭૬૦$$

$$\begin{array}{r} ૧૯૦ \overline{) ૭૬૦} \text{ (૪ કલા)} \\ \underline{૭૬૦} \\ ૦૦૦ \end{array}$$

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની પહોળાઈ ૩૩૬૮૪ યોજન ૪ કલા છે.

જ પ્રમાણે દક્ષિણ તરફના ભરતક્ષેત્ર આદિની પહોળાઈ લાવવાની રીત બતાવી તે જ પ્રમાણે—તે રીત પ્રમાણે ઉત્તર બાજુથી અરવત ક્ષેત્ર આદિની પહોળાઈ બાજુવી.

અરવત ક્ષેત્રની પહોળાઈ	૫૨૬ યોજન	૬ કલાની છે,
શિખરી પર્વતની	૧૦૫૨	૧૨ " "
હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રની	૨૧૦૫	૫ " "
રુદ્રમી પર્વતની	૪૨૧૦	૧૦ " "

રમ્યક ક્ષેત્રની પહોળાઈ	૮૪૨૧ ચોજન	૧ કલાની છે.
નીલવંત પર્વતની „	૧૬૮૪૨ „	૨ „ „
મહાવિદેહ ક્ષેત્રની „	૩૩૬૮૪ „	૪ કલાની છે. ૩૨

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રો અને પર્વતોની પહોળાઈ જણાવી, હવે દક્ષિણ ભરતાર્ધ આદિના ઇંધુ કહેવા બેઠાએ, કેમકે આગળ ઇંધુના માપથી ક્ષેત્રાદિના જીવાદિક લાવવાના છે. ઇંધુના માપમા પુરેપુરા યોજન કરતા કેટલીક કલા અધિક પણ હોય છે, તેથી જીવાદિકની રીત સહેલી નથી, તે સહેલાઈથી જાણવા માટે પહેલા દક્ષિણ ભરતાર્ધ ક્ષેત્ર અને વૈતાલ્ય પર્વતની ઇંધુ કલાઓમાં કહે છે. અર્થાત્ યોજન અને કલાઓમાં ઇંધુનું પ્રમાણ નહિ કહેતા માત્ર કલાઓમાં કહે છે.

દાહિણમરહદ્ગ ઉસૂ; પળયાલ સયા કલાણુપણુવીસા ।

વેયડ્ઢે પળસયરી, ચડપળ્લ સયા કલાણં તુ ॥૩૩॥

છાયા—દક્ષિણમરતાર્ધસ્ય ઇંધુ: પશ્ચચ્ચારિંશત્ શતાનિ કલાનાં પશ્ચવિંશતિ ।

વૈતાલ્યે પશ્ચસપ્તિ ચતુ: પશ્ચાશ્ચલ્લતાનિ કલાનાં તુ ॥૩૩॥

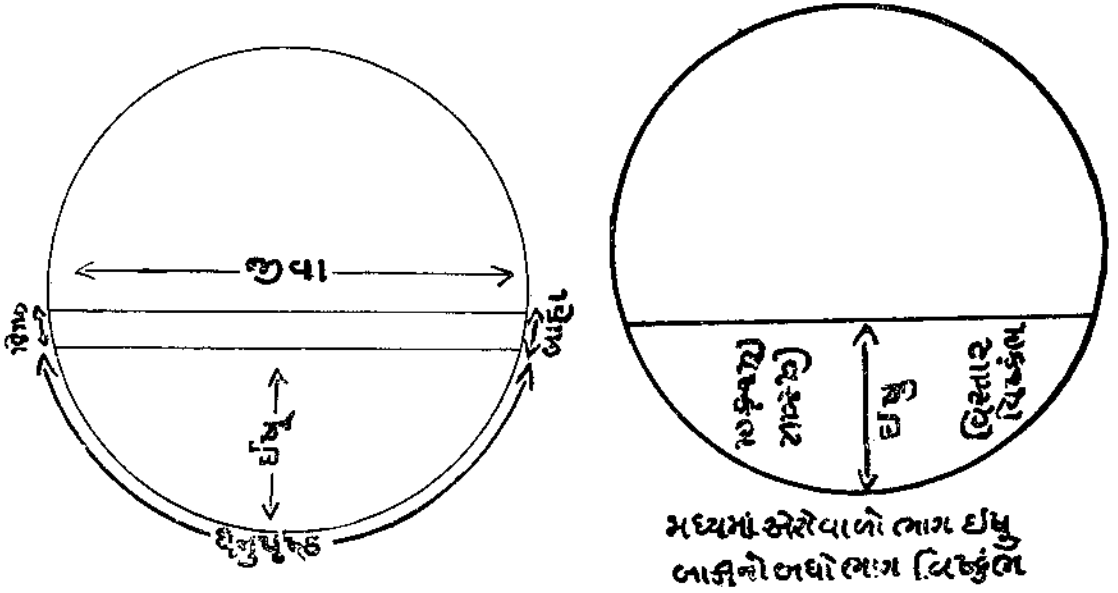
અર્થ—દક્ષિણ ભરતાર્ધની ઇંધુ પીસ્તાલીસસો પચીસ (૪૫૨૫) કલા છે, વૈતાલ્ય પર્વતની ઇંધુ ચોપનસો પંચોતેર (૫૪૭૫) કલા છે.

વિવેચન—ઇંધુ કોને કહેવાય ? ગોળ પદાર્થનો જે એક છેલ્લો દેશ (અમુક) ભાગ જે ધનુષ આકારનો થાય તેટલા દેશ ભાગને ખંડ કહેવાય. તે ખંડ સ્થાને છેલ્લો ધનુષની કામઠી સરખો ભાગ તે ધનુષ કહેવાય છે, તે ધનુષના અતિ મધ્ય ભાગથી તે ખંડના પર્યંત ભાગ સુધીનો બાણ સરખો સીધો ભાગ—પહોળાઈ તે ઇંધુ કહેવાય છે.

ખંડની પહોળાઈ તે વિષ્કંભ—વિસ્તાર કહેવાય છે અને ધનુષથી પ્રારંભીને તે ખંડની ઉત્કૃષ્ટ જગા સુધીની પહોળાઈ તે ઇંધુ કહેવાય છે. વિષ્કંભ અને ઇંધુમાં આ તફાવત છે.

ઇંધુમાં ખંડની પહોળાઈ અંતર્ગત છે અને તે ઉપરાંત ધનુષ સુધીની પહોળાઈ અધિક છે, વિષ્કંભમાં તો માત્ર ખંડ (ક્ષેત્ર કે પર્વત) ની જ પહોળાઈ ગણાય છે.

આ કારણથી ઘણાં ક્ષેત્ર-પર્વતોમાં ઇંધુથી વિષ્કંભ નાનો હોય છે, પણ પર્યંતના ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રના વિભાગમાં તો ઇંધુ અને વિષ્કંભ બન્ને સરખા હોય છે.

ધણુકલા કોને કહેવાય ? ઉપરની જે ધણુ છે તેને ૧૯ સે ગુણતાં જે આવે તે ધણુકલા કહેવાય.

ધણુ કલા કરવાનું પ્રયોજન માત્ર ગણિતની સુગમતા માટે જ છે. નહિતર અપૂર્ણાંક યોજનના ગણિત બહુ વિકટ થઈ જાય માટે બધે ધણુ કલા કરીને જ ગણિત કરવામાં આવે છે.

દક્ષિણ ભરતાર્ધનો વિક્કંભ ૨૩૮ યોજન ૩ કલા છે, તેની કલા કરવા, ૨૩૮ ને ૧૯ ગુણતાં ૪૫૨૨ કલા આવી તેમાં ૩ કલા ઉમેરતાં ૪૫૨૫ ધણુ કલા ભરતાર્ધની છે.

વૈતાલ્ય પર્વતની પહોળાઈ ૫૦ યોજનની છે. તેની કલા૩૫ ધણુ ૧૯ સે. ગુણતાં $૫૦ \times ૧૯ = ૯૫૦$ આવે અને આગળના ભરતાર્ધની કલા૩૫ ધણુ ઉમેરતાં $૯૫૦ + ૪૫૨૫ = ૫૪૭૫$ આવે. એટલે વૈતાલ્ય પર્વતની કલા ધણુ ૫૪૭૫ બાણવી. ૩૩

હવે ભરતાદિની ધણુ કહે છે.

**एग तिग सत्त पन्नरस, इगतीस तिसट्टि होइ पणनउई ।
सयवग्गसंगुणंसो, वियाण भरहाइणं उसुणो ॥३४॥**

છાયા—एकः त्रिकः सप्त पञ्चदश एकत्रिंशत् त्रिंशष्टिर्भवति पञ्चनवतिः ।

शतवर्गसंगुणांशान् विजानीहि भरतादीनामिष्टम् ॥३४॥

અર્થ—૧૦૦ નો વર્ગ કરી જ અંશ આવે તેને એક, ત્રણ, સાત, પંદર, એકત્રીસ, ત્રેંસઠ પંચાણ્ય ગુણતાં જ આવે તે ભરતાદિની ઇંધુ બાણવી.

વિવેચન—ભરતાદિની ઇંધુ કેમ બાણવી ? તો કહે છે કે ૧૦૦ નો વર્ગ કરવો જ સંખ્યા આવે તેને ક્રમસર એકથી, ૩ થી, ૭ થી, ૧૫ થી, ૩૧ થી, ૬૩ થી અને ૯૫ થી ગુણતાં જ આવે તે ક્રમસર ભરતાદિની ઇંધુ બાણવી.

વર્ગ એટલે તે સંખ્યાને તે સંખ્યાએ ગુણાકાર કરવો. તે આગળ કહી ગયા છીએ. એટલે $100 \times 100 = 10000$ દશ હજાર આવ્યા. આને ક્રમસર ૧, ૩, ૭, ૧૫, ૩૧, ૬૩, ૯૫ થી ગુણતાં ભરતાદિની ઇંધુ આવશે.

$10000 \times 1 = 10000$ ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રની ઇંધુ.

$10000 \times 3 = 30000$ હિમવંત અને શિખરી પર્વતની ઇંધુ.

$10000 \times 7 = 70000$ હેમવંત અને હિરણ્યવંત ક્ષેત્રની ઇંધુ.

$10000 \times 15 = 1,50,000$ મહાહિમવંત અને રુક્મી પર્વતની ઇંધુ.

$10000 \times 31 = 3,10,000$ હરિવર્ષ અને રમ્યકુ ક્ષેત્રની ઇંધુ.

$10000 \times 63 = 6,30,000$ નિષધ અને નીલવંત પર્વતની ઇંધુ.

$10000 \times 95 = 9,50,000$ દક્ષિણ મહાવિદેહ અને ઉત્તર મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ઇંધુ.

પહેલાં જ કહ્યું કે યોજનને ૧૯ સે ગુણતાં ઇંધુ આવે. તે ઉપર મુજબ મળી રહેશે.

ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રની પહોળાઈ પરદ યોજન ૬ કલા છે તો $19 \times 19 = 361$, $361 \times 6 = 2166$ કલા ઇંધુ આવી.

હિમવંત અને શિખરી પર્વતનો વિષ્કંભ ૧૦૫૨ યોજન ૧૨ કલા છે તો $1052 \times 19 = 19988$, $19988 \times 12 = 239856$ ઇંધુ આવી, તેમાં પૂર્વની ભરત ઐરવતની ૧૦૦૦૦ કલા ઇંધુ ઉમેરતાં ૩૦૦૦૦ કલા ઇંધુ આવી.

હેમવંત ક્ષેત્ર અને હિરણ્યવંત ક્ષેત્રની પહોળાઈ ૨૧૦૫ યોજન ૫ કલા છે તો $2105 \times 19 = 39995$, $39995 \times 5 = 199975$ તેમાં પૂર્વની હિમવંત-શિખરીની ૩૦૦૦૦ કલા ઇંધુ ઉમેરતાં ૭૦૦૦૦ કલા ઇંધુ આવી.

મહાહિમવંત પર્વત અને રુઝમી પર્વતની પહોળાઈ ૪૨૧૦ યોજન ૧૦ કલા છે તો $૪૨૧૦ \times ૧૯ = ૭૯૯૯૦$, $૭૯૯૯૦ + ૧૦ = ૮૦૦૦૦$ તેમાં પૂર્વની હેમવંત હિરણ્યવંત ક્ષેત્રની ૭૦૦૦૦ કલા ઇંધુ ઉમેરતાં ૧,૫૦૦૦૦ કલા ઇંધુ આવી.

હરિવર્ષ ક્ષેત્ર અને રમ્યક ક્ષેત્રની પહોળાઈ ૮૪૨૧ યોજન ૧ કલા છે તો $૮૪૨૧ \times ૧૯ = ૧૫૯૯૯૯$, $૧૫૯૯૯૯ + ૧ = ૧૬૦૦૦૦$ તેમાં પૂર્વની મહા-હિમવંત-રુઝમી પર્વતની ૧૫૦૦૦૦ કલા ઇંધુ ઉમેરતાં ૩,૧૦૦૦૦ કલા ઇંધુ આવી.

નિષધ પર્વત અને નીલવંત પર્વતની પહોળાઈ ૧૬૮૪૨ યોજન ૨ કલા છે તો $૧૬૮૪૨ \times ૧૯ = ૩,૧૯૯૯૮$, $૩,૧૯૯૯૮ + ૨ = ૩,૨૦૦૦૦$ તેમાં પૂર્વની હરિવર્ષ રમ્યક ક્ષેત્રની કલા ઇંધુ ઉમેરતાં ૬,૩૦૦૦૦ કલા ઇંધુ આવી.

દક્ષિણ મહાવિદેહ ક્ષેત્રની પહોળાઈ પણ ૧૬૮૪૨ યોજન ૨ કલા છે તો $૧૬૮૪૨ \times ૧૯ = ૩,૧૯૯૯૮$, $૩,૧૯૯૯૮ + ૨ = ૩,૨૦૦૦૦$ કલા ઇંધુ આવે તેમાં પૂર્વની નિષધ-નીલવંત પર્વતની ૬,૩૦૦૦૦ કલા ઇંધુ ઉમેરતાં ૯,૫૦૦૦૦ કલા ઇંધુ આવી.

આ પ્રમાણે-ગણીત પ્રમાણે દરેક ક્ષેત્ર-પર્વતની કલા ઇંધુ જાણવી. ૩૪

હવે દરેક ક્ષેત્રાદિની જીવા લાવવા માટેની રીત કહે છે.

મરહાડસૂ સોહિય, વિક્ષંભ ઇગુણવીસઇગુણાઓ ।

માગોઽવિ ય દાયવ્વો, ઇગુણવીસા ય સવ્વત્થ ॥૩૫॥

ઓગાહૂણ વિક્ષંભ, મો ય ઓગાહસંગુણં કુઝ્જા ।

ચઠહિં ગુણિયસ્સ મૂલં, મંડલચિત્તસ્સ સા જીવા ॥૩૬॥

છાયા—મરતાદીપૂન્ શોધયિન્વા વિષ્કમ્માદેકોનવિંશતિગુણાત્ ।

માગોઽપિ ચ દાતવ્ય ઇકોનવિંશત્યા ચ સર્વત્ર ॥૩૫॥

અવગાહોનં વિષ્કમ્મં મો ચ અવગાહસંગુણં કુર્યાત્ ।

ચતુર્ધિગુણિતસ્ય મૂલં મણ્ડલ-(વૃત્ત) ક્ષેત્રસ્ય સા જીવા ॥૩૬॥

અર્થ—જંપૂદ્રીપતી પહોળાઈને ઓગણીસે ગુણી, તેમાંથી ભરતાદિની કલા ઇંધુ બાદ કરવી, અવગાહ-પહોળાઈ ઓછી કરી, જ શેષ રહે તેને અવગાહથી ગુણાકાર કરવો, ત્યાર પછી તેને ચારે ગુણીને વર્ગભૂજ કાઢવો. જ વર્ગમૂલ આવે તે ગોળ

પદાર્થની જીવા જાણવી. જેમ ઉપર કલા કરવા માટે ઓગણીસથી ગુણાકાર કરતા હતા તેમ કલાના યોજન કરવા ભાગાકાર પણ ઓગણીસથી કરવો.

વિવેચન—ગોળ પદાર્થ—ગોળ ક્ષેત્રની જીવા કાઢવા માટે.

૧. જે ગોળ પદાર્થ હોય તેનો જે વિસ્તાર હોય તેની કલા કરવી, એટલે ૧૯થી ગુણાકાર કરવો પછી.

૨. જેની જીવા કાઢવી હોય તેની જે ઇષ્ટિકલા હોય તે તેમાંથી બાદ કરવી સાર પછી,

૩. જે બાકી રહે તેને ઇષ્ટિકલાથી ગુણતા જે આવે તેને ચારે ગુણીને તેનું વર્ગમૂલ કાઢવું. વર્ગમૂલ કાઢતાં જે છેલ્લી થોડી શેષ રહે તે ગણતરીમાં લેવાની નથી.

૪. જે વર્ગમૂલ આવે તેના યોજન કરવા ૧૯થી ભાગાકાર કરવો, જે આવે તે તેની જીવા જાણવી.

દા. ત. દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવા કાઢવી છે. તો તે કાઢવા નીચે મુજબ ગણીત કરવું. આ મુજબ બીજા કોત્રોનું પણ ગણિત સમજી લેવું.

જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર ૧૦૦૦૦૦ યોજન છે. તેના ઇષ્ટ કરવા ૧૯ થી ગુણતાં ૧૯૦૦૦૦૦, આવ્યા.

હવે ભરતાર્ધની ઇષ્ટ ૪૫૨૫ છે તે બાદ કરવી.

$$\begin{array}{r}
 ૧૯૦૦૦૦૦ \\
 \times ૪૫૨૫ \\
 \hline
 ૯૫૪૫૦૦૦ \\
 ૧૯૯૫૪૦૫ \\
 \times ૪૫૨૫ \\
 \hline
 ૯૪૭૭૩૭૫ \\
 ૩૭૯૦૯૫૦ \times \\
 ૯૪૭૭૩૭૫ \times \times \\
 ૭૫૮૧૯૦૦ \times \times \times \\
 \hline
 ૮૫૭૭૦૨૪૩૭૫
 \end{array}
 \begin{array}{l}
 \text{હવે ભરતાર્ધથી ઇષ્ટ ૪૫૨૫ થી ગુણવા.} \\
 \\
 \\
 \\
 \\
 \\
 \text{ફરી ૪થી ગુણવા} \\
 ૮૫૭૭૦૨૪૩૭૫ \\
 \times ૪ \\
 \hline
 ૩૪૩૦૮૦૯૭૫૦૦
 \end{array}$$

આ સંખ્યાનું વર્ગમૂલની રીત પ્રમાણે વર્ગમૂલ કાઢતાં ૧૮૫૨૨૪ ઇષ્ટ કલા,
શેષ ૧૬૭૩૨૪ વધ્યા
છેદરાશી ૩૭૦૪૪૮

૧	૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦ ૧૮૫૨૨૪ વર્ગમૂલ	
૧	૧	
૨૮	૨૪૩	યોજન કરવા ૧૯થી ભાગવા.
૮	૨૨૪	
૩૬૫	૦૧૬૦૮	૧૯)૧૮૫ ૨ ૨ ૪ (૬૭૪૮ યોજન
૫	૧૮૨૫	૧૭૧
૩૭૦૨	૦૦૮૩૦૬	૦૧૪૨
૨	૭૪૦૪	૧૩૩
૩૭૦૪૨	૦૬૦૫૭૫	૦૦૬૨
૨	૭૪૦૮૪	૭૬
૩૭૦૪૪૪	૧૬૪૬૧૦૦	૧૬૪
૪	૧૪૮૧૭૬૬	૧૫૨
૩૭૦૪૪૮	૦૧૬૭૩૨૪ શેષ	૧૨ કલા
છેદરાશી		

૬૭૪૮ યોજન ૧૨ કલા ભરતાર્થની જીવા બાણવી.

આ રીત પ્રમાણે બીજા ક્ષેત્રોની જીવા કાઢવી. ૩૫-૩૬

હવે ઉપરના કરણ-રીત પ્રમાણે દક્ષિણ ભરતાર્થની જીવા આવી તેજ કહે છે.

જોયણસહસ્ત્રનવગં, સત્તેવ સયા હવંતિ અડયાલા ।

વારસ ય કલા સકલા, દાહિણભરહદ્ધજીવાઓ ॥૩૭॥

છાયા—યોજનસહસ્ત્રનવકં સત્તેવ શતાનિ ભવન્તિ અષ્ટચત્વારિંશત્ ।

દ્વાદશ ચ કલાઃ સકલા દક્ષિણભરતાર્થસ્ય જીવા ॥૩૭॥

અર્થ—નવ હજાર સાતસો અડતાલીસ યોજન અને સાધિક બાર કલા દક્ષિણ ભરતાર્થની જીવા થાય છે.

વિવેચન—દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવા ૯૭૪૮ યોજન, ૧૨ કલા અને કંઈક અધિક કલા થાય છે. ૩૭

દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવા કહી, ખાટીના વૈતાલ્ય પર્વત આદિની જીવા આગળ કહેવામાં આવશે. હવે વૃત્ત મંડલનો વિષ્કંભ લાવવાની રીત કહે છે.

**जीवावर्गं उमुणा, चउरब्भत्येण विभयजं लद्धं ।
तं उमुसहियं जाणसु, नियमा वट्टस्स विक्खंभं ॥ ૩૮ ॥**

છાયા—जीवावर्गमिषुणा चतुरभ्यस्तेन विभज्य यत् लब्धम् ।

तदिषुसहितं जानीहि नियमाद् वृत्तस्य विष्कम्भम् ॥ ૩૮ ॥

અર્થ—જીવાનો વર્ગ કરવો. પૂર્વે વર્ગમૂલ કાઢતાં વધેલા ઈષુ ઉમેરવા, પછી ઇષુને ચારે ગુણી જે આવે તેનાથી જીવા વર્ગને ભાગવા. તેમાં ઈષુ ઉમેરવા, જે આવે તે નિયમા ગોળ પદાર્થનો વિષ્કંભ-વિસ્તાર બાણવો.

વિવેચન—કોઈ પણ ગોળ પદાર્થની પહોળાઈ કાઢવી હોય તો તેની રીત બતાવે છે.

૧. જીવાનો વર્ગ કરવો, પછી

૨. જેની પહોળાઈ કાઢવી હોય તેની જીવા લાવવા માટે વર્ગમૂલ કાઢતાં વધેલી શેષ ઉમેરવી.

૩. જે ક્ષેત્રની જીવાથી ગણિત શરૂ કર્યું હોય તેના ઈષુને ચારે ગુણવા.

૪. પછી જીવા વર્ગને તેનાથી (ચારે ગુણેલા ઈષુથી) ભાગવા. પછી

૫. જે આવે તેમાં તે ક્ષેત્રના ઇષુ ઉમેરવા.

૬. પછી યોજન કરવા માટે ૧૯થી ભાગવા.

જે આવે તે તેના ગોળ પદાર્થની પહોળાઈ બાણવી.

દા. ત. દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવાથી આખા ગોળ પદાર્થનો-જ્યૌદ્વીપની પહોળાઈ બાણવી છે, તો નીચે મુજબ ગણિત કરવાથી આખા ગોળ પદાર્થની પહોળાઈ આવશે.

૧. દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવા ૯૭૪૮ યોજન ૧૨ કલા છે. કલા કરવા માટે ૧૯સે ગુણતાં, $૯૭૪૮ \times ૧૯ = ૧૮૫૨૧૨$, $૧૮૫૨૧૨ + ૧૨ = ૧૮૫૨૨૪$ વર્ગ કરવા, $૧૮૫૨૨૪ \times ૧૮૫૨૨૪ = ૩૪૩૦૭૬૩૦૧૭૬$ વર્ગ થયો.

૨. વર્ગમૂલની શેષ ૧૬૭૩૨૪ છે તે વર્ગમાં ઉમેરતાં ૩૪૩૦૭૯૩૦૧૭૬+
૧૬૭૩૨૪=૩૪૩૦૮૦૯૭૫૦૦ પૂર્ણ જીવા વર્ગ થયો.

૩. દક્ષિણ ભરતાર્ધની ઇંધુ ૪૫૨૫ છે તેને ચારે ગુણતાં ૪૫૨૫×૪=૧૮૧૦૦.

૪. જીવા વર્ગ ૩૪૩૦૮૦૯૭૫૦૦ને ૧૮૧૦૦થી ભાગતા ૩૪૩૦૮૦૯૭૫૦૦÷
૧૮૧૦૦=૧૮૯૫૪૭૫ આવ્યા.

૫. દક્ષિણ ભરતાર્ધના ૪૫૨૫ ઇંધુ ઉમેરતા, ૧૮૯૫૪૭૫+૪૫૨૫=૧૯૦૦૦૦૦
ઇંધુ આવ્યા.

૬. યોજન કરવા ૧૯સે ભાગતા ૧૯૦૦૦૦૦÷૧૯=૧૦૦૦૦૦ આવ્યા.

આ આખા ગોળ પદાર્થ—જંબૂદ્વીપની પહોળાઇ ૧૦૦૦૦૦ યોજનની બાજુવી.

આ પ્રમાણે ગણિત કરવા વડે વૈતાલ્ય પર્વત આદિના જીવા વર્ગ અને ઇંધુ
વડે જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર એક લાખ યોજનનો લાવવો. ૩૮

હવે ધનુષ્ટ લાવવાની રીત કહે છે.

उसुवर्गं छगुणियं, जीवावर्गमि पक्खिवित्ताणं ।

जं तस्स वर्गमूलं, तं धणूपट्टं वियाणाहि ॥ ૩૯ ॥

છાયા—इषुवर्गं षट्गुणितं जीवावर्गे प्रक्षिप्य ।

यत् तस्य वर्गमूलं तद् धणुपट्टं विजानीहि ॥૩૯॥

અર્થ—ઇષુનો વર્ગ કરી તેને છએ ગુણવા પછી જીવાવર્ગમાં નાખવા, તેનું જ
વર્ગમૂલ તે ધનુષ્ટ બાજુવું.

વિવેચન—ગોળ આકારે રહેલું ઠાઠ પણ ક્ષેત્ર કે પર્વતનું ધનુષ્ટ કાઢવું હોય
તો તે ક્ષેત્રની જ ઇંધુ હોય તેનો વર્ગ કરવો, પછી તેને છગુણા કરવા, જ આવે તે
તે ક્ષેત્રની જીવાનો વર્ગ કરીને તેમાં ઉમેરવા, પછી તેનું વર્ગમૂલ કાઢવું અને યોજન
કરવા, ૧૯સે ભાગવા. જ આવે તે તે ક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ બાજુવું.

૧. ઇષુનો વર્ગ કરવો.

૨. પછી તેને છએ ગુણવા.

૩. તે ક્ષેત્રની જીવાનો વર્ગ કરી તેમાં છગુણા કરેલ ઇંધુ ઉમેરવા.

૪. પછી તેનું વર્ગમૂલ કાઢવું.

૫. યોજન કરવા ૧૯સે ભાગવા.

જ આવે તેને ધનુષ્ટ જાણવું.

ઠા. ત. ભરત ક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ જાણવું છે તો—

૧. ભરત ક્ષેત્રની ઇંધુ ૧૦૦૦૦ છે, તેનો વર્ગ કરવા $૧૦૦૦૦ \times ૧૦૦૦૦ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦$.

૨. તેને છએ ગુણતાં $૧૦૦૦૦૦૦૦૦ \times ૬ = ૬૦૦૦૦૦૦૦૦$.

૩. ભરતક્ષેત્રની જીવા ૧૪૪૭૧ યોજન ૫ કલા છે. યોજનની કલા કરવા $૧૪૪૭૧ \times ૧૯ = ૨૭૪૯૪૯$, $૨૭૪૯૪૯ + ૫ = ૨૭૪૯૫૪$, તેનો વર્ગ કરવા $૨૭૪૯૫૪ \times ૨૭૪૯૫૪ = ૭૫૫૯૯૭૦૨૧૧૬$, શેષ ૨૯૭૮૮૪ ઉમેરતાં $૭૫૫૯૯૭૦૨૧૧૬ + ૨૯૭૮૮૪ = ૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦$, આમાં છગુણા કરેલ ઇંધુ ઉમેરવા $૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦ + ૬૦૦૦૦૦૦૦૦$ છગુણા ઇંધુ વર્ગ = ૭૬૨૦૦૦૦૦૦૦૦ આ સંખ્યાનો વર્ગમૂળ કાઢતાં.

૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧

૨) ૭૬૨૦૦૦૦૦૦૦૦ (૨૭૬૦૪૩ વર્ગમૂલ.

૨	૪
૪૭	૩૬૨
૭	૩૨૬
૫૪૬	૦૩૩૦૦
૬	૩૨૭૬
૫૫૨૦૪	૦૦૨૪૦૦૦૦
૪	૦૨૨૦૮૧૬૦૦
૫૫૨૦૮૩	૦૧૬૧૮૪૦૦
છેદરાશી	૧૬૫૬૨૪૬
	૨૬૨૧૫૧૧૧
	૨૭૬૦૪૩
	૫૫૨૦૮૩

યોજન કરવા ૧૯થી ભાગવા.
૧૯) ૨૭૬૦૪૩ (૧૪૫૨૮ યોજન
૧૯
૦૮૬
૭૬
૧૦૦
૬૫
૦૦૫૪
૩૮
૧૬૩
૧૫૨
૦૧૧ કલા

૨૭૬૦૪૩ વર્ગમૂલ, ૨૬૨૧૫૧ શેષ, ૫૫૨૦૮૬ છેદરાશી—ભાજક આવે.

૨૭૬૦૪૩ના યોજન કરવા ૧૯સે ભાગતા ૧૪૫૨૮ યોજન ૧૧ કલા આવી.

ભરતક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ ૧૪૫૨૮ યોજન ૧૧ કલા જાણવી.

અન્ય સ્થાને પણ ધનુપૃષ્ઠ માટે 'ઇષુ વર્ગસ્ય ષટ્ગુણ્યસ્ય જીવાવર્ગયુતસ્ય મૂલં ધનુઃપૃષ્ઠમ્' આ જ રીતે કહેલી છે અને આ રીત પ્રમાણે અંશકાર આગળ દરેક ક્ષેત્ર અને પર્વત માટે ધનુપૃષ્ઠ જણાવશે. ૩૯

હવે ઇષુ લાવવાની રીત કહે છે.

**ધણુવર્ગાઓ નિયમા, જીવાવર્ગં વિસોહિયત્તા ણં।
સેસસ્મ ય છન્માણ, જં મૂલં તં ઉસૂ હોઙ્ ॥૪૦॥**

છાયા— ધનુવર્ગાન્નિયમાઙ્ગીવાવર્ગં વિશોધ્ય ।

શેષસ્ય ચ ષટ્માગે યત્ મૂલં તદિષુર્ભવતિ ॥૪૦॥

અર્થ—ધનુપૃષ્ઠવર્ગમાંથી જીવાવર્ગ બાદ કરવો, બાકી રહે તેને છથી ભાગવા, તેનું વર્ગમૂલ કાઢવું જ આવે તે ઇષુ થાય.

વિવેચન—પહેલા દરેક ક્ષેત્રાદિની ઇષુ કહી ગયા છે, પણ ઇષુ કેવી રીતે જાણવી, તે માટે આ ગાથામાં તેની રીત બતાવી બતાવે છે.

૧. ધનુપૃષ્ઠવર્ગમાંથી જીવાવર્ગ બાદ કરવા.
૨. બાકી રહે તેને છથી ભાગાકાર કરવો.
૩. તેનું વર્ગમૂળ કાઢવું.
૪. યોજન લાવવા ૧૯સે ભાગવા.
- જ આવે તે ઇષુ જાણવા.

દા. ત. દક્ષિણ ભરતાર્ધનું ધનુપૃષ્ઠ આગળી ગાથાના કરણ મુજબ ૯૭૬૬ યોજન ૧ કલા છે, હવે યોજનની કલા કરવા ૧૯સે ગુણવા, $૯૭૬૬ \times ૧૯ = ૧૮૫૫૫૪$, $૧૮૫૫૫૪ + ૧ = ૧૮૫૫૫૫$, વર્ગ કરવા $૧૮૫૫૫૫ \times ૧૮૫૫૫૫ = ૩૪૪૩૦૬૫૮૦૨૫$ આવ્યા; તેમાંથી જીવાવર્ગ ૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦ બાદ કરતાં $= ૦૧૨૨૮૫૩૭૫૦$, તેને

૨. છથી ભાગતા $૧૨૨૮૫૩૭૫૦ \div ૬ = ૨૦૪૭૫૬૨૫$ આવ્યા,

૩. ૨૦૪૭૫૬૨૫નું વર્ગમૂલ કાઢતા, ૪૫૨૫ આવ્યા

૪) ૨૦ ૪૭ ૫૬૨૫ (૪૫૨૫ વર્ગમૂલ	
૪ ૧૬	
૮૫ ૦૪૪૭	
૫ ૪૨૫	
૬૦૨ ૦૨૨૫૬	
૨ ૧૮૦૪	
૬૦૪૫ ૦૪૫૨૨૫	
૫ ૪૫૨૨૫	
૬૦૫૦ ૦૦૦૦૦	

યોજન કરવા ૧૬થી ભાગવા	
૧૬)૪૫૨૫ (૨૩૮ યોજન	
૩૮	
૦૭૨	
૫૭	
૧૫૫	
૧૫૨	
૦૦૩	
કલા	

૪. યોજન કરવાં ૪૫૨૫÷૧૬=૨૩૮ યોજન ૩ કલા આવી.
દક્ષિણ ભરતાર્ધની ૨૩૮ યોજન ૩ કલાની ઇંધુ બાણવી.
આં પ્રમાણે બીજા ક્ષેત્રો આદિની ઇંધુ કાઢવા. ૪૦
હવે ઇંધુ લાવવાની રીત બતાવે છે.

**જીવાવિક્ષંભાણં, વગ્ગવિસેસસ્સ વગ્ગમૂલં જં ।
વિક્ષંભાઓ સુદ્ધં, તસ્સદ્ધમિસું વિયાણાહિ ॥ ૪૧ ॥**

છાયા— જીવાવિક્ષમ્ભયોર્વર્ગવિશેષસ્ય વર્ગમૂલં યત્ ।

વિક્ષમ્ભાચ્છુદ્ધં તસ્યાર્ધમિષું વિજાણીહિ ॥૪૧॥

અર્થ—જીવા અને વિષ્કંભના વર્ગ વિશેષનું વર્ગમૂલ આવે તે વિષ્કંભમાંથી બાદ કરી, તેનું અડધું ઇંધુ બાણે.

વિવેચન—ઇંધુ લાવવાની એક રીત ૪૦મી ગાથામાં કહી, આ ગાથામાં તેની બીજી રીત જણાવે છે. આ બીજી રીતમાં—

૧. જીવાનું વર્ગમૂલ વિષ્કંભના વર્ગમૂલમાંથી બાદ કરવું.
૨. જ આવે તેનું વર્ગમૂલ કાઢીને વિષ્કંભમાંથી બાદ કરવા.
૩. પછી તેનું અડધું કરવું.
૪. યોજન કરવા ૧૬સે ભાગવા.

જે ક્ષેત્રની ઇપ્સુ બણવી હોય તેની જીવાનો વર્ગ કરવો, તે વર્ગ જંખૂદ્રીપના વિષ્કંભના વર્ગમાંથી બાદ કરવો. શેષનો વર્ગમૂલ કાઢવો અને વિષ્કંભમાંથી બાદ કરવા, ત્યારબાદ શેષનું અડધું કરવું, પછી ૧૮સે ભાગી યોજન કાઢવાથી તે ક્ષેત્રની ઇપ્સુ આવશે.

ઇપ્સુ માટે બીજું કહ્યું છે કે ‘જ્યાવિષ્કમ્મયોર્વર્ગવિશ્લેષમૂલં વિષ્કમ્માત્ શોધ્યં શેષાર્ધમિપ્સુઃ’ જીવાનો વર્ગ વિષ્કંભના વર્ગમાંથી બાદ કરવો, શેષનું વર્ગમૂલ કાઢવું, તે વર્ગમૂલ જંખૂદ્રીપના વિષ્કંભમાંથી બાદ કરી, શેષનું અડધું કરવું. જે રહે તે ઇપ્સુ બણવું. ૪૧

હવે ઉપરના કરણની વ્યાખ્યા ગાથામાં કહે છે.

**ગુણવીસલક્ષતગુણ, જીવાવર્ગં વિસોહિઙ્ગિત્તો ।
મૂલં લક્ષગુણવીસમુદ્ધદલસવ્વ ઉસુકરણં ॥૪૨॥**

છાયા— एकोनविंशतिलक्षाणि तद्गुणः जीवावर्गं विशोध्य एतस्मात् ।

मूलं लक्षैकोनविंशतेः शुद्धं दलं सर्वस्य इषुकरणम् ॥४२॥

અર્થ—(જંખૂદ્રીપનો જે વિષ્કંભ) ૧૯૦૦૦૦૦૦ને ૧૯૦૦૦૦૦૦ ગુણી, તેમાંથી (વિવક્ષિત ક્ષેત્રાદિનો) જીવાવર્ગ બાદ કરી, શેષનું વર્ગમૂલ કાઢી, ૧૯૦૦૦૦૦ માંથી બાદ કરી શેષના અડધા કરવા, જે આવે તે ઇપ્સુ. આ પણ ઇપ્સુ કાઢવાની રીત છે.

વિવેચન—જંખૂદ્રીપની કલા ૧૯૦૦૦૦૦૦×૧૯૦૦૦૦૦=૩૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આવ્યા. તેમાંથી

દક્ષિણરતાર્ધનો જીવા વર્ગ ૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦, બાદ કરવો

૩૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

બ— ૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦

૩૫૭૫૧૯૧૯૦૨૫૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં

www.jainelibrary.org

વિવેચન—આ ગાથામાં દક્ષિણ ભરતાર્ધનું ધનુપૃષ્ઠ ૯૭૬૬ યોજન અને એક કલાથી અધિક કહ્યું છે. ૩૯મી ગાથામાં ખતાવેલી રીત મુજબ ગણિત કરતાં આ માપ આવે ‘શ્ચુવર્ગે ષડ્ગુણં જીવાવર્ગે પ્રક્ષિપ્ય યત્તસ્ય વર્ગમૂલ તદ્ ધનુઃપૃષ્ઠમ્ ।’

ઇષુનો વર્ગ કરી છ ગુણા કરવા. દક્ષિણ ભરતાર્ધની ઇષુ ૪૫૨૫ છે, એટલે વર્ગ કરવા $4525 \times 4525 = 20475625$, હવે છથી ગુણવા. $20475625 \times 6 = 122853750$.

દક્ષિણ ભરતાર્ધનો જીવા વર્ગ ૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦.

છ ગુણા ઇષુ વર્ગ અને જીવા વર્ગ બન્નેનો સરવાળો કરવો.

૧૨૨૮૫૩૭૫૦ છ ગુણા ઇષુ વર્ગ

૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦ જીવા વર્ગ

૩૪૪૩૦૯૫૧૨૫૦ હવે આનું વર્ગમૂલ કરતાં ૧૮૫૫૫૫, શેષ

૧) ૩૪૪૩૦૯૫૧૨૫૦ (૧૮૫૫૫૫ વર્ગમૂલ.

૧	૧
૨૮	૨૪૪
૮	૨૨૪
૩૬૫	૦૨૦૩૦
૫	૧૮૨૫
૩૭૦૫	૦૨૦૫૬૫
૫	૧૮૫૨૫
૩૭૧૦૫	૦૨૦૭૦૧૨
૫	૧૮૫૫૨૫
૩૭૧૧૦૫	૦૨૧૪૮૭૫૦
૫	૧૮૫૫૫૨૫
૩૭૧૧૧૦	૨૬૩૨૨૫

યોજન કરવા ૧૯થી ભાગવા

૧૯) ૧૮૫૫૫૫ (૯૭૬૬ યોજન.

૧૭૧
૧૪૫
૧૩૩
૦૧૨૫
૧૧૪
૦૧૧૫
૧૧૪
૦૦૧ કલા

શેષ ૨૬૩૨૧૫, છેદાશી ૩૭૧૧૧૦ આવે.

૧૮૫૫૫૫ના યોજન કાઢવા ૧૯થી ભાગતા ૯૭૬૬ યોજન ૧ કલા દક્ષિણ ભરતાર્ધનું ધનુપૃષ્ઠ આવ્યું. ૪૩

હવે વૈતાલ્ય પર્વતની જીવા કહે છે.

**દસ ચૈવ સહસ્સાઈ, જીવા સત્ત સયાઈ વીસાઈ ।
વારસ ય કલા ડના, વેયડ્ઢગિરિસ્સ વિન્નેયા ॥૪૪॥**

છાયા—દશ ચૈવ સહસ્રાણિ જીવા સપ્તશતાનિ વિંશત્યધિકાનિ ।

દ્વાદશ ચ કલા ડના વૈતાલ્યગિરેવિન્નેયાઃ ॥૪૪॥

અર્થ—વૈતાલ્ય પર્વતની જીવા દશ હજાર સાતસો વીસ યોજન અને કંઈક ન્યૂન બાર કલા બાજુવી.

વિવેચન—વૈતાલ્ય પર્વતની જીવા ૧૦૭૨૦ યોજન અને કંઈક ન્યૂન ૧૨ કલા બાજુવી. તેની રીત ૩૫-૩૬મી ગાથામાં બતાવ્યા પ્રમાણે ગણતાં ઉપર પ્રમાણે મળી રહેશે તે આ પ્રમાણે—

જંબૂદ્વીપનો વિષ્કંભ ૧૬૦૦૦૦૦ કલા૩૫ છે. તેમાંથી વૈતાલ્ય પર્વતની ઈંધુ ૫૪૭૫ બાદ કરવી. ૧૬૦૦૦૦૦-૫૪૭૫=૧૬૮૪૫૨૫ આવી, ૫૪૭૫ ઇંધુથી ગુણતા. ૧૬૮૪૫૨૫×૫૪૭૫=૧૦૩૭૨૫૨૪૩૭૫. વળી ૪થી ગુણતાં, ૧૦૩૭૨૫૨૪૩૭૫×૪=૪૧૪૯૦૦૯૭૫૦૦ તેનું વર્ગમૂલ કાઢતાં ૨૦૩૬૯૧, શેષ ૭૪૦૧૬, છેદરાશી ૪૦૭૩૮૨.

૨ | ૪૧ ૪ ૯ ૦૦ ૯૭૫ ૦૦ | ૨૦૩૬૯૧ વર્ગમૂલ

૨	૪
૪૦૩	૦૧૪૯૦
૩	૧૨૦૬
૪૦૬૬	૨૮૧૦૬
૬	૨૪૩૬૬
૪૦૭૨૯	૩૭૧૩૭૫
૯	૩૬૬૫૬૧
૪૦૭૩૮૧	૦૦૪૮૧૪૦૦
૧	૪૦૭૩૮૧
૪૦૭૩૮૨	૦૭૪૦૧૬ શેષ
છેદરાશી	

યોજન કરતા ૧૯થી ભાગવા.

૧૬
૧૩૬
૧૩૩
૦૦૩૬
૩૮
૦૧૧ કલા

વર્ગમૂલ ૨૦૩૬૯૧ $\frac{૭૪૦૧૬}{૪૦૭૩૮૨}$

૨૦૩૬૯૧ના યોજન કરવા ૧૬સે ભાગતાં ૧૦૭૨૦ યોજન ૧૧ કલા આવી. શેષરાશી ગણતાં કંઈક ન્યૂન ૧૨ કલા વૈતાલ્ય પર્વતની જીવા બાણવી. ૪૪

હવે વૈતાલ્ય પર્વતનું ધનુષ્ટ કહે છે.

**દસ ચેવ સહસ્સાઈ, સત્તેવ સયા હવંતિ તેયાલા।
ધણુપટ્ટં વેયહ્લે, કલા ય પન્નરસ હવંતિ ॥૪૫॥**

છાયા— દશઃ ચૈવ સહસ્રાણિ સત્તૈવ શતાનિ ભવન્તિ ત્રિચ્ચારિંશત્ ।
ધનુઃપટ્ટં વૈતાલ્યે કલાશ્ચ પચ્ચદશ ભવન્તિ ॥૪૫॥

અર્થ—વૈતાલ્ય પર્વતનું ધનુષ્ટ દશ હજાર સાતસો તેંતાલીસ યોજન અને પંદર કલા થાય છે.

વિવેચન—વૈતાલ્ય પર્વતનું ધનુષ્ટ ૧૦૭૪૩ યોજન અને ૧૫ કલા થાય છે. ગાથા ઉદની રીત મુજબ આ પ્રમાણે—

ધ્રુવો વર્ગ કરી છગુણ કરવા, પછી તે જીવા વર્ગમાં નાખવા, અને તેનું વર્ગમૂલ કાઢવું જ આવે તે ધનુષ્ટ થાય.

વૈતાલ્ય પર્વતની ધ્રુવ ૫૪૭૫ છે તેનો વર્ગ ૨૯૯૭૫૬૨૫ થયો તેના છગુણ કરતાં ૨૯૯૭૫૬૨૫×૬=૧૭૯૮૫૩૭૫૦ થાય.

વૈતાલ્ય પર્વતનો જીવા વર્ગ ૪૧૪૬૦૦૬૭૫૦૦ છે. બન્નેનો સરવાળો કરતા.

$$\begin{array}{r} ૪૧૪૬૦૦૬૭૫૦૦ \\ + \quad ૧૭૯૮૫૩૭૫૦ \\ \hline \end{array}$$

૪૧૬૬૬૬૫૧૨૫૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં

૨)	૪૧૬૬૬૬૫૧૨૫૦(૨૦૪૧૩૨ વર્ગમૂલ.	યોજન કરવા ૧૬થી ભાગવા.
૨	૪	૧૬
૪૦૪	૦૧૬૬૬	૧૬૧
૪	૧૬૧૬	૧૩૩
૪૦૮૧	૦૫૩૬૫	૦૦૮૩
૧	૪૦૮૧	૭૬
૪૦૮૨૩	૧૩૧૪૧૨	૦૭૨
૩	૧૨૨૪૬૬	૫૭
૪૦૮૨૬૨	૦૦૮૬૪૩૫૦	૧૫
૨	૮૧૬૫૨૪	કલા
૪૦૨૬૪	૭૭૮૨૬	
છેદરાશી	શેષ	

$$૨૦૪૧૩૨ \frac{૭૭૮૨૬}{૪૦૮૨૬૧}$$

૨૦૪૧૭૨, શેષ ૭૭૮૨૬, છેદરાશી ૪૦૮૨૬૪.

૨૦૪૧૩૨ના યોજન કરવા ૧૬સે ભાગતા, ૧૦૭૪૩ યોજન ૧૫ કલા વૈતાલ્ય પર્વતનું ધનુષ્ટ આળ્યું. ૪૫ હવે વૈતાલ્ય પર્વતની બાહા કહેવી જોઈએ. સામાન્યે કરીને બાહા કાઢવાની રીત બતાવે છે.

મહયા ધણુપટ્ટાઓ, ડહરાગં સોહિયાહિ ધણુપટ્ટં ।

જં તત્થ હવઙ્ગ સેસં, તસ્સદ્ધે નિદ્ધિસે વાહં ॥૪૬॥

છાયા— મહતઃ ધનુષ્ટાત્ ડહરકં (લઘુ) શોધય ધનુઃ પૃષ્ઠમ્ ।

યત્ર તત્ર ભવતિ શેષં તસ્યાર્દ્રે નિર્દિશેત્ વાહુમ્ ॥૪૬॥

અર્થ—મોટા ધનુષ્ટમાંથી નાનું ધનુષ્ટ બાહ કરવું, જે બાકી રહે તેનું અડધું કરવું જે આવે તે બાહા થાય છે.

વિવેચન—બાહા એટલે ગોળાકાર જે વસ્તુ હોય તેમાંના છેડા સિવાયના કોઈ એક ક્ષેત્ર આદિના ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળાઈ સિવાયના પૂર્વ-પશ્ચિમ બાજુના અંત ભાગના બન્ને છેડાના જે પડખા, તે પડખાની પહોળાઈ તે બાહા કહેવાય છે.

છેડા સિવાયના એટલે ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર સિવાયના વચમાં રહેલા ક્ષેત્ર પર્વતોને બાહ્ય હોય.

હવે જે સ્થાનની બાહ્ય બાજુની હોય તેનાં મોટા ધનુષ્યમાંથી તેનું નાનું ધનુષ્ય બાદ કરવું. જે બાકી રહે તેનું અડધું કરવું. જે આવે તે તેની બાહ્ય બાજુની.

દષ્ટાંત ૪૮મી ગાથા વખતે કહેવામાં આવશે. ૪૬

હવે મતાંતરે બાહ્યની રીત કહે છે.

**જીવાણ વિસેસદલં, વગિયમોલંબવગ્ગસંજુત્તં ।
તં તસ્મ વગ્ગમૂલં, સા બાહ્યા હોઽ નાયવ્વા ॥૪૭॥**

છાયા— જીવયોર્વિશેષદલં વગિતમવલંબ્ય વર્ગસંયુક્તમ્ ।

યત્ તસ્ય વર્ગમૂલં સા બાહુર્ભવતિ જ્ઞાતવ્યા ॥૪૭॥

અર્થ—મોટી જીવામાંથી નાની જીવા બાદ કરવી, તેનું અડધું કરવું, પછી તેનો વર્ગ કરવો, તેમાં ક્ષેત્રના વિસ્તારનો વર્ગ ઉમેરવો, પછી તેનું વર્ગમૂલ તે બાહ્ય થાય છે એમ બાજુનું.

વિવેચન—આ રીત જે બાજુની છે તેમાં ગણિત ધણું કરવાનું હોવાથી તથા દોષવાળી હોવાથી ઉપયોગમાં લેવાતી નથી. માત્ર પહેલી રીત સરળ હોવાથી બધે પહેલી રીત પ્રમાણે ગણવામાં આવશે. ૪૭

બાહ્યની રીત કહી, હવે વૈતાલ્ય પર્વતની બાહ્ય કહે છે.

**સોલસ ચેવ કલાઓ, અહિયાઓ હંતિ અદ્ધમાગેણં ।
બાહ્યા વેયડ્ડસ્સ ઉ, અદ્ધાસીયા સયા ચડરો ॥૪૮॥**

છાયા— ષોડશઃ ચૈવ કલાઃ અધિકા ભવન્તિ અર્ધમાગેન ।

બાહુઃ વૈતાલ્યસ્ય તુ અષ્ટાશીતિ શતાનિ ચચ્ચારિ ॥૪૮॥

અર્થ—વૈતાલ્ય પર્વતની બાહ્ય ચારસો અઠ્યાસી યોજન અર્ધ ભાગથી અધિક સોળ કલા હોય છે.

વિવેચન—વૈતાલ્ય પર્વતની ખાહા ૪૮૮ યોજન ૧૬૥ કલાની છે. તે ૪૬મી ગાથાની રીત મુજબ આ પ્રમાણે આવે.

મોટું ધનુષ્ટ કાને કહેવાય ? જ ક્ષેત્ર-પર્વતનું પોતાનું ધનુષ્ટ હોય તે તેનું મોટું ધનુષ્ટ કહેવાય.

નાનું ધનુષ્ટ કાને કહેવાય ? વિવક્ષિત ક્ષેત્રથી પહેલું ધનુષ્ટ હોય તે નાનું ધનુષ્ટ કહેવાય.

મોટા ધનુષ્ટમાંથી નાનું ધનુષ્ટ બાદ કરવાનું છે. એટલે

વૈતાલ્ય પર્વતનું મોટું ધનુષ્ટ ૧૦૭૪૩ યોજન ૧૫ કલા
(દક્ષિણ ભરતાર્ધનું ધનુષ્ટ એ—) —

વૈતાલ્ય પર્વતનું નાનું ધનુષ્ટ ૯૭૬૬ યોજન ૧ કલા

૦૯૭૭ યોજન ૧૪ કલા

આના અડધા કરતાં ૪૮૮ યોજન ૧૬૥ કલા વૈતાલ્ય પર્વતની ખાહા બાણવી.

વૈતાલ્ય પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ ગોળ વળાંક લેતાં પડખા દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીના ૪૮૮ યોજન અને ૧૬૥ કલાના છે. ૪૮

હવે ઉત્તર ભરતાર્ધની જીવા કહે છે.

**ચતુદ્વસ ય સહસ્સાઈ. સયાઈ ચત્તારિ એગસયરાઈ.
મરહુત્તરદ્વજીવા, છચ્ચ કલા ઝાણિયા કિંચિ ॥૪૯॥**

છાયા— ચતુર્દશ ચ સહસ્રાણિ શતાનિ ચત્તારિ એકસપ્તત્યધિકાનિ ।

મરતાર્ધસ્ય જીવા ષટ્ ચ કલાઃ ડનાઃ કિંચિત્ ॥૪૯॥

અર્થ—ચૌદ હજાર ચારસો ઇકોત્તરે યોજન અને છ કલામાં કંઈક ન્યૂન ઉત્તર ભરતાર્ધની જીવા છે.

વિવેચન—ઉત્તર ભરતાર્ધની જીવા ૧૪૪૭૧ યોજન અને કંઈક ન્યૂન ૬ કલા કહી છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉત્તર ભરતાર્ધની ઇષુકલા ૧૦૦૦૦ છે, તે જખૂદ્રીપની ઇષુકલા ૧૯૦૦૦૦૦ માંથી બાદ કરવા.

જંબૂદ્વીપની ઇષુકલા	૧૯૦૦૦૦૦
ઉત્તર ભરતાર્ધની ઇષુકલા	૫— ૧૦૦૦૦
	૧૮૯૦૦૦૦
ભરતાર્ધની ઇષુ કલાથી	X ૧૦૦૦૦
	૧૮૯૦૦૦૦૦૦૦૦
ફરીથી	X ૪
	૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦

આનુ વર્ગમૂલ કાઢતાં

૨)	૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦ (૨૭૪૯૫૪ વર્ગમૂલ.	
૨	૪	યોજન કરવા ૧૯થી ભાગવા
૪૭	૩૧૬	
૭	૩૨૬	૧૯)૨૭૪૯૫૪(૧૪૪૭૧ યોજન
૫૪૪	૦૨૭૦૦	૧૯
૪	૨૧૭૬	૦૮૪
૫૪૮૯	૦૫૨૪૦૦	૭૬
૯	૪૬૪૦૧	૦૮૯
૫૪૯૮૫	૦૨૯૯૯૦૦	૭૬
૫	૨૭૪૯૨૫	૧૩૫
૫૪૯૯૦૪	૦૨૪૯૭૫૦૦	૧૩૩
૪	૨૧૯૯૬૧૬	૦૦૨૪
૫૪૯૯૦૮	૦૨૯૭૮૮૪	૧૯
છેદરાશી	શેષ	૫ કલા

વર્ગમૂલ—૨૭૪૯૫૪, શેષ ૨૯૭૮૮૪, છેદરાશી ૫૪૯૯૦૮

કલાના યોજન કરવા ૧૯થી ભાગતા ૧૪૪૭૧ યોજન ૫ કલા. બાકી રહેલી શેષ કલા રાશી ૨૯૭૮૮૪ની અપેક્ષાએ કંઈક ન્યૂન એક કલા થાય તે ભેગી કરતા.
૫૪૯૯૦૮

ઉત્તર ભરતાર્ધની જીવા ૧૪૪૭૧ યોજન અને કંઈક ન્યૂન ૬ કલા થાય. ૪૯

હવે ઉત્તર ભરતાર્ધની બાહા કહે છે.

મરહદુત્તર બાહા, અદ્વારસ હંતિ જોયણસયાઈ.

બાણઉડ જોયણાણિય, અદ્ધ કલા સત્ત ચ કલા ઉ ॥૫૧॥

છાયા—મરતાર્ધ—ઉત્તર બાહા અષ્ટાદશ ભવન્તિ યોજનશતાનિ ।

દ્વિનવતિ યોજનાનિ ચ અર્ધ કલા સપ્ત ચ કલા તુ ॥૫૧॥

અર્થ—ઉત્તર ભરતાર્ધની બાહા અદ્વારસો બાણું યોજન સાડાસાત કલા છે.

વિવચન—ઉત્તર ભરતાર્ધની બાહા ૧૮૯૨ યોજન બા કલા છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉત્તર ભરતાર્ધનું મોટું ધનુષ્ય ૧૪૫૨૮ યોજન ૧૧ કલા તેમાંથી (વૈતાલ્ય પર્વતનું એ) ઉત્તર ભરતાર્ધનું નાનું ધનુષ્ય ૧૦૭૪૩ યોજન ૧૫ કલા બાદ કરવી.

૧૪૫૨૮ યોજન ૧૧ કલા

૫— ૧૦૭૪૩ યોજન ૧૫ કલા

૦૩૭૮૪ યોજન ૧૫ કલા આના અડધા કરતાં ૧૮૯૨ યોજન બા કલા ઉત્તર ભરતાર્ધની બાહા આવી. ૫૧

હવે ક્ષુદ્ધ હિમવંતની જીવા કહે છે.

ચતુર્વીસ સહસ્સાઈ, નવ ચ સયા જોયણાણ વત્તીસા ।

ચુલ્લહિમવંતજીવા, આયામેણં કલદ્ધં ચ ॥૫૨॥

છાયા—ચતુર્વિંશતિ સહસ્રાણિ નવ ચ શતાનિ યોજનાનાં દ્વાવિંશત્ ।

(ચુલ્લહિમવંતો જીવા) ચુલ્લહિમવજ્જીવા આયામેન કલાર્ધં ચ ॥૫૨॥

અર્થ— ચોવીસ હજાર નવશે બત્રીસ યોજન અને અડધી કલા ક્ષુદ્ધહિમવંતની જીવા પૂર્વ—પશ્ચિમ લંબાઈવાળી છે.

વિવચન—ક્ષુદ્ધહિમવંત પર્વતની જીવા લંબાઈમાં પૂર્વ—પશ્ચિમ સુધીની ૨૪૯૩૨ યોજન અને ઉપર બા કલા છે. તે આ પ્રમાણે

ક્ષુદ્ધહિમવંત પર્વતની ઈશુકલા ૩૦૦૦૦ છે, તે જંબૂદ્વીપની ઈશુકલામાંથી બાદ કરવા.

જંબૂદ્રીપની ઇષુકલા ૧૯૦૦૦૦૦
 શુદ્ધહિમવંતની ઇષુકલા ૫- ૩૦૦૦૦

૧૮૭૦૦૦૦

શુદ્ધહિમવંતની ઇષુકલા x ૩૦૦૦૦

૫૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦

ફરીથી x૪

૨૨૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦

આનુ વર્ગમૂલ કાઢતાં

૪) ૨૨૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦(૪૭૩૭૦૮ વર્ગમૂલ

૪	૧૬
૮૭	૦૬૪૪
૭	૬૦૬
૯૪૩	૦૩૫૦૦
૩	૨૮૨૯
૯૪૬૭	૦૬૭૧૦૦
૭	૬૬૨૬૯
૯૪૭૪૦	૦૦૮૩૧૦૦૦૦
૦	૭૫૭૯૨૬૪
૯૪૭૪૦૮	૦૭૩૦૭૩૬ શેષ
૮	
૯૪૭૪૧૬	છેદરાશી

યોજન કરવા ૧૯ થી ભાગતાં
૧૯) ૪૭૩૭૦૮(૨૪૯૩૨ યોજન
૩૮
૦૬૩
૭૬
૧૭૭
૧૭૧
૦૦૬૦
૫૭
૦૩૮
૩૮
૦૦

૦૧ કલાભાવના વધેલી છેદરાશીને ડબલ કરી છેદરાશીથી ભાગતા

૭૩૦૭૩૬x૨ = ૧૪૬૧૪૭૨

૯૪૭૪૧૬)૧૪૬૧૪૭૨(૧ અડધી કલા આવી

૯૪૭૪૧૬

૫૧૪૦૫૬ છેદરાશી

શુદ્ધ હિમવંત પર્વતની જીવા ૨૪૯૩૨ યોજન ૦૧ કલા આવે. પર
 હવે શુદ્ધ હિમવંત પર્વતનું ધનુષ્ટ અને બાહ્ય કહે છે

ધણુપટ્ટ કલચત્કં, પણુવીસસહસ્સ ડુ સય તીસાહિયા ।

બાહા સોલઢ્ઢકલા, તેવન્ન સયા ય પન્નહિયા ॥૫૩॥

છાયા:—ધનુ:પૃષ્ઠં કલાચતુષ્કં પચ્ચવિંશતિસહસ્રાણિ દ્વે શતે ત્રિશદધિકે ।

બાહા ષોડશાર્ધકલા: ત્રિપચ્ચાશચ્છતાનિ પચ્ચાશદધિકાનિ ॥૫૩॥

અર્થ— શુદ્ધ હિમવંત પર્વતનું ધનુપૃષ્ઠ પચીસ હજાર બસોત્રીસ યોજન અધિક ચાર કલા છે. અને બાહા તેપત્તસો પંદર યોજન અધિક સાડી પંદર કલા છે.

વિવેચન— શુદ્ધહિમવંત પર્વતનું ધનુપૃષ્ઠ ૨૫૨૩૦ યોજન અને ૪ કલા છે, તે આ પ્રમાણે

શુદ્ધ હિમવંત પર્વતની ઇષુકલા ૩૦૦૦૦૦ છે, તેનો વર્ગ કરતાં ૩૦૦૦૦૦×
૩૦૦૦૦૦ = ૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦ પછી આને ૬ થી ગુણતા ૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦×૬ =
૫૪૦૦૦૦૦૦૦૦ આમાં શુદ્ધ હિમવંત પર્વતનો જીવા વર્ગ ૨૨૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦
ઉમેરવા.

$$\begin{array}{r} ૫૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \\ +૨૨૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦ \\ \hline \end{array}$$

૨૨૬૮૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમુળ કાઢતા

૪) ૨૨૬૮૦૦૦૦૦૦૦૦ (૪૭૯૩૭૪ વર્ગમૂલ

$$\begin{array}{r} ૪ \quad ૧૬ \\ \hline ૮૭ \quad ૦૬૬૮ \\ \hline ૭ \quad ૬૦૬ \\ \hline ૬૪૬ \quad ૦૮૬૦૦ \\ \hline ૬ \quad ૮૫૪૧ \\ \hline ૬૫૮૩ \quad ૦૩૫૬૦૦ \\ \hline ૩ \quad ૨૮૭૪૬ \\ \hline ૬૫૮૬૭ \quad ૦૭૧૫૧૦૦ \\ \hline ૭ \quad ૬૭૧૦૬૬ \\ \hline ૬૫૮૭૪૪ \quad ૦૪૪૦૩૧૦૦ \\ \hline ૪ \quad ૩૮૩૪૬૭૬ \\ \hline ૬૫૮૭૪૮ \quad ૦૫૬૮૧૨૪ \\ \hline \end{array}$$

. શેષ

યોજન કરવા ૧૬થી ભાગવા

$$\begin{array}{r} | | | | \\ ૧૬) ૪૭૯૩૭૪ (૨૫૨૩૦ \\ \hline ૩૮ \\ \hline ૦૯૬ \\ \hline ૬૫ \\ \hline ૦૪૩ \\ \hline ૩૮ \\ \hline ૦૫૭ \\ \hline ૫૭ \\ \hline ૦૦૪ \text{ કલા} \end{array}$$

શુદ્ધ હિમવંત પર્વતનું ધનુષ્ટ ૨૫૨૩૦ યોજન અને ૪ કલા આવે.

શુદ્ધ હિમવંત પર્વતની બાહ્ય પૂર્વ-પશ્ચિમ છેડા ઉપરની લંબાઈ ૫૩૫૦ યોજન અને ૧૫૧ કલા છે તે આ પ્રમાણે—

શુદ્ધ હિમવંત પર્વતનું મોટું ધનુષ્ટ ૨૫૨૩૦ યોજન ૪ કલા
(ઉત્તર ભરતાર્થ સંબંધી) ,, નાનું ધનુષ્ટ ૫— ૧૪૫૨૮ યોજન ૧૧ કલા

૧૦૭૦૧ યોજન ૧૨ કલા

આનું અડધું કરતાં ૫૩૫૦ યોજન અને ૧૫૧ કલા શુદ્ધ હિમવંત પર્વતની બાહ્ય બાજુની. ૫૩

હવે હૈમવંત ક્ષેત્રની જીવા કહે છે.

સત્તત્તીસ સહસ્સા, છઞ્ચ સયા જોયણાણ ચડસયરા ।

હેમવયવાસજીવા, કિંચૂણા સોલસ કલાય ॥૫૪॥

છાયા—સપ્તત્રિંશત્ સહસ્રાણિ ષટ્ ચ શતાનિ યોજનાનાં ચ ચતુઃસપ્તતિ ।

હૈમવત્તવર્ણજીવા કિંચિદ્ના પોઢશ કલાશ્ચ ॥૫૪॥

અર્થ—હૈમવંત ક્ષેત્રની જીવા સાડત્રીસ હજાર છસો ચુમ્ભોતેર યોજન અને કંઠક ન્યૂન સોળ કલા છે

વિવચન—હૈમવંત ક્ષેત્રની જીવા ૩૭૬૭૪ યોજન અને ૧૬ કલામાં કંઠક ન્યૂન છે. તે આ પ્રમાણે—

હૈમવંત ક્ષેત્રની ઇષ્ટકલા ૭૦૦૦૦ છે, તે જંપૂદ્રીપની ઇષ્ટકલા ૧૬૦૦૦૦૦માંથી બાદ કરવા,

જંપૂદ્રીપની ઇષ્ટકલા ૧૬૦૦૦૦૦

હૈમવંત ક્ષેત્રની ઇષ્ટકલા ૫— ૭૦૦૦૦

૧૮૩૦૦૦૦

હૈમવંતક્ષેત્રની ઇષ્ટકલાથી × ૭૦૦૦૦

૧૨૮૧૦૦૦૦૦૦૦૦

ફરી આરે ગુણવા × ૪

૫૧૨૪૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કરતાં

૭)	૫૧ ૨૪ ૦૦ ૦૦ ૦૦ ૦૦ (૭૧૫૮૨૧ વર્ગમૂલ	
૭	૪૮	યોજન કરવા ૧૯થી ભાગવા
૧૪૧	૦૨૪૪	
૧	૧૪૧	૧૯) ૭૧૫ ૮ ૨ ૧ (૩૭૬૭૪ યોજન.
૧૪૨૫	૦૮૩૦૦	૫૭
૫	૭૧૨૫	૧૪૫
૧૪૩૦૮	૧૧૭૫૦૦	૧૩૩
૮	૧૧૪૪૬૪	૦૧૨૮
૧૪૩૧૬૨	૦૩૦૩૬૦૦	૧૧૪
૨	૨૮૬૩૨૪	૦૧૪૨
૧૪૩૧૬૪૧	૦૧૭૨૭૬૦૦	૧૩૩
૧	૧૪૩૧૬૪૧	૦૮૧
૧૪૩૧૬૪૨	૦૨૮૫૮૫૮	૭૬
છેદરાશી	શેષ	૧૫ કલા

૩૭૬૭૪ યોજન ૧૫ કલા આવી, તેમાં શેષ રાશીની અપેક્ષાએ એક કલામાં કંઈક ન્યૂન રહે છે, એટલે હેમવંત ક્ષેત્રની જુવા ૩૭૬૭૪ યોજન અને કંઈક ન્યૂન ૧૬ કલાની બાણવી ૫૪.

હવે હેમવંત પર્વતનું ધનુપૃષ્ઠ અને બાહા કહે છે.

ચત્તારિ ય સત્તસયા, અદતીસ સહસ્સ દસ કલા ય ।

ધણુ વાહા સત્તટ્ટિ સયા, પણપન્ના તિન્નિ ય કલાઓ ॥૫૫॥

છાયા—ચત્તારિશત્ ચ સત્તસતાનિ અષ્ટત્રિશત્ સહસ્રાણિ દશ કલાશ્ચ ।

ધનુઃ વાહા સત્તષ્ટિશતાનિ પચ્ચપચ્ચાશત્ તિસશ્ચ કલાઃ ॥૫૫॥

અર્થ—હેમવંત ક્ષેત્રનું ધનુપૃષ્ઠ આડત્રીસ હજાર સાતસો ચાલીસ યોજન અને દશ કલા છે. બાહા સડસડસો પંચાવન યોજન અને ત્રણ કલા છે.

વિવેચન—હેમવંત ક્ષેત્રનું ધનુપૃષ્ઠ ૩૮૭૪૦ યોજન ૧૦ કલા છે, તે આ પ્રમાણે

હેમવંત ક્ષેત્રની ઈષુ ૭૦૦૦૦ છે, તેનો વર્ગ કરતાં ૪૯૦૦૦૦૦૦૦૦ થાય તેને ૬ થી ગુણતાં ૨૯૪૦૦૦૦૦૦૦૦ આમાં હેમવંત ક્ષેત્રની જુવા ઉમેરવી,

૨૯૪૦૦૦૦૦૦૦૦
+૫૧૨૪૦૦૦૦૦૦૦૦ હેમવંત ક્ષેત્રની જીવા

૫૪૧૮૦૦૦૦૦૦૦૦ આનુ વર્ગ કાદતાં

૭)	૫૪૧૮૦૦૦૦૦૦૦૦૦ (૭૩૬૦૭૦ વર્ગમૂલ.	યોજન કરવા ૧૯થી ભાગવા.
૭	૪૯	
૧૪૩	૦૫૧૮	૧૯)૭૩ ૬૦ ૭૦ (૩૮૭૪૦ યોજન
૩	૪૨૬	૫૭
૧૪૬૬	૦૮૬૦૦	૧૬૬
૬	૮૭૬૬	૧૫૨
૧૪૭૨૦	૧૦૪૦૦૦૦	૦૧૪૦
૦	૧૦૩૦૪૪૬	૧૩૩
૧૪૭૨૦૭	૦૦૦૬૫૫૧૦૦	૦૦૭૭
૭	શેષ	૭૬
૧૪૭૨૧૪૦		૧૦
છેદરાશી		કલા

હેમવંત ક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ ૩૮૭૪૦ યોજન અને ૧૦ કલા આનું.
હેમવંત ક્ષેત્રની બાહા ૬૭૫૫ યોજન અને ૩ કલા છે તે આ પ્રમાણે—
હેમવંત ક્ષેત્રનું મોટું ધનુષ્ટ ૩૮૭૪૦ યો. ૧૦ કલા
(મુલહિમવંત સંબંધી) „ નાનું ધનુષ્ટ ૫—૨૫૨૩૦ યો. ૪ કલા
૧૩૫૧૦ યો. ૬ કલા

આના અડધા કરતાં ૬૭૫૫ યોજન અને ૩ કલા હેમવંતક્ષેત્રની પૂર્વ-પશ્ચિમ
છેડાની બાહા આવી. ૫૫.

હવે મહાહિમવંત પર્વતની જીવા કહે છે.

**તેવન્ન સહસ્સાઈ, નવ ય સયા જોયણાણ ઇગતીસા ।
જીવા મહાહિમવણ, અદ્ધ કલા છકલાઓ ય ॥૫૬॥**

છાયા:—ત્રિપશ્ચાશત્ સહસ્રાણિ નવ ચ શતાનિ યોજનાનાં એકત્રિશત્ ।
જીવા મહાહિમવંતસ્ય અર્ધ કલા પટ્ કલાશ્ચ ॥૫૬॥

અર્થ— મહાહિમવંત પર્વતની જીવા તેપન હજાર નવસો એકત્રીસ યોજન અને સાડા છ કલાની છે.

વિવેચન— મહાહિમવંત પર્વતની જીવા ૫૩૯૩૧ યોજન અને ૬૥ કલાની છે તે આ પ્રમાણે—

$$\begin{array}{r}
 \text{જંબૂદ્વીપની ઇંધુ કલા} \quad ૧૬૦૦૦૦૦ \\
 \text{મહાહિમવંતની ,, ,, } \quad ૫-૧૫૦૦૦૦ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૧૭૫૦૦૦૦ \\
 \text{મહાહિમવંતની ઇંધુ } \times ૧૫૦૦૦૦ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૨૬૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦ \\
 \text{ફરી ૪થી ગુણતાં } \times \quad \quad \quad ૪ \\
 \hline
 \end{array}$$

૧૦૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢવું

૧) $\sqrt{105000000000000}$ (૧૦૨૪૬૬૫ વર્ગમૂલ

$$\begin{array}{r}
 ૧ \\
 \hline
 ૨૦ \\
 \hline
 ૦ \\
 \hline
 ૨૦૨ \\
 \hline
 ૨ \\
 \hline
 ૨૦૪૪ \\
 \hline
 ૪ \\
 \hline
 ૨૦૪૮૬ \\
 \hline
 ૬ \\
 \hline
 ૨૦૪૯૨૯ \\
 \hline
 ૬ \\
 \hline
 ૨૦૪૯૩૮૫ \\
 \hline
 ૫ \\
 \hline
 ૨૦૪૯૩૯૦ \\
 \hline
 \text{છેદરાશી}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૧ \\
 \hline
 ૦૦૫૦૦ \\
 \hline
 ૪૦૪ \\
 \hline
 ૦૬૬૦૦ \\
 \hline
 ૮૧૭૬ \\
 \hline
 ૧૪૨૪૦૦ \\
 \hline
 ૧૨૨૬૧૬ \\
 \hline
 ૧૬૪૮૪૦૦ \\
 \hline
 ૧૮૪૪૩૬૧ \\
 \hline
 ૦૧૦૪૦૩૯૦૦ \\
 \hline
 ૧૦૨૪૬૬૨૫ \\
 \hline
 ૧૫૬૬૭૫ \\
 \hline
 \text{શેષ}
 \end{array}$$

આના યોજન કરવા ૧૬થી ભાગવા.

$$\begin{array}{r}
 | | | | | \\
 ૧૬) ૧૦૨ ૪ ૬ ૬ ૫ (૫૩૯૩૧ \text{ યોજન} \\
 \hline
 ૬૫ \\
 \hline
 ૦૭૪ \\
 \hline
 ૫૭ \\
 \hline
 ૧૭૬ \\
 \hline
 ૧૭૧ \\
 \hline
 ૦૦૫૯ \\
 \hline
 ૫૭ \\
 \hline
 ૨૫ \\
 \hline
 ૧૯ \\
 \hline
 ૬ \text{ કલા}
 \end{array}$$

૫૩૯૩૧ યોજન ૬ કલા આવી. હવે અર્ધકલા લાવવા વધેલી શેષને કબલ કરી છેદરાશીથી ભાગતા ૦૧ કલા આવે, એટલે મહાહિમવંત પર્વતની જીવા ૫૩૯૩૧ યોજન ૬૧ કલા બાણવી. ૫૬.

હવે મહાહિમવંત પર્વતનું ધનુષ્ટ અને બાહા કહે છે.

**સત્તાવન્ન સહસ્સા, ધણુપટ્ટ તેણડય દુસય દસ ય કલા ।
વાહા વાણુડઈ સયા, છસત્તરા નવ કલદ્ધં ચ ॥૬૭॥**

છાયા—સપ્તપશ્ચાશત્ સહસ્રાણિ ધનુષ્ટં ત્રિનવતિ દ્વે શતે દશ ચ કલા ।
વાહા દ્વિનવતિ શતાનિ ષટ્સપ્તતિ નવ કલા અર્ધ ચ ॥૬૭॥

અર્થ— મહાહિમવંત પર્વતનું ધનુષ્ટ સત્તાવન હજાર બસો ત્રાણું યોજન અને ૧૦ કલા છે. બાહા બાણુસો છોતેર યોજન અને સાડા નવ કલા છે.

વિવેચન— મહાહિમવંત પર્વતનું ધનુષ્ટ ૫૭૨૯૩ યોજન અને ૧૦ કલાનું કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે—

મહાહિમવંત પર્વતની ઇંચુકલા ૧૫૦૦૦૦ તેનો વર્ગ કરતાં ૨૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦
તેને ૬ થી ગુણતા ૧૩૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ તેમાં મહાહિમવંત પર્વતનો જીવા વર્ગ
૧૦૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

$$\begin{array}{r} ૧૩૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \\ + ૧૦૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \\ \hline \end{array}$$

૧૧૮૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦

આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં

૧) ૧૧ ૮૫ ૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦(૧૦૮૮૫૭૭ વર્ગમૂલ		યોજન કરવા ૧૯થી ભાગવા	
૧	૧	૧૧ ૮૫ ૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦	૧૯)૧૦૮૮૫૭૭(૫૭૨૬૩
૨૦	૦૧૮૫૦	૦૧૩૮	૧૩૩
૦	૧૬૬૪	૦૦૫૫	૩૮
૨૦૮	૧૮૬૦૦	૧૭૭	૧૭૧
૮	૧૭૩૪૪	૦૦૬૭	૫૭
૨૧૬૮	૦૧૨૫૬૦૦	૧૦	૬૯૧
૮	૧૦૮૮૨૫		૧૦
૨૧૭૬૫	૦૧૬૭૭૫૦૦		
૫	૧૫૨૩૬૪૬		
૨૧૭૭૦૭	૧૫૩૫૫૧૦૦		
૭	૧૫૨૪૦૦૨૬		
૨૧૭૭૧૪૭	૧૧૫૦૭૧		
૭	શેષ		
૨૧૭૭૧૫૪			
છેદરાશી			

મહાહિમવંત પર્વતનું ધનુષ્ટ ૫૭૨૬૩ યોજન ૧૦ કલાનું અણુનું.

મહાહિમવંત પર્વતની બાહા ૬૨૭૬ યોજન ૬૧૧ કલા છે, તે આ પ્રમાણે—

મહાહિમવંત પર્વતનું મોટું ધનુષ્ટ ૫૭૨૬૩ યો. ૧૦ કલા

(હિમવંતક્ષેત્ર સંબંધિ) ,, નાનું ધનુષ્ટ ૫— ૩૮૭૪૦ યો. ૧૦ કલા

૧૮૫૫૩ યો. ૦ કલા

આનું અડધું કરતાં ૬૨૭૬ યોજન ૬૧૧ કલા મહાહિમવંત પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ છેડાની બાહા આવી. ૫૭

હવે હરિવર્ષ ક્ષેત્રની જીવા કહે છે.

एगुत्तरा नव सया, तेवत्तरिमेव जोयणसहस्सा ।

जीवा सत्तरस कला, अद्धकला चैव हरिवासै ॥५८॥

છાયા:—एकोत्तराणि नवशतानि त्रिसप्ततिरेव योजनानां सहस्राणि ।

जीवा सप्तदश कला अर्धकला चैव हरिवर्षस्य ॥५८॥

અર્થ— હરિવર્ષ ક્ષેત્રની જીવા તોંતેર હજાર નવસો એક યોજન સાડી સત્તર કલા છે.

વિવેચન— હરિવર્ષ ક્ષેત્રની જીવા ૭૩૬૦૧ યોજન ૧૭૧૧ કલા છે. તે આ પ્રમાણે—

હરિવર્ષ ક્ષેત્રની ઇંધુકલા ૩૧૦૦૦૦ છે, તે જંખૂદ્રીપની ઇંધુકલા ૧૬૦૦૦૦૦ માંથી બાદ કરતાં.

$$\begin{array}{r}
 \text{જંખૂદ્રીપની ઇંધુકલા} \quad ૧૬૦૦૦૦૦ \\
 \text{હરિવર્ષક્ષેત્રની } ,, \quad ૩૧૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૧૫૯૦૦૦૦ \\
 \text{હરિવર્ષક્ષેત્રની ઇંધુકલાથી } \times ૩૧૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૪૯૨૬૦૦૦૦૦૦૦૦ \\
 \text{પુન : ૪ થી ગુણતા} \quad \times ૪ \\
 \hline
 ૧૯૭૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦
 \end{array}$$

૧૯૭૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં

૧)	૧૬૭૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦(૧૪૦૪૧૩૬ વર્ગમૂલ.	
૧	૧	આના યોજન કરવા ૧૬થી ભાગતા
૨૪	૦૬૭	૧૬)૧૪૦૪૧૩૬(૭૩૬૦૧ યોજન
૪	૬૬	૧૩૩
૨૮૦	૦૧૧૬૦૦	૦૭૪
૦	૧૧૨૧૬	૫૭
૨૮૦૪	૦૩૮૪૦૦	૧૭૧
૪	૨૮૦૮૧	૧૭૧
૨૮૦૮૧	૧૦૩૧૬૦૦	૦૩૬
૧	૮૪૨૪૬૬	૧૬
૨૮૦૮૨૩	૧૮૬૪૩૧૦૦	૧૭
૩	૧૬૮૪૬૫૬૬	કલા
૨૮૦૮૨૬૬	૦૨૦૬૩૫૦૪	
૬	શેષ	
૨૮૦૮૨૭૨		
છેદરાશી		

અધીકલાની ભાવના શેષને કબજા કરી છેદરાશીથી ભાગતા ગા કલા આવે. એટલે હરિવર્ષકોત્રની જીવા ૭૩૮૦૧ યોજન ૧૭૧ કલા અણુવી. ૫૮.

હવે હરિવર્ષકોત્રની બાહા કહે છે.

**બાહા તેર સહસ્સા, એગટ્ટા તિસય છક્કલઽદ્ધકલા ।
ધણુપટ્ટ કલં ચતુક્કં, ચુલસીઝ સહસ્સ સોલહિયા ॥૫૯॥**

છાયા—બાહા ત્રયોદશ સહસ્સાણિ એકષષ્ટિ ત્રિણિશતાનિ ષટ્કલા અર્ધકલા ।
ધનુઃપૃષ્ઠં કલા ચતુષ્કં ચતુરશીતિઃ સહસ્સાણિ ષાઢશાધિકાનિ ॥૫૯॥

અર્થ— હરિવર્ષકોત્રની બાહા તેર હજાર ત્રણસો એકસઠ યોજન સાડા છ કલા છે. અને ધનુષ્ટ ચોર્યાસી હજાર સોળ યોજન ચાર કલા છે.

વિવેચન— હરિવર્ષ કોત્રનું ધનુષ્ટ ૮૪૦૧૬ યોજન ૪ કલાનું છે. તે આ પ્રમાણે—

હરિવર્ષકોત્રની ઈષુકલા ૩,૧૦૦૦૦ છે. આનો વર્ગ કરતાં $૩૧૦૦૦૦ \times ૩૧૦૦૦૦ =$
 ૯૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦ , આ સંખ્યાને ૬ થી ગુણતાં

$$\begin{array}{r}
 ૯૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦ \\
 \times ૬ \\
 \hline
 ૫૭૬૬૦૦૦૦૦૦૦૦ \\
 ૬૯૭૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૨૫૪૮૨૦૦૦૦૦૦૦૦
 \end{array}$$

આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં

૧)	૨૫૪૮૨૦૦ ૦૦૦ ૦૦૦ (૧૫૬૬૩૦૮ વર્ગમૂલ	
<u>૧</u>	<u>૧</u>	યોજન કરવા ૧૬થી ભાગવા
૨૫	૧૫૪	
<u>૫</u>	<u>૧૨૫</u>	
૩૦૯	૦૨૯૮૨	૧૬) ૧૫૬૬૩૦૮ (૮૪૦૧૬ યોજન
<u>૯</u>	<u>૨૭૮૧</u>	<u>૧૫૨</u>
૩૧૮૬	૨૦૧૦૦	૦૦૭૬
<u>૬</u>	<u>૧૬૧૧૬</u>	<u>૭૬</u>
૩૧૯૨૩	૦૦૯૮૪૦૦	૦૦૩૦
<u>૩</u>	<u>૬૫૭૬૬</u>	<u>૧૬</u>
૩૧૯૨૬૦	૦૨૬૩૧૦૦૦૦	૧૧૮
<u>૦</u>	<u>૨૫૫૪૦૮૬૪</u>	<u>૧૧૪</u>
૩૧૯૨૬૦૮	૦૦૭૬૬૧૩૬	૪
<u>૮</u>	શેષ	કલા
૩૧૯૨૬૧૬		
છેદરાશી		

હરિવર્ષક્ષેત્રનું ધનુપૃષ્ઠ ૮૪૦૧૬ યોજન અને ૪ કલા બાણવી.

હરિવર્ષક્ષેત્રની બાહા ૧૩૩૬૧ યોજન ૬૧૧ કલાની છે. તે આ પ્રમાણે—

હરિવર્ષક્ષેત્રનું મોટું ધનુપૃષ્ઠ ૮૪૦૧૬ યો. ૪ કલા
(મહાહિમવંત સંબંધી), નાનું ધનુપૃષ્ઠ ૫૭૨૬૩ યો. ૧૦ કલા

૨૬૭૨૨ યો. ૧૩ કલા

આના અડધા કરતાં ૧૩૩૬૧ યોજન ૬૧૧ કલા હરિવર્ષક્ષેત્રની બાહા બાણવી. ૫૯

હવે નિષધ પર્વતની જીવા ધનુપૃષ્ઠ અને બાહા કહે છે.

ચતુરણ્ડ સહસ્સાઈ, છપ્પન્નાહિય સયં કલા દો ય ।

જીવા નિસહસ્સેસા, ધણુપટ્ટં સે ઇમં હોઈ ॥૬૦॥

લક્ષ્મં ચતુર્વીસ સહસ્સ તિ સય છાયાલ નવ કલાઓ ય ।

વાહા પન્નટ્ટ સયં, સહસ્સ વીસં દુકલ અદ્ધં ॥૬૧॥

છાયા— ચતુર્નવતિ સહસ્રાણિ षટ્પચ્ચાશત્ અધિકં શતં કલે દ્વે ચ ।
જીવા નિષધસ્ય एषा धनुःपृष्ठं तस्य इमं भवति ॥૬૦॥

લક્ષં ચતુર્વિંશતિસહસ્રાણિ ત્રિણિશતાનિ षट्चत्वारिंशत् નવ કલાશ્ચ ।
बाहा षष्ठ्यष्टि शतं सहस्राणि विंशतिः द्वे कले अर्धं च ॥૬૧॥

અર્થ— નિષધ પર્વતની જીવા ચોરાણું હજાર એકસો છપ્પન યોજન બે કલાની છે. ધનુપૃષ્ઠ આ પ્રમાણે થાય છે.

એક લાખ ચોવીસ હજાર ત્રણસો છેતાલીસ યોજન નવ કલા છે અને બાહા વીસ હજાર એકસો પાંસઠ યોજન અને અઢી કલા છે.

વિવેચન— નિષધ પર્વતની જીવા ૮૪૧૫૬ યોજન ૨ કલા છે, તે આ પ્રમાણે

નિષધ પર્વતની ઇષુકલા ૬૩૦૦૦૦ છે, તે જંબૂદ્વીપની ઇષુકલા ૧૬૦૦૦૦૦ માંથી બાદ કરવા.

જંબૂદ્વીપની ઇષુકલા	૧૬૦૦૦૦૦
નિષધપર્વતની ઇષુકલા	બ- ૬૩૦૦૦૦
	૧૨૭૦૦૦૦
નિષધપર્વતની ઇષુકલા	× ૬૩૦૦૦૦
	૮૦૦૧૦૦૦૦૦૦૦૦
ક્રીથી ૪થી ગુણવા	× ૪
	૩૨૦૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦

१)	३२००४ ०००० ०० ०० (१७८८६६६ वर्गभूल	
<u>१</u>	<u>१</u>	आना योजन करवा १६ थी लागवा
२७	२२०	
<u>७</u>	<u>१८६</u>	
३४८	३१०४	१६) १७८८६६६ (६४१५६ योजन
<u>८</u>	<u>२७८४</u>	<u>१७१</u>
३५६८	३२०००	७८
<u>८</u>	<u>२८५४४</u>	७६
३५७६८	३४५६००	<u>२६</u>
<u>६</u>	<u>३२१६२१</u>	१६
३५७७८६	२३६७६००	१०६
<u>६</u>	<u>२१४६०१६</u>	<u>६५</u>
३५७७८२६	२२११८४००	११६
<u>६</u>	<u>२१४६७५५६</u>	<u>११४</u>
३५७७८३२	६५०८४४	२
छेदराशी	शेष	कुल

નિષદ પર્વતની જીવા ૯૪૧૫૬ યોજન અને ૨ કલા જાણવી.

નિષદ પર્વતનું ધનુષ્ય ૧૨૪૩૪૬ યોજન ૯ કલા છે, તે આ પ્રમાણે—

નિધય પર્વતની ઈષુક્લા ૬,૩૦૦૦૦ તેનો વર્ગ કરતાં ૩૬૬૬૦૦૦૦૦૦૦૦
તેને દથી ગુણતાં ૨૩૮૧૪૦૦૦૦૦૦૦૦ આવે આમાં જીવા વર્ગ ઉમેરવા.

$$\begin{array}{r} 23498000000000 \\ + 32008000000000 \\ \hline \end{array}$$

૫૫૮૧૮૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં

૨)	૧૫૮૧૮૦૦૦૦૦૦૦૦(૨૩૬૨૫૮૩ વર્ગમૂલ	
૨	૪	આના યોજન કરવા ૧૬થી ભાગવા
૪૩	૧૫૮	૧૧૧૧૧
૩	૧૨૬	૧૬)૨૩ ૬૨૫૮૩(૧૨૪૩૪૬ યોજન
૪૬૬	૨૬૧૮	૧૬
૬	૨૭૬૬	૪૬
૪૭૨૨	૧૨૨૦૦	૩૮
૨	૬૪૪૪	૮૨
૪૭૨૪૫	૨૭૫૬૦૦	૭૬
૫	૨૩૬૨૨૫	૬૫
૪૭૨૫૦૮	૩૬૩૭૫૦૦	૫૭
૮	૩૭૮૦૦૬૪	૮૮
૪૭૨૫૧૬૩	૧૫૭૪૩૬૦૦	૭૬
૩	૧૪૧૭૫૪૮૬	૧૨૩
૪૭૨૫૧૬૬	૧૫૬૮૧૧૧	૧૧૪
છેદરાશી	શેષ	૬ કલા

નિષધ પર્વતનું ધનુષ્ટ ૧૨૪૩૪૬ યોજન અને ૬ કલા છે.

નિષધ પર્વતની બાહા ૨૦૧૬૫ યોજન ૨૧૧ કલા છે, તે આ પ્રમાણે-

નિષધ પર્વતનું મોટું ધનુષ્ટ ૧૨૪૩૪૬ યો. ૬ કલા

(હરિવર્ષ સંબંધી) ,, નાનું ,, ૮૪૦૧૬ યો. ૪ કલા

૪૦૩૩૦ યો. ૫ કલા

આનું અડધું કરતાં ૨૦૧૬૫ યોજન ૨૧૧ કલા નિષધ પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ છેડા ઉપરની બાહા બાણવી, ૬૦-૬૧

હવે મહાવિદેહ ક્ષેત્રની દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધની જુદી જુદી બાહા, જવા અને ધનુષ્ટ કહે છે.

સત્તઢા સત્ત સયા; તેત્તસિ સહસ્સ સત્ત ય કલઢ્ઢં ।

વાહા વિદેહવાસે, મજ્ઞે જીવા સયસહસ્સં ॥૬૨॥

**ઉમઓ સે ધણુપટ્ટં, લક્ષ્વં અટપત્ત જોયંણસહસ્સા ।
સયમેગં તેરહિયં, સોલસ ય કલા કલદ્ધં ચ ॥૬૩॥**

છાયા— સપ્તષ્ટિ સપ્તશતાનિ ત્રયત્રિંશત્ સહસ્રાણિ સપ્તં ચ કલા અર્ધમ્ ।

ગ્રાહા વિદેહવર્ષે મધ્યે જીવા શતસહસ્રમ્ ॥૬૨॥

ઉમયતઃ તસ્ય ધનુષ્ટં લક્ષં અષ્ટપચ્ચાશત્ યોજનસહસ્રાણિ ।

શતમેકં ત્રયોદશાધિકં ષોડશ ચ કલાઃ કલા અર્ધં ચ ॥૬૩॥

અર્થ— મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો દક્ષિણ અર્ધભાગ તથા ઉત્તર અર્ધભાગ બન્નેની ભેગી બાહાં તેત્રીસ હજાર સાતસો સડસઠ યોજન સાડા સાત કલા છે, જીવા એક લાખ યોજન અને ધનુષ્ટ એક લાખ અઠાવન હજાર એકસો તેર યોજન અને સાડા સોળ કલાનું છે.

વિવેચન— મહાવિદેહ ક્ષેત્રના બન્ને બાજુના દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધની પૂર્વ પશ્ચિમની (છેડાનો ગોળ પડતો ભાગ) બાહા ૩૩૭૬૭ યોજન ૭૧ કલાની છે. આ માપ બન્નેનું ભેગું એટલે આખા મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું બણુવું. તેનું ગણિત આ પ્રમાણે—

મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું મોટું ધનુષ્ટ

૧૫૮૧૧૩ ચો. ૧૬૧૧ કલા

(નિષધ પર્વત સંબંધી) નાનું ,,

૫-૧૨૪૩૪૬ ચો. ૬ કલા

૦૩૩૭૬૭ ચો. ૭૧ કલા

આનું અડધું કરતાં ૧૬૮૮૩ યોજન ૩૧૧ કલા મહાવિદેહ ક્ષેત્રના દક્ષિણ અર્ધ ભાગની બાહા તથા ઉત્તર અર્ધ ભાગની બાહા પણ ૧૬૮૮૩ યોજન ૩૧૧ કલાની બણુવી.

ગાથામાં જે ૩૩૭૬૭ યોજન ૭૧ કલા કહી છે તે બન્ને ભેગી બણુવી.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રના દક્ષિણ અર્ધ ભાગ અને ઉત્તર અર્ધ ભાગની જીવા ૧૦૦૦૦૦ યોજન છે. તે આ પ્રમાણે—

દક્ષિણાર્ધ અથવા ઉત્તરાર્ધની ઈષુકલા ૬,૫૦૦૦૦ છે. તે જંબૂદ્વીપની ઈષુ કલામાંથી બાદ કરવા.

$$\begin{array}{r}
 \text{જંબૂદ્વીપની ઇંધુકલા} \quad ૧૬૦૦૦૦૦ \\
 \text{દક્ષિણ વિદેહાર્ધની} \quad ,, \quad ૫-૬૫૦૦૦૦ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૦૬૫૦૦૦૦ \\
 \quad \quad \quad \times ૬૫૦૦૦૦ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૬૦૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦ \\
 \text{પુનઃ ૪ થી ગુણતા} \quad \times \quad ૪ \\
 \hline
 ૩૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \quad \text{આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં}
 \end{array}$$

૧)	૩૬૧ ૦૦ ૦૦૦૦ ૦૦ ૦૦	(૧૬૦૦૦૦૦ વર્ગમૂલ.
$\frac{૧}{૨૬}$	$\frac{૧}{૨૬૧}$	આના યોજન કરવા ૧૬થી ભાગતા
$\frac{૬}{૩૮}$	$\frac{૨૬૧}{૦૦૦}$	૧૬) ૧૬૦૦૦૦૦ (૧૦૦૦૦૦ યોજન
		$\frac{૧૬}{૦૦}$

મહાવિદેહ ક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધ ભાગની જીવા ૧૦૦૦૦૦ યોજન પૂર્વ-પશ્ચિમની લંબાઈ બાણવી.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધનું ધનુષ્ટ ૧૫૮૧૧૩ યોજન ૧૬૧૧ કલાનું છે. તે આ પ્રમાણે—

દક્ષિણાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધની ઇંધુકલા ૬૫૦૦૦૦ આનો વર્ગ કરતાં ૬૦૨૫-૦૦૦૦૦૦૦૦ આને ૬ થી ગુણતાં ૫૪૧૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ થયા.

$$\begin{array}{r}
 \text{જીવા વર્ગ} \quad + ૫૪૧૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \\
 \quad \quad \quad - ૩૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૬૦૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \quad \text{આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં}
 \end{array}$$

૩) ૬૦૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦(૩૦૦૪૧૬૩ વર્ગમૂલ.

૩	૬
૬૦	૦૦૨૫૦૦૦
૦	૨૪૦૧૬
૬૦૦૪	૦૦૬૮૪૦૦
૪	૬૦૦૮૧
૬૦૦૮૧	૩૮૩૧૬૦૦
૧	૩૬૦૪૬૫૬
૬૦૦૮૨૬	૦૨૨૬૬૪૪૦૦
૬	૧૮૦૨૪૬૬૬
૬૦૦૮૩૨૩	૦૪૬૬૬૪૩૧
૩	શેષ
૬૦૦૮૩૨૬	
છેદરાશી	

યોજન કરવા ૧૬થી ભાગવા

૧૬
૧૬
૧૧૦
૬૫
૧૫૪
૧૫૨
૦૦૨૧
૧૬
૦૨૬
૧૬
૦૭૩
૫૭
૧૬ કલા

શેષ રાશીની અપેક્ષાએ ૦૧૧ કલા. એટલે મહાવિદેહ ક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધનું ધનુષ્ય ૧૫૮૧૧૩ યોજન ૧૬૧૧ કલા થાય છે.

કલાર્ધની ભાવના શેષરાશી ૪૬૬૬૪૩૧ ને બેથી ગુણતાં ૯૩૩૮૮૬૨ થયા તેને છેદરાશી ૬૦૦૮૩૨૬ થી ભાગતા

૬૦૦૮૩૨૬)૯૩૩૮૮૬૨(૧

૬૦૦૮૩૨૬

૩૩૩૦૫૩૬ શેષ કલાર્ધ રાશી. તેના પાંચ અડધા કરતાં

૧૬૬૫૨૬૮ થયા. તેના યોજન કરવા ૧૬ થી ભાગતા.

૧૯) ૧૬૬૫૨૬૮ (૮૭૬૪૫ યોજનને ૮૦૦૦ ગુણતાં ધનુષ થાય

$$\begin{array}{r}
 ૧૫૨ \\
 \hline
 ૦૧૪૫ \\
 ૧૩૩ \\
 \hline
 ૦૧૨૨ \\
 ૧૧૪ \\
 \hline
 ૦૦૮૬ \\
 ૭૬ \\
 \hline
 ૧૦૮ \\
 ૬૫ \\
 \hline
 ૧૩ \\
 \hline
 ૬૯૧
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૮૭૬૪૫ \\
 \times ૮૦૦૦ \\
 \hline
 ૭૦૧૧૬૦૦૦૦ \text{ ધનુષ} \\
 + \quad ૫૪૭૩ \text{ ર હાથ ૧ જાાા આંગળ} \\
 \hline
 ૭૦૧૧૬૫૪૭૩ \text{ ધનુષને છેદરાશીથી} \\
 ૬૦૦૮૩૨ \text{ થી ભાગતા} \\
 ૬૦૦૮૩૨૬) ૭૦૧૧૬૫૪૭૩ (૧૧૬ \text{ ધનુષ} \\
 \underline{૬૦૦૮૩૨૬} \\
 ૧૦૦૩૩૨૮૭ \\
 \underline{૬૦૦૮૩૨૬} \\
 ૪૦૨૪૯૬૧૩ \\
 \underline{૩૬૦૪૯૬૫૬} \\
 ૦૪૧૯૯૬૫૭ \\
 \text{શેષ વધે તેના ૨ હાથ}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૦૪૧૯૯૬૫૭ \\
 ૩૦૦૪૧૬૩ \text{ છેદરાશીના અર્ધા ૨ હાથ}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૧૧૬૫૪૬૪ \\
 \hline
 \text{આંગળ કરવા } \times ૯૬ \\
 \hline
 ૭૧૭૨૬૬૪ \\
 ૧૦૭૫૬૪૪૬ \times
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૧૧૪૭૬૭૪૨૪ \text{ આંગળ છેદરાશીથી ભાગતા} \\
 ૬૦૦૮૩૨૬) ૬૦૦૮૩૨૬ (૧૬ \text{ આંગળ} \\
 \underline{૦૫૪૬૮૪૧૬૪} \\
 ૫૪૦૭૪૬૩૪ \\
 \underline{૦૦૬૦૬૨૩૦} \text{ શેષ}
 \end{array}$$

૧૫૮૧૧૩ યોજન, ૧૧૬ ધનુષ ૨ હાથ ૧૬ાા આંગળ થાય.

દક્ષિણાર્ધનું ધનુષ્ટ લાવવાની બીજી રીત આ પ્રમાણે પણ છે.
પરિધિને અડધી કરવાથી પણ ઉપર મુજબ ધનુષ્ટ આવી જશે.
જંબૂદ્વીપની પરિધિ ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ, ૧૩૧૧ આંગળ
છે. આ દરેકનું અડધું કરતા.

૩૧૬૨૨૭ યોજનના અડધા ૧૫૮૧૧૩ યોજન, એક યોજન વધે તેની
કલા ૧૯

૩ ગાઉની કલા ૧૪૧

૩૩૧ કલા તેની અડધી ૧૬૧૧ કલા થઈ અને ૮ મો ભાગ વધે
તેના ૧૨૮ ધનુષ. ૧૩૧૧ આંગળ. તેના અડધા કરતા ૬૪ ધનુષ, ૬૧૧૧ આંગળ થયા.
મહાવિદેહ ક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધનું પણ ધનુષ્ટ.

૧૬૧૧ કલા. એટલે ૩ ગાઉ, ૬૪૭ ધનુષ, ૧ હાથ, ૧૧૧ આંગળ
એક કલાનો ૮મો ભાગ એટલે ૫૨ ધનુષ, ૨ હાથ, ૧૨૧૧ આંગળ
૧૨૮ ધનુષ ૧૩૧૧ આંગળના અડધા ૬૪ ધનુષ, ૦ હાથ, ૬૧૧૧ આંગળ

૩ ગાઉ, ૧૦૬૪ ધનુષ, ૦ હાથ, ૬૧૧૧ આંગળ

કુલ ૧૫૮૧૧૩ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૦૬૪ ધનુષ, ૬૧૧૧ આંગળ મહાવિદેહ
ક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધનું ધનુષ્ટ બણવું. ૬૨-૬૩.

હવે ક્ષેત્રનું પ્રતર ગણિત લાવવા માટે મતાંતરવાળું કરણ-રીત કહે છે.

સ્વિત્તસ્સ પયરગણિ, જિઠ્ઠકણિઢાણ તસ્સ જીવાણં ।

કાઉં સમાસમઢ્ઢં, ગુણોહિં તસ્સેવ વાસેણં ॥૬૪॥

છાયા—ક્ષેત્રસ્ય પ્રતરગણિતે જ્યેષ્ઠાકનિષ્ઠયોઃ તસ્ય જીવયોઃ ।

કૃત્વા સમાસાર્ધ ગુણય તસ્યેવ વ્યાસેન ॥૬૪॥

અર્થ—ક્ષેત્રના પ્રતર ગણિત માટે મોટી જીવામાં નાની જીવા ઉમેરવી, પછી
તેની અડધી કરી તે ક્ષેત્રના વિસ્તારથી ગુણવી. તે તે ક્ષેત્રની પ્રતર છે.

વિવેચન—પ્રતર લાવવાની આ રીત મતાંતરે છે, કેમકે આ રીતથી દક્ષિણાર્ધ
ભરત ક્ષેત્રની પ્રતર કાઢી શકાય એમ નથી. કેમકે દક્ષિણ ભરતને નાની જીવા નથી,
એટલે નાનો જીવા વર્ગ છે જ નહિ. માટે આ રીતથી ચૈતાલ્ય આગળના ઉત્તર
ભરતાર્ધની પ્રતર લાવી શકાય છતાં તે દોષયુક્ત છે. તે આ પ્રમાણે—

૧. મોટી જીવા ઇષુ અને નાની જીવા ઇષુનો સરવાળો કરવો.

૨. પછી તેની અડધી કરવી.

૩. તેને ક્ષેત્રના વિસ્તારથી ગુણવા.

૪. પછી તે ઇષુના યોજન કરવા ૧૯થી ભાગવા.

દા. ત. વૈતાલ્ય પર્વતની પ્રતર લાવવા—

૧. વૈતાલ્ય પર્વતની મોટી જીવા ૧૦૭૨૦ ચો. ૧૧ કલા

દક્ષિણ ભરત સંબંધી વૈ. પર્વતની નાની જીવા + ૬૭૪૮ ચો. ૧૨ કલા

૨૦૪૬૮ ચો. ૨૩ કલા

૨. અડધું કરતાં ૧૦૨૩૪ યોજન ૧૨ કલામાં કંઈક ન્યૂન હોવા છતાં ૧૨ કલા પૂર્ણ ગણવી

૩. વૈતાલ્યનો વિસ્તાર ૫૦ યોજને ગુણતા

૧૦૨૩૪ યોજન ૧૨ કલા

x ૫૦ x ૫૦

૫૧૧૭૦૦

૧૬)૬૦૦(૩૧ યોજન

+ ૩૧-૧૧

૫૭

૫૧૧૭૩૧ ચો. ૧૧ કલા

૩૦

૧૬

૧૧ કલા

આ રીત પ્રમાણે વૈતાલ્ય પર્વતની પ્રતર ૫૧૧૭૩૧ યોજન ૧૧ કલા આવે છે. જ્યારે વૈતાલ્ય પર્વતની પ્રતર ૫૧૨૩૦૭ યોજન ૧૨ કલા છે. માટે આ રીત દોષવાળી હોવાથી, આ રીત ઉપેક્ષા કરવા જવી છે.

વૈતાલ્ય પર્વતનું પ્રતર ગણિત ૫૧૨૩૦૭ ચો. ૧૨ કલા

૬૪મી ગાથા પ્રમાણેની રીત ૫— ૫૧૧૭૩૧ ચો. ૧૧ કલા

૦૦૦૫૭૬ ચો. ૧ કલા

ગાથાની રીત પ્રમાણે પ્રતરમાં ૫૭૬ યોજન ૧ કલાનો ફરક પડે છે, માટે

અંથકાર બીજી રીત ૬૬મી ગાથામાં બતાવે છે, તે અંહણ કરવા યોગ્ય છે. માટે પ્રતર ગણિત માટે ૬૬મી ગાથાની રીત પ્રમાણે ગણિત કરવું. ૬૪

હવે ધનગણિત થઈ શકે તે પર્વતોનું ધનગણિત અને સમુદ્રનું ધનગણિત લાવવાની રીત કહે છે.

પયરં ઉસ્સેહગુણં, ઘણગણિયં પવ્વયાણ જે ઉ સમા ।

પયરં ઉવ્વેહગુણં, લવણવિવજ્ઞાણ ઉયહીણં ॥૬૫॥

છાયા— પ્રતરં ઉસ્સેહગુણં ધનગણિતં પર્વતાનાં યે તુ સમાઃ ।

પ્રપરં ઉદ્વેહગુણં લવણવિવર્જિતાનાં ઉદધીનામ્ ॥૬૫॥

અર્થ—જે પર્વતો સરખા હોય તે માટે પ્રતરને ઉંચાઈથી ગુણતા તે પર્વતોનું ધનગણિત આવે. જ્યારે લવણ સમુદ્ર સિવાયના સમુદ્રની જે પ્રતર હોય તેને ઉંડાઈથી ગુણતાં ધનગણિત થાય.

વિવેચન—જમ્બૂદ્વીપમાં જે પર્વતો છે તે બધા માટે નહિ પણ જે પર્વતો જમીનથી માંડી ટોચ સુધી એકસરખા વિસ્તારવાળા હોય તેનું ધનગણિત કાઢવા માટે તે પર્વતનું જે પ્રતર ગણિત હોય તેને તે પર્વતની ઉંચાઈથી ગુણવાથી તે પર્વતનું ધનગણિત આવે.

જ્યારે સમુદ્રો માટે લવણ સમુદ્ર સિવાય—કેમકે લવણ સમુદ્રની ઉંડાઈ બધે એકસરખી નથી, માટે લવણ સમુદ્ર સિવાયના બીજા સમુદ્રોની જે પ્રતર હોય તેને તે સમુદ્રની ઉંડાઈથી ગુણવાથી તે સમુદ્રનું ધનગણિત આવે. ૬૫

૬૪મી ગાથામાં પ્રતર ગણિતની જે રીત કહી તે દોષવાળી હોવાથી અંથકાર પોતાના મત મુજબની પ્રતર ગણિતની રીત કહે છે.

જીવાવર્ગં જેટ્ટમિયરં ચ મેલેઉ તસ્મ અદ્ધસ્મ ।

મૂલં બાહા વિક્કલમગુણિય પયરં હવહ તાહે ॥૬૬॥

છાયા— જીવાવર્ગં જ્યેષ્ઠં હતરં ચ મીલયિત્વા તસ્ય અર્ધસ્ય ।

મૂલં બાહા વિક્કલમગુણિતા પ્રતરં ભવતિ તદા ॥૬૬॥

અર્થ—મોટા અને નાના જીવા વર્ગ ભેગો કરી તેનું અડધું કરી, તેનું વર્ગમૂલ તે બાહા અને તેને વિકલથી ગુણતાં પ્રતર થાય.

વિવેચન—પ્રતર લાવવાની જે રીત ૬૪મી ગાથામાં બતાવી છે, તે મતાંતર-વાળી અને દોષવાળી હોવાથી અંથકાર પોતાના મતાનુસાર પ્રતર લાવવાની રીત કહે છે.

શંકા—મતાંતરવાળી રીત દોષવાળી હોવાથી ન કહી હોત તો શો વાંધો હતો ?

સમાધાન—મતાંતરવાળી રીત એ ન બતાવવામાં આવે તો શિષ્યને તે રીત એવામાં આવતાં વ્યામોહ થઈ જાય. માટે મતાંતરવાળી રીત બતાવી છે, જેથી શિષ્યને કોઈ બતની શંકા ન રહે.

મોટી જીવાનો વર્ગ અને નાની જીવાનો વર્ગ બન્ને ભેગા કરવા.

પછી તે જીવાવર્ગના સરવાળાનું અડધું કરવું અને તેનું વર્ગમૂલ કાઢવું. જે આવે તે તેજ પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી બાહા જણવી અને તેને વિષ્કંભથી ગુણાકાર કરતાં જે આવે તે તે ક્ષેત્ર-પર્વતનું પ્રતર જણવું.

પોતાની જે જીવા તે મોટી જીવા કહેવાય અને તેના પહેલાના ક્ષેત્ર-પર્વતની જે જીવા હોય તે નાની જીવા કહેવાય. ૬૬.

હવે આ કરણ માટે જીવાવર્ગ કહે છે. જીવાવર્ગ લાવવાની રીત ૩૫-૩૬ મી ગાથામાં કહેલી છે. હવે દરેકનો જીવાવર્ગ કહે છે. તેમાં પ્રથમ દક્ષિણ ભરતાર્ધનો જીવાવર્ગ કહે છે.

ત્રીસહિયા ચોત્તીસં, કોડિસયા લક્ષ સીઢ મરહદ્ધે ।

સત્તાણવઢ સહસ્સા, પંચ સયા જીવવર્ગો ડ ॥૬૭॥

છાયા— ત્રિશદર્ધિકાનિ ચતુર્ત્રિંશત્ કોટિશતાનિ લક્ષા અશીતિઃ મરતાર્ધે ।

સપ્તનવતિઃ સહસ્રાણિ પચ્ચશતાનિ જીવાવર્ગસ્તુ ॥૬૭॥

અર્થ— દક્ષિણ ભરતાર્ધનો જીવાવર્ગ ત્રીસ કોડ એંશી લાખ સત્તાણું હજાર પાંચસો છે.

વિવેચન— દક્ષિણ ભરતાર્ધનો જીવાવર્ગ ૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦ કલા ઈંધુનો છે.

ગોળ પદાર્થના ઈંધુમાંથી જે ક્ષેત્રની જીવા લાવવી હોય તેના ઈંધુ બાદ કરી, તે ક્ષેત્રની ઈંધુથી ગુણાકાર કરવા. પછી પાછા ચારે ગુણવાથી તે ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ આવે.

$$\begin{array}{r}
 \text{જંબૂદ્વીપની ઇષુકલા} \quad ૧૬૦૦૦૦૦ \\
 \text{ભરતાર્ધના ઇષુ} \quad ૫— \quad ૪૫૨૫ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૧૮૬૫૪૭૫ \\
 \text{ભરતાર્ધની ઇષુ} \quad \times \quad ૪૫૨૫ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૮૫૭૭૦૨૪૩૭૫ \\
 \times \quad \quad \quad ૪ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦
 \end{array}$$

દક્ષિણ ભરતાર્ધ ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ ગાથા પ્રમાણે આન્યો.
 આગળ પણ આ રીત પ્રમાણે જીવા વર્ગ ગણી લેવો. ૬૭
 હવે વૈતાલ્ય પર્વતનો જીવાવર્ગ કહે છે.

વેયડ્ઢ જીવવર્ગો, સત્તાણડૈં સહસ્સ પંચ સયા ।

અડનાપન્ન કોડી, ઇગયાલીસં ચ કોડિસયા ॥૬૮॥

છાયા— વૈતાલ્ય જીવાવર્ગ: સસનવતિ: સહસ્તાણિ પચ્ચશતાનિ ।

एकोनपञ्चाशत् कोटयः एकचत्वारिंशत् च कोटि शतानि ॥૬૮॥

અર્થ— વૈતાલ્ય પર્વતનો જીવાવર્ગ એકતાલીસસો ઓગણપચાસ કોડ, સત્તાણું હજાર પાંચસો છે.

વિવેચન— વૈતાલ્ય પર્વતનો જીવાવર્ગ ૪૧૪૬૦૦૬૭૫૦૦ છે. તે આ પ્રમાણે—

$$\begin{array}{r}
 \text{જંબૂદ્વીપના ઇષુ} \quad ૧૬૦૦૦૦૦ \\
 \text{વૈતાલ્યના ઇષુ} \quad ૫— \quad ૫૪૭૫ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૧૮૬૪૫૨૫ \\
 \quad \quad \quad \times \quad ૫૪૭૫ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૧૦૩૭૨૫૨૪૩૭૫ \\
 \times \quad \quad \quad ૪ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૪૧૪૬૦૦૬૭૫૦૦
 \end{array}$$

વૈતાલ્ય પર્વતનો જીવાવર્ગ થયો. ૬૮

હવે ઉત્તરભરતાર્ધ અને ક્ષુદ્ધલક્ષિમવંતનો જીવાવર્ગ કહે છે.

**મરહદ્ધજીવવર્ગો, પળસયરી છઠ્ઠ અઠ્ઠ સુત્રાઈ ।
ચૂલ્લે જીવાવર્ગો, દુ વીસ ચોચાલ સુત્રાઈ ॥૬૯॥**

છાયા— મરતાર્ધજીવાવર્ગ: પચ્ચશ્વત્તિ પદ્ ચ અઠ્ઠ શૂન્યાનિ ।

કુલ્લે જીવાવર્ગ: દ્વાવિંશતિ: ચતુશ્ચત્વારિંશત્ શૂન્યાનિ અઠ્ઠ ॥૬૯॥

અર્થ— ઉત્તર ભરતાર્ધનો જીવાવર્ગ પંચોતેર, છ અને આઠ શૂન્ય છે. ક્ષુદ્ધ લક્ષિમવંતનો જીવાવર્ગ બાવીસ, ચુમ્માલીસ, આઠ શૂન્ય છે.

વિવેચન— ઉત્તર ભરતાર્ધક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ ૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦ છે અને ક્ષુદ્ધ લક્ષિમવંત પર્વતનો જીવાવર્ગ ૨૨૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦ છે. તે આ પ્રમાણે—

જંબૂદ્વીપના ઇંધુ ૧૬૦૦૦૦
ઉત્તર ભરતાર્ધના ઇંધુ ૫—૧૦૦૦૦
—————
૧૮૬૦૦૦૦

૧૮૬૦૦૦૦
× ૧૦૦૦૦
—————
૧૮૬૦૦૦૦૦૦૦૦
× ૪
—————
૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦

ઉત્તરભરતાર્ધ-ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ.

જંબૂદ્વીપના ઇંધુ ૧૬૦૦૦૦૦
ક્ષુદ્ધલક્ષિમવંતના ઇંધુ ૫— ૩૦૦૦૦
—————
૧૮૭૦૦૦૦

૧૮૭૦૦૦૦
× ૩૦૦૦૦
—————
૫૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦
× ૪
—————
૨૨૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦

ક્ષુદ્ધ લક્ષિમવંત પર્વતનો જીવાવર્ગ ૬૯.

હવે હેમવંત ક્ષેત્ર અને મહાહિમવંત પર્વતનો જીવાવર્ગ કહે છે.

જીવાવર્ગિગવન્ના, ચતુર્વીસં અટ્ટ સુત્ર હેમવર્.

પંચહિયં સયમેગં, મહાહિમવે દસ ચ સુન્નાઈં ॥૭૦॥

છાયા— જીવાવર્ગઃ એકપચ્ચાશત્ ચતુર્વિંશતિઃ અષ્ટ શૂન્યાનિ હેમવતે ।

પચ્ચાધિકં શતમેકં મહાહિમવતે દશ ચ શૂન્યાનિ ॥૭૦॥

અર્થ—હેમવંત ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ એકાવન, ચોવીસ, આઠ શૂન્ય છે અને મહાહિમવંત પર્વતનો જીવાવર્ગ પાંચ અધિક એકસો (૧૦૫) અને દશ શૂન્ય છે.

વિવેચન—હેમવંત ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ ૫૧૨૪૦૦૦૦૦૦૦૦ અને મહાહિમવંત પર્વતનો જીવાવર્ગ ૧૦૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ છે. તે આ પ્રમાણે—

$$\begin{array}{r} \text{જંબૂદ્વીપના ઇષુ} \quad ૧૬૦૦૦૦૦ \\ \text{હેમવંતક્ષેત્રના ઇષુ} \quad ૫— \quad ૭૦૦૦૦ \\ \hline ૧૮૩૦૦૦૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૮૩૦૦૦૦ \\ \times ૭૦૦૦૦ \\ \hline ૧૨૮૧૦૦૦૦૦૦૦૦ \\ \times \quad ૪ \\ \hline ૫૧૨૪૦૦૦૦૦૦૦૦ \end{array}$$

મહાહિમવંત ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ.

$$\begin{array}{r} \text{જંબૂદ્વીપના ઇષુ} \quad ૧૬૦૦૦૦૦ \\ \text{મહાહિમવંતના ઇષુ} \quad ૫— ૧૫૦૦૦૦ \\ \hline ૧૭૫૦૦૦૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૭૫૦૦૦૦ \\ \times ૧૫૦૦૦૦ \\ \hline ૨૬૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦ \\ \times \quad ૪ \\ \hline ૧૦૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \end{array}$$

મહાહિમવંત પર્વતનો જીવાવર્ગ બણેવો. ૭૦

હવે હરિવર્ષ ક્ષેત્ર અને નિષધ પર્વતનો જીવાવર્ગ કહે છે.

**હરિવાસ જીવવર્ગો, ઉણવીસં સત્ત સોલ સુન્નટ્ટ ।
વત્તીસં દો સુન્ના, ચરો સુન્નટ્ટ નિસહમ્મિ ॥૭૧॥**

છાયા— હરિવર્ષ જીવાવર્ગઃ ઇકોનવિંશતિઃ સત્ત ષોડશઃ શૂન્યાનિ અષ્ટ ।
દ્વાત્રિંશત્ દ્વે શૂન્યં ચત્ત્વારઃ શૂન્યાનિ અષ્ટ નિષધે ॥૭૧॥

અર્થ— હરિવર્ષ ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ આગણીસ, સાત, સોળ, શૂન્ય આઠ છે. નિષધપર્વતનો બત્તીસ, બે શૂન્ય, ચાર અને આઠ શૂન્ય છે.

વિવેચન— હરિવર્ષ ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ ૧૬૭૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦ છે. અને નિષધ પર્વતનો જીવાવર્ગ ૩૨૦૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦ છે, તે આ પ્રમાણે—

જંબૂદ્વીપના ઇંધુ	૧૬૦૦૦૦૦	૧૫૬૦૦૦૦
હરિવર્ષના ઇંધુ	૫— ૩૧૦૦૦૦	×૩૧૦૦૦૦
	૧૫૬૦૦૦૦	૪૬૨૬૦૦૦૦૦૦૦૦
		×
		૪
		૧૬૭૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦

હરિવર્ષ ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ ૧૬૭૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦ આળ્યો.

જંબૂદ્વીપના ઇંધુ	૧૬૦૦૦૦૦	૧૨૭૦૦૦૦
નિષધપર્વતના ઇંધુ	૫— ૬૩૦૦૦૦	×૬૩૦૦૦૦
	૧૨૭૦૦૦૦	૮૦૦૧૦૦૦૦૦૦૦૦
		×
		૪
		૩૨૦૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦

નિષધ પર્વતનો જીવાવર્ગ ૩૨૦૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦ થયો. ૭૧

હવે મહાવિદેહ ક્ષેત્રના મધ્યભાગે જીવાવર્ગ તથા જીવાવર્ગમાં બાહાતું પરિણામ લાવવા માટે શું કરવું એમ એ તે કહે છે.

**છત્તીસ્મેક્રગ દસ સુન્ન જીવવર્ગો વિદેહમઙ્ગમ્મિ ।
 એસિ સમાસદ્વે, મૂલં વાહા ડ વિન્નેયા ॥૭૨॥**

છાયા— ષટ્ત્રિંશત્ એકઃ દશ શૂન્યાનિ જીવાવર્ગઃ વિદેહમધ્યે ।

એતેષાં સમાસાર્થે મૂલં વાહા તુ વિન્નેયા ॥૭૨॥

અર્થ— મહાવિદેહના મધ્ય ભાગે જીવાવર્ગ છવીસ, એક, દશ શૂન્ય છે, આ જીવાવર્ગોનો સરવાળો કરી તેનું અડધું કરી વર્ગમૂલ તે બાહા બાણવી.

વિવેચન— મહાવિદેહ ક્ષેત્રના મધ્ય ભાગે જીવાવર્ગ ૩૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ છે. તે આ પ્રમાણે.

$$\begin{array}{r}
 \text{જ'બૂદ્ધીપના ઇષુ} \quad ૧૬૦૦૦૦૦ \\
 \text{વિદેહાર્ધના ઇષુ} \quad ૫— ૬૫૦૦૦૦ \\
 \hline
 \quad \quad \quad ૬૫૦૦૦૦ \\
 \quad \quad \quad \times ૬૫૦૦૦૦ \\
 \hline
 \quad \quad ૬૦૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦ \\
 \quad \quad \times \quad \quad ૪ \\
 \hline
 \quad ૩૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦
 \end{array}$$

મહાવિદેહ ક્ષેત્રના મધ્યભાગની જીવા ૩૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ બાણવી.

બાહાતું પરિણામ લાવવા માટે ઉપર જણાવેલ તે તે ક્ષેત્રના મોટા અને નાના જીવાવર્ગનો સરવાળો કરી તેના અડધા કરવા અને પછી તેનું વર્ગમૂલ કાઢવું, જે આવે તે તે ક્ષેત્રાદિની પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી બાહા બાણવી.

તે જ ક્ષેત્રનો જીવાવર્ગ એ તેનો મોટો જીવાવર્ગ કહેવાય અને તેના પહેલાના પર્વત આદિનો જીવાવર્ગ એ આગળા ક્ષેત્રાદિનો નાનો જીવાવર્ગ કહેવાય છે. ૭૨.

ભરતાદિના જીવાવર્ગનો યાત્ર

જીવાના યોજનને ૧૬સે ગુણી ઉપરની કલા ઉમેરીને જ સંખ્યા આવે તેને તે જ સંખ્યાએ ગુણતાં જીવાવર્ગ આવે. તે આ પ્રમાણે છે.

નામ	જીવાવર્ગ
દક્ષિણ ભરતાર્ધ	૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦
વૈતાલ્ય પર્વત	૪૧૪૬૦૦૬૭૫૦૦
ઉત્તર ભરતાર્ધ	૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦
શુદ્ધ હિમવંત	૨૨૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦
હેમવંત ક્ષેત્ર	૫૧૨૪૦૦૦૦૦૦૦૦
મહાહિમવંત પર્વત	૧૦૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦
હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	૧૬૭૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦
નિષધ પર્વત	૩૨૦૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦
મહાવિદેહ અર્ધ	૩૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

પોતાનો જીવાવર્ગ એ મોટો જીવાવર્ગ કહેવાય છે.

તેના પહેલાનો જીવાવર્ગ એ નાનો જીવાવર્ગ કહેવાય છે.

હવે વૈતાલ્ય પર્વતની બાહા અને પ્રતરગણિત કહે છે.

વેયદ્દ જમ્મભરહદ્દ, જીવાવર્ગો દુવેઽવિ મેલેઽં ।

તસ્મદ્દે જં મૂલં, સો કલરાસી ઇમો હોઽ ॥૭૩॥

ચઽગઽઽ સહસ્સાઽં, લક્ષો છાવત્તરા સયા છચ્ચ ।

સેસ દુછકોવટ્ઠિય, દોનવતિગસત્તસત્તંસા ॥૭૪॥

છેઓ તિગ દુગ ચઠ ચઠ, છકા વેયડઢવાહ લઢ્ઢેસા ।
 પન્નાસ જોયણગુણા, પયરં ગુણવીસાહિય લઢ્ઢં ॥૭૫॥
 સત્તહિયા તિન્નિ સયા. વારસ ય સહસ્સ પંચ લક્ષા ય ।
 વારસ ય કલા પયરં, વેયડઢગિરિસ્સ ધરણિતલે ॥૭૬॥

છાયા—વૈતાઢ્યયામ્યભરતાર્ધ જીવાવર્ગો દ્વૌપિ મીલયિન્ના ।

તસ્યાર્ધે યત્ મૂલં સઃ કલારાશિઃ અયં ભવતિ ॥૭૩॥

ચતુર્નવતિઃ સહસ્રાણિ લક્ષઃ ષટ્સપ્તતાનિ શતાનિ ષટ્ ચ ।

શેષં દ્વિષટ્કેન અપવર્ચ્ય દ્વિકઃ નવકઃત્રિકઃ સપ્તકઃ અંશઃ ॥૭૪॥

છેદઃ ત્રિકઃ દ્વિકઃ ચતુષ્કઃ ચતુષ્કઃ ષટ્કઃ વૈતાઢ્યવાહા લબ્ધા ણ્વા ।

પચ્ચાશત્યોજનગુણા પ્રતરં ંકોનવિંશતિ દ્વતં લબ્ધમ્ ॥૭૫॥

સપ્ત અધિકાનિ ત્રિણિ શતાનિ દ્વાદશ ચ સહસ્રાણિ પચ્ચ લક્ષા ચ ।

દ્વાદશ ચ કલા પ્રતરં વૈતાઢ્યગિરેઃ ધરણીતલે ॥૭૬॥

અર્થ—વૈતાઢ્ય પર્વત અને દક્ષિણ ભરતાર્ધનો જીવાવર્ગ ભેગો કરી, તેના અડધા કરી તેનું વર્ગમૂલ કાઢતાં તેનો કલાસમુહ આ પ્રમાણે થાય છે.

એક લાખ ચોરાણું હજાર છસો છાંતેર, શેષ રાશીને બારે ભાગતાં, બે, નવ, ત્રણ, સાત, સાત (૨૯૩૭૭) અંશો અને છેદ રાશીને (બારે ભાગતાં) ત્રણ, બે, ચાર, ચાર, છ (૩૨૪૪૬) વૈતાઢ્ય પર્વતની આટલી બાહા મળે છે.

તેને પચાસ યોજને ગુણતાં અને ંગણીસે ભાગતાં પાંચ લાખ બાર હજાર ત્રણસો સાત યોજન અને બાર કલા વૈતાઢ્ય પર્વતની જમીન ઉપરની પ્રતર થાય છે.

વિવેચન—પ્રથમ વૈતાઢ્ય પર્વતની બાહા ૫૧૨૩૦૭ યોજન ૧૨ કલા છે. તે આ પ્રમાણે—

મોટા (વૈતાઢ્ય પર્વતનો) જીવાવર્ગ ૪૧૪૯૦૦૬૭૫૦૦

નાનો (દક્ષિણ ભરતાર્ધનો) જીવાવર્ગ + ૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦

૭૫૭૯૮૧૯૫૦૦૦

આના અડધા કરતાં ૩૭૮૯૯૦૬૭૫૦૦ આવ્યા. આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં

૧)	૩૭૮૯૯૦૬૭૫ ૦૦(૧૯૪૬૭૬ વર્ગમૂલ	
૧	૧	વર્ગમૂલ ૧૯૪૬૭૬
૨૯	૨૭૮	શેષ કલા ૩૫૨૫૨૪
૯	૨૬૧	છેદરાશી ૩૮૯૩૫૨
૩૮૪	૧૭૯૯	
૪	૧૫૩૬	
૩૮૮૬	૨૬૩૦૯	
૬	૨૩૩૧૬	
૩૮૯૨૭	૨૯૯૩૭૫	
૭	૨૭૨૪૮૯	
૩૮૯૩૪૬	૨૬૮૮૬૦૦	
૬	૨૩૩૬૦૭૬	
૩૮૯૩૫૨	૦૩૫૨૫૨૪	
છેદરાશી	શેષ	

૧૨)૩૫૨૫૨૪(૨૯૩૭૭
૨૪
૧૧૨
૧૦૮
૪૫
૩૬
૯૨
૮૪
૮૪
૮૪
૦૦

૧૨)૩૮૯૩૫૨(૩૨૪૪૬
૩૬
૨૯
૨૪
૫૩
૪૮
૫૫
૪૮
૭૨
૭૨
૦૦

એટલે વૈતાલ્ય પર્વતની કલારાશી ૧૯૪૬૭૬ વર્ગમૂલ.
૨૯૩૭૭ શેષ અને ૩૨૪૪૬ છેદરાશી આવે.

ગૈતાઢ્ય પર્વતનો જમીન ઉપર (મૂલમાં) વિસ્તાર ૫૦ યોજન છે પ્રતર કરવા માટે ૫૦ થી ગુણવા.

$$\begin{array}{r} ૧૯૪૬૭૬ \\ \times ૫૦ \\ \hline \end{array}$$

$$૯૭૩૩૮૦૦$$

$$\times ૪૫ \text{ શેષ રાશીનો ૫૦ સે ગુણતાં આવેલા}$$

$$૯૭૩૩૮૪૫ \text{ કલા}$$

$$\text{શેષરાશી}$$

$$૨૯૩૭૭$$

$$\times ૫૦$$

$$૩૨૪૪૬) ૧૪૬૮૮૫૦(૪૫$$

$$૧૨૯૭૮૪$$

$$૦૧૭૧૦૧૦$$

$$૧૬૨૨૩૦$$

$$૦૦૮૭૮૦ \text{ શેષ}$$

યોજન કરવા ૧૯ સે ભાગવા.

$$૧૯) ૯૭૩૩૮૪૫(૫૧૨૩૦ \text{ યોજન}$$

$$૯૫$$

$$૦૨૩$$

$$૧૯$$

$$૦૪૩$$

$$૩૮$$

$$૦૫૮$$

$$૫૭$$

$$૧૪૫$$

$$૧૩૩$$

$$૧૨$$

$$\text{કલા}$$

૮૭૮૦ ને શેષ વધેલી છે તેની લગભગ ૦૧ કલા થાય તેની ગણતરી ન ગણવી, છતાં તેની વિકલા કાઢવા ૧૯સે ગુણતાં ૧૬૬૮૨૦ આવ્યા. તેને છેદરાશી ૩૨૪૪૬થી ભાગતાં ૫ વિકલા અને ૪૫૬૦ શેષ વધે. એટલે

૩૨૪૪૬)૧૬૬૮૨૦(૫ વિકલા
૧૬૨૨૩૦
૦૦૪૫૬૦ શેષ

વૈતાલ્ય પર્વતનું ભૂમિતલનું પ્રતર ૫૧૨૩૦૭
યોજન, ૧૨ કલા, ૫ વિકલા અને શેષ
૪૫૬૦ અણુ. ૭૩ થી ૭૬

હવે વૈતાલ્ય પર્વતના પ્રથમ ખંડનું પહેલી મેખલા સુધીનું ધનગણિત કહે છે.

દસજોયણુસ્સણુ પુણ તેવીસ સહસ્સ લક્ષ્વ ઇગવન્નં ।

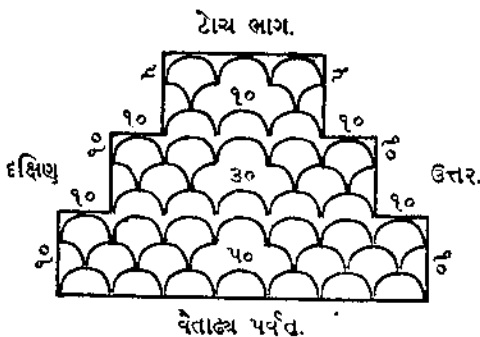
જોયણલાવત્તરિ છકલા ય વેયટુઢઘણગણિયં ॥૭૭॥

છાયા— દસ યોજન ઉચ્છ્રયે પુનઃ ત્રયોવિંશતિઃ સહસ્રાણિ લક્ષ્વાઃ એકપચ્ચાશતમ્ ।

યોજનાનાં ષટ્સપ્તતિ ષટકલાઃ ચ વૈતાલ્યઘનગણિતમ્ ॥૭૭॥

અર્થ—વળી દશ યોજન ઉંચાઈએ વૈતાલ્ય પર્વતનું ધનગણિત એકાવન લાખ, ત્રેવીશ હજાર છોતર યોજન અને છ કલા છે.

વિવચન—વૈતાલ્ય પર્વતની તલાટી-જમીનના ભાગથી ૧૦ યોજન ઉપર દક્ષિણ તરફ અને ઉત્તર તરફ બન્ને બાજુ ૧૦-૧૦ યોજન પહોળો સપાટ અને પૂર્વ-પશ્ચિમ સમુદ્ર સુધી લંબાયેલી મેખલા (પગથિયું) છે. જેથી જમીનથી ૧૦ યોજન ઉંચાઈ બાદ ચઢાવ નહિ હોવાથી સીધા ઉત્તર તરફ અને પાછલી બાજુથી દક્ષિણ તરફ (બન્ને તરફથી) ૧૦ યોજન સીધા ચાલીએ એટલે પર્વતનો ભાગ આવે. ત્યાંથી ૧૦ યોજન ઉંચાઈ આવે. પુનઃ બન્ને તરફ પ્રથમની જમ ૧૦ યોજન સીધા અને પૂર્વ-પશ્ચિમ સમુદ્ર સુધી લંબાયેલી મેખલા આવે ત્યાં બન્ને તરફથી ૧૦ યોજન સીધા ચાલીએ ત્યાં પર્વતનો ભાગ આવે. ત્યાંથી ૫ યોજન ઉંચાઈએ વૈતાલ્ય પર્વતની ટોચ આવે. તે ૧૦ યોજન પહોળી અને પૂર્વ-પશ્ચિમ સમુદ્ર સુધી લંબાયેલ છે. આ રીતે દક્ષિણ તરફ બે મેખલા અને ઉત્તર તરફ બે મેખલા છે.

એટલે વૈતાલ્ય પર્વતની બન્ને તરફ થઈને કુલ ચાર મેખલા ૧૦ યોજન પહોળી અને પૂર્વ-પશ્ચિમ સમુદ્ર સુધીની લંબાઈવાળી છે.

મેખલાને ૧૦ યોજન ઉંચી કહી છે, પણ મેખલાને— પગથિયાને વાસ્તવિક ઉંચાઈ હોય નહિ. માત્ર લંબાઈ-પહોળાઈ

જ હોય છે. આથી બે વાર ૧૦-૧૦ યોજન એકસરખો ચઢાવ અને એક વાર ૫ યોજન એક સરખો ચઢાવ ચઢીએ ત્યાં વૈતાલ્ય પર્વતની ટોચ ૧૦ યોજન પહોળી અને પૂર્વ-પશ્ચિમ સમુદ્ર સુધી લાંબાયેલી છે.

વિશેષ વર્ણન ગ્રંથકાર આગળ વિસ્તારથી કરવાના છે

વૈતાલ્ય પર્વતનું જમીનથી ૧૦ યોજન ઉંચાઈ સુધીનું ધનગણિત ૫૧૨૩૦૭૬ યોજન અને ૬ કલાનું છે

ધનગણિત કે ધનફળ બન્ને એક જ છે.

ધનગણિત એટલે, જમ પ્રતરમાં ભૂમિ ઉપરના સર્વ સમચોરસ ટુકડાનું માપ આવે છે, તેમ ધનગણિતમાં તે આખી વસ્તુના સર્વ ધન, ટુકડાનું માપ ગણાય છે. ક્ષેત્રમાં પ્રતર ગણિત કહેવાય અને પ્રતર ગણિતને ઉંચાઈ અથવા ઉંડાઈથી ગુણતા જ આવે તે ઉંચાઈમાં પર્વતનું અને ઉંડાઈમાં સમુદ્રનું ધનગણિત કહેવાય છે.

સમુદ્ર અથવા પર્વતોમાં ધન યોજન (યોજન લાંબો, યોજન પહોળો અને યોજન ઉંચો.) યોજન-યોજન માપના ટુકડા ઉંડાઈ સહિત કે ઉંચાઈ સહિત કેટલા થાય? તે જાણવા માટે ધનગણિત ઉપયોગી છે.

વૈતાલ્ય પર્વતના ભોંય તળિયે યોજન લાંબા, યોજન પહોળા ટુકડા ૫૧૨૩૦૭ અને એક એક કલાના સમચોરસ ટુકડા ૧૨ થાય. પ્રતર આઠારે પ્રથમ ખંડના (પહેલી મેખલા સુધીના) જ ધન ટુકડા તે ધનગણિત ૫૧૨૩૦૭૬ યોજન અને ૬ કલા જેટલાં છે. તે આ પ્રમાણે—

વૈતાલ્ય પર્વતનું પ્રતર ગણિત ૫૧૨૩૦૭ યોજન ૧૨ કલા ગણતરીમાં લીધેલ છે. ઉપરની વિકલા ગણવામાં આવી નથી. એટલે ૧૦ યોજન સુધીની ઉંચાઈનું ધનગણિત કાઢવા ૧૦થી ગુણવા.

$$\begin{array}{r}
 ૫૧૨૩૦૭ યોજન \\
 \times ૧૦ \\
 \hline
 ૫૧૨૩૦૭૦ \\
 + ૬ \\
 \hline
 ૫૧૨૩૦૭૬
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૧૨ કલા \\
 \times ૧૦ \\
 \hline
 ૧૬)૧૨૦(૬ યોજન \\
 ૧૧૪ \\
 \hline
 ૬ કલા
 \end{array}$$

વૈતાલ્ય પર્વતની પહેલી મેખલા સુધીનું ધનગણિત એક એક યોજનના સમ- ચોરસ હુકડા ૫૧૨૩૦૭૬ અને એક એક કલાના સમચોરસ હુકડા ૬ થાય. ઉપર કંઈક વધે પણ તેની વિવક્ષા કરી નથી. વૈતાલ્યનું પ્રથમ ખંડનું ધનગણિતકૃણ બાણું.૭૭ હવે વૈતાલ્ય પર્વતના બીજા ખંડનું પ્રતર કહે છે.

જોયણ તીસે વાસે, પઢમાણ મેહલાણ પયરમિમં.

લક્ષ્વ તિગ તિસયરિસયા, મિલસી ફકારસ કલાઓ ॥૭૮॥

છાયા— યોજન ત્રિંશતિ વ્યાસે પ્રથમમેહલાયાં પ્રતરમિમમ્ ।

લક્ષ્વઃ તિસઃ ત્રિસપ્તતિશ્ચતાનિ ચતુરશીતિઃ ફકાદશ કલા ॥૭૮॥

અર્થ—વૈતાલ્ય પર્વતની પહેલી મેખલાની પહોળાઈ ત્રીસ યોજન છે. અને પ્રતર ત્રણ લાખ સાત હજાર ત્રણસો ચોર્યાસી યોજન, અગીયાર કલા છે.

વિવેચન—વૈતાલ્ય પર્વત નીચેના—જમીનના ભાગે ૫૦ યોજનના વિસ્તારવાળો—પહોળો છે. પહેલી મેખલા ૩૦ યોજનના વિસ્તારવાળી અને ૧૦ યોજન ઢાંચી છે. બીજી મેખલા ૧૦ યોજન વિસ્તારવાળી અને ૧૦ યોજન ઢાંચી છે, તથા ટોચ ભાગે પણ ૧૦ યોજન પહોળી છે.

પહેલી મેખલાએ વૈતાલ્ય પર્વત ૩૦ યોજન પહોળો છે, તેની પ્રતર તે સ્થાને ૩૦૭૩૮૪ યોજન ૧૧ કલા છે. તે આ પ્રમાણે—

વૈતાલ્ય પર્વતની પહેલા ખંડે પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી બાહાની કલારાશી

૧૬૪૬૭૬ $\frac{૨૬૩૭૭}{૩૨૪૪૬}$ છે. તેને ૩૦ યોજનના વિસ્તારે ગુણતાં

$$\begin{array}{r} ૧૬૬૪૭૬ \\ \times ૩૦ \\ \hline ૫૮૪૦૨૮૦ \\ + ૨૭ \\ \hline ૫૮૪૦૩૦૭ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૨૬૩૭૭ \\ \times ૩૦ \\ \hline ૩૨૪૪૬૮૮૧૩૧૦(૨૭) \\ ૬૪૮૬૨ \\ \hline ૨૩૨૩૬૦ \\ ૨૨૭૧૨૨ \\ \hline \end{array}$$

૫૨૬૮ છેદરાશી

યોજન કરવા ૧૯થી લાગવા

$$\begin{array}{r}
 | | | | | \\
 ૧૯) ૫૮૪૦૩૦૭ (૩૦૭૩૮૪ \text{ યોજન} \\
 \underline{૫૭} \\
 ૧૪૦ \\
 ૧૩૩ \\
 \underline{} \\
 ૭૩ \\
 ૫૭ \\
 \underline{} \\
 ૧૬૦ \\
 ૧૫૨ \\
 \underline{} \\
 ૮૭ \\
 ૭૬ \\
 \underline{} \\
 ૧૧ \text{ કલા}
 \end{array}$$

વૈતાલ્ય પર્વતની પહેલી મેખલાએ ૩૦૭૩૮૪ યોજન ૧૧ કલા પ્રતર છે. ૭૮ હવે બીજા ખંડનું ધનગણિત કહે છે.

**અદ્વ સયા પળયાલા, તીસં લક્ષા તિસત્તરિ સહસ્સા ।
પન્નરસ કલા ય ઘળો, દસુસ્સણ હોઈ વીયમ્મિ ॥૭૯॥**

છાયા—અષ્ટ શતાનિ પચ્ચચ્ચારિંશત્ ત્રિંશત્ લક્ષાઃ ત્રિસપ્તતિઃ સહસ્રાણિ ।
પચ્ચદશકલાઃ ચ ઘનઃ દશોચ્છ્રયે ભવતિ દ્વિતીયે ॥૭૯॥

અર્થ—દશ યોજન ઉંચે ત્રીસ લાખ તેાંતેર હજાર આઠસો પીસ્તાલીસ યોજન પંદર કલા બીજા ખંડનું ધનગણિત છે.

વિવેચન—વૈતાલ્ય પર્વતની પ્રથમ મેખલાથી ૧૦ યોજન ઉંચે સુધી બીજા ખંડનું ધનગણિત ૩૦૭૩૮૪૫ યોજન ૧૫ કલા છે. તે આ પ્રમાણે—

૩૦૭૩૮૪ યોજન ૧૧ કલા પહેલી મેખલાનું પ્રતર છે. પહેલી મેખલાથી બીજી મેખલા ૧૦ યોજન ઉંચી છે. માટે બીજા ખંડનું ધનગણિત લાવવા માટે ૧૦ થી ગુણવા.

૩૦૭૩૮૪ યોજન

× ૧૦

૩૦૭૩૮૪૦

+ ૫

૩૦૭૩૮૪૫ યોજન

૧૧ કલા

× ૧૦

૧૯) ૧૧૦ (૫ યોજન

૬૫

૧૫ કલા

ત્રૈતાલ્ય પર્વતના બીજ ખંડનું ધનગણિત ૩૦૭૩૮૪૫ યોજન ૧૫ કલાનું બાણું. ૭૯

હવે ત્રીજા ખંડનું પ્રતર કહે છે.

દસ જોયણ વિક્ષંભે, બીયાએ મેહલાએ પયરમિમં ।

લક્ષ્મી ચતુર્વિંશતિશતાનિ, એગઢા દસ કલાઓય ॥૮૦॥

છાયા— દશયોજનવિક્ષંભે દ્વિતીયમેશલાયાં પ્રતરં રમમ્ ।

લક્ષ્મી ચતુર્વિંશતિશતાનિ એકષષ્ટિ દશ કલાઃ ચ ॥૮૦॥

અર્થ—બીજા મેખલા દશ યોજનના વિસ્તારવાળી છે. તેની પ્રતર એક લાખ ચોવીસસો એકસઠ અને દશ કલા છે.

વિવેચન—ત્રૈતાલ્ય પર્વતની બીજા મેખલા ૧૦ યોજન પહોળી છે અને તેની પ્રતર ૧૦૨૪૬૧ યોજન ૧૦ કલા છે. તે આ પ્રમાણે—

બીજા મેખલાનો વિસ્તાર ૧૦ યોજનનો છે, માટે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી બાજાની

કલારાશી જે ૧૯૪૬૭૬ $\frac{૨૬૩૭૭}{૩૨૪૪૬}$ છે. તેને ૧૦થી ગુણતાં

૧૯૪૬૭૬

× ૧૦

૧૯૪૬૭૬૦

+ ૬

૧૯૪૬૭૬૬

૨૬૩૭૭

× ૧૦

૩૨૪૪૬)૨૬૩૭૭૦(૬

૨૬૨૦૧૪

૧૭૫૬ શેષ

યોજન કરવા ૧૯થી ભાગતા

$$\begin{array}{r}
 11111 \\
 16) 168 \text{ } 67 \text{ } 66 (1028261 \text{ યોજન} \\
 \underline{16} \\
 0086 \\
 \underline{36} \\
 069 \\
 \underline{66} \\
 116 \\
 \underline{118} \\
 26 \\
 \underline{16} \\
 10 \text{ કલા}
 \end{array}$$

વૈતાલ્ય પર્વતના ત્રીજા ખંડનું પ્રતર ૧૦૨૪૬૧ યોજન ૧૦ કલાનું છે. ૮૦

હવે ત્રીજા ખંડનું ધનગણિત કહે છે.

**સત્તહિયા તિન્નિ સયા, બારસ ય સહસ્સ પંચ લક્ષ્વા ય ।
અવરા ય બારસ કલા, પણુસ્સણ્ હોઙ્ઙ ઘણગણિયં ॥૮૧॥**

છાયા—સપ્તાધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ દ્વાદશ ચ સહસ્રાણિ પચ્ચ લક્ષાઃ ચ ।

અપરા ચ દ્વાદશ કલાઃ પચ્ચ ઉચ્છ્રયે ભવતિ ધનગણિતમ્ ॥૮૧॥

અર્થ—વૈતાલ્ય પર્વતના ત્રીજા ખંડની ઉંચાઈ પાંચ યોજન છે અને ધનગણિત પાંચ લાખ બાર હજાર ત્રણસો સાત યોજન અને (બીજી) બાર કલા છે.

વિવેચન—વૈતાલ્ય પર્વતના ત્રીજા ખંડની ઉંચાઈ ૫ યોજનની છે અને તેનું ધનગણિત ૫૧૨૩૦૭ યોજન અને ૧૨ કલા છે તે આ પ્રમાણે—

વૈતાલ્ય પર્વતના ત્રીજા ખંડનું પ્રતર ૧૦૨૪૬૧ યોજન ૧૦ કલા છે. તેની ઉંચાઈ ૫ યોજનની છે. તેનું ધનગણિત લાવવા માટે ૫ થી ગુણવા.

$$\begin{array}{r} ૧૦૨૪૬૧ \text{ યોજન} \\ \times ૫ \\ \hline ૫૧૨૩૦૫ \\ + ૨ \\ \hline ૫૧૨૩૦૭ \text{ યોજન} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૦ \text{ કલા} \\ \times ૫ \\ \hline ૧૬) ૫૦ (૨ \text{ યોજન} \\ ૩૮ \\ \hline ૧૨ \text{ કલા} \end{array}$$

વૈતાલ્ય પર્વતના ત્રીજા ખંડનું ધનગણિત ૫૧૨૩૦૭ યોજન ૧૨ કલાનું છે. ૮૧

હવે આખા વૈતાલ્ય પર્વતનું ધનગણિત કહે છે.

**સત્તાસીઈ લક્ષા, ઉણત્તીસ હિયા ય બિનવડ સયાઈ ।
અડળાવીસઈ ભાગા, ચોદ્દસ વેયડ્ઢઘણગણિયં ॥૮૨॥**

છાયા—સપ્તાશીતિ: લક્ષા: एकोनविंशदधिकानी च द्विनवतिशतानि ।

एकोनविंशतिभागा: चतुर्दश वैताल्यधनगणितम् ॥૮૨॥

અર્થ—વૈતાલ્ય પર્વતનું ધનગણિત સપ્તાશી લાખ નવ હજાર બસો ઓગણત્રીસ (યોજન) અધિક ઓગણત્રીસ ચૌદ (ભાગ) કલા છે.

વિવેચન—સંપૂર્ણ વૈતાલ્ય પર્વતનું ધનગણિત ૮૭૦૬૨૨૬ યોજન ૧૪ કલાનું

છે. તે આ પ્રમાણે—

પહેલો ખંડ	૧૦ યોજન ઉંચો	ધનગણિત	૫૧૨૩૦૭૬ યો.	૬ કલા
બીજો	,, ૧૦ ,, ,, ,,		૩૦૭૩૮૪૫ ,,	૧૫ કલા
ત્રીજો	,, ૫ ,, ,, ,,		૫૧૨૩૦૭ ,,	૧૨ કલા

$$૮૭૦૬૨૨૬ ,, ૧૪ \text{ કલા}$$

વૈતાલ્ય પર્વતનું ધનગણિત ૮૭૦૬૨૨૬ યોજન અને ૧૪ કલાનું બાણું. ૮૨

હવે ઉત્તર ભરતક્ષેત્રની બાહા કહે છે.

**કલલક્ષદુગં ઈયા—લસહસ્સા નવ સયા ય સદ્ઢહિયા ।
સુન્નમવણેઝ અંસં. ચડ સુન્નગ સત્ત એગ પળ ॥૮૩॥
છેઓ ચડ અડ્ઢ તિગ નવ, દુગા ય બાહે સ ઉત્તરદ્ધસ્સ ।
ગુણિયા પળવીસેહિં, પળયાલસએહિં હોઈ ઇમં ॥૮૪॥**

છાયા—કલાનાં લક્ષે દ્વે એકચ્ચારિશત્ સહસ્રાણિ નવશતાનિ ચ પષ્ટિ અધિકા ।

શૂન્યમપનીય અંશાઃ ચતુષ્કઃ શૂન્યં સપ્તકઃ એકકઃ પચ્ચકઃ ॥૮૩॥

હેદઃ ચતુષ્કઃ અષ્ટકઃ ત્રિકઃ નવકઃ દ્વિકઃ ચ વાહા ણા ઉત્તરાર્ધસ્ય ॥૮૪॥

અર્થ—ઉત્તર ભરતાર્ધની બાહા બે લાખ એકતાલીસ હજાર નવસો સડસઠ, શેષની શૂન્ય દૂર કરતાં ચાર, શૂન્ય, સાત, એક, પાંચ(૪૦૭૧૫) હેદરાશીની શૂન્ય દૂર કરતાં ચાર, આઠ, ત્રણ, નવ, બે, (૪૮૩૬૨) છે.

બાહાને પીસ્તાલીસસો પચીસે ગુણતાં આ પ્રમાણે [પ્રતર] થાય.

વિવેચન—ઉત્તર ભરતાર્ધની બાહા ૨૪૧૯૬૭ કલા અને શેષાંશ [ઉપર]ની શૂન્ય દૂર કરતાં ૪૦૭૧૫ અને હેદરાશીની શૂન્ય દૂર કરતાં ૪૮૩૬૨ રહે છે.

પ્રતર માટે બાહાને ઉત્તર ભરતાર્ધના વિષ્કંભની કલારાશી ૪૫૨૫થી ગુણવા.

ઉત્તર ભરતાર્ધની બાહા આ પ્રમાણે આવે—

ઉત્તર ભરતાર્ધનો મોટો જીવા વર્ગ ૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦ કલા

[વૈતાલ્ય સંબંધી] ,, નાનો જીવા વર્ગ +૪૧૪૯૦૦૬૭૫૦૦ કલા

૧૧૭૦૬૦૦૬૭૫૦૦ કલા

આનું અડધું કરતાં ૫૮૫૪૫૦૪૮૭૫૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં.

	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧
૨)	૫૮ ૫૪૫૦૪ ૮૭ ૫૦(૨૪૧૯૬૦ કલા
૨	૪
૪૪	૧૮૫
૪	૧૭૬
૪૮૧	૦૦૬૪૫
૧	૪૮૧
૪૮૨૯	૪૬૪૦૪
૯	૪૩૪૬૧
૪૮૩૮૬	૦૨૯૪૩૮૭
૬	૨૯૦૩૧૬
૪૮૩૯૨૦	૦૦૪૦૭૧૫૦
હેદરાશી	શેષ

બન્નેની શૂન્ય કાઠી નાખતા શેષ ૪૦૭૧૫ અને છેદરાશી ૪૮૩૯૨ એટલે

ઉત્તર ભરતાર્ધની બાહ્ય કલારાશી ૨૪૧૯૬૦ $\frac{૪૦૭૧૫}{૪૮૩૯૨}$ આવી

ઉત્તર ભરતાર્ધની પ્રતર કાઠવા બાહ્યાને ઉત્તર ભરતાર્ધના વિષ્કંભ ૪૫૨૫ થી ગુણતા આવે. ૮૩-૮૪

ઉત્તર ભરતાર્ધની પ્રતર—

કોટિસયં નવ કોટી, અઉણત્તરિ સહસ્સ લક્ષ અડયાલા ।
 હિટ્ટિછે પળ સત્તગ, તિગ પળ તિગ દુગ ચઠ ટિક્કો ॥૮૫॥
 છેયહિયલદ્ધમુવરિં, પક્ષિવ એગટ્ટિસયમદ્દ એ ય ।
 લદ્ધહસિય અટ્ટ સયા, વત્તીસ સહસ્સ તીસં ચ ॥૮૬॥
 લક્ષા બારસ ય કલા, અહિયા લક્કારસેહિં ભાગેહિં ।
 ઉણવીસ છેયકણ, દુત્તરભરહદ્ધપયરં તુ ॥૮૭॥

છાયા—કોટિશતં નવ કોટયઃ એકોનસપ્તતિઃ સહસ્રાણિ લક્ષાઃ અષ્ટચત્વારિંશત્
 અધસ્તન (પશ્ચાનુપૂર્વ્યા) પશ્ચકઃ સપ્તકઃ ત્રિકઃ પશ્ચકઃ ત્રિકઃ દ્વિકઃ

ચતુષ્કઃ અષ્ટકઃ એકકઃ ॥૮૫॥

છેદહતલબ્ધં ઉપરિ (રાશૌ) પ્રક્ષિપ્ય એકષષ્ટિ ત્રિભિઃ શતૈઃ મક્તે ચ ।

લબ્ધા અષ્ટાશિતિ અષ્ટશતાનિ દ્વાત્રિંશત્ સહસ્રાણિ ત્રિંશત્ ચ ॥૮૬॥

લક્ષાઃ દ્વાદશઃ ચ કલાઃ અધિકા એકાદશૈઃ ભાગૈઃ ।

એકોનવિંશત્યા છેદકૃતે ઉત્તરભરતાર્ધપ્રતરં તુ ॥૮૭॥

અર્થ— એક અબજ, નવ કોડ, અડતાલીસ લાખ, અગ્નોસિત્તેર હજાર [શેષ -પાછળથી ગણતા] એક, આઠ, ચાર, બે, ત્રણ, પાંચ, ત્રણ, સાત, પાંચ (૧૮૪૨૩૫ ૩૭૫). છેદરાશીથી ભાગીને ઉપરની રાશિમાં ઉમેરીને, ત્રણસો એકસઠે ભાગતાં ત્રીસ લાખ, બત્રીસ હજાર, આઠસો અઠ્યાસી [ચોજન] બાર કલા અને અગીઆર વિકલા આવે.

વિવેચન— ૧૦૬૪૮૬૬૦૦૦, શેષ ૧૮૪૨૩૫૩૭૫, છેદરાશીથી ભાગીને જ આવે તે ઉમેરતાં અને ૩૬૧ થી ભાગાકાર કરતાં ૩૦૩૨૮૮૮ યોજન અધિક ૧૨ કલા અને ૧૧ વિકલા આવે. તે આ પ્રમાણે—

પ્રતર કરવા માટે બાહાને ઉત્તર ભરતાર્થના વિકલની ૪૫૨૫ કલાથી ગુણવાથી આવે છે. એટલે

$$\begin{array}{r}
 \text{બાહાની પૂર્ણ કલા } ૨૪૧૬૬૦ \\
 \times ૪૫૨૫ \\
 \hline
 ૧૨૦૬૮૦૦ \\
 ૪૮૩૬૨૦ \times \\
 ૧૨૦૬૮૦૦ \times \times \\
 ૬૬૭૮૪૦ \times \times \times \\
 \hline
 ૧૦૬૪૮૬૬૦૦૦
 \end{array}$$

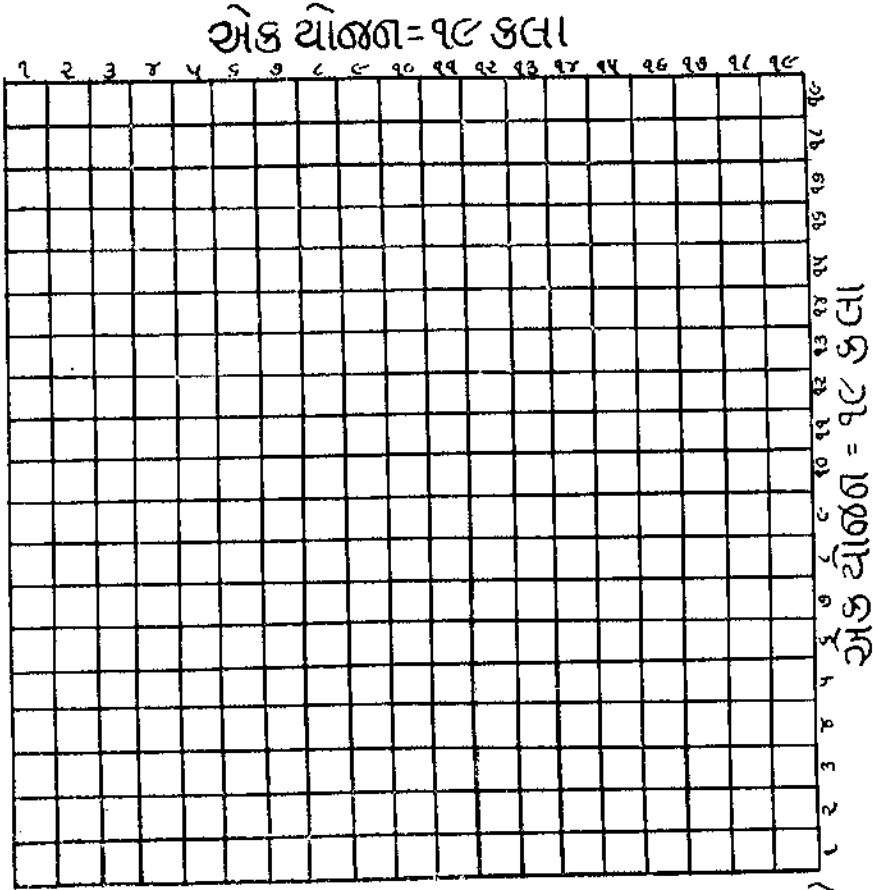
$$\begin{array}{r}
 \text{બાહાના શેષ કલાંશ } ૪૦૭૧૫ \\
 \times ૪૫૨૫ \\
 \hline
 ૨૦૩૫૭૫ \\
 ૮૧૪૩૦ \times \\
 ૨૦૩૫૭૫ \times \times \\
 ૧૬૨૮૬૦ \times \times \times \\
 \hline
 ૧૮૪૨૩૫૩૭૫
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૧૦૬૪૮૬૬૦૦૦ \\
 + \quad ૩૮૦૭ \\
 \hline
 ૧૦૬૪૮૭૨૮૦૭ \text{ કલા}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \text{છેદરાશીથી ભાગતા} \\
 |||| \\
 ૪૮૩૬૨) ૧૦૬૪૨૩ ૫૩ ૭ ૫ (૩૮૦૭ \\
 \underline{૧૪૫૧૭૬} \\
 ૦૩૬૦૫૬૩ \\
 \underline{૩૮૭૧૩૬} \\
 ૦૦૩૪૫૭૭૫ \\
 \underline{૩૩૮૭૪૪} \\
 ૦૦૭૦૩૧ \\
 \text{શેષ}
 \end{array}$$

આ કલા રાશીને ૩૬૧ ભાગવા

શંકા— આ કલારાશીને ૩૬૧ થી શા માટે ભાગવા ?

એક સમયોરસ યોજનમાં $૧૮ \times ૧૮ = ૩૨૪$ સમયોરસ કલા થાય છે.

સમાધાન— જ બાહારાશી છે, તે એક યોજનના આગણીસમાં ભાગ સ્વરૂપ કલારૂપ છે. તથા ઉત્તરાર્ધભરતનો વિષ્કંભ રાશી પણ જ યોજનના આગણીસમાં ભાગે કલાત્મક છે. તેનાથી ગુણાયેલ છે. માટે ગુણાકાર ૧૦૬૪૮૭૨૮૦૭ સમયોરસ કલા

૧ વિકલા થઈ તેને બે વાર ૧૬-૧૬ થી ભાગો અથવા એક વાર ૩૨ થી ભાગવાથી યોજન આવે.

અહીં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે બન્ને સ્થાને યોજનો ૧૬ ગુણા થયેલા હોવાથી જ બે ભિન્ન પદાર્થોની કલાનો ગુણાકાર પ્રતિ કલા-વિકલા જ આવે.

પ્રમાણ થયે. તેના સમયોરસ યોજન ભાવના માટે ૧૯ ને ૧૯ થી ગુણતા=૩૬૧ સમયોરસ કલા, જે એક સમયોરસ યોજનની થાય તેથી તેનાથી આ રાશી ભાગવી.

ભાગાકાર કરતાં જે શેષ રહે તેને ૧૯ થી ભાગતાં જે આવે તે સમયોરસ યોજનના ૧૯ મા ભાગ સ્વરૂપ કલા બણવી. તેની પણ જે શેષ રહે તે સમયોરસ યોજનના ૩૬૧ મા ભાગ સ્વરૂપ વિકલા બણવી. તે આ પ્રમાણે—

$$\begin{array}{r}
 \begin{array}{r}
 ૩૬૧) ૧૦૯૪૮૭૨૮૦૭(૩૦૩૨૮૮૮ \text{ યોજન} \\
 \underline{૧૦૮૩} \\
 ૦૦૧૧૮૭ \\
 \underline{૧૦૮૩} \\
 ૦૧૦૪૨ \\
 \underline{૭૨૨} \\
 ૩૨૦૮ \\
 \underline{૨૮૮૮} \\
 ૦૩૨૦૦ \\
 \underline{૨૮૮૮} \\
 ૦૩૧૨૭ \\
 \underline{૨૮૮૮} \\
 ૦૨૩૯ \\
 \text{શેષ}
 \end{array}
 &
 \begin{array}{r}
 | | \\
 ૧૯) ૨૩૯(૧૨ \text{ કલા} \\
 \underline{૧૯} \\
 ૦૪૯ \\
 \underline{૩૮} \\
 ૧૧ \\
 \text{વિકલા}
 \end{array}
 \end{array}$$

ઉત્તર ભરતાર્ધની પ્રતર ૩૦૩૨૮૮૮ યોજન, ૧૨ કલા અને ૧૧ વિકલા બણવી. ૮૫-૮૬-૮૭.

હવે ક્ષુદ્ધહિમવંત પર્વતની બાહા કહે છે.

કલારાશિ તિન્નિ લક્ષ્વા, સત્તાસીર્ઠ્ઠિ સહસ્સ દો ય સયા ।
 અહનરયા સેસે પુણ, ચરુક્ર ઉવ્વદ્વિય અંશા ॥૮૮॥
 છચ્ચર સત્તગ નવ નવ, છેઓઙ્ગ નવ તિગ ય છ ચર નવ ।
 વાહે સ ચુલ્લહિમવે, પયરં સે નિયયવાસગુણં ॥૮૯॥

છાયા—કલારાશિ: તિસ્ર: લક્ષા: સપ્તાશીતિ: સહસ્રાણિ દ્વે શતાનિ ।

અષ્ટનવતિ: શેષા: પુન: ચતુષ્કોણ અપવર્તિતા અંશા ॥૮૮॥

ષટ્ક: ચતુષ્ક: સપ્તક: નવક: નવક: છેદ: એકક: નવક: ત્રિક: ચ

ષટ્ક: ચતુષ્ક: નવક: ।

બાહ્યા ઇષા ક્ષુલ્લહિમવતિ પ્રતરં તસ્ય નિઝક વ્યાસગુણમ્ ॥૮૯॥

અર્થ— ક્ષુલ્લહિમવંત પર્વતની ખાહા ત્રણ લાખ, સત્યાશી હજાર, ખસો અઢીણું કલા, શેષને ચારે ભાગતા વધેલા અંશે છ, ચાર, સાત, નવ, નવ [૬૪૭૯૯] અને છેદરાશીને ચારે ભાગતા વધેલા અંશે એક, નવ, ત્રણ, છ, ચાર, નવ [૧૯૩૬૪૯] છે. આ ખાહાને પોતાના વિસ્તારથી યુણતા પ્રતર થાય.

વિવેચન— ક્ષુલ્લહિમવંત પર્વતની ખાહા ૩૮૭૨૯૮ કલા છે. તેની શેષ ૬૪૭૯૯ અને છેદરાશી ૧૯૩૬૪૯ છે. તે આ પ્રમાણે—

ક્ષુલ્લહિમવંત પર્વતનો મોટો જીવાવર્ગ ૨૨૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦ કલા

[ઉત્તર ભરતાર્ધની] ,, નાનો જીવાવર્ગ + ૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦ કલા

૩૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ કલા

આના અડધા કરતા ૧૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં.

૩)	૧૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦(૩૮૭૨૯૮
૩	૯
૬૮	૬૦૦
૮	૫૪૪
૭૬૭	૦૫૬૦૦
૭	૫૩૬૬
૭૭૪૨	૨૩૧૦૦
૨	૧૫૪૮૪
૭૭૪૪૯	૭૬૧૬૦૦
૯	૬૯૭૦૪૧
૭૭૪૫૮૮	૬૪૫૫૬૦૦
૮	૬૧૬૬૭૦૪
૭૭૪૫૯૬	૦૨૫૯૧૬૬
છેદરાશી	શેષ

$$\begin{array}{r}
 \text{૪) } \overline{૭૭૪૫ \ ૯૬(૧૬૩૬૪૯)} \\
 \underline{૪} \\
 ૩૭ \\
 \underline{૩૬} \\
 ૧૪ \\
 \underline{૧૨} \\
 ૨૫ \\
 \underline{૨૪} \\
 ૦૧૯ \\
 \underline{૧૬} \\
 ૦૩૬ \\
 \underline{૩૬} \\
 ૦૦
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \text{૪) } \overline{૨૫૬૧ \ ૯૬(૬૪૭૯૯)} \\
 \underline{૨૪} \\
 ૧૯ \\
 \underline{૧૬} \\
 ૩૧ \\
 \underline{૨૮} \\
 ૩૯ \\
 \underline{૩૬} \\
 ૦૩૬ \\
 \underline{૩૬} \\
 ૦૦
 \end{array}$$

શુદ્ધલહિમવંત પર્વતની બાહ્ય ૩૮૭૨૬૮ $\frac{૬૪૭૯૯}{૧૬૩૬૪૯}$ કલારાશી છે.

આ બાહ્યાને વિસ્તારથી ગુણતા પ્રતર આવે. ૮૮-૮૯.

હવે શુદ્ધલહિમવંત પર્વતની પ્રતર અને ધનગણિત કહે છે.

સદ્વિ સહસ્સા અઽણદ્વિ લક્ષ ચઽસયરિ કોડિ સત્ત સયા ।

હેદ્વિલ્લેદ્વિગ દુગ નવ, પણ નવ અદ્વ સુન્ન ચઽ ॥૯૦॥

લ્લેયહિયલદ્ધમુવરિં, પક્ષિવ એગદ્વિ તસય મહ્ણય ।

લદ્ધિગસત્તરિ નવસય, લ્પ્પન્નસહસ્સચઽદ્વસય ॥૯૧॥

લક્ષા દુ કોડિ અદ્વય, કલાઽ દસ અઽણવીસ ભાગા ઽ ।

ચુલ્લ હિમવંતપયરં, ઘણગણિયં ઽસ્સેહેણ ગુણં ॥૯૨॥

છાયા—૧૬ સહસ્રાણિ એકોન૧૬: લક્ષાઃ ચતુઃ સપ્તતિ કોટયઃ સપ્ત (કોટિ) શતાનિ ।

અધસ્તને એકકઃ દ્વિકઃ ત્રિકઃ પચ્ચકઃ નવકઃ અષ્ટકઃ શૂન્યાનિ ચત્વારિ ॥૯૦॥

છેદહતે લઘ્વં ઉપરિ પ્રક્ષિપ્ય એક૧૬ (અધિકૈઃ) ત્રિભિઃ શતૈઃ ભક્તે ચ ।

લઘ્વં એકસપ્તતિઃ ત્રયશતાનિ ષટ્પચ્ચાશત્ સહસ્રાણિ ચતુર્દશ ચ ॥૯૧॥

લક્ષાઃ દ્વે કોટી અષ્ટ ચ કલા તુ દશ એકોનવિંશતિ ભાગા તુ ।

ક્ષુદ્રહિમવંતપ્રતરં ધનગણિતં ઉચ્છ્રયેણ ગુણિતમ્ ॥૯૨॥

અર્થ—સાતસો ચુમ્બોતેર કોડ, ઓગણસાઈઠ લાખ, સાઈઠ હજાર, નીચે એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ અને ચાર શૂન્ય (૧૨૬૮૦૦૦૦) છેદરાશીથી ભાગીને ઉપર ઉમેરી, ત્રણસો એકસઠે ભાગતા, બે કોડ ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર ત્રણસો ઇંકોતેર અને પાંચ કલા તથા દશ ઓગણીસા ભાગ ક્ષુદ્રહિમવંતનું પ્રતર આવે. અને ઉંચાઈથી ગુણતા ધનગણિત આવે.

વિવેચન— ખાહાને વિસ્તારથી ગુણતા પ્રતર આવે.

ક્ષુદ્રહિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર ૨૦૦૦૦ કલા છે.

ની ખાહા ૩૮૭૨૬૮ $\frac{૬૪૭૬૬}{૧૬૩૬૪૬}$ છે.

પૂર્ણ કલા ૩૮૭૨૬૮
× ૨૦૦૦૦

૭૭૪૫૬૬૦૦૦૦
૬૬૬૨

૭૭૪૫૬૬૬૬૬૨

યોજન લાવવા પૂર્વવત્ ૩૬૧થી ભાગવા

શેષ ૬૪૭૬૬
× ૨૦૦૦૦

૧૬૩૬૪૬)૧૨૬૫૬૮૦૦૦૦(૬૬૬૨
૧૧૬૧૮૬૪

૧૩૪૦૮૬૦

૧૧૬૧૮૬૪

૧૭૮૬૬૬૦

૧૭૪૨૮૪૧

૦૦૪૬૮૧૬૦

૩૮૭૨૬૮

૮૦૮૬૨ શેષ

૩૬૧) ૭૭૪ ૫૯૬૬૬૬૨ (૨૧૪૫૬૬૭૧ યોજન

૭૨૨

૦૫૨૫

૩૬૧

૧૬૪૯

૧૪૪૪

૨૦૫૬

૧૮૦૫

૦૨૫૧૬

૨૧૬૬

૩૫૦૬

૩૨૪૯

૨૫૭૯

૨૫૨૭

૦૦૫૨૨

૩૬૧

૧૬૧

૧૯) ૧૬૧ (૮ કલા

૧૫૨

૯ વિકલા

શેષ ૮૦૮૬૨ અંશ વધેલા છે
તે અપેક્ષાએ તેની એક વિકલા ગણતા
૧૦ વિકલા થાય એટલે

શુદ્ધિભવંત પર્વતનું પ્રતર ૨૧૪૫૬૬૭૧ યોજન ૮ કલા અને ૧૦ વિકલા બાણું.
પ્રતરને ઉંચાઈથી ગુણતા ધનગણિત થાય. તે આ પ્રમાણે— ૬૧-૬૨

શુદ્ધિભવંત પર્વતનું ધનગણિત કહે છે.

દો ચેવ ય કોડિસયા ચડદસ કોડિઓ લક્ષ લપ્પન્ના ।
સત્તાણડઈ સહસ્સા. ચોયાલસયં ચ ઘણગણિયં ॥૯૩॥
સોલસ ચેવ કલાઓ, અહિયા ઇગૂળવીસ ભાગેહિં ।
બારસહિં ચેવ સયા, ચુલ્લહિમવંતે વિયાણાહિ ॥૯૪॥

છાયા—દ્વે ચૈવ ચ કોટિશતે ચતુર્દશ કોટયઃ લક્ષાઃ ષટ્પચ્ચાશત્ ।

સપ્તનવતિઃ સહસ્રાણિ ચતુર્ચ્ચારિંશત્ (અધિકશતં) ચ ધનગણિતમ્ ॥૯૩॥

ષોડશ ચૈવ કલાઃ અધિકા એકોનવિંશતિભાગેઃ ।

દ્વાદશૈશ્ચૈવ સદા ક્ષુદ્રહિમવંતિ વિજાનીહિ ॥૯૪॥

અર્થ—એ અબજ, ચૌદ કોડ, છપ્પન લાખ, સત્તાણું હજાર એકસો ચુમ્માલીસ યોજન, સોળ કલા અને બાર યોગણીસા ભાગ ક્ષુદ્રહિમવંત પર્વતનું ધનગણિત આણું.

વિવેચન—ક્ષુદ્રહિમવંત પર્વતનું ધનગણિત ૨૧૪૫૬૯૭૧૪૪ યોજન ૧૬ કલા અને ૧૨ વિકલા છે. તે આ પ્રમાણે—

પ્રતરને હંચાઈએ ગુણતા ધનગણિત થાય.

ક્ષુદ્રહિમવંત પર્વતની હંચાઈ ૧૦૦ યોજન છે. માટે પ્રતરને ૧૦૦થી ગુણતાં

૨૧૪૫૬૯૭૧ યોજન	૮ કલા	૧૦ વિકલા
$\times ૧૦૦$	$\times ૧૦૦$	$\times ૧૦૦$
૨૧૪૫૬૯૭૧૦૦	૮૦૦	૧૯)૧૦૦૦(૫૨
+૪૪	+૫૨	૬૫
૨૧૪૫૬૯૭૧૪૪ યોજન	૧૯)૮૫૨(૪૪	૦૫૦
	૭૬	૩૮
	૦૬૨	૧૨ વિકલા
	૭૬	
	૧૬ કલા	

૨૧૪૫૬૯૭૧૪૪ યોજન, ૧૬ કલા અને ૧૨ વિકલા ક્ષુદ્રહિમવંત પર્વતનું ધનગણિત આણું. ૯૩-૯૪

હવે હિમવંત ક્ષેત્રની બાહા કહે છે.

અઽણદ્વા ઽણસત્તરિ, સયા ઽછ લક્ષ ચૈવ ય કલાણં ।

સેસે સત્તગ સત્તગ, દુગ તિગ ઇગ નવ ય અંસા ઽ ॥૯૫॥

છેઓ ઇગ દુગ એકગ, તિગ નવ એકો ય અઽઽ બાહેસા ।

હેમવ એ વિન્નેયા, પયરં સે નિયયવાસગુણં ॥૯૬॥

છાયા—एकोनषष्टानि एकोनसप्ततिशतानि तु षट्लक्षाः चैव च कलानाम् ।

शेषः सप्तकः सप्तकः द्विकः त्रिकः एककः नवकः च अंशः तु ॥९५॥

छेदः एककः द्विकः एककः त्रिकः नवकः एककः च अष्टकः बाहा एषा ।

हेमवंतस्य विज्ञेया, प्रतरं तस्य निजकव्यासगुणम् ॥९६॥

અર્થ—છ લાખ, અગણ્યોસિત્તેર સો, ઓગણસાઠઠ કલા, શેષ સાત, સાત, બે, ત્રણ, એક અને નવ [૭૭૨૩૧૬] છે અને છેદ—એક, બે, એક, ત્રણ, નવ, એક અને આઠ [૧૨૧૩૬૧૮] હેમવંત ક્ષેત્રની બાહા બણવી.

બાહાને પોતાના વિસ્તારથી ગુણતાં પ્રતર આવે.

વિવેચન—હેમવંત ક્ષેત્રની બાહા ૬૦૬૬૫૬ કલા, શેષ રાશી ૭૭૨૩૧૬ અને છેદરાશી ૧૨૧૩૬૧૮ છે. તે આ પ્રમાણે—

હેમવંત ક્ષેત્રનો મોટો જીવાવર્ગ ૫૧૨૪૦૦૦૦૦૦૦૦ કલા
[કુલ્લિહિમવંત સંબંધી] „ નાનો „ + ૨૨૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦ કલા

૭૩૬૮૦૦૦૦૦૦૦૦ કલા

આના અડધા કરતાં ૩૬૮૪૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં,

૬) ૩૬૮૪૦૦૦૦૦૦૦૦ (૬૦૬૬૫૬
૬	૩૬
૧૨૦	૦૦૮૪૦૦
૦	૭૨૩૬
૧૨૦૬	૧૧૬૪૦૦
૬	૧૦૬૧૬૧
૧૨૧૨૬	૦૦૭૨૩૬૦૦
૬	૬૦૬૬૨૫
૧૨૧૩૮૫	૧૧૬૬૭૫૦૦
૫	૧૦૬૨૫૧૮૧
૧૨૧૩૬૦૬	૦૦૭૭૨૩૧૬ શેષ
૬	
૧૨૧૩૬૧૮ છેદરાશી	

હૈમવંતક્ષેત્રની ખાહા કલારાશી ૬૦૬૯૫૯ $\frac{૭૭૨૩૧૯}{૧૨૧૩૯૧૮}$ બાણવી.

ખાહાને પોતાના વિસ્તારથી ગુણતાં પ્રતર આવે. ૯૫-૯૬

હવે હૈમવંતક્ષેત્રનું પ્રતર કહે છે.

ઊવરિમરાસી દુગ ચડ, દુગસત્તદ્વ તિગ છક્ર સુન્ન ચડ ।
 હેંદે તિગસુન્નદ્વ નવ, દુગ સત્તગ છક્ર સુન્ન ચડ ॥૯૭॥
 હેયહિયલદ્ધમુવરિં, પક્ષિવવ એગદ્વ તિસયમદ્વ એય ।
 લદ્ધા છક્રોડીઓ, બાવત્તરિસયસહસ્સા ય ॥૯૮॥
 તેવન્નંચ સહસ્સા, પળયાલસયં ચ પંચ ય કલા ડ ।
 હેમવયવાસપયરં, અદ્વ ય ડળવાંસભાગા ય ॥૯૯॥

છાયા:—ઉપરિતનરાશીઃ દ્વિકઃ ચતુષ્કઃ દ્વિકઃ સપ્તકઃ અષ્ટકઃ ત્રિકઃ

ષટ્કઃ શૂન્યાનિ ચત્વારિ ।

અથઃ ત્રિકઃ શૂન્યં અષ્ટકઃ નવકઃ દ્વિકઃ સપ્તકઃ ષટ્કઃ શૂન્યાનિ ચત્વારિ ॥૯૭॥

હેદહ્લતે લઘ્વં ઉપરિ પ્રક્ષિપ્ય એકષ્ટયધિકૈઃ ત્રિભિઃ શતૈઃ ભક્તે ચ ।

લઘ્વા ષટ્ કોટયઃ દિસપ્તતિઃ શતસહસ્રાણિ ચ ॥૯૮॥

ત્રિપચ્ચાશત્ ચ સહસ્રાણિ પચ્ચચત્વારિંશદધિકં શતં ચ પચ્ચ ચ કલા તુ ।

હૈમવત્તવર્ષપ્રતરં અષ્ટ ચં એકોનવિંશતિ ભાગાઃ ચ ॥૯૯॥

અર્થ—ઉપરની સંખ્યા બે, ચાર, બે, સાત, આઠ, ત્રણ, છ, શૂન્ય ચાર
[૨૪૨૭૮૩૬૦૦૦૦] નીચે ત્રણ, શૂન્ય, આઠ, નવ, બે, સાત, છ, શૂન્ય ચાર
[૩૦૮૯૨૭૬૦૦૦૦] છે.

છેદરાશી ભાગતા પ્રાપ્ત થયેલી રાશીને ઉપરની રાશીમાં ઉમેરતાં અને ત્રણસો
એકસઠે ભાગતા છ કોડ, બોતેર લાખ, ત્રેપન હજાર એકસો પીસતાલીસ યોગન, પાંચ
કલા અને આઠ ઓગણીસા ભાગનું હૈમવંતક્ષેત્રનું પ્રતર છે.

વિવેચન—પ્રતર લાવવા માટે બાહ્યને પોતાના વિસ્તારથી ગુણવા

હૈમવંતક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૪૦૦૦૦ છે. એટલે

$$\begin{array}{r}
 ૬૦૬૯૫૯ \\
 \times ૪૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૨૪૨૭૮૩૬૦૦૦૦ \\
 + ૨૫૪૪૮ \\
 \hline
 ૨૪૨૭૮૩૮૫૪૪૮ \\
 \text{આને ૩૬૧થી ભાગવા}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \text{શેષ } ૭૭૨૩૧૯ \\
 \times ૪૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૧૨૧૩૯૧૮) ૩૦૮૯૨૭૬ ૦ ૦ ૦ ૦ (૨૫૪૪૮ \\
 ૨૪૨૭૮૩૬ \\
 \hline
 ૬૬૨૪૪૦૦ \\
 ૬૦૬૯૫૯૦ \\
 \hline
 ૦૫૪૪૮૧૦૦ \\
 ૪૮૫૫૬૭૨ \\
 \hline
 ૦૫૬૨૪૨૮૦ \\
 ૪૮૫૫૬૭૨ \\
 \hline
 ૧૦૬૮૬૦૮૦ \\
 ૬૭૧૧૩૪૪ \\
 \hline
 ૬૭૪૭૩૬ \quad \text{શેષ}
 \end{array}$$

|| || || ||

૩૬૧)૨૪૨૭૮૩૮૫૪૪૮(૬૭૨૫૩૧૪૫ યોજન

૨૧૬૬

૦૨૬૧૮

૨૫૨૭

૦૦૬૧૩

૭૨૨

૧૬૧૮

૧૮૦૫

૦૧૧૩૫

૧૦૮૩

૦૦૫૨૪

૩૬૧

૧૬૩૪

૧૪૪૪

૦૧૬૦૮

૧૮૦૫

૦૧૦૩

૧૬)૧૦૩(૫ કલા

૬૫

૦૮ વિકલા

હેમવંતક્ષેત્રનું પ્રતર ૬૭૨૫૩૧૪૫ યોજન, ૫ કલા, ૮ વિકલાનું જાણવું.
૬૭-૬૮-૬૯

હવે મહાહિમવંત પર્વતની બાહા કહે છે.

પણપન્ના અટ્ટ સયા, તેસીઈ સહસ્સ અટ્ટ લક્ષા ય।

કલારાસેસો સેસો, પળતીસોવટ્ટિએ અંસા ॥૧૦૦॥

નવ છઅડ પળ છેઓ, પંચ ય સુન્ન પળ સુન્ન છક્રો ય ।
 બાહેસા મહાહિમવે, પયરં સ નિયયવાસગુણં ॥૧૦૧॥

છાયા— પञ्चपञ्चाशत् अष्टशतानि त्र्यशीति सहस्राणि अष्ट लक्षाश्च ।
 कलाराशीः एषः शेषे पञ्चत्रिंशतापर्विते अंशः ॥१००॥

નવકઃ षट्कઃ અષ્ટકઃ પંચકઃ છેદઃ પંચકઃ ચ શૂન્યં પંચકઃ શૂન્યં ષટ્કઃ ચ ।
 બાહા ઇષા મહાહિમવતે, પ્રતરં તસ્ય નિજકવ્યાસગુણમ્ ॥૧૦૧॥

અર્થ—આઠ લાખ ત્ર્યાંશી હજાર આઠસો પંચાવન અને શેષ રાશી પાંત્રીસે
 ભાગતા નવ, છ, આઠ, પાંચ, [૬૬૮૫] અને છેદ પાંચ શૂન્ય, પાંચ, શૂન્ય અને છ
 [૫૦૫૦૬] મહાહિમવંત પર્વતની બાહા છે.

બાહાને પોતાના વિસ્તારથી ગુણતાં પ્રતર આવે.

વિવેચન—મહાહિમવંત પર્વતની બાહા ૮૮૩૮૫૫, શેષ કલારાશી ૩૫ થી
 ભાગતા ૬૬૮૫ અને છેદરાશી ૫૦૫૦૬ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

$$\begin{array}{rcl}
 \text{મહાહિમવંત પર્વતનો મોટો જીવાવર્ગ} & ૧૦૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ & \\
 [\text{હિમવંત સંબંધી}] ,, નાનો & ,, + ૫૧૨૪૦૦૦૦૦૦૦૦ & \\
 & \hline
 & ૧૫૬૨૪૦૦૦૦૦૦૦૦ &
 \end{array}$$

આના અડધા કરતાં ૭૮૧૨૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં

૮)	૭૮૧૨૦૦૦૦૦૦ ૦૦(૮૮૩૮૫૫	
૮	૬૪	૩૫)૩૩૮૬ ૭ ૫(૬૬૮૫ શેષ
૧૬૮	૧૪૧૨	૩૧૫
૮	૧૩૪૪	૦૨૩૬
૧૭૬૩	૦૦૬૮૦૦	૨૧૦
૩	૫૨૮૬	૦૨૬૭
૧૭૬૬૮	૧૫૧૧૦૦	૨૮૦
૮	૧૪૧૩૪૪	૦૧૭૫
૧૭૬૭૬૫	૦૦૬૭૫૬૦૦	૧૭૫
૫	૮૮૩૮૨૫	૦૦૦
૧૭૬૭૭૦૫	૦૬૧૭૭૫૦૦	
૫	૮૮૩૮૫૨૫	૩૫)૧૭૬૭૭૧૦(૫૦૫૦૬ છેદરાશી
૧૭૬૭૭૧૦	૦૩૩૮૬૭૫	૧૭૫
છેદ	શેષ	૧૭૭
		૧૭૫
		૨૦૦
		૨૦૦
		૦૦૦

અન્નેને ઉપથી ભાગતા

મહાહિમવંત પર્વતની ખાહા કલારાશી ૮૮૩૮૫૫ ૬૬૮૫ અણુવી.
૫૦૫૦૬

ખાહાને પોતાના વિસ્તારથી યુક્તતા પ્રતર આવે. ૧૦૦-૧૦૧.

હવે મહાહિમવંત પર્વતની પ્રતર

ચૂલસીંહ સહ સહસ્સા, સત્તરિ કોડી ય સત્તસહસ્સા ।
હિઠ્ઠા સત્તગ સત્તગ, ચડ અડ પંચેવ સૂન્નાઈ ॥૧૦૨॥
છેયહિયલદ્ધમુવરિં, પક્ષિવ વણગદ્ધ તિસયમદ્ધય ।
ગુણવીસં કોડીઓ, લદ્ધા અડપન્ન લક્ષા ય ॥૧૦૩॥

અઢઢિ સહસ્સાણિય, લાસીય સયં ચ દસ કલાઓય।
પંચ ણવાસિમાગા, કલાઈ પયરં મહાહિમવે ॥૧૦૪॥

છાયા— ચતુશીતિઃ શતસહસ્રાણિ સપ્તતિઃ કોટયઃ ચ સપ્ત (કોટિ) સહસ્રાણિ ।

અધઃ સપ્તકઃ સપ્તકઃ ચતુષ્કઃ અષ્ટકઃ પશ્ચૈવ શૂન્યાનિ ॥૧૦૨॥

છેદહતેલબ્ધં ઉપરિ પ્રશ્નિય એકષષ્ટિ ત્રિભિઃ શતૈઃ ભક્તે ચ ।

एकोनविंशतिकोटयः लब्धाः अष्टपञ्चाशत् लक्षाः च ॥૧૦૩॥

अष्टषष्टिः सहस्राणि च षडशीति च शतं च दस कलाः च ।

पञ्च एकोनविंशति भागाः कलायाः प्रतरं महाहिमवे ॥૧૦૪॥

અર્થ—સાત હજાર સિતોર કોડ, ચોર્યાસી લાખ, નીચે સાત, સાત, ચાર, આઠ, અને પાંચ શૂન્ય (૭૭૪૮૦૦૦૦૦) છેદરાશીથી લાગતા જે આવે તે ઉપરમાં ઉમેરીને ત્રણસો એકસડે ભાગતા, ઓગણીસ કોડ, અઠાવન લાખ, અડસઠ હજાર, એકસો છયાંસી, દશ કલા અને કલાના પાંચ ઓગણીસા ભાગ મહાહિમવંત પર્વતનું પ્રતર છે.

વિવેચન—મહાહિમવંત પર્વતનું પ્રતર ૧૬૫૮૬૮૧૮૬ યોજન ૧૦ કલા અને ૫ વિકલા છે. તે આ પ્રમાણે—

મહાહિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર ૮૦૦૦૦ કલા છે.

$$\begin{array}{r}
 \text{ખાહા} \quad ૮૮૩૮૫૫ \\
 \times ૮૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૭૦૭૦૮૪૦૦૦૦૦ \\
 + \quad ૧૫૩૪૦ \\
 \hline
 ૭૦૭૦૮૪૧૫૩૪૦
 \end{array}$$

યોજન લાવવા માટે આને
૩૬૧થી ભાગતા

$$\begin{array}{r}
 ૮૬૮૫ \text{ શેષ} \\
 \times ૮૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૫૦૫૦૬) ૭૭૪૮ ૦૦ ૦૦૦ (૧૫૩૪૦ \\
 ૫૦૫૦૬ \\
 \hline
 ૨૬૯૭૪૦ \\
 ૨૫૨૫૩૦ \\
 \hline
 ૦૧૭૨૧૦૦ \\
 ૧૫૧૫૧૮ \\
 \hline
 ૦૨૦૫૮૨૦ \\
 ૨૦૨૦૨૪ \\
 \hline
 ૦૦૩૭૯૬૦
 \end{array}$$

|| || || || || || || ||

૩૬૧)૭૦૭૦ ૮૪ ૧૫ ૩૪ ૦(૧૬૫૮૬૮૧૮૬ યોજન

૩૬૧

૩૪૬૦

૩૨૪૯

૦૨૧૧૮

૧૮૦૫

૦૩૧૩૪

૨૮૮૮

૦૨૪૬૧

૨૧૬૬

૦૨૬૫૫

૨૮૮૮

૦૦૬૭૩

૩૬૧

૩૧૨૪

૨૮૮૮

૦૨૩૬૦

૨૧૬૬

૦૧૬૪

શેષ

શેષ

૧૬)૧૬૪(૧૦ કલા

૧૬

૦૪

+ ૧ અપેક્ષાએ ઉમેરતા

૫ વિકલા સમજવી

મહાહિમવંત પર્વતનું પ્રતર ૧૬૫૮૬૮૧૮૬ યોજન, ૧૦ કલા અને ૫ વિકલાનું બાણું. ૧૦૨-૧૦૩-૧૦૪.

હવે મહાહિમવંત પર્વતનું ધનગણિત કહે છે.

સત્તત્તીસ સહસ્સા, છત્તીસંલક્ષતિસય અટ્ટાહિયા ।

કોટી ણૂયાલ સયા, સત્તરિસ ય કોટિ ઘણગણિયં ॥૧૦૫॥

છાયા— સપ્તત્રિંશત્ સહસ્રાણિ ષટ્ત્રિંશત્ લક્ષાઃ ત્રીણિ શતાનિ અષ્ટાધિકા ।

કોટીનાં ઈકોન ચચ્ચારિંશત્ શતાનિ સપ્તદશ ચ કોટયઃ ધનગણિતમ્ ॥૧૦૫॥

અર્થ—ઝોગણ્યાલીસસો સત્તર કોડ, છત્રીસ લાખ, સાડત્રીસ હજાર, ત્રણસો આઠ [યોજન] હિમવંત પર્વતનું ધનગણિત છે.

વિવેચન—મહાહિમવંત પર્વતનું પ્રતર ૧૯૫૮૬૮૧૮૬ યોજન, ૧૦ કલા અને ૫ વિકલા છે. ઉંચાઈ ૨૦૦ યોજન છે.

પ્રતરને પર્વતની ઉંચાઈએ ગુણતાં ધનગણિત આવે. તે આ પ્રમાણે—

૧૯૫૮૬૮૧૮૬ યોજન	૧૦ કલા	૫ વિકલા
x ૨૦૦	x ૨૦૦	x ૨૦૦
૩૯૧૭૩૬૩૭૨૦૦	૨૦૦૦	૧૯)૧૦૦૦(૫૨
+ ૧૦૮ યોજન	+ ૫૨ કલા	૬૫
૩૯૧૭૩૬૩૭૩૦૮ યોજન	૧૯)૨૦૫૨(૧૦૮ યોજન	૦૫૦
	૧૯	૩૮
	૦૧૫૨	૧૨ વિકલા
	૧૫૨	
	૦૦૦	

મહાહિમવંત પર્વતનું ધનગણિત ૩૯૧૭૩૬૩૭૩૦૮ યોજન અને ૧૨ વિકલાનું બાણુવું. ૧૦૫

હવે હરિવર્ષ ક્ષેત્રની બાહા કહે છે.

છાયાલસયં ગુણતીસ, સહસ્તાલક્રવા વારસ કલાણં ।

ચરો વટ્ટિય સેસે, દો સત્તલ્લ સત્ત ઇગંસા ॥૧૦૬॥

છેઓ છ એક્ક ચડ પળ. સત્તગ તિગ એસ વાહ હરિવાસે ।

વિક્કંભનિયયગુણિયા; પયરં ગુણિએ રમો રામી ॥૧૦૭॥

છાયા—ષટ્ચત્વારિંશત્ શતં એકોનત્રિંશત્ સહસ્તાણિ લક્ષાઃ દ્વાદશ કલાનામ્ ।

ચતુષ્કેન અપવર્ત્ય શેષે દ્વિકઃ સપ્તકઃ ષટ્કઃ સપ્તકઃ એકકઃ અંશાઃ ॥૧૦૬॥

છેદઃ ષટ્કઃ એકકઃ ચતુષ્કઃ પચ્ચકઃ સપ્તકઃ ત્રિકઃ એવા વાહા હરિવર્ષે ।

વિક્કંભનિજકગુણિતા પ્રતરં ગુણિતેઽયં રાશીઃ ॥૧૦૭॥

અર્થ—હરિવર્ષ ક્ષેત્રની બાહ્ય બાર લાખ, આગણત્રીસ હજાર, એકસો છતાલીસ, શેષને ચારે ભાગતા બે, સાત, છ, સાત, એક [૨૭૬૭૧] અંશો છે છેદરાશી છ, એક, ચાર, પાંચ, સાત, ત્રણ, [૬૧૪૫૭૩] છે.

પોતાના વિષ્કંભથી ગુણતા પ્રતરનો રાશી આ પ્રમાણે છે.

વિવેચન—હરિવર્ષ ક્ષેત્રની બાહ્ય ૧૨૨૯૧૪૬ કલા છે. તે આ પ્રમાણે—

$$\begin{array}{r} \text{હરિવર્ષ ક્ષેત્રનો મોટો જીવાવર્ગ} \quad ૧૬૭૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦ \\ (\text{મહાહિમવંત સંબંધી}), \text{ નાનો જીવાવર્ગ} \quad + \quad ૧૦૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \\ \hline ૩૦૨૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦ \end{array}$$

આના અડધા કરતા ૧૫૧૦૮૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂળ કાઢતાં.

$$\begin{array}{r} ૧) \quad ૧૫૧૦૮૦૦૦ \ ૦૦૦૦૦ (૧૨૨૯૧૪૬ \\ \underline{૧} \quad \quad \quad ૧ \\ ૨૨ \quad \quad \quad ૦૫૧ \\ \underline{૨} \quad \quad \quad ૪૪ \\ ૨૪૨ \quad \quad \quad ૦૭૦૮ \\ \underline{૨} \quad \quad \quad ૪૮૪ \\ ૨૪૪૬ \quad \quad \quad ૨૨૪૦૦ \\ \underline{૬} \quad \quad \quad ૨૨૦૪૧ \\ ૨૪૫૮૧ \quad \quad \quad ૦૦૩૫૬૦૦ \\ \underline{૧} \quad \quad \quad ૨૪૫૮૧ \\ ૨૪૫૮૨૪ \quad \quad \quad ૧૧૩૧૬૦૦ \\ \underline{૪} \quad \quad \quad ૬૮૩૨૬૬ \\ ૨૪૫૮૨૮૬ \quad \quad \quad ૧૪૮૬૦૪૦૦ \\ \underline{૬} \quad \quad \quad ૧૪૭૪૬૭૧૬ \\ ૨૪૫૮૨૯૨ \quad \quad \quad ૦૧૧૦૬૮૪ \end{array}$$

શેષ

૪) ૨૪૫ ૮૨૯ ૨(૬૧૪૫૭૩ છેદરાશી

$$\begin{array}{r}
 ૨૪ \\
 \hline
 ૦૫ \\
 ૪ \\
 \hline
 ૧૮ \\
 ૧૬ \\
 \hline
 ૨૨ \\
 ૨૦ \\
 \hline
 ૨૬ \\
 ૨૮ \\
 \hline
 ૧૨ \\
 ૧૨ \\
 \hline
 ૦૦
 \end{array}$$

૪) ૧૧૦૬૮૪(૨૭૬૭૧ શેષ

$$\begin{array}{r}
 ૮ \\
 \hline
 ૩૦ \\
 ૨૮ \\
 \hline
 ૨૬ \\
 ૨૪ \\
 \hline
 ૨૮ \\
 ૨૮ \\
 \hline
 ૦૦૪ \\
 ૪ \\
 \hline
 ૦૦
 \end{array}$$

હરિવર્ષ ક્ષેત્રની બાહ્ય કલારાશી ૧૨૨૯૧૪૬ $\frac{૨૭૬૭૧}{૬૧૪૫૭૩}$ બાણવી.

આને વિકલ્પથી ગુણતા પ્રતર આવે. ૧૦૬-૧૦૭.

હવે હરિવર્ષક્ષેત્રની પ્રતર કહે છે.

એક નવ છક છકગ, છકગ તિ તિ છક સુન્નચત્તારિ ।
 હેટ્ટા ચડ ચડ દોન્નિ ય, સત્તતિગો છક સુન્નચડ ॥૧૦૮॥
 છેયહિયલદ્ધસત્તગ, દુગં ચ સુન્નં ચડકક કિંચૂળો ।
 પક્ષિય ઉવરિં વિમળ, ણગદ્ધિહિં તિસળિં ॥૧૦૯॥
 ચડપન્નં કોડીઓ, લક્ષ્યા સીયાલ તિસયરિસહસ્સા ।
 અડસય સત્તરિ સત્ત ય, કલાડ પયરં તુહરિવાસે ॥૧૧૦॥

છાયા— એકક: નવક: ષટ્ક: ષટ્ક: ષટ્ક: ત્રિક: ત્રિક: ષટ્ક: શૂન્યાનિ ચત્વારિ ।
 અધ: ચતુષ્ક: ચતુષ્ક: દ્વિક: ચ સપ્તક: ત્રિક: ષટ્ક: શૂન્યાનિ ચત્વારિ ॥૧૦૮॥
 છેદદ્વતલબ્ધં સપ્તક: દ્વિક: ચ શૂન્યં ચતુષ્ક: કિંચિત્ ન્યૂન: ।
 પ્રક્ષિપ્ય ઉપરિ વિમજ્ય એકષષ્ટિ અધિક: ત્રિભિ: શતૈ: ॥૧૦૯॥
 ચતુ: પચ્ચાશત્ કોટય: લક્ષા: સપ્તચત્વારિંશત્ ત્રિસપ્તતિ: સહસ્રાણિ ।
 અષ્ટશતાનિ સપ્તતિ સપ્ત ચ કલા: પ્રતરં તુ હરિવર્ષે ॥૧૧૦॥

અર્થ—એક, નવ, છ, છ, છ, ત્રણ, ત્રણ, છ, અને ચાર શૂન્ય [૧૯૬૬૬૩૩૬૦૦૦૦] નીચે ચાર, ચાર, બે, સાત, ત્રણ, છ અને ચાર શૂન્ય [૪૪૨૭૩૬૦૦૦૦ છેદરાશીથી ભાગતા જ કંઈક ન્યૂન સાત, બે, શૂન્ય અને ચાર (૭૨૦૪) આવે તે ઉપરમાં ઉમેરીને ત્રણસો એકસો ભાગતા ચોપન કોડ. સુડતાલીસ લાખ, તોંતેર હજાર, આઠસો સીતેર અને સાત કલા હરિવર્ષ ક્ષેત્રની પ્રતર છે

વિવેચન—આહાને ક્ષેત્રના વિસ્તાર ૧૬૦૦૦૦ કલાથી ગુણતા પ્રતર આવે. તે આ પ્રમાણે—

આહા ૧૨૨૬૧૪૬
 × ૧૬૦૦૦૦
 ૧૯૬૬૬૩૩૬૦૦૦૦
 + ૭૨૦૪
 ૧૯૬૬૬૩૩૬૭૨૦૪

આને ૩૬૧થી ભાગતા

૨૭૬૭૧ શેષ
 × ૧૬૦૦૦૦
 ૪૪૨૭૩૬૦૦૦૦
 [|]
 ૬૧૪૫૪૩)૪૪૨૭૩૬૦૦૦૦(૭૨૦૩
 ૪૩૦૨૦૧૧
 ૦૧૨૫૩૪૯૦
 ૧૨૨૬૧૪૬
 ૦૦૨૪૩૪૪૦૦
 ૧૮૪૩૭૧૯
 ૦૫૯૦૬૮૧

મૂલ ગાથામાં કંઈક ન્યૂન ૭૨૦૪ કહેલ છે તે શેષરાશીની અપેક્ષાએ જણવું.

૩૬૧)૧૯૬ ૬૬ ૩૩ ૬૭ ૨૦ ૪(૫૪૪૭૭૩૮૭૦ યોજન	
૧૮૦૫	
૦૧૬૧૬	
૧૪૪૪	
૧૭૨૩	
૧૪૪૪	૧૯)૧૩૪(૭ કલા
૦૨૭૯૩	૧૩૩
૨૫૨૭	૧ વિકલા
૦૨૬૬૬	
૨૫૨૭	
૦૧૩૯૭	
૧૦૮૩	
૦૩૧૪૨	
૨૮૮૮	
૦૨૫૪૦	
૨૫૨૭	
૦૦૧૩૪	

હરિવર્ષ ક્ષેત્રની પ્રતર ૫૪૪૭૭૩૮૭૦ યોજન ૭ કલા અણુવી. ૧૦૮-૧૦૯-૧૧૦
હવે નિષધ પર્વતની આહા કહે છે.

સોલસ લક્ષ્મ કલાણં ઇગસીઈ સયા ચઉત્તરા નિસદે ।
સોલસવિહત્તસેસે, નવ પળ તિગદોન્નિ ચઉરંસા ॥૧૧૧॥
છેઓ ડુગ સુન્નેક્કગ, સુન્નેક્કય તિન્નિ નિસહવાહેસા ।
વિક્ષંભનિયયગુણિયા, પયરં ગુણિએમોરાસી ॥૧૧૨॥

છાયા— ષોડશલક્ષા: કલાનાં એકાશીતિ: શતાનિ ચતુ: ઉત્તરાણિ નિષધે ।
ષોડશવિમક્તશેષે નવક: પશ્ચક: ત્રિક: દ્વિક: ચતુષ્ક: અંશા: ॥૧૧૧॥
છેદ: દ્વિક: શૂન્યં એકક: શૂન્યં એકક: ચ ત્રિક: નિષધવાહા ણા ।
વિક્ષંભનિજકગુણિતા પ્રતરં ગુણિતે અયં રાશી: ॥૧૧૨॥

અર્થ— નિષધની સોળ લાખ એકચાશીસો ચાર (૧૬૦૮૧૦૪) કલા છે. સોળથી ભાગતા શેષ નવ, પાંચ, ત્રણ, બે, ચાર (૯૫૩૨૪) અંશો છે અને છેઃ બે, શૂન્ય, એક, શૂન્ય, એક, ત્રણ (૨૦૧૦૧૩) નિષધની ખાહા છે.

પોતાના વિસ્તારથી ગુણતાં ગુણેલી રાશી આ પ્રમાણે છે.

વિવેચન—નિષધ પર્વતની ખાહા ૧૬૦૮૧૦૪, શેષ ૯૫૩૨૪, છેઠરાશી ૨૦૧૦૧૩ છે. તે આ પ્રમાણે—

નિષધ પર્વતનો મોટો જીવાવર્ગ ૩૨૦૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦
(હરિવર્ષ સંબંધી) „ „ „ + ૧૬૭૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦

૫૧૭૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦

આના અડધા કરતા ૨૫૮૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતા—

૧)	૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧-૧
૧)	૨૫૮ ૬૦૦ ૦૦૦૦૦૦૦૦(૧૬૦૮૧૦૪
૧	૧
૨૬	૧૫૮
૬	૧૫૬
૩૨૦	૦૨૬૦૦૦
૦	૨૫૬૬૪
૩૨૦૮	૦૩૩૬૦૦
૮	૩૨૧૬૧
૩૨૧૬૧	૦૧૪૩૬૦૦૦૦
૧	૧૨૮૬૪૮૧૬
૩૨૧૬૨૦	૧૫૨૫૧૮૪
૦	શેષ
૩૨૧૬૨૦૪	
૪	
૩૨૧૬૨૦૮	

છેઠરાશી

અન્નેને ૧૬થી ભાગતા

શેષ
૧૬)૧૫૨૫૧૮૪(૯૫૩૨૪ શેષ
૧૪૪
૦૦૮૫
૮૦
૫૧
૪૮
૩૮
૩૨
૬૪
૬૪
૦૦

છેદરાશી
૧૬)૩૨૧૬૨૦૮(૨૦૧૦૧૩
૩૨
૦૦૧૬
૧૬
૦૦૨૦
૧૬
૦૪૮
૪૮
૦૦

નિષધ પર્વતની બાહાની કલારાશી ૧૬૦૮૧૦૪ $\frac{૯૫૩૨૪}{૨૦૧૦૧૩}$ બાણવી.

બાહાને પોતાના વિસ્તારથી ગુણતાં પ્રતર આવે. તે આ પ્રમાણે-૧૧૧-૧૧૨.
હવે નિષધ પર્વતની પ્રતર કહે છે.

ઉવરિં પળેગ ચડ પળ, નવ તિગ દુગ અટ્ટ સુન્નચત્તારિ।
હેટ્ટા તિ સુન્ન પંચ ય, સુન્ન તિ છક્કટ્ટ સુન્નચડ ॥૧૧૩॥
છેયહિયલદ્ધમિગ પળ, ઇગ સત્તગ ચેવ અડળપન્ન કલા।
પક્કિવ ઉવરિં વિમ્મ, એગટ્ટહિએહિં તિસએહિં ॥૧૧૪॥
બાયાલંકોડિસયં, છાવટ્ટિસહસ્સ લક્ક ચડપન્નં।
અડળત્તર પંચસયા, પયરં અટ્ટારસ કલાઓ ॥૧૧૫॥

છાયા—ઉપરિ પચ્ચકઃ એકકઃ ચતુષ્કઃ પચ્ચકઃ નવકઃ ત્રિકઃ દ્વિકઃ અષ્ટકઃ

શૂન્યાનિ ચત્તારિ।

અધઃ ત્રિકઃ શૂન્યં પચ્ચકઃ ચ શૂન્યં ત્રિકઃ ષટ્કઃ અષ્ટકઃ શૂન્યાનિ ચત્તારિ ॥૧૧૩॥

છેદહતલબ્ધં એકકઃ પચ્ચકઃ એકકઃ સપ્તકઃ ચૈવ એકોનપચ્ચાશત્ કલાઃ ।
 પ્રક્ષિપ્ય ઉપરિ વિમજેત્ એકષષ્ટિ અધિકૈઃ ત્રિભિઃ શતૈઃ ॥૧૧૪॥
 દ્વિચત્વારિંશત્ (અધિકં) કોટિ શતં ષટ્ષષ્ટિઃ સહસ્રાણિ લક્ષાઃ ચતુઃ પચ્ચાશત્ ।
 એકોનસપ્તતિ (અધિકાનિ) પચ્ચશતાનિ પ્રતરં અષ્ટાદશ કલાઃ ॥૧૧૫॥

અર્થ—ઉપર પાંચ, એક, ચાર, પાંચ, નવ, ત્રણ, બે, આઠ, અને ચાર શૂન્ય (૫૧૪૫૯૩૬૮૦૦૦૦) નીચે ત્રણ, શૂન્ય, પાંચ, શૂન્ય, ત્રણ, છ, આઠ અને ચાર શૂન્ય (૩૦૫૦૩૬૮૦૦૦૦) છે.

છેદરાશીથી ભાગતા એક, પાંચ, એક, સાત અને આગણપચાસ કલા મળે, તે ઉપરમાં ઉમેરીને ત્રણસો એકસઠે ભાગતા એકસો બેતાલીસ કોડ, ચોપન લાખ, છાસઠ હજાર, પાંચસો અગણ્યોસીત્તેર અને અઠાર કલાની પ્રતર થાય.

વિવેચન—નિષધ પર્વતની પ્રતર ૧૪૨૫૪૬૬૫૬૬ ચોજન અને કંઈક ન્યૂન ૧૮ કલા છે. તે આ પ્રમાણે—

બાહ્યાને પોતાના વિસ્તારથી યુક્તતા પ્રતર આવે.

નિષધ પર્વતનો વિસ્તાર ૩૨૦૦૦૦ કલા છે.

$$\begin{array}{r}
 ૬૫૩૨૨૪ \text{ શેષ} \\
 \times ૩૨૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૧૬૦૬૪૮૦૦૦૦ \\
 ૨૮૫૬૭૨ \times \\
 \hline
 ૩૦૫૦૩૬૮૦૦૦૦
 \end{array}$$

૨૦૧૦૧૩)૩૦૫૦૩૬૮૦૦૦૦(૧૫૧૭૪૯

૨૦૧૦૧૩
૧૦૪૦૨૩૮
૧૦૦૫૦૬૫
૦૦૩૫૧૭૩૦
૨૦૧૦૧૩
૧૫૦૭૧૭૦
૧૪૦૭૦૬૧
૦૧૦૦૦૭૬૦
૮૦૪૦૫૨
૧૬૬૭૩૮૦
૧૮૦૬૧૧૭
૧૫૮૨૬૩
૭૬

૧૬૦૮૧૦૪
× ૩૨૦૦૦૦
૩૨૧૬૨૦૮૦૦૦૦
૪૮૨૪૩૧૨ ×
૫૧૪૫૬૩૨૮૦૦૦૦
+ ૧૫૧૭૪૯
૫૧૪૫૬૩૪૩૧૭૪૯
આના યોજન કરવા
૩૬૧ થી ભાગતા

| | | | | | | | | |

૩૬૧)૫૧૪૫૬૩૪૩૧૭૪૯(૧૪૨૫૪૬૬૫૬૬ યોજન

૩૬૧
૧૫૩૫
૧૪૪૪
૦૦૬૧૬
૭૨૨

૧૬૭૩
૧૮૦૫

૦૧૬૮૪
૧૪૪૪

૦૨૪૦૩
૨૧૬૬

૨૩૭૧
૨૧૬૬

૨૧૬૬

૦૨૦૫૭
૧૮૦૫

૨૫૨૪
૨૧૬૬

૩૫૮૬
૩૨૪૬

૩૪૦
વિકલા

૧૬)૩૪૦(૧૭ કલા
૧૬
૧૫૦
૧૩૩
૦૧૭
વિકલા

નિષધ પર્વતનું પ્રતર ૧૪૨૫૪૬૬૫૬૯ યોજન ૧૮ કલામાં કંઈક ન્યૂન (૧૭ કલા ૧૭ વિકલા) છે. ૧૧૩-૧૧૪-૧૧૫

હવે નિષધ પર્વતનું ધનગણિત કહે છે.

**उणसीइ नव सयद्वार कोडि छावट्टि लक्ख घणगणियं ।
सत्तावीस सहस्सा, सगपन्न सहस्स कोडीणं ॥११६॥**

છાયા—एकोनाशीति (अधिकानि) नवशतानि अष्टादश कोटयः षट्षष्टिलक्षाः घनगणितम् ।
सप्तविंशति सहस्राणि सप्तपञ्चाशत् सहस्राणि कोटीनाम् ॥११६॥

અર્થ—ધનગણિત સત્તાવન હજાર અઠાર કોડ, છાસઠ લાખ, સત્તાવીસ હજાર, નવસો અગણ્યાએંશી છે.

વિવેચન—નિષધ પર્વતનું ધનગણિત ૫૭૦૧૮,૬૬૨૭૯૭૯ યોજન છે. તે આ પ્રમાણે—

પ્રતરને ઉંચાઈએ ગુણતાં ધનગણિત આવે.

નિષધ પર્વતની ઉંચાઈ ૪૦૦ યોજન છે.

પ્રતર ૧૪૨૫૪૬૬૫૬૯
× ૪૦૦

૫૭૦૧૮૬૬૨૭૯૦૦
+ ૩૭૯
૫૭૦૧૮૬૬૨૭૯૭૯

૧૮ કલા
× ૪૦૦

૧૯)૭૨ ૦ ૦(૩૭૮
૫૭
૧૫૦
૧૩૩
૧૭૦
૧૫૨

૧૮ વિકલાની પૂર્ણ કલા
ગણતા ૩૭૯ યોજન.

નિષધ પર્વતનું ધનગણિત ૫૭૦૧૮૬૬૨૭૯૭૯ યોજન પ્રમાણ બાણવું. ૧૧૬

હવે અર્ધમહાવિદેહની બાહા કહે છે.

લક્ષ્મ દ્વારસ પળયાલ-સહસ્સ તિન્નિ કલા સયદ્વારા ।
 ચરોવદ્વિય સેસં, તિગ છગ નવ સત્ત એગ નવ ॥૧૧૭॥
 છેઓ નવ દુગ દુગ ઓ, છ પંચ નવ બાહ એષ બોધવ્વા ।
 વિદેહદ્વવાસગુણિયા, પયરં વિદેહદ્વવાસસ્સ ॥૧૧૮॥

છાયા—લક્ષ્મ: અષ્ટાદશ પચ્ચત્ત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ ત્રીણિ કલાનાં
 શતાનિ (અધિકાનિ) અષ્ટાદશ ।

ચતુ: અપવર્તિતશેષં ત્રિક: ષટ્ક: નવક: સત્તક: એકક: નવક: ॥૧૧૭॥

છેદ: નવક: દ્વિક: દ્વિક: ષટ્ક: પચ્ચક: નવક: બાહા એષા: બોધવ્વા ।

વિદેહાર્ધવ્યાસગુણિતા પ્રતરં વિદેહાર્ધવર્ષસ્ય ॥૧૧૮॥

અર્થ—અઠાર લાખ, પીરતાલીસ હજાર, ત્રણસો અઠાર કલા. વધેલી શેષને
 આરે ભાગતા ત્રણ, છ, નવ, સાત, એક, નવ (૩૬૬૭૧૯) છેદ નવ, બે, બે, છ,
 પાંચ, નવ [૬૨૨૬૫૬] [મહાવિદેહ અર્ધની] બાહા બળવી.

બાહાને વિદેહ અર્ધના વિસ્તારથી ગુણતા વિદેહ અર્ધનું પ્રતર થાય.

વિવેચન—મહાવિદેહના અર્ધક્ષેત્રની બાહા ૧૮૪૫૩૧૮ કલા. શેષ ૩૬૬૭૧૯
 અને છેદરાશી ૬૨૨૬૫૬ છે. તે આ પ્રમાણે—

મહાવિદેહ અર્ધનો મોટો જીવાર્ગ	૩૬૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦
[નિષધપર્વત સંબંધિ] ,, નાનો ,,	+ ૩૨૦૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦
	<hr/>
	૬૮૧૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦

આના અરધા કરતાં ૩૪૦૫૨૦૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢતા.

૧)	૩૪૦ ૫૨૦૦૦ ૦૦૦ ૦૦(૧૮૪૫૩૧૮
૧	૧
૨૮	૨૪૦
૮	૨૨૪
૩૬૪	૦૧૬૫૨
૪	૧૪૫૬
૩૬૮૫	૦૧૬૬૦૦
૫	૧૮૪૨૫
૩૬૯૦૩	૦૧૧૭૫૦૦
૩	૧૧૦૭૦૬
૩૬૯૦૬૧	૦૦૬૭૬૧૦૦
૧	૩૬૯૦૬૧
૩૬૯૦૬૨૮	૩૧૦૦૩૬૦૦
૮	૨૬૫૨૫૦૨૪
૩૬૯૦૬૩૬	૦૧૪૭૮૮૭૬

છેદરાશી

શેષ

આ બન્નેને ચારે ભાગતા

શેષ	છેદરાશી
૧૧૧૧	૧૧૧૧
૪)૧૪૭૮૮૭૬(૩૬૯૭૧૬ શેષ	૪)૩૬૯૦૬૩૬(૬૨૨૬૫૬
૧૨	૩૬
૨૭	૦૦૬
૨૪	૮
૩૮	૧૦
૩૬	૮
૨૮	૨૬
૨૮	૨૪
૨૮	૦૦
૨૮	૦૦

મહાવિદેહ અર્ધની બાહા કલારાશી ૧૮૪૫૩૧૮ $\frac{૩૬૬૭૧૬}{૯૨૨૬૫૬}$ બાણવી.

વિદેહાર્ધની બાહાને વિદેહઅર્ધના વિસ્તારથી ગુણતાં વિદેહાર્ધની પ્રતર આવે. ૧૧૭-૧૧૮.

હવે વિદેહાર્ધની પ્રતર કહે છે.

પંચ નવ સુન્ન પણ સુન્ન, એગ સત્તેવ છચ સુન્નચડા ।
 હેટ્ટિગ ઇગ અડ તિગ ઇગ, સુન્નદુગં અટ્ટ સુન્નચડા ॥૧૧૯॥
 છેયહિયલદ્ધમિગ દુગ, અડ દુગ દુગ સત્ત કિંચિસવિસેસા ।
 પક્કિવ ઉવરિં વિમ્મ, એગટ્ટિહિએહિં તિસએહિં ॥૧૨૦॥
 તેવટ્ટં કોડિસયં, ડયાલા સહસ્સ લક્ખ સગવન્ના ।
 દુયહિયતિસયા પયરં, કિંચૂણિક્કારસ કલાયા ॥૧૨૧॥

છાયા—પશ્ચકઃ નવકઃ શૂન્યં પશ્ચકઃ શૂન્યં એકકઃ સપ્તકઃ એવ ષટ્કઃ શૂન્યાનિ ચત્વારિ ।

અધઃ એકકઃ એકકઃ અષ્ટકઃ ત્રિકઃ એકકઃ શૂન્યદ્વિકં અષ્ટકઃ

શૂન્યાનિ ચત્વારિ ॥૧૧૯॥

છેદહતલબ્ધં એકકઃ દ્વિકઃ અષ્ટકઃ દ્વિકઃ દ્વિકઃ સપ્તકઃ કિંચિત્ સવિશેષા ।

પ્રશ્નિય ઉપરિ વિમ્મજેત્ એકષ્ટિ અધિકૈઃ ત્રિમિઃ શતૈઃ ॥૧૨૦॥

ત્રિષટ્ કોટિશતં એકોનચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ લક્ષાઃ સપ્તપચ્ચાશત્ ।

દ્વિયધિકાનિ ત્રીણિશતાનિ પ્રતરં કિંચિત્ ડનં એકાદશ્યા કલાયાઃ ॥૧૨૧॥

અર્થ—પાંચ, નવ, શૂન્ય, પાંચ શૂન્ય, એક, સાત, છ અને ચાર શૂન્ય [૫૬૦૫૦૧૭૬૦૦૦૦] નીચે એક, એક, આઠ, ત્રણ, એક, બે શૂન્ય, આઠ અને ચાર શૂન્ય [૧૧૮૩૧૦૦૮૦૦૦૦] છેદરાશીથી ભાગતા મળેલા એક, બે, આઠ, બે, બે, સાત [૧૨૮૨૨૭] થી કંઈક અધિક ઉમેરીને ત્રણસો એકસઠે ભાગતા, એકસો ત્રેસઠ કોડ, સત્તાવન લાખ, આગણ્યાલીસ હજાર, ત્રણસો બે અને કંઈક ન્યૂન અગ્યાર કલાની પ્રતર છે.

વિવેચન—વિદેહાર્થની ખાહાને વિદેહાર્થના વિસ્તારથી ગુણતા વિદેહાર્થની પ્રતર આવે.

વિદેહાર્થનો વિસ્તાર ૩૨૦૦૦૦ છે.

ખાહા ૧૮૪૫૩૧૮	શેષ ૩૬૯૭૧૬
x ૩૨૦૦૦૦	x ૩૨૦૦૦૦
૩૬૯૦૬૩૬૦૦૦૦	૭૩૬૪૩૮૦૦૦૦
x ૫૫૩૫૬૫૪	x ૧૧૦૬૧૫૭
૫૬૦૫૦૧૭૬૦૦૦૦૦	૧૧૮૩૧૦૦૮૦૦૦૦

છેદરાશી

૫૬૦૫૦૧૭૬૦૦૦૦

+ ૧૨૮૨૨૭

૫૬૦૫૦૧૮૮૮૨૨૭

યોજન કરવા ૩૬૧થી ભાગવા

૬૨૨૬૫૬)૧૧૮૩૧૦૦૮૦૦૦૦(૧૨૮૨૨૭

૬૨૨૬૫૬

૨૬૦૪૪૧૮

૧૮૪૫૩૧૮

૭૫૬૧૦૦૦

૭૩૮૧૨૭૨

૨૦૬૭૨૮૦

૧૮૪૫૩૧૮

૦૨૫૧૬૬૨૦

૧૮૪૫૩૧૮

૦૬૭૪૩૦૨૦

૬૪૫૮૬૧૩

૦૨૮૪૪૦૭

શેષ

૩૬૧)૫૬૦ ૫ ૦ ૧૮૮ ૮૨ ૨૭(૧૬૩૫૭૩૬૩૦૨ યોજન

૩૬૧

૨૨૬૫

૨૧૬૬

૧૨૬૦

૧૦૮૩

૦૨૦૭૧

૧૮૦૫

૦૨૬૬૮

૨૫૨૭

૦૧૪૧૮

૧૦૮૩

૦૩૩૫૮

૩૨૪૬

૦૧૦૬૨

૧૦૮૩

૦૦૦૬૨૭

૭૨૨

૨૦૫

૧૬)૨૦૫(૧૦ કલા

૧૬

૧૫ વિકલા

૧૬૩૫૭૩૬૩૦૨ યોજન [૧૦ કલા અને ૧૫ વિકલા] ૧૧ કલામાં કંઈક ન્યૂન મહાવિદેહ અર્ધનું પ્રતર બાણું. ૧૧૬-૧૨૦-૧૨૧

હવે દક્ષિણ ભરતાર્ધની પ્રતર લાવવા માટેની રીત કહે છે.

દાહિણભરહદ્વસ્સ ડ, ડસુણં સંગુણિત્તુ જીવંસે।
વગિય દસસંગુણિયં, કરણી સે પયરગણિયં તુ ॥૧૨૨॥

છાયા—દક્ષિણભરતાર્ધસ્ય તુ ઇષુકેન સંગુણ્ય જીવાંશાન્ ।

વર્ગિતં દશમિઃ સંગુણિતં કરણી તસ્ય પ્રતરગણિતં તુ ॥૧૨૨॥

અર્થ—દક્ષિણભરતાર્ધની (જીવાને) ઈષુથી ગુણાકાર કરીને [ઉપલક્ષણથી ચારે ભાગીને] તેનો વર્ગ કરી દશે ગુણવા પછી તેનું વર્ગમૂલ તે તેનું પ્રતર ગણિત બાણું.

વિવેચન—દક્ષિણ ભરતાર્ધનું અથવા ધનુષ આકારવાળા અર્ધગોળ પદાર્થના પ્રતર ગણિત માટે આ રીત કામમાં આવે છે. મહાવિદેહ અર્ધ સુધીમાં જ્યાં સુધીનું ક્ષેત્ર-પર્વત સાથે પ્રતર ગણિત બાણું હોય તો આ રીત પ્રમાણે તે પર્વત-ક્ષેત્ર સુધીનું પ્રતર ગણિત આવે.

લઘુક્ષેત્રસમાસ ગાથા ૧૯૧ માં કહ્યું છે કે— “અંતિમખંડસ્તિષ્ઠુઠ્ઠા, જવં સંગુલિય ચરહિમ્મજ્જક । “લદ્ધમ્મિવગ્ગિણ, દસગુલ્લમ્મિ મૂલં હવહ પયસે ॥”

છેલ્લા ખંડના ઈષુ વડે જીવાને ગુણીને ચારે ભાગીને જ આવે તેનો વર્ગ કરી, દશગુણ કરી તેનું વર્ગમૂલ કાઢતાં પ્રતર થાય.

આ રીત માત્ર ધનુષ આકારવાળા જ કોઈ પણ ખંડને માટે છે, પણ બધા ક્ષેત્ર-પર્વત માટે નથી. બધા ક્ષેત્ર માટેની રીત આગળ બતાવી ગયા છીએ.

અહીં દક્ષિણભરતાર્ધ ધનુષ આકારે છે. માટે તેનું પ્રતર ગણિત આ પ્રમાણે કરવાથી આવે.

૧. દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવાને દક્ષિણભરતાર્ધની ઈષુથી ગુણવા પછી ઉપલક્ષણથી
૨. તેને ચારે ભાગવા, પછી
૩. તેનો વર્ગ કરવો, પછી
૪. તેને દશે ગુણવા, પછી
૫. તેનું વર્ગમૂલ કાઢવું, પછી
૬. યોજન કાઢવા માટે ૩૬૧ થી ભાગાકાર કરવો.
૭. જ આવે તે દક્ષિણ ભરતાર્ધનું પ્રતર બાણું.

તે આ પ્રમાણે—

૧. દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવા ૧૮૫૨૨૫ કલા છે તેને
- ,, ,, ઈષુકલા ૪૫૨૫ થી ગુણવા.

$$\begin{array}{r}
 ૧૮૫૨૨૫ \\
 \times ૪૫૪૫ \\
 \hline
 ૯૨૬૧૨૫ \\
 ૭૪૦૪૫૦\times \\
 ૯૨૬૧૨૫\times\times \\
 ૭૪૦૬૦૦\times\times\times \\
 \hline
 ૮૩૮૧૪૩૧૨૫
 \end{array}$$

૧૮૫૨૨૪ જીવા છે. વર્ગમૂલ કાઢતા જે અંશો-શેષ ૪૧૮૩૧, છેદરાશી ૯૨૬૧૨. તેની અપેક્ષાએ અડધી કલાથી કંઈક અધિક પ્રાપ્ત થાય છે. અને આગળ ૦૧ લાગે છે. હેતાં અહીં ૧૮૫૨૨૫ જીવા ગણી છે.

૨. ચારે ભાગવા

$$\begin{array}{r}
 | | | | | | | | \\
 ૪) ૮૩ ૮ ૧ ૪ ૩ ૧ ૨ ૫ (૨૦૬૫૩૫૭૮૧
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૮ \\
 \hline
 ૦૩૮ \\
 ૩૬ \\
 \hline
 ૦૨૧ \\
 ૨૦ \\
 \hline
 ૧૪ \\
 ૧૨ \\
 \hline
 ૦૨૩ \\
 ૨૦ \\
 \hline
 ૦૩૧ \\
 ૨૮ \\
 \hline
 ૩૨ \\
 ૩૨ \\
 \hline
 ૦૦૫ \\
 ૪ \\
 \hline
 ૧
 \end{array}$$

૩. આનો વર્ગ કરવો.

$$\begin{array}{r}
 ૨૦૬૫૩૫૭૮૧ \\
 \times ૨૦૬૫૩૫૭૮૧ \\
 \hline
 ૨૦૬૫૩૫૭૮૧ \\
 ૧૬૭૬૨૮૬૨૪૮\times \\
 ૧૪૬૬૭૫૦૪૬૭\times\times \\
 ૧૦૪૭૬૭૮૬૦૫\times\times\times \\
 ૬૨૮૬૦૭૩૪૩\times\times\times\times \\
 ૧૦૪૭૬૭૮૬૦૫\times\times\times\times\times \\
 ૧૮૮૫૮૨૨૦૨૬\times\times\times\times\times\times \\
 ૦૦૦૦૦૦૦૦૦\times\times\times\times\times\times\times \\
 ૪૧૬૦૭૧૫૬૨\times\times\times\times\times\times\times \\
 \hline
 ૪૩૬૦૫૨૪૩૫૧૬૨૭૬૬૬૧
 \end{array}$$

૪૩૯૦૫૨૪૩૫૧૯૨૭૯૯૯૧

૪. દશે ગુણવા.

× ૧૦

૪૩૯૦૫૨૪૩૫૧૯૨૭૯૯૯૧૦

૫. વર્ગમૂલ કાઢતા.

૬)	- - - - -
૬	૪૩૯૦૫૨ ૪૩૫૧ ૯૨ ૭૯ ૯૯ ૧૦ (૬૬૨૬૧૦૩૧૬
૧૨૬	૩૬
૬	૦૭૯૦
૧૩૨૨	૭૫૬
૨	૦૩૪૫૨
૧૩૨૪૬	૨૬૪૪
૬	૦૮૦૮૪૩
૧૩૨૫૨૧	૭૯૪૭૬
૧	૧૩૬૭૫૧
૧૩૨૫૨૨૦	૧૩૨૫૨૧
૦	૦૦૪૨૩૦૬૨૭૯
૧૩૨૫૨૨૦૩	૩૬૭૫૬૬૦૬
૩	૦૨૫૫૨૬૭૦૬૬
૧૩૨૫૨૨૦૬૧	૧૩૨૫૨૨૦૬૧
૧	૧૨૨૭૪૫૦૩૫૧૦
૧૩૨૫૨૨૦૬૨૯	૧૧૯૨૬૯૮૫૬૬૧
૯	૩૪૭૫૧૭૮૪૯
૧૩૨૫૨૨૦૬૩૮	શેષ
છેદરાશી	

૬ ઉપરની રાશી વિકલામાં હોવાથી યોજન કરવા ૩૬૧ થી ભાગવા.

૩૬૧)૬૬૨ ૬ ૧ ૦ ૩ ૧ ૯(૧૮૩૫૪૮૫ યોજન	
૩૬૧	૧૯)૨૩૪(૧૨ કલા
૩૦૧૬	૧૯
૨૮૮૮	૪૪
૧૨૮૧	૩૮
૧૦૮૩	૬ વિકલા
૦૧૬૮૦	
૧૮૦૫	
૧૭૫૩	
૦૧૪૪૪	
૦૩૦૯૧	
૨૮૮૮	
૨૦૩૬	
૧૮૦૫	
૦૨૩૪	

દક્ષિણ ભરતાર્ધનું પ્રતર ગણિત ૧૮૩૫૪૮૫ યોજન, ૧૨ કલા, ૬ વિકલા બાણકું. ૧૨૨
આજ વાત ગાથામાં જણાવે છે.

જમ્મભરહદ્ધજીવા, કલાણ લક્ષ્વં સહસ્સ પળમીઈ.
 દો ય સયા ચડવીસા, સ્વદ્ધાહિણ પળવીસા ॥૧૨૩॥
 એસા ઉસુણ ગુણા, ચડમહયા જાય દુન્નિ સુન્ન નવ.
 પળ તિગ પળ સત્તદ્ધિક્કગા ય મુક્કોદ્ધત્થ ચડમાગો ॥૧૨૪॥
 એયસ્સ કિઈદસગુણ, ચડ તિગ નવ સુન્ન પળ દુ ચડ તિન્નિ.
 પળ ઇગ નવ દુગ સત્તગ, નવ નવ છ ક્કેક્કગો સુન્ન ॥૧૨૫॥
 મૂલં છક્કગ છક્કગ, દુ છક્ક ઇગ સુન્ન તિન્નિ એગ નવ.
 તિસએગદ્ધવિહત્તે, લદ્ધા કિર જોયણા ઇણમો ॥૧૨૬॥

લક્ષ્ય દ્વારસ પળતાંસ, સહસ્મા ચઠ સયા ય પળસીયા।

વારસ કલ છઞ્ચ કલા, દાહિણભરતદ્વપયરં તુ ॥૧૨૭॥

છાયા—યામ્યભરતાર્ધજીવા કલાનાં લક્ષ્યં સહસ્રાણિ પચ્ચાશીતિઃ ।

દ્વે ચ શતે ચતુર્વિંશતિ રૂપાર્ધાધિકેન પચ્ચવિંશતિઃ ॥૧૨૩॥

એષા ઇષુકેન ગુણિતા ચતુઃભક્તા જ્ઞાતા દ્વિકઃ શૂન્યં નવકઃ ।

પચ્ચકઃ ત્રિકઃ પચ્ચકઃ સપ્તકઃ અષ્ટકઃ એકકઃ ચ મુક્તઃ અત્ર ચતુઃભાગઃ ॥૧૨૪॥

એતસ્ય કૃતિઃ દશભિર્ગુણિતા ચતુષ્કઃ ત્રિકઃ નવકઃ શૂન્યં પચ્ચકઃ દ્વિકઃ ચતુષ્કઃ ત્રિકઃ ।

પચ્ચકઃ એકકઃ નવકઃ દ્વિકઃ સપ્તકઃ નવકઃ નવકઃ ષટ્કઃ એકકઃ શૂન્યમ્ ॥૧૨૫॥

મૂલં ષટ્કઃ ષટ્કઃ દ્વિકઃ ષટ્કઃ એકકઃ શૂન્યં ત્રિકઃ એકકઃ નવકઃ ।

ત્રિશતએકષટ્ટિવિભક્તે લબ્ધઃ કિલ યોજનાનિ અમૂનિ ॥૧૨૬॥

લક્ષ્યાઃ અષ્ટાદશઃ પચ્ચત્રિશત્ સહસ્રાણિ ચત્વારિ શતાનિ ચ પચ્ચાશીતિઃ ।

દ્વાદશ કલાઃ ષટ્ ચ (વિ) કલા દક્ષિણભરતાર્ધપ્રતરં તુ ॥૧૨૭॥

અર્થ—દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવા એક લાખ, પંચ્યાસી હજાર, બસો ચોવીસ, અર્ધરૂપ અધિક હોવાથી પચીસ છે.

આને ઇષુથી ગુણી ચારે ભાગતા બે, શૂન્ય, નવ, પાંચ, ત્રણ, પાંચ, સાત, આઠ, એક, [૨૦૯૫૩૫૭૮૧] એક ચોથો ભાગ મૂકી દેતા થાય.

આનો વર્ગ કરી દશગુણ કરતાં ચાર, ત્રણ, નવ, શૂન્ય, પાંચ, બે, ચાર, ત્રણ, પાંચ, એક, નવ, બે, સાત, નવ, નવ, છ, એક, શૂન્ય. [૪૩૯૦૫૨૪૩૫૧૯૨૭૯૯૬૧૦]

આનું વર્ગમૂલ છ, છ, બે, છ, એક, શૂન્ય, ત્રણ, એક, નવ, [૬૬૨૬૧૦૩૧૯] ત્રણસો એકસઠે ભાગતા ખરેખર આઠલા યોજન થાય.

અઢાર લાખ, પાંત્રીસ હજાર, ચારસો, પંચ્યાસી [યોજન] બાર કલા, છ વિકલા દક્ષિણભરતાર્ધની પ્રતર છે. [૧૮૩૫૪૮૫ યોજન, ૧૨ કલા, ૬ વિકલા છે.]

વિવેચન—દક્ષિણ ભરતાર્ધની જીવા ૧૮૫૨૨૪ કલા અર્ધી કલાથી અધિક ગણિત થતું હોય ૧૮૫૨૨૫ કલા ગણી છે. આને ઇષુ ૪૫૨૫ થી ગુણીને ચારથી ભાગતા ૧/૪ ભાગ મૂકી દેતા ૨૦૯૫૩૫૭૮૧ કલા થાય.

આનો વર્ગ કરી ૧૦ ગુણ કરતાં ૪૩૯૦૫૨૪૩૫૧૯૨૭૯૯૬૧૦ થાય, આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં ૬૬૨૬૧૦૩૧૯ આવે છે. યોજન કરવા ૩૬૧થી ભાગતા ૧૮૦૩૫૪૮૫ યોજન, ૧૨ કલા, ૬ વિકલા થાય છે.

આનું ગણિત ગાથા ૧૨૨ના વિવેચનમાં જણાવેલ છે. ૧૨૩-૧૨૪-૧૨૫-૧૨૬-૧૨૭

જાન્યૂઆરીના ક્ષેત્રપર્વોના ઇપ્સુ-વિષકંભ વગેરે

૧૮૬

બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ

ક્ષેત્રાદિના નામ	ઈપ્સુ યોજન કલા	વિષકંભ યોજન કલા	ધતુપૂજ યોજન કલા	જીવા યોજન કલા	ખાહા યોજનકલા	પ્રતર (ક્ષેત્રકળ) યોજન કલા વિકલા	ધનકળ યોજન કલા વિકલા
દક્ષિણભરત	૨૩૮-૩	૨૩૮-૩	૬૭૬૬-૧	૬૭૪૮-૧૨	નથી	૧૮૩૫૪૮૫-૧૨-૬	ન હોય
ઉત્તર ઐરવત	૨૩૮-૩	૨૩૮-૩	૬૭૬૬-૧	૬૭૪૮-૧૨		" " "	
વૈતાલ્ય પર્વત	૨૮૮-૩	૫૦-૦	૧૦૭૪૩-૧૫	૧૦૭૨૦-૧૧	૪૮૮-૧૬૧	૫૧૨૩૦૭-૧૨ પહેલાભાગે ૩૦૭૩૮૪-૧૧ બીજાભાગે ૧૦૨૪૬૧-૧૦ ત્રીજાભાગે	૫૧૨૩૦૭-૬ ભૂમિ ઉપર ૩૦૭૩૮૪-૧૫ પહેલીમે ખલા ૫૧૨૩૦૭-૧૨ બીજીમે ખલા ૮૭૦૬૨૨૯-૧૪ સર્વ
હિતર ભરત	૫૨૬-૬	૨૩૮-૩	૧૪૫૨૮-૧૧	૧૪૪૭૧-૫	૧૮૬૨-૭૧	૩૦૩૨૮૮-૧૨-૧૧	ન હોય
દક્ષિણ ઐરવત	" "	" "	" "	" "	" "	" " "	
સુલ્લાહિમંત	૧૫૭૮-૧૮	૧૦૫૨-૧૨	૨૫૨૩૦-૪	૨૪૬૩૨-૦૧	૫૩૫૦-૧૫	૨૧૪૫૬૬૭-૮-૧૦	૨૧૪૫૬૬૭૧૪-૧૬-૧૨
શિખરીપર્વત	" "	" "	" "	" "	" "	" " "	" " "

હિમવંતક્ષેત્ર	૩૬૮૪-૪	૨૧૦૫-૫	૩૮૭૪૦-૧૦	૩૭૬૭૪-૧૫	૬૭૫૫-૩	૬૭૨૫૩૧૪૫-૫-૮	ન હોય
હિરણ્યવંતક્ષેત્ર	"	"	"	"	"	"	"
મહા હિમવંત	૭૮૮૪-૧૪	૪૨૧૦-૧૦	૫૭૨૮૩-૧૦	૫૩૮૩૧-૬૧	૮૨૭૬-૮૧	૧૮૫૮૬૮૧૮૬-૧૦-૫	૩૮૧૭૩૬૩૭૩૦૮-૦-૧૨
રેકમી પર્વત	"	"	"	"	"	"	"
હિરવણક્ષેત્ર	૧૬૩૧૫-૧૫	૮૪૨૧-૧	૮૪૦૧૬-૪	૭૩૮૦૧-૧૭	૧૩૩૬૧-૬૧	૫૪૪૭૭૩૮૭૦-૭-૦	ન હોય
રત્નક્ષેત્ર	"	"	"	"	"	"	"
નિપથ પર્વત	૩૩૧૫૭-૧૭	૧૬૮૪૨-૨	૧૨૪૩૪૬-૮	૮૪૧૫૬-૨	૨૦૧૬૫-૨૧	૧૪૨૫૪૬૬૫૬૮-૧૮-૦	૫૭૦૧૮૬૬૨૭૬૭૮
નીલવંત	"	"	"	"	"	"	"
દક્ષિણવિદિહાર્થ	૫૦૦૦૦-૦	૧૬૮૪૨-૨	૧૫૮૧૧૩-૧૬	૧૦૦૦૦૦-૦	૧૬૮૮૩-૧૩	૧૬૩૫૭૩૮૩૦૨-૧૦-૧૫	ન હોય
ઉત્તરવિદિહાર્થ	"	"	"	"	"	"	"

આ પ્રમાણે દક્ષિણ તરફના બધા ક્ષેત્રો-પર્વતોના પ્રતરાદિ પરિમાણ કહ્યું. હવે સારાંશ કહે છે.

સ્વેત્તાણ પયરગણિયં, સંવવહારેણ એચ્ચિયં હોઝ્.

સંપુન્નરાસિગુણે, અહિયતરાગં પિ હુજ્જાહિ ॥૧૨૮॥

છાયા—ક્ષેત્રાણાં પ્રતરગણિતં સંવ્યવહારેણ એતાવત્ ભવતિ ।

સંપૂર્ણરાસિગુણે અધિકતરાણિ અપિ ભવેત્ ॥૧૨૮॥

અર્થ—ક્ષેત્રોનું પ્રતરગણિત વ્યવહારથી આટલું થાય છે. સંપૂર્ણ-રાસિ ગણતા કંઈક વધારે પણ થાય.

વિવેચન—ક્ષેત્રોનું—દક્ષિણતરતાર્ધથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રના અર્ધ ભાગનું પ્રતર, અને પર્વતોનું—વૈતાલ્યથી નિષધ પર્વતના જે પ્રતર અને ધનગણિત વગેરે જે કહ્યું છે, તે વ્યવહારથી સ્થૂલ રીતે કહેલ છે. કેમકે વર્ગમૂલમાં રહેલા શેષો છોડી દીધેલા હોય છે. જે શેષ અંશ-પ્રતિઅંશ, કલા-વિકલા પણ ગણવામાં આવે તો કંઈક પણ વધારે થાય આ પ્રતર ગણિત સ્થૂલ હોવાથી સર્વ પ્રતર ગણિત ભેગું કરીએ તો—આ પ્રમાણે થાય.

નામ	યોજન	કલા	વિકલા
દક્ષિણ ભરતાર્ધનું પ્રતર	૧૮૩૫૪૮૫	૧૨	૬
દીર્ઘ વૈતાલ્યનું ”	૫૧૨૩૦૭	૧૨	૦
ઉત્તર ભરતાર્ધનું ”	૩૦૩૨૮૮૮	૧૨	૧૧
લઘુ હિમવંતપર્વતનું ”	૨૧૪૫૬૯૭૧	૮	૧૦
હિમવંત ક્ષેત્રનું ”	૬૭૨૫૩૧૪૫	૫	૮
મહાહિમવંતપર્વતનું ”	૧૯૫૮૬૮૧૮૬	૧૦	૫
હરિવર્ષ ક્ષેત્રનું ”	૫૪૪૭૭૩૮૭૦	૭	૦
નિષધ પર્વતનું ”	૧૪૨૫૪૬૬૫૬૬	૧૮	૦
મહાવિદેહ ક્ષેત્રાર્ધનું ”	૧૬૩૫૭૩૯૩૦૨	૧૦	૧૫
	૩૮૬૫૬૩૮૭૨૩	૬૪	૫૫
	૫	૨	
		૬૬	
૯ દક્ષિણ તરફના પ્રતર	૩૮૬૫૬૩૮૭૨૮	૧	૧૭
૯ ઉત્તર ” ”	૩૮૬૫૬૩૮૭૨૮	૧	૧૭
કુલ ૧૮ ક્ષેત્રોના ”	૭૭૬૧૮૭૭૪૫૬	૩	૧૫

કુલ પ્રતર ૭૭૯૧૮૭૭૪૫૬ યોજન, ૩ કલા, ૧૫ વિકલા થાય.

ન્યારે આખા જંબૂદ્વીપનું પ્રતર ગણિત

૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ યોજન ૧ ગાઉ, ૧૫૧૫ ધનુષ, ૨૧ હાથ

૦— ૭૭૯૧૮૭૭૪૫૬ યોજન ૩ કલા, ૧૫ વિકલા

૧૧૩૮૧૭૬૯૪

આટલો તક્ષવત આવે છે. અર્થાત્ બધું પ્રતર

ભેણુ કરતા આટલું ન્યૂન પ્રતર આવે છે. આનું કારણ પ્રતર ગણિતો ૯ દક્ષિણ તરફના તેમજ ૯ ઉત્તર તરફના કુલ જુદા જુદા ૧૮ ગણિતો કરતાં (૭૯૦-૭૭૯) ૧૧ નો તક્ષવત વિશેષ કહેવાય નહિ.

ગણિત કરતા જીવામાં વર્ગમૂલ પહેલાં પણ ઘણા અંશે અને પ્રત્યંશે બાધી હોય છે. અને તેના પુનઃ વર્ગ કરવાથી ઘણા અંશ પ્રત્યંશે ઘટે તેથી તક્ષવત પડે તે વાસ્તવિક છે. આ કારણથી ગાથાઓમાં જ પ્રતર આદિનું પરિમાણ બતાવેલ છે. તે સ્થૂલગણિતની અપેક્ષાએ છે. સૂક્ષ્મ ગણિતની અપેક્ષાએ અધિક પણ થાય. ૧૨૮

દક્ષિણ વિભાગના ક્ષેત્ર-પર્વત વગેરેના વિષ્કંભ આદિ માપ કહ્યું. હવે ઉત્તર બાજુના ઐરવત આદિનું સૂચન કરતાં કહે છે.

વિસ્ખંભુસુ ધનૂ ; વાહા પયરં ચ દાહિણાણ જહા ।

તહ ચેવ ઉત્તરાણ વિ, ઐરવટ્યાણ બોધઠ્ઠા ॥૧૨૯॥

છાયા—વિષ્કંભ ઇષુઃ જીવા ધનુઃ વાહા પ્રતરં ચ દાક્ષિણાત્યાનાં યથા ।

તથા ચૈવ ઉત્તરેષાણામપિ ઐરવતાદિનાં બોધઠ્ઠાઃ ॥૧૨૯॥

અર્થ—જ પ્રમાણે દક્ષિણ તરફના વિષ્કંભ, ઇષુ, જીવા, ધનુષ, બાહા, અને પ્રતર છે; તે જ પ્રમાણે ઉત્તર તરફથી ઐરવતાદિના પણ બણવા.

વિવેચન—જ પ્રમાણે દક્ષિણ તરફના ક્ષેત્રો, પર્વતો—દક્ષિણ ભરતાર્ધ, વૈતાલ્ય, ઉત્તર ભરતાર્ધ, લઘુ હિમવંત, હિમવંત ક્ષેત્ર, મહાહિમવંત પર્વત, હરિવર્ષ ક્ષેત્ર, નિષધ પર્વત, મહાવિદેહ અર્ધ— આ બધાના વિષ્કંભ—વિસ્તાર, ઇષુ, જીવા, ધનુષ, બાહા, પ્રતર, જ પ્રમાણે કક્ષા છે, તે જ પ્રમાણે ઉત્તર બાજુથી ઉત્તર ઐરવતક્ષેત્ર આદિના પણ વિષ્કંભ આદિ બણવા, તે આ પ્રમાણે— આપણા ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી.

ઉત્તર ઐરવતાર્ધ ક્ષેત્ર

વિષ્કંભ-	૨૩૮ યોજન	૩	કલા
ઈષુ-	૨૩૮ „	૩	„
ધનુષ્ટક-	૬૭૬૬ „	૧	„
જીવા-	૬૭૭૮ „	૧૨	„
પ્રતર-	૧૮૩૫૪૮૫ „	૧૨	„ ૬ વિકલા

વૈતાલ્ય પર્વત

વિષ્કંભ-	૫૦ યોજન	૦	કલા
ઈષુ-	૨૮૮ „	૩	„
ધનુષ્ટક-	૧૦૭૪૩ „	૧૫	„
જીવા-	૧૦૭૨૦ „	૧૨	„ (કંઈક ન્યૂન)
બાહા-	૪૮૮ „	૧૬૧	„
ભૂમિ પર પ્રતર	૫૧૨૩૦૭ „	૧૨	„ પહેલા ભાગે
પ્રથમ મેખલા પર	૩૦૭૩૮૪ „	૧૧	„ બીજા „
દ્વિતીય „ „	૧૦૨૪૬૧ „	૧૦	„ ત્રીજા „
ધનગણિત	૮૭૦૬૨૨૬ „	૧૪	„

દક્ષિણ ઐરવત ત્રક્ષે

વિષ્કંભ	૨૩૮ યોજન	૩	કલા
ઈષુ	૫૨૬ „	૬	„
ધનુષ્ટક	૧૪૫૨૮ „	૧૧	„
જીવા	૧૪૪૭૧ „	૬	„ (કંઈક ન્યૂન)
બાહા	૧૮૬૨ „	૭૧	„
પ્રતર	૩૦૩૨૮૮૮ „	૧૨	„ ૧૧ વિકલા

શિખરી પર્વત

વિષ્કંભ	૧૦૫૨ યોજન	૧૨	કલા
ઈષુ	૧૫૭૮ „	૧૮	„

ધનુષ્ટ	૨૫૨૩૦	યોજન	૪	કલા-	
જીવા	૨૪૯૩૨	"	૦૧૧	"	
બાહા	૫૩૫૦	"	૧૫૧૧	"	
પ્રતર	૨૧૪૫૬૯૭૧	"	૮	"	૧૦ વિકલા
ધનગણિત	૨૧૪૫૬૯૭૧૪૪	"	૧૬	"	૧૨ "

હિરણ્યવંત ક્ષેત્ર

વિષ્કંભ	૨૧૦૫	યોજન	૫	કલા	
ધ્રુ	૩૬૮૪	"	૪	"	
ધનુષ્ટ	૩૮૭૪૦	"	૧૦	"	
જીવા	૩૭૬૭૪	"	૧૬	"	(કંઈક ન્યૂન)
બાહા	૬૭૫૫	"	૩	"	
પ્રતર	૬૭૨૫૩૧૪૫	"	૫	"	૮ વિકલા

રૂકમી પર્વત

વિષ્કંભ	૪૨૧૦	યોજન	૧૦	કલા	
ધ્રુ	૭૮૬૪	"	૧૪	"	
ધનુષ્ટ	૫૭૨૬૩	"	૧૦	"	
જીવા	૫૩૬૩૧	"	૬૧૧	"	
બાહા	૬૨૭૬	"	૬૧૧	"	
પ્રતર	૧૬૫૮૬૮૧૮૬	"	૧૦	"	૫ વિકલા
ધનગણિત	૩૬૧૭૩૬૩૭૩૦૮	"	૦	"	

રમ્યક ક્ષેત્ર

વિષ્કંભ	૮૪૨૧	યોજન	૧	કલા	
ધ્રુ	૧૬૩૧૫	"	૧૫	"	
ધનુષ્ટ	૮૪૦૧૬	"	૪	"	
જીવા	૭૩૬૦૧	"	૧૭૧૧	"	
બાહા	૧૩૩૬૧	"	૬૧૧	"	
પ્રતર	૫૪૪૭૭૩૮૭૦	"	૭	"	

નીલવંત પર્વત

વિષ્કંભ	૧૬૮૪૨	યોજન	૨	કલા
ધણુ	૩૧૧૫૭	„	૧૭	„
ધનુપૃષ્ઠ	૧૨૪૩૪૬	„	૪	„
જીવા	૯૪૧૫૬	„	૨	„
બાહા	૨૦૧૬૫	„	૨૧૧	„
પ્રતર	૧૪૨૫૪૬૬૫૬૬	„	૧૮	„
ધનગણિત	૫૭૦૧૮૬૬૨૭૯૭૯	„	૦	„

મહાવિદેહાર્ધ

વિષ્કંભ	૧૬૮૪૨	યોજન	૨	કલા
ધણુ	૫૦૦૦૦	„	—	
ધનુપૃષ્ઠ	૧૫૮૧૧૩	„	૧૬૧૧	„
જીવા	૧૦૦૦૦૦	„	—	
બાહા	૧૬૮૮૩	„	૧૩૧૧	„
પ્રતર	૧૬૩૫૭૩૯૩૦૨	„	૧૦	૧૫ વિકલા

આ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા પર્વતોના વિષ્કંભ જાણવા. ૧૨૯
હવે પર્વતોની ઉંચાઈ કહે છે.

જોયણસયમુવિદ્ધા, કણગમયા સિહરિચુલ્લહિમવંતા ।

રુપ્પિમહાહિમવંતા, દુસઉચ્ચારુપ્પકણગમયા ॥૧૩૦॥

છાયા—યોજનશતં ઉદ્વિદ્ધૌ કનકમયૌ શિખરિચુલ્લહિમવંતૌ ।

રુપ્પિમહાહિમવંતૌ દ્વિશતૌચૌ રુપ્પકનકમયૌ ॥૧૩૦॥

અર્થ—શિખરી અને કુલ્લહિમવંત સો યોજન ઉંચા સુવર્ણમય છે, રુકમિ અને મહાહિમવંત બસો યોજન ઉંચા શ્વેત અને સુવર્ણમય છે.

વિવેચન—શિખરી પર્વત ૧૦૦ યોજન ઉંચો અને આખો પર્વત સુવર્ણમય-સોનાનો છે. તે જ પ્રમાણે કુલ્લહિમવંત પર્વત પણ ૧૦૦ યોજન ઉંચો અને સોનાનો છે.

રુકિમ પર્વત ૨૦૦ યોજન ઉંચો રુકિમ=શ્વેત સુવર્ણ (પ્લેટીનમ) સફેદ સુવર્ણ-વર્ણનો છે, મહાહિમવંત પર્વત ૨૦૦ યોજન ઉંચો પીળાવર્ણનો સુવર્ણમય છે. ૧૩૦

ચત્તારિજોયણસણ,ઉવિઘ્ઘાનિસહનીલવંતાણિ ।

નિસહોતવણિજ્જમઓ,વેરુલિઓનીલવંતગિરી ॥૧૩૧॥

છાયા—ચત્તારિ યોજનશતાનિ ઉદ્વિઘ્ઘો નિષધનીલવંતૌ અપિ ।

નિષધઃ તપનીયમયઃ વૈદૂર્યકઃ નીલવંતગિરિઃ ॥૧૩૧॥

અર્થ— નિષધ અને નીલવંત ચારસો યોજન ઉંચા છે, પણ નિષધ તપનીયમય અને નીલવંત વૈદૂર્યરત્નમય છે.

વિવેચન— નિષધ પર્વત ૪૦૦ યોજન ઉંચો છે અને તે તપનીય-કંઈક રક્તસુવર્ણમય-લાલવર્ણનો છે, જ્યારે નીલવંત પર્વત પણ ૪૦૦ યોજન ઉંચો છે અને વૈદૂર્યરત્નમય-લીલારંગનો પન્નાનો છે.

આ પર્વતોની જે ઉંચાઇ કહેવામાં આવી છે, તે જમીનના ભાગથી ગણવી. અર્થાત્ જમીનથી આટલા ઉંચા છે. કેમકે અહીં દ્વીપમાં રહેલા પર્વતો મેરુ પર્વત સિવાયના બધા પર્વતો પોતાની ઉંચાઇથી ચોથા ભાગના જમીનમાં રહેલા છે. એટલે લઘુહિમવંત અને શિખરી પર્વત જમીનમાં ૨૫ યોજન છે.

મહાહિમવંત અને રુકિમ પર્વત " ૫૦ " "

નિષધ અને નીલવંત પર્વત " ૧૦૦ " "

અહીં મહાહિમવંત પર્વત સુવર્ણનો કહ્યો છે, જ્યારે જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં મહાહિમવંત પર્વત સર્વરત્નમય કહેલો છે. તે મતાંતર બાણું.

છઞ્મે વર્ષધર પર્વત ઉપર જે ઢૂટો-શિખરો છે તે ૫૦૦-૫૦૦ યોજન ઉંચાઈ-વાળા છે અને તે પર્વતની ઉંચાઈથી ઉચા બાણું.

પર્વતનું નામ	જમીનમાં	ઉંચાઇ	શિખર	કુલ ઉંચાઇ
લઘુહિમવંત-શિખરી	૨૫	૧૦૦	૫૦૦	૬૨૫ યો.
મહાહિમવંત-રુકિમ	૫૦	૨૦૦	૫૦૦	૭૫૦ "
નિષધ-નીલવંત	૧૦૦	૩૦૦	૫૦૦	૧૦૦૦ "

આ વર્ષધર પર્વતો તથા ખીજ પણુ શાશ્વત પર્વતો ઉપર મનુષ્યો ચઢી શકે એવો ઠાઠ માર્ગ હોતો નથી, માટે દેવની કે વિદ્યાધરની સહાય વિના મનુષ્યથી તે ઉપર જઈ શકાય નહિ. એટલું જ નહિ પણ તે પર્વતની પાસે પણ જઈ શકાય એમ નથી કેમકે વચમાં વેદિકા આડી રહેલી છે. તે વેદિકા બે ગાઉ સીધી ઉંચી હોવાથી ઉત્સાંધી શકાય નહિ. ૧૩૧

હવે પર્વત ઉપરના કૂટો કહે છે.

વેયડ્ઢમાલવંતે, વિજ્ઞુપ્પમનિસઢનીલવંતે ય ।

નવ નવ કૂડા મણિયા, એકારસ સિહરિહિમવંતે ॥૧૩૨॥

રુપ્પિમહાહિમવંતે, સોમણસે મંધમાયણે કૂડા ।

અઢ્ઢ સત્તસત્ત ય, વક્ષારગિરીસુ ચત્તારિ ॥૧૩૩॥

છાયા—વૈતાલ્યમાલ્યવત્સુ વિદ્યુત્પ્રમનિષધનીલવત્સુ ચ ।

નવ નવ કુટાનિ મણિતાઃ એકાદશઃ શિખરિહિમવતોઃ ॥૧૩૨॥

રુક્મિમહાહિમવતોઃ સૌમનસે ગન્ધમાદને કૂટાનિ ।

અષ્ટ અષ્ટ સત્ત સત્ત ચ વક્ષસ્કારગિરિષુ ચત્તારિ ॥૧૩૩॥

અર્થ— વૈતાલ્ય અને માલ્યવંત, વિદ્યુતપ્રભ, નિષધ અને નીલવંત પર્વત ઉપર નવ નવ કૂટો, શિખરી અને હિમવંત પર્વત ઉપર અગીયાર કૂટો કહ્યા છે.

રુક્મી અને મહાહિમવંત ઉપર આઠ આઠ કૂટો, સોમનસ અને મંધમાદન ઉપર સાત સાત કૂટો અને વક્ષસ્કાર પર્વતો ઉપર ચાર કૂટો છે.

વિવેચન— વૈતાલ્ય પર્વતો કુલ ૩૪ છે. એક ભરત ક્ષેત્રમાં, એક ઐરવત ક્ષેત્રમાં અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજયોમાં દરેકમાં એક એક. એમ કુલ ૩૪ વૈતાલ્ય પર્વત. દરેક વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ૯-૯ કૂટો છે.

માલ્યવંત નામના ગજદંત પર્વત ઉપર ૬ કૂટો, વિદ્યુતપ્રભ ગજદંત પર્વત ઉપર ૯ કૂટો, નિષધ પર્વત ઉપર ૯ કૂટો અને નીલવંત પર્વત ઉપર ૯ કૂટો (શિખરો) છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુની મર્યાદા કરનાર બે બે ગજદંત—હાથીના દંતશૂળ જેવા વાંકા આકારવાળા પર્વતો હોવાથી આ ચાર પર્વતો ગજદંત પર્વત કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.

એક મેરુ પર્વતના અગ્નિ ખૂણામાં સોમનસ ગજદંત પર્વત, બીજો નૈઋત્ય ખૂણામાં વિદ્યુતપ્રભ ગજદંત, ત્રીજો વાયવ્ય ખૂણામાં ગંધમાદન ગજદંત અને ચોથો ઈશાન ખૂણામાં માદ્યવંત ગજદંત પર્વત આવેલો છે.

સોમનસ ગજદંત પર્વત અને વિદ્યુતપ્રભ ગજદંત પર્વતની વચમાં દેવકુરુ ક્ષેત્ર તથા ગંધમાદન ગજદંત પર્વત અને માદ્યવંત ગજદંત પર્વતની વચમાં ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર છે.

વિદ્યુતપ્રભ ગજદંત અને માદ્યવંત ગજદંત પર્વત ઉપર એક એક ફૂટ ૧૦૦૦ યોજનની ઉંચાઈવાળું સહસ્રાંક ફૂટ આવેલું છે. (આ સહસ્રાંક ફૂટ લઘુક્ષેત્રસમાસમાં જુદુ જુદુ ગણાવેલું હોવાથી ૮-૮ ફૂટો કહેલા છે) આઠ ફૂટો ૫૦૦ યોજનની ઉંચાઈવાળા અને એક સહસ્રાંક ફૂટ મળી કુલ નવ ફૂટો અહીં કહેલા છે.

શિખરી પર્વત ઉપર ૧૧ ફૂટો તથા ક્ષુદ્રલહિમવંત પર્વત ઉપર ૧૧ ફૂટો આવેલા છે.

રુક્મી પર્વત ઉપર ૮ ફૂટો, મહાલિમવંત પર્વત ઉપર ૮ ફૂટો, સોમનસ-ગજદંત પર્વત ઉપર ૭ ફૂટો અને ગંધમાદન ગજદંત પર્વત ઉપર પણ ૭ ફૂટો છે. જ્યારે ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો ઉપર ૪-૪ ફૂટો શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતો અને શ્રી ગણધર ભગવંતોએ કહેલા છે.

૮ વક્ષસ્કાર પર્વતો પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં અને ૮ વક્ષસ્કાર પર્વતો પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા છે.

દરેક ફૂટની ઉપર ચારે બાજુ દ્વરતું-વલયાકારે બે યોજનમાં કંઈક ન્યૂન પ્રમાણવાળું વન આવેલું છે. તે વનમાં ચારે બાજુ દ્વરતી બે ગાઉ ઉંચી અને ૫૦૦ ધનુષના વિસ્તારવાળી વેદિકા છે. ૧૩૨-૧૩૩

શિખરોની સંખ્યા કહી, હવે દરેક શિખરો-ફૂટોના નામ કહે છે. તેમાં પ્રથમ વૈતાઢ્ય પર્વતના ફૂટોના નામ જણાવે છે.

સિદ્ધે ભરહે સ્વંડગ-મણિમદ્દે પુન્નમદ્દવેયડદે ।

તિમિસગુહત્તરભરહે, વેસમણે કૂડ વેયડદે ॥૧૩૪॥

છાયા—સિદ્ધં ભરતં સ્વંડકં માણિમદ્રં પૂર્ણમદ્રં વૈતાઢ્યમ્ ।

તિમિસગુહાં ઉત્તરભરતં વૈશ્રમણં કૂટાનિ વૈતાઢ્યે ॥૧૩૪॥

અર્થ— વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ૧-સિદ્ધાયતન, ૨-ભરત, ૩-ખંડપ્રપાત, ૪-માણિભદ્ર, ૫-પૂર્ણભદ્ર, ૬-વૈતાલ્ય, ૭-તિમિસ્રાગુહા, ૮-ઉત્તર ભરત અને ૯-વૈશ્રમણ કૂટો છે.

વિવેચન— વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ૯ કૂટો છે. તેમાં પૂર્વ દિશામાં પહેલું સિદ્ધાયતન નામનું શિખર છે પછી પશ્ચિમ દિશાની અપેક્ષાએ આગળ દક્ષિણભરત નામનું બીજું શિખર છે, તેની આગળ ત્રીજું ખંડપ્રપાત નામનું શિખર, તે પછી ચોથું માણિભદ્ર નામનું શિખર, તેની આગળ પશ્ચિમ દિશામાં પાંચમું પૂર્ણભદ્ર નામનું શિખર, તેની આગળ છઠું વૈતાલ્ય નામનું શિખર, તેનાથી આગળ સાતમું તિમિસ્રાગુહા નામનું શિખર, તેનાથી આગળ આઠમું ઉત્તર ભરત નામનું શિખર અને તેની આગળ નવમું વૈશ્રમણ નામનું શિખર આવેલું છે.

આ નવે શિખરો ૨૫ ગાઉ ડાંચા, મૂલમાં ૨૫ ગાઉ લાંબા-પહોળા-ગોળાકારે મધ્ય ભાગમાં કંઈક ન્યૂન પાંચ યોજન (૧૮૧૧ ગાઉ) અને ઉપરના ભાગમાં ૧૨ ગાઉથી કંઈક અધિક-૧૨૧૧ ગાઉ છે. મૂળમાં પહોળા, મધ્ય ભાગે સાંકડા, અને ઉપર પાતળા. એટલે ગાયનું પૂછડું ડાંચુ કરેલું હોય તેવા આકારનાં છે.

પહેલા કૂટ ઉપર સિદ્ધાયતન-શ્રી જિનમંદિર હોવાથી તેનું નામ સિદ્ધાયતન કૂટ છે. સિદ્ધાયતન કૂટ ઉપરના શ્રી જિનમંદિર સર્વરત્નમય છે અને તે એક ગાઉ લાંબા, અડધો ગાઉ પહોળા અને એક ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન એટલે ૫૬૦ ધનુષ ન્યૂન, અર્થાત્ ૧૪૪૦ ધનુષ ડાંચા હોય છે. તથા વિવિધ પ્રકારના મણિમય સેંકડો સ્તંભોથી યુક્ત છે.

શ્રી જિનમંદિરને પૂર્વ, દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં એક એક, એમ ત્રણ દ્વાર સર્વરત્નમય ૫૦૦ ધનુષ ડાંચા, ૨૫૦ ધનુષ પહોળા રહેલા છે.

સિદ્ધાયતનની અંદર એક સરખી ભૂમિ ભાગમાં મણિમય એક પીઠિકા છે. તેના ઉપર એક મોટો દેવછંદક-પખાસન ૫૦૦ ધનુષ લાંબુ પહોળું અને ૫૦૦ ધનુષથી કંઈક ન્યૂન ડાંચુ છે. તે મણિપીઠિકાની ચારે દિશામાં ૨૭-૨૭ શ્રી ઋષભ, શ્રી ચંદ્રાનન, શ્રી વારિષેણ અને શ્રી વર્ધમાન નામની કુલ ૧૦૮ મૂર્તિઓ રહેલી છે.

શ્રી જિનપ્રતિમાઓના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણમય છે. નખો અંકરત્નમય-સફેદ વર્ણવાળા, નખના ખૂણા લોહિતાક્ષરત્ન જેવા લાલ, હથેલી-પગનાં તળીયાં-નાભિ-

જીભ-શ્રીવત્સ-ચુચુક (સ્તનની ડીંટી) અને તાળવું આ બધા ભાગો તપનીય સુવર્ણમય-રક્તવર્ણના, દાઢી-મૂછ અને રોમરાજી રિષ્ટરત્નમય-કૃષ્ણવર્ણની, બે હોઠ પરવાળાના રત્નસમાન, નાસિકા લોહિતાક્ષરત્નસમાન, નાસિકાનો અંદરનો ભાગ તપનીય સુવર્ણમય-લાલવર્ણનો, નેત્ર અંકરત્નમય-સફેદ, ખૂણા લોહિતાક્ષ-રત્ન સમાન લાલ, ઢીઢી-પાંપણ-અને ભવાં રિષ્ટરત્નમય-શ્યામ, માથાના વાળ^૧ રિષ્ટરત્નમય-શ્યામ-કાળા, લલાટ-કાન-અને ગાલ સુવર્ણવર્ણ-પીળા વર્ણનાં, માથાનો ભાગ તપનીય સુવર્ણમય, શીર્ષધટિકા (શીખા) વજ્રરત્નમય-શ્વેત, ગળુ-હાથ-પગ-જંઘા-પાંતી-સાયલ-અને સરીર સર્વ સુવર્ણમય છે. આ મુજબ દરેક શાશ્વત શ્રી જિન પ્રતિમાજીના બધા અંગો રત્ન વગેરેથી બનેલા હોય છે.

દરેક શ્રી જિનપ્રતિમાજીની પાછળ સફેદવર્ણવાળી છત્રધારી ઉભેલી એક પ્રતિમા, બન્ને પડખે સફેદવર્ણવાળી ઉભેલી એક એક આમરધારી, બે આમરધારી પ્રતિમા રહેલી છે. સન્મુખ ભાગમાં બન્ને બાજુ એક એક યક્ષ પ્રતિમા હોવાથી બે યક્ષ પ્રતિમા, ત્યાર બાદ એક એક નાગ^૨ પ્રતિમા હોવાથી બે નાગપ્રતિમા, ત્યાર બાદ એક એક ભૂતપ્રતિમા હોવાથી બે ભૂતપ્રતિમા, ત્યાર બાદ એક એક કુંડધારપ્રતિમા હોવાથી બે કુંડધાર પ્રતિમા એમ ચાર પ્રકારની રત્નમય પ્રતિમા વિનયપૂર્વક ઉભેલી હોય છે.

શાશ્વત શ્રી જિનપ્રતિમા ઉત્સેધ આંગળ પ્રમાણ મોટામાં મોટી ૫૦૦ ધનુષના પ્રમાણવાળી અને નાનામાં નાની સાત હાથ પ્રમાણવાળી હોય છે. અહીં સિદ્ધાયત-નોમાં જ શ્રી જિનમૂર્તિઓ છે તે તો ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણવાળી બણવી. કહ્યું છે કે-

‘તત્થુસ્સેહંગુલો, સત્તકરા ઉદ્દલોઅ અહલોણ ।

સાસયપડિમા વંદે, પળધણુસયમાણ તિરિયલોણ ॥’

ઉર્ધ્વલોક અને અધોલોકમાં ઉત્સેધ આંગળથી ૭ હાથના પ્રમાણવાળી અને તીર્થલોકમાં ૫૦૦ ધનુષના પ્રમાણવાળી શાશ્વત શ્રી જિન પ્રતિમાને હું વંદન કરું છું.

૧- શ્રી ભાવ જિનેશ્વરની સદ્ભાવ સ્થાપના હોવાથી, વાળ, દાઢી, મૂછ ક્યાંથી હોય ? જવાબ- શ્રી ભાવ જિનેશ્વરને પણ કેશાદિ અવસ્થિત કહેલા છે. સર્વથા અભાવ હોય નહિ.

૨- જંબૂદીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં નાગપ્રતિમા પછી યક્ષ પ્રતિમા કહેલ છે.

જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં શંકા કરી છે કે 'પદ્મવર વેદિકા વગેરેની જમ શ્રી જિન પ્રતિમા શાશ્વત રહેવાવાળી છે. પરંતુ જિન પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા-પ્રાણપ્રતિષ્ઠાનો અભાવ હોવાથી તેની આરાધના કેમ થાય ?'

સમાધાન— શાશ્વત ભાવની જમ શાશ્વત ભાવધર્મ પણ સ્વાભાવિક સિદ્ધ જ છે. તેથી શાશ્વત પ્રતિમાની જમ શાશ્વત પ્રતિમાના ભાવધર્મ-દેવત્વપણું-પૂજનીયપણું વગેરે પણ સહજ સિદ્ધ જ છે. માટે પ્રતિષ્ઠા-પ્રાણપ્રતિષ્ઠાનો વિચાર શા માટે કરવે ? અર્થાત્ આવી શંકા કરવી વ્યાજબી નથી. શાશ્વતી પ્રતિમાઓમાં સ્વાભાવિક જ પૂજનીયપણું રહેલું છે. તેથી શાશ્વતી શ્રી જિનપ્રતિમાઓને પૂજવા વગેરેમાં કંઈ દોષ નથી.

વળી ૫૦૦ ધનુષના પ્રમાણવાળી શ્રી જિનપ્રતિમા ઉત્સેધ આંગળના માપવાળી હોવાથી પ્રમાણ આંગળના માપવાળા દેવછંદમાં ખુશીથી સમાઈ શકે અને બીજી ધણી જગ્યા રહે. માટે શ્રી જિનપ્રતિમા વગેરે તેમાં ન સમાવવા સંબંધી શંકા પણ ન કરવી.

દરેક શ્રી જિનપ્રતિમાની પાછળ જે છત્રધારી પ્રતિમા છે, તે પ્રતિમાજીની ઉપર સુંદર સફેદ છત્ર ધારણ કરીને ઉભેલી છે.

શ્રી જિનપ્રતિમાની બન્ને બાજુ આમરધારી પ્રતિમા છે તે ચંદ્રપ્રભ વજ્ર, વૈદુર્ય વગેરેથી જડેલી સોનાના દંડવાળી અને ખૂબ ઉજવળ વર્ણવાળા વાળથી યુક્ત આમર વીંઝતી હોય તેમ ઉભેલી છે.

શ્રી જિનપ્રતિમા આગળ જે યક્ષપ્રતિમા, નાગપ્રતિમા, ભૂતપ્રતિમા અને કુંડપર પ્રતિમા છે તે બધી વિનયપૂર્વક માથું નમાવી, બે હાથ જોડીને નીચે બેઠેલી હોય છે.

આ બધી પ્રતિમા સર્વસ્તંભય, સુંદર, મનોહર અને દર્શનીય હોય છે.

આ ગભારામાં ૧૦૮ ઘંટ, ૧૦૮ ધૂપધાના, ૧૦૮ કલશ, ૧૦૮ સોનાની ઝાની, (નાના કળશ) ૧૦૮ દર્પણ, ૧૦૮ થાળા, ૧૦૮ સુપ્રતિષ્ઠ (થાળા ચૂકવા માટે ટેબલ જવું સાધન) ૧૦૮ રત્નના બાજેઠ, ૧૦૮ વાતકરક-પંખા, ૧૦૮ રત્નકરંડીઆ, ૧૦૮ અશ્વકંઠ, ૧૦૮ હસ્તિકંઠ, ૧૦૮ નરકંઠ, ૧૦૮ કિન્નરકંઠ, ૧૦૮ કિંપુરુષકંઠ, ૧૦૮ મહોરગકંઠ, ૧૦૮ ગંધર્વકંઠ, ૧૦૮ વૃષભકંઠ, (અશ્વકંઠથી વૃષભકંઠ શોભા માટેના હોય છે.) આઠ જાતિની ૧૦૮-૧૦૮ ચંગેરીઓ, એટલે ૧૦૮ પુષ્પ ચંગેરી, ૧૦૮ માદ્ય ચંગેરી, ૧૦૮ ચૂર્ણ ચંગેરી, ૧૦૮ સિદ્ધાર્થ ચંગેરી, ૧૦૮ લોમહસ્ત (ભોર

પીંછાની પૂંજણી) ચંગેરી, ૧૦૮ ગંધ ચંગેરી, ૧૦૮ વસ્ત્ર ચંગેરી, ૧૦૮ આભરણ ચંગેરી, ચંગેરી એ પાત્ર વિશેષ છે.

આજ પ્રમાણે આઠ જાતના ૧૦૮-૧૦૮ પટલ(વસ્ત્ર) પણ છે. ૧૦૮ સિંહાસનો, ૧૦૮ છત્ર, ૧૦૮ ચામર, નવ જાતના ૧૦૮-૧૦૮ ડાબડા(તેલ, ઠોષ, ચોયગ, તગર, એલાયચી, હરતાલ, હિંગલોક, મનાશીલ અને અંજન) ૧૦૮ ધ્વજ, આ બધી વસ્તુઓ રત્નમય અને અતિ મનોહર હોય છે.

બીજા કૂટનો અધિપતિ દક્ષિણ ભરતાર્ધ નામનો દેવ છે. તે એક પદ્મોપમના અયુષ્યવાળો, ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો, સપરિવાર ૪ અગ્રમહિષી, ત્રણ પર્ષદા, સાત પ્રકારના સૈન્ય, સાત સેનાપતિ, ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો અને દક્ષિણ ભરતાર્ધ નામની રાજધાનીમાં રહેતા ઘણા દેવ-દેવીઓનો સ્વામી છે.

આ અધિપતિ દેવની દક્ષિણ ભરતાર્ધ નામની રાજધાની મેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં તીર્થ્થ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં આવેલી છે.

તે રાજધાનીનું વર્ણન પૂર્વે વર્ણવાયેલ વિજયદેવની વિજયા નગરી સમાન છે.

આ કૂટના મધ્ય ભાગમાં સર્વરત્નમય એક મોટો શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ રહેલો છે. તે પ્રાસાદ ૧ ગાઉ ઉંચો, ૦૧ ગાઉ વિસ્તારવાળો છે. તેના મધ્ય ભાગમાં સર્વરત્નમય ૫૦૦ ધનુષ લાંબી-પહોળી અને ૨૫૦ ધનુષ ઉંચી મણિ પીઠિકા છે.

તેના મધ્ય ભાગમાં દક્ષિણ ભરતાર્ધ દેવને યોગ્ય સર્વરત્નમય એક મોટું સિંહાસન છે. તેના ફરતા ચારે દિશામાં ઈન્દ્ર, સામાનિક દેવો આદિને યોગ્ય દરેકના જુદા જુદા સિંહાસનો રહેલા છે.

જ્યારે દક્ષિણ ભરતાર્ધ નામનો દેવ પોતાની દક્ષિણ ભરતાર્ધ રાજધાનીમાંથી અહીં આવે છે, ત્યારે આ પ્રાસાદમાં પોતપોતાના સિંહાસન ઉપર બેસે છે અને બાકીના સિંહાસનો ઉપર યથાયોગ્ય ઈન્દ્ર, સામાનિક દેવ વગેરે બેસે છે.

આવા પ્રકારના દક્ષિણ ભરતાર્ધ નામનો દેવ આ કૂટનો સ્વામી હોવાથી, આ આ કૂટનું નામ દક્ષિણ ભરતાર્ધ કૂટ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે બીજા કૂટના નામો પણ બાણવા.

ત્રીજા કૂટનો અધિપતિ નૃતમાલ નામનો દેવ છે. આ દેવ ખંડપ્રપાત ગુફાનો અધિપતિ હોવાથી આ કૂટ ખંડપ્રપાત ગુફા નામે જાણખાય છે.

ચાથા કૂટનો અધિપતિ મણિભદ્ર નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટનું નામ મણિ-ભદ્ર કૂટ છે.

પાંચમા કૂટનો અધિપતિ પૂર્ણભદ્ર નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટનું નામ પૂર્ણ-ભદ્ર કૂટ છે.

છઠ્ઠા કૂટનો અધિપતિ વૈતાલ્ય નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટનું નામ વૈતાલ્ય કૂટ છે.

સાતમા કૂટનો અધિપતિ તિમિસ્રાયુક્ત નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટનું નામ તિમિસ્રાયુક્ત કૂટ છે.

આઠમા કૂટનો અધિપતિ ઉત્તર ભરતાર્ધ નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટનું નામ ઉત્તર ભરતાર્ધ કૂટ છે.

નવમા કૂટનો અધિપતિ વૈશ્રમણ્ય નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટનું નામ વૈશ્રમણ્ય કૂટ છે.

આ દરેક કૂટના અધિપતિ દેવો દક્ષિણ ભરતાર્ધ દેવની જમ મહર્દિક અને એક પદ્યોપમની સ્થિતિવાલા હોય છે, અને પોતપોતાના નામની રાજધાની મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ ચોજન અંદર સ્વ-સ્વસ્થાને આવેલી છે.

બધાય કૂટો ઉપર પ્રાસાદ, મણિપીઠિકા, સિંહાસનો વગેરે પ્રથમ કૂટની જમ બાણી લેવું.

સાત કૂટોના નામ અધિપતિ દેવના નામ ઉપરથી છે. જ્યારે બે કૂટોમાં ખંડ-પ્રપાત યુક્ત કૂટનો અધિપતિ દેવ નૃતમાલ છે. અને તમિસ્રા યુક્ત કૂટનો અધિપતિ દેવ કૃતમાલ છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજાતિમાં કહ્યું છે કે 'દોણ્ઠ વિ અસરિસનામયા દેવા, તં જહા-કયમાલ ચેવ નટ્ટમાલણ ચેવ, સેસાણં છળ્હં સરિસનામયા।' બે કૂટના અધિપતિ દેવ સરખા નામ-વાળા નથી. કૃતમાલ અને નૃતમાલ. બાકીના છ કૂટોના અધિપતિ સરખા નામવાળા છે.

આ નવ કૂટોમાં મધ્યના ત્રણ-૪-૫-૬ કૂટો માણિભદ્ર કૂટ, પૂર્ણભદ્ર કૂટ અને વૈતાલ્ય કૂટ સુવર્ણમય છે. અને બાકીના છ કૂટો ૧-૨-૩-૭-૮ અને ૯મા કૂટો રત્નમય છે. આનું વર્ણન ગ્રંથકાર અગળ કરશે.

હવે ક્ષુદ્ધ હિમવંત પર્વત ઉપરના ૧૧ કૂટોના નામ કહે છે.

સિદ્ધે ચ ચુલ્લહિમવે, ભરહે ચ ઇલાએ હોઐ દેવીએ ।
ગંગાવત્તણકુડે, સિરિકૂડે રોહિયંસે ચ ॥૧૩૫॥
તત્તો ચ સિંધુયાવ-ત્તણે ચ કુડે સુરાએ દેવીએ ।
હેમવણ વેસમણે, એકારસ કુડ હિમવંતે ॥૧૩૬॥

છાયા—સિદ્ધં ચ હિમવત્ ભરતં ચ ઇલાયાઃ ભવતિ દેવ્યાઃ ।

ગંગાવર્તનકૂટં શ્રીકૂટં રોહિતાંસં ચ ॥૧૩૫॥

તતઃ ચ સિંધ્વાવર્તનં ચ કૂટં સુરાયાઃ દેવ્યાઃ ।

હૈમવત વૈશ્રમણં એકાદશાનિ કૂટાનિ હિમવતિ ॥૧૩૬॥

અર્થ—હિમવંત પર્વત ઉપર ૧. સિદ્ધાયતન, ૨. ક્ષુદ્ધહિમવંત, ૩. ભરત અને ૪. ઇલાદેવી, ૫. ગંગાવર્તન કૂટ, ૬. શ્રીકૂટ અને ૭. રોહિતાંસા, તે પછી ૮. સિંધ્વાવર્તન અને ૯. સુરાદેવી, ૧૦. હૈમવંત અને ૧૧. વૈશ્રમણ—અગીઆર કૂટો છે.

વિવેચન—ક્ષુદ્ધ હિમવંત પર્વત ઉપર ૧૧ કૂટો—શિખરો છે, તે આ પ્રમાણે

પૂર્વ દિશામાં લવણ સમુદ્ર તરફ પૂર્વ દિશાની આગળ પહેલું સિદ્ધાયતન નામનું કૂટ છે. તે પછી પશ્ચિમ દિશા તરફ કમસર બીજું ક્ષુદ્ધહિમવંત કૂટ, ત્રીજું ભરતકૂટ, ચોથું ઇલાદેવી કૂટ, પાંચમું ગંગાવર્તન કૂટ, છઠ્ઠું શ્રીદેવી કૂટ, સાતમું રોહિતાંસા કૂટ, આઠમું સિંધ્વાવર્તન કૂટ, નવમું સુરાદેવી કૂટ, દશમું હૈમવંતકૂટ અને ચાર પછી અગીઆરમું વૈશ્રમણ નામનું કૂટ છે.

આ દરેક કૂટો ૫૦૦ યોજન ઊંચા, મૂલમાં ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળા, મધ્ય-ભાગમાં ૩૭૫ યોજન વિસ્તારવાળા અને ઉપરના ભાગમાં ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે. નીચે પહોળા, વચમાં સાંકડા અને ઉપર પાતળા, સર્વ રત્નમય ગાયના પૃચ્છના આકારવાળા છે.

પહેલા કૂટ ઉપર સિદ્ધાયતન(જિનમંદિર) હોવાથી પહેલું કૂટ સિદ્ધાયતન કૂટ કહેવાય છે.

(વર્ષાધર પર્વત ઉપરના) શ્રી જિનમંદિર ૫૦ યોજન લાંબા, ૨૫ યોજન પહોળા અને ૩૬ યોજન ઊંચા હોય છે.

બીજા કૂટનો અધિપતિ ક્ષુલ્લ હિમવંત નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટ ક્ષુલ્લ હિમવંત કહેવાય છે.

ત્રીજા કૂટનો અધિપતિ ભરત નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટ ભરતકૂટ કહેવાય છે.

ચોથા કૂટની અધિપતિ ઇલાદેવી નામની દેવી હોવાથી આ કૂટ ઇલાદેવી કૂટ કહેવાય છે.

પાંચમા કૂટની અધિપતિ ગંગાવર્તન નામની દેવી હોવાથી આ કૂટ ગંગાવર્તન કૂટ કહેવાય છે.

છઠ્ઠા કૂટની અધિપતિ શ્રીદેવી નામની દેવી હોવાથી આ કૂટ શ્રીદેવીકૂટ કહેવાય છે.

સાતમા કૂટની અધિપતિ રોહિતાંસા નામની દેવી હોવાથી આ કૂટ રોહિતાંસા કૂટ કહેવાય છે.

આઠમા કૂટની અધિપતિ સિન્ધવાવર્તન નામની દેવી હોવાથી આ કૂટ સિન્ધવાવર્તન કૂટ કહેવાય છે.

નવમા કૂટની અધિપતિ સુરાદેવી નામની દેવી હોવાથી આ કૂટ સુરાદેવી કૂટ કહેવાય છે.

દશમા કૂટનો અધિપતિ હેમવંત નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટ હેમવંત કૂટ કહેવાય છે.

અગીઆરમા કૂટનો અધિપતિ વૈશ્રમણ નામનો દેવ હોવાથી આ કૂટ વૈશ્રમણ કૂટ કહેવાય છે.

ક્ષુલ્લ હિમવંત, ભરત, હેમવંત અને વૈશ્રમણ નામના આ ચાર કૂટો ઉપર તે તે નામના દેવ વસે છે—અધિપતિ છે. જ્યારે ઇલાદેવી, ગંગાવર્તન, શ્રીદેવી, રોહિતાંસા, સિન્ધવાવર્તન અને સુરાદેવી નામના છ કૂટો ઉપર તે તે નામની દેવી વસે છે. અર્થાત્ અધિપતિ છે.

આ દેવો અને દેવીઓનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું હોય છે અને વિજયદેવની સમાન મહાઋદ્ધિવાળા છે.

આ બધાની રાજધાની મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશા તરફ તીર્થ અસંખ્ય દ્વીપ—સમુદ્રો ઓળંગ્યા પછી જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર ગયા પછી યથા યથારથાને આવેલી છે.

આ રાજધાનીઓ પણ વિજયદેવની રાજધાની સમાન વર્ણનવાળી બાણવી.

દરેક ફટ ઉપર રત્નમય સુંદર શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે. તે ૬૨૫ યોજન ઉંચા અને ૩૧૧ યોજન લાંબા-પહોળા સમચોરસ હોય છે.

પ્રાસાદના મધ્ય ભાગમાં પોતપોતાના અધિપતિ દેવ-દેવીના સિંહાસનો પોત-પોતાના પરિવારના સિંહાસનો સહિત યથાયોગ્ય સ્થાને હોય છે. ૧૩૫-૧૩૬

હવે મહાહિમવંત પર્વત ઉપરના આઠ ફટોના નામ કહે છે.

સિદ્ધે ય મહાહિમવે, હેમવણ રોહિયા હિરીકુડે। હરિકંતા હરિવાસે, વેરુલિય અદ્ધ મહાહિમવે ॥૧૩૭॥

છાયા—સિદ્ધં ચ મહાહિમવત્ હેમવતં રોહિતા હીકૂટમ્ ।

હરિકાંતા હરિવર્ષં વૈદુર્યં અદ્ધ મહાહિમવંતે ॥૧૩૭॥

અર્થ—મહાહિમવંત પર્વત ઉપર ૧. સિદ્ધાયતન, ૨. મહાહિમવંત, ૩. હેમવંત, ૪. રોહિતા, ૫. હીફટ, ૬. હરિકાંતા, ૭. હરિવર્ષ, ૮. વૈદુર્ય આઠ ફટો છે.

વિવેચન—મહાહિમવંત પર્વત ઉપર આઠ ફટો છે. ૧. સિદ્ધાયતન ફટ, ૨. મહાહિમવંત ફટ, ૩. હેમવંત ફટ, ૪. રોહિતા ફટ, ૫. હીફટ, ૬. હરિકાંતાફટ, ૭. હરિવર્ષ ફટ અને ૮. વૈદુર્ય ફટ છે.

આ આઠે શિખરો પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ એક સરખી લાઈનમાં રહેલા છે.

આ બધા ફટોના નામ તે તે ફટના અધિપતિ દેવ-દેવીના નામ ઉપરથી પડેલા છે.

આ દરેક ફટ ૫૦૦ યોજન ઉંચા, મૂલમાં ૫૦૦ યોજન; મધ્ય ભાગે ૩૭૫ યોજન અને ઉપર ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા છે.

સિદ્ધાયતન ફટ ઉપર શ્રી જિનમંદિર ૫૦ યોજન લાંબું, ૨૫ યોજન પહોળું અને ૩૬ યોજન ઉંચું છે.

બાકીના ફટ ઉપરના પ્રત્યેક પ્રાસાદો સર્વરત્નમય ૬૨૫ યોજન ઉંચા અને ૩૧૧ યોજન લાંબા-પહોળા ચોરસ ક્ષુલ્લહિમવંતના ફટોની જેમ બાણવા.

તેઓની રાજધાની વગેરે પ્રથમની જેમ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર છે. માત્ર નામ જુદા જુદા હોય છે. ૧૩૭

હવે નિષધ પર્વત ઉપરના નવ ફટોના નામ કહે છે.

**સિદ્ધે નિસહે હરિવાસે, વિદેહે હરિ ધિઙ્ યસીયોયા ।
અવરવિદેહે રુયગે, નવ કૂડા હોંતિ નિસહમ્મિ ॥૧૩૮॥**

છાયા—સિદ્ધં નિષધં હરિવર્ષં વિદેહં હરિ ધૃતિ ચ શીતોદા ।

અપરવિદેહં રુચકં નવ કૂટાનિ ભવન્તિ નિષધે ॥૧૩૮॥

અર્થ—નિષધ પર્વત ઉપર ૧. સિદ્ધાયતન, ૨. નિષધ, ૩. હરિવર્ષ, ૪. વિદેહ, ૫. હરિ, ૬. ધૃતિ, ૭. શીતોદા, ૮. અપરવિદેહ અને રુચક નવ કૂટા હોય છે.

વિવેચન—નિષધ પર્વત ઉપર નવ કૂટા છે. તે આ પ્રમાણે પહેલું સિદ્ધાયતન કૂટ, બીજું નિષધ કૂટ, ત્રીજું હરિવર્ષ કૂટ. ચોથું પૂર્વવિદેહ કૂટ, પાંચમું હરિ કૂટ, છઠું ધૃતિ કૂટ, સાતમું શીતોદા કૂટ, આઠમું પશ્ચિમ વિદેહ કૂટ અને નવમું રુચક કૂટ નામના નવ કૂટા છે.

આ કૂટા પણ પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ લાઈનસર આવેલા છે.

સિદ્ધાયતન કૂટ ઉપર શ્રી જિનમંદિર અને બાણીના કૂટા ઉપર પ્રાસાદ રહેલા છે. કૂટના નામવાળા જ અધિપતિ દેવ, તેમજ રાજધાની વગેરે બધું વર્ણન પહેલાની જમ બાણવું. ૧૩૮

હવે ગંધમાદન પર્વત ઉપરના સાત કૂટાના નામ કહે છે.

**સિદ્ધેય ગંધમાયણ-ગંધિય તહ ઉત્તરાફલિહકૂડે ।
તહ લોહિયકસ્રકૂડે, આણંદે ચેવ સત્તમર્ ॥૧૩૯॥**

છાયા—સિદ્ધં ચ ગંધમાદનં ગંધિકં તથા ઉત્તર(કુરુ) સ્ફટિકકૂટમ્ ।

તથા લોહિતાક્ષકૂટં આનન્દં ચૈવ સત્તમર્ ॥૧૩૯॥

અર્થ—૧. સિદ્ધાયતન કૂટ અને ૨. ગંધમાદન, ૩. ગંધિક તથા ૪. ઉત્તરકુરુ, ૫. સ્ફટિક કૂટ, ૬. લોહિતાક્ષ કૂટ અને ૭. આનંદ કૂટ જ છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતથી ઉત્તર-પશ્ચિમમાં, વાયવ્ય ખૂણામાં ગંધાવતી નામની વિજય છે. તેની પૂર્વ દિશામાં અને અને ઉત્તર કુરુની પશ્ચિમ દિશામાં જ ગંધમાદન નામનો 'વક્ષસ્કાર પર્વત છે. તેના ઉપર સાત કૂટા છે. તે આ પ્રમાણે—

૧. આ પર્વતને આગળ ગજદંત પર્વત તરીકે કહેલ છે. અર્થાત્ ટીકાકારે અહીં વક્ષસ્કાર પર્વત કહેલ છે. પણ આ ગજદંત પર્વત છે. એમ સમજવું.

મેરુ પર્વત નજીક વાયવ્ય ખૂણામાં પહેલું સિદ્ધાયતન નામનું કૂટ છે. તેનાથી વાયવ્ય ખૂણામાં બીજું ગંધમાદન કૂટ છે. તેનાથી વાયવ્ય ખૂણામાં ત્રીજું ગંધિલાવતી કૂટ છે. આ ત્રણ કૂટો ખૂણા પડતા છે. ત્યાર પછી ત્રીજા કૂટથી વાયવ્ય ખૂણામાં અને પાંચમા કૂટથી દક્ષિણ દિશામાં ચોથું ઉત્તરકુરુ નામનું કૂટ, તેનાથી ઉત્તર દિશામાં પાંચમું સ્ફટિક કૂટ છે. તેનાથી ઉત્તરમાં છઠું લોહિતાક્ષ કૂટ અને તેનાથી ઉત્તર દિશામાં સાતમું આનંદ નામનું કૂટ રહેલું છે.

પાંચમા સ્ફટિક નામના કૂટની ઉપર ભોગંકરા નામની દિક્કુમારી રહે છે અને છઠું લોહિતાક્ષ નામના કૂટ ઉપર ભોગવતી દિક્કુમારી રહે છે અર્થાત્ અધિપતિ છે. જ્યારે બાકીના કૂટોના અધિપતિ કૂટના નામવાળા દેવો છે. એટલે ગંધમાદન કૂટનો અધિપતિ ગંધમાદન દેવ, ગંધિલાવતી કૂટનો અધિપતિ ગંધિલાવતી દેવ, ઉત્તરકુરુ કૂટનો અધિપતિ ઉત્તરકુરુ દેવ અને આનંદ કૂટનો અધિપતિ આનંદ નામનો દેવ છે.

સિદ્ધાયતન કૂટ ઉપર જિનમંદિર છે, તે ૫૦ યોજન લાંબુ, ૨૫ યોજન પહોળું અને ૩૬ યોજન ઉંચું છે. બાકીના કૂટો ઉપર ૩૧ યોજન લાંબા-પહોળા (સમચોરસ) અને ૬૨૫ યોજન ઉંચાઈવાળા પ્રાસાદ છે.

બધા કૂટો ૫૦૦ યોજન ઉંચા, ૫૦૦ યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા, મધ્યભાગે ૩૭૫ યોજન વિસ્તારવાળા, શિખર ઉપર ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા ગોપૃચ્છ સંસ્થરનવાળા છે.

અધિપતિ દેવ-દેવીનું આયુષ્ય એક પલ્લયોપમનું હોય છે. અને તેમની રાજધાની મેરુ પર્વતથી વાયવ્ય ખૂણામાં ત્રીજી અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં આવેલી છે. ઋદ્ધિ વગેરે ક્ષુલ્લ-હિમવંત પર્વતના અધિપતિ દેવની સમાન બળુવી. ૧૩૯

હવે માલ્યવંત પર્વત ઉપરના નવ કૂટોના નામ કહે છે.

સિદ્ધેય માલવંતે, ઉત્તરકુરુ કચ્છસાગરે રુચકે ।

સીયાણ પુન્નમદ્વે, હરિસ્સહે ચૈવ નવ કૂટા ॥૧૪૦॥

છાયા—સિદ્ધં ચ માલ્યવત્ ઉત્તરકુરુ કચ્છં સાગરં રુચકમ્ ।

શીતા પૂર્ણમદ્રં હરિસ્સહં ચૈવ નવ કૂટાનિ ॥૧૪૦॥

અર્થ—૧. સિદ્ધાયતન, ૨. માલ્યવંત, ૩. ઉત્તરકુરુ, ૪. કચ્છ, ૫. સાગર, ૬. રુચક, ૭. શીતા, ૮. પૂર્ણમદ્ર અને ૯. હરિસ્સહ નવ કૂટો છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતથી ઉત્તર-પૂર્વમાં-ઘશાન ખૂણામાં ઉત્તરકુરુની પૂર્વદિશામાં કચ્છ વિજયની પશ્ચિમ દિશામાં માલ્યવંત નામનો વક્ષસ્કાર (ગજદંત) પર્વત છે. તેના ઉપર નવ કૂટો છે.

મેરુ પર્વતની નજીકમાં (ઉત્તર-પૂર્વ) ઈશાન ખૂણામાં સિદ્ધાયતન નામનું પહેલું કૂટ છે. તેની ઈશાનમાં બીજું માલ્યવંત નામનું કૂટ, તેની ઘશાનમાં ત્રીજું ઉત્તરકુરુ નામનું કૂટ, તેની ઘશાનમાં ચોથું કચ્છ નામનું કૂટ, આ ચાર કૂટો ખૂણામાં-વિદિશામાં રહેલા છે. અને કૂટના નામવાળા દેવો અધિપતિ છે.

ત્યાર પછી કચ્છકૂટથી ઈશાનમાં અને છટ્ટા રુચકકૂટની દક્ષિણમાં પાંચમું સાગર નામનું કૂટ, તેની અધિપતિ સુભોગા નામની દિક્કુમારી દેવી છે.

તેની ઉત્તરમાં રુચક નામનું કૂટ છે. તેની અધિપતિ ભોગભાલિની નામની દિક્કુમારી દેવી છે.

તેની ઉત્તરમાં શીતા નામનું સાતમું કૂટ છે. તેની અધિપતિ શીતાદેવી છે.

તેની ઉત્તરમાં પૂર્ણભદ્ર નામનું આઠમું કૂટ છે. અને તેનો અધિપતિ પૂર્ણભદ્ર નામનો દેવ છે.

આ આઠ કુટો ૫૦૦ યોજન ઉંચા, ૫૦૦ યોજન મૂલમાં વિસ્તારવાળા, ૩૭૫ યોજન મધ્ય ભાગે વિસ્તારવાળા અને ૨૫૦ યોજન ઉપરના ભાગે વિસ્તારવાળા, ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા છે.

આ આઠ કુટના અધિપતિ દેવ અને દેવી વિજયદેવની સમાન ઋદ્ધિવાળા છે. પરંતુ રાજધાની તો મૈરુપર્વતથી ઘશાન ખૂણામાં તીર્થર્ચા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં યોગ્યસ્થાને છે.

આઠમા પૂર્ણભદ્ર કૂટથી ઉત્તર દિશામાં અને નીલવંત પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં હરિસ્સહ નામનું નવમું કુટ છે.

આ હરિસ્સહ નામનું કૂટ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચું, જમીન ઉપર ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું, મધ્ય ભાગમાં ૭૫૦ યોજન વિસ્તારવાળું અને ઉપરના ભાગમાં ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું કનકમય-પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ ૨૫૦-૨૫૦ યોજન આકાશમાં અદ્ધર રહેલું, ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળું છે.

તેના ઉપર રત્નમય એક મોટો પ્રાસાદ દરેા યોજન ઉંચો અને ૩૧ યોજન

લાંબો-પહોળો (ચોરસ) છે. તેના મધ્ય ભાગમાં હરિસહ દેવને યોગ્ય એક મોટું સિંહાસન છે. તેને ફરતા ઈન્દ્ર, સામાનિક આદિ દેવોને યોગ્ય તેટલાં સિંહાસનો છે.

હરિસહ દેવની રાજધાની મેરુપર્વતથી ઉત્તર દિશામાં તીર્થાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં આવેલી છે.

આ રાજધાનીનું નામ હરિકાંતા છે અને ૮૪૦૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળી ૨૯૫૬૩૨ યોજનની પરિધિવાળી ચમરચંચા રાજધાની સમાન વર્ણનવાળી છે.

ચમરચંચા રાજધાની

મેરુપર્વતથી તીર્થાં દક્ષિણદિશામાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો મૂક્યા પછી અરુણવર નામનો દ્વીપ આવેલો છે. તેની બાહ્ય વેદિકાથી ૪૨૦૦૦ યોજન અરુણવર સમુદ્રમાં ચગર નામના અમુરેન્દ્રનો તિર્ગિંછિ નામનો કૂટ-ઉત્પાત પર્વત આવેલો છે.

આ ઉત્પાત પર્વત ૧૭૨૧ યોજન ઉંચો, મૂલમાં ૧૦૨૨ યોજન વિસ્તારવાળો, મધ્ય ભાગમાં ૪૨૪ યોજન વિસ્તારવાળો, ટોચ ઉપર ૭૨૩ યોજન વિસ્તારવાળો. એટલે મોટું મુકુંદ-વાજિંત્ર હોય એવા આકારવાળો-નીચે અને ઉપર વિશાળ જ્યારે મધ્ય ભાગમાં સાંકડો છે.

પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી યુક્ત સર્વરત્નમય સુશોભિત, એક સુંદર પ્રાસાદ પર્વતની ટોચ ઉપર મધ્ય ભાગમાં આવેલો છે. આ પ્રાસાદ ૨૫૦ યોજન ઉંચો અને ૧૨૫ યોજન વિસ્તારવાળો અતિ રમણિય છે. પ્રાસાદની અંદર આઠ યોજનના મણિ-પીઠ ઉપર ચમરેન્દ્રનું તથા તેના પરિવારના રત્નમય સિંહાસનો છે.

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના જન્માદિ મહોત્સવ પ્રસંગે ચમરેન્દ્રને તીર્થાંલોકમાં આવવાનું હોય છે. ત્યારે ચમરેન્દ્ર પોતાના આવાસમાંથી નીકળીને પ્રથમ આ ઉત્પાત પર્વત ઉપર આવે છે. તે પછી જ જ્યાં જવું હોય ત્યાં (ઉડીને) જાય છે. માટે આ પર્વતને ઉત્પાત પર્વત કહેવામાં આવે છે.

આ પર્વતથી તીર્થાં દક્ષિણ દિશામાં ૬૫૫ કોડ, ૩૫ લાખ, ૫૦ હજાર યોજન મૂક્યા પછી અરુણવર સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં જ સ્થાન આવે ત્યાંથી અધોલોકમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે ૪૦૦૦૦ યોજને ઘણા મણિરત્નોથી પ્રકાશિત જંબૂદ્વીપ જટલી એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળી ગોળાકાર ચમરેન્દ્રની ચમરચંચા નામની રાજધાની આવેલી છે.

આ રાજધાનીને ૧૫૦ ચોજન ઉંચો ડાટ છે. તે નીચેના ભાગમાં ૫૦ ચોજન પહોળો અને ઉપરના ભાગે ૧૨૧ ચોજન પહોળો છે. તેને બે ગાઉ લાંબા, બે ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન ઉંચા અને એક ગાઉ પહોળા મણિમય કાંગરા છે.

વળી ચારે દિશામાં ૨૫૦ ચોજન ઉંચા અને ૧૨૫ ચોજન પહોળા, તોરણ વગેરેથી અલંકૃત ૫૦૦-૫૦૦ દરવાજા છે.

કાટના મધ્યભાગમાં ૧૬૦૦૦ ચોજનના વિસ્તારવાળો પીઠબંધ-ચોતરો છે. જની ચારે તરફ પદ્મવેદિકા અને બગીચો છે. જ્યારે તેના મધ્યભાગમાં ૨૫૦ ચોજન ઉંચો અને ૧૨૫ ચોજન લાંબો-પહોળો ચોરસ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે. વળી તેની ચારે બાજુ ૧૨૫ ચોજન ઉંચા અને ૬૨૧ ચોજન પહોળા એક-એક કુલ ચાર પ્રાસાદો છે. વળી એ દરેક પ્રાસાદને ચારે બાજુ એક-એક ૬૨૧ ચોજન ઉંચા અને ૩૧૧ ચોજન પહોળા પ્રાસાદો છે. વળી એ દરેક પ્રાસાદની ચારે બાજુ એક-એક ૩૧૧ ચોજન ઉંચા અને ૧૫ ચોજન ૨૧૧ ગાઉ પહોળા પ્રાસાદો છે. વળી તે દરેક પ્રાસાદની ચારે બાજુ એક-એક ૧૫ ચોજન ૨૧૧ ગાઉ ઉંચા અને ૭ ચોજન ૩૧૧ ગાઉ પહોળા એક-એક પ્રાસાદ આવેલા છે.

મૂલ પ્રાસાદ મધ્ય ભાગમાં અને ચારે દિશામાં કુલ ૩૪૦ ચમરેન્દ્ર પ્રાસાદો છે એટલે કુલ ૩૪૧ પ્રાસાદો છે.

ચમરેન્દ્રના પ્રાસાદો

પ્રાસાદ	ઉંચા	લાંબા-પહોળા
	ચોજન-ગાઉ	(સમચોરસ) ચોજન-ગાઉ
૧	૨૫૦-૦	૧૨૫-૦
૪	૧૨૫-૦	૬૨-૨
૧૬	૬૨-૨	૩૧-૧
૬૪	૩૧-૧	૧૫-૨૧૧
૨૫૬	૧૫-૨૧૧	૭-૩૧
કુલ ૩૪૧		

બધા પ્રાસાદો રત્નમય, સુગંધી-સુવર્ણની રેતીવાળા, કામળ સ્પર્શવાળા અને દર્શનીય છે.

આ પ્રાસાદથી ઈશાન ખૂણામાં અનુક્રમે ૧. સુધર્માસલા, તેની ધશાનમાં ૨.

સિદ્ધાયતન, તેની ઈશાનમાં ૩. ઉપપાતસભા, તેથી ઇશાનમાં ૪. દ્રહ, તેનાથી ઈશાનમાં ૫. અભિષેક સભા, તેનાથી ઈશાનમાં ૬. અલંકાર સભા અને તેનાથી ઈશાનમાં ૭મી વ્યવસાય સભા આવેલી છે.

આ બધી સભાઓ ૩૬ યોજન ઊંચી. ૫૦ યોજન લાંબી અને ૨૫ યોજન પહોળી છે. ચમરેન્દ્રની સુધર્મ સભામાં ૫૧૦૦ સ્થંભો આવેલા છે.

ચમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થનાર જે કોઈ પુણ્યશાળી જીવ ત્રીજી ઉત્પાત સભામાં દેવદૂત વસ્ત્રથી આચ્છાદિત શય્યામાં ક્ષણવારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પછી ઉત્પન્ન થયેલ તે ચમરેન્દ્ર દ્રહમાં જઈ સ્નાન કરી અભિષેક સભામાં જાય છે. ત્યાં ઉત્સાહી અસુર દેવો ચમરેન્દ્રનો અભિષેક કરે છે. તે પછી મહા ઉત્સાહપૂર્વક અલંકાર સભામાં લઈ જઈ શરીર ઉપર આભૂષણો પહેરાવે છે.

ત્યાર બાદ ચમરેન્દ્ર વ્યવસાય સભામાં જઈ પુસ્તક બેઈ પોતાનો પરંપરાગત રિવાજ બણી લે છે. પછી નંદા વાવડીમાં જઈ પુનઃ સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ ભક્તિ-પૂર્વક સિદ્ધાયતનમાં જઈ શ્રી જિનેશ્વરની પૂજા કરે છે.

પછી પરિવાર સહિત સુધર્મ સભામાં જઈ મુખ્ય સિંહાસન ઉપર બેસી ઈચ્છા મુજબ દિવ્ય ભોગો ભોગવે છે

જ્યારે દેવી સાથે કામભોગની ઈચ્છા થાય ત્યારે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના અવશેષ -અસ્થિની આશાતના ન થાય માટે સુધર્મ સભાની બહાર ઇચ્છિત સ્થાને જઈ વિષયો-પભોગ કરે છે. કોઈ વાર દેવીઓને લઈને રમણિય ચમરચંચા-રાજધાનીના આવાસમાં જઈ કામક્રિડા કરે છે.

આ આવાસ ચમરચંચા નગરીથી નૈઋત્ય ખૂણામાં ૬૫૫૩૫૫૦૦૦૦ યોજન દૂર એજ અરુણવર સમુદ્રમાં આવેલો છે. ચમરેન્દ્ર માટે રતિક્રિડાનું અત્યંત મનોહર સ્થાન છે તે પ્રાસાદ ૮૪૦૦૦ યોજન લાંબો-પહોળો છે. ચારે બાજુ ઊંચો કાટ છે. આ પ્રાસાદમાં સુધર્માદિ પાંચ સભા સિવાય બાકીનું બધું ચમરચંચા પ્રમાણે છે.

ચમરેન્દ્રને ૬૪૦૦૦ સામાનિક દેવો, ૩૩ ત્રાયત્રિંશત દેવો, ૪ લોકપાલ દેવો, ૭ સૈન્ય, ૨૫૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો વગેરે પરિવાર સહિતનું અધિપતિપણું છે.

ચમરેન્દ્રને ત્રણ પર્ષદા છે. ૧. અભ્યંતર પર્ષદાનું નામ સમિતા, ૨. મધ્ય પર્ષદાનું નામ ચંડા અને ૩. બાહ્ય પર્ષદાનું નામ જતા છે.

પહેલી પર્ષદામાં અઢી પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા ૨૪૦૦૦ દેવો અને દોઢ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળી ૨૫૦ દેવીઓ છે. મધ્ય પર્ષદામાં બે પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા ૨૮૦૦૦ દેવો અને એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળી ૩૦૦ દેવીઓ છે. અને બાહ્ય પર્ષદામાં દોઢ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા ૩૨૦૦૦ દેવો અને અડધા પદ્યોપમના આયુષ્યવાળી ૩૫૦ દેવીઓ છે.

જમ ચમરેન્દ્રની ત્રણ સમા છે. તેમ સામાનિક દેવો, ત્રાયત્રિંશત દેવો અને લોકપાલના દેવોને પણ ત્રણ ત્રણ સમાઓ છે.

ચમરેન્દ્રને ૧. કાલી, ૨. રાજી, ૩. રંતી, ૪. વિદ્યુત અને ૫. મેધા નામની પાંચ અગ્રમહિષી-પટરાણી જે દરેક ૮૦૦૦-૮૦૦૦ નવીન દેવીઓ વિકુર્વી શકે એ હિસાબે ૪૦૦૦૦ દેવીઓ કહેવાય. જમની સાથે ચમરેન્દ્ર ૪૦૦૦૦ રૂપો વિકુર્વીને સુખ ભોગવે છે.

આ ચમરેન્દ્રનો વર્ણ અતિ સ્યામ અને સ્નિગ્ધ છે. વસ્ત્ર રક્તવર્ણા દેદીપ્યમાન હોય છે અને મસ્તક ઉપર ચૂડામણિવાળો મુગુટ શોભે છે. તેને ૩૪ લાખ ભવનો અને દક્ષિણ તરફના અસુરો અને તેમની દેવીઓનો સ્વામી છે.

વર્તમાનમાં જે ચમરેન્દ્ર છે તે એક સાગરોપમ સુધી દેવતાઈ સુખ ભોગવીને પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ચ્યવીને આગામી ભવમાં મનુષ્ય થઈ મોક્ષગતિને પામશે.

એક ચમરેન્દ્ર ચ્યવી જાય એટલે તેના સ્થાને બીજો કોઈ જીવ ચમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય. આમ ઇન્દ્રોના સ્થાન નિયત હોય છે. પણ જીવો ખદલાયા કરે છે. ૧૪૦ હવે સૌમનસ પર્વત ઉપરના સાત ફૂટો કહે છે.

સિદ્ધે સૌમનસેઽવિ ય, કૂડે તહ મંગલાવર્દૈ ચેવ ।

દેવકુરુવિમલકંચણ-વસિટ્કૂડે ય સત્તમણ ॥૧૪૧॥

છાયા—સિદ્ધં સૌમનસં અપિ ચ કૂટં તથા મંગલાવતી ચૈવ ।

દેવકુરુ વિમલં કાઞ્ચનં વશિષ્ઠકૂટં ચ સત્તમણ ॥૧૪૧॥

અર્થ—સૌમનસ પર્વત ઉપર ૧. સિદ્ધાયતન અને ૨. સૌમનસ ફૂટ તથા ૩. મંગલાવતી અને ૪. દેવકુરુ, ૫. વિમલ, ૬. કાંચન અને સાતમું વશિષ્ઠ ફૂટ છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતથી અગ્નિ ખૂણામાં અને દેવકુરુથી પૂર્વ દિશામાં મંગલાવતી નામની વિજય છે, તેની પશ્ચિમ દિશામાં સૌમનસ નામનો વક્ષસ્કાર (ગજદંત) પર્વત છે. આ પર્વત ઉપર ૭ ફૂટો છે તે આ પ્રમાણે—

મેરુ પર્વતની તજીકમાં અગ્નિ ખૂણામાં પહેલું સિદ્ધાયતન નામનું કુટ છે તેથી અગ્નિ ખૂણામાં બીજું સૌમનસ નામનું કુટ છે તેથી અગ્નિ ખૂણામાં ત્રીજું મંગલાવતી નામનું કુટ છે.

આ ત્રણ કુટો વિદિશા-ખૂણામાં આવેલા છે.

મંગલાવતી કુટથી અગ્નિ ખૂણામાં અને પાંચમા વિમલ કુટથી ઉત્તરમાં ચોથું દેવકુરુ નામનું કુટ છે. તેનાથી દક્ષિણમાં પાંચમું વિમલ નામનું કુટ છે. તેનાથી દક્ષિણમાં છઠું કાંચન નામનું કુટ છે. તેનાથી દક્ષિણમાં અને નિષધ પર્વતથી ઉત્તરમાં સાતમું વિશિષ્ઠ નામનું કુટ છે.

આ બધા કુટો સર્વસ્તનમય ૫૦૦ યોજન ઉંચા, ૫૦૦ યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા, મધ્યમાં ૩૭૫ યોજન વિસ્તારવાળા, અને ઉપરના ભાગમાં ૨૫૦ યોજનના વિસ્તારવાળા ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા છે.

સિદ્ધાયતન કુટ ઉપર શ્રી જિનમંદિર છે અને બાકીના કુટો ઉપર રત્નમય પ્રાસાદ છે.

પાંચમા વિમલ કુટની અધિપતિ સુવત્સા નામની દિક્કુમારી દેવી છે.

છઠ્ઠા કાંચન કુટની અધિપતિ વત્સમિત્રા નામની દિક્કુમારી દેવી છે.

સૌમનસ કુટનો અધિપતિ સૌમનસ નામનો દેવ, મંગલાવતી કુટનો અધિપતિ મંગલાવતી દેવ, દેવકુરુ કુટનો અધિપતિ દેવકુરુ દેવ અને વસિષ્ઠ કુટનો અધિપતિ વસિષ્ઠ દેવ છે.

અધિપતિ દેવ-દેવીની ઋદ્ધિ વગેરે હિમવંત કુટના અધિપતિ દેવના સમાન છે. જ્યારે રાજધાની મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં તીર્થ્થ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંખૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં આવેલી છે. ૧૪૧

હવે વિદ્યુત્પ્રભ પર્વત ઉપરના નવ કુટોના નામ કહે છે.

સિદ્ધાયણે ય વિજ્ઞુ-પ્પમે ય દેવકુરુવંમકળગે ય ।

સોવર્થી સીઓયા, સયંજલહરી નવમણુ ॥૧૪૨॥

છાયા—સિદ્ધાયણં ચ વિદ્યુત્પ્રભં ચ દેવકુરુવ્રહ્મકનકં ચ ।

સૌવસ્તિકં શીતોદા શતજ્વલં હરિ નવમકં તુ ॥૧૪૨॥

અર્થ—વિદ્યુત્પ્રભ પર્વત ઉપર ૧. સિદ્ધાયતન અને ૨. વિદ્યુત્પ્રભ, ૩. દેવકુરુ, ૪. બ્રહ્મ, ૫. કનક, ૬. સૌવસ્તિક, ૭. શીતોદા, ૮. શતજ્વલ અને ૯. હરિકુટ છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ પશ્ચિમ-નૈઋત્ય ખૂણામાં અને દેવકુરુની પશ્ચિમ દિશામાં પદ્મા નામની વિજય છે તેનાથી પૂર્વ દિશામાં વિદ્યુત્પ્રભ નામનો વક્ષસ્કાર (ગજદંત) પર્વત આવેલો છે. તેના ઉપર ૯ કુટો છે તે આ પ્રમાણે—

મેરુ પર્વતની નજીક નૈઋત્ય ખૂણામાં પહેલું સિદ્ધાયતન નામનું કુટ છે તેનાથી નૈઋત્ય ખૂણામાં બીજું વિદ્યુત્પ્રભ નામનું કુટ છે. તેનાથી નૈઋત્ય ખૂણામાં ત્રીજું દેવકુરુ નામનું કુટ છે, તેનાથી નૈઋત્ય ખૂણામાં ચોથું બ્રહ્મ નામનું કુટ છે.

આ ચાર કુટો ખૂણામાં આવેલા છે. તે પછી નૈઋત્ય ખૂણામાં અને છઠ્ઠા સૌવસ્તિક નામના કુટથી ઉત્તરમાં પાંચમું કનક નામનું કુટ છે. તેનાથી દક્ષિણમાં છઠું સૌવસ્તિક નામનું કુટ છે તેનાથી દક્ષિણમાં સાતમું શીતોદા નામનું કુટ છે. તેનાથી દક્ષિણમાં આઠમું શતન્વલ નામનું કુટ છે.

આ આઠ કુટો ૫૦૦ યોજન ઉંચા, ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા, મધ્યમાં ૩૭૫ યોજન વિસ્તારવાળા અને ઉપરના ભાગમાં ૨૫૦ યોજનના વિસ્તારવાળા, ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા છે.

પાંચમા કનક કુટની અધિપતિ વારિષેણા નામની દિક્કુમારી દેવી છે અને છઠ્ઠા સૌવસ્તિક કુટની અધિપતિ બલાહકા નામની દિક્કુમારી દેવી છે.

વિદ્યુત્પ્રભ કુટનો અધિપતિ વિદ્યુત્પ્રભ દેવ, દેવકુરુ કુટનો અધિપતિ દેવકુરુ દેવ, બ્રહ્મ કુટનો અધિપતિ બ્રહ્મદેવ, શીતોદા કુટનો અધિપતિ શીતોદા દેવ અને શતન્વલ કુટનો અધિપતિ શતન્વલ દેવ છે.

આ આઠ કુટોના અધિપતિ દેવ-દેવીની રાજવાની મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં તીર્થર્ચા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં યોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

આઠમા શતન્વલ કુટથી દક્ષિણ દિશામાં નવમું હરિ નામનો સહસ્રાંક કુટ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચું, મૂલમાં ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તાર, મધ્યમાં ૭૫૦ યોજન વિસ્તાર અને ઉપર ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું, પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશા તરફ ૨૫૦-૨૫૦ યોજન આકાશમાં અદ્વર અને ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળું છે.

આ કુટના ઉપરના મધ્ય ભાગમાં ૬૨૧ યોજન ઉંચા અને ૩૧૧ યોજન લાંબો-પહોળો(ચારસ) રત્નમય શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે. તેના મધ્ય ભાગમાં હરિદેવને યોગ્ય સિંહાસન તથા તેના પરિવાર જટલા બીજ તેટલાં સિંહાસનો રહેલા છે.

આ હરિદેવની રાજધાની મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં તીર્ણા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમા ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે. તેનું પરિમાણ ૮૪૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી, ૨૬૫૬૩૨ યોજન પરિવિવાળી ચમરચંચા નામની રાજધાની સમાન વર્ણનવાળી છે. ૧૪૨

હવે વક્ષસ્કાય પર્વત ઉપરના ચાર કુટો કહે છે.

ઉમઓ વિજયસનામા, દો કૂટા તદ્ય ઉ ગિરીસનામા । ચતુર્થો ય સિદ્ધકૂટો, વક્ષારગિરીસુ ચત્તારિ ॥૧૪૩॥

છાયા—ઉમયોઃ વિજયસનામ્ની દ્વૈ કૂટે તૃતીયં તુ ગિરિસનામ ।

ચતુર્થ ચ સિદ્ધકૂટં વક્ષસ્કારગિરિષુ ચત્તારિ ॥૧૪૩॥

અર્થ—વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર ચાર કુટો છે. બન્ને બાજુ વિજયના નામ સરખા બે કુટ છે, ત્રીજું પર્વતના નામ સરખું અને ચોથું સિદ્ધકુટ છે.

વિવેચન—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કુલ ૩૨ વિજયો છે. તેમાં ૧૬ વિજયો પૂર્વ દિશા તરફ અને ૧૬ વિજયો પશ્ચિમ દિશા તરફ રહેલી છે. તેમાં પૂર્વ દિશામાં શીતાનદીથી અને પશ્ચિમ દિશામાં શીતાદા નદીથી બે બે વિભાગ થતાં ૮ વિજયો ઉત્તર તરફ અને ૮ વિજયો દક્ષિણ તરફ રહે છે.

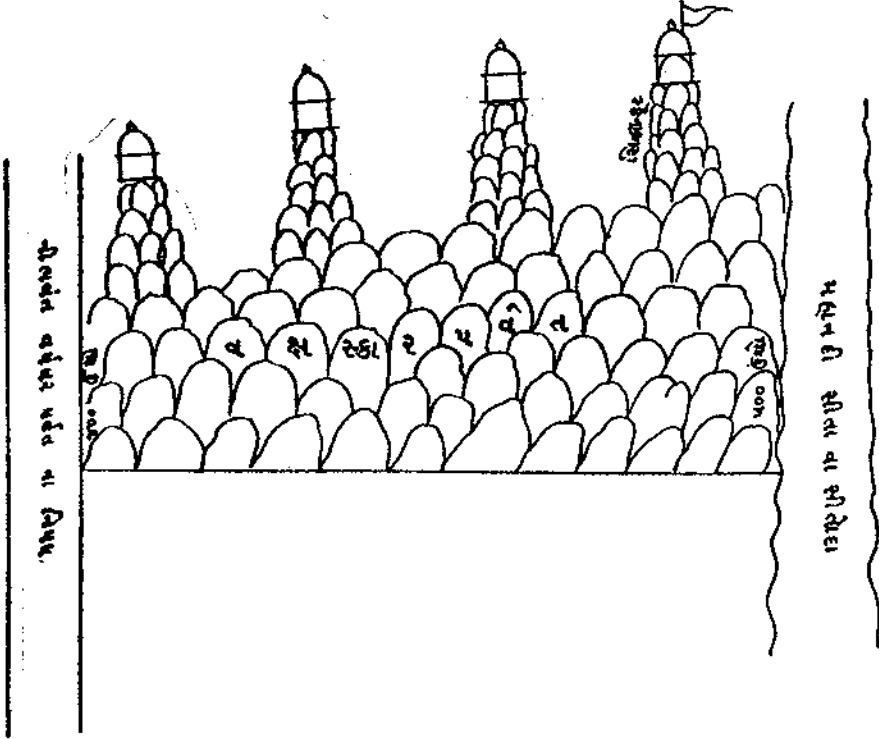
આ પર્વતો બે બે વિજયોની મધ્યમાં રહેલા હોવાથી વક્ષસ્કાર કહેવાય છે. 'વક્ષસ' એટલે હૃદય—મધ્ય ભાગ.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની પૂર્વ દિશામાં ઉત્તર તરફની ૮ વિજયોમાં ૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો, તેમ દક્ષિણ તરફની ૮ વિજયોમાં પણ ૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે. તેજ પ્રમાણે મહાવિદેહ ક્ષેત્રની પશ્ચિમ દિશામાં પણ ઉત્તર તરફની ૮ વિજયોમાં ૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો તેમ દક્ષિણ તરફની ૮ વિજયોમાં પણ ૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. આમ ચારે વિભાગમાં થઈ $૪ \times ૪ = ૧૬$ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે.

આ પર્વતોનું વર્ણન—નામ વગેરે અંધકાર પોતે જ આગળ કરવાના છે, એટલે અહીં વધુ લખતા નથી.

આ દરેક વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર ૪-૪ કુટો આવેલા છે. શીતા—શીતાદાની ઉત્તર દિશામાં પહેલું કુટ નીલવંત—વર્ષાદર પર્વતની નજીક પૂર્વ દિશામાં જ પહેલી વિજય હોય તે વિજયના નામનું કુટ છે. તેની ઉત્તર તરફ પૂર્વ દિશાની બીજી વિજયના

નામનું કુટ છે. એટલે વક્ષકારની ડાબી બાજુની વિજયના નામનું પહેલું કુટ અને જમણી બાજુની વિજયના નામનું બીજું કુટ જણવું. ત્યારપછી વિવક્ષિત પર્વતના નામનું ત્રીજું કુટ અને તેની ઉત્તરમાં શીતા-શીતાદા નદી તરફ ચોથું સિદ્ધાયતન કુટ હોય છે.

સોળે વક્ષકાર પર્વતોની ઉંચાઈ નિષ્ક-નીલવંત વર્ષધર પર્વત તરફ ૪૦૦ યોજન ઉંચા અને વધતા વધતા બીજા છેડે નદી તરફ ૫૦૦ યોજન ઉંચા અને ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે. તેના ઉપર કુટો ૫૦૦-૫૦૦ યોજન ઉંચા, નીચે ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળા, મધ્ય ભાગે ૩૭૫ યોજન વિસ્તારવાળા અને ઉપરના ભાગે ૨૫૦ યોજનના વિસ્તારવાળા છે.

સોળે વક્ષકાર પર્વત ઉપર ૪-૪ કુટો હોવાથી કુલ ૬૪ કુટો છે.

કુટોના અધિપતિ દેવોની રાજ્યાની મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે. ૧૪૩

હવે નીલવંત પર્વત ઉપરના નવ કુટોના નામ કહે છે.

સિદ્ધે ય નિલવંતે, પુન્નવિદેહે ય સીયકિત્તી ય।

નારીકંતવિદેહે, રમ્મય ઉવદંસણે નવમે ॥૧૪૪॥

છાયા—સિદ્ધં ચ નીલવત્ પૂર્વવિદેહં ચ શીતા કીર્તિં ચ ।

નારીકાંતા વિદેહં રમ્યક્ ઉપદર્શનં નવમમ્ ॥૧૪૪॥

અર્થ—નીલવંત પર્વત ઉપર ૧. સિદ્ધાયતન અને ૨. નીલવંત, ૩. પૂર્વવિદેહ, ૪. શીતા, ૫. કીર્તિ, ૬. નારીકાંતા, ૭. (પશ્ચિમ) વિદેહ, ૮ રમ્યક અને નવમું ઉપદર્શન નામનું કુટ છે.

વિવેચન—નીલવંત પર્વત ઉપર ૯ કુટો છે. પહેલું પૂર્વ દિશામાં સિદ્ધાયતન કુટ. તે પછી બીજું નીલવંત કુટ, તે પછી ત્રીજું પૂર્વવિદેહ કુટ, તે પછી ચોથું શીતા કુટ, તે પછી પાંચમું કીર્તિદેવી કુટ, ત્યાર બાદ છઠું નારીકાંતા કુટ, તે પછી સાતમું પશ્ચિમ વિદેહ કુટ, તે પછી આઠમું રમ્યક કુટ અને તે પછી નવમું ઉપદર્શન (સુદર્શન) નામનું કુટ છે.

આ બધા કુટો ક્રમસર પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ રહેલા છે. ૫૦૦ યોજન ઉંચા, મૂલમાં ૫૦૦ યોજન, મધ્યમાં ૩૭૫ યોજન અને ઉપરના ભાગમાં ૨૫૦ યોજન વિન્તારવાળા ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા છે.

કુટોના અધિપતિ દેવ-દેવીની રાજ્યાની મેરુ પર્વતથી ઉત્તર તરફ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે. ૧૪૪

હવે રુક્મી પર્વત ઉપરના આઠ કુટોના નામ કહે છે.

સિદ્ધે ય રુપિ રમ્મય, નરકંતા બુદ્ધિ રુપિકૂલા ય।

હેરણ્ણવણ મણિકંચણે ય રુપિમ્મિ અદ્દે ઇ ॥૧૪૫॥

છાયા—સિદ્ધં ચ રુક્મિ રમ્યક્ નરકાંતા બુદ્ધિ રુક્મિકૂલા ચ ।

હેરણ્યવતંમણિ કાશ્ચનં ચ રુક્મિણિ અદ્દૌ ઇતાનિ ॥૧૪૫॥

અર્થ—રુક્મી પર્વત ઉપર ૧. સિદ્ધાયતન, ૨. રુક્મી, ૩. રમ્યક, ૪. નરકાંતા, ૫. બુદ્ધિ, ૬. રુક્મિકૂલા, ૭. હૈરણ્યવત અને ૮. મણિકાંચન આઠ કુટો છે.

વિવેચન—રુક્મી પર્વત ઉપર ૮ કુટો છે. તેમાં પહેલું પૂર્વ દિશા તરફ સિદ્ધા-

યતન નામનું કુટ છે. તે પછી પશ્ચિમ દિશા તરફ કમસર બીજું રુક્મી નામનું કુટ, તે પછી ત્રીજું રમ્યક નામનું કુટ, તે પછી ચોથું નરકાંતા નામનું કુટ, તે પછી પાંચમું બુદ્ધિદેવી નામનું કુટ, તે પછી છઠું રુક્મીકુલા નામનું કુટ, તે પછી સાતમું હૈરણ્યવંત નામનું કુટ અને તે પછી છેલ્લું આઠમું મણિકાંચન નામનું કુટ આવેલું છે.

બધા કુટો પૂર્વથી પશ્ચિમ કમસર લાઇનમાં છે. તે ૫૦૦ યોજન ડાંચા, ૫૦૦ યોજન મૂલમાં, ૩૭૫ યોજન મધ્યમાં અને ૨૫૦ યોજન ઉપરના ભાગે વિસ્તારવાળા છે.

કુટોના અધિપતિ દેવ-દેવીની રાજધાની મેરુ પર્વતથી ઉત્તર તરફ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો વ્યતીત થયા પછીના જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર યોગ્ય સ્થાને આવેલી છે. ૧૪૫

હવે શિખરી પર્વત ઉપર રહેલા ૧૧ કુટોના નામ કહે છે.

સિદ્ધેય સિહરિકૂટે, હેરણ્યવણ સુવન્નકૂટેય ।

સિરિદેવિ રક્તાવત્તણેય તહ લચ્છિકૂટેય ॥૧૪૬॥

રક્તાવહ આવત્તે, ગંધાવહદેવિ ઐરવત્કૂટે ।

તીગિચ્છિકૂટેયિય, ઇકારસ હોંતિ સિહરમ્મિ ॥૧૪૭॥

છાયા—સિદ્ધં ચ શિશ્વરિકૂટં હૈરણ્યવંતં સુવર્ણકૂટં ચ ।

શ્રીદેવી રક્તાવર્તનં ચ તથા લક્ષ્મીકૂટં ચ ॥૧૪૬॥

રક્તાવતીઆવર્ત ગંધાવતી દેવી ઐરાવતકૂટમ્ ।

તીગિચ્છિકૂટં અપિ ચ એકાદશં ભવન્તિ શિશ્વરિણિ ॥૧૪૭॥

અર્થ—શિખરિણી પર્વત ઉપર અગીઆર કુટો રહેલા છે. ૧. સિદ્ધાયતન, ૨. શિખરીકુટ, ૩. હૈરણ્યવત અને ૪. સુવર્ણકુટ, ૫. શ્રીદેવી અને ૬. રક્તાવર્તન તથા ૭. લક્ષ્મીકુટ અને ૮. રક્તાવતી આવર્તન, ૯. ગંધાવતીદેવી, ૧૦. ઐરવત કુટ અને ૧૧. તિગિચ્છિ કૂટ.

વિવેચન—હિમવંત પર્વત ઉપર જમ ૧૧ કૂટો છે તેમ શિખરી પર્વત ઉપર પણ ૧૧ શિખરો-કૂટો છે. તે આ પ્રમાણે—

પહેલું પૂર્વ દિશા તરફ સિદ્ધાયતન કૂટ આવેલું છે, તે પછી પશ્ચિમ તરફ બીજું શિખરી નામનું કૂટ, તે પછી ત્રીજું હૈરણ્યવત નામનું કૂટ, તે પછી ચોથું સુવર્ણકુલા

કૂટ, તે પછી પાંચમું શ્રીદેવી કૂટ, તે પછી છઠું રક્તાવર્તન કૂટ, તે પછી સાતમું લક્ષ્મી કૂટ, આઠમું રક્તાવર્તી આવર્તન કૂટ, તે પછી નવમું ગંધાવર્તી દેવી કૂટ, તે પછી દશમું ઐરવત કૂટ અને તે પછી છેલ્લું અગ્નીઆરમ્ભ તિગિચ્છિ નામનું કૂટ આવેલું છે.

આ બધા કૂટો પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ ક્રમસર રહેલા છે.

દરેક સિદ્ધાંતન કૂટો ઉપર શ્રી જિન મંદિરો હોય છે અને બાકીના કૂટો ઉપર પ્રાસાદ હોય છે,

આ કૂટો ૫૦૦ યોજન ઉંચા, ૫૦૦ યોજન નીચે, ૩૭૫ યોજન મધ્યમાં અને ૨૫૦ યોજન ઉપરના ભાગે વિસ્તારવાળા, ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા છે.

કૂટના અધિપતિ દેવ-દેવીની રાજધાની મેરુ પર્વતથી ઉત્તરમાં તીચ્છાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં યોગ્ય સ્થાને આવેલી છે. ૧૪૬-૧૪૭

હવે ઐરવત ક્ષેત્રના અને બત્રીસ વિજયોના વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના કૂટોના નામ કેવા છે તે જણાવે છે.

एवम एविजयसु य. दो दो जम्मुत्तरद्ध सरिनामा ।

वेयडुढेसु कूडा, सेमा ते चेव जे भरहे ॥१४८॥

છાયા—एरावते विजयेषु च द्वे द्वे याम्योत्तराद्धसदृशनाम्नी ।

वैताल्येषु कूटानि शेषानि तानि चैव यानि भरते ॥१४८॥

અર્થ—ઐરવત અને વિજયોમાં જે વૈતાલ્ય પર્વતો છે, તેના ઉપર બે બે દક્ષિણાર્ધ-ઉત્તરાર્ધ નામના સરખા નામવાળા કૂટો છે. બાકીના જે કૂટો છે તેના નામ ભરતક્ષેત્રમાં (વૈતાલ્ય પર્વતના) નામ છે તે જ નામવાળા છે.

વિવેચન—ઐરવત ક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજયોમાં જે ૩૨ વૈતાલ્ય પર્વતો છે તેના ઉપર જે ૮-૮ કૂટો છે તેમાં બે કૂટો (ખીજું કૂટ અને આઠમું કૂટનું) નામ તે ક્ષેત્રના તથા તે વિજયોના નામ દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ સાથે નામ જણવું અને બાકીના કૂટોના નામ ભરતક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના કૂટોના જે નામો છે તે જ નામોના કૂટો અહીં જણાવા. તે આ પ્રમાણે—

ઐરવત ક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના નવ કૂટોના નામ ૧. સિદ્ધાયતન કૂટ, ૨. દક્ષિણ ઐરવતાર્ધ કૂટ, ૩. અંડપ્રપાતયુક્ત કૂટ, ૪. માણિભદ્ર કૂટ, ૫. પૂર્ણભદ્ર કૂટ, ૬. વૈતાલ્ય કૂટ, ૭. તમિસ્રાયુક્ત કૂટ, ૮. ઉત્તર ઐરવતાર્ધ કૂટ, અને ૯મું વૈશ્રમણ કૂટ જાણવા.

કચ્છ વિજયના વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના કૂટોના નામ ૧. સિદ્ધાયતન કૂટ, ૨. દક્ષિણ કચ્છાર્ધ કૂટ, ૩. અંડપ્રપાતયુક્ત કૂટ, ૪. માણિભદ્ર કૂટ, ૫. પૂર્ણભદ્ર કૂટ, ૬. વૈતાલ્ય કૂટ, ૭. તમિસ્રાયુક્ત કૂટ, ૮. ઉત્તર કચ્છાર્ધ કૂટ અને ૯મું વૈશ્રમણ કૂટ નામ જાણવા.

આ પ્રમાણે દરેક વિજયોમાં વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના કૂટોના નામો—બીજા કૂટનું નામ તે વિજયના નામ સાથે દક્ષિણ.... અર્ધ અને આઠમા કૂટના નામ સાથે ઉત્તર....અર્ધ શબ્દ જોડીને જાણવા.

દરેક વિજયોના વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના બે—બીજા અને આઠમા કૂટના નામ નીચે જણાવેલ છે. બાકીના સાત કૂટોના નામ દરેકના એક સરખા છે.

બત્રીસ વિજયોમાં વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના ૨ જ અને ૮ મા કૂટના નામનું યાંત્ર

ક્રમાંક	વિજયનું નામ	બીજા કૂટનું નામ	આઠમા કૂટનું નામ
૧.	કચ્છ	દક્ષિણ કચ્છાર્ધ કૂટ	ઉત્તર કચ્છાર્ધ કૂટ
૨.	સુકચ્છ	દક્ષિણ સુકચ્છાર્ધ કૂટ	ઉત્તર સુકચ્છાર્ધ કૂટ
૩.	મહાકચ્છ	દક્ષિણ મહાકચ્છાર્ધ કૂટ	ઉત્તર મહાકચ્છાર્ધ કૂટ
૪.	કચ્છાવતી	દક્ષિણ કચ્છાવતી કૂટ	ઉત્તર કચ્છાવતી કૂટ
૫.	આવર્ત	દક્ષિણ આવર્તાર્ધ કૂટ	ઉત્તર આવર્તાર્ધ કૂટ
૬.	મંગલાવર્ત	દક્ષિણ મંગલાવર્તાર્ધ કૂટ	ઉત્તર મંગલાવર્તાર્ધ કૂટ
૭.	પુષ્કલ	દક્ષિણ પુષ્કલાર્ધ કૂટ	ઉત્તર પુષ્કલાર્ધ કૂટ
૮.	પુષ્કલાવતિ	દક્ષિણ પુષ્કલાવત્યર્ધ કૂટ	ઉત્તર પુષ્કલાવત્યર્ધ કૂટ
૯.	વત્સ	દક્ષિણ વત્સાર્ધકૂટ	ઉત્તર વત્સાર્ધ કૂટ
૧૦.	સુવત્સ	દક્ષિણ સુવત્સાર્ધ કૂટ	ઉત્તર સુવત્સાર્ધ કૂટ

ક્રમાંક	વિજયનું નામ	બીજા કુટુંબનું નામ	આઠમા કુટુંબનું નામ
૧૧.	મહાવત્સ	દક્ષિણ મહાવત્સાર્ધ કુટ	ઉત્તર મહાવત્સાર્ધ કુટ
૧૨.	વત્સાવતી	દક્ષિણ વત્સાવત્યર્ધ કુટ	ઉત્તર વત્સાવત્યર્ધ કુટ
૧૩.	રમ્ય	દક્ષિણ રમ્યાર્ધ કુટ	ઉત્તર રમ્યાર્ધ કુટ
૧૪.	રમ્યક	દક્ષિણ રમ્યકાર્ધ કુટ	ઉત્તર રમ્યકાર્ધ કુટ
૧૫.	રમણીય	દક્ષિણ રમણીયાર્ધ કુટ	ઉત્તર રમણીયાર્ધ કુટ
૧૬.	મંગલાવતી	દક્ષિણ મંગલાવત્યર્ધ કુટ	ઉત્તર મંગલાવત્યર્ધ કુટ
૧૭.	પદ્મ	દક્ષિણ પદ્માર્ધ કુટ	ઉત્તર પદ્માર્ધ કુટ
૧૮.	સુપદ્મ	દક્ષિણ સુપદ્માર્ધ કુટ	ઉત્તર સુપદ્માર્ધ કુટ
૧૯.	મહાપદ્મ	દક્ષિણ મહાપદ્માર્ધ કુટ	ઉત્તર મહાપદ્માર્ધ કુટ
૨૦.	પદ્માવતી	દક્ષિણ પદ્માવત્યર્ધ કુટ	ઉત્તર પદ્માવત્યર્ધ કુટ
૨૧.	શંખ	દક્ષિણ શંખાર્ધ કુટ	ઉત્તર શંખાર્ધ કુટ
૨૨.	નલિન	દક્ષિણ નલિનાર્ધ કુટ	ઉત્તર નલિનાર્ધ કુટ
૨૩.	કુમુદ	દક્ષિણ કુમુદાર્ધ કુટ	ઉત્તર કુમુદાર્ધ કુટ
૨૪.	નલિનાવતી	દક્ષિણ નલિનાવત્યર્ધ કુટ	ઉત્તર નલિનાવત્યર્ધ કુટ
૨૫.	વપ્ર	દક્ષિણ વપ્રાર્ધ કુટ	ઉત્તર વપ્રાર્ધ કુટ
૨૬.	સુવપ્ર	દક્ષિણ સુવપ્રાર્ધ કુટ	ઉત્તર સુવપ્રાર્ધ કુટ
૨૭.	મહાવપ્ર	દક્ષિણ મહાવપ્રાર્ધ કુટ	ઉત્તર મહાવપ્રાર્ધ કુટ
૨૮.	વપ્રાવતી	દક્ષિણ વપ્રાવત્યર્ધ કુટ	ઉત્તર વપ્રાવત્યર્ધ કુટ
૨૯.	વદ્યુ	દક્ષિણ વદ્યુઆર્ધ કુટ	ઉત્તર વદ્યુઆર્ધ કુટ
૩૦.	સુવદ્યુ	દક્ષિણ સુવદ્યુઆર્ધ કુટ	ઉત્તર સુવદ્યુઆર્ધ કુટ
૩૧.	ગંધીલા	દક્ષિણ ગંધીલાર્ધ કુટ	ઉત્તર ગંધીલાર્ધ કુટ
૩૨.	ગંધીલાવતી	દક્ષિણ ગંધીલાવત્યર્ધ કુટ	ઉત્તર ગંધીલાવત્યર્ધ કુટ

દરેક વિજયના વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના બાકીના સાત કુટોના નામ આ પ્રમાણે
જાણવા.

૧. સિદ્ધાયતન કૂટ, ૩. ખંડપ્રપાત ગુફા કૂટ, ૪. માણિભદ્ર કૂટ, ૫. પૂર્ણભદ્ર કૂટ, ૬. વૈતાલ્ય કૂટ, ૭. તમિસાગુફા કૂટ, ૮. વૈશ્રમણ કૂટ.

ઐરવત ક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વતના કૂટોના અધિપતિ તથા શીતા અને શીતોદા નદીની ઉત્તર તરફની વિજયોના વૈતાલ્ય પર્વતના કૂટોના અધિપતિ દેવોની રાજધાનીઓ મેરુ પર્વતથી ઉત્તરમાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨,૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

જ્યારે શીતા અને શીતોદા નદીની દક્ષિણ તરફ આવેલી વિજયોના વૈતાલ્ય પર્વતના કૂટોના અધિપતિ દેવોની રાજધાનીઓ મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશા તરફ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

આ બધા વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના કૂટો ૨૫ ગાઉ ઉંચા, જમીન ઉપર ૨૫ ગાઉ, મધ્ય ભાગે ૧૮૧૧ ગાઉ, ઉપરના ભાગે ૧૨૧૧ ગાઉના વિસ્તારવાળા ગોપૃચ્છ સંસ્થાન વાળા છે. ૧૪૮

હવે કૂટોના ઉપરના ભાગથી નીચેના ભાગે આવતા તેની બડાઈ કેટલી હોય તે જાણવા માટેની રીત કહે છે,

**જતિચ્છસિ વિવ્ર્ખંભં, કૂટાણં ઉવદ્તૂ સિહરહિં ।
તં દુભદ્વયમુસ્સેહદ્ધસંજુયં જાણ વિવ્ર્ખંભં ॥૧૪૯॥**

છાયા—યત્ર ચ્છસિ વિવ્ર્ખંભં કૂટાણં ઉવદ્તૂ સિહરહિં ।

તત્ દ્વિમક્તં ઉત્સેધાર્ધસંજુયં જાનીહિ વિવ્ર્ખંભમ્ ॥૧૪૯॥

અર્થ—શિખરથી નીચે ઉતરતા જ સ્થાનનો વિસ્તાર જાણવાની ઈચ્છા હોય તે સ્થાનને બેથી ભાગવા, ઉંચાઈનું અર્ધું ભેગું કરવું. તે ત્યાંનો વિસ્તાર જાણવો.

વિવેચન—શિખરો—કૂટોના શિખરના ભાગથી નીચે ઉતરતા જ સ્થાનનો વિસ્તાર જાણવો હોય એટલે જટલો ભાગ નીચે ઉતર્યા તે સ્થાને તેનો કેટલો વિસ્તાર છે ? તે જાણવા માટે શું કરવું ? તો તે માટે કહે છે—

જ સ્થાનનો વિસ્તાર જાણવો હોય તે સ્થાન ઉપરથી જટલા ચોજન નીચે હોય તેનું અડધું કરવું, પછી તે આખા કૂટની ઉંચાઈનું અડધું કરવું. પછી બન્નેનો સરવાળો

કરવો અર્થાત્ બન્ને અડધા અડધા ભાગ ભેગા કરવા, જે આવે તે તે સ્થાનનો વિસ્તાર બાણવો.

વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના બધા ફૂટો દા. યોજન=૨૫ ગાઉ હંચા, મૂલમાં દા. યોજન=૨૫ ગાઉ વિસ્તારવાળા, મધ્ય ભાગે પાંચ યોજનમાં ન્યૂન-૧૮૧૧ ગાઉ વિસ્તારવાળા અને શિખરના ભાગે ત્રણ યોજનથી અધિક એટલે ૧૨૧૧ ગાઉ વિસ્તારવાળા છે.

દા. ત. શિખરના ભાગથી ૧૪ ગાઉ નીચે ઉતર્યા, ત્યાં તે ફૂટનો કેટલો વિસ્તાર હોય ? તે બાણવો છે, તો—

૧૪ ગાઉ નીચે ઉતર્યા માટે ૧૪ના અડધા ૭ થયા.

ફૂટની હંચાઈ ૨૫ ગાઉ છે માટે ૨૫ના અડધા ૧૨૧૧ ગાઉ થયા.

૭ અને ૧૨૧૧ ભેગા કરતાં $૭+૧૨૧૧=૧૨૧૮$ ગાઉ થયા. એટલે શિખરથી ૧૪ ગાઉ નીચે આવતા તે ફૂટની ત્યાં ૧૨૧૧ ગાઉનો વિસ્તાર હોય.

મધ્ય ભાગે એટલે ઉપરથી નીચે આવતા ૧૨૧૧ ગાઉએ વિસ્તાર કેટલો હોય ? તો ૧૨૧૧ના અડધા દા. અને હંચાઈના અડધા ૧૨૧૧. બન્ને ભેગા કરતાં $૬૧+૧૨૧૧=૧૨૭૨$ ગાઉનો વિસ્તાર મધ્ય ભાગે આવ્યો.

આ રીત પ્રમાણે દરેક સ્થાનનો વિસ્તાર બાણી શકાય.

ક્ષુદ્ર હિમવંત આદિ પર્વતો ઉપરના ફૂટો ૫૦૦ યોજન હંચા છે, મૂલમાં ૫૦૦ યોજન વિસ્તાર, મધ્યમાં ૩૭૫ યોજન અને ઉપર ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે.

ત્યાં ૧૦૦ યોજન નીચે આવતા કેટલો વિસ્તાર હોય તે બાણવા માટે ૧૦૦ના અડધા ૫૦.

હંચાઈ ૫૦૦ યોજન છે તેના અડધા ૨૫૦.

$૫૦+૨૫૦=૩૦૦$ શિખરથી ૧૦૦ યોજન નીચે આવતા તે સ્થાને તે ફૂટનો વિસ્તાર ૩૦૦ યોજન હોય.

તે પ્રમાણે મધ્ય ભાગે ૨૫૦ યોજને બાણવા માટે

૨૫૦નું અડધું ૧૨૫.

હંચાઈ ૫૦૦નું અડધું ૨૫૦.

$૧૨૫+૨૫૦=૩૭૫$ યોજન વિસ્તાર મધ્ય ભાગે આવે.

આ રીત પ્રમાણે ૫૦૦ યોજન હંચાઈવાળા ફૂટોમાં ઉપરથી નીચે આવતા દર

યોજને ૦૧-૦૧ યોજનનો વિસ્તાર વધતો જાય અને નીચેથી ઉપર જતાં દર યોજને ૦૧-૦૧ યોજનનો વિસ્તાર ઘટતો જાય.

૨૫ ગાઉ ઉંચાઈવાળા કૂટોમાં ઉપરથી નીચે આવતા દર ગાઉએ ૦૧-૦૧ ગાઉની વૃદ્ધિ અને નીચેથી ઉપર જતાં દર ગાઉએ ૦૧-૦૧ ગાઉની હાની કરવી.

આ રીત પ્રમાણે કૂટોના વિસ્તાર જ સ્થાનનો જાણવો હોય તે જાણી શકાય. ૧૪૯ હવે નીચેથી ઉપર જતાં વિસ્તાર જાણવાની રીત કહે છે.

જચ્છિચ્છસિ વિક્ષંભં, મૂલાત્ ઉપ્પદત્તુ કૂટાણં ।
તં દુભદ્ય મૂલિહ્ણા વિસોહિણ જાણ વિક્ષંભં ॥૧૫૦॥
છ જોયણે સક્રોસે, વેયડ્ઢનગાણ હુંતિ કૂટા ઉ ।
ઉચ્છિદ્ધા વિચ્છિન્ના, તાવડ્યં ચેવ મૂલમ્મિ ॥૧૫૧॥
અદ્ધં સે ઉવરિતલે, મજ્ઞે દેસૂણગા ભવે પંચ ।
દેસૂણા વીસં પન્ન-રસ દસ પરિરુ જહાસંખં ॥૧૫૨॥

છાયા—યત્ર ચ્છસિ વિક્ષંભં મૂલાત્ ઉત્પત્ય કૂટાનામ્ ।

તત્ દ્વિભક્તં મૂલાત્ વિશોધિતે જાનીહિ વિક્ષંભમ્ ॥૧૫૦॥

ષટ્ યોજનાનિ સક્રોશાનિ વૈતાઢ્યનગાનાં ભવતિ કૂટાનિ તુ ।

ઉચ્છિદ્ધાનિ વિસ્તીર્ણાનિ તાવત્ ચૈવ મૂલે ॥૧૫૧॥

અર્ધે તસ્ય ઉપરિતલે મધ્યે દેશોનકાનિ ભવેત્ પંચ ।

દેશોનાનિ વિંશતિઃ પંચદશ દશ પરિરયઃ યથાસંખ્યમ્ ॥૧૫૨॥

અર્થ—કૂટના મૂલથી ઉપર જતાં જ્યાંનો વિસ્તાર જાણવાની ઈચ્છા હોય તેને યેથી લાગી, તે મૂલના વિસ્તારમાંથી બાદ કરતા તે સ્થાનનો વિસ્તાર જાણવો.

વૈતાઢ્ય પર્વતના કૂટો ૨૫ ગાઉ ઉંચા અને તેટલા જ મૂલમાં વિસ્તારવાળા છે. તેના અડધા-ઉપરના ભાગે અને પાંચ (યોજન)માં કંઈક ન્યૂન મધ્ય ભાગે છે.

તેની પરિધિ ક્રમસર કંઈક ન્યૂન વીસ, પંદર અને દશ (યોજન) છે.

વિવેચન—કૂટના મૂલથી ઉપર જતાં જ સ્થાનનો વિસ્તાર જાણવો હોય તો તે માટે મૂલથી ઉપર જટલા ગાઉ હોય તેને યેથી લાગવા. અર્થાત્ અડધા કરવા. પછી

તે મૂલના વિસ્તારમાંથી બાદ કરવા. પછી જે બાકી રહે તેટલો વિસ્તાર તે સ્થાનનો બાણવો.

કુટના મૂલથી ૧૨૧૧ ગાઉ ઉંચાઈએ કુટનો વિસ્તાર બાણવો છે, તે ૧૨૧૧ના અડધા ૬૧ થયા તેને મૂલનો વિસ્તાર જે ૬૧ યોજન એટલે ૨૫ ગાઉ છે તેમાંથી બાદ કરતા $૨૫-૬૧=૧૮૧૧$ ગાઉ થાય. એટલે મૂલથી ૧૨૧૧ ગાઉએ કુટનો વિસ્તાર ૧૮૧૧ ગાઉનો બાણવો.

એક ગાઉ ઉંચે જતાં કેટલો વિસ્તાર હોય તે એકનું અડધું ૧૧ તે $૨૫-૦૧=૨૪$ થયા. આથી નીચેથી ઉપર જતાં ગાઉએ ગાઉએ ૦૧-૦૧ ગાઉ વિસ્તાર ૨૫ ગાઉમાંથી ઓછા થાય.

જમ ગાઉ ગાઉની ઉંચાઈએ ૦૧-૦૧ ગાઉ વિસ્તાર ઓછો થાય તેમ યોજને-યોજને ૦૧-૦૧ યોજન, અને આંગળે આંગળે ૦૧-૦૧ આંગળ વિસ્તાર ઓછો થાય.

કેટલી ઉંચાઈએ કેટલો વિસ્તાર ?

ઉંચાઈ	વિસ્તાર	ઉંચાઈ	વિસ્તાર
૧ ગાઉએ	૨૪૧૧ ગાઉ	૧૪ ગાઉએ	૧૮ ગાઉ
૨ "	૨૪ "	૧૫ "	૧૭૧૧ "
૩ "	૨૩૧૧ "	૧૬ "	૧૭ "
૪ "	૨૩ "	૧૭ "	૧૬૧૧ "
૫ "	૨૨૧૧ "	૧૮ "	૧૬ "
૬ "	૨૨ "	૧૯ "	૧૫૧૧ "
૭ "	૨૧૧૧ "	૨૦ "	૧૫ "
૮ "	૨૧ "	૨૧ "	૧૪૧૧ "
૯ "	૨૦૧૧ "	૨૨ "	૧૪ "
૧૦ "	૨૦ "	૨૩ "	૧૩૧૧ "
૧૧ "	૧૯૧૧ "	૨૪ "	૧૩ "
૧૨ "	૧૯ "	૨૫ "	૧૨૧૧ "
૧૩ "	૧૮૧૧ "		

વૈતાલ્ય પર્વતના ફૂટો સવા છ યોજન—૨૫ ગાઉ ઉંચા છે. તેટલા જ એટલે ૨૫ ગાઉ મૂલમાં વિસ્તાર છે. તેના અડધા ૧૨|| ગાઉ ઉપરના ભાગે વિસ્તાર છે અને મધ્ય ભાગે પાંચ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન ૧૮|| ગાઉ વિસ્તારવાળા છે. જ્યારે તેની પરિધિ મૂલમાં ૨૦ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન, મધ્યભાગે ૧૫ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન અને ઉપરના ભાગે ૧૦ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન છે. ૧૫૦—૧૫૧—૧૫૨

હવે વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર જે સિદ્ધાયતન ફૂટ છે તે ઉપરના શ્રી જિનભવનનું પ્રમાણ કહે છે.

કોસાયામા કોસદ્ધ-વિત્થિડા કોસમૂળમુવિદ્ધા ।

જિણભવના વેયડ્ઢેસુ હોતિ આયાયણ કૂટેસુ ॥૧૫૩॥

છાયા—કોશાયામાનિ કોશાર્ધં વિસ્તૃતાનિ કોશમૂળં ઉદ્વિધાનિ ।

જિનભવનાનિ વૈતાલ્યેષુ ભવન્તિ આયતન કૂટેષુ ॥૧૫૩॥

અર્થ—વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના ફૂટો ઉપરના જિનભવનો એક ગાઉ લાંબા, અડધો ગાઉ પહોળા, એક ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન ઉંચા હોય છે.

વિવેચન—ભરતક્ષેત્રનો વૈતાલ્ય પર્વત, ઐરવતક્ષેત્રનો વૈતાલ્ય પર્વત અને મહા-વિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજયોના ૩૨ વૈતાલ્ય પર્વતો ઉપર જે સિદ્ધાયતન ફૂટ છે. તેના ઉપર જે શ્રી જિનભવનો છે. તે જિનભવનો એક ગાઉ લાંબા, અડધો ગાઉ પહોળા અને એક ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન—૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચા છે. ૧૫૩

હવે જિનમંદિરના દરવાજા કહે છે.

પંચેવ ધણુસયાઈં, ઉવિદ્ધા વિત્થરેણ તસ્મદ્ધં ।

તાવડયં ચ પવેસે. દારા તેસિં તઓ તિદિસિં ॥૧૫૪॥

છાયા—પંચૈવ ધણુઃશતાનિ ઉદ્વિદ્ધાનિ વિસ્તારેણ તસ્યાર્ધમ્ ।

તાવત્કં ચ પ્રવેશે દ્વારાણિ તેષાં ત્રિદિક્ષુ ॥૧૫૪॥

અર્થ—તેને ત્રણ દિશામાં ત્રણ દરવાજા પાંચસો ધનુષ ઉંચા, તેનાથી અડધા ૨૫૦ ધનુષ પહોળા અને તેટલાજ ૨૫૦ ધનુષ પ્રવેશવાળા છે.

વિવેચન—વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના સિદ્ધાયતન ફૂટ ઉપર જે શ્રી જિનભવનો છે, તે દરેક જિનભવનને ત્રણ દિશામાં પૂર્વ દિશા, દક્ષિણ દિશા, અને ઉત્તર દિશામાં

એક એક દરવાજો છે. કુલ ૩ દરવાજા છે તે દરવાજા ૫૦૦ ધનુષ ઉંચા, ૨૫૦ ધનુષ પહોળા, અને ૨૫૦ ધનુષ પ્રવેશવાળા એટલે અંદરના ભાગે છે. ૧૫૪

વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર બાકીના કૂટો ઉપર શું હોય છે ? તે જણાવે છે.

કૂટેસુ સેસણસુ ય, પાસાયવહિંસયા મળભિરામા ।

ઉચ્ચતેણં કોસં, કોસદ્ધં હોંતિ વિચ્છિન્ના ॥૧૫૫॥

છાયા—કૂટેષુ શેષેષુ ચ પ્રાસાદઞ્ચતંસકા મનોભિરામાઃ ।

ઉચ્ચતેન કોશં કોશાર્ધં ભવન્તિ વિસ્તીર્ણાઃ ॥૧૫૫॥

અર્થ—બાકીના કૂટો ઉપર એક ગાઉ ઉંચા અને અડધો ગાઉ વિસ્તારવાળા મનોહર શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદો છે.

વિવેચન—૩૪ વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર કુલ ૩૦૬ કૂટો છે. તેમાં ૩૪ કૂટો ઉપર એક એક શ્રી જિનમંદિર છે. બાકીના ૨૭૨ કૂટો ઉપર મનોહર શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ—મહેલ છે. તેમાં મધ્ય ભાગે રહેલા ત્રણ ત્રણ કુલ ૧૦૨ પ્રાસાદો સુવર્ણમય—સોનાના છે અને આગળના ૨ પાછળના ૩ કુલ ૧૭૦ પ્રાસાદો સર્વસ્ત્રમય છે. આ પ્રાસાદો એક ગાઉ ઉંચા, ૦૧ ગાઉ લાંબા, ૦૧ ગાઉ પહોળા—સમચોરસ મન અને નેત્રને ખૂબ આનંદ આપનારા છે. ૧૫૫

વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરના કૂટોના સ્વરૂપ કહ્યું. હવે હરિસ્સહ કૂટ અને બલકૂટનું સ્વરૂપ કહે છે.

વિજ્ઞુપ્પામિ હરિકૂટો, હરિસ્સહો માલવંતવક્ષારે ।

નંદણવણબલકૂટો, ઉવ્વિદ્ધો જોયણસહસ્સં ॥૧૫૬॥

મૂલે સહસ્સમેગં, મજ્ઞે અદ્ધટ્ઠમા સયા હંતિ ।

ઉવરિં પંચ સયાઈ, વિચ્છિન્ના સવ્વકળગમયા ॥૧૫૭॥

છાયા—વિજ્ઞુપ્પામે હરિકૂટં હરિસ્સહં માલ્યવંતવક્ષસ્કારે ।

નંદનવને બલકૂટં ઉદ્ધિદ્ધાનિ યોજનસહસ્રમ્ ॥૧૫૬॥

મૂલે સહસ્રમેકં મધ્યે અર્ધાષ્ટમાનિ શતાનિ ભવન્તિ ।

ઉપરિં પંચ શતાનિ વિસ્તીર્ણાણિ સર્વકનકમયાનિ ॥૧૫૭॥

અર્થ—વિદ્યુતપ્રભ પર્વત ઉપર હરિફટ, માત્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર હરિસ્સહ ફટ, નંદનવનમાં બલફટ, ઉંચા એક હજાર યોજન, મૂલમાં એક હજાર યોજન, મધ્યમાં સાડા સાતસો યોજન, ઉપર પાંચસો યોજન વિસ્તારવાળા—સર્વ સુવર્ણમય છે.

વિવેચન—દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં પશ્ચિમ દિશામાં અને મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશા તરફ વિદ્યુતપ્રભ નામના ગજદંત પર્વત ઉપર નિષધ પર્વતની પાસેનું પહેલું અને મેરુ પર્વત તરફના સિદ્ધકૂટથી ગણતાં છેલ્લું હરિફટ નામનું ફટ છે.

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રની પૂર્વ દિશામાં અને મેરુ પર્વતથી ઉત્તર—પૂર્વમાં માત્યવંત નામના ગજદંત પર્વત ઉપર નીલવંત પર્વતથી પહેલું અને મેરુ પર્વતથી ગણતાં છેલ્લું—નવમું હરિસ્સહ નામનું ફટ છે.

નંદનવન જે સમભૂતલાથી ૫૦૦ યોજન ઉંચે, મેરુ પર્વતની પહેલી મેખલામાં આવેલું છે. તેમાં ચાર દિશામાં ૪ શ્રી જિનલવન અને ચાર વિદિશા—ખૂણામાં ઈન્દ્ર-પ્રાસાદ છે. તે દરેકની વચ્ચે એક એક દિઙ્કુમારીના એક એક એમ આઠ કુટો છે. આમાં પૂર્વ દિશાનું જિનલવન અને પહેલી દિઙ્કુમારીના કુટની વચ્ચે બલકુટ નામનું કુટ છે.

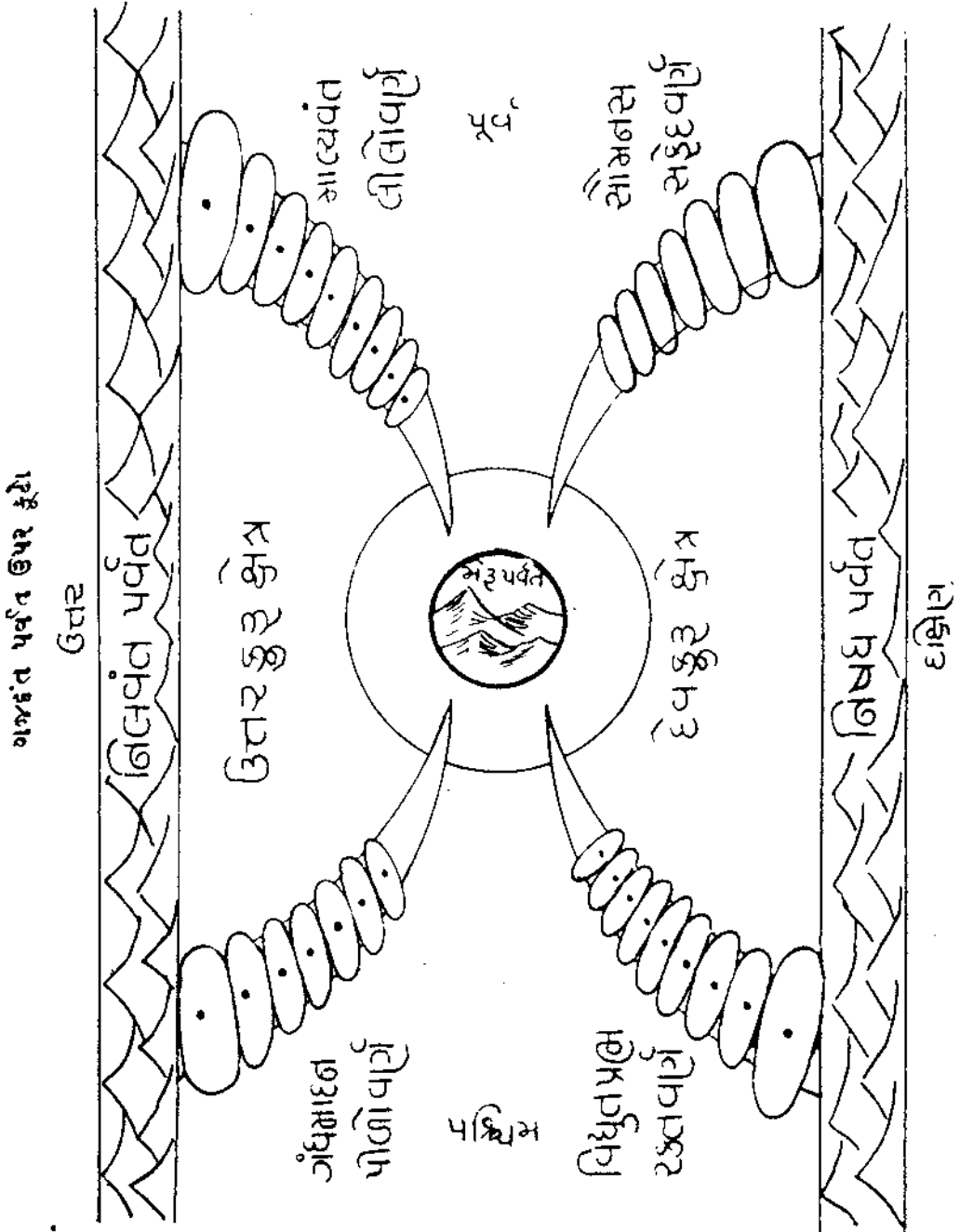
આ ત્રણે કુટો હરિકુટ, હરિસ્સહકુટ અને બલકુટ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા હોવાથી આ ત્રણે કુટો સહસ્રાંક ફટ કહેવાય છે.

આ ત્રણે કુટો ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા, મૂલમાં ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા, મધ્ય ભાગે ૭૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા અને ઉપરના ભાગે ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા ગોળાકારે, સર્વ સુવર્ણમય—સોનાના ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા છે.

શંકા—મેરુ પર્વતની પહેલી મેખલા ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળી છે એટલે તેમાં રહેલું વન પણ ૫૦૦ યોજનનું છે. જ્યારે બલકુટનો વિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન કહો છો. તો ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારમાં ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો બલકુટ કેવી રીતે રહી શકે ?

સમાધાન—નંદનવન ૫૦૦ યોજન ફરતુ પહોળાધવાળું છે તે બરાબર છે. પણ બલકુટ જે ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું છે તેના અડધાથી ઓછો ભાગ એટલે ૪૫૦ યોજન નંદનવનમાં રહેલો છે અને બાકીના અડધાથી અધિક ભાગ ૫૫૦ યોજન નંદનવનની બહાર આકાશમાં અદ્ધર રહેલો છે. જેમ મહેલનો જરૂરો હોય છે તેમ ટેકા વિના રહેલો છે.

નંદનવનમાં જેમ બલકુટ ૫૦૦ યોજન આકાશમાં નિરાધાર છે, તેમ નંદનવનમાં

રહેલા બીજા ૮ કુટો પણ ૫૦-૫૦ યોજન આકાશમાં અદ્ધર રહેલા છે. અને ૪૫૦ યોજન નંદનવનમાં છે.

નિષધ પર્વતમાંથી વિદ્યુતપ્રભ નામનો ગજદંત પર્વત અને નીલવંત પર્વતમાંથી માદ્યવંત નામનો ગજદંત પર્વત નીકળેલો છે. તે ૪૦૦ યોજન પ્રારંભમાં ઉંચો અને છેડા ઉપર ૫૦૦ યોજન ઉંચો છે, તથા પ્રારંભમાં ૫૦૦ યોજન પહોળો અને છેડે ખડગની ધારા સમાન પાતળા છે. વિદ્યુતપ્રભ પર્વત ઉપર હરિકુટ છે અને માદ્યવંત પર્વત ઉપર હરિસ્સહ નામનું કુટ છે.

આ બન્ને કુટો પણ ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે. તેમાં ૫૦૦ યોજન પર્વત ઉપર અને બન્ને બાજુ ૨૫૦-૨૫૦ યોજન આકાશમાં અદ્ધર નિરાધાર છે.

આ ત્રણે કુટો ગોળાકારે ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા છે. ૧૫૬-૧૫૭

**નંદણવણરુંધિત્તા, પંચસૅ જોયણાં નીસરિઉં ।
આયાસે પશ્ચ સૅ, ડંભિત્તા માઝ બલકૂડો ॥૧૫૮॥**

છાયા—નંદનવનં રુઘ્વા પશ્ચશતાનિ યોજનાનિ નિઃસૃત્ય ।

આકાશે પશ્ચશતાનિ રુઘ્વા માતિ બલકૂટમ્ ॥૧૫૮॥

અર્થ—બલકુટ પાંચસો યોજન નંદનવનને રુંધીને, બહાર નીકળી પાંચસો યોજન આકાશમાં ફેલાઈને શોભે છે.

વિવેચન—૫૦૦ યોજન પહોળાઈવાળા નંદનવનમાં જ ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું બલકુટ છે તે નંદનવનમાં ૫૦૦ યોજન ફેલાઈને અને બહાર નીકળીને ૫૦૦ યોજન આકાશમાં શોભી રહેલ છે. આજ પ્રમાણે હરિકુટ અને હરિસ્સહ કુટનો મૂલ વિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજનનો બાણવો અને ૨૫૦-૨૫૦ યોજન બન્ને તરફ આકાશમાં રહેલા બાણવા. ૧૫૮

ત્રણ કુટોની ગોળાઈ સરખી છે, તેના મૂલમાં, મધ્યમાં અને ઉપરના ભાગની પરિધિ તથા બાકીના કુટોની ઉંચાઈ અને પરિધિ કહે છે.

૧. મેરુથી ૫૦ યોજન દૂર હોવાથી વનમાં ૪૫૦ યોજન અને આકાશમાં ૫૫૦ યોજન બાણવા.

ઇગતીસ જોયણસણ, બાસઢે મૂલપરિઓ તેસિં ।
 તેવીસ સણ બાવત્તરે ડ, મજ્ઞે પરિઓ તેસિં ॥૧૫૯॥
 ડવરિં પન્નરસ સણ, ઇગસીણ સાહિણ પરિણં ।
 સેસનગાણાં કૂડા, પંચ સણ હોંતિ ડવ્વિહ્વા ॥૧૬૦॥
 તાવડયં વિચ્છિન્ના મૂલે તસ્સદ્ધમેવ ડવરિતલે ।
 તિન્નિવ જોયણસણ, મજ્ઞે પણસત્તરા હંતિ ॥૧૬૧॥

છાયા—ઁકત્રિંશત્ યોજનશતાનિ દ્વાષષ્ટિ મૂલે પરિયઃ તેષામ્ ।

ત્રયોવિંશતિ શતાનિ દ્વાસપ્તતિ તુ મધ્યે પરિયઃ તેષામ્ ॥૧૫૯॥

ડપરિ પચ્ચદશ શતાનિ ઁકાશીત્યા સાધિકાનિ પરિયેન ।

શેષ નગાનાં કૂડાનિ પચ્ચશતાનિ ભવન્તિ ડદ્વિહ્વાનિ ॥૧૬૦॥

તાવત્કં વિસ્તીર્ણાનિ મૂલે તસ્યાર્ધે ઁવ ડપરિતલે ।

ત્રીણિ ઁવ યોજનશતાનિ મધ્યે પચ્ચસપ્તતિ ભવન્તિ ॥૧૬૧॥

અર્થ—આ પર્વતોની પરિધિ મૂલમાં ઁકત્રીસસો બાસઢ યોજન, મધ્ય ભાગમાં તેવીસસો બહોંતરે અને ડપરની પંદરસો ઁગ્યાશી યોજનથી અધિક છે.

બાકીના કુટો ૫૦૦ યોજન ડંઆ છે, તેટલા જ મૂલમાં વિસ્તારવાળા, તેનાથી અડધા ડપરના ભાગમાં, મધ્ય ભાગમાં ત્રણસો પંચોતેર યોજન છે.

વિવેચન—હરિકુટ, હરિસહકુટ અને બલકુટ—આ ત્રણે કુટોની પરિધિ મૂલમાં—નીચેના ભાગમાં ૩૧૬૨ યોજન છે, મધ્ય ભાગમાં પરિધિ ૨૩૭૨ યોજન છે અને ડપરના ભાગમાં પરિધિ ૧૫૮૧ યોજનથી કંઈક અધિક છે.

વિસ્તારનો વર્ગ કરી, દશે ગુણી તેનું વર્ગમૂલ કાઢવાથી પરિધિ આવે છે.

હરિકુટ, હરિસહકુટ અને બલકુટ તથા વૈતાલ્ય પર્વત ડપરના શિખરો—કુટો સિવાયના જ કુટો છે; ઁટલે હિમવંત અને શિખરી પર્વત ડપરના ૧૧-૧૧ કુટો, મહાહિમવંત અને રુડમી પર્વત ડપરના ૮-૮ કુટો, નિષધ અને નીલવંત પર્વત ડપરના ૭-૭ કુટો, વિદ્યુતપ્રભ, માલ્યવંત ડપરના તથા નંદનવનના ૬-૬ કુટો, ૮

કરીકુટો, ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપરના ૪-૪ કુટો બધા થઈને કુલ ૧૬૯. આ બધા કુટો ૫૦૦ યોજન ઊંચા છે. તેટલા જ-ઐટલે ૫૦૦ યોજન મૂલમાં વિસ્તારવાળા, મધ્ય ભાગમાં ૩૭૫ યોજન વિસ્તારવાળા અને ઉપરના ભાગમાં ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે. ૧૫૯-૧૬૦-૧૬૧

હવે આ પર્વતોની પરિધિ કહે છે.

પન્નરસેક્કાસીએ, કિંચિહિએકારસે ચ છલસીએ ।

સત્ત સએક્કાણઉએ, કિંચૂણે પરિરઓ કમસો ॥૧૬૨॥

છાયા—પચ્ચદશ એકાશીતિ કિંચિત્ અધિકાનિ એકાદશ ચ ષડશીતિ ।

સપ્તશતાનિ એકનવતિ કિંચિત્ ઝનાનિ પરિરયઃ ક્રમશઃ ॥૧૬૨॥

અર્થ—પંદરસો એકાશીથી કંઈક અધિક, અગીયારસો છયાંસી અને સાતસો એકાણુથી કંઈક ન્યૂન ક્રમે કરીને પરિધિ છે.

વિવેચન—આ બધા ૧૬૯ કુટોની પરિધિ મૂલમાં ૧૫૮૧ યોજનથી અધિક, મધ્ય ભાગમાં પરિધિ ૧૧૮૬ યોજન અને ઉપરના ભાગમાં પરિધિ ૭૯૧ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન છે. ૧૬૨

હવે ક્ષુદ્ર હિમવંત આદિ પર્વતો ઉપરના સિદ્ધાયતન કુટ ઉપર રહેલા શ્રી જિન-ભવનનું પ્રમાણ કહે છે.

જિણભવણા વિચ્છિન્ના, પળવીસાયામઓ ય પન્નાસં ।

છત્તીસદ્મુવિદ્ધા, સિદ્ધસનામેસુ કૂટેસુ ॥૧૬૩॥

છાયા—જિનભવનાનિ વિસ્તીર્ણાનિ પચ્ચવિંશતિ આયામતઃ ચ પચ્ચાશત્ ।

ષટ્ત્રિંશત્ ઉદ્વિદ્ધાનિ સિદ્ધસનામેષુ કૂટેષુ ॥૧૬૩॥

અર્થ—સિદ્ધાયતન નામવાળા કુટો ઉપર જિનભવનો પચીસ યોજન વિસ્તારવાળા, પચાસ યોજન લાંબા અને છત્રીસ યોજન ઊંચા છે.

વિવેચન—દરેક શાશ્વત જિન ચૈત્ય રત્ન-સુવર્ણ અને મણિમય હોય છે. સિદ્ધાયતન નામવાળા જ જ કુટો છે તે દરેક સિદ્ધાયતન કુટ ઉપર એક એક જિન-ભવન હોય છે. તે જિનભવનો ૨૫ યોજન પહોળા, ૫૦ યોજન લાંબા અને ૩૬ યોજન ઊંચા હોય છે.

ચૈત્યના અતિ મધ્ય ભાગમાં એક મોટી મણિપીઠિકા હોય છે. અને તેના ઉપર એક દેવછંદ-ગભારો હોય છે. તેમાં ચારે દિશામાં ૨૭-૨૭ કુલ ૧૦૮ શ્રી જિનપ્રતિમા હોય છે. તે પ્રતિમા ૫૦૦ ધનુષ ઉંચી તથા ઋષભ, ચંદ્રાનન, વારિષેણ અને વર્ધમાન શાશ્વત નામવાળી હોય છે ૧૬૩

હવે જિનભવનના દરવાજાનું માપ કહે છે.

**ચત્તારિ જોયણાઈ, વિક્કંભપવેસઓ દુગુણમુચ્ચા ।
ઉત્તરદાહિણપુવ્વેણ, તેસિં દારા તઓ હુંતિ ॥૧૬૪॥**

છાયા—ચત્તારિ યોજનાનિ વિક્કંભપ્રવેશતઃ દ્વિગુણમુચ્ચાનિ ।

ઉત્તરદક્ષિણપૂર્વાસુ તેષાં દ્વારાણિ ત્રીણિ ભવન્તિ ॥૧૬૪॥

અર્થ—તે જિનમંદિરોને ઉત્તર, દક્ષિણ અને પૂર્વ દિશામાં ત્રણ દ્વારો છે તે વિસ્તાર અને પ્રવેશથી ચાર યોજન અને બે ગુણા ઉંચા હોય છે.

વિવેચન—આ દરેક શ્રી જિનભવનોને ઉત્તર દિશામાં એક, દક્ષિણ દિશામાં એક અને પૂર્વ દિશામાં એક એમ કુલ ત્રણ દ્વાર-દરવાજા છે. તે પ્રવેશમાં ૪ યોજન પહોળા અને બે ગુણા એટલે ૮ યોજન ઉંચાઈવાળા હોય છે. ૧૬૪

હવે ક્ષુદ્ર હિમવંત આદિ વર્ષાધર પર્વતો અને વક્ષસ્કાર પર્વતો ઉપર રહેલા સિદ્ધાયતન કૂટ સિવાયના કૂટો ઉપર જ છે, તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

**કુડેસુ સેસણસુ ય, વાવટ્ટી જોયણાણિ અદ્ધં ચ ।
ઉવ્વિદ્ધા પાસાયા, તસ્સદ્ધં હોંતિ વિચ્છિન્ના ॥૧૬૫॥**

છાયા—કૂટેષુ શેષેષુ ચ દ્વાષ્ટિ યોજનાનિ અર્થ ચ ।

ઉવ્વિદ્ધાઃ પ્રાસાદાઃ તસ્યાર્થ ભવન્તિ વિસ્તીર્ણાઃ ॥૧૬૫॥

અર્થ—અને બાકીના કૂટો ઉપર સાડાબાસઠ યોજન ઉંચા અને તેનાથી અડધા વિસ્તારવાળા પ્રાસાદો હોય છે.

વિવેચન—ક્ષુદ્ર હિમવંત આદિ વર્ષાધર પર્વતો અને વક્ષસ્કાર પર્વતો ઉપર જ કૂટો છે, તેમાં સિદ્ધાયતન કૂટ ઉપર શ્રી જિનભવન છે અને તે સિવાયના બાકીના કૂટો ઉપર એક એક સુંદર શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ હોય છે. આ પ્રાસાદો ૬૨૫ યોજન ઉંચા અને તેનાથી અડધા એટલે ૩૧૨ યોજન લાંબા-પહોળા-સમચોરસ હોય છે. ૧૬૫

જાંબૂદ્રીપના

કૂટની સંખ્યા	સ્થાન	ઉંચાઈ	વિસ્તાર			કઈ વસ્તુના
			મૂળમાં	મધ્યમાં	શિખર ઉપર	
૧૧	હિમવંત પર્વત ઉપર	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૩૭૫	યોજન ૨૫૦	સર્વરત્નમય
૧૧	શિખરી	"	"	"	"	"
૮	મહાહિમવંત	"	"	"	"	"
૮	ઝુમી	"	"	"	"	"
૯	નિષધ	"	"	"	"	"
૯	નીલવંત	"	"	"	"	"
૬૪	વક્ષસ્કાર	"	"	"	"	"
	દરેકમાં ૪-૪					
૭	સોમનસ પર્વત ઉપર	"	"	"	"	"
૭	ગંધમાદન	"	"	"	"	"
૯(૮-૧)	વિદ્યુતપ્રભ	૮-૫૦૦ ૧-૧૦૦૦	ઉંચાઈ મુજબ	૮-૩૭૫ ૧-૭૫૦	૮-૨૫૦ ૧-૫૦૦	૮ રત્નમય ૧ સુવર્ણમય
૯(")	માલ્યવંત	૮-૫૦૦ ૧-૧૦૦૦	"	"	"	"
૯(")	મેરૂ પર્વત ઉપર નંદનવનમાં	૮-૫૦૦ ૧-૧૦૦૦	"	"	"	"
૩૦૬- વૈતાલ્યકૂટ	વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ૩૨ વિજયો તથા ભરત-ઐરવત	૬૧ યોજન	૬૧ યોજન	૧૮૧૧ ગાઉ	૧૨૧૧ ગાઉ	મધ્યમાં રહેલા ૩-૩ સુવર્ણમય ૨૦૪ રત્નમય
૮ કરિકૂટ	મેરૂ પર્વતની નીચે ભદ્રશાલ વનમાં	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૩૭૫ યોજન	૨૫૦ યોજન	સર્વરત્નમય
૮ જાંબૂકૂટ	ઉત્તર કુશક્ષેત્રમાં જાંબૂદક્ષિણા પહેલા વનમાં	૮ યોજન	૧૨ યો.	૮ યો.	૪ યો.	જાંબૂનદ સુવર્ણના
૮ શાશ્વી કૂટ	દેવકુશક્ષેત્રમાં શાશ્વીવનના પહેલા વનમાં	૮ યોજન	"	"	"	રૂપાના
૩૪ ઝાપલકૂટ	૩૨ વિજયોમાં ૧ ભરતક્ષેત્રમાં ૧ ઐરવત એ પ્રપાત કુંડની વચમાં	૮ યોજન	"	"	"	જાંબૂનદમય સુવર્ણ

શિખર ઉપર શું ?	સમયોરસ પ્રાસાદ			સિદ્ધકૃત કષ્ટ દિશામાં	પ્રાસાદમાં શું છે ?	ચૈત્ય			ચૈત્યદાર			ચૈત્યમાં શું છે ?
	સંખ્યા	પહેળાઈ	ઉંચાઈ			સંખ્યા	પહેળાઈ	ઉંચાઈ	સંખ્યા	પહેળાઈ	ઉંચાઈ	
૧-સિદ્ધકૃત ઉપર જિન ચૈત્ય બાકીના ૯૮ કૃત ઉપર પ્રાસાદ	૩૧૧ ચો.	૩૧૧ ચો.	૬૨૧ ચો.	પૂર્વ દિશાએ સમુદ્ર પાસે	સિ હાસન સપરિવાર	૫૦ ચો.	૨૫ ચો.	૩૬ ચો.	૪ ચો.	૪ ચો.	૨ ચો.	૧૦૮ સિદ્ધ પ્રતિમા
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	મહાનદી પાસે	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	મેરુ પાસે	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
પ્રાસાદ	"	"	"	—	"	—	—	—	—	—	—	—
૩૪ ચૈત્ય શેષપ્રાસાદ	અડધો ગાઉ	અડધો ગાઉ	એક ગાઉ	૨પૂર્વ દિશામાં સમુદ્ર પાસે ૩૨ પૂર્વ દિશામાં	"	એક ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧૪૪૦ ધનુષ	૨૫૦ ધનુષ	૨૫૦ ધનુષ	૫૦૦ ધનુષ	૧૦૮ સિદ્ધ પ્રતિમા
દેવ પ્રાસાદ	૩૧૧ ચો.	૩૧૧ ચો.	૬૨૧ ચો.	—	"	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	દરેક કૃત સિદ્ધ "	"	૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧૪૪૦ ધનુષ	૨૫૦ ધનુષ	૨૫૦ ધનુષ	૫૦૦ ધનુષ	૧૦૮ સિદ્ધ પ્રતિમા
—	—	—	—	"	"	"	"	"	"	"	"	"
દેવ પ્રાસાદ	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	—	"	—	—	—	—	—	—	—

હવે ફૂટોનો વર્ણ કરે છે.

**મજ્ઞે વેયડઢાણ ઉ, કળગમયા તિન્નિ તિન્નિકૂડાઓ ।
સેસા પવ્વયકૂડા, રયણમયા હોંતિ નાયવ્વા ॥૧૬૬॥**

છાયા—મધ્યે વૈતાઢ્યનાં તુ કનકમયાનિ ત્રીણિ ત્રીણિ કૂટાનિ ।

શેષાનિ પર્વતકૂટાનિ રત્નમયાનિ ભવન્તિ જ્ઞાતવ્યાનિ ॥૧૬૬॥

અર્થ—વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર મધ્યના ત્રણ-ત્રણ ફૂટો સુવર્ણમય અને બાકીના ફૂટો રત્નમય છે એમ જણાવે.

વિવેચન—વૈતાઢ્ય પર્વતોના-એટલે એક ભરતક્ષેત્રનો, એક ઐરવત ક્ષેત્રનો, બત્રીસ વિજયોના ૩૨ વૈતાઢ્ય પર્વતોના ૩૨. કુલ ૩૪ વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર જે ૮-૮ ફૂટો છે, તેમાંના વચ્ચે રહેલા ૩-૩ ફૂટો સુવર્ણમય અને પહેલા ૩ અને છેલ્લા ૩ એમ કુલ ૬-૬ ફૂટો સર્વ રત્નમય છે.

જ્યારે હરિકૂટ, હરિસહ ફૂટ અને બલકૂટ સુવર્ણમય છે. આ પ્રમાણે ફૂટોનો વર્ણ વિભાગ જણાવે. ૧૬૬

હવે પર્વતો ઉપરના સિદ્ધાયતન ફૂટોનું સ્થાન જણાવે છે.

**વેયડઢાઇસુ પુવ્વેણ, કુરુગિરિસુ સુદંસણો જત્તો ।
સીયાસીઓયાઓ, જત્તો વક્ષારજિણકૂડા ॥૧૬૭॥**

છાયા—વૈતાઢ્યાદિષુ પૂર્વેણ કુરુગિરીષુ સુદર્શના યતઃ ।

શીતાશીતોદે યતઃ વક્ષસ્કારજિણકૂટાનિ ॥૧૬૭॥

અર્થ—(સિદ્ધાયતન ફૂટો) વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર પૂર્વ દિશામાં, કુરુગિરિ પર્વતો ઉપર જે તરફ સુદર્શન(ભેરુ) છે તે તરફ અને વક્ષસ્કાર પર્વતો ઉપર શીતા-શીતોદા તરફ છે.

વિવેચન—વૈતાઢ્ય પર્વત આદિ એટલે ભરત ક્ષેત્રનો વૈતાઢ્ય પર્વત, ઐરવત ક્ષેત્રનો વૈતાઢ્ય પર્વત, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૩૨ વિજયોમાં ૩૨ વૈતાઢ્ય પર્વતો, ક્ષુદ્ર હિમવંત પર્વત, મહાહિમવંત પર્વત, નિષધ પર્વત, નીલવંત પર્વત, રુદ્રમી પર્વત અને શિખરી પર્વત ઉપર રહેલા જે સિદ્ધાયતન ફૂટો છે, તે સિદ્ધાયતન ફૂટો પૂર્વ દિશામાં આવેલા છે.

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં રહેલા પર્વતો વિદ્યુતપ્રભ, સૌમનસ, માલ્યવંત અને ગંધમાદન આ ચાર ગજદંત પર્વત ઉપર જે સિદ્ધાયતન ફૂટ છે તે સુદર્શન-મેરુ પર્વત તરફ આવેલા છે.

જ્યારે ૩૨ વિજયોમાં ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપરના સિદ્ધાયતન ફૂટો, શીતા અને શીતાદા નદી તરફ આવેલા છે. અર્થાત્ શીતા મહાનદી અથવા શીતાદા મહાનદી જે બાજુ છે તે બાજુ સિદ્ધાયતન ફૂટ રહેલા છે. ૧૬૭

આ પ્રમાણે વૈતાલ્ય પર્વતો, વર્ષધર પર્વતો, વક્ષસ્કાર પર્વતો ઉપર આવેલા ફૂટોનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે જે શુદ્ધ હિમવંત આદિ વર્ષધર પર્વતો ઉપર જે દ્રહો છે, તેના નામ કહે છે.

પઝમે ય મહાપઝમે, તિગિચ્છી કેસરી દહે ચેવ ।

હરણ મહપુંડરિણ, પુંડરિણ ચેવ ય દહાઓ ॥૧૬૮॥

છાયા—પદ્મથ મહાપદ્મસ્તીગિચ્છી કેસરી હદાશ્ચેવ ।

હદકો મહાપુંડરિકઃ પુંડરિકશ્ચેવ ચ હદાઃ ॥૧૬૮॥

અર્થ—પદ્મ અને મહાપદ્મ, તિગિચ્છી અને કેસરી, મહાપુંડરિક અને પુંડરિક દ્રહો છે.

વિવેચન—જે કમથી ગ્રંથકારે શુદ્ધહિમવંત આદિ પર્વતોનું પ્રતિપાદન કરેલ છે, તે જ ક્રમ મુજબ તે તે પર્વત ઉપર રહેલા દ્રહોના નામ કહે છે.

શુદ્ધહિમવંત પર્વતના બહુ મધ્ય ભાગમાં એટલે બરાબર મધ્ય ભાગમાં પદ્મ નામનું દ્રહ છે.

મહાહિમવંત પર્વતના મધ્ય ભાગમાં મહાપદ્મ નામનું દ્રહ છે.

નિષધ પર્વતના મધ્ય ભાગમાં તિગિચ્છી નામનું દ્રહ છે.

નીલવંત પર્વતના મધ્ય ભાગમાં કેસરી નામનું દ્રહ છે.

રુકમી પર્વતના મધ્ય ભાગમાં મહાપુંડરિક નામનું દ્રહ છે અને

શિખરી પર્વતના મધ્ય ભાગમાં પુંડરિક નામનું દ્રહ છે.

આ બધા દ્રહો અત્યંત મનોહર-મનને હરણ કરનારા છે.

આ દરેક દ્રહોને ફરતી પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડો રહેલા છે. વળી દ્રહો પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબા અને દક્ષિણ-ઉત્તર પહોળા છે.

દરેક દ્રહોને વજ્રમય તળિયું, વજ્રમય પડખા-લીંતો, રજતમય કિનારો અને સુવર્ણમય રેતી હોય છે.

પહેલા પદ્મદ્રહમાં સ્થાને સ્થાને ૧૦૦ પાંખડીવાળા, ૧૦૦૦ પાંખડીવાળા ઘણા કમળો છે, મધ્ય ભાગમાં રહેલા કમળ ઉપર શ્રીદેવી રહે છે, તેથી આ દ્રહને પદ્મદ્રહ કહેવામાં આવે છે. આ દ્રહનું વિશેષ વર્ણન અંથકાર વિસ્તારથી કરવાના છે, તેથી તેનું વિશેષ વર્ણન અહીં લખતા નથી.

મહાપદ્મ દ્રહમાં બહુ મોટા કમળો ૧૦૦-૧૦૦ પાંખડીવાળા, ૧૦૦૦-૧૦૦૦ પાંખડીવાળા ઘણા કમળો છે. મુખ્ય વિશાળ કમળ ઉપર હ્રીદેવીનો નિવાસ હોવાથી આ દ્રહ મહાપદ્મ કહેવાય છે.

તિગિચ્છી દ્રહમાં-તિગિચ્છી એટલે પુષ્પરજ-મકરંદ, મનોહર સુગંધ. મનોહર સુગંધવાળા સો-સો પાંખડી, હજાર-હજાર પાંખડીવાળા ઘણા કમળો હોવાથી આ દ્રહને તિગિચ્છી કહેવાય છે.

કેસરી દ્રહમાં આંખને ખૂબ ગમે તેવી કેસરાઓના સમુદયથી અલંકૃત સો-સો પાંખડીવાળા, હજાર-હજાર પાંખડીવાળા કમળો ઘણા હોવાથી આ દ્રહનું નામ કેસરી દ્રહ છે.

મહાપુંડરિક દ્રહમાં ખૂબ મોટા પ્રમાણવાળા સફેદ કમળો ઘણા હોવાથી આ દ્રહનું નામ મહાપુંડરિક કહેવાય છે.

પુંડરિક દ્રહમાં સામાન્યથી ઘણા સફેદ કમળો હોવાથી આ દ્રહને પુંડરિક દ્રહ કહેવામાં આવે છે. ૧૬૮

હવે દ્રહોની લંબાઈ-પહોળાઈ કહે છે.

જોયણસહસ્સ દીહા. બાહિરહરયા તયદ્ધ વિચ્છિન્ના ।

દો દો અભિંતરયા, દુગુણા દુગુણ પ્પમાણેણં ॥૧૬૯॥

છાયા—યોજનસહસ્રં દીર્ઘૌં બ્રાહ્મહદૌ તદર્ધવિસ્તીર્ણૌં ।

દ્વૌ દ્વૌ અભ્યંતરૌ દ્વિગુણૌ દ્વિગુણૌ પ્રમાણેન ॥૧૬૯॥

અર્થ—બહારના દ્રહ એક હજાર યોજન લાંબા અને તેનાથી અડધા પહોળા છે. અંદરના બે-બે ડબલ-ડબલ પ્રમાણવાળા છે.

વિવેચન—બહારના દ્રહો એટલે સમુદ્ર તરફ આવેલા પર્વત ઉપરના-શુદ્ધ-

હિમવંત પર્વત ઉપરનું પદ્મદ્રહ અને શિખરી પર્વત ઉપરનું પુંડરિક દ્રહ. આ બન્ને દ્રહો ૧૦૦૦ યોજન પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબા અને ૫૦૦ યોજન ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળા છે.

અંદરના બે-બે દ્રહો ડબલ-ડબલ વિસ્તારવાળા છે. એટલે પદ્મ અને પુંડરિક દ્રહ સમુદ્ર તરફ હોવાથી બહારના કહેવાય છે, તેની અપેક્ષાએ અંદરના મહાપદ્મ દ્રહ અને મહાપુંડરિક દ્રહ, તેનાથી અંદર બે દ્રહ તિગિચ્છી દ્રહ અને કેસરી દ્રહ ડબલ વિસ્તારવાળા. એટલે મહાહિમવંત પર્વત ઉપરનું મહાપદ્મ દ્રહ અને રુકમી પર્વત ઉપરનું મહાપુંડરિક દ્રહ ૨૦૦૦ યોજન લાંબા અને ૧૦૦૦ યોજન પહોળા છે. તેનાથી ડબલ વિસ્તારવાળા નિષધ પર્વત ઉપર રહેલું તિગિચ્છી દ્રહ અને નીલવંત પર્વત ઉપર રહેલું કેસરી દ્રહ ૪૦૦૦ યોજન લાંબા અને ૨૦૦૦ યોજન પહોળા છે. જ્યારે દરેક દ્રહની ઉંડાઈ તો ૧૦ યોજન હોય છે. ૧૬૯

હવે પદ્માદિ દ્રહના અધિપતિ દેવોના નામ કહે છે.

एएसु सुरवहूओ, वसंति पलिओवमठिईयाओ ।

सिरि हिरि धिइ कित्तीओ, बुद्धी लच्छी सनामाओ ॥१७०॥

છાયા—एतेषु सुरवध्वः वसन्ति पल्योपमस्थितिकाः ।

શ્રી દ્વી ધૃતિ કીર્તયઃ બુદ્ધિઃ લક્ષ્મીઃ સનામકાઃ ॥૧૭૦॥

અર્થ—આ દ્રહોમાં પદ્યોપમના આયુષ્યવાળી શ્રી, હ્રી, ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ, લક્ષ્મી નામની દેવીઓ વસે છે.

વિવેચન—પદ્મદ્રહમાં શ્રીદેવી વસે છે. તેમ મહાપદ્મદ્રહમાં હ્રી નામની દેવી, તિગિચ્છી દ્રહમાં ધૃતિ નામની દેવી, કેસરી દ્રહમાં કીર્તિ નામની દેવી, મહાપુંડરિક દ્રહમાં બુદ્ધિ નામની દેવી અને પુંડરિક દ્રહમાં લક્ષ્મી નામની દેવી વસે છે. એટલે દ્રહની અધિપતિ છે.

આ બધી દેવીઓ ભવનપતિ નિકાયની હોય છે. કેમકે આ અધિપતિ દેવીઓનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું કહ્યું છે. વ્યંતર નિકાયમાં તો દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૦૧ પદ્યોપમનું કહેલ છે.

આથી ઉપલક્ષણથી સમજી લેવું કે અહીં દ્વીપમાં રહેલા શાશ્વત પદાર્થોનું અધિપતિ ભોગવતા દેવ-દેવીઓમાં દેવીઓ તો ભવનપતિ નિકાયની જ હોય છે, જ્યારે દેવોમાં મોટે ભાગે વ્યંતર નિકાય અને વેલંધરાદિ દેવો ભવનપતિ નિકાયના હોય છે.

અધિપતિ દેવ કે દેવીનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમથી ઓછું હોતું નથી. વ્યંતર નિકાયમાં દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૦૧૧ પદ્યોપમથી અધિક હોતું નથી પણ દેવનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું હોય છે. ૧૭૦

વર્ષધર પર્વત ઉપરના દ્રહનું યંત્ર

પર્વતનું નામ	દ્રહનું નામ	લંબાઈ	પહોળાઈ	ઉંડાઈ	અધિપતિ
હિમવંત	પદ્મ	૧૦૦૦ યો.	૫૦૦ યો.	૧૦ યો.	શ્રીદેવી
શિખરી	પુંડરિક	" "	" "	"	લક્ષ્મીદેવી
મહાહિમવંત	મહાપદ્મ	૨૦૦૦ યો.	૧૦૦૦ "	"	હ્રીદેવી
રુક્મી	મહાપુંડરિક	" "	" "	"	બુદ્ધિદેવી
નિષધ	તિગિર્યહી	૪૦૦૦ યો.	૨૦૦૦ "	"	ધૃતિદેવી
નીલવંત	કેસરી	" "	" "	"	ક્રીતિદેવી

હવે દ્રહમાંથી નીકળતી નદીઓના નામ કહે છે.

ગંગાસિંધુ તહ રોહિયંસરોહિયનર્દય હરિકંતા ।

હરિસલિલા સીઓયા, સત્તેયા હુંતિ દાહિણઓ ॥૧૭૧॥

સીયા ય નારિકંતા, નરકંતા ચેવ રુપ્પિકૂલા ય ।

સલિલા સુવન્નકૂલા, રક્તવર્દ રક્ત ઉત્તરઓ ॥૧૭૨॥

છાયા—ગંગાસિંધુઃ તથા રોહિતાંશા રોહિતાનદી ચ હરિકાન્તા ।

હરિસલિલા સીતોદા સપ્ત એતા ભવન્તિ દક્ષિણતઃ ॥૧૭૧॥

શીતા ચ નારિકાન્તા નરકાન્તા ચૈવ રુક્મિકૂલા ચ ।

સલિલાઃ સુવર્ણકૂલા રક્તાવતી રક્તા ઉત્તરતઃ ॥૧૭૨॥

અર્થ—દક્ષિણમાં ગંગા, સિંધુ તથા રોહિતાંશા, રોહિતા, હરિકંતા, હરિસલિલા અને શીતોદા આ સાત તથા ઉત્તર તરફ શીતા, નારિકંતા અને નરકંતા, રુક્મીકૂલા અને સુવર્ણકૂલા તથા રક્તવતી અને રક્તા મહા નદીઓ છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ તરફ સાત નદીઓ છે. ભરતક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુ આ બે મહા નદી છે.

હૈમવંત ક્ષેત્રમાં શેહિતાંશા અને શેહિતા નામની બે મહા નદીઓ છે.

હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં હરિકાંતા અને હરિસલિલા મહા નદીઓ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં શીતોદા નામની મહાનદી છે.

મેરુ પર્વતથી ઉત્તર તરફ પણ સાત મહાનદીઓ છે. તેમાં પૂર્વ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં શીતા નામની મહાનદી છે.

રમ્યક ક્ષેત્રમાં નારિકંતા અને નરકંતા નામની બે મહાનદી છે.

હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં રુકમીકૂલા અને સુવર્ણકૂલા નામની બે મહાનદી છે.

ઐરવત ક્ષેત્રમાં રક્તા અને રક્તાવતી નામની બે મહાનદી છે.

આ ક્ષેત્રોમાં માત્ર આ બધી નદીઓ છે એમ નહિ પણ આ નામની નદીઓ મહાનદીઓ છે અને તેના પરિવારમાં બીજી હજારો નદીઓ છે.

ગંગા, સિંધુ, રક્તા અને રક્તાવતી નદીઓને ૧૪૦૦૦-૧૪૦૦૦ નદીઓનો પરિવાર છે, અર્થાત્ ૧૪૦૦૦-૧૪૦૦૦ નદીઓ તેને મળે છે, ભેગી થાય છે.

શેહિતાંશા, શેહિતા, સુવર્ણકૂલા અને રુકમીકૂલા નદીઓને ૨૮૦૦૦-૨૮૦૦૦ નદીઓનો પરિવાર છે.

હરિકંતા, હરિસલિલા, નરકંતા અને નારિકંતા નદીઓને ૫૬૦૦૦-૫૬૦૦૦ નદીઓનો પરિવાર છે.

શીતા અને શીતોદા નદીઓને કુલ ૫૩૨૦૦૦-૫૩૨૦૦૦ નદીઓનો પરિવાર છે

બે મુખ્ય શીતા અને શીતોદા મહાનદીને બન્નેને ૬-૬ અંતર નદી અને ૧૬ વિજયોની ૩૨ મહાનદી એમ ૩૮ નદીઓ ભેગી ગણતાં કુલ ૫૩૨૦૩૮ નદીઓ પૂર્વવિદેહમાં અને ૫૩૨૦૩૮ પશ્ચિમ વિદેહમાં નદીઓ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

શીતોદા નદીમાં		શીતાનદીમાં
દેવકુરુની	૮૪૦૦૦ નદીઓ	ઉત્તરકુરુની
પશ્ચિમવિજયોની	૪૪૮૦૦૦ "	પૂર્વવિજયોની
" વિદેહની	૬ અંતરનદી	પૂર્વ વિદેહની
" વિજયોની	૩૨ મહાનદી	" વિજયોની
કુલ ૫૩૨૦૩૮		

આ પ્રમાણે પરિવારવાળી છે. આનું વિશેષ વર્ણન ગ્રંથકાર આગળ કરનાર છે. ૧૭૨

હવે હૈમવતાદિ ક્ષેત્રમાં રહેલા વૃત્ત વૈતાલ્યનું સ્વરૂપ કહે છે.

હેમવણ રન્નવણ, હરિવાસે રમ્મણ ચ રયણમયા ।

ચત્તારિ વટ્ટવેયડ્ઢ-પવ્વયા પલ્લયસરિચ્છા ॥૧૭૩॥

છાયા—હેમવતે હૈરણ્યવતે હરિવર્ષે રમ્યકે ચ રત્નમયાઃ ।

ચત્તારઃ વૃત્તવૈતાલ્યપર્વતાઃ પલ્લયકસદૃશાઃ ॥૧૭૩॥

અર્થ—હેમવંત, હૈરણ્યવંત, હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રમાં પ્યાલાના આકારવાળા રત્નમય ચાર ગોળ વૈતાલ્ય પર્વતો છે.

વિવેચન—જંબૂદ્વીપમાં ૪ ગોળ વૈતાલ્ય પર્વતો છે. તે ‘વૃત્ત વૈતાલ્ય’ સામાન્ય નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે આ પ્રમાણે—

એક વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત હૈમવંત ક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં છે.

બીજો “ “ “ હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના “ “ “

ત્રીજો “ “ “ હરિવર્ષ ક્ષેત્રના “ “ “

ચોથો “ “ “ રમ્યક ક્ષેત્રના “ “ “

આ ચારેય વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વતો પ્યાલાના આકારવાળા સર્વરત્નમય છે. પ્યાલો ઓટલે વાંસને છોલીને યુંઠીને બનાવેલા ધાન્ય ભરવા માટેનું સાધન. જે ગોળાકાર અને એક સરખું હોયું હોય છે.

પ્રશ્ન—કયા કારણથી આ ‘વૃત્ત વૈતાલ્ય’ આ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ છે ?

સમાધાન—અહીં વૈતાલ્ય પર્વતની આ પ્રમાણે નિરૂક્તિકાર વ્યુત્પત્તિ કરે છે. ‘પોતાના આવાસ ક્ષેત્રના બે અડધા ભાગ કરે છે માટે વૈતાલ્ય.’

આ ચારે વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વતો પોતાના ક્ષેત્રના—હેમવતાદિ ક્ષેત્રના બરાબર મધ્ય ભાગમાં હોવાથી ક્ષેત્રના બે બે અડધા ભાગ કરે છે. તેથી વૃત્ત વૈતાલ્ય કહેવાય છે. આ ચારે વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વતો ગોળાકાર છે, પણ ભરતક્ષેત્ર—ઐરવતક્ષેત્ર અને વિજયોમાં રહેલા વૈતાલ્ય પર્વતોની જમ પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબા નથી. માટે આ ચાર ક્ષેત્રમાં આવેલા વૈતાલ્ય પર્વતો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વતના નામે ઓળખાય છે.

આ વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત સર્વરત્નમય કહેલા છે. જ્યારે કેટલાક રજતમય કહે છે. તેઓને જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સાથે વિરોધ આવે છે. જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં આ પર્વતોને સર્વરત્નમય કહેલા છે.

જમ્બૂદ્વીપ પ્રજાપિમાં કહ્યું છે કે ‘કહણં મંતે હેમવણ વાસે સદાવહ નામં વદુવેયડ્ઢે પન્નત્તે ? ગોયમા ? રોહિયાણ મહાનઈણ પુરત્થિમેણં રોહિયંસાણ મહાનઈણ પચ્ચત્થિમેણં હેમવણ વાસસ્સ બહુમજ્જદેસમાણં એત્થ ણં સદાવહ નામં વેયડ્ઢવવ્વણં પન્નત્તે એગં જોયણસહસ્સં ઉડ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં અડ્ઢાહ્મજ્જાહં જોયણસયાહં ઉવ્વેહેણં સવ્વત્થસમે પહ્લગસંઠાણસંઠિણં એગં જોયણસહસ્સં આયામવિક્ખંમેણં, તિન્નિ જોયણસહસ્સાહં એગં ચ વાવટ્ઠં જોયણસયં કિંચિ વિસેસહિયં પરિક્સેવેણં સવ્વરયણામણં અચ્છે ।’

‘હે ભગવન્ ! હેમવત ક્ષેત્રમાં શબ્દાપાતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય ઠેવો કહ્યો છે ?

હે ગૌતમ ? રોહિતા મહાનદીની પૂર્વ દિશામાં અને રોહિતાંશા મહા નદીની પશ્ચિમ દિશામાં હેમવંતક્ષેત્રના બહુ મધ્ય ભાગમાં—આ શબ્દાપાતી નામનો વૈતાલ્યપર્વત ૧૦૦૦ યોજન ઉભો—ઉંચાઇવાળો—૨૫૦ યોજન જમીનમાં ઉંડો બધી બાબુદ્ધી એક સરખો ૧૦૦૦ યોજન લાંબો—પહોળો ગોળાકારે, ૩૧૬૨ યોજનથી કંઈક અધિક પરિધિવાળો સર્વસ્તંભય રહેલો છે.’ ૧૭૩

હવે આ પર્વતના નામ ઉંચાઇ અને અધિપતિ દેવતા નામ કહે છે.

સદાવહ વિયડાવહ, ગંધાવહ માલવંત પરિયાયે ।

જોયણસહસ્સમુચ્ચા તાવહયં ચેવ વિચ્છિન્ના ॥૧૭૪॥

ઇગતીસ જોયણ સણ, વાવટ્ટે પરિરણ નાયવ્વા ।

સાઈ અરુણે પડમે, પહાસ દેવા અહિવહં એસિં ॥૧૭૫॥

છાયા—શબ્દાપાતી વિકટાપતી ગંધાપાતી માલ્યવત્ પરિયાતઃ ।

યોજનસહસ્સમુચ્ચા તાવત્કં ચૈવ વિસ્તીર્ણાઃ ॥૧૭૪॥

એકત્રિંશત્ યોજનશતાનિ દ્વાષ્ટિ પરિરેણ જ્ઞાતવ્યાઃ ।

સ્વાતિઃ અરુણઃ પદ્મઃ પ્રભાસઃ દેવાઃ અધિપતયઃ એતેષામ્ ॥૧૭૫॥

અર્થ—શબ્દાપાતી, વિકટાપાતી, ગંધાપાતી અને માલ્યવંત નામના છે. તે પર્વતો એક હજાર યોજન ઉંચા અને તેટલા જ વિસ્તારવાળા છે. તેઓની પરિધિ એકત્રીસ સો બાસઠ યોજનની છે. તેના અધિપતિ સ્વાતી, અરુણ, પદ્મ અને પ્રભાસ નામના દેવો છે.

વિવેચન—હેમવંત, હૈરણ્યવંત, હરિવર્ષ અને રમ્યક્ષેત્રમાં જ ચાર વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત કહ્યા છે તેના નામ આ પ્રમાણે છે.

હૈમવંત ક્ષેત્રમાં શબ્દાપાતી, હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં વિકટાપાતી, હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં ગંધાપાતી અને રમ્યક્ષેત્રમાં માલ્યવંત નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત કહેલો છે. જ્યારે જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં વિકટાપાતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં, ગંધાપાતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત રમ્યક્ષેત્રમાં, માલ્યવંત નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે—

‘કહિણં મંતે ! હરિવાસે વિયડાવર્દનામં વદુવેયડ્ઢે પન્નત્તે ? ગોયમા ! હરિસલિલા મહાનર્દે પચ્ચત્થિમેણં હરિકંતાણ મહાનર્દે પુરત્થિમેણં હરિવાસસ્સ बहुमज्झदेसभागे इत्थ णं विण्डावर्द नामं वदुवेयड्ढे पन्नत्ते ॥ तथा कहिणं मंते ! रम्माए वासे गंधावर्द नामं वदुवेयड्ढे पन्नत्ते ? गौयमा ! नरकंताए पचचत्थिमेणं नारीकंताए पुरत्थिमेणं रम्यवासस्स बहुमज्झदेसभागे गंधावर्द नामं वदुवेयड्ढे पन्नत्ते ॥ तथा कहिणं मंते ! हिरण्णवए वासे मालवंतपरियाए नामं वदुवेयड्ढे पन्नत्ते ? गौयमा ! सुवन्नकूलाए पचत्थिमेणं रुपिकूलाए पुरत्थिमेणं हेरणावासस्स बहुमज्झदेसे एगे मालवंतपरियाए नामं वदुवेयड्ढे पन्नत्ते इति ॥’

હે ભગવન્ ! હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં વિકટાપાતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય ક્યાં કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! હરિસલિલા મહાનદીની પશ્ચિમમાં અને હરિકાંતા મહાનદીની પૂર્વ દિશામાં હરિવર્ષ ક્ષેત્રના બરાબર મધ્ય ભાગમાં આ વિકટાપાતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત કહેલો છે.

હે ભગવન્ ! રમ્યક્ષેત્રમાં ગંધાપાતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત ક્યાં કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! નરકાંતા મહાનદીની પશ્ચિમમાં અને નારીકાંતા મહાનદીની પૂર્વમાં રમ્યક્ષેત્રની બરાબર મધ્ય ભાગમાં ગંધાવતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત કહેલો છે.

હે ભગવન્ ! હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં માલ્યવંત નામનો વૃત્તવૈતાલ્ય ક્યાં કહેલો છે ? હે ગૌતમ ! સુવર્ણકૂલા મહા નદીની પશ્ચિમમાં અને રૂપકૂલા મહા નદીની પૂર્વમાં હિરણ્યવંત ક્ષેત્રના બરાબર મધ્ય ભાગમાં એક માલ્યવંત નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત કહ્યો છે.

(ગાથામાં ‘પરિયાયે’ તથા પાઠમાં ‘પરિયાણ’ શબ્દ ગજદંત માલ્યવંત પર્વતથી વૃત્તવૈતાલ્ય માલ્યવંત જુદો પાડવા માટે મૂક્યો હોય એમ લાગે છે.)

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં આ પ્રમાણે વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતના સ્થાન કહ્યા છે. એટલે બરેબર વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતોમાં કયો વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત કયા ક્ષેત્રમાં રહેલો છે તેનો નિર્ણય કેવલી ભગવંત બાણે.

વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતનું સ્થાન

નામ	ટીકાના આધારે	જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ પ્રમાણે
શબ્દાપાતી	હેમવંત ક્ષેત્રમાં	હેમવંત ક્ષેત્રમાં
વિકટાપાતી	હિરણ્યવંત „	હરિવર્ષ „
ગંધાપાતી	હરિવર્ષ „	રમ્યકું „
માલ્યવંત	રમ્યકું „	હિરણ્યવંત „

વિકટાપાતી, ગંધાપાતી અને માલ્યવંત નામના વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતના સ્થાનમાં મતાંતર છે. વાસ્તવિક આ ત્રણે પર્વતો કયા ક્ષેત્રમાં છે તે જાની ભગવંતો બાણે.

શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત તો હેમવંત ક્ષેત્રમાં છે તેમાં મતાંતર નથી.

આ ચારેય વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતો ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા, ૧૦૦૦ યોજન લાંબા-પહોળા ગોળાકારે છે. જમીનની અંદર ૨૫૦ યોજન છે. આ પર્વતોની પરિધિ ૩૧૬૨ યોજનથી કંઈક અધિક છે.

આ દરેક વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત ઉપર એક એક સુંદર શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે. તે ૬૨૧૧ યોજન ઉંચા, ૩૧૧ યોજન લાંબા-પહોળો સમચોરસ છે. તેમાં તે તે પર્વતના અધિષ્ઠા-યક દેવને યોગ્ય પરિવાર સાથેના સિંહાસનો રહેલા છે.

શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતનો અધિપતિ સ્વાતી નામનો દેવ છે.

વિકટાપાતી „ „ „ અરણ „ „

ગંધાપાતી „ „ „ પદ્મ „ „

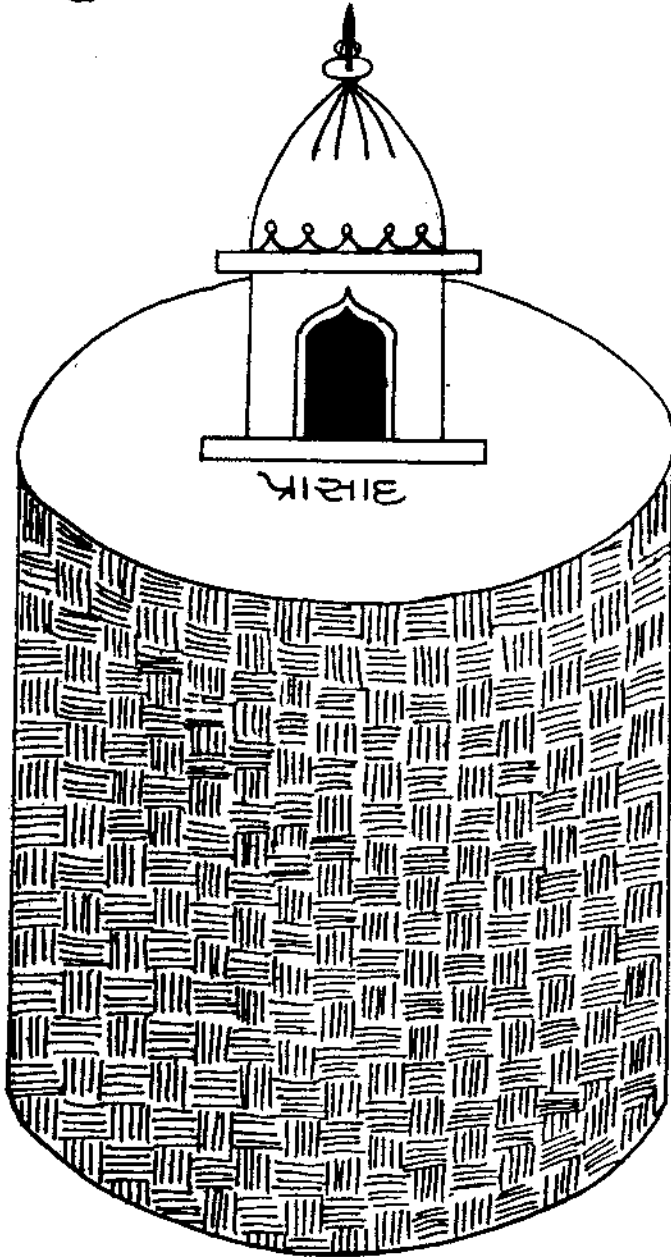
માલ્યવંત „ „ „ પ્રભાસ „ „

આ ચારેય અધિપતિ દેવોનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું હોય છે.

દરેક અધિપતિ દેવને ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો, ચાર અગ્રમહિષી પરિવાર સાથે, ત્રણ પર્ષદા, સાત પ્રકારના લરકરો-સાત અનીકાધિપતિ અને પોતપોતાની રાજધાનીમાં રહેતાં ઘણાં દેવ-દેવીઓનું અધિપતિપણું છે.

શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતનો અધિપતિ સ્વાતી દેવ અને વિકટાપાતી વૃત્ત-વૈતાલ્ય પર્વતનો અધિપતિ અરણદેવની રાજધાતી મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશા તરફ

પૃથ વૈતાઠ્ય પર્વત

૧૦૦૦ યોજન ડિંચાઇ

૧૦૦૦ યોજન વિસ્તાર

તીર્થો અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો ઓળંગ્યા પછી જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં અંદર ૧૨૦૦૦ યોજને યોગ્ય સ્થાને આવેલી છે. જ્યારે ગંધાપાતી વૃત્તગૈતાઢ્ય પર્વતનો અધિપતિ પદ્મદેવ અને માદ્યવંત વૃત્તગૈતાઢ્ય પર્વતનો અધિપતિ પ્રભાસ દેવની રાજધાની મેરૂ પર્વતથી ઉત્તરમાં તીર્થો અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના ભાગમાં આવેલી છે. ૧૭૪-૧૭૫

હવે દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં રહેલી શાશ્વત નગરીના સ્થાન જણાવે છે.

**ચોદસ હિયં સયં જોયણાણ એકારસેવ ચ કલાઓ ।
વેયડ્ઢદાહિણેણં, ગંતું લવણસ્સ ઉત્તરઓ ॥૧૭૬॥
નવ જોયણ વિચ્છિન્ના, બારસ દીહા પુરી અડજ્ઞ ત્તિ ।
જમ્મદ્ધ મરહ મજ્ઞે, એવયદ્ધેગ્ગિ એમેવ ॥૧૭૭॥**

છાયા—ચતુર્દશાધિકં શતં યોજનાનાં એકાદશૈવ ચ કલાઃ ।

વૈતાઢ્યદક્ષિણસ્યાં ગત્વા લવણસ્ય ઉત્તરતઃ ॥૧૭૬॥

નવ યોજન વિસ્તીર્ણા દ્વાદશ દીર્ઘા પુરી અયોધ્યા ઇતિ ।

યામ્યાર્ધભસ્તમધ્યે એરાવતાર્ધેગ્ગિ એમેવ ॥૧૭૭॥

અર્થ—ગૈતાઢ્ય પર્વતથી દક્ષિણમાં અને લવણ સમુદ્રથી ઉત્તરમાં એકસો ચૌદ યોજન અને અગીયાર કલાથી અધિક દક્ષિણ ભરતાર્ધના મધ્ય ભાગમાં નવ યોજન પહોળી, બાર યોજન લાંબી 'અયોધ્યા' એ પ્રમાણે નગરી છે. આ જ પ્રમાણે એરાવતાર્ધમાં પણ અયોધ્યા નગરી છે.

વિવેચન—ગૈતાઢ્ય પર્વતના મધ્ય ભાગથી દક્ષિણ દિશામાં ૧૧૪ યોજન ૧૧ કલા દૂર અને લવણ સમુદ્રના દક્ષિણ દિશાના વિજયંત દ્વારથી ઉત્તર દિશામાં, ૧૧૪ યોજન ૧૧ કલા દૂર દક્ષિણ ભરતાર્ધના બરાબર મધ્ય ભાગે પ્રમાણ અંગુલે પૂર્વ-પશ્ચિમ ૧૨ યોજન લાંબી અને ઉત્તર-દક્ષિણ ૮ યોજન પહોળી અયોધ્યા નગરી આવેલી છે.

આ નગરી ચાલુ અવસર્પિણી કાલમાં શ્રી ઋષભદેવ-પ્રથમ તીર્થંકર અને પ્રથમ રાજ થયા તેમની રાજધાની છે. શ્રી ઋષભદેવ ભગવંતના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે યુગલિક

મનુષ્યોએ કમલપત્રમાં ભરી લાવેલા જળ વડે વિનયપૂર્વક પ્રભુના ચરણ ઉપર અભિષેક કર્યો. તેમના આ વિનયથી રાજ્ય થઇને સૌધર્મેન્દ્રે વિનીત યુગલિકોના રહેવા માટે વૈશ્રમણ-લોકપાલ દેવને આજ્ઞા કરી નગરી કરાવી અને તેનું નામ વિનીતા નગરી રાખ્યું. આ વિનીતા નગરી એ અયોધ્યાપુરીનું બીજું નામ છે.

જે વખતે વૈશ્રમણ દેવે નગરી બનાવી તેજ વખતે દેવીશક્તિથી સોનાનો ટાટ ૧૨૦૦ ધનુષ ઉંચો, ૮૦૦ ધનુષ પહોળો બનાવ્યો. તથા ઈશાન ખૂણામાં નાભિરાજ માટે સાત માળનો સમચોરસ સુવર્ણનો મહેલ બનાવ્યો, પૂર્વ દિશામાં ભરત ચક્રવર્તિ માટેનો ગોળ પ્રાસાદ, અગ્નિ ખૂણામાં બાહુબળી માટે પ્રાસાદ, વચમાં ૯૮ બાઈઓ માટેના પ્રાસાદો પણ બનાવ્યા હતા. નગરીની મધ્ય ભાગમાં શ્રી ઋષભદેવ માટેનો ૨૧ માળનો ભવ્ય પ્રાસાદ બનાવેલ, જેનું નામ ત્રૈલોક્યવિશ્રમ રાખવામાં આવેલ. તેમજ નગરીમાં અનેક સુવર્ણ રત્નાદિમય પ્રાસાદો બનાવેલ, વળી નગરીમાં હજારો શ્રી જિનમંદિરો, માંડલિક રાજ માટેના મહેલો, ક્ષત્રિયાદિ ઉત્તમ વર્ણવાળા માટેના મહેલો વગેરેથી યુક્ત અવર્ણનીય નગરી બનાવી હતી. તે ઉપરાંત નગરની બહાર કાંડ, નાંડ વગેરે વર્ણવાળા માટે એક, બે, ત્રણ માળવાળા અનેક મકાનો, નગરીની ચારે દિશામાં ચાર મોટાં વનો તથા બીજા અનેક નાના-નાના વનો, બગીચા. તે દરેકના મધ્ય ભાગે એક એક જિન મંદિરથી યુક્ત બનાવ્યા. ચાર દિશામાં અષ્ટાપદ આદિ ચાર પર્વતો બનાવ્યા. આ બધી રચના વૈશ્રમણદેવે માત્ર એક અહોરાત્રિમાં કરી હતી.

દરેક અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી કાલમાં ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રના અતિ મધ્ય ભાગમાં મહાનગરીઓ રચાય છે અને કાળક્રમે પુનઃ વિનાશ પામતી બને છે. ઉપર કહેલી અયોધ્યા નગરી આ ભરતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ વર્ણવી છે. તેવી જ અયોધ્યા નગરી ઐરવત ક્ષેત્રમાં પણ વૈશ્રમણ દેવ ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી રચેલી બણવી. નામ વગેરેમાં વિનીતાની જમ યથા સંભવ ફેરફાર પણ હોય તે સમજી લેવું.

દક્ષિણ ભરતાર્ધ ૨૩૮ યોજન ૩ કલા પ્રમાણ છે. ગૈતાઢ્ય પર્વતના મધ્ય ભાગથી દક્ષિણ ભરતાર્ધનો મધ્ય ભાગ ૧૧૪ યોજન ૧૧ કલા અને લવણ સમુદ્રના દક્ષિણ છેડેથી ઉત્તર તરફના ૧૧૪ યોજન ૧૧ કલા ભેગા કરતાં ૨૨૯ યોજન ૩ કલા થાય. તેમાં અયોધ્યા નગરીના ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળાઈના ૯ યોજન ઉમેરતાં ૨૩૮ યોજન ૩ કલા દક્ષિણ ભરતાર્ધ ક્ષેત્રના મળી રહે છે. એટલે દક્ષિણ ભરતાર્ધના મધ્ય ભાગમાં અયોધ્યા નગરી આવેલી છે.

આ જ પ્રમાણે મેરુ પર્વતની અપેક્ષાએ દક્ષિણ ઐરવતાર્ધ ક્ષેત્રમાં પણ વૈતાલ્ય પર્વતના મધ્ય ભાગથી ૧૧૪ યોજન ૧૧ કલા અને લવણ સમુદ્રના છેડાથી ૧૧૪ યોજન ૧૧ કલા ઐરવતાર્ધ ક્ષેત્રના બરાબર મધ્ય ભાગમાં પણ પૂર્વ-પશ્ચિમ ૧૨ યોજન લાંબી અને ઉત્તર-દક્ષિણ ૯ યોજન પહોળી અયોધ્યા નામની નગરી છે.

દરેક દરેક ક્ષેત્રમાં સૂર્યદિશા મુજબ મેરુ પર્વત ઉત્તર દિશામાં જ ગણાય છે. એ અપેક્ષાએ દરેક ક્ષેત્રો મેરુ પર્વતની અપેક્ષાએ દક્ષિણમાં જણવા. ૧૭૬-૧૭૭.

હવે ભરતક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વતનું સ્વરૂપ કહે છે.

પણુવીસદ્મુવિદ્ધો, પન્નાસં જોયણાણિ વિચ્છિન્નો ।

વેયડ્ઢો રયયમઓ, મારહાલિત્તસ્સ મજ્ઞમ્મિ ॥૧૭૮॥

છાયા—પચ્ચવિંશતિઃ ઉદ્ધિદ્ધઃ પચ્ચાશત્ત્વ યોજનાનિ વિસ્તીર્ણઃ ।

વૈતાલ્યઃ રજતમયઃ ભરતક્ષેત્રસ્ય મધ્યે ॥૧૭૮॥

અર્થ—ભરતક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં પચીસ યોજન ઉંચો, પચાસ યોજન વિસ્તારવાળો રજતમય વૈતાલ્ય પર્વત છે.

વિવેચન—ભરતક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં વૈતાલ્ય નામનો પર્વત છે, તે ભરતક્ષેત્રના બે અડધા ભાગ કરે છે.

બે ભાગ કરવાથી વૈતાલ્ય કહેવાય છે, અથવા એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો વૈતાલ્ય નામનો મહર્ષિ કહેવ પર્વતનો અધિપતિ હોવાથી તેના યોગથી આ પર્વત વૈતાલ્ય પર્વત કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે, ‘હે ભગવન્ ! વૈતાલ્ય પર્વત શા કારણથી કહેવાય છે ?

હે ગૌતમ ! વૈતાલ્ય પર્વત ભરતક્ષેત્રના બે ભાગ કરતો રહેલો છે, તે આ પ્રમાણે— એક દક્ષિણ ભરતાર્ધ અને બીજો ઉત્તર ભરતાર્ધ. તથા અહીંયાં એક પદ્યોપમની સ્થિતિવાળો વૈતાલ્ય નામનો મહર્ષિ કહેવ વસે છે, તેથી વૈતાલ્ય પર્વતને વૈતાલ્ય પર્વત કહેવાય છે.

આ વૈતાલ્ય પર્વત રજતમય—ચાંદીનો છે અને ૨૫ યોજન ઉંચો, ૬૧ યોજન જમીનમાં અને ૫૦ યોજન પહોળો વિસ્તારવાળો છે.

વૈતાલ્ય પર્વતની દક્ષિણ બાજુ અને ઉત્તર બાજુ એક એક પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ છે.

પદ્મવર વેદિકા બે ગાઉ ઉંચી, ૫૦૦ ધનુષ પહોળી અને ગૈતાઢ્ય પર્વત જટલી લાંબી છે. જ્યારે વનખંડ બે યોજનમાં કંઈક ન્યૂન અને ગૈતાઢ્ય પર્વત જટલું લાંબું છે. ૧૭૮

હવે ગૈતાઢ્ય પર્વતમાં રહેલી ગુફાનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

**પન્નાસ જોયણાઈ, દીહાઓ અદ્ધ જોયણુચ્ચાઓ ।
 વારસ વિત્થારાઓ, વેયટ્ઢગુહાઓ દો હોંતિ ॥૧૭૯॥
 તિમિસગુહા અવરેણં, પુવ્વેણ નગસ્સ સ્વંડગપવાયા ।
 ચડ જોયણ વિચ્છિન્ના, તદ્ગુણુચ્ચા ય સિં દારા ॥૧૮૦॥**

છાયા—પન્નાસ જોજનાનિ દીર્ઘે અદ્ધયોજનાન્યુચ્ચૈઃ ।

દ્વાદશ વિસ્તીર્ણે ગૈતાઢ્યગુહે દ્વે ભવતઃ ॥૧૭૯॥

તિમિસાગુહા અપરસ્મિન્ પૂર્વેણ(પૂર્વસ્મિન્) નગસ્ય સ્વંડપ્રપાતા ।

ચત્વારિ યોજનાનિ વિસ્તીર્ણાનિ તદ્દ્વિગુણોચ્ચાનિ ચ તયોઃ દ્વારાણિ ॥૧૮૦॥

અર્થ—પન્નાસ યોજન લાંબી, આઠ યોજન ઉંચી, બાર યોજન પહોળી બે ગુફા ગૈતાઢ્ય પર્વતને છે.

પર્વતની પશ્ચિમમાં તિમિસા ગુફા અને પૂર્વમાં ખંડપ્રપાતા છે. તેને ચાર યોજન પહોળા અને તેનાથી ડબલ ઉંચા દરવાજા છે.

વિવેચન—ગૈતાઢ્ય પર્વતને બે ગુફાઓ છે. એક તિમિસા ગુફા અને બીજી ખંડપ્રપાત ગુફા. પર્વતની પશ્ચિમ દિશા તરફ તિમિસા ગુફા છે, જ્યારે પૂર્વ દિશા તરફ ખંડપ્રપાતા નામની ગુફા છે.

આ બન્ને ગુફાઓ દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબી અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળી છે. ૫૦ યોજન લાંબી, ૧૨ યોજન પહોળી અને ૮ યોજન ઉંચી છે.

ગુફાના દક્ષિણ છેડે અને ઉત્તર છેડે વજ્રમય દરવાજાના બન્ને બારણા કાયમ બંધ રહે છે. આથી જ ચંદ્ર-સૂર્યની પ્રભા પ્રવેશી શકતી નથી, માટે ગાઢ અંધકારથી વ્યાપ્ત છે, એટલે સદા અંધકારમય હોય છે. પરંતુ જ્યારે ચક્રવર્તિ ઉત્તર ભરતાર્ધને જીતવાની ઈચ્છાવાળા થાય છે, ત્યારે સેનાપતિ દંડરત્ન વડે બારણાને ઠોકે છે, ત્યારે તે બન્ને દરવાજા અંદરની બાજુ પાછા ખસી જાય છે અર્થાત્ ઉઘડી જાય છે.

તે ગુફાના દ્વાર-દરવાજા ૪ યોજન પહોળા અને ૮ યોજન ઉંચા હોય છે. એક દ્વારને બે બે બારણા ૨-૨ યોજન પહોળા અને ૮-૮ યોજન ઉંચા હોય છે. એક બારણાને પાછળના ભાગમાં ટેકાભૂત ૪ યોજન ટોડલો હોય છે.

ગુફાના બારણા કાયમ બંધ રહે છે. જ્યારે ચક્રવર્તિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ચક્રવર્તિ બારણા ઉઘડાવે છે પછી ઉત્તર ભરતાર્ધક્ષેત્રને જીતવાની ઇચ્છાથી ગુફામાં પ્રવેશ કરવા શ્રેષ્ઠ હસ્તિરત્ન ઉપર બેસે છે અને હાથી ઉપર બેસીને હાથીના જમણા કુંભસ્થલ ઉપર મણિ-રત્ન બાંધે છે, તે મણિ નિરૂપમપ્રભા-અપૂર્વ તેજોમય હોય છે, તેથી ગુફામાં પ્રવેશતાં જ ચારે બાજુ પ્રકાશ ફેલાય છે.

ચક્રવર્તિના મણિરત્નનો પ્રભાવ આ પ્રમાણે છે- જના મસ્તકે આ મણિરત્ન બાંધવામાં આવે તેને કોઈ જાતનું દુઃખ થતું નથી, તેના શરીરમાં કોઈ રોગ ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો મણિના પ્રભાવથી નાશ પામી જાય છે અને બીજે કોઈ રોગ ઉત્પન્ન થતો નથી. તેમજ દેવતાઈ, મનુષ્ય કે તિર્યંચ સંબંધી કોઈ ઉપસર્ગ પણ આવતા નથી, ગુફામાં પ્રવેશેલો પુરૂષ મણિરત્નથી યુક્ત હોય તો કોઈ પણ શસ્ત્રો લાગતા નથી, સર્વ ભયથી રહિત થાય છે.

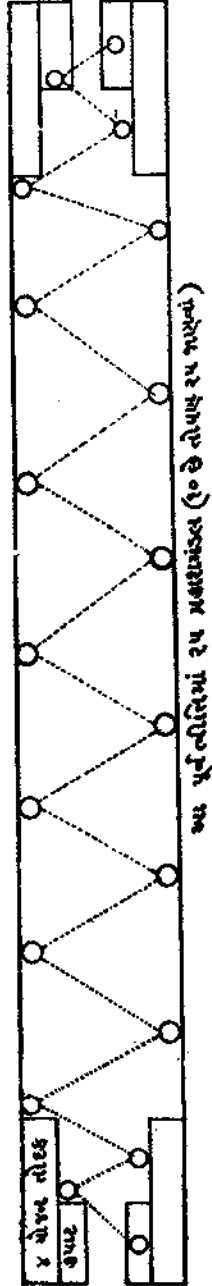
આ કારણથી હાથીને કોઈ પણ જાતનો દેવતાઈ ઉપસર્ગ, ભય અથવા દુઃખ ન થાય અને બધી બાજુ પ્રકાશ થાય તે માટે ચક્રવર્તિ હાથીના મસ્તકે-કુંભસ્થલે મણિરત્ન બાંધે છે.

મણિરત્નથી પ્રકાશિત થયેલા માર્ગે ચક્રવર્તિ ગુફામાં પ્રવેશ કરે છે.

ગુફામાં પ્રવેશ કરતા ચક્રવર્તિ પાછળના સૈન્યાદિકને પ્રકાશ કરવાના કારણથી ગુફાના દક્ષિણ દ્વારના પૂર્વ દિશાના કમાડ ઉપર એક યોજન મૂકીને પહેલું માંડલું આલેખે, ત્યાર બાદ ગોમૂત્રિકાની રીતે ઉતરતા પશ્ચિમ દિશાના કમાડના 'તોટક' ઉપર ત્રીજા યોજનના પ્રારંભે બીજું માંડલું આલેખે, પુનઃ ગોમૂત્રિકા પદ્ધતિએ આગળ વધતા ત્રીજું માંડલું પૂર્વ દિશાના તોટક ઉપર ચોથા યોજનના પ્રારંભમાં કરે. ત્યાર પછી પશ્ચિમ ભીંત ઉપર પાંચમા યોજનના પ્રારંભે ચોથું માંડલું, પછી પૂર્વ દિશાની

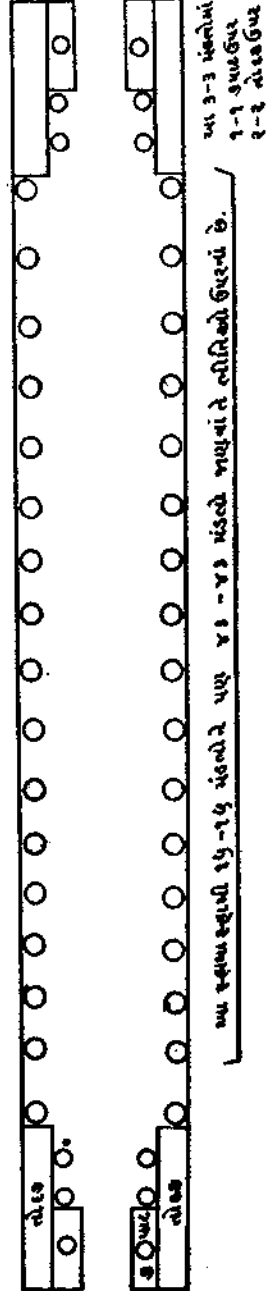
૧. તોટક એટલે-બે યોજન પહોળા કમાડની પાછળ ૪ યોજન લાંબા-પહોળા કમાડને આગળ વધતા અટકાવે એવો ભીંતનો ભાગ જે મૂલ ભીંતથી જુદો પણ લગોલગ લાગેલો હોય છે.

વૈતાલ્ય યુક્તમાં ગોભૂત્રિકાએ ૪૯ મોડલા

[વૈતાલ્ય યુક્તમાં]

॥ સ્ફામા સ્ફામી ૪૯ - ૪૯ પ્રકારમાંડલો ॥

આ ૩-૩ મંત્રોમાં
૧-૧ ચાલકો
૨-૨ તોડકો

આ સ્ફામા સ્ફામી ૪૯ - ૪૯ પ્રકારમાંડલો છે.

ભીંત ઉપર છઠ્ઠા યોજનના પ્રારંભે પાંચમું માંડલું આલેખે. એમ બે બે યોજનના અંતરે પૂર્વની ભીંત ઉપર અને પશ્ચિમની ભીંત ઉપર માંડલા આલેખે—એટલે એક પૂર્વ ભીંત ઉપર પછી ગોમૂત્રિકાએ પશ્ચિમ ભીંત ઉપર આલેખે. પશ્ચિમ તરફ દક્ષિણ તોટક ઉપર એક, ભીંત ઉપર ૨૨ અને એક પશ્ચિમ કપાટ ઉપર. કુલ ૨૪ માંડલા કરે.

પૂર્વ તરફ એક કપાટ ઉપર, એક તોટક ઉપર, ૨૧ ભીંત ઉપર એક તોટક ઉપર અને એક કપાટ ઉપર કુલ ૨૫ માંડલા કરે. બન્ને તરફના થઇને કુલ ૪૯ માંડલા આલેખે.

આ પ્રકાશ મંડળ ઉત્સેધ અંગુલથી ૫૦૦ ધનુષ લાંબા—પહોળા ગોળાકાર છે. તેનો પ્રકાશ પ્રમાણ આંગળના માપથી શુદ્ધાની પહોળાઈ જેટલો લાંબો—૧૨ યોજન છે. શુદ્ધાની ઉંચાઈ પ્રમાણે ઉપર નીચે થઈ ૮ યોજન છે. પોતાની બન્ને બાજુ ૦ા—૦ા યોજન ગણવાથી એક યોજન પાર્શ્વવર્તી છે. અર્થાત્ દરેક માંડલાનો પ્રકાશ પ્રમાણ આંગળથી ત્રીચો ૧૨ યોજન, ઉપર નીચે ૮ યોજન, બે પડખે એક યોજન પ્રકાશ કરે છે. માંડલું સૂર્ય જવું જ લાગે અને પ્રકાશ પણ સૂર્ય સરખો જણવો.

મતાંતર આ પ્રમાણે છે—

પાછળ રહેલ છાવણી વગેરેને માટે શુદ્ધામાં પ્રકાશ રહે તે માટે એક યોજન ગયા પછી કાઢિણી રત્ન વડે પૂર્વ દિશાની ભીંત ઉપર ઉત્સેધ આંગળના માપના ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણ ગોળાકાર માંડલું કરે છે. આલેખેલા આ માંડલામાંથી સૂર્યસમાન પ્રકાશ શુદ્ધામાં ફેલાય છે. ત્યાર બાદ પશ્ચિમ દિશાની ભીંત ઉપર ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણ બીજું માંડલું કરે છે, ત્યાર પછી પૂર્વ દિશાની ભીંત ઉપર પહેલા માંડલાથી એક યોજન દૂર ત્રીજું માંડલું કરે છે, એમ યોજન યોજનના અંતરે પૂર્વ—પશ્ચિમની ભીંત ઉપર સામસામા માંડલા કરતા છેલ્લું માંડલું પૂર્વ દિશાની ભીંત ઉપર કરીને ઉત્તર ભરતાર્ધમાં પ્રવેશે છે. બન્ને ભીંત ઉપર ૪૯—૪૯ કુલ ૯૮ માંડલા કરે છે. તે આ પ્રમાણે— દક્ષિણ દિશાના શુદ્ધાના બારણા ઉપર પૂર્વ દિશામાં એક, દક્ષિણ દિશાના પૂર્વ દિશાના તોટક ઉપર ૨ પૂર્વ દિશાની ભીંત ઉપર યોજને યોજને કુલ ૪૩, ઉત્તર દિશાના બારણાના તોટક ઉપર ૨ અને બારણા ઉપર ૧ આજ પ્રમાણે પશ્ચિમ દિશામાં ૧ બારણા ઉપર, ૨ તોટક ઉપર, ૪૩ ભીંત ઉપર, ૨ તોટક ઉપર અને ૧ બારણા ઉપર માંડલા થાય. કુલ ૪૯+૪૯=૯૮ થાય.

ચક્રવર્તિ ઉત્તર ભરતાર્ધના ત્રણ અંડ સાધીને અંડપ્રપાતા શુદ્ધાના ઉત્તર બાજુનું

દ્વાર ઉધડાવીને અંદર પ્રવેશ કરતાં તમિસ્રા ગુફાની માફક ૪૯ માંડલા કરતા, મતાંતરે ૯૮ દક્ષિણનું દ્વાર ઉધડાવીને દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં આવે છે. ૧૭૯-૧૮૦

આ વાત અંતકાર ગાથામાં કહે છે.

તિમિસ્રગુહ પુરચ્છિમ પચ્છિમેસુ કટકયો જોયણંતરિયા ।

તરણિ સમસંઠિયાઈ, પંચધણુસયાયામવિક્કમ્માનિ ॥૧૮૧॥

જોયણ ઉજ્જોયકરા, રવિમંડલપાડિનિકાસતેયાઈ ।

ઇગુવન્ન મંડલાઈ, આલિહમાણો ઇહં પવિસે ॥૧૮૨॥

છાયા—તમિસ્રાગુહા પૂર્વ-પશ્ચિમયોઃ કટકયોઃ યોજનાન્તરાણિ ।

તરણિસમસંસ્થિતાનિ પંચધનુશ્ચતાયામવિક્કમ્માનિ ॥૧૮૧॥

યોજન-ઉદ્યોતકરાણિ રવિમંડલપ્રતિનિકાશતેજાંસિ ।

एकोनपञ्चाशत् मण्डलानि आलिखन् इह प्रविशति ॥૧૮૨॥

અર્થ—તિમિસ્રા ગુફામાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભીંત ઉપર યોજનના અંતરે પાંચસો ધનુષ લાંબા-પહોળા સૂર્ય સરખા ગોળ આકારવાળા, સૂર્યમંડળ સમાન પ્રકાશવાળા ઓગણપચાસ માંડલા કરતાં ગુફામાં પ્રવેશ કરે છે.

વિવેચન—ચક્રવર્તિ ઉત્તર ભરતાર્ધના ત્રણ ખંડ જીતવા માટે અહીં આ તિમિસ્રા ગુફામાં પ્રવેશ કરે છે. પ્રવેશ કરતાં તિમિસ્રા ગુફાની પૂર્વ દિશા તરફની ભીંત અને પશ્ચિમ દિશા તરફની ભીંત ઉપર પ્રમાણુ અંશુલે એક એક યોજનના અંતરે સૂર્યસમાન આકારવાળા-ગોળાકારે ઉત્સેધ આંગળના માપ પ્રમાણુ ૫૦૦ ધનુષ લાંબા-પહોળા ગોળ, માંડલા કરે છે. જો પ્રકાશ દક્ષિણ-ઉત્તર પ્રમાણુ આંશુલથી એક યોજન, ઉપર-નીચે ૮ યોજન, અને તીર્થા ૧૨ યોજન સુધી વિસ્તરે છે. અર્થાત્ પ્રકાશ પાથરે છે. આ વાત સંપ્રદાયથી જણાય છે.

આ મંડળો કેવાં હોય છે ? તે જણાવતાં કહે છે કે સૂર્યમંડળના જેવા તેજ-વાળા હોય છે. ગુફાની બહાર સૂર્ય જેવો પ્રકાશે છે, તેવો જ પ્રકાશ ચક્રવર્તિએ આલેખેલા મંડળો ગુફાની અંદર પ્રકાશ આપે છે. ગુફાની બહાર દિવસ-રાતનું અંતર હોય છે, જ્યારે ગુફામાં રાત્રિએ અગર દિવસે એકસરખો પ્રકાશ રહે છે. જંબૂદ્વીપ પ્રજાતિમાં ભરત ચક્રવર્તિ સંબંધમાં લખ્યું છે કે ‘ ભાર બાદ ભરત રાત્રિ એક એક યોજનના અંતરે ૫૦૦ ધનુષ લાંબા-પહોળા વિષ્કંભવાળા એક યોજન પ્રકાશ કરવાવાળા ૪૯

માંડલા જ્યાં આવેખે છે ત્યાં જ તુરત જ શુદ્ધામાં ઉઘોત થઇ જાય છે—દિવસ સરખો પ્રકાશ ફેલાય છે.’

ઉપર પ્રમાણે મંડલો આવેખતા ચક્રવર્તિ શુદ્ધામાં પ્રવેશે છે. આ જ પ્રમાણે ઉત્તર ભરતાર્ધના ત્રણ ખંડ જીતીને પાછા વળતાં ખંડપ્રપાતા શુદ્ધામાં પણ મંડલા આવેખતા દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં પાછા આવે છે. ૧૮૧-૧૮૨

હવે શુદ્ધાના અધિપતિ દેવના નામ વગેરે જણાવે છે.

પલિઓવમઠિઈયા, એસિં અહિવઈ મહિડ્ઢાયા ।

કયમાલનટ્ટમાલ ત્તિ, નામયા દોન્નિ દેવાઓ ॥૧૮૩॥

છાયા—પલ્યોપમસ્થિતિકૌ એતયોઃ અધિપતી મહર્દિકૌ ।

કૃતમાલનૃત્યમાલૌ ઇતિ નામકૌ દ્વૌ દેવૌ ॥૧૮૩॥

અર્થ—આ બન્ને શુદ્ધાના અધિપતિ, એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળા કૃતમાલ અને નૃત્યમાલ નામના બે મહર્દિક દેવો છે.

વિવેચન—તમિસ્સા શુદ્ધા અને ખંડપ્રપાતા શુદ્ધા, આ બે શુદ્ધાના અધિપતિ દેવ કૃતમાલ અને નૃત્યમાલ નામના છે. અર્થાત્ તમિસ્સા શુદ્ધાનો અધિપતિ કૃતમાલ નામનો દેવ છે અને ખંડપ્રપાતા શુદ્ધાનો અધિપતિ નૃત્યમાલ નામનો દેવ છે. આ બન્ને દેવ મહર્દિક છે અને એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળા છે. કૃતમાલ દેવનું મહર્દિકપણું તમિસ્સા શુદ્ધા ફૂટ અને પોતાની રાજધાનીનું છે. જ્યારે નૃત્યમાલ દેવનું મહર્દિકપણું ખંડપ્રપાતા શુદ્ધાફૂટ અને પોતાની રાજધાની સંબંધીનું છે. ૧૮૩

આ બે શુદ્ધાની અંદર બે બે નદીઓ છે તે કહે છે.

સત્તરસ જોયણાઈ, ગુહદારાણોમઓઽવિ ગંતૂળં ।

જોયણદુગંતરાઓ, વિઝલાઓ જોયણે તિન્નિ ॥૧૮૪॥

ગુહવિપુલાયામાઓ, ગંગં સિંધું ચતા સમપ્પિંતિ ।

પવ્વયકડગપવૂઢા, ડમગ્ગનિમગ્ગસલિલાઓ ॥૧૮૫॥

છાયા—સપ્તદશ યોજનાનિ ગુહાદારાણામુભયતોઽપિ ગત્વા ।

યોજનદ્વિકાન્તરે વિપુલે યોજનાનિ ત્રિણી ॥૧૮૪॥

गुहाविपुलायामे गंगां सिन्धुं च ते समुपसर्पतः ।

पर्वतकटकप्रवृद्धे उन्मग्ननिमग्नसलिले ॥१८५॥

અર્થ—યુક્ષના દ્વારથી બન્ને બાજુ સત્તર યોજને ત્રણ યોજન પહોળી, બે યોજનના અંતરવાળી યુક્ષની પહોળાઈ જટલી લાંબી, પર્વતની ભીંતમાંથી નીકળતી અને ગંગા અને સિંધુ નદીને મળતી ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદીઓ છે.

વિવેચન—તિમિસ્રા યુક્ષ અને ખંડપ્રપાતા યુક્ષ ૧૨ યોજન પહોળી છે. આ બન્ને યુક્ષને દક્ષિણ તરફ અને ઉત્તર તરફના દ્વાર ૪-૪ યોજન પહોળા છે. એક-એક બારણું બે-બે યોજનનું છે, પણ તેની પાછળ ૪ યોજન લાંબુ કમાડના ટેકાં ૩૫ સ્તૂપ-તોટક છે. આ ચાર યોજન મૂક્યા પછી અંદર ૧૭ યોજન ઉત્તર તરફ જઈએ ત્યાં ઉન્મગ્ના નામની નદી, તે જ પ્રમાણે ઉત્તર તરફના દ્વારથી તોટકના ૪ યોજન મૂક્યા પછી અંદર ૧૭ યોજન દક્ષિણ તરફ આવતા નિમગ્ના નામની નદી છે.

આ બન્ને નદીઓ વચ્ચેનું અંતર બે યોજનનું છે, એટલે ઉન્મગ્ના નદી પછી બે યોજને નિમગ્ના નદી છે.

આ બન્ને નદીઓ ૩-૩ યોજન પહોળી છે, અને યુક્ષની પહોળાઈ જટલી ૧૨ યોજન લાંબી છે તે પર્વતની પૂર્વ દિશાની ભીંતમાંથી નીકળીને પશ્ચિમ દિશાની ભીંતને ભેદીને-વૈતાલ્ય પર્વતને અંદર ભેદીને ઉત્તરથી દક્ષિણ તરફ વહેતી સિંધુ નદીને મળે છે, જ્યારે ખંડપ્રપાતા યુક્ષની અંદરની બન્ને નદીઓ તે જ પ્રમાણે એટલે પશ્ચિમ ભીંતમાંથી નીકળી પૂર્વની ભીંતને ભેદીને ગંગા નદીને મળે છે.

એટલે તિમિસ્રા યુક્ષના ખૂલેલા બારણાના પાછળના ટેકાના ભાગના ૪ યોજન પછી ૧૭ યોજને કુલ યુક્ષની શરૂઆતથી ૨૧ યોજને પહેલી ઉન્મગ્ના નામની નદી ૩ યોજન દક્ષિણ-ઉત્તર પહોળી, યુક્ષની પહોળાઈ પ્રમાણે ૧૨ યોજન લાંબી પૂર્વ દિશાની ભીંતમાંથી નીકળીને પશ્ચિમ દિશાની ભીંતને ભેદીને પર્વતમાં વહેતી સિંધુ મહાનદીને મળે છે.

આ નદી ઉપર ચક્રવર્તિ વાર્ધકી રત્ન પાસે પુલ બનાવીને આગળ વધતા બે યોજન ગયા પછી નિમગ્ના નામની બીજી નદી પણ ૩ યોજન પહોળી, ૧૨ યોજન લાંબી, પૂર્વ ભીંતમાંથી નીકળીને પશ્ચિમ ભીંતને ભેદીને અંદર સિંધુ મહાનદીને મળે છે. તેના ઉપર પણ ચક્રવર્તિ વાર્ધકીરત્ન પાસે પુલ બનાવવાની સૈન્ય સહિત આગળ વધતા ૨૧ યોજને ઉત્તર તરફના દ્વારને ઉઘડાવીને ઉત્તર ભરતાર્ધમાં પ્રવેશે કરે છે

અને ઉત્તર ભરતાર્ધના ત્રણ ખંડ ઉપર વિજય મેળવીને ખંડપ્રપાતા ગુફાના ઉત્તર તરફના દ્વારને ઉઘડાવીને અંદર પ્રવેશ કરતાં ગુફાના પૂર્વ-પશ્ચિમ ભીંત ઉપર તિમિસ્ટા ગુફાની માફક કાષ્ઠીણીરત્ન વડે માંડલા કરતાં આગળ વધે છે.

આ ગુફામાં પણ ૨૧ યોજને નિમજ્ઞા નામની નદી ૩ યોજન પહોળી, ૧૨ યોજન લાંબી પર્વતની પશ્ચિમ ભીંતમાંથી નીકળીને પૂર્વ ભીંતને ભેદીને અંદર વહેતી ગંગા મહાનદીને મળે છે. આના ઉપર પણ વાર્ધિઙ્ગીરત્ન પાસે પુલ બનાવરાવી આગળ વધતા બે યોજને બીજી ઉન્મજ્ઞા નદી ૩ યોજન પહોળી, ૧૨ યોજન લાંબી પશ્ચિમ ભીંતમાંથી નીકળી પૂર્વ ભીંતને ભેદીને અંદર વહેતી ગંગા મહાનદીને મળે છે. તેના ઉપર પણ વાર્ધિઙ્ગીરત્ન પાસે પુલ બનાવરાવી, સૈન્ય સહિત આગળ વધતા ૨૧ યોજને ખંડપ્રપાતા ગુફાનું દક્ષિણ દ્વાર આવે છે. તે ઉઘડાવીને ચક્રવર્તિ દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં આવી જાય છે.

ગુફાની ૫૦ યોજન લંબાઈનો મેળ આ પ્રમાણે—

૪ યોજન બારણાનો ટેકાનો તોટક

૧૭ „ સપાટ ભૂમિ

૩ „ પહેલી નદી

૨ „ અંતર

૩ „ બીજી નદી

૧૭ „ સપાટ ભૂમિ

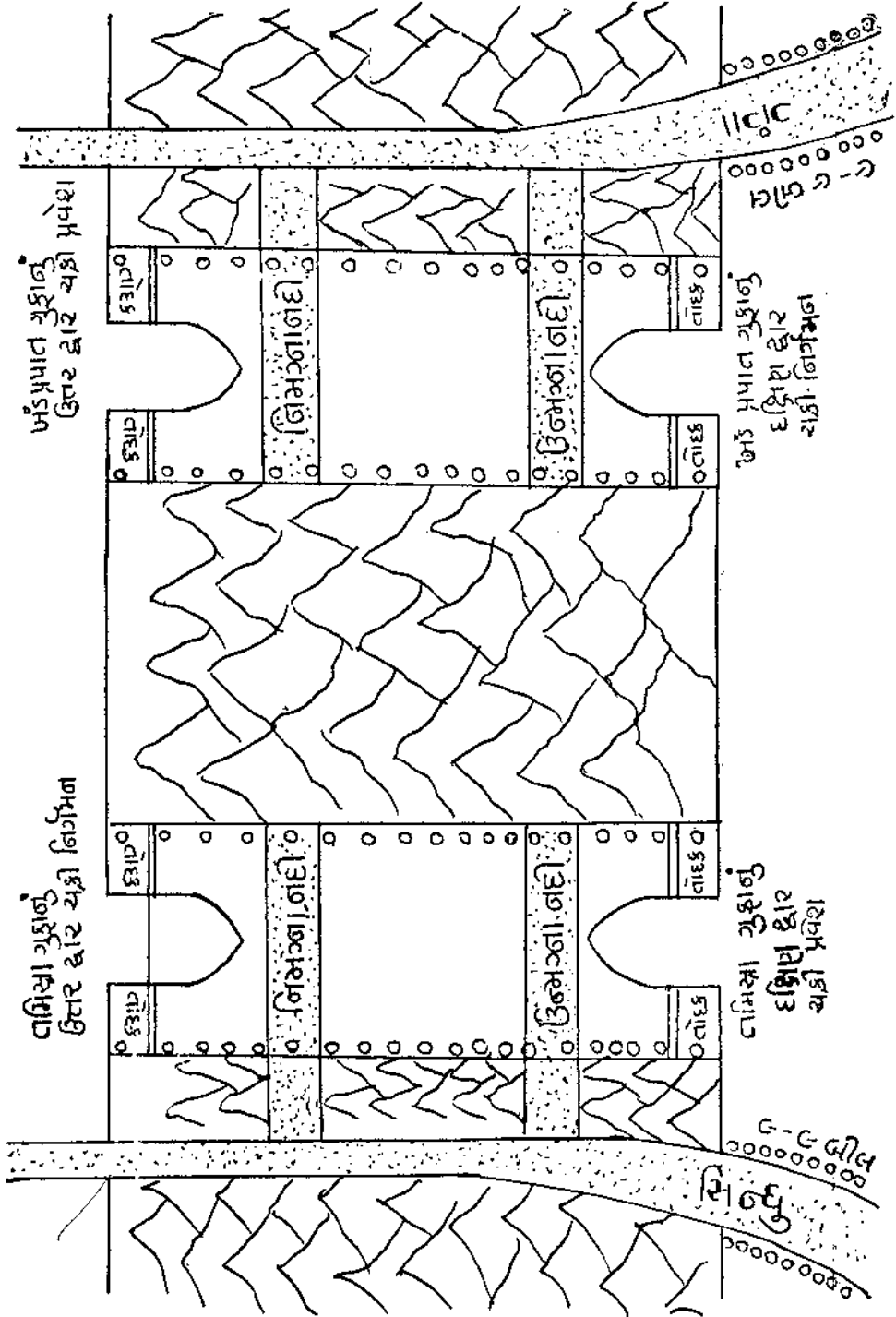
૪ „ બારણાનો ટેકાનો તોટક

૫૦ યોજન ગુફાની કુલ લંબાઈ

આ પ્રમાણે ઐરવત ક્ષેત્રના વૈતાલ્ય પર્વતની બન્ને ગુફામાં પણ બે બે કુલ ૪ નદીઓ જાણવી. ફરક માત્ર એટલો કે ક્ષેત્ર દિશાને અનુસારે પૂર્વ દિશાએ તમિસ્ટા ગુફા અને પશ્ચિમ દિશાએ ખંડપ્રપાતા ગુફા છે. તમિસ્ટા ગુફામાં બન્ને નદીઓ પશ્ચિમ ભીંતમાંથી નીકળી પૂર્વ ભીંત ભેદીને રક્તવતી મહાનદીને મળે છે અને ખંડપ્રપાતા ગુફાની બન્ને નદીઓ પૂર્વ ભીંતમાંથી નીકળી પશ્ચિમ ભીંતને ભેદીને રક્તા નહાનદીને મળે છે.

આ પ્રમાણે ૩૨ વિજયોના ૩૨ વૈતાલ્યોમાં મેરૂ પર્વતથી દક્ષિણ તરફની વિજયોના વૈતાલ્ય ગુફાનું સ્વરૂપ ભરત ક્ષેત્રના વૈતાલ્યની ગુફાની નદીઓ સમાન અને

ગીતાહય પર્વતની બે ગુફા

ચિત્રમાં બે નદી બાજુમાં છે, પણ તે વચમાં બાજુની

મેરૂ પર્વતથી ઉત્તર તરફની વિજયોના વૈતાલ્ય શુદ્ધાનું સ્વરૂપ ઐરવત ક્ષેત્રના વૈતાલ્યની શુદ્ધાની સમાન સમજવું. પરંતુ સંગમ નદીઓમાં ભિન્નતા છે, તે યથા સંભવ સમજી લેવું.

પ્રશ્ન—એક ઉન્મશા અને બીજી નિમશા નામ કયા કારણથી છે ?

ઉત્તર—ઉન્મશા નામની નદીના પાણીમાં જે કાંઈ તૃણ, કાષ્ટ કે મનુષ્યાદિ પડે તો તે વધુ પાણીથી અથડાઈ અથડાઈને નદીની બહાર જમીન ઉપર આવી જાય છે, તેથી ઉન્મશા નામ કહેવાય છે; જ્યારે નિમશા નદીના પાણીમાં જે કાંઈ તૃણખટું, લાકડું કે મનુષ્યાદિ પડે તો તે પાણીમાં તરતું નથી તેમજ બહાર પણ આવતું નથી પણ તળીયે ડૂબી જાય છે. માટે નિમશા કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે—સે કેળદેવેણ મંતે ! एवं वुच्चइ उमग्गजलानिमग्गजलाओ ? गोयमा । उमग्गजलाए महानदीए तणं वा कट्ठं वा सक्करं वा आसं वा हत्थि वा गोणं वा मणुस्सं वा पखिप्पइ, तेणं उमग्गजला महानई तिखुत्तो आहुणिय आहुणिय एगंते थलम्मि एहेइ । जं निमग्गजलाए महानदीए तणं वा कट्ठं वा जाव मणुस्सं वा पखिप्पइ, तं णं निमग्गजला महानई तिखुत्तो आहुणिय आहुणिय अंतो जलम्मि निमज्जेइ, से एणद्वेणं गोयमा ! वुच्चइ उमग्गजला निमग्गजला महानईउ चि ।’

હે ભગવંત ! ઉન્મશજલા નિમશજલા મહાનદી શા કારણથી કહેવાય છે ?

હે ગૌતમ ! ઉન્મશા મહાનદીમાં તૃણ, કાષ્ટ, કાંકરા, અશ્વ, હાથી, વૃષભ, મનુષ્ય વગેરે જે કાંઈ નાંખવામાં આવે—જે વસ્તુ તેમાં પડે તેને ઉન્મશજલા મહાનદી પાણીમાં તૃણ વાર અથડાઈ અથડાઈને એક બાજુ જમીન ઉપર લાવી દે છે, જે નિમશજલા મહાનદીમાં તૃણ, કાષ્ટ યાવત્ મનુષ્ય જે કાંઈ નાંખવામાં આવે—પડે તેને નિમશજલા મહાનદી તૃણ વાર અથડાઈ અથડાઈને પાણીમાં ડુબાડી દે છે. આ કારણથી હે ગૌતમ ! ઉન્મશજલા અને નિમશજલા મહાનદી કહેવાય છે.

અર્થાત્ ઉન્મશજલા મહાનદીના પાણીનો જ એવો સ્વભાવ છે કે, તેમાં કોઈ પણ વસ્તુ ડૂબતી નથી પણ તેમાં પડેલી વસ્તુ ક્ષીનારા ઉપર આવી જાય છે, જ્યારે નિમશજલા મહાનદીના પાણીનોજ એવો સ્વભાવ છે કે કોઈ પણ વસ્તુ પડે તે ડુબી જાય છે.

તમિસા શુદ્ધાના તથા ખંડપ્રપાત શુદ્ધાના દ્વાર અને પ્રકાશ માંડલાંને પ્રકાશ જ્યાં સુધી ચક્રવર્તિ ચક્રવર્તિપણાનો ભોગવટો કરતાં હોય ત્યાં સુધી રહે છે, ત્યારબાદ

અધિપતિ દેવ ગુફાના દ્વાર બંધ કરી દે છે અને અંદરનો પ્રકાશ તથા નદી ઉપરના પુલ ધીમે ધીમે નાશ પામી જાય છે.

ચક્રવર્તિ દીક્ષા ગ્રહણ કરે કે મૃત્યુ પામે તે જ વખતે ગુફામાં અધિકાર વ્યાપી જાય અને દરવાજા બંધ થઈ જાય છે અને તે જ્યાં સુધી બીજા ચક્રવર્તિ ન થાય ત્યાં સુધી બંધ રહે છે. જ્યારે બીજા ચક્રવર્તિ થાય ત્યારે પૂર્વવત દ્વાર ઉઘડાવે અને માંડલા કરે.

કેટલાક આચાર્ય એમ કહે છે કે ‘જ્યાં સુધી ચક્રવર્તિ જીવે ત્યાં સુધી ગુફાના દ્વાર ઉઘાડા રહે.’ અહીંયા બે ચક્રવર્તિ જીવે ત્યાં સુધી દ્વાર ઉઘાડા રહે એ મતે ચક્રવર્તિએ દીક્ષા લીધા બાદ પણ ગુફાના દ્વાર ઉઘાડા રહે એમ માનવું જોઈએ. બીજા મતે ચક્રવર્તિ દીક્ષા લે એટલે દ્વાર બંધ થઈ જવા જોઈએ એમ માનવું પડે. માટે બે મતમાં સાચી પરિસ્થિતિ કેવલીગમ્ય-બહુશ્રુતગમ્ય.

ખંડપ્રપાતા ગુફાના દક્ષિણ તરફના દરવાજાથી દક્ષિણ દિશામાં ગંગાનદીના પશ્ચિમ કાંઠેથી ચક્રવર્તિને નવ નિધાન પ્રાપ્ત થાય છે. અને ચક્રવર્તિની સાથે તેમની રાજધાની સુધી આવીને રાજધાનીની બહાર ચક્રવર્તિની હયાતી સુધી રહે છે. પછી નિધાન સ્વસ્થાને ચાલ્યા જાય છે. આ નિધિઓ શાશ્વતા છે. તથા ચક્રવર્તિની સાથે સાથે નિરંતર જમીનમાં રહેતા હોય છે. ૧૮૪-૧૮૫

વૈતાલ્ય પર્વતનું જમીન ઉપરનું વર્ણન કર્યું. હવે શ્રેણી ઉપરનું વર્ણન કહે છે.

દો દાહિણોત્તરાઓ, સેઢીઓ જોયણે દસુપ્પહઓ ।

દસ જોયણ પિહુલાઓ, ગિરિવરસમદીર્ઘભાગાઓ ॥૧૮૬॥

છાયા—દ્વે દક્ષિણોત્તરે શ્રેણી યોજનાનિ દશ—ઉત્પત્ય ।

દશ યોજન પૃથુલે ગિરિવરસમદીર્ઘભાગે ॥૧૮૬॥

અર્થ—દશ યોજન ઉપર દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફ બે શ્રેણી દશ યોજન પહોળી અને પર્વત જટલી લાંબી છે.

વિવેચન—વૈતાલ્ય પર્વતના સમાન ભૂભાગથી-જમીનથી દક્ષિણ તરફ અને ઉત્તર તરફ ૧૦ યોજન ઉપર જતાં દક્ષિણ તરફ એક અને ઉત્તર તરફ એક, એમ બે વિઘાધરને યોગ્ય શ્રેણી છે. તે બન્ને શ્રેણી પહોળાઈમાં ૧૦ યોજન અને લંબાઈમાં વૈતાલ્ય પર્વત જટલી લાંબી છે.

વૈતાલ્ય પર્વતની પહેળાઈ ભોંયતળીયે ૫૦ યોજનની છે. બન્ને તરફ ૧૦ યોજનની ઉંચાઈએ બંને તરફ ૧૦-૧૦ યોજનની વિદ્યાધરને યોગ્ય એ શ્રેણીના ૨૦ યોજન બાદ કરતાં ત્યાં આગળ વૈતાલ્ય પર્વતની પહેળાઈ ૩૦ યોજનની છે.

વૈતાલ્ય પર્વત ભૂમિભાગથી ૧૦ યોજન ઉંચાઈ સુધી એક સરખો ૫૦ યોજન પહેળો છે, પછી બંને બાજુ ૧૦-૧૦ યોજનનો એક સરખો સપાટ ભાગ આવે તે સપાટ ભાગને શ્રેણી અથવા મેખલા કહેવામાં આવે છે.

બંને શ્રેણી ઉપર વૈતાલ્ય પર્વતની લાંબાઈ જટલી લાંબી પદ્મવર વેદિકા અને પર્વતના લાંબાઈ જટલો લાંબો વનખંડ આવેલો છે. વળી શ્રેણી ઉપરની સરખી ભૂમિ વિવિધ પ્રકારના ભેદવાળા પાંચ પ્રકારના મણિઓથી સુશોભિત અને પ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ, રસ સ્પર્શવાળા તૃણથી રળીયામણી છે. ૧૮૬

વિજ્ઞાહરનગરાઈ, પન્નાસંદક્ષિણા સેઠીં.

જળવયપરિણદ્વાઈ, સઢિં પુણ ઉત્તરરિહ્ણા ॥૧૮૭॥

છાયા—વિદ્યાધરનગરાણિ પચ્ચાશત્ દક્ષિણસ્યાં શ્રેણી ।

जनपदपरिणद्धानि षष्टिः पुनः उत्तरस्याम् ॥१८७॥

અર્થ—દક્ષિણ શ્રેણીમાં પચાસ અને ઉત્તર શ્રેણીમાં સાઠે મોટા દેશોથી વ્યાપ્ત રાજધાનીરૂપે વિદ્યાધરનાં નગરો છે.

વિવેચન—વૈતાલ્ય પર્વતની પહેલી શ્રેણીમાં વિદ્યાધરોની વસતિ છે. દક્ષિણ તરફની શ્રેણી જંબૂદ્વીપના ગોળાકાના કારણે ટુંકી હોવાથી વિદ્યાધરોના મહાનગરોથી વ્યાપ્ત ૫૦ નગરો છે. અને ઉત્તર ભરતાર્ધ તરફની શ્રેણી લાંબાઈમાં વધુ હોવાથી ઉત્તર તરફ વિદ્યાધરના ૬૦ નગરો આવેલા છે. નગર એટલે માત્ર એકલું શહેર નહિ પણ મહાન દેશ અને અનેક ગ્રામ સહિત રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર એવા મુખ્ય ૬૦ નગરો છે.

દક્ષિણ શ્રેણીમાં ગગનવલ્લભ આદિ ૫૦ નગરો છે અને ઉત્તર શ્રેણીમાં રથનુપુર ચક્રવાલ આદિ ૬૦ નગરો છે. આ ગામ, નગર, દેશ લાંબી પંક્તિમાં રહેલા હોવાથી, આ વિદ્યાધર શ્રેણી કહેવાય છે. આ બધા નગરો વગેરેમાં વિદ્યાધર મનુષ્યો રહે છે. ૧૮૭

વિજ્ઞાહરસેઢીઓ, ઉદ્દઢં ગંતૂળ જોયળે દસઓ ।
 દસજોયળપિહુલાઓ, સેઢીઓ સક્રાયસ્સ ॥૧૮૮॥
 સોમજમકાઢયાળં, દેવાળં વરુળકાઢયાળં ચ ।
 વેસમળકાઢયાળં, દેવાળં આમિઓગાળં ॥૧૮૯॥

છાયા—વિઢાધરશ્રેળેઃ ડુર્ધ્વં ગત્વા યોજનાનિ (દશતઃ) દશ તુ ।

દશ યોજનપૃથુલે શ્રેળી શક્રરાજસ્ય ॥૧૮૮॥

સોમયમકાયિકાનાં દેવાનાં વરુળકાયિકાનાં ચ ।

વૈશ્રમળકાયિકાનાં દેવાનાં આમિયોગિકાનામ્ ॥૧૮૯॥

અર્થ—વિઢાધર શ્રેણીથી દશ યોજન ઉંચે જતાં, દશ યોજન પહોળી સૌધ-
 મેન્દ્રના સોમ યમ નિકાયના, વરુળ નિકાયના અને વૈશ્રમળ નિકાયના આલિયોગિક
 દેવાની યે શ્રેણી છે.

વિવેચન—વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર દક્ષિણ દિશામાં રહેલી અને ઉત્તર દિશામાં રહેલી
 વિઢાધર શ્રેણીથી બન્ને બાજુ ૧૦-૧૦ યોજન ઉપર જઈએ ત્યાં શક્રરાજ-જે સુધર્મ
 દેવલોકના અધિપતિ દેવરાજ-ઈન્દ્ર તેમના સંબંધી સોમ-યમ-વરુળ-વૈશ્રમળ નામના
 જ ચાર લોકપાલ દેવો છે, તે નિકાયના-તેમના આલિયોગિક-સેવક દેવાને યોગ્ય
 દક્ષિણ તરફ અને ઉત્તર તરફ એક એક એમ યે શ્રેણી છે.

આ બન્ને શ્રેણી પૂર્વ-પશ્ચિમ વૈતાઢ્ય પર્વત જટલી લાંબી અને દક્ષિણ-ઉત્તર
 ૧૦-૧૦ યોજન પહોળી છે.

બન્ને બાજુની શ્રેણીમાં વૈતાઢ્ય પર્વત જટલી લાંબી યે-યે પદ્મવર વેદિકા અને
 યે-યે વનખંડ રહેલા છે. બન્ને શ્રેણીમાં સોમ-યમ-વરુળ અને વૈશ્રમળ નિકાયના
 સેવક દેવો માટે ઘણાં ભવનો રહેલાં છે. તે ભવનો બહારથી જોળ, અંદરના ભાગમાં
 સમચોરસ, વિવિધ પ્રકારના મણિમય સેંકડો થાંભલાઓથી યુક્ત છે. તેમાં એક પદ્મ-
 પમના આયુધવાળા સોમ-યમ-વરુળ-વૈશ્રમળ નિકાયના મહર્દિક દેવો વસે છે.

મેરૂ પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં રહેલા ૧૭ વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપરની યે યે શ્રેણી
 સૌધમેન્દ્રના લોકપાલના સેવક દેવાને યોગ્ય છે, જ્યારે મેરૂ પર્વતથી ઉત્તર દિશામાં
 રહેલા ૧૭ વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપરની યે યે શ્રેણી ઈશાન ઈન્દ્રના લોકપાલના સેવક
 દેવાને યોગ્ય છે. અર્થાત્ સેવક દેવાના ભવનોની પંક્તિ છે.

શેષ દેવોની માફક આ દેવોની રાજધાનીઓ કહી નથી. કેમકે પોતે અધિપતિ દેવો નથી. તેમજ વળી આ સેવક દેવો વૈમાનિક નિકાયના નથી, પણ વ્યંતર નિકાયના છે. એમ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિની ટીકામાં કહેલ છે. ‘આભિયોગ્યાઃ-શકલોકપાલપ્રેષ્ય-કર્મકારિણો વ્યંતરવિશેષાસ્તેષામાવાસભૂતે શ્રેણ્યૌ આભિયોગ્ય શ્રેણ્યૌ પ્રજ્ઞસે ।’ આભિયોગ્ય એટલે ઈન્દ્રના લોકપાલ દેવોનું સેવકપણું કરનારા વ્યંતર વિશેષ દેવો, તેમને રહેવા માટેની બે શ્રેણી આભિયોગ્ય બે શ્રેણી કહેવાય છે. ૧૮૮-૧૮૯

પંચેવ જોયણાઈ, ઉડ્ડં ગંતૂળ હોઈ ઉવરિતલં ।

દસજોયણવિચ્છિન્નં, મણિરયણવિભૂસિયં રમ્મં ॥૧૯૦॥

છાયા—પંચૈવ યોજનાનિ ઊર્ધ્વં ગત્વા ભવતિ ઉપરિતલમ્ ।

દશ યોજનવિસ્તીર્ણં મણિરત્નવિભૂષિતં રમ્યમ્ ॥૧૯૦॥

અર્થ—પાંચ યોજન ઉપર જતાં મણિરત્નોથી શોભતું મનોહર દશ યોજન વિસ્તારવાળું ઉપરિતલ છે.

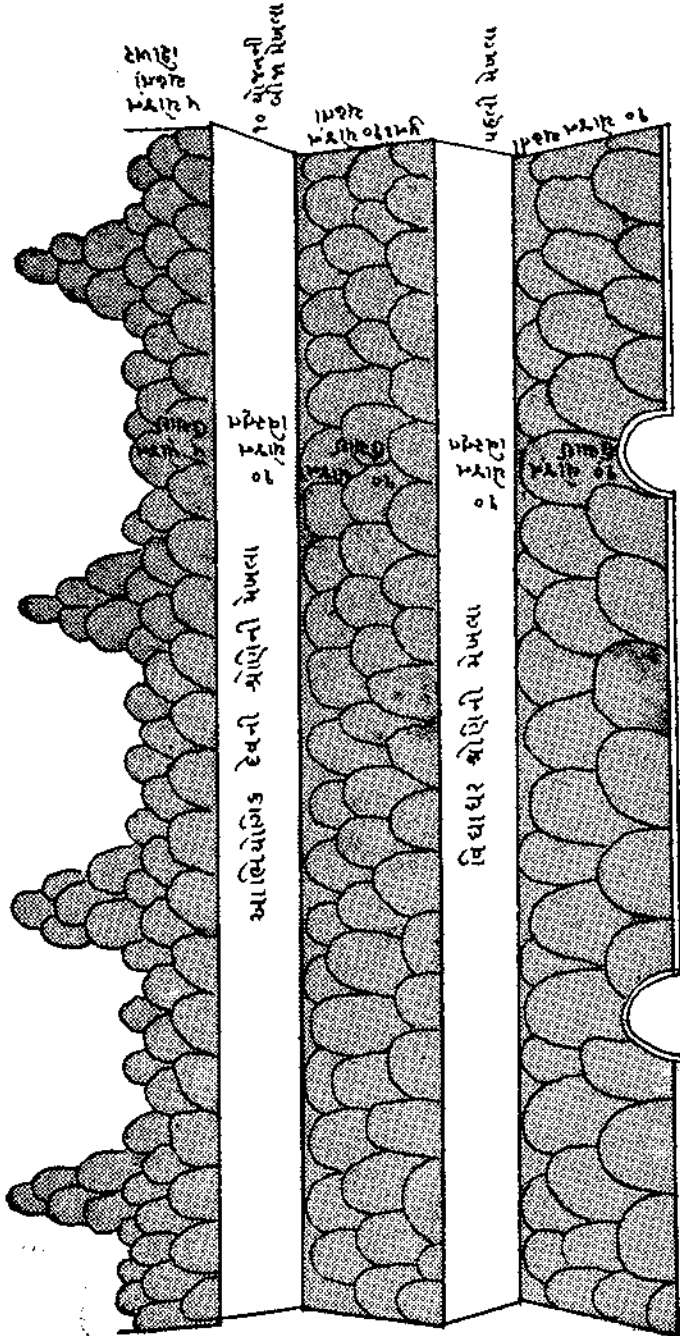
વિવેચન—ખન્ને બાબુની આભિયોગિક દેવોની શ્રેણીથી પાંચ યોજન ઉપર જતાં વૈતાલ્ય પર્વતનો ઉપરનો ભાગ આવે છે. તે ઉપરનો ૧૦ યોજન પહોળો ભાગ વિવિધ પ્રકારના પદ્મરાગાદિ મણિઓ, વિવિધ પ્રકારના વૈડુર્યાદિ રત્નોથી સુશોભિત હોવાથી અત્યંત મનોહર છે. તેના મધ્ય ભાગમાં ૫૦૦ ધનુષ પહોળી લંબચોરસ પદ્મવર વેદિકા છે. વેદિકાની બંને બાબુ પર્વતના છેડા સુધી કંઈક ન્યૂન બે યોજનની પહોળાઇવાળા વનખંડ આવેલા છે.

વનખંડમાં સ્થાને સ્થાને ઘણી વાવડીઓ, ઘણા ક્રીડા પર્વતો, ઘણાં કેળધરો, ઘણા યુથિકાદિ મંડપો છે. જ્યાં ઘણા વાણવ્યંતર દેવ-દેવીઓ ઈચ્છા મુજબ સુખપૂર્વક આનંદ-પ્રમોદ કરે છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિની ટીકામાં જગતી ઉપરની વેદિકા જવી ચારે દિશિ-વિદિશિ-માં ફરતી એકજ વેદિકા પર્વતના કીનારે કીનારે કંઈક ન્યૂન બે યોજન અંદરના ભાગમાં ખસતી છે. અને વન વેદિકાની બાહ્ય ભાગે એટલે કિનારાના પર્યાંત ભાગે કિનારા સુધી રહેલી છે.

જગતીની વેદિકા વલયાકારે છે. જ્યારે આ વૈતાલ્ય પર્વત ઉપરની વેદિકા લંબચોરસ આકારે છે, ત્રણી વૈતાલ્ય પર્વતને ભૂમિગત વેદિકા દક્ષિણ અને ઉત્તર

વૈતાલ્ય પર્વતની મેખલાનો દેખાવ

દક્ષિણ તરફની બે મેખલા બચી જ ઉત્તર તરફની બે મેખલા છે.

વિભાગરૂપ બે વેદિકા છે, જ્યારે ઉપરની વેદિકા પૂર્વ-દક્ષિણ-પશ્ચિમ-ઉત્તર એમ ચારે દિશામાં છે માટે લંબચોરસ આકાર બને છે. ૧૯૦

एस गमो सेसाण वि, वेयडढगिरीण नवरुदीयाणं । ईसाणलोगपालाण, होंति अभिआंगसेढीओ ॥१९१॥

છાયા—एषः गमः शेषाणामपि वैताढ्यगिरीणां नवरुदीच्येषु ।

ईशानलोकपालानां भवन्ति अभियोगश्रेणयः ॥१९१॥

અર્થ—આક્રીના વૈતાઢ્ય પર્વતોનું સ્વરૂપ પણ આ પ્રમાણે છે, પરંતુ ઉત્તર દિશામાં ઈશાન દેવલોકના લોકપાલના અભિયોગ દેવની શ્રેણી છે.

વિવેચન—ભરત ક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય પર્વતનું જવું સ્વરૂપ-પહોળાઈ, ડંચાઈ, મેખલા, નગરો, ગુફા, વેદિકા, વન વગેરે છે, તેના જ પ્રકારના-તેના જવા જ ઐરવત ક્ષેત્રનો વૈતાઢ્ય પર્વત, મહાત્રિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલી ૩૨ વિજયોના ૩૨ વૈતાઢ્ય પર્વતો પણ ૨૫ યોજન ડંચા, ૫૦ યોજન પહોળા, ભરત ક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય પર્વત સમાન વર્ણવાળા-રૂપાના છે. ક્રમ માત્ર એટલો જ છે કે શીતા નદી અને શીતાદા નદીની ઉત્તરદિશા તરફ રહેલી વિજયના વૈતાઢ્ય પર્વતો અને ઐરવત ક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય પર્વતોની અભિયોગ શ્રેણી-ઈશાન દેવલોકના ઇન્દ્ર-ઇશાનેન્દ્રના લોકપાલ સોમ-યમ-વરુણ-વૈશ્રમણ દેવોના સેવક દેવોની શ્રેણી છે. જ્યારે શીતા નદી અને શીતાદા નદીની દક્ષિણ દિશા તરફ રહેલી વિજયોના વૈતાઢ્ય પર્વતો ઉપરની અભિયોગ શ્રેણી સુધર્મેન્દ્રના લોકપાલ સોમ-યમ-વરુણ-વૈશ્રમણ દેવોના સેવક દેવોની શ્રેણી છે.

૩૨ વિજયોના વૈતાઢ્ય પર્વતો પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબા છે, તેમાં ૮ વિજયોના વૈતાઢ્ય પર્વતોના છેડા વન અને વક્ષસ્કારને સ્પર્શેલા છે, તથા ૨૪ વૈતાઢ્ય પર્વતોના છેડા વક્ષસ્કાર અને અંતર્નદીને સ્પર્શેલા છે. ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય પર્વતની જમ સમુદ્રને સ્પર્શેલા નથી.

આજ વાત લઘુક્ષેત્ર સમાસમાં ૩૨ વૈતાઢ્યો માટે ‘વિજયંતા’ વિશેષણ કહેલ છે તેનો અર્થ પોતપોતાની વિજયના અંત સુધી-છેડા સુધી વૈતાઢ્યો છે પરંતુ ભરત-ઐરવતના વૈતાઢ્યની જમ સમુદ્રને સ્પર્શતા નથી. ૧૯૧

હવે વિજયમાં રહેલા વૈતાઢ્યમાં વિશેષતા કહે છે.

જીવાધણુપટ્ટવાહા-રહિયા ય હવંતિ વિજયવૈતાઢ્યા । પણપન્નં પણપન્નં, વિજ્ઞાહરસેઢીનગરાઈ ॥૧૯૨॥

છાયા—જીવાધનુઃપૃષ્ઠવાહારહિતાશ્ચ ભવન્તિ વિજયવૈતાઢ્યાઃ

પશ્ચપશ્ચાશત્ પશ્ચપશ્ચાશત્ વિદ્યાધરશ્રેણિનગરાણિ ॥૧૯૨॥

અર્થ—વિજયોમાં રહેલા વૈતાઢ્ય પર્વતો જીવા, ધનુઃપૃષ્ઠ, બાહા રહિત છે અને વિદ્યાધર શ્રેણીના નગરો પંચાવન-પંચાવન છે.

વિવેચન—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પૂર્વ દિશામાં ૧૬ વિજયો અને પશ્ચિમ દિશામાં ૧૬ વિજયો છે. તે ૩૨ વિજયોમાં રહેલા ૩૨ વૈતાઢ્ય પર્વતો જીવા, ધનુપૃષ્ઠ અને બાહા રહિત છે. કેમકે જીવા, ધનુપૃષ્ઠ અને બાહા ગોળાઈ આવતી હોય તે ક્ષેત્ર અને પર્વતોને હોય, તે સિવાયના ક્ષેત્ર-પર્વતોને હોતી નથી.

આ વૈતાઢ્ય પર્વતોની બન્ને બાજુની શ્રેણીની લંબાઈ એક સરખી હોવાથી, પહેલી મેખલાની બન્ને બાજુ ઉત્તર અને દક્ષિણ તરફની શ્રેણીમાં ૫૫-૫૫ વિદ્યાધરના નગરો આવેલા છે. જ્યારે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય પર્વતોની જીવા દક્ષિણ કરતાં ઉત્તરમાં લાંબી હોવાથી—છેડા ઉપર વળાંકવાળા હોવાથી એક બાજુ સમુદ્ર તરફ ૫૦ નગરો અને બીજી બાજુ લંબાઈ વધારે હોવાથી ૬૦ નગરો છે. ૧૯૨ હવે વૃષભકૂટનું સ્વરૂપ કહે છે.

સર્વેઽપિ ઉસમકૂટા, ઉવિદ્ધા અટ્ટ જોયણા હૌંતિ । વારસં અટ્ટ ય ચરો, મૂલે મજ્ઞુવરિ વિચ્છિન્ના ॥૧૯૩॥

છાયા—સર્વેઽપિ વૃષભકૂટા ઉવિદ્ધા અઘૌ યોજનાનિ ભવન્તિ ।

દ્વાદશ અઘૌ ચ ચત્વારિ મૂલે મઘ્યુપરિ વિસ્તીર્ણાઃ ॥૧૯૩॥

અર્થ—સઘળા વૃષભ કૂટો આઠ યોજન ઊંચા હોય છે. મૂલમાં બાર યોજન, મધ્ય ભાગે આઠ યોજન અને ઉપર ચાર યોજન વિસ્તારવાળા છે.

વિવેચન—સઘળા વૃષભ કૂટો ભરતક્ષેત્રમાં ૧, ઐરવત ક્ષેત્રમાં ૧, બત્રીસ વિજય માં ૩૨ કુલ ૩૪ વૃષભ કૂટો છે.

પહેલો વૃષભ કૂટ ભરતક્ષેત્રમાં ગંગાકુંડની પશ્ચિમ દિશામાં. સિંધુકુંડથી પૂર્વ તરફ ક્ષુદ્ર હિમવંત વર્ષાધર પર્વતની દક્ષિણ તરફની (નિતમ્બ) તળેટીમાં આવેલો છે.

ખીજે વૃષભકૂટ ઐરવત ક્ષેત્રમાં શિખરિણી વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર ખાણુની તલેટીમાં રક્તાકુંડ અને રક્તાવતીકુંડના મધ્ય ભાગમાં આવેલો છે.

ખાઝીના ૩૨ કૂટો દરેક વિજયમાં બે બે પ્રપાતકુંડના આંતરામાં—વચ્ચે વચ્ચે એક એક વૃષભકૂટ આવેલો છે.

આ ચોત્રીસે વૃષભકૂટો ૮ યોજન ઉંચા છે, ૨ યોજન ભૂમિમાં રહેલા છે. મૂલમાં જમીન આગળ ૧૨ યોજન વિસ્તારવાળા અને ઉપરના ભાગે ૪ યોજન વિસ્તારવાળા ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા અને સરખી ગોળાઈવાળા છે. જંખૂનદમય સુવર્ણના હોવાથી કંઈક રક્તવર્ણવાળા છે.

દરેક ચક્રવર્તી લઘુ હિમવંત આદિ પર્વતના અધિપતિ દેવનો દિગ્વિજય કરી અક્રમ તપનું પારણું કર્યા બાદ આ વૃષભકૂટ પાસે આવી, પોતાના રથના અગ્રભાગ વડે વૃષભકૂટને ત્રણવાર સ્પર્શે છે, તે પછી પોતાના કાકિણી નામના રત્ન વડે વૃષભકૂટના પૂર્વ ભાગમાં કૂટને લાગેલી મહાશિલા ઉપર પોતાનું નામ લખવા માટે કોઈ ખાલી જગ્યા નહિ દેખાવાથી (કેમકે તે સંપૂર્ણ મહાશિલા ઉપર થઈ ગયેલા ચક્રવર્તિઓના નામો લખેલા હોય છે.) કોઈ એક ચક્રવર્તિનું નામ ભૂંસી નાખી તે જગ્યાએ પોતાનું નામ લખતાં લખે છે કે ‘હું અમુક નામનો ચક્રવર્તિ જણે છએ ખંડ જત્યા છે, હવે મારે કોઈ શત્રુ નથી’ ભરત—ઐરવતક્ષેત્રમાં જ અવસર્પિણી કે ઉત્સર્પિણી કાળ હોય તે અને ચક્રવર્તિનો ક્રમ લખે છે. ત્યાર પછી પોતાના રથને પાછો વાળીને પોતાની છાવણીમાં આવે છે. ૧૯૩

હવે વૃષભકૂટની પરિધિ કહે છે.

સત્તત્તીસદ્દેગે, મૂલે પણુવીસજોયણા મજ્ઞે ।

અદ્દેગાણિ દુવાલસ, ઉવરિતલે હોંતિ પરિહિમ્મિ ॥૧૯૪॥

છાયા—સપ્તત્રિંશત્ સાતિરેકાણિ મૂલે પચ્ચવિંશતિર્યોજનાનિમધ્યે ।

સાતિરેકાણિ દ્વાદશ ઉપરિતલે મવન્તિ પરિધૌ ॥૧૯૪॥

અર્થ—મૂલમાં સાડત્રીસ યોજનથી અધિક, મધ્યમાં પચીસ યોજનથી અધિક, ઉપરના ભાગે બાર યોજનથી અધિક પરિધિ હોય છે.

વિવેચન—વૃષભકૂટની પરિધિ વિચારતાં મૂલમાં ૩૭ યોજનથી અધિક, મધ્ય ભાગમાં ૨૫ યોજનથી અધિક, ઉપરના ભાગે ૧૨ યોજનથી અધિક છે,

આ બધા ૩૪ વૃષભકૂટો પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી બધી બાજુ વિંટાએલા છે. વળી વૃષભકૂટ ઉપર ૧ ગાઉ લાંબો ૧૧ ગાઉ પહોળો, કંઈક ન્યૂન એક ગાઉ ઉંચો શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ આવેલા છે. તેમાં પોતપોતાના વૃષભકૂટના અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુષ્ય-વાળા વૃષભ નામના અધિપતિ વ્યંતર દેવના પરિવાર સહિત સિંહાસનો છે. આ અધિપતિ વ્યંતર દેવો વિજય દેવની સમાન ઋદ્ધિવાળા હોય છે.

શીતા મહાનદી અને શીતોદા મહાનદીની દક્ષિણ દિશામાં રહેલી વિજયોના જ ૧૬ વૃષભકૂટોના અધિપતિ તથા ભરતક્ષેત્રના વૃષભ કૂટનો અધિપતિ એમ આ ૧૭ વૃષભ નામના દેવોની રાજધાની મેરુ પર્વતની દક્ષિણ બાજુ તીર્થા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના બીજા જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર દરેકની જુદી જુદી યથાયોગ્ય સ્થાને જણવી.

જ્યારે શીતા મહાનદી અને શીતોદા મહાનદીની ઉત્તર દિશા તરફની વિજયોમાં જ વૃષભકૂટો છે તે અને ઐરવતક્ષેત્રના વૃષભ કૂટના એમ આ ૧૭ વૃષભકૂટોના અધિ-પતિ વૃષભ દેવોની રાજધાની મેરુપર્વતથી ઉત્તર તરફ તીર્થા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો આજંબ્યા પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર દરેકની જુદી જુદી યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી જણવી.

આ સઘળા કૂટો ઉપર વૃષભ નામનો દેવ વસતા હોવાથી આ બધા સરખા વૃષભ કૂટ કહેવાય છે. ૧૬૪

હવે ક્ષેત્રોને વિષે કાલનું માન કહે છે.

**ઓસપ્પિણીઉસપ્પિ-ણીઓ ભરહે તહેવ ઇરવણ ।
પરિયટ્ઠંતિ કમેણં, સેસેસુ અવટ્ઠિઓ કાલો ॥૧૯૫॥**

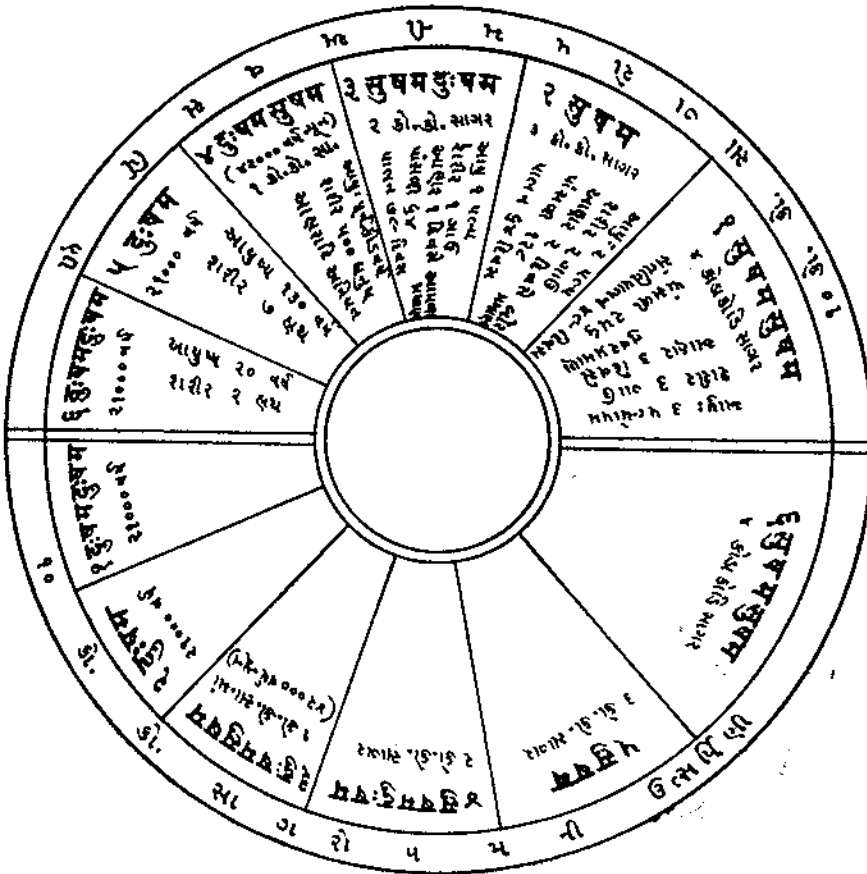
છાયા—અવસર્પિણ્યઃ ઉત્સર્પિણ્યઃ ભરતે તથૈવ ઇરવતે ।

પરિવર્તન્તે ક્રમેણ શેષેષુ અવસ્થિતઃ કાલઃ ॥૧૯૫॥

અર્થ—ભરતક્ષેત્રમાં તે પ્રમાણે ઐરવતક્ષેત્રમાં અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી કાલ ક્રમસર કર્યા કરે છે. બાકીના ક્ષેત્રોમાં અવસ્થિત નિયત કાલ છે.

વિવેચન—ભરતક્ષેત્રમાં તથા ઐરવતક્ષેત્રમાં છ-છ આરા સ્વરૂપ અવસર્પિણી કાલ અને ઉત્સર્પિણી કાલ હોય છે અને બન્ને મળીને એક કાલચક્ર કહેવાય છે.

આ છ આરાઓ અનુક્રમે કરતા હોય છે, જેમ ગાડાનું ચક્ર-પૈડું ફરે છે તેમ ચક્રમાં રહેલી આરાઓ ઉપરથી નીચે અને નીચેથી ઉપર થયા કરે છે. તે પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રમાં અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં કાલ એક સરખો નહિ રહેતા, ગાડાના ચક્રની માફક છ-છ આરાના સ્વરૂપે ફરતો ફરતો આવતો હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ આ ફરતા કાલને ચક્રની ઉપમા આપી છે. અડધો ભાગ છ-આરા-અવસર્પિણી-કાલ અને બીજો અડધો ભાગ ઉત્સર્પિણી કાલ. બન્ને મળી એક કાલ-ચક્ર બને છે.

એક કાલચક્રના ૧૨ આરામાં-અવસર્પિણી કાલમાં ક્રમસર પહેલો, બીજો, ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો અને છઠ્ઠો આરા પછી ઉત્સર્પિણી કાલ શરૂ થાય તેમાં છઠ્ઠો (૭મો), પાંચમો (૮મો), ચોથો (૯મો), ત્રીજો (૧૦મો), બીજો (૧૧મો) અને પહેલો (૧૨મો)

એમ એક અવસર્પિણી અને એક ઉત્સર્પિણી રૂપ ૧૨ આરાનું એક કાલચક્ર થાય છે અને ક્રમસર નિરંતર આ કાલચક્ર ક્રિયા કરે છે. આજ સુધીમાં આવા અનંતા અનંત કાલચક્રો પસાર થઈ ગયા છે અને અંત વિના ક્રિયા જ કરશે.

અવસર્પિણી કાલ એટલે દરેક વસ્તુના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના ગુણોની તથા મનુષ્ય-તીર્થંચના આયુષ્ય, શરીર, બલ વગેરેની ક્રમસર હાની થયા કરે તેવો કાલ. એટલે અવસર્પિણી કાલના પહેલા આરામાં જવા ભાવો હોય તેની ક્રમસર હાની થતાં થતાં યાવત્ છઠ્ઠા આરાના અંત સુધી હાની થયા કરે છે. તે પછી ઉત્સર્પિણી કાલ શરૂ થતાં ક્રમસર ભાવોમાં વૃદ્ધિ થતાં થતાં યાવત્ છઠ્ઠા આરાના અંત સુધી વૃદ્ધિ થયા કરે છે. પાછી અવસર્પિણી કાલમાં ક્રમસર હાની, ઉત્સર્પિણી કાલમાં ક્રમસર વૃદ્ધિ થતી રહે છે. એમ કાલચક્ર ક્રિયા જ કરે છે.

અવસર્પિ- ણી આરા	ઉત્સર્પિણી આરા	નામ	કાલ માન	આયુષ્ય મનુષ્ય	શરીર મનુષ્ય
↓ પહેલો	↑ છઠ્ઠો	સુષમા-સુષમા	૪ કોટાકોટી સાગરોપમ	૩ પલ્યોપમ	૩ ગાઉ
↓ બીજો	↑ પાંચમો	સુષમા	૩ " "	૨ "	૨ "
↓ ત્રીજો	↑ ચોથો	સુષમા-દુષમા	૨ " "	૧ "	૧ "
↓ ચોથો	↑ ત્રીજો	દુષમા-સુષમા	૪૨૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન એક કોટાકોટી સાગરોપમ	૫૦૦ કોટ વર્ષ	૫૦૦ મનુષ્ય
↓ પાંચમો	↑ બીજો	દુષમા	૨૧૦૦૦ વર્ષ	અંતે ૧૩૦ વર્ષ	અંતે ૭ હાથ
↓ છઠ્ઠો	↑ પહેલો	દુષમા-દુષમા	૨૧૦૦૦ વર્ષ	અંતે ૨૦ વર્ષ	અંતે ૧ હાથ

૧૦ કોટાકોટી સાગરોપમનો એક અવસર્પિણી કાલ

૧૦ " " એક ઉત્સર્પિણી કાલ

૨૦ " " નું એક કાલચક્ર

૧-૬ (આરો) સુષમ-સુષમા નામના કાલમાં મનુષ્યોને ઘણું ઘણું સુખ હોય છે. એટલે કેવલ સુખ-સુખ અને સુખ હોય છે.

૨-૫ (આરો) સુષમા નામના કાલમાં મનુષ્યોને ઘણું સુખ હોય છે.

૩-૪ (આરો) સુષમ-દુઃષમ નામના કાલમાં મનુષ્યને એકંદર સુખ ઘણું હોવા છતાં અદૃષ્ટ પ્રમાણમાં દુઃખ હોય છે.

૪-૩ (આરો) દુઃષમ-સુષમ નામના કાલમાં મનુષ્યોને બહુ દુઃખ અને સુખ થોડું હોય છે.

૨-૫ (આરો) દુઃષમ નામના કાલમાં મનુષ્યોને ઘણું દુઃખ હોય છે.

૬-૧ (આરો) દુઃષમ-દુઃષમા નામના કાલમાં મનુષ્યોને કેવલ દુઃખ-દુઃખ અને દુઃખ હોય છે.

અવસર્પિણી કાલના પહેલા-બીજા અને ત્રીજા આરામાં તથા ઉત્સર્પિણી કાલના ચોથા-પાંચમા અને છઠ્ઠા આરામાં. આ છએ આરામાં ભરતક્ષેત્રમાં અને ઐરવતક્ષેત્રમાં સર્વ પંચેન્દ્રિય જીવો એટલે ગર્ભજ મનુષ્યો અને ગર્ભજ તીર્થંચો યુગલધર્મી હોય છે. અર્થાત્ બાલક-બાલિકા જોડકા જન્મે છે અને ઉંમર લાયક થતાં તે યુગલો પતિ-પત્નીરૂપ વ્યવહારવાળા થાય છે. લઘુવયમાં જ જોડકું તે જ યુવાવસ્થામાં પતિ-પત્ની હોય છે અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મૃત્યુ પણ સાથે જ થાય છે.

આ આરાઓના સર્વ યુગલિકો ઉત્તમ મનવાળા, અદૃષ્ટ રાગ-દ્વેષવાળા, અદૃષ્ટ મમત્વવાળા, અદૃષ્ટ વિષયી હોય છે. તે વખતના વાધ-સિંહ વગેરે હિંસક જીવો પણ અહિંસક વૃત્તિવાળા હોય છે. તેથી તે શિકાર કરતાં નથી, ભૂખ લાગે ત્યારે કદપ-વૃક્ષના પુષ્પ-પત્ર આદિનું ભક્ષણ કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. જ્યોત્તી વાધ-સિંહ જવા પ્રાણીઓ પણ યુગલિક હોવાથી મૃત્યુ પામીને બીજા દેવલોક સુધીની દેવગતિમાં જાય છે.

સર્વ યુગલિક મનુષ્યો વજ્રઋષભનારાય સંઘયણવાળા, સમયતુલ્ય સંસ્થાનવાળા, અતિ મનોહર સ્વરૂપવાળા, સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલાં સંપૂર્ણ લક્ષણયુક્ત હોય છે. ઉંચાઈમાં પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ કંઈક ન્યૂન હોય છે.

હાથી, ઘોડા, ઉંટ વગેરે હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ નહિ કરતા પગે જ ચાલનારા, સ્વામિ-સેવકભાવ વિનાના બધા 'અહં ઈન્દ્ર' એટલે બધા સમાન હોય છે. વળી ત્યાંની ભૂમિમાં સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલ ઘઉં, ડાંગર વગેરે ધાન્ય હોય છે પણ તેનો

આહાર કરવાની જરૂર હોતી નથી કેમકે કલ્પવૃક્ષોના યોગે આહારાદિ બધી જ ઇચ્છિત વસ્તુ મળી જાય છે.

યુગલિક ક્ષેત્રની ભૂમિની માટી પણ સાકર કરતાં અનંતગુણ મીઠાશવાળી હોય છે અને કલ્પવૃક્ષના પત્ર-પુષ્પો તો ચક્રવર્તિના ભોજન કરતાં પણ અનંતગુણ મીઠાશવાળા-વચનાતીત સ્વાદવાળા હોય છે.

યુગલિક જીવોના પુણ્યપ્રભાવથી ક્ષેત્રસ્વભાવે ત્યાં ડાંસ, મચ્છર, માખી, બગાઇ, વીંછી, સર્પ, જી, માંકડ વગેરે મનુષ્યને ઉપદ્રવ કરનારા જંતુઓ ઉત્પન્ન થતાં નથી. તેમજ તે ક્ષેત્રમાં 'સૂર્યગ્રહણ, ચંદ્રગ્રહણ, દિગ્દાહ' આદિ આકાશ સંબંધી પણ કદાચ ઉપદ્રવ થતાં નથી. તેમજ મારી-મરણી આદિ રોગના ઉપદ્રવો હોતા નથી, અકાલ મૃત્યુ પણ થતું નથી, પણ આયુષ્ય પૂર્ણ થયે છીંક, ખાંસી, બગાસુ કે ઝોડકારની સાથે મૃત્યુ પામીને વધુમાં વધુ પોતાના આયુષ્ય પ્રમાણ દેવગતિમાં દેવ કે દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ જ યુગલિકનું જટલું આયુષ્ય હોય તે આયુષ્યથી વધુ આયુષ્યવાળા દેવ-દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થતાં નથી, પણ તેટલું જ કે તેથી ઓછા આયુષ્યવાળા દેવ-દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો

૧-મત્તાંગ કલ્પવૃક્ષો—મદ ઉપજવવામાં કારણરૂપ મત્તાંગ. આ લોકમાં સર્વે શ્રેષ્ઠ ચંદ્રપ્રભા આદિ મદિરા-આસવો સરખા રસ, જેવાં મધુર, સ્નિગ્ધ અને આલ્હાદક હોય છે તેનાથી કેઇ ગુણા મધુર, સ્નિગ્ધ અને આલ્હાદક રસ આ વૃક્ષોના ફળોમાં સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થાય છે જ ખાવાથી યુગલિકોને પાણીની જરૂર પડતી નથી.

૨-ભૃતાંગ કલ્પવૃક્ષ—આ વૃક્ષોથી યુગલિકોને ઘટ, કલશ, પાત્રો, ઝારી વગેરે અનેક પ્રકારના વાસણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે બધા સુવર્ણના, સુંદર કારીગરીવાળા, મનોહર ચિત્રવાળા, દેખાવમાં રમણિય, વિવિધ આકારવાળા હોય છે. જે કે આપણી માફક યુગલિકોને અનાજ, પાણી વગેરે ભરી રાખવાનું પ્રયોજન હોતું નથી. તેથી

૧-કદાચ ગ્રહણાદિ થતાં હોય તો પણ તેની માટી અસર થતી નથી. એમ લાગે છે. યુગલિક ક્ષેત્રમાં ગ્રહણ અંગેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ જોવામાં આવ્યો નથી.

વાસણની જરૂર પડતી નથી, તે પણ કોઈ વખત કારણસર કંઈ અદ્ય પ્રયોજન હોય તો આ વૃક્ષોથી વાસણની ગરજ સરે છે.

૩-તુટિતાંગ કલ્પવૃક્ષ—આ વૃક્ષના ફળાદિ સ્વભાવથી જ વાજીંત્રોની ગરજ સારે છે. અર્થાત્ વાંસળી, વીણા, મૃદંગ, મુરજ વગેરે અનેક વાજીંત્રના આકારવાળા ફળો સ્વભાવથી જ પરિણામ પામેલા હોય છે અને તેમાંથી તથા પ્રકારના મધુર અવાજ પ્રગટ થાય છે.

૪-જ્યોતિરંગ કલ્પવૃક્ષ—આ વૃક્ષના ફળોનો પ્રકાશ સૂર્ય સરખો હોય છે. પરંતુ સૂર્ય સરખો ઉગ્ર હોતો નથી. અને જ્યોતિરંગ વૃક્ષો હોવાથી એક બાબુની પ્રાના એક બીજમાં સંક્રાંત-મળેલી હોવાથી સુંદર પ્રકાશ ફેલાવે છે. દિવસે તો આકાશમાં સૂર્ય હોવાથી આ વૃક્ષના પ્રકાશનું કંઈ પ્રયોજન હોતું નથી, પણ રાત્રે તો આ પ્રકાશ એવો સુંદર અને આલ્હાદક હોય છે, જેથી રાત્રે પણ સુખપૂર્વક ગમના-ગમન કરી શકાય છે.

૫-દ્વીપાંગ કલ્પવૃક્ષ—આ વૃક્ષોના ફળ આદિ સર્વોત્તમ દ્વીપક સરખા તેજ-વાળાં છે. જેમ દ્વીપક ધરમાં પ્રકાશ કરે છે; તેમ ત્યાંના અંધકારવાળા સ્થાનમાં રાત્રે આ વૃક્ષોનો પ્રકાશ હોય છે. એટલે જ્યાં જ્યોતિરંગ કલ્પવૃક્ષો ન હોય ત્યાં દ્વીપાંગ વૃક્ષો રાત્રે પ્રકાશ આપે છે. એટલે યુગલિક ક્ષેત્રોમાં કોઈ સ્થળે જ્યોતિરંગ વૃક્ષથી સૂર્ય સરખો પ્રકાશ હોય અને કોઈ સ્થાને દ્વીપાંગ વૃક્ષથી તેજસ્વી દ્વીપક સમાન પણ પ્રકાશ હોય છે.

૬-ચિત્રાંગ કલ્પવૃક્ષ—આ વૃક્ષોના ફળ વગેરે તથા પ્રકારના સ્વભાવે વિવિધ પ્રકારની પુષ્પમાળાઓ રૂપે પરિણામ પામેલા હોય છે યુગલિકોને પુષ્પમાળાઓ પહે-રવની જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે આ વૃક્ષોમાંથી મેળવીને પહેરે છે.

૭-ચિત્રરસાંગ કલ્પવૃક્ષ—ચક્રવર્તિ આદિ મહાપુરુષોના વખતમાં જેવા પ્રકારની રસવતીઓ-ક્ષીર, બાસુંદી, દૂધપાક, મોદક, મીઠાઈઓ વગેરે પાકશાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણે બનેલી હોય તેના સ્વાદ કરતાં અનંતગુણ સ્વાદવાળા આ વૃક્ષોના ફળો-પત્રો વગેરે હોય છે. અર્થાત્ કોઈ વૃક્ષના ફળ-પત્ર ક્ષીરના સ્વાદવાળા, કોઈના શિખંડના સ્વાદવાળા, કોઈના બાસુંદીના સ્વાદવાળા એમ વિવિધ પ્રકારના ભોજનના સ્વાદવાળા વૃક્ષોના ફળ-પત્ર વગેરે હોય છે, આના યોગે ઇચ્છા મુજબના સ્વાદવાળા ફળાદિનો આહાર કરી વૃદ્ધિ પામે છે.

૮-મણ્યંગ કલ્પવૃક્ષ—આ વૃક્ષના ફળો વગેરે સ્વભાવથી મણિરત્ન, સુવર્ણ વગેરેના બતાવેલા હાર, કુંડલ, મુગુટ, કંકણ, મુદ્રિકા સુંદર-અદ્ભૂત હોય છે. યુગલિક સ્ત્રી પુરૂષો સર્વ અંગના આભૂષણો આ વૃક્ષોમાંથી મેળવીને ઇચ્છા મુજબ ધારણ કરે છે.

૯-ગૃહાકાર કલ્પવૃક્ષ—આ વૃક્ષો તથા સ્વભાવે વિવિધ પ્રકારના વિશાળ અને મોટાં ઘરો સમાન પરિણામ પામેલાં હોય છે. તેમાં એક માળવાળા, બે માળવાળા, ત્રણ માળવાળા યાવત્ અનેક માળવાળા, ત્રિકોણ, ચોરસ, ગોળ આકારવાળા હોય છે. યુગલિકોને જ્યાં જ્યારે જવા ઘરમાં આશ્રય કરવો હોય ત્યાં ઇચ્છા મુજબ આશ્રય કરે છે. આ વૃક્ષો આખા પોતે જ ગૃહ આકારે હોય છે, પણ ફળ વગેરે નહિ.

૧૦-અનિયત કલ્પવૃક્ષ—ઉપર જણાવેલ નવ કલ્પવૃક્ષો સિવાયની ઠાઈ પણ વસ્તુ વસ્ત્ર, આસન વગેરે વિવિધ પદાર્થોના પૂરક આ વૃક્ષો હોય છે. જના યોગે યુગલિકો ઇચ્છા મુજબ વસ્તુ મેળવીને પરમ સુખને પામે છે.

આ દશે પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો દેવાધિષ્ઠિત નહિ પણ વનસ્પતિ રૂપ સ્વાભાવિક પરિણામવાળા હોય છે. વળી એક જાતિનું એક વૃક્ષ હોય એમ નહિ, પણ પગલે-પગલે અનેક વૃક્ષો હોય છે. તેમજ અનેક પ્રકારનાં પ્રતિ ભેદવાળાં પણ હોય છે. જમકે ભૂતાંગ વૃક્ષ અનેક પ્રકારના છે તેમ એક પ્રકારના પણ અનેક વૃક્ષો હોય છે એમ દરેક વૃક્ષમાં સમજી લેવું.

આ આરામાં કેવલ બધા કલ્પવૃક્ષો જ હોય છે એમ નહિ પણ બીજા પણ આત્મ, અશોક, ચંપક આદિ વર્તમાન સમયમાં વિદ્યમાન દેખાય છે એવા અનેક પ્રકારના અનેક વૃક્ષો, ગુચ્છા, ગુલ્મ, લતાઓ, વલય, તૃણ, ઔષધિ વગેરે, ખારે પ્રકારની પ્રત્યેક વનસ્પતિઓ. સાધારણ વનસ્પતિઓ પણ ક્ષેત્ર સ્વભાવે હોય છે. કાલ-સ્વભાવે અત્યંત રસકસવાળી હોય છે. પણ આ વનસ્પતિઓ યુગલિકોના ઉપયોગમાં આવતી નથી.

પહેલા આરામાં મનુષ્યોનું આયુષ્ય ૩ પદ્યોપમનું, શરીર ૩ ગાઉનું બીજા " " " ૨ " " ૨ " ત્રીજા " " " ૧ " " ૧ " હોય છે. જ્યારે તીર્થંત્રીઓમાં બહુલતાએ આયુષ્ય હાથી વગેરે મોટાં જીવોનું મનુષ્ય સરખું, અશ્વ વગેરેનું મનુષ્યથી ચોથા ભાગ જેટલું, ગાય, પાડા, જાંટ, ગર્દભ વગેરેનું

પાંચમા ભાગ જેટલું, બકરા વગેરેનું આઠમા ભાગ જેટલું, કૂતરા વગેરેનું દશમા ભાગ જેટલું હોય છે.

ત્રીજા આરાના છેલ્લા ત્રીજા ભાગમાં પદ્યોપમનો આઠમા ભાગ બાકી રહે ત્યારે ૧૫ કુલકરોની ઉત્પત્તિ થાય છે. કુલ એટલે લોક મર્યાદા, કર એટલે કરનાર. કુલકરો લોકની મર્યાદા કરનારા હોય છે. કેમકે કાળક્રમે યુગલિકામાં મમત્વ, રાગ-દ્રેષ આદિ અવગુણ વધવાથી થતાં અપરાધો માટે જે વિશિષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુરુષોને યુગલિકા મોટાં પદે સ્થાપે છે અને તે લોકમાં અમુક-અમુક વ્યવસ્થાઓ દર્શાવે છે. તે વ્યવસ્થા પ્રમાણે નહિ ચાલનાર અપરાધિ યુગલિકને શિક્ષા કરે છે. આ પ્રમાણે લોકમર્યાદા સાચવનાર પુરુષોને કુલકર કહેવાય છે.

આ ચાલુ અવસર્પિણી કાલમાં ૧-સુમતિ, ૨-પ્રતિશ્રુતિ, ૩-સીમંકર, ૪-સીમંધર, ૫-ક્ષેમંકર, ૬-ક્ષેમંધર, ૭-વિમલવાહન, ૮-ચક્ષુષ્માન, ૯-ચશસ્વી, ૧૦-અભિચંદ્ર, ૧૧-ચંદ્રાભ, ૧૨-પ્રસેનજિત, ૧૩-મરુદેવ, ૧૪-નાભિ અને ૧૫-ઋષભ. આ પ્રમાણે પંદર કુલકરો થયા છે.

શ્રી આવશ્યક સૂત્રોમાં સાત કુલકરો આ પ્રમાણે જણાવાયા છે. ૧-વિમલવાહન, ૨-ચક્ષુષ્માન, ૩-ચશસ્વી, ૪-અભિચંદ્ર, ૫-પ્રસેનજિત, ૬-મરુદેવ અને ૭-નાભિ.

પંદર કુલકરોમાં પહેલા કુલકરનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમના દશમા ભાગનું હોય છે, જ્યારે તે પછીના બાર કુલકરોમાં અસંખ્ય પૂર્વ અસંખ્ય પૂર્વ હીન-હીન હોય છે. ૧૪મા કુલકરનું આયુષ્ય સંખ્યાત પૂર્વનું અને છેલ્લા ૧૫મા કુલકરનું ૮૪ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય હોય છે.

પહેલા પાંચ કુલકરોમાં હા-કાર નીતિ, જેથી અપરાધિ યુગલિકાને ‘હા ! આ શું કર્યું?’ આટલું કહેવા માત્રથી અપરાધિ યુગલિકા મરણતુલ્ય શિક્ષા થયેલી માનીને ફરી તેવો અપરાધ ન કરવામાં સાવચેત રહેતા.

પહેલા સુમતિ નામના કુલકરે હા-કારની દંડનીતિ પ્રવર્તાવી અને તે પછીના ચાર કુલકરોએ પણ તે જ દંડનીતિનું અનુસરણ કર્યું.

ચાર બાદ પાંચ કુલકરોમાં મા-કાર નામની બીજી દંડનીતિ પ્રવર્તિ. છેલ્લા પાંચ કુલકરોમાં ધિ-કાર નામની ત્રીજી દંડનીતિ પ્રવર્તિ.

છઠ્ઠા કુલકરે અદપ અપરાધમાં ‘હા ! આ શું કર્યું?’ અને મોટા અપરાધમાં મા-કાર દંડનીતિ પ્રવર્તાવી. તે પછીના ચાર કુલકરે બે દંડનીતિનું અનુસરણ કર્યું.

એ દંડનીતિની અવગણના થતાં અગીયારમા કુલકરે ત્રીજી દંડનીતિ ધિક્કાર નામની પ્રવર્તાવી અને તે પછીના ચાર કુલકરોએ ત્રણે દંડનીતિનું અનુસરણ કર્યું.

અહીં જ યુગલિકો પહેલી દંડનીતિને યોગ્ય હોય તેને 'હા! આ તેં શું કર્યું?' એમ કહે, તેની અવગણના કરે એવાને માટે મા-કાર દંડનીતિ અર્થાત્ 'હવેથી તું આવું કામ ન કરીશ.' નાના અપરાધમાં 'હા' અને મોટા અપરાધમાં 'મા' દંડનીતિ. આ નીતિની અવગણના થતાં ત્રીજી ધિક્કારની દંડનીતિ. 'તને ધિક્કાર છે.' નાના અપરાધમાં 'હા', મોટા અપરાધમાં 'મા' અને વધુ મોટા અપરાધમાં 'ધિક્' શબ્દોની અસર યુગલિકો ઉપર થતી અને તેથી અપરાધ ન થઈ જાય તેની સાવચેતી રાખતા.

સાત કુલકરોમાં ૧-૨માં હા દંડનીતિ, ૩-૪માં હા અને મા દંડનીતિ અને ૫-૬-૭માં હા, મા અને ધિક્ દંડનીતિ કહેલી છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજાસિ મૂલમાં પહેલા પાંચ કુલકરોમાં હા અને મા એમ દંડનીતિ કહેલી છે અને તેની ટીકામાં હા એક જ દંડનીતિ કહી છે.

કુલકરો પછી બીજી ચાર દંડનીતિ પણ શરૂ થયેલી. ૧-પરિભાષણ—બોલાવીને વિશેષ ઠપકો આપવો. ૨-મંડલખંધ—અમુક ટાઈમ સુધી અમુક સ્થાનમાં છુટો રાખીને રોકી રાખવો. ૩-ચારક—મંદિષાને નાખવો. ૪-છવિચ્છેદ—શરીરના અવયવ છેદવા. આ ચાર નીતિ શ્રી ઋષભદેવ અને ભરત ચક્રવર્તિએ પ્રવર્તાવી. એમ બે અભિપ્રાય છે.

દરેક અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના પર્યંત ભાગનું સ્વરૂપ પણ આ પ્રકારનું યથાસંભવ જાણવું. નામ વગેરેમાં ફેરફાર હોય.

ત્રીજા આરાના ૮૪ લાખ પૂર્વ અને ૮૯ પખવાડીયા બાકી રહ્યા ત્યારે શ્રી ઋષભ કુલકર ઉત્પન્ન થયા. તેમના ૨૦ લાખ પૂર્વ કુમાર અવસ્થામાં, ૬૩ લાખ પૂર્વ રાજ તરીકે, એક લાખ પૂર્વ શ્રમણ અવસ્થામાં રહી ત્રીજા આરાના ૮૯ પખવાડીયા બાકી રહ્યા ત્યારે મોક્ષ પામ્યા.

શ્રી ઋષભદેવની રાજ્ય અવસ્થા વખતે બાદર અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હતો. પ્રભુએ તે વખતે કુલકાર વગેરે ૧૦૦ પ્રકારના શિલ્પ, સ્ત્રીની ૬૪ કલા, પુરૂષની ૭૨ કલા વગેરે શિખવાડ્યા. તે વખતે યુગલિક ધર્મ ચાલુ હતો પરંતુ પ્રભુએ ધીરે ધીરે એ ધર્મને નાબુદ કરવા માટે લિન્નગોત્રીય સાથે લક્ષવિધિ દર્શાવી.

પ્રભુના ભોગાવલી કર્મ ક્ષીણ થતાં ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. તે વખતે તેમને મનઃ પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ધાતી કર્મોનો ક્ષય થતાં દેવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તે વખતે પ્રથમ દેશના વખતે જ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકા૩૫ શ્રી ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી. આ અવસર્પિણી કાલમાં સર્વવિરતિ સામાયિક, દેશવિરતિ સામાયિક, સમ્યક્ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની ઉત્પત્તિ થઈ અર્થાત્ ઉપદેશ દ્વારા પ્રાપ્તિ થઈ અને મોક્ષ માર્ગ ચાલુ થયો.

વળી ત્રીજા આરામાં પ્રથમ તીર્થંકર ભગવંતના કાળમાં છએ સંઘયણુવાળા અને છએ સંસ્થાનવાળા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયા અને મૃત્યુ પામીને નરકગતિ, તીર્થંચ ગતિ, મનુષ્યગતિ, દેવગતિ અને સિદ્ધિગતિ એમ પાંચે ગતિમાં જાય છે. અને એ જ પ્રવાહ ચોથા આરામાં પણ ચાલુ રહે છે. તદ્વાત એટલો કે ત્રીજા આરા કરતાં ચોથા આરામાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આયુષ્ય, શરીર, સંઘયણ, પરાક્રમ, વનસ્પતિના ગુણો વગેરે ઉતરતા ઉતરતા હોય છે. ચાવત્ પાંચમા આરામાં અને છઠ્ઠા આરાના છેડા સુધી બધું ઉતરતું ઉતરતું હોય છે.

દરેક અવસર્પિણી કાલમાં ૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તિ, ૯ વાસુદેવ, ૯ પ્રતિ વાસુદેવ અને ૯ બળદેવ એમ આ ૬૩ શલાકાપુરુષો-મહાપુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉપરાંત ૯ નારદ અને ૧૧ રુદ્ર ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રથમ તીર્થંકર ત્રીજા આરાના છેડે અને બાઘીના ૨૩ તીર્થંકરો ચોથા આરામાં ઉત્પન્ન થાય છે. ચોથા આરાના ૮૯ પખવાડીયા બાઘી રહે ત્યારે ૨૪મા તીર્થંકર મોક્ષ પામે છે.

અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા આરાના ૮૯ પખવાડીયા બાઘી રહે ત્યારે પ્રથમ તીર્થંકર મોક્ષ પામે છે.

આ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી કાલના ત્રીજા આરાના ૮૯ પખવાડીયા બધ ત્યારે પ્રથમ તીર્થંકર જન્મ પામે અને ચોથા આરાના ૮૯ પખવાડીયા બધ ત્યારે ચોવિસમાં તીર્થંકરનો જન્મ થાય.

ચોથા આરા ૪૨૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન એક ઠાટાઠાટી સાગરોપમ પ્રમાણનો હોય છે. આ આરામાં મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પૂર્વ કોડ વર્ષનું અને શરીર ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણ હોય છે.

પાંચમો આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે. મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧૩૦ વર્ષનું અને શરીર ૭ હાથનું હોય છે.

આ આરામાં જન્મેલા મનુષ્ય ચારે ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ચોથા આરામાં જન્મેલા મનુષ્ય પાંચમાં આરામાં મોક્ષે જઈ શકે ખરા પણ પાંચમાં આરામાં જન્મેલા મનુષ્ય મોક્ષમાં જઈ શકતા નથી.

પાંચમાં આરાના પર્યંત ભાગે જિનધર્મ, રાજ્યનીતિ, બાદર અગ્નિ, પાઠ-સંધ-વાનો વ્યવહાર, ચારિત્રધર્મ વગેરેનો વિચ્છેદ થાય છે કદાચ કાઈને સમ્યક્ત્વધર્મ હોય. કહ્યું છે કે

“ સુઅસ્રિસંઘઘમ્મો, પુવ્વન્હે છિજ્જહી અગણિ સાયં ।

નિવવિમલવાહ્ણો, સુહમ્મમંતિ તદ્દમ્મ મજ્જન્હે ॥ ”

પાંચમા આરાના પર્યંતે છેલ્લા દિવસના પૂર્વ ભાગમાં શ્રુતધર્મ, આચાર્ય, સંધ, જિનધર્મનો વિચ્છેદ થશે. મધ્યાહ્ન વખતે વિમલવાહન રાજ, સુધર્મમંત્રી અને રાજધર્મનો વિચ્છેદ અને સંધ્યા વખતે બાદર અગ્નિ વિચ્છેદ પામશે.

સઘળી અવસર્પિણીના પાંચમાં આરામાં આ પ્રમાણે સમજવું. નામમાં ફરક હોય. આ અવસર્પિણીના પાંચમા આરાના છેડે છેલ્લા શ્રી દુષ્પસહસૂરિ નામના આચાર્ય, કલ્પશ્રી નામની સાધ્વી, નાગિલ નામે શ્રાવક અને સત્યશ્રી નામની શ્રાવિકા થશે ચતુર્વિધ સંધનો વિચ્છેદ પહેલા પ્રહરમાં થશે.

લઘુક્ષેત્રસમાસમાં પાંચમા આરાના પર્યંતે કુવૃષ્ટિઓનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જણાવેલ છે.

“ સ્વારગ્ગિવિસાર્હિં, હા હા ભૂઆકયાઈં પુહવીણ ।

સ્વગવીય વિયદ્ધાહ્ણુ, નરાહ્વીયં ચિલાહ્ણુ ॥ ”

પાંચમા આરાના અંતે ધર્મોદ્દિનો અંત થયા પછી આ પૃથ્વી ઉપર ૧. ક્ષાર-વૃષ્ટિ-ખારા પાણીની વૃષ્ટિ ૨. અગ્નિવૃષ્ટિ-શરીરે દાહ ઉપજે એવા જળની વૃષ્ટિ ૩. વિષવૃષ્ટિ-લોકમાં મરણી ફેલાય એવા ઝેરી જળની વૃષ્ટિ આદિ શબ્દથી બીજી પણ અનેક પ્રકારની કુવૃષ્ટિ થાય છે. ૪. અરસવૃષ્ટિ-સ્વાદરહિત જળની વૃષ્ટિ ૫. વિરસ-વૃષ્ટિ-વિલક્ષણ સ્વાદવાળા જળની વૃષ્ટિ ૬. ખાત્રવૃષ્ટિ-છાણુ જેવા જળની વૃષ્ટિ ૭. વિદ્યુત્તવૃષ્ટિ-ઘણી વિજળીઓ પડે એવા જળની વૃષ્ટિ ૮. વજ્રવૃષ્ટિ-પર્વતને પણ ભેદી નાખે એવા ઉગ્રજળની વૃષ્ટિ ૯. અપેયવૃષ્ટિ-પીવાના ઉપયોગમાં ન આવે એવા જળની

૪૬ ૧૦. વ્યાધિવૃદ્ધિ-રોગો ઉત્પન્ન કરતાર જળની વૃદ્ધિ ૧૧. ચંડવૃદ્ધિ-ઉચ્ચાયુ સહિત તીક્ષ્ણ અને ખૂબ વેગવાળી ધારાવાળી જળની વૃદ્ધિ. વગેરે દુઃખકારી જળની વૃદ્ધિઓ થાય છે.

એક બાબુ ભયંકર કુવૃદ્ધિઓ અને બીજી બાબુ ચારે તરફ ઠંઠાર સ્પર્શવાળા અને ધૂળ ઉડાડતાં મલિન વાયુઓ જે વાય છે, તે મનુષ્યોને અતિદુઃસહ અને ભયંકર હોય છે. વળી મોટાં મોટાં સંવર્તક વાયુ વાય છે. જેના યોગે મનુષ્યો, મકાનો, વૃક્ષો પશુઓ વગેરેનો નાશ થઈ જાય છે.

દશે દિશાઓ જાણે ધૂમાડા વડે વ્યાપ્ત બની અંધકારમય બની જાય છે. કાળની રક્ષતાને યોગે ચંદ્ર અતિશય શીતળ, સૂર્ય અતિશય દુઃસહ થઈ જાય છે. અર્થાત્ અગ્નિ વરસાવતો હોય તેવો ઉગ્ર લાગે છે. આ બધા ઉલ્કાપાતોથી દેશ, નગર, ગામ, મનુષ્યો, પક્ષીઓ અને વનસ્પતિનો વિનાશ થઈ જાય છે. વૈતાલ્ય પર્વત, શત્રુંજય પર્વત, અને વૃષભકૂટ સિવાયના સર્વ નાના મોટાં પર્વતોના ટુકડે ટુકડા થઈ વિનાશ થઈ જાય છે. ભૂમિસભ થઈ જાય છે. જ્યારે ગંગા મહાનદી અને સિંધુ મહાનદીઓનો જળપ્રવાહ ઘણો ઘટી જાય અને બાકીની નદીઓ, દ્રહ, કુંડ, સરોવરો, વગેરેના જળ સૂકાઈ જાય છે. ભૂમિ બહુ ખાડાવાળી, બહુ કાંટા-કાંકરાવાળી, ઊંચી નીચી, બહુ ધૂળવાળી, બહુ રેતીવાળી, બહુ કાદવ-કીચડવાળી, અગ્નિસરખી ગરમ, મનુષ્ય વગેરેને ન સુખે બેસાય, ન સુખે સુવાય કે ન સુખે ચલાય એવી બની જાય. ઘણાં મનુષ્યો, પક્ષીઓ, જનાવરોનો વિનાશ થઈ જાય. જે કાંઈ બીજરૂપ પક્ષીઓ વૈતાલ્યગિરિ; ઋષભ-કૂટમાં રહી જાય અને બીજરૂપ મનુષ્યો ગંગા-સિંધુ નદીના કાંઠે રહેલ, બીલોમાં રહી જાય.

આ બીલ એટલે નદીની ભેખડનો પોલો ભાગ. વૈતાલ્ય પર્વતની ઉત્તર તરફ અને દક્ષિણ તરફ ગંગા-સિંધુ નદીના બન્ને કાંઠે ૯-૯ બીલ હોય છે. દક્ષિણ તરફ ૧૮ બીલ, ઉત્તર તરફ ૧૮ બીલ. કુલ ૩૬ બન્ને નદીના મળી કુલ ૭૨ બીલોમાં બીજરૂપ મનુષ્યો નિવાસ કરે.

છઠ્ઠા આરાનું સ્વરૂપ

પાંચમા આરાના ૨૧૦૦૦ વર્ષ પસાર થયા પછી છઠ્ઠો આરો શરૂ થાય છે. આ છઠ્ઠો આરો પણ ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે.

પાંચમા આરાના અંતે શરૂ થયેલું દુઃખદ સ્વરૂપ છઠ્ઠા આરામાં ચાલુ રહે છે અને દિવસે દિવસે વધુને વધુ દુઃખદ બનતું જાય છે.

છઠ્ઠા આરાના આરંભમાં મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ શરીર બે હાથનું અને ઘટતાં ઘટતાં અંતમાં કંઈક ન્યૂન એક હાથનું હોય છે. આયુષ્ય પુરુષોનું ઉત્કૃષ્ટથી ૨૦ વર્ષનું અને સ્ત્રીઓનું ૧૬ વર્ષનું હોય છે. આ મનુષ્યો વગેરે બીલમાં વસનારા હોય છે. સવાર અને સાંજે માત્ર એક એક મુદ્દૂર્ત સુધી જ બીલની બહાર નીકળી શકે છે. આ એક એક મુદ્દૂર્તના સમયમાં મનુષ્યો બીલમાંથી બહાર નીકળીને દોડતાં નદી ઉપર નદીમાંથી માછલાં પકડી પકડીને ધીનારે નાખે છે. મુદ્દૂર્ત બાદ સવારે સૂર્યનો પ્રગટ તાપ અને રાત્રે અતિશય ઠંડી પડતી હોવાથી મનુષ્યો બીલની બહાર રહી શકતા નથી.

ધીનારે નાંખેલા માછલાં સૂર્યના તાપથી શેકાયેલા અને ઠંડીથી શોષાયેલાનો આહાર કરી જીવન નિર્વાહ કરે છે કેમકે જીવતાં અથવા નહિ શોષાયેલા રસવાળા માછલાં પાચન થઈ શકે એવી પાચનશક્તિ મનુષ્યોની હોતી નથી. માટે શેકાયેલા અને શોષાયેલા માછલાંનો આહાર કરે છે.

વળી આ મનુષ્યોના શરીરના આકાર ઘણા બેડોલ, કદરૂપા અને દુર્ગંધીકાયાવાળા હોય છે તેમજ આચાર-વિચાર રહિત, માતા, સ્ત્રી, બહેન આદિના વિવેક વિનાના, તીર્થંચ સરખા, વ્યભિચાર વૃત્તિવાળા, મોટાં-નાનાંની મર્યાદા વિનાના, નિર્લજ્જ, છ વર્ષની વયે સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરી ઘણા બાળકોને જન્મ આપનારી, વ્રત-પચક્રબળ રહિત, પ્રાયઃ ધર્મસંજ્ઞા વિનાના, મનુષ્યનાં મહદાંનો પણ આહાર કરનારા, અતિક્રૂર ચિત્તવાળા, મૃત્યુ પામી પામીને મોટા ભાગના મનુષ્યો દુર્ગતિમાં જાય છે. વિશેષ વર્ણન અન્ય અંશમાંથી બાકી લેવું.

૨૧૦૦૦ વર્ષનો છઠ્ઠો આરો પૂર્ણ થતાં અવસર્પિણી કાલની સમાપ્તિ થાય છે.

અવસર્પિણી કાલની સમાપ્તિ થતાં ઉત્સર્પિણી કાલની શરૂઆત થાય છે. ધીમે ધીમે બધું સાફ થવાની શરૂઆત થાય છે.

ઉત્સર્પિણી કાલનો પહેલો આરો, અવસર્પિણી કાલના છઠ્ઠા આરા સમાન ૨૧૦૦૦ વર્ષનો પ્રારંભથી સમાપ્તિ સુધી પ્રતિસમય વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાન, સંઘયણ, બળ, આયુષ્ય, શરીર વગેરે ભાવોમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે.

ઉત્સર્પિણી કાલના પહેલા આરાનો પ્રારંભ. વર્ષાઋતુ, સૂર્યસંવત્સર, દક્ષિણાયન, અભિજિત નક્ષત્ર, બવકરણ, શ્રાવણવદ ૧ના પ્રથમ મુહૂર્તના પહેલા સમયથી થાય છે.

૨૧૦૦૦ વર્ષ પૂર્ણ થયા બાદ. બીજા આરાનો પ્રારંભ થતાં ભરતક્ષેત્ર જેટલું પરદ યોજન ૬ કલાના વિસ્તારવાળું ૧૪૪૭૧ યોજન વિશાલ, ૧—પુષ્કરાવર્ત મહામેધનું વાદળ પ્રગટ થશે અને ગાજવીજ સાથે સાત દિવસ સુધી એકધારે મુશલ-ધારાએ વરસાદ વરસાવશે.

આ મહામેધ વરસતાં ઉબણ પૃથ્વી શાંત થાય છે, પછી સાત દિવસ સુધી, ૨—ક્ષીર મહામેધ વરસતાં ભૂમિમાં શુભ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ ઉત્પન્ન થાય છે. પછી સાત દિવસ સુધી ૩—ધૃતમેધ વરસતાં ભૂમિમાં સ્નિગ્ધતા—સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય છે. પછી સાત દિવસ ૪—અમૃતમેધ વરસતાં ભૂમિમાંથી વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા આદિ અનેક પ્રકારની વનસ્પતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી સાત દિવસ સુધી ૫—રસમેધ વરસતાં વનસ્પતિઓમાં પાંચે પ્રકારના રસ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પાંચે પ્રકારના મેધના વાડો સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણુ વિશાલ હોય છે.

આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારના મેધથી ભૂમિ વનસ્પતિ યુક્ત અને બીલવાસીઓને હરત્ર કરવા જેવી બને છે. બીલવાસીઓ મનુષ્યો બીલની બહાર નીકળે છે. સૃષ્ટિની અતિસુંદરતા દેખી અતિહર્ષ પામીને એક બીજને બોલાવી સર્વ ભેગા થાય છે અને વનસ્પતિ પ્રગટ થયેલી હોવાથી નિર્ણય કરે છે કે ‘હવેથી માંસાહાર ન કરવો, માત્ર વનસ્પતિઓનો આહાર કરવો.’

બીજા આરામાં મનુષ્યો વનસ્પતિના આહારી થાય છે. ધીમે ધીમે મનુષ્યો છવં સંઘયણના અને છ સંસ્થાનવાળા થાય છે. આયુષ્ય વધતુ વધતુ ૧૩૦ વર્ષનું અને શરીર ૭ હાથ જેટલું થાય છે.

બીજા આરાના ૨૧૦૦૦ વર્ષ વીત્યા પછી ત્રીજો આરો શરૂ થાય છે. આ આરો ૪૨૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન એક ઠોટાઠોટી સાગરોપમના પ્રમાણુવાળો હોય છે. આ આરામાં આયુષ્ય વધતાં વધતાં અંતે પૂર્વ કોડ વર્ષનું અને શરીર ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણુ થાય છે. અને મૃત્યુ પામી પાંચે ગતિમાં જઈ શકે છે.

અવસર્પિણીના ચોથા આરા સમાન બધા ભાવો પ્રગટ થાય છે અર્થાત્ ૨૩ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તિ, ૯ બળદેવ, ૯ વાસુદેવ, ૯ પ્રતિવાસુદેવ અને ૯ નારદો વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે પદ્મદ્રહતું સ્વરૂપ કહે છે.

હિમવંતસેલસિહરે, વરારવિંદદ્વહો સલિલપુન્નો ।
 દસજોયણાવગાઢો, વિચ્છિણ્ણો દાહિણુત્તરઓ ॥૧૯૬॥
 પડમદ્વહસ્સ મજ્જે, ચડકોસાયામવિચ્છરં પડમં ।
 તં તિગુણં સવિસેસં, પરિહી દો કોસવાહલ્લં ॥૧૯૭॥
 દસજોયણાવગાઢં, દો કોસે ઝસિયં જલંતાઓ ।
 વહરામયમૂલાગં, કંદોઽવિ ય તસ્સ રિટ્ઠમઓ ॥૧૯૮॥
 વેરુલિયમઓ નાલો, બાહિરપત્તા ય તસ્સ તવણિજ્જા ।
 જંબૂનયામયા પુણ, પત્તા અબ્ભિંતરા તસ્સ ॥૧૯૯॥
 સવ્વકળગામઈ કણિગા ય તવણિજ્જ કેસરા મણિયા ।
 તીસે ય કણિગાએ, દો કોસાયામ વિક્કલંભા ॥૨૦૦॥
 તં તિગુણં સવિસેસં, પરિહી સે કોસમેગવાહલ્લં ।
 મજ્જમ્મિ તીહ ભવણં, કોસાયામદ્ધવિચ્છિન્નં ॥૨૦૧॥
 દેસૂળકોસમુચ્ચં, દારા સે તિદિસિ ધણુસએ પંચ ।
 ડાવિદ્ધા તસ્સદ્ધં, વિચ્છિન્ના તત્તિયપવેસે ॥૨૦૨॥
 ભવણસ્સ તસ્સ મજ્જે, સિરીએ દેવીએ દિવ્વસયણિજ્જં ।
 મણિપીઠિયાહ ડવારિં, અહ્ઠ્ઠાહયધણુસડચ્ચાએ ॥૨૦૩॥

છાયા.—હિમવત્ શૈલશિખરે વરારવિન્દદ્વહઃ સલિલપૂર્ણઃ ।

દશયોજનાવગાઢો વિસ્તીર્ણો દક્ષિણોત્તરતઃ ॥૧૯૬॥

પદ્મહદસ્ય મધ્યે ચતુઃ ક્રોશાયામવિસ્તારં પદ્મમ્ ।
 તસ્ય ત્રિગુણં સવિશેષં પરિધિઃ દ્વિક્રોશવાહલ્યમ્ ॥૧૯૭॥
 દશયોજનાવગાદં દ્વૌ ક્રોશૌ ઉચ્છ્રિતં જલાન્તાત્ ।
 વજ્રમયમૂલાગ્રં કન્દોઽપિ ચ તસ્ય રિષ્ટમયઃ ॥૧૯૮॥
 વૈદૂર્યમયો નાલો બાહ્યપત્રાણિ ચ તસ્ય તપનીયાનિ ।
 જામ્બૂનદમયાનિ પુનઃ પત્રાણિ અભ્યન્તરાણિ તસ્ય ॥૧૯૯॥
 સર્વકનકમયી કર્ણિકા ચ તપનીયાનિ કેસરાણિ ભણિતાનિ ।
 તસ્યાશ્ચ કર્ણિકાયાઃ દ્વૌ ક્રોશૌ આયામવિષ્કમ્ભૌ ॥૨૦૦॥
 તત્ ત્રિગુણં સવિશેષં પરિધિઃ તસ્યાઃ ક્રોશમેકં બાહલ્યમ્ ।
 મધ્યે તસ્યા ભવનં ક્રોશાયામમર્ધવિસ્તીર્ણમ્ ॥૨૦૧॥
 દેશોન ક્રોશમુચ્ચં દ્વારાણિ તસ્ય ત્રિદિશિ ધનુઃ શતાનિ પચ્ચ ।
 ઉદ્વિદ્વાનિ તસ્યાર્ધં વિસ્તીર્ણાનિ તાવન્તિ પ્રવેશે ॥૨૦૨॥
 ભવનસ્ય તસ્ય મધ્યે શ્રીદેવ્યાઃ દિવ્યશયનીયમ્ ।
 મણિપીઠિકાયા ઉપરિ અર્ધતૃતીયધનુઃ શતોઽઘાયાઃ ॥૨૦૩॥

અર્થ—હિમવંત પર્વતના શિખર ઉપર દક્ષિણ-ઉત્તર વિસ્તારવાળો, દશ યોજન ઉંડો, પાણીથી ભરપૂર શ્રેષ્ઠ કમળોવાળો દ્રહ છે.

પદ્મદ્રહના મધ્ય ભાગમાં ચાર ગાઉ લાંબુ-પહોળું વિસ્તારવાળું પદ્મ-કમલ છે, તેની પરિધિ ત્રણ ગણાથી અધિક છે. બહાર બે ગાઉની છે.

તેને દશ યોજન ઉંડો, પાણીથી બે ગાઉ ઉંચો, વજ્રમય-મૂલવાળો રિષ્ટરત્નમય કંદ છે.

તેને વૈદૂર્યરત્નમય નાલ, તપનીય-સુવર્ણમય બહારનાં પાંદડાં અને અંખૂનદમય અંદરનાં પાંદડાં છે.

તેની કર્ણિકા સર્વસુવર્ણમય, કેસરા તપનીયમય છે. તે કર્ણિકા બે ગાઉ લાંબી-પહોળી વિસ્તારવાળી, ત્રણ ગુણથી અધિક પરિધિ અને એક ગાઉ બહી છે.

તેના મધ્ય ભાગમાં એક ગાઉ લાંબુ તેનાથી અડધું પહોળું, એક ગાઉથી કંઈક ન્યૂન ઉંચું દેવીનું ભવન છે.

તેને ત્રણ દિશામાં દ્વારો પાંચસો યોજન ઉંચા, તેનાથી અડધા પહોળા અને તેટલા જ પ્રવેશમાં છે.

તે ભવનના મધ્ય ભાગમાં અઢીસો ધનુષ હંચી મણિપીઠિકા છે, તેની ઉપર શ્રીદેવીનું દિવ્ય શયન છે.

વિવેચન—હિમવંત પર્વત ઉપર એટલે હિંમવંત પર્વત ઉપરના મધ્ય-ભાગમાં દક્ષિણ-ઉત્તર વિસ્તારવાળો-પહોળો અને પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો, શ્રેષ્ઠ કમળોવાળો અને પાણીથી ભરપુર પદ્મ નામનો દ્રહ આવેલો છે. તે ૧૦ યોજન હંડો, દક્ષિણ-ઉત્તર પહોળો અને પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબો એટલે ૧૦૦૦ યોજન લાંબો અને દક્ષિણ-ઉત્તર ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો લંબચોરસ આકારવાળો છે.

આ પદ્મદ્રહના બહુ મધ્ય ભાગે એટલે બરાબર મધ્ય ભાગમાં એક યોજનના વિસ્તારવાળું, -૪ ગાઉ લાંબુ-પહોળું ગોળાકાર એક શ્રેષ્ઠ કમલ રહેલું છે. તેની પરિધિ ત્રણ ગુણુથી અધિક-૧૨ ગાઉથી અધિક છે-અને જડાઈ ૨ ગાઉની છે.

દ્રહની હંડાઈ ૧૦ યોજનની હોવાથી કમળની નાલ પણ ૧૦ યોજન હંડી પાણીમાં રહેલી છે અને પાણી બહાર ૨ ગાઉ છે. વળી આ કમળનું મૂલ વજ્રસ્તંભ એટલે શ્વેત-સફેદ વર્ણનું છે. તેનો જડરૂપ કંદ રિષ્ટસ્તંભ એટલે શ્યામ વર્ણનો છે. નાલ-હાંડી વૈદ્યસ્તંભ એટલે લીલા વર્ણની છે. કમળના બહારના ભાગના ૪ પાંદડાં તપનીય-સ્તંભ એટલે લાલ વર્ણના છે. વળી અંદરના ભાગનાં પાંદડાં જાંબૂનદ સ્તંભ એટલે કંઈક લાલ સુવર્ણમય વર્ણના છે. એટલે બહારના ૪ પાંદડાં એકદમ લાલ રંગના અને બાકીના પાંદડાં આછા કંઈક લાલ રંગના હોય છે.

વર્તમાનમાં પણ કેટલાંક બગીચા વગેરેમાં કેટલાંક પુષ્પો એવા એવામાં આવે છે કે તેના બહારના ભાગની જ પાંખડી એક રંગની હોય છે અને અંદરની બીજી પાંખડીઓ બીજા રંગની હોય છે. બગીચા વગેરેમાં પુષ્પોને જે ધ્યાન પૂર્વક એવામાં આવે તો રંગનો તફાવત ખ્યાલમાં આવ્યા વગર રહેશે નહિ.

કમળના મધ્ય ભાગમાં જ બીજ ઠાશે હોય છે તેને કર્ણિકા કહેવાય છે. તે સર્વકનકમય-સુવર્ણવર્ણની હોય છે. આ કર્ણિકા ૨ ગાઉ લાંબી-પહોળી ગોળાકાર છે તેને ફરતો કેસરાનો જથ્થો ગોળ આકારનો તપનીય-લાલવર્ણનો છે.

કર્ણિકાનો આકાર નીચેથી ઉપર જોઈએ તો સોનીની એરણુ જેવો લાગે. ફરક માત્ર એટલો એરણુ ચોરસ હોય છે. જ્યારે કર્ણિકા ગોળ છે.

કર્ણિકા ૨ ગાઉ લાંબી-પહોળી ગોળાકારે અને ૬ ગાઉથી અધિક પરિધિવાળી છે. તેના મધ્યભાગમાં મણિમય અનેક સ્તંભોથી યુક્ત એક ગાઉ લાંબું, ૦૧ ગાઉ પહોળું, એક ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન એટલે ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું શ્રી દેવીનું ભવન છે.

આ ભવનને પૂર્વ, ઉત્તર અને દક્ષિણ ત્રણ દિશામાં એક એક ૫૦૦ ધનુષ ઉંચા ૨૫૦ ધનુષ પહોળા, પ્રવેશનો ભાગ પણ ૨૫૦ ધનુષવાળા સુંદર દરવાજા છે. દરવાજાના કમાડ ૧૨૫ ધનુષ પહોળા હોય છે.

શ્રીદેવીના આ રત્નમય ભવનના અતિ મધ્ય ભાગમાં ૫૦૦ ધનુષ લાંબી-પહોળી અને ૨૫૦ ધનુષ ઉંચી મણિમય મોટી મણિપીઠિકા આવેલી છે. પીઠિકા એટલે ચોતરા જવો ભાગ. મણિરત્નમય હોવાથી મણિપીઠિકા કહેવામાં આવે છે. આ મણિપીઠિકા ઉપર શ્રીદેવીને શયન કરવા યોગ્ય દિવ્ય શય્યા છે.

શય્યાનું સ્વરૂપ—શય્યાના મુખ્ય ૪ પાયા સુવર્ણના છે. મૂળ પાયાને દઢ કરવા પ્રતિપાયા (કમાન આકારના ઈસ અને પાયાને લગાવેલ તીર) મણિરત્નના, ઇસ વગેરે જાંબૂનદમય સુવર્ણના, વચમાં ભરેલી પાટી વિવિધ રત્નમય, તેના ઉપર લોહિ-તાક્ષ રત્નમય ઝોશીકા, તપનીય સુવર્ણમય ગાલમસૂરિયા-ગોળાકાર ઝોશીકા, દેવીના શરીરપ્રમાણુ લાંબુ ગાદહું, ગાદલાં ઉપર શરીર પ્રમાણુ લાંબા બે પડખે બે લાંબા ઝોશીકા, પગ અને માથાના સ્થાને પણ ઝોશીકા હોવાથી શય્યા બે બાજુ ઉંચી-ઉન્નત, અને વચમાં ગંભીર કંઈક ઉંડી લાગે પગ મૂકતાં અંદર ઉતરી જાય એવી અને કામળ શય્યા છે. તેના ઉપર આદર પાથરેલી છે. નહિ સૂવાના વખતે આદર ઉપર બીજાં ઝોછાડ પાથરેલો રહે છે. શય્યાના ચારે પાયાની લાકડીમાં સુંદર મચ્છ-રદાની બાંધેલી હોવાથી શય્યા ઘણી જ મનોહર લાગે છે.

જ્યાં જ્યાં દેવ-દેવીઓની શય્યા આવે તે શય્યા આ પ્રમાણે બાંધેલી.

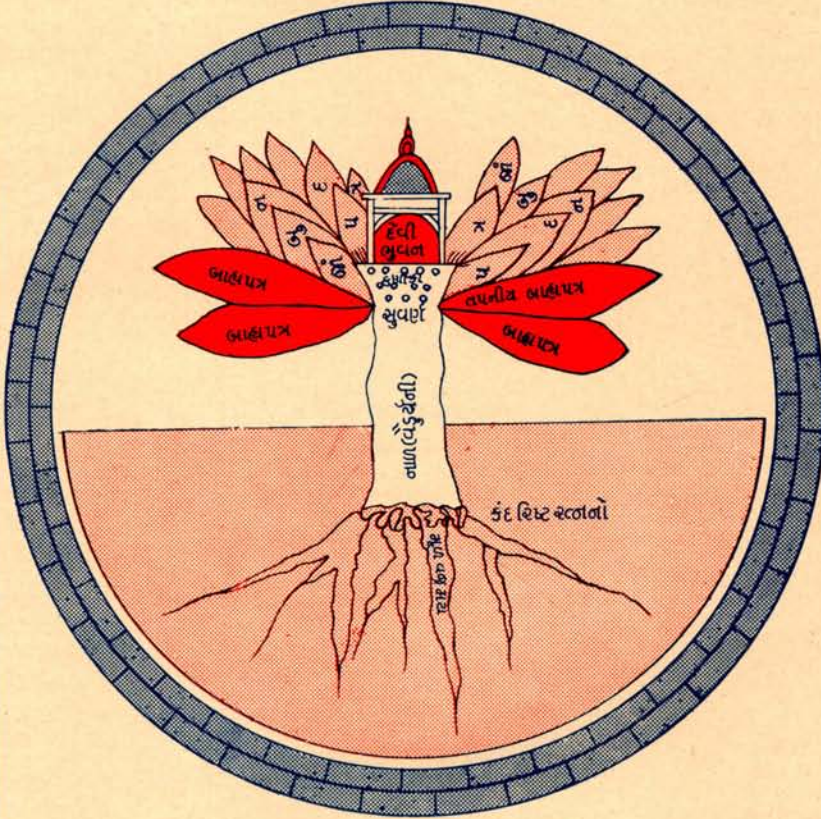
આ શય્યામાં શ્રીદેવી સુખપૂર્વક બેસે છે, સૂએ છે, આરામ કરે છે અને પૂર્વ ભવમાં ઉપાર્જન કરેલ પુણ્યના ફળ સ્વરૂપ દિવ્ય સુખને અનુભવે છે. ૧૯૬ થી ૨૦૩

હવે આ કમલનો પરિવાર કહે છે.

તં પડમં અન્નેનં, તત્તો અદ્વપ્પમાણમિત્તાણં ।

આવોદિયં સમંતા, પડમાણદ્વસ્સણં તુ ॥૨૦૪॥

॥ ब्रह्मदेवीनुं मूल कमल ॥

आ कभग जंभुद्रीपनी जगती सरणी परंतु १८ योजन उंची जगतीवडे वीटायलुं छे.

છાયા—તત્ પદ્મં ગ્રન્થેન તતઃ અર્ધપ્રમાણમાત્રાણામ્ ।

અવેષ્ટિતં સમન્તાત્ પદ્માનામષ્ટકતેન તુ ॥૨૦૪॥

અર્થ—તે કમળને તેનાથી અર્ધપ્રમાણવાળા ચારે બાજુથી વિંટળાએલા એકસો આઠ કમળો છે.

વિવેચન—શ્રીદેવીના મૂલ કમળની ચારે બાજુ ફરતા રત્નમય ઢાટ છે. તે જંબૂદ્વીપની જગતી સરખો ગવાક્ષ કટક સહિત છે. ફરક એટલો જ છે કે જંબૂદ્વીપની જગતી ૮ યોજન ઊંચી છે જ્યારે આ ઢાટ ૧૮ યોજન ઊંચો છે તેમાં ૧૦ યોજન પાણીની અંદર અને ૮ યોજન બહાર ફેખાતો છે. પાણી પાસે ૧૨ યોજન પહોળો અને ઉપરના ભાગે ૪ યોજન પહોળો છે.

મૂલ કમળને ફરતા બીજ છ વલયો રહેલા છે એટલે મૂલ કમળને ફરતા ૬-પ્રકારના, ૬-અતિના કમળો છે.

પહેલું વલય—મૂલ કમળને ચારે બાજુ ફરતાં, મૂલ કમળથી અર્ધપ્રમાણવાળા ૧૦૮ કમળો વિંટળાએલા છે. આ કમળો ૨ ગાઉ ઊંચા, ૧ ગાઉ પહોળા, ૧૦ યોજનથી અધિક પાણીમાં અને ૧ ગાઉ પાણીથી બહાર ઊંચા છે.

દરેક કમળની કર્ણિકા ૧ ગાઉ લાંબી ૧૧ ગાઉ પહોળી એટલે જડી, સર્વ કનકમય-રત્નમય છે. આ કમળોમાં જ ભવનો છે તેમાં શ્રીદેવીના આભરણો રહેલા છે.

આ દરેક કમળનું મૂલ, નાલ, કર્ણિકા, ઠસરા વગેરેનું સ્વરૂપ પ્રથમ-મુખ્ય કમળના જેવું બાણું. ૨૦૪

હવે બીજું વલય કહે છે.

સિરિસામન્નસુરાણં, ચતુર્ણં સાહસિણં સહસ્સાઈં ।

ચત્તારિ પંકયાણં, વાયવીસાણુર્દેણં ॥૨૦૫॥

મયહરિયાણ ચતુર્ણં, સિરિય પતમસ્સ તસ્સ પુવ્વેણં ।

મહુયરિગિણોવગીયા, ચતુરો પતમા મણભિરામા ॥૨૦૬॥

અટ્ટણહ સહસ્સાણં, દેવાણબ્ભિતરાણ પરિસાણ ।

દાહિણપુરત્થિમેણં, અટ્ટસહસ્સાઈ પતમાણં ॥૨૦૭॥

પડમસ્સ દાહિણેણં, મઙ્ગિમપરિસાણ દસસહસ્સાણં ।
 દસ પડમસહસ્સાઈ, સીરિદેવીણ સુરવરાણં ॥૨૦૮॥
 બારસ પડમસહસ્સા, દક્ષિણપચ્ચત્થિમેણ પડમસ્સ ।
 પરિસાણ બાહિરાણ, દુવાલ્લસણં સહસ્સાણં ॥૨૦૯॥
 અરવિંદસ્સ વરેણં, સત્તઽહ ણિયાહિવાણ દેવાણં ।
 વિયસિયસહસ્સપત્તા-ણિ સત્ત પડમાણિ દેવીણ ॥૨૧૦॥

છાયા—શ્રીસામાન્યસુરાણાં ચતુર્ણાં સહસ્રાણાં સહસ્રાણિ ।
 ચત્વારિ પદ્મજાનાં વાયવ્યામૈશાન્યામુદીચ્યામ્ ॥૨૦૫॥
 મહત્તરિકાણાં ચત્વારિ શ્રીયાઃ પદ્મસ્ય તસ્ય પૂર્વેણ ।
 મધુકરીગણોપગીતાનિ ચત્વારિ પદ્માનિ મનોભિરામાણિ ॥૨૦૬॥
 અષ્ટાનાં સહસ્રાણાં દેવાનામભ્યન્તરાયાઃ પર્વદઃ ।
 દક્ષિણપૂર્વસ્યાં અષ્ટસહસ્રાણિ પદ્માનિ ॥૨૦૭॥
 પદ્મસ્ય દક્ષિણતઃ મધ્યપર્વદઃ દશસહસ્રાણામ્ ।
 દશ પદ્મસહસ્રાણિ શ્રીદેવ્યાઃ સુરવરાણામ્ ॥૨૦૮॥
 દ્વાદશ પદ્મસહસ્રાણિ દક્ષિણપશ્ચિમાયાં પદ્મસ્ય ।
 પરિવદઃ બાહ્યાયાઃ દ્વાદશાનાં સહસ્રાણામ્ ॥૨૦૯॥
 અરવિન્દસ્ય અપરેન સપ્તાનાં અનિકાધીપાનાં દેવાનામ્ ।
 વિકસિતસહસ્રપત્રાણિ સપ્ત પદ્માનિ દેવ્યાઃ ॥૨૧૦॥

અર્થ—વાયવ્ય, ઈશાન અને ઉત્તર દિશામાં શ્રીદેવીના ચાર હજાર સામાનિક દેવીના ચાર હજાર ક્રમણો છે.

તે ક્રમણની પૂર્વ દિશામાં શ્રીદેવીની ચાર મહત્તરિકા દેવીઓના બ્રમરીઓના સમુદોથી ગુંબરવવાળા મનોહર ચાર ક્રમણો છે.

દક્ષિણ પૂર્વ—અગ્નિ ખૂણામાં અભ્યંતર પર્વદાના આઠ હજાર દેવીના આઠ હજાર ક્રમણો છે.

કમળની દક્ષિણ દિશામાં શ્રીદેવીના મધ્યમ પર્ષદાના દશ હજાર દેવોના દશ હજાર કમળો છે.

કમળની દક્ષિણ પશ્ચિમ-નૈઋત્ય ખૂણામાં બાહ્ય પર્ષદાના બાર હજાર દેવોના બાર હજાર કમળો છે.

કમળની પશ્ચિમ દિશામાં શ્રીદેવીના સાત અનીકાધીપતિ દેવોના વિકસિત-હજાર પાંખડીવાળા સાત કમળો છે.

વિવેચન—શ્રીદેવીના મુખ્ય કમળને ફરતા ૬ વલયો છે. મુખ્ય કમળને ફરતું પહેલું વલય છે, તેમાં ૧૦૮ કમળો છે. હવે બીજું વલય પહેલા વલયને ફરતું રહેલું છે. તેમાં વાયવ્ય ખૂણામાં, ઈશાન ખૂણામાં અને ઉત્તર દિશામાં શ્રીદેવીનો ૪૦૦૦ સામાનિક દેવોના ૪૦૦૦ કમળો છે.

સામાનિક દેવો એટલે શ્રીદેવીની સરખી ઋદ્ધિવાળા દેવો. જ્યો શ્રીદેવીના કાર-ભારમાં કંઈક ભાગ લેનારા હોય છે. શ્રીદેવીનું ચ્યવન થયા બાદ તે સ્થાને જ્યાં સુધી બીજી શ્રીદેવી ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી એમાંના ૪-૫ મુખ્ય દેવો મળીને સંચાલન ચલાવે છે. તાજ વિનાના રાજ સરખા દેવો સામાનિક દેવો કહેવાય છે. આ દેવોના ૪૦૦૦ કમળો એક ગાઉના વિસ્તારવાળા છે.

મુખ્ય કમળની પૂર્વ દિશામાં શ્રીદેવીની મહત્તરિકા એટલે દેવીની વડેરી. દ્રહ-દેવીને પણ પૂજ્ય એવી ૪ દેવીઓના ૪ કમળો છે, જ કમળો ઉપર બ્રમરીઓના સંગ્રહો શુંજરવ કરતા હોવાથી વાતાવરણ અસંત મનોહર હોય છે.

દરેક દ્રહ દેવીઓને ત્રણ ત્રણ પર્ષદા-સભા હોય છે. પહેલી અભ્યંતર પર્ષદા, બીજી મધ્ય પર્ષદા, ત્રીજી બાહ્ય પર્ષદા કહેવાય છે.

અભ્યંતર પર્ષદાના દેવો ઘણા માનમોલાવાળા હોવાથી દેવી બોલાવે ત્યારે જ દેવી પાસે જનારા હોય છે. મધ્ય પર્ષદાના દેવો દેવી બોલાવે કે ન બોલાવે તો પણ જરૂર પડે દેવી પાસે જાય છે. બાહ્ય પર્ષદાના દેવો દેવીની બોલાવવાની અપેક્ષા રાખતા નથી, પરંતુ વિના બોલાવે કામ હોય કે ન હોય તો પણ આવજવ કરનારા હોય છે.

અમુક કાર્ય માટે પ્રથમ અભ્યંતર સભાના દેવો સાથે મંત્રણા ચલાવે છે અને નિર્ણય અભ્યંતર સભા દ્વારા જ થાય છે. કાર્ય નક્કી થયા પછી મધ્ય સભાના દેવોને

તે નિર્ણય જણાવવામાં આવે છે અને મધ્ય સભાવાળા દેવો તે કાર્ય કરવા માટે બાહ્ય પર્ષદાના દેવોને જણાવે છે.

બાહ્ય સભાના દેવો નિર્ણિત થયેલા કાર્યને કરવાવાળા હોય છે. પણ ગુણ-દોષનો વિચાર કરવાનું તેઓને હોતું નથી.

આ ત્રણે પર્ષદાના દેવોના કમળો આ બીજ વલયમાં છે, તે આ પ્રમાણે—

મૂલ કમળથી અગ્નિ ખૂણામાં શ્રીદેવીના અભ્યંતર પર્ષદાના ૮૦૦૦ દેવોના ૮૦૦૦ કમળો છે. દક્ષિણ દિશામાં શ્રીદેવીના મધ્ય પર્ષદાના ૧૦૦૦૦ દેવોના ૧૦૦૦૦ કમળો છે. નૈઋત્ય ખૂણામાં શ્રીદેવીના બાહ્ય પર્ષદાના ૧૨૦૦૦ દેવોના ૧૨૦૦૦ કમળો છે. પશ્ચિમ દિશામાં શ્રીદેવીના સાત (-મહિષ, અશ્વ, હસ્તિ, રથ, સુભટ, ગંધર્વ અને નટ) સૈન્યના અધિપતિ ૭ દેવોના ૭ કમળો છે.

બીજ વલયમાં સામાનિક દેવોના ૪૦૦૦ કમળો

મહત્તરિકા દેવીઓના ૪ ”

અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોના ૮૦૦૦ ”

મધ્યમ ” ” ૧૦૦૦૦ ”

બાહ્ય ” ” ૧૨૦૦૦ ”

અનીકાધિપતિ દેવોના ૭ ”

કુલ ૩૪૦૧૧ કમળો છે.

આ બધા કમળો એક ગાઉના વિસ્તારવાળા છે. ૨૦૫ થી ૨૧૦

હવે ત્રીજ વલયના કમળો જણાવે છે.

**ચાઉદ્ધિસિં પિ પટમસ્સ, તસ્સ સિરિદેવિઆયરક્ષાણં ।
સોલસપટમસહસ્સા, તિન્નિ ય અન્ને પરિક્ષેવા ॥૨૧૧॥**

છાયા—ચતુર્દિશુ અપિ પટ્મસ્ય તસ્ય શ્રીદેવ્યાત્મરક્ષકાનામ્ ।

ષોડશ પટ્મસહસ્રાણિ ત્રયશ્ચાન્યે પરિક્ષેવાઃ ॥૨૧૧॥

અર્થ—તે કમળની ચારે દિશામાં પણ શ્રીદેવીના આત્મરક્ષક દેવોના સોલ હજાર કમળો છે. તથા બીજ ત્રણ વલયો છે.

વિવેચન—મુખ્ય કમળની ચારે દિશામાં પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર દિશામાં શ્રીદેવીના ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોના ૧૬૦૦૦ કમળો છે. દરેક દિશામાં ૪૦૦૦-૪૦૦૦ કમળો છે.

દેવીના અંગને ઢાંધ જાતનું નુકશાન થવા ન પામે તે માટે ઉઘાડા શસ્ત્ર રાખીને નજર રાખનારા સાવધાન વૃત્તિવાળા ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો છે.

દેવી જ્યારે સલામાં બેસે ત્યારે આત્મરક્ષક દેવો ઉઘાડા શસ્ત્ર રાખીને ચારે દિશામાં ૪૦૦૦-૪૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો ગોઠવાઈ જાય છે, માટે આ દેવોને આત્મરક્ષક અથવા અંગરક્ષક કહેવામાં આવે છે. ૨૧૧

ત્રણ વલયો કહેવામાં આવ્યા. બીજા ત્રણ વલયોમાં કયા વલયમાં કેટલા કમળો છે, તે કહે છે.

વત્તીસ સયસહસ્સા, પડમાણબિંતરે પરિક્ષેવે।

ચત્તાલીસં લક્ષા, મઙ્ગિમમ્ પરિરે હાંતિ ॥૨૧૨॥

અડયાલીસં લક્ષા, બાહિરે પરિરયમ્મિ પડમાણં।

એમેસિં પડમાણં, કોટી વીસં ચ લક્ષાઈ ॥૨૧૩॥

છાયા—દ્વાત્રિંશત્ શતસહસ્ત્રાણિ પદ્માનામભ્યન્તરે પરિક્ષેપે ।

ચત્વારિંશત્ લક્ષાઃ મધ્યે પરિરયે ભવન્તિ ॥૨૧૨॥

અષ્ટ ચત્વારિંશત્ લક્ષાઃ બાહ્યે પરિરયે પદ્માનામ્ ।

એવમેષાં પદ્માનાં કોટી વિંશતિશ્ચ લક્ષાણિ ॥૨૧૩॥

અર્થ—અભ્યંતર વલયમાં બત્તીસ લાખ કમળો, મધ્ય વલયમાં ચાલીસ લાખ કમળો અને બાહ્ય વલયમાં અડતાલીસ લાખ કમળો છે. આ પ્રમાણે કુલ એક કોડ વીસ લાખ કમળો છે.

વિવેચન—શ્રીદેવીને ત્રણ પ્રકારના આભિયોગિક દેવો છે. આભિયોગિક દેવ એટલે હુકમનું પાલન કરનારા સેવક દેવો. તેમાં ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ કાર્ય કરવાના ભેદથી ત્રણ ભેદ કહેલા છે.

ઉત્તમ—મોટા માનમર્યાદાવાળા સેવકો, કે જે દેવીના ઉત્તમ કાર્યોમાં જોડાયેલા

હોય છે. ઉત્તમ આભિયોગિક દેવો ૩૨ લાખ છે. આ ૩૨ લાખ આભિયોગિક દેવોના ૩૨ લાખ કમળો અભ્યંતર વલય-ચોથા વલયમાં છે.

ત્રીજા વલયથી થોડું દૂર આ ચોથું વલય છે.

મધ્યમ-વલય એટલે પાંચમા વલયમાં મધ્યમ આભિયોગિક-મધ્યમ પ્રકારના કામમાં જોડાયેલા ૪૦ લાખ દેવોના ૪૦ લાખ કમળો છે.

બાહ્ય વલય એટલે છઠા વલયમાં અધમ-બાહ્ય આભિયોગિક-માન-મોભાની અપેક્ષા વિનાના ૪૮ લાખ દેવોના ૪૮ લાખ કમળો છે.

કુલ ૧ કોડ ૨૦ લાખ આભિયોગિક દેવોના ૧૨૦૦૦૦૦૦ કમળો છે.

ત્રીજા વલયના કમળો ૧ ગાઉ=૧૦૦૦ ધનુષ પ્રમાણના છે.

ચોથા " " ૦૧ " = ૫૦૦ " " "

પાંચમા " " ૦૧ " = ૨૫૦ " " "

છઠા " " ૧/૮ " = ૧૨૫ " " "

કમળોનું યંત્ર

વલય	કમળો	માપ		
		વિસ્તાર	જાડાઈ	પાણીથી ઉચાઈ
મૂલ કમળ	૧	૪ ગાઉ	૨ ગાઉ	૨ ગાઉ
પહેલા વલયમાં	૧૦૮	૨ "	૧ "	૧ "
બીજા "	૩૪૦૧૧	૧ "	૦૧ "	૦૧ "
ત્રીજા "	૧૬૦૦૦	૧૦૦૦ ધનુષ	૫૦૦ ધનુષ	૫૦૦ ધનુષ
ચોથા "	૩૨૦૦૦૦૦	૫૦૦ "	૨૫૦ "	૨૫૦ "
પાંચમા "	૪૦૦૦૦૦૦	૨૫૦ "	૧૨૫ "	૧૨૫ "
છઠ્ઠા "	૪૮૦૦૦૦૦	૧૨૫ "	૬૨૧ "	૬૨૧ "
કુલ કમળો	૧૨૦૫૦૧૨૦			

પ્રશ્ન—ચોથા, પાંચમા અને છઠા વલયમાં ૩૨ લાખ, ૪૦ લાખ અને ૪૮ લાખ કમળો ક્યાં. તે આટલાં કમળો એક એક વલયમાં કેવી રીતે સમાય ? કમળે ૫૦૦ યોજન પહોળા દ્રહમાં મોટામાં મોટા પરિધિ ગણીએ તો પણ ૧૬૦૦ યોજનમાં ન્યૂન આવે. તેના ધનુષ ગણતાં ૧૨૮ લાખ ધનુષ જટલી પરિધિ થાય. તો આટલી પરિધિમાં ૩૨ લાખ, ૪૦ લાખ અને ૪૮ લાખ કમળો કેવી રીતે સમાય ? પાંચમા વલયમાં દરેક કમળ ૨૫૦ ધનુષના વિસ્તારવાળું છે. ૮૦૦૦૦૦ ગાઉમાં તે ૩૨ લાખ કમળો સમાય તેના ધનુષ કરતાં ૧૬૦ કોડ ધનુષ જટલી જગ્યા જોઈએ. એ રીતે ચોથા વલયના જ કમળો સમાઈ શકતા નથી તો પાંચમા અને છઠા વલયના કમળોની વાત જ શી ?

ઉત્તર—પરિધિના ગણિત પ્રમાણે જ જ વલયોનાં કમળો એક વલયમાં સમાઈ શકે એમ ન હોય તો તે વલયના કમળો એક જ પરિધિમાં નહિ પણ અનેક પરિધિમાં રહેલાં તે કમળો બાણવા. અનેક વલયો હોવા છતાં પણ એક જાતિના એ સર્વ કમળો હોવાથી એક વલય તરીકે ગણાય. જ કમળો પ્રમાણમાં સરખા હોય તેની એક જાતિ બાણવી.

ઉપર કહેલાં કમળોમાં છ જ વલયો છે એમ નથી, પણ અનેક વલયો છે, સરખા પ્રમાણવાળા એક જાતિના કમળોના અનેક વલયોને જાતિ અપેક્ષાએ એક ગણીને છ વલય કહેવામાં આવ્યા છે. આ ભાવાર્થ શ્રી જંબૂદ્વીપ પદ્ધતિસૂત્રમાં જણાવેલ છે.

સર્વ કમળોનો દ્રહમાં સમાવેશ—૧૦૦૦ યોજન લાંબા અને ૫૦૦ યોજન પહોળા પદ્મદ્રહનું ક્ષેત્રફળ $૧૦૦૦ \times ૫૦૦ = ૫૦૦૦૦૦$ યોજન થાય.

સર્વ કમળો માટે $૨૦૦૦૫ \frac{૧૩}{૧૬}$ યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રફળ જોઈએ. આથી સર્વ કમળો સુખે સમાઈ શકે છે, તે આ પ્રમાણે—

મુખ્ય કમળ એક યોજનનું અને તેને ફરતો ૧૨ યોજન વિસ્તારવાળો ડાઠ હોવાથી એક છેડાથી બીજા છેડા સુધીના વ્યાસ $૧૨+૧૨+૧=૨૫$ યોજન થાય. એટલે પહેલા કમળથી પછીનું પહેલું વલય શરૂ થાય ત્યાં સુધી ૨૫ યોજન ક્ષેત્ર રોકાય.

પ્રથમ વલયના કમળો ૨ ગાઉ પ્રમાણવાળા છે, એટલે એક યોજનમાં ૪ કમળો સમાય જોઈ ૧૦૮ કમળોને ૨૭ યોજન જોઈએ. અહીં વલયાકારમાં જગ્યા ધણી છે એટલે એક જ વલયમાં ૧૦૮ કમળો રહેલાં છે.

બીજા વલયમાં ૩૪૦૧૧ કમળો છે. દરેક કમળ ૧ ગાઉ પ્રમાણુ વિસ્તારવાળું છે, જ્યાં એક યોજન પ્રમાણુ ક્ષેત્રફળમાં ૧૬ કમળો સમાય. ૩૪૦૧૧ ને ૧૬ થી ભાગતા $૨૧૨૫\frac{૧૧}{૧૬}$ યોજન ક્ષેત્ર બીજા વલયના કમળોને બેઘએ. આ વલયમાં પૂર્વ દિશામાં ૪ કમળો, એક પંક્તિમાં, પશ્ચિમ દિશાના ૭ કમળો એક પંક્તિમાં અને બાકીના ૩૪૦૦૦ કમળો પોતપોતાની દિશામાં અનેક પંક્તિ-વલયમાં ગોઠવાયેલા બાળવા. આ વલય વિષમાકાર છે.

ત્રીજા વલયમાં ૧૬૦૦૦ કમળો છે. દરેક કમળ ૦૧ ગાઉ વિસ્તારવાળું છે. એક યોજન ક્ષેત્રફળમાં ૬૪ કમળો સમાઈ શકે. માટે ૧૬૦૦૦ ને ૬૪ થી ભાગતા ૨૫૦ યોજન આવે જ્યાં ૧૬૦૦૦ કમળને ૨૫૦ યોજન બેઘએ. આ ૧૬૦૦૦ કમળો એક વલયમાં રહેલાં છે. ઠંમઠ ક્ષેત્ર પુરતું છે.

ચોથા વલયમાં ૩૨ લાખ કમળો છે. દરેક કમળ ૦૧ ગાઉ વિસ્તારવાળું છે. એક યોજન ક્ષેત્રફળમાં ૨૫૬ કમળો સમાય. જ્યાં ૩૨૦૦૦૦૦ ને ૨૫૬ થી ભાગતાં ૧૨૫૦૦ યોજન આવે. ૩૨૦૦૦૦૦ કમળો એક વલયમાં સમાઈ ન શકે આથી આ વલયનાં કમળો અનેક પંક્તિમાં રહેલાં છે.

પાંચમા વલયમાં ૪૦ લાખ કમળો છે. દરેક કમળ $\frac{૧}{૮}$ ગાઉ પ્રમાણુ છે. માટે એક યોજન ક્ષેત્રફળમાં ૧૦૨૪ કમળો સમાય ૪૦૦૦૦૦૦ ને ૧૦૨૪ થી ભાગતાં $૩૯૦૬\frac{૪}{૧૬}$ યોજન આવે આટલું ક્ષેત્ર ૪૦૦૦૦૦૦ કમળો રોકે. આથી આ વલયમાં પણ અનેક પંક્તિમાં કમળો ગોઠવાયેલા છે.

છઠ્ઠા વલયમાં ૪૮ લાખ કમળો છે. દરેક કમળો $\frac{૧}{૧૬}$ ગાઉ વિસ્તારવાળા છે. જ્યાં એક યોજન ક્ષેત્રફળમાં ૪૦૯૬ કમળો સમાય. ૪૮૦૦૦૦૦ ને ૪૦૯૬ થી ભાગતા ૧૧૭૧ $\frac{૧૪}{૧૬}$ યોજન આવે આટલું ક્ષેત્ર છઠ્ઠા વલયનાં કમળો રોકે માટે આ વલયમાં પણ કમળો અનેક પંક્તિમાં રહેલાં છે. પરિધિ ઓછી છે અને કમળો ઘણા છે.

વલયોમાં કમળો આટલી જગ્યા રોકે છે.

મૂલ કમળના	૨૫	યોજન
પહેલા વલયના કમળો	૨૭	"
બીજા " "	૨૧૨૫ $\frac{૧૧}{૧૬}$	"
ત્રીજા " "	૨૫૦	"
ચોથા " "	૧૨૫૦૦	"
પાંચમા " "	૩૯૦૬ $\frac{૪}{૧૬}$	"
છઠા " "	૧૧૭૧ $\frac{૧૪}{૧૬}$	"
		૨૦૦૦૫ $\frac{૧૩}{૧૬}$ યોજન

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રફળના ગણિત પ્રમાણે ૧૨૦૫૦૧૨૦ કમળો માટે ૨૦૦૦૫ $\frac{૧૩}{૧૬}$ યોજન જગ્યા જોઈએ. જ્યારે દ્રહનું ક્ષેત્રફળ તો પાંચ લાખ યોજન છે. માટે કમળોનો સુખપૂર્વક સમાવેશ થાય છે અને ઉપરાંત ઘણી જગ્યા ખાલી રહે છે.

પદ્મદ્રહમાં ઉપર મુજબ રત્નકમળો તો છે, પણ તે સિવાયના બીજા અનેક પ્રકારના વનસ્પતિ કમળો પણ રહેલાં છે. રત્નકમળો પૃથ્વીકાયમય-સચિત્ત પૃથ્વી-પરિણામવાળા છે. જ્યારે વનસ્પતિ કમળો વનસ્પતિ-કાયમય-સચિત્ત વનસ્પતિરૂપ છે.

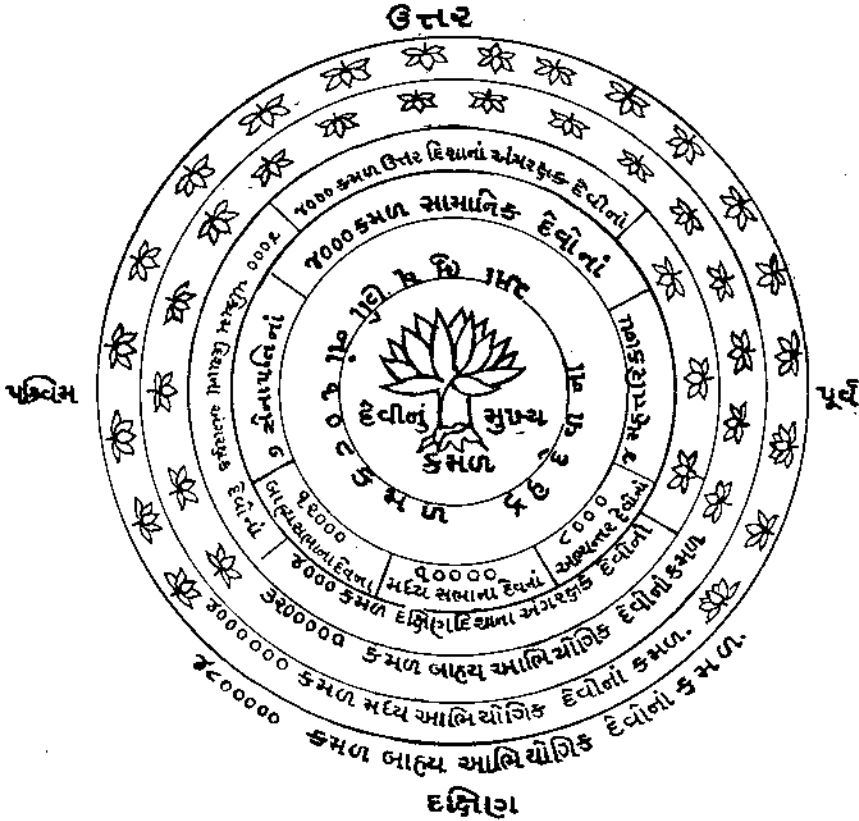
સર્વ રત્નકમળો શાશ્વત છે. જ્યારે વનસ્પતિ કમળો અશાશ્વત છે. તેથી ચૂંટવા હોય ત્યારે ચૂંટી લેવાય છે.

શ્રીદેવીએ શ્રીવજ્રસ્વામિજીને જ મહાકમળ આપ્યું હતું તે આ પદ્મદ્રહમાંથી ચૂંટીને આપ્યું હતું.

પદ્મદ્રહની પૂર્વ દિશા, દક્ષિણ દિશા, પશ્ચિમ દિશા અને ઉત્તર દિશામાં વિવિધ પ્રકારના મણિમય સ્થંભવાળા મણિમય તોરણ છે. તેમાં પૂર્વ દિશાના તોરણમાંથી ગંગા નામની મહાનદી નીકળે છે, તે પૂર્વ તરફ ૫૦૦ યોજન વહીને ગંગાવર્તનક્રમના નીચેના ભાગથી દક્ષિણ દિશા તરફ વળાંક લે છે, પછી દક્ષિણ તરફ પર્વત ઉપર જ

પરંતુ યોજન ૩ કલાથી કંઈક ૧અધિક વહે છે ત્યાં હિમવંત પર્વતનો કિનારો આવે છે. ત્યાં ખુલ્લા મુખવાળા મગરના આકારવાળી ૨ ગાઉ લાંબી, ૬૧ યોજન પહોળી અને ૦૧૧ ગાઉ જાડી વજ્રમય જાલ છે. તેમાં નદીનો પ્રવાહ પ્રવેશ કરીને જાલમાંથી પડતા મોતીના હારના આકારે ૧૦૦ યોજનથી કંઈક ૨અધિક પ્રવાહરૂપે

દ્રહ દેવીના પરિવાર કમળના ૬ વલયો

ચોથા વલયમાં અર્ધાંતર આભિયોગિક જાણવા

ત્રીજા વલયમાં ૪૦૦૦ કમળ પૂર્વ દિશાના અંગરક્ષક દેવીના જાણવા.

૧-હિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર ૧૦૫૨ યોજન ૧૨ કલાનો છે. તેમાંથી ગંગાનો પ્રવાહ ૬૧ યોજન બાદ કરતાં ૧૦૪૬ યોજન જા કલા રહે. તેના અડધા કરતાં પરંતુ યોજન ૩ કલાથી કંઈક અધિક પર્વત ઉપર વહે.

૧-ઘોષની લંબાઈ ૧૦૦ યોજનથી અધિક કહેલ છે. જ્યારે હિમવંત પર્વત ૧૦૦ યોજન ઊંચો છે. પણ જાલમાંથી મોતીની માળાના આકારે પડતો ઘોષ વાંકો થતો હોવાથી અથવા કુંડમાં પણ પવાહ ઉંડો પહોંચતો હોવાથી ૧૦૦ યોજનથી અધિક સંભવે છે.

ગંગાપ્રપાત કુંડમાં પડે છે. ગંગાપ્રપાત કુંડનું તળીયું અને પડખા વજ્રમય છે. કિનારો રજતમય, રેતી સુવર્ણ-રજતમય છે અને ઉતરવાનો ભાગ-ઢાળ વિવિધ પ્રકારના મણિઓથી જડેલો છે. આવા ગંગાપ્રપાત નામના કુંડમાં નદીનો પ્રવાહ ઉપરથી પડે છે. ત્યારે તેનો દેખાવ મોતીનો હાર ન હોય તેવો શ્વેત વર્ણનો દેખાય છે. પાણી જાદુવકામાંથી પડતું હોવાથી નદીનું પાણી પર્વતને ઘસાઇને પડતું નથી પણ બે ગાઉ લાંબી જાદુ હોવાથી પાણીનો ધોધ પર્વતથી તેટલો દૂર રહેતો પડે છે.

ગંગાપ્રપાત કુંડ ૬૦ યોજન લાંબો-પહોળો ગોળાકારે ૧૮૦ યોજનથી અધિક પરિધિવાળો અને ૧૦ યોજન ઉંડો છે.

સો પાંખડીવાળા, હજાર પાંખડીવાળા વિવિધ પ્રકારના સુગંધી કમળોથી ભરપુર કુંડ છે. વળી તેમાં સુંદર મધુર અવાજ કરતા અનેક પક્ષીઓની આવ-જવથી કુંડ અત્યંત રમણીય લાગે છે.

કુંડની દરતી પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ આવેલું છે.

ગંગા પ્રપાત કુંડને પૂર્વ દિશા, પશ્ચિમ દિશા અને દક્ષિણ દિશામાં સુખપૂર્વક ઉતરવા માટે પગથિયાની પંક્તિ છે. આ પગથિયા ઉપર વજ્રમય સ્તંભો, સુવર્ણ-રજતમય પાટિયા, વિવિધ મણિમય કંઠેડો, એક એક પગથિયા ઉપર વિવિધ રત્નમય તોરણો (જગતી ઉપરની પુષ્કરિણીના તોરણ જેવા) રહેલા છે.

ગંગા પ્રપાત કુંડના બરાબર મધ્ય ભાગમાં ૮ યોજન લાંબો-પહોળો અને ૨૫ યોજનથી અધિકપરિધિવાળો એક મોટો વજ્રમય ગંગા નામનો દ્વીપ છે. તે પાણીથી બે ગાઉ ઉંચો છે અને દ્વીપને ફરતો વનખંડ તથા પદ્મવર વેદિકા આવેલી છે.

ગંગા દ્વીપની ઉપર સમભૂમિમાં ગંગાદેવીને યોગ્ય વિવિધ પ્રકારના મણિઓથી જડેલા સેંકડો સ્થંભવાળું ભવન છે. આ ભવન ૧ ગાઉ લાંબુ, ૦૧ ગાઉ પહોળું અને એક ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન એટલે ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું છે. વળી તેને પૂર્વ-દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં ૫૦૦ ધનુષ ઉંચા, ૨૫૦ ધનુષ પહોળા દ્વાર છે. આ પહોળાઈ અ.ખા દ્વારની જણવી. પણ કમાડની નહિ, કમાડ તો પહોળાઈને અનુસારે ૧૨૫ ધનુષના છે.

આ ભવનના મધ્ય ભાગમાં ૫૦૦ ધનુષ લાંબી, ૨૫૦ ધનુષ પહોળી અને ૨૫૦ ધનુષ ઉંચી મણિમય પીઠિકા છે, તેના મધ્ય ભાગમાં ગંગાદેવીને યોગ્ય એક

મોટી શય્યા છે. જમાં ગંગાદેવી સુખે બેસે, સૂએ, આરામ કરે છે અને પૂર્વ ભવના ઉપાર્જન કરેલ પુણ્યના ફળને ભોગવે છે.

આ ગંગા પ્રપાત કુંડમાં દક્ષિણ તોરણના મધ્ય ભાગથી ગંગા મહાનદી નીકળે છે. અને તે ઉત્તર ભરતાર્ધ ક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે, ત્યારે ઉત્તર ભરતાર્ધમાં રહેલી બીજી અનેક નદીઓના પાણીથી ભરાતી વૈતાલ્ય પર્વત સુધી આવતા ૭૦૦૦ નદીઓ તેમાં મળે છે.

પછી અંડપ્રપાતા ગુફાની નીચેથી પૂર્વ દિશા તરફના ભાગથી વૈતાલ્ય પર્વતને નીચેથી ભેદતી ભેદતી દક્ષિણ ભરતાર્ધના મધ્યભાગ સુધી સીધી વહીને પછી પૂર્વ દિશા તરફ વળાંક લે છે. અને પૂર્વ તરફ વહે છે. અહીં પણ દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં રહેલી ૭૦૦૦ નદીઓ ગંગા મહાનદીમાં મળે-ભેગી થાય છે. આ ગંગા મહાનદી ગંગાપ્રપાત કુંડમાંથી નીકળીને સમુદ્રને મળે ત્યાં સુધીમાં કુલ ૧૪૦૦૦ નદીઓ ગંગા નદીના પ્રવાહમાં મળે છે. આ બધી નદીઓના પ્રવાહ સાથે ગંગા મહાનદી પૂર્વ દિશા તરફની જગતીના નીચેના ભાગને ભેદીને લવણ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. અર્થાત્ લવણ સમુદ્રમાં મળી જાય છે.

આ ગંગા મહાનદીની પહોળાઈ મૂલમાં-શરૂઆતમાં ૬ યોજન ૧ ગાઉની અને અને ઉંડાઈ ૦૧ ગાઉની હોય છે. પછી જમ જમ આગળ વધે છે તેમ તેમ પહોળાઈ અને ઉંડાઈ વધતી જાય છે. યાવત્ પ્રવેશ વખતે પહોળાઈ ૬૨૧૧ યોજન અને ઉંડાઈ ૧૧ યોજનની થાય છે. ૨૧૨-૨૧૩

આ વર્ણન અંથકાર દશ ગાથામાં જણાવે છે.

एयाओ हरयाओ, पुव्वद्वारेण निग्गया गंगा ।

पुव्वाभिमुहं गंतूण, जोयणाणं सए पंच ॥ २१४ ॥

गंगावत्तणकूडे, आवत्ता दाहिणामुहं तत्तो ।

पंच सए गंतूणं, तेवीसे तिन्नि उ कलाउ ॥ २१५ ॥

निवडइ गिरिसिहराओ, गंगाकुंडम्मि जिब्भियाए उ ।

मगरवियद्दाहरसं-ठियाए वइरामयतलम्मि ॥ २१६ ॥

છાયા—પ્રતસ્માત્ હતાત્ પૂર્વદ્વારેન નિર્ગતા ગઙ્ગા ।

પૂર્વાભિમુખં ગત્વા યોજનાનાં શતાનિ પચ્ચ ॥૨૧૪॥

ગઙ્ગાવર્તનકૂટે આવૃત્તા દક્ષિણાભિમુખં તતઃ

પચ્ચશતાનિ ગત્વા ત્રયોવિંશતિ (અધિકાનિ) તિસ્રઃ તુ કલાઃ ॥૨૧૫॥

નિપતતિ ગિરિશિખરાત્ ગઙ્ગાકુણ્ડે જિહ્વિકયા તુ ।

મકરવિવૃત્તાધરસંસ્થિતયા વજ્રમયતલે ॥૨૧૬॥

અર્થ—ગંગા નદી આ દ્રહમાંથી પૂર્વ દ્વારથી નીકળી પૂર્વાભિમુખ પાંચસો યોજન જમને ગંગાવર્તન કુંડથી વળીને પર્વતના શિખર ઉપર દક્ષિણાભિમુખ પાંચસો તેવીસ યોજન ત્રણ કલા જમને મગરે ઉઘાડેલા હોડના આકારવાળી જીહ્વાથી વજ્રમય તળિયા વાળા ગંગાકુંડમાં પડે છે.

વિવેચન—પૂર્વે વર્ણન કરી ગયા તે પદ્મદ્રહના પૂર્વ દિશા તરફના દ્વારથી ગંગા મહાનદી નીકળે છે. અને પૂર્વ દિશા તરફ પર્વત ઉપર જ ૫૦૦ યોજન વહે છે. ત્યાં આગળ ગંગાવર્તન નામનો કુંડ છે, તેની નજીકમાંથી દક્ષિણ દિશા તરફ વળી જાય છે. અને પર્વત ઉપર જ ૫૨૩ યોજન ૩ કલા દક્ષિણ તરફ વહે છે ત્યાં પર્વતનો છેડો આવે છે. તે આ પ્રમાણે

હિમવંત પર્વતનો ઉપરનો વિસ્તાર ૧૦૫૨ યોજન ૧૨ કલા છે.

પર્વત ઉપર પર્વતના મધ્ય ભાગે ગંગા મહાનદીનો પ્રવાહ-પહોળાઈમાં ૬૧ યોજન અર્થાત્ ૬ યોજન ૪૧૧૧ કલા છે તે પર્વતના વિસ્તારમાંથી બાદ કરતાં

૧૦૫૨ યો. ૧૨ કલા

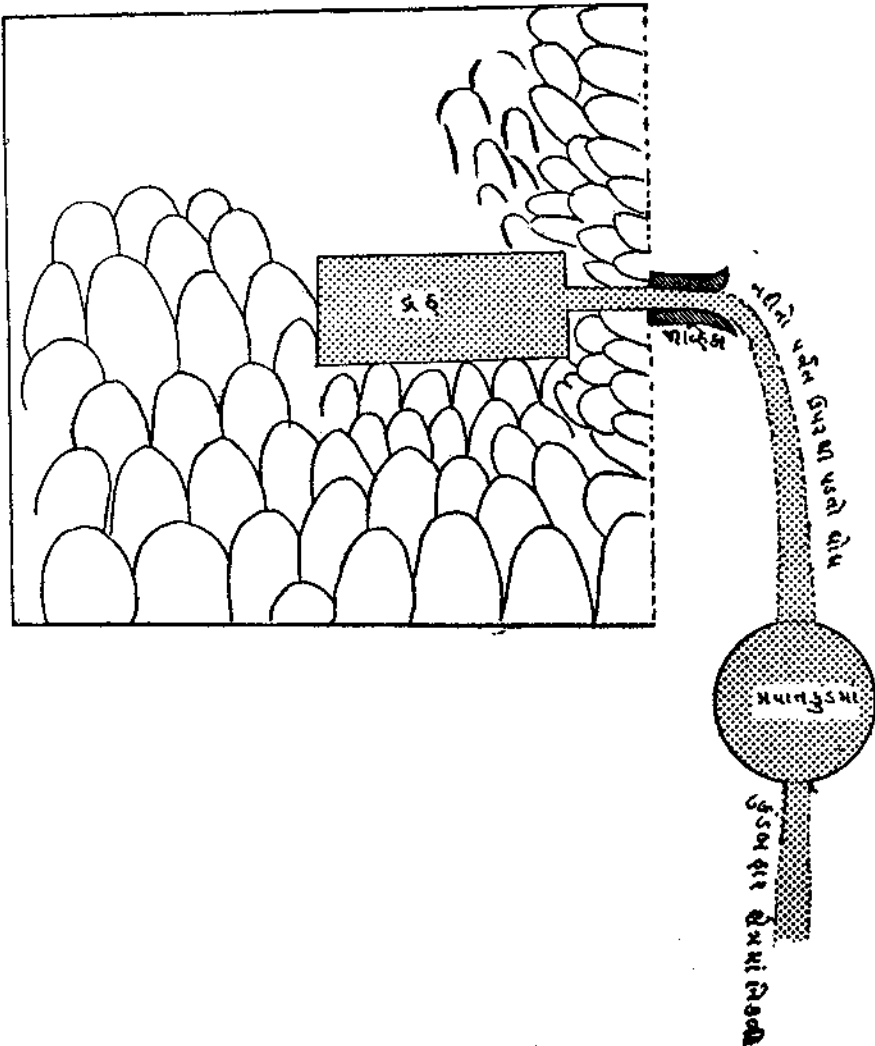
— ૬ યો. ૪૧૧૧ કલા

૧૦૪૬ યો. ૭૧ કલા

આવે તેના અડધા કરતા ૫૨૩ યોજન ૩ કલાથી અધિક આવે. અહીં અધિક ભાગની વિવિધ નહિ કરતાં દક્ષિણ તરફ ૫૨૩ યોજન ૩ કલાએ પર્વતનો છેડો આવી જાય છે. એટલે ગંગા મહાનદી ૫૨૩ યોજન ૩ કલા જેટલી પર્વત ઉપર દક્ષિણ તરફ વહેતા પર્વતના છેડે આવે છે.

હવે ત્યાં આગળ મોં ઉઘાડી રહેલા મગરના બે હોઠ જવા દેખાય તેવા આકાર-વાળી જીહ્વિકાથી-જીભ વડે નીચે રહેલા વજ્રમય તળીયાવાળા ગંગાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે. એટલે પાણીનો જ પ્રવાહ આવે છે તે આ બે ગાઉ લાંબી જીભ ઉપર થઈને જોશબંધ નીચે કુંડમાં પડે છે, ત્યારે મગરના મુખમાંથી પાણીનો ઘોધ પડતો હોય તેવો પ્રવાહનો દેખાવ હોય છે. ૨૧૪-૨૧૫-૨૧૬.

જીહ્વિકામાં થઈને પડતો નદીનો પ્રવાહ

હવે અહિંવકાનું પ્રમાણ કહે છે.

છ જોયણે સકોસે, વિક્કમ્મેણદ્ધકોસવાહલ્લં ।

દો કોસાયામેણં, વહરામહ જિભિયા સા ઉ ॥૨૧૭॥

છાયા—ષટ્ યોજનાનિ સક્રોશાનિ વિષ્કમ્મેણાર્ધક્રોશં વાહલ્યમ્ ।

દ્વૌ ક્રોશૌ આયામેન વજ્રમયી જિહ્વિકા સા તુ ॥૨૧૭॥

અર્થ—તે વજ્રમય અહિંવકા છ યોજન એક ગાઉ વિસ્તારવાળી, અડધો ગાઉ જાડી અને બે ગાઉ લાંબી છે.

વિવેચન—હિમવંત પર્વત ઉપરથી ગંગા પ્રહાનદીનો પ્રવાહ જે અહિંવકાથી નીચે પડે છે તે વજ્રમય અહિંવકા દા. યોજન પહોળી છે, બા ગાઉ જાડી છે અને બે ગાઉ લાંબી છે. આ જુલ ઉપર થઇને ગંગા મહાનદીના પાણીનો પ્રવાહ નીચે ગંગાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે. ૨૧૭

હવે ગંગા કુંડનું પ્રમાણ અને સ્વરૂપ કહે છે.

આયામો વિક્કમ્મો, સટ્ઠિં કુંડસ્સ જોયણા હંતિ ।

નઉયસયં કિંચૂણં, પરિહી દસજોયણોગાહો ॥૨૧૮॥

કુંડસ્સ મજ્ઝયારે, દો કોસે ઊસિઓ જલંતાઓ ।

ગંગાદીવો રમ્મો, વિચ્છિન્નો જોયણે અટ્ટ ॥૨૧૯॥

વયરામયસ્સ તસ્સ ઉ, પરિહી પણુવીસ જોયણા અહિયા ।

મજ્ઝમ્મિ તસ્સ ભવણં, ગંગાદેવીઃ સિરિસરિસં ॥૨૨૦॥

છાયા—આયામો વિષ્કમ્મશ્ચ ષષ્ઠિઃ કુંડસ્ય યોજનાનિ ભવન્તિ ।

નવતિ (અધિકં) શતં કિંચિદૂનં પરિધિઃ દશ યોજનાન્યવગાહઃ ॥૨૧૮॥

કુંડસ્ય મધ્યકારે દ્વૌ ક્રોશૌ ઉચ્છિન્નો જલંતાત્ ।

ગંગાદ્વીપો રમ્યો વિસ્તીર્ણો યોજનાનિ અષ્ટૌ ॥૨૧૯॥

વજ્રમયસ્ય તસ્ય તુ પરિધિઃ પચ્ચવિંશતિ યોજનાનિ અધિકાનિ ।

મધ્યે તસ્ય ભવનં ગંગાદેવ્યાઃ શ્રીસદ્દશમ્ ॥૨૨૦॥

અર્થ—કુંડની લંબાઈ-પહોળાઈ સાઈઠ યોજન છે. પરિધિ એકસોનેવું યોજનમાં કંઈક ઓછી અને ઉંડાઈ દશ યોજનની છે.

કુંડના મધ્ય ભાગમાં પાણીથી બે ગાઉ ઉંચો, આઠ યોજનના વિસ્તારવાળો મનોહર ગંગાદ્વીપ છે. વજ્રમય તે દ્વીપની પરિધિ પચીસ યોજનથી અધિક છે. તેના મધ્ય ભાગમાં શ્રીદેવીના સરખુ ગંગાદેવીનું ભવન છે.

વિવેચન—હિમવંત પર્વત ઉપરથી ગંગા મહાનદી જે ગંગાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે તે ગંગાપ્રપાત કુંડ-લાંબો-પહોળો-ગોળાકારે ૬૦ યોજનના વિસ્તારવાળો છે અને તેની પરિધિ કંઈક ન્યૂન ૧૯૦ યોજનની છે. જ્યારે કુંડની ઉંડાઈ ૧૦ યોજનની છે.

આ ગંગાપ્રપાત કુંડના મધ્ય ભાગમાં વજ્રમય રત્નનો ગંગા નામનો મનોહર દ્વીપ છે તે પાણીની સપાટીથી ૨ ગાઉ ઉંચો, ૮ યોજનના વિસ્તારવાળો ગોળાકાર છે. તેની પરિધિ ૨૫ યોજનથી અધિક છે.

આ દ્વીપના મધ્ય ભાગમાં શ્રીદેવીના ભવન સરખુ એટલે ૧ ગાઉ લાંબુ, ૦૧ ગાઉ પહોળું ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચુ અને ત્રણ દ્વારવાળું ગંગાદેવીનું ભવન આવેલું છે. તેના મધ્ય ભાગમાં ગંગાદેવીની શય્યા રહેલી છે. ભવનનું બધું વર્ણન શ્રીદેવીના ભવન જવું જણવું. ૨૧૮-૨૧૯-૨૨૦

હવે ગંગાનદીનું સ્વરૂપ કહે છે.

ગંગાપવાયકુંડાઃ નિર્ગતૂ દાહિણિહ્ણદારેણ ।

ચોદસસહસ્સસહિયા, સલિલાણં ઉયહિમવગાઢા ॥૨૨૧॥

છજોયણે સકોસે, પવહે ગંગાનર્દૈવિત્થારો ।

કોસદ્ધં ઓગાહો, કમસો પરિવટ્ટમાણીઓ ॥૨૨૨॥

મુહમૂલેવિચ્છિન્ના, વાસટ્ઠિં જોયણાણિ અદ્ધં ચ ।

ઉવ્વેહેણ સકોસં, જોયણમેગં મુણેયવ્વં ॥૨૨૩॥

છાયા—ગંગાપ્રપાતકુંડાત્ નિર્ગત્ય દક્ષિણદ્વારેન ।

ચતુર્દશભિઃ સહસ્રૈઃ સહિતા સલિલાનાં ઉદધિમવગાઢા ॥૨૨૧॥

પદ્ યોજનાનિ સક્રોશાનિ પ્રવહે ગજ્ઞાનઘાઃ વિસ્તારઃ ।

ક્રોશાર્ધં અવગાહઃ ક્રમશઃ પરિવર્ધમાના ॥૨૨૨॥

મુખમૂલે વિસ્તીર્ણાં દ્વાષષ્ટિર્યોજનાનિ અર્ધં ચ ।

ઉદ્દેષેન સક્રોશં યોજનમેકં વિજાનાહિ ॥૨૨૩॥

અર્થ—ગંગાપ્રપાત કુંડના દક્ષિણ દરવાજાથી નીકળીને ચૌદહજાર નદીઓ સાથે સમુદ્રમાં પ્રવેશે છે.

ગંગા નદીનો પ્રવાહ છ યોજન એક ગાઉનો અને ઉંડાઈ અડધા ગાઉની છે. જે કમસર વધતી જાય છે.

મુખમૂલે-સમુદ્રમાં પ્રવેશતાં સાડાબાસઠ યોજનનો વિસ્તાર અને એક યોજન એક ગાઉની ઉંડાઈ જાણવી.

વિવેચન—ગંગા મહાનદી હિમવંત પર્વત ઉપરથી ગંગાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે. પછી ગંગાપ્રપાત કુંડના દક્ષિણ દિશાના તોરણમાંથી નીકળીને દક્ષિણમાં ઉત્તર ભરતાર્ધ ક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે. વૈતાલ્ય પર્વત સુધી પહોંચતા ઉત્તર ભરતાર્ધ ક્ષેત્રની ૭૦૦૦ નદીઓ ભેગી મળે છે, પછી વૈતાલ્ય પર્વતના નીચેના ભાગને ભેદતી દક્ષિણ ભરતાર્ધ ક્ષેત્રમાં આવે છે. મધ્ય ભાગ સુધી દક્ષિણ દિશા તરફ વહીને પછી પૂર્વ દિશા તરફ પ્રવાહ બદલાય છે અને પૂર્વ તરફ આગળ વધતી પૂર્વ દિશા તરફની જગતી પાસે આવતા દક્ષિણ ભરતાર્ધ ક્ષેત્રની બીજી ૭૦૦૦ નદીઓ ભેગી થાય છે. કુલ ૧૪૦૦૦ નદીઓના પ્રવાહ સાથે જગતીને ભેદીને સમુદ્રમાં મળી જાય છે.

ગંગા મહાનદી પદ્મદ્રહમાંથી નીકળી હિમવંત પર્વત ઉપર વહે છે ત્યાં સુધી નદીનો પ્રવાહ ૬૧ યોજન પહોંચો અને ૦૧ ગાઉની ઉંડાઈ હોય છે તથા ગંગાપ્રપાત કુંડના દક્ષિણ તોરણથી નીકળતાં પણ ગંગા નદી ૬૧ યોજન વિસ્તારવાળી અને ૦૧ ગાઉની ઉંડાઈ હોય છે. ત્યાર પછી જમ જમ ગંગા નદી આગળ વધે છે તેમ તેમ નદીનો પ્રવાહ અને ઉંડાઈ વધતી જાય છે યાવત્ જગતીને ભેદીને સમુદ્રમાં પ્રવેશે છે. ત્યારે ગંગા નદીનો પ્રવાહ ૬૨૧૧ યોજનનો વિસ્તારવાળો અને ૧૧ યોજન ઉંડાઈવાળો જાણવો. ૨૨૧-૨૨૨-૨૨૩.

આ પ્રમાણે ગંગા મહાનદીનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે સિન્ધુ આદિ મહાનદીનું સ્વરૂપ કહેવું જોઈએ. ત્યાં મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશા તરફની નદીઓનો દ્રહમાંથી નીકળતા જે વિસ્તાર છે તેના બે કરણ જણાવે છે.

મંદરદાહિણપાસે, જા સલિલાઓ રુહંતિ સેલાહિં ।
 પવહે જો વિત્યારો, તાસિં કરણાણિ વોચ્છામિ ॥૨૨૪॥
 પવહે દહાવિત્યારો, અસીંદમ્હઓ ડ દાહિણમુહીણં ।
 સ ચ ચાલીસદમ્હઓ, સો ચેવ ય ઉત્તરમુહીણં ॥૨૨૫॥

છાયા—મંદરદક્ષિણપાર્શ્વે યાઃ સલિલાઃ રોહન્તે શૈલેભ્યઃ ।

પ્રવહે યો વિસ્તારસ્તાસાં કરણે વક્ષ્યે ॥૨૨૪॥

પ્રવહે હ્રદવિસ્તારઃ અસીતિમ્કતઃ તુ દક્ષિણમુખાનામ્ ।

સ ચ ચત્વારિંશત્ મ્કતઃ સઃ ચૈવ ચ ઉત્તરમુખાનામ્ ॥૨૨૫॥

અર્થ—મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ તરફ પર્વતોમાંથી જે નદીઓ નીકળે છે, તેના પ્રવાહનો જે વિસ્તાર હોય તેની બે રીતો કહું છું.

દ્રહના વિસ્તારના એંશીમા ભાગે દક્ષિણ તરફની નદીઓનો વિસ્તાર હોય છે અને તેજ પ્રવાહ આલીસમા ભાગે ઉત્તર તરફની નદીઓનો હોય છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશા તરફ હિમવંત આદિ પર્વતો ઉપર દ્રહમાંથી જે નદીઓ નીકળે છે તે નદીઓનો પ્રવાહ શરૂઆતમાં ઠટલો હોય? તે જાણવા માટેની બે રીતો હું કહું છું. અર્થાત્ અંકાર પોતે પ્રવાહ ઠટલો હોય તેની બે રીત કહે છે.

દક્ષિણ દિશા તરફ વહેતી નદીઓનો શરૂઆતમાં ઠટલો પ્રવાહ હોય તે જાણવા માટે જે દ્રહમાંથી જે નદી નીકળતી હોય તે દ્રહની જે પહોળાઈ હોય તેના ૮૦ મા ભાગે તે નદીઓનો શરૂઆતમાં પ્રવાહ હોય છે.

જ્યારે ઉત્તર દિશા તરફ વહેતી નદીઓનો શરૂઆતમાં પ્રવાહ તે દ્રહની પહોળાઈના ૪૦મા ભાગે હોય છે.

તે આ પ્રમાણે—પદ્મદ્રહમાંથી ગંગા-સિંધુ નદી દક્ષિણ તરફ વહેનારી છે. તેનો શરૂઆતમાં પ્રવાહ જાણવો છે, તો પદ્મદ્રહની પહોળાઈ ૫૦૦ યોજનની છે. તેનો ૮૦મો ભાગ કરતાં $500 \div 80 = 6$ યોજન ઉપર ૨૦ વધ્યા. તેના ગાઉ કરવા ૪થી ગુણતા $20 \times 4 = 80$ તેને ૮૦થી ભાગતા ૧ ગાઉ આવ્યો. એટલે ગંગા નદી અને સિંધુ નદીનો પ્રવાહ શરૂઆતમાં ૬ યોજન ૧ ગાઉ એટલે ૬૧ યોજન હોય છે.

મહાપદ્મદ્રહનો વિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન છે તો તેમાંથી નીકળતી દક્ષિણ તરફની નદીનો પ્રવાહ ૮૦મે ભાગ કરતાં $1000 \div 80 = 12$ યોજન ૪૦ વધ્યા તેના ગાઉ કરવા ૪થી ગુણતા $40 \times 4 = 160$, ૧૬૦ને ૮૦થી ભાગતા ૨ ગાઉ આવ્યા એટલે મહાપદ્મદ્રહમાં દક્ષિણ તરફથી નીકળતી શેહિતા નદીનો પ્રવાહ શરૂઆતમાં ૧૨ યોજન ૨ ગાઉનો બાણવો.

તિગિચ્છિ દ્રહનો વિસ્તાર ૨૦૦૦ યોજન છે તો તેમાંથી નીકળતી દક્ષિણ તરફની નદીનો પ્રવાહ ૮૦મે ભાગ કરતાં $2000 \div 80 = 25$ યોજન આવ્યા એટલે તિગિચ્છિ દ્રહમાંથી દક્ષિણ તરફ નીકળતી હરિસલિલા નદીનો પ્રવાહ શરૂઆતમાં ૨૫ યોજનનો બાણવો.

ઉત્તર તરફ નીકળતી નદીઓનો શરૂઆતનો પ્રવાહ દ્રહના વિસ્તારથી ૪૦મા ભાગનો છે એટલે

પદ્મદ્રહનો વિસ્તાર ૫૦૦ યોજન છે. તેને ૪૦થી ભાગતા $500 \div 40 = 12$ યોજન ઉપર ૨૦ વધ્યા તેના ગાઉ કરવા ૪થી ગુણતા $20 \times 4 = 80$. ૮૦ને ૪૦થી ભાગતા ૨ ગાઉ આવ્યા એટલે પદ્મદ્રહમાંથી ઉત્તર તરફ નીકળતી શેહિતાંશા નદીનો પ્રવાહ શરૂઆતમાં ૧૨ યોજન ૨ ગાઉનો બાણવો.

મહાપદ્મ દ્રહનો વિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન છે તેને ૪૦થી ભાગતા $1000 \div 40 = 25$ યોજન આવ્યા. એટલે મહાપદ્મ દ્રહમાંથી ઉત્તર તરફ નીકળતી હરિકાંતા નદીનો પ્રવાહ શરૂઆતમાં ૨૫ યોજનનો બાણવો.

તિગિચ્છિ દ્રહનો વિસ્તાર ૨૦૦૦ યોજન છે તેને ૪૦થી ભાગતા $2000 \div 40 = 50$ યોજન આવ્યા. તિગિચ્છિ દ્રહમાંથી ઉત્તર તરફ નીકળતી શીતોદા નદીનો પ્રવાહ શરૂઆતમાં ૫૦ યોજનનો બાણવો. ૨૨૪-૨૨૫

હવે મેરુ પર્વતથી ઉતરે રહેલી નદીઓના પ્રવાહ બાણવાની રીત કહે છે.

જો ઉણ ઉત્તરપાસે, એસેવ ગમો હવેજ્જ નાયવ્વો।

જો દાહિણાભિમુહીળં, સો નિયમો ઉત્તરમુહીળં ॥૨૨૬॥

છાયા—ય: પુન: ઉત્તરપાર્શ્વે એષ: એવ ગમો ભવેત્ જ્ઞાતવ્ય: ।

ય: દક્ષિણાભિમુખીનાં સ: નિયમ: ઉત્તરમુખીનામ્ ॥૨૨૬॥

અર્થ—ત્રણી જે નદીઓ ઉત્તર તરફ વહે છે તેની આ જ રીત થાય છે. જે નિયમ દક્ષિણમાં દક્ષિણાભિમુખી માટે છે તે ઉત્તરમાં ઉત્તરમુખી માટે અણવો.

વિવેચન—જે નદીઓ મેરુ પર્વતથી ઉત્તર તરફના પર્વતો ઉપરના દ્રહમાંથી નીકળી ઉત્તર તરફ વહે છે. તે નદીઓનો મૂળમાં પ્રવાહની રીત પ્રથમની રીત પ્રમાણે થાય છે.

સામાન્ય રીતે મેરુ પર્વત દરેક ક્ષેત્રથી ઉત્તર દિશામાં જ રહેલો છે, પરંતુ અહીંયા જે વિવક્ષા કરવામાં આવી છે તે આપણા ભરતક્ષેત્રથી ઉત્તર-ઉત્તર તરફ છેક ઐરવત ક્ષેત્ર સુધી બધા ક્ષેત્ર-પર્વતો ઉત્તર તરફ ગણીને કરવામાં આવી છે. તે અપેક્ષાએ ઉત્તર તરફ વહેતી નદીઓનું આ જ કરણ અણવું.

મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ તરફ વહેતી નદીઓ માટે જે રીત જણાવી છે, તેજ રીત મેરુ પર્વતથી ઉત્તર તરફ વહેતી નદીઓ માટે પણ અણવી. ફરક માત્ર એટલો કે મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ તરફની જે રીત છે તે અહીં ઉત્તર તરફની અણવી અને ઉત્તર તરફની જે રીત છે તે દક્ષિણ તરફની અણવી. એટલે મેરુ પર્વતથી ઉત્તર તરફના પર્વતો ઉપરના દ્રહમાંથી ઉત્તરાભિમુખી નદીઓ પોતપોતાના દ્રહના વિસ્તાર-પહોળાઈના ૮૦મા ભાગના વિસ્તારવાળી શરૂઆતમાં અણવી. અને દક્ષિણાભિમુખી નદીઓ પોત-પોતાના દ્રહના વિસ્તારથી ૪૦મા ભાગના વિસ્તારવાળી નીકળતી વખતે તે નદીઓનો પ્રવાહ અણવો. તે આ પ્રમાણે—

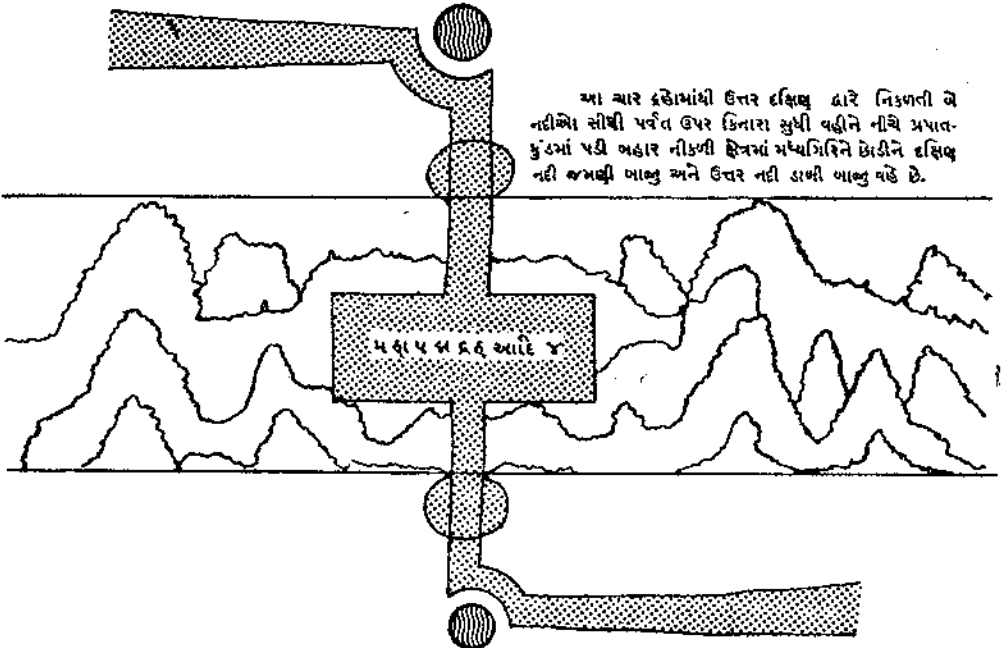
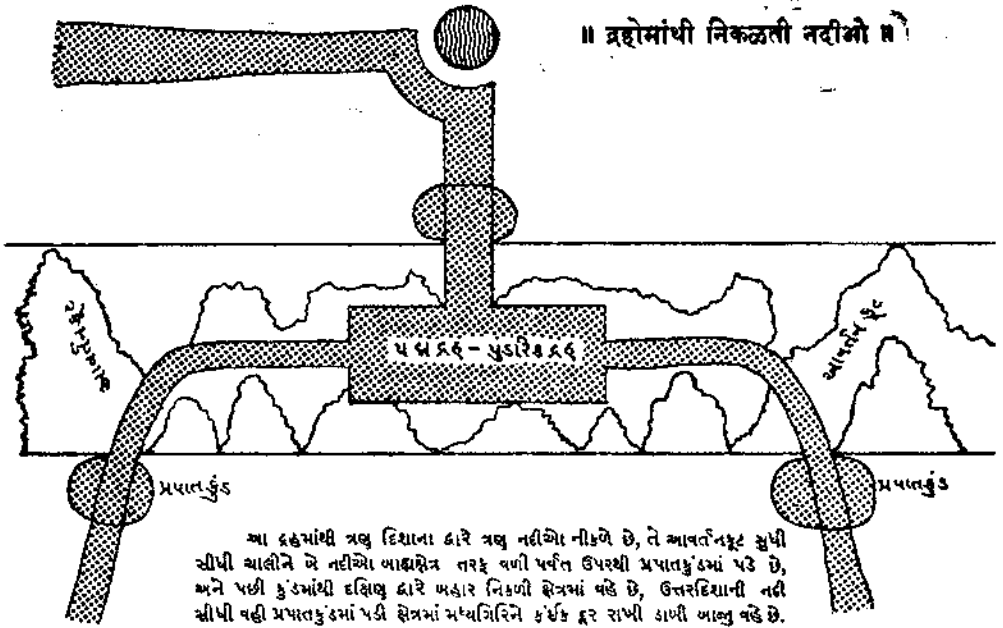
પુંડરિક દ્રહનો વિસ્તાર ૫૦૦ યોજન છે. તેનો ૮૦મા ભાગ ૬ યોજન ૧ ગાઉ થાય. તેથી રક્તા નદી અને રક્તાવતી નદીનો પ્રવાહ દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે ૬ યોજન ૧ ગાઉ અણવો.

મહાપુંડરિક દ્રહનો વિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન છે, તેનો ૮૦મા ભાગ ૧૨ યોજન ૨ ગાઉ થાય. તેથી રુપ્યક્ષા નદીનો પ્રવાહ દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે ૧૨ યોજન ૨ ગાઉનો અણવો.

કસરી દ્રહનો વિસ્તાર ૨૦૦૦ યોજન છે. તેનો ૮૦મા ભાગ ૨૫ યોજન થાય. તેથી નારીકાંતા નદીનો પ્રવાહ દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે ૨૫ યોજનનો અણવો.

દક્ષિણાભિમુખી નદીઓનો પ્રવાહ આ પ્રમાણે—

પુંડરિકદ્રહનો વિસ્તાર ૫૦૦ યોજન છે. તેનો ૪૦મા ભાગ ૧૨ યોજન ૨ ગાઉ થાય તેથી સુવર્ણક્ષા નદીનો પ્રવાહ દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે ૧૨ યોજન ૨ ગાઉ અણવો,

મહાદ્રહનો યંત્ર

દ્રહનું નામ	કયા પર્વત ઉપર	લંબાઇ યોજન	પહોળાઈ યોજન	ઉંચાઈ યોજન	કઈ દેવીના નિવાસ	કેટલાં ફાર	કઈ કઈ નદીઓ નીકળે
પદ્મ દ્રહ	લઘુ હિમવંત પર્વત	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	શ્રાદેવી	૩ પૂ. પ. ઉ.	પૂ. ગંગા પ. મિંધુ ઉ. રોહિતાંશા
પુંડરિક દ્રહ	શિખરી પર્વત	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	લક્ષ્મીદેવી	૩ પૂ. પ. દ.	પૂ. રક્તા પૂ. રક્તવતી દ. સુતણૂંદ્રલા
મહાપદ્મ દ્રહ	મહા હિમવંત પર્વત	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦	હ્રીદેવી	૨ દ. ઉ.	દ. રોહિતા ઉ. હરિકાંતા
મહાપુંડરિક દ્રહ	રક્તી પર્વત	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦	બુદ્ધિદેવી	૨ ઉ. દ.	ઉ. રૂપ્યદ્રુલા દ. નરકાંતા
તિમિન્દ્રિક દ્રહ	નિષધ પર્વત	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦	ધાદેવી	૨ દ. ઉ.	દ. હરિસલિલા ઉ. સીતોદા
કેસરી દ્રહ	નીલવંત પર્વત	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦	ક્રાંતિદેવી	૨ ઉ. દ.	ઉ. નારિકાંતા દ. સીતા

મહાપુંડરિક દ્રહનો વિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન છે. તેનો ૪૦મે ભાગ ૨૫ યોજન થાય. તેથી નરકાંતા નદીનો પ્રવાહ દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે ૨૫ યોજનનો બહુવો.

કેસરી દ્રહનો વિસ્તાર ૨૦૦૦ યોજન છે. તેનો ૪૦મે ભાગ ૫૦ યોજન થાય તેથી સીતા નદીનો પ્રવાહ દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે ૫૦ યોજનનો બહુવો. ૨૨૬

હવે બધી નદીઓનો સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે વિસ્તાર માટેની રીત કહે છે.

જો જીસે વિત્યારો, સલિલાં હોઈ આઢવંતીં.

સો દસહિં પહુપ્પન્નો, મુહવિત્યારો મુણેયવ્વો ॥૨૨૭॥

છાયા—યો યસ્યા વિસ્તારઃ સલિલાયા ભવતિ આરમમાણાયાઃ ।

સઃ દશભિઃ પ્રત્યુત્પન્નો મુહવિસ્તારો જ્ઞાતવ્યઃ ॥૨૨૭॥

અર્થ—શરૂઆતમાં જે નદીનો જે વિસ્તાર હોય તેનો દશગુણો વિસ્તાર સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે બહુવો.

વિવેચન—દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે જે નદીનો જેટલો વિસ્તાર હોય છે એટલે દ્રહમાંથી નીકળતા જે નદીનો જેટલા યોજન પહોળાઈ અને જેટલી ઉંડાઈ હોય તેને ૧૦ ગુણ કરતાં જેટલા યોજન આવે તેટલી પહોળાઈ અને તેટલી ઉંડાઈ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતા તે નદીની બહુવી. ૨૨૭

હવે નદીઓની ઉંડાઈ કેટલી હોય તે બહુવા માટેનું કારણ કહે છે.

જો જત્ય ઉ વિત્યારો, સલિલાં હોઈ જંબૂદીવમ્મિ ।

પન્નાસદ્મં ભાગં, તસ્મુવ્વેહં વિયાણાહિ ॥૨૨૮॥

છાયા—યે યત્ર તુ વિસ્તારઃ સલિલાયા ભવતિ જંબૂદ્વીપે ।

પન્નાસદ્મં ભાગં તસ્યોદ્વેધં વિજાનીહિ ॥૨૨૮॥

અર્થ—જંબૂદ્વીપમાં જે નદીનો જે ઠેકાણે જેટલો વિસ્તાર હોય તેનાથી પચાસમા ભાગે તેની ઉંડાઈ બહુવી.

વિવેચન—જંબૂદ્વીપમાં ગંગા આદિ જે મહાનદીઓ છે, તે નદીઓનો જે સ્થાને જેટલો વિસ્તાર હોય તેનાથી ૫૦મા ભાગ જેટલી તે નદીઓની તે સ્થાને ઉંડાઈ બહુવી.

જમકે પદ્મદ્રહમાંથી નીકળતી ગંગા મહાનદીનો વિસ્તાર શરૂઆતમાં ૬૧ યોજન છે યોજનના ગાઉ કરવા ૪થી ગુણતા $૬ \times ૪ = ૨૪$, ૦૧ યોજનનો ૧ ગાઉ ઉમેરતા

૨૪+૧=૨૫ ગાઉ થયા. ૨૫ને ૫૦થી ભાગી ન શકાય માટે ૦૧ ગાઉ કરતા ૨૫×૨=૫૦ અડધા ગાઉ આવ્યા તેને ૫૦થી ભાગતા ૧ અડધો ગાઉ આવ્યો. એટલે નીકળતી વખતે ગંગા નદીની ઉંડાઈ ૦૧ ગાઉની જણવી.

આ પ્રમાણે આગળ આગળ બધે પહોળાઈને ૫૦થી ભાગવાથી તે સ્થાનની તેટલી ઉંડાઈ આવે.

સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે ૬૨૧૧ યોજન છે. ગાઉ કરવા ૬૨×૪=૨૪૮, ૨૪૮+૨=૨૫૦ ગાઉ થયા તેને ૫૦થી ભાગતા ૨૫૦÷૫૦=૫ ગાઉ આવ્યા. સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે ગંગા નદીની ઉંડાઈ ૫ ગાઉ અર્થાત્ ૧૧ યોજન ઉંડાઈ જણવી.

દરેક નદીઓની ઉંડાઈ આ પ્રમાણે જણવી. ૨૨૮

નદીનું નામ	નીકળતી વખતે		સમુદ્રમાં પ્રવેશતાં	
	પહોળાઈ યોજન-ગાઉ	ઉંડાઈ યોજન-ગાઉ	પહોળાઈ યોજન-ગાઉ	ઉંડાઈ યોજન-ગાઉ
મંગા નદી	૬-૧	૦-૦૧	૬૨-૨	૧-૧
સિંધુ નદી	૬-૧	૦-૦૧	"	"
રક્તા નદી	૬-૧	૦-૦૧	"	"
રક્તવતી નદી	૬-૧	૦-૦૧	"	"
રોહિતાંશા નદી	૧૨-૨	૦-૧	૧૨૫-૦	૨-૨
રોહિતા નદી	૧૨-૨	૦-૧	"	"
સુવર્ણકૂલા નદી	૧૨-૨	૦-૧	"	"
રુપ્યકૂલા નદી	૧૨-૨	૦-૧	"	"
હરિકાંતા નદી	૨૫-૦	૦-૨	૨૫૦-૦	૫-૦
હરિસલિલા નદી	૨૫-૦	૦-૨	"	"
નરકાંતા નદી	૨૫-૦	૦-૨	"	"
નારીકાંતા નદી	૨૫-૦	૦-૨	"	"

હવે નદીઓના પ્રવાહથી આરંભી છેડા સુધી એક બાજુના વિસ્તારનું કરણ કહે છે.

**પવહમુહવિત્થરાણં, વિસેસમદ્ધં મયાહિ સરિયાણં ।
સરિયાયામેણં ચ ઉ, સા બુદ્ધી એગપાસમ્મિ ॥૨૨૯॥**

છાયા—પ્રવહમુહવિસ્તારાણાં વિશ્લેષમદ્ધં મજાહિ સરિતામ્ ।

સરિદાયામેન ચ તુ (અધસ્તાત્) સા વૃદ્ધિ એકપાશ્વે ॥૨૨૯॥

અર્થ—શરૂઆતનો પ્રવાહ—વિસ્તાર સમુદ્રમાં પ્રવેશનો પ્રવાહ—વિસ્તારમાંથી બાદ કરવો, પછી અડધું કરવું અને નદીની લંબાઈથી ભાગવી, જે આવે તે એક બાજુની વૃદ્ધિ.

વિવેચન—પ્રવાહ એટલે નદી જ્યાંથી નીકળતી હોય ત્યાંનો વિસ્તાર—નદીના પ્રવાહની પહોળાઈ અને મુખ એટલે સમુદ્રમાં મળતી વખતના પ્રવાહની પહોળાઈ.

શરૂઆતનો નદીનો જે પ્રવાહ—વિસ્તાર હોય તે સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતના પ્રવાહ—વિસ્તારમાંથી બાદ કરવો.

જે આવે તેનો અડધો કરવો. પછી

જે આવે તેને—તે સંખ્યાને નદીની જેટલી લંબાઈ હોય તેનાથી ભાગવી.

જે આવે તેટલી નદીની એક બાજુની વૃદ્ધિ જણવી.

પછી જે સ્થાનનો પ્રવાહ જણવો હોય તે જેટલા યોજન દૂર હોય તેટલાથી ગુણવા.

ઘટિત સ્થાનની નદીની એક બાજુની પહોળાઈ આવે.

જમકે—ગંગા નદીનો પ્રવાહ દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે ૬૧ યોજન છે અને સમુદ્રમાં પ્રવેશતી વખતનો પ્રવાહ ૬૨૧ યોજન છે.

સમુદ્રના પ્રવેશના વિસ્તારમાંથી શરૂઆતના પ્રવાહનો વિસ્તાર બાદ કરવો.

૬૨ યોજન	૨ ગાઉ	પ્રવેશનો વિસ્તાર
— ૬ „	૧ „	શરૂઆતનો વિસ્તાર

૫૬ „ ૧ „ બધાના ગાઉ કરવા ૪થી ગુણવા

૫૬×૪=૨૨૪, ૨૨૪×૧=૨૨૫ ગાઉ આવ્યા.

આના અડધા ન થાય માટે ૨થી ગુણતા ૪૫૦ અડધા ગાઉ આવ્યા.

હવે અડધા કરતા ૨૨૫ અડધા ગાઉ થયા.

હવે ગંગા નદીની લંબાઈ ૪૫૦૦૦ યોજન છે.

ભાગાકાર કરવાની રાશી મોટી છે. માટે ભાગાકાર કરી શકાય તે માટે ૨૨૫ અડધા ગાઉના ધનુષ કરવા ૧૦૦૦થી ગુણવા કેમકે ૨૦૦૦ ધનુષનો એક ગાઉ થાય
 $૨૨૫ \times ૧૦૦૦ = ૨૨૫૦૦૦$ ધનુષ. હવે ભાગાકાર થઈ શકશે.

$૪૫૦૦૦)૨૨૫૦૦૦(૫$ ધનુષ

૨૨૫૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

યોજને યોજને ૫-૫ ધનુષ નદીના પ્રવાહની એક બાજુ વૃદ્ધિ થાય.

૫ યોજને ઠેટલી વૃદ્ધિ હોય તે માટે ૫ થી ગુણવા. $૫ \times ૫ = ૨૫$ ધનુષ.

પાંચમા યોજને એક બાજુ ૨૫ ધનુષની વૃદ્ધિ થાય તે મૂલ પ્રવાહમાં ઉમેરતા

૬ યોજન ૧ ગાઉ મૂલ પ્રવાહ

+ ૨૫ ધનુષ

૬ યોજન ૧ ગાઉ ૨૫ ધનુષ આવે.

પાંચમા યોજને નદીનો એક બાજુનો પ્રવાહ ૬ યોજન ૧ ગાઉ ૨૫ ધનુષ બાજુનો.

આ રીતે દરેક યોજને ૫-૫ ધનુષ વૃદ્ધિ કરતા મુખ સુધીનો એક બાજુનો વિસ્તાર આવે. તેમ સમુદ્રથી શરૂઆત સુધીનો પ્રવાહ બાજુવા યોજને યોજને દરેક યોજનમાંથી ૫-૫ ધનુષ ઓછા કરવા. ૨૨૯

હવે બન્ને બાજુની જુદી જુદી વૃદ્ધિની રીત કહે છે.

સા ચૈવ દોહિ ગુણિયા, ઉમઓ પાસમ્મિ હોઈ પરિવુટ્ટી ।

(૨૩૦ પૂર્વાર્ધ)

છાયા—સા ચૈવ દ્વાભ્યાં ગુણિતા ઉમયોઃ પાર્શ્વયોઃ ભવતિ પરિવૃદ્ધિ ।

અર્થ—તેને જ બેથી ગુણવાથી બન્ને બાજુની વૃદ્ધિ થાય.

વિવેચન—યોજને યોજને ૫-૫ ધનુષની વૃદ્ધિ કહી તે એક બાજુની કહી છે.

બન્ને બાજુની બાજુવા માટે તેને બેથી ગુણવાથી એટલે કબજ કરવાથી બન્ને બાજુની વૃદ્ધિ થાય, અને તેમાં મૂલ પ્રવાહ ૬ યોજન ઉમેરવાથી તે સ્થાનનો નદીનો વિસ્તાર આવે.

જમકે નદીના નિર્ગમ સ્થાનથી ૧૦ યોજને બન્ને બાજુની વૃદ્ધિ ઠેટલી હોય તે બાજુની છે તો એક યોજને એક બાજુ ૫ ધનુષની વૃદ્ધિ છે, એટલે ૧૦ યોજને

૧૦×૫=૫૦ ધનુષ. એક બાજુની વૃદ્ધિ થઈ. બે બાજુની લાવવા કુલ કરતા ૫૦×૨=૧૦૦ ધનુષ વૃદ્ધિ બન્ને બાજુની થઈ.

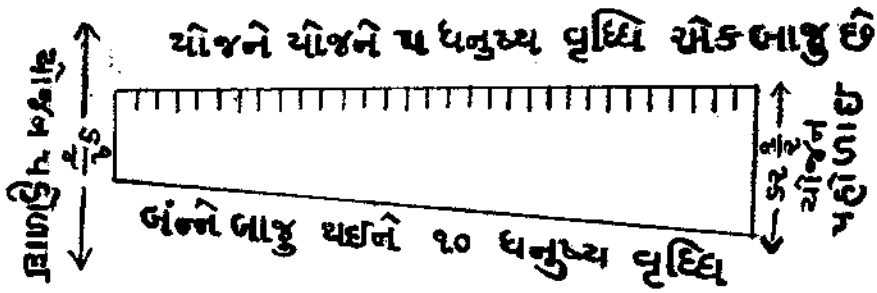
હવે નિર્ગમ સ્થાનથી ૧૦ યોજને ૧૦૦ ધનુષની વૃદ્ધિ બન્ને બાજુની થઈને આવી. તેમાં નિર્ગમ સ્થાનની પહોળાઈ ૬ યોજન ૧ ગાઉ ઉમેરવા.

૬ યોજન ૧ ગાઉ

+ ૧૦૦ ધનુષ

૬ યોજન ૧ ગાઉ ૧૦૦ ધનુષ. ૧૦ યોજને નદીની કુલ પહોળાઈ ૬ યોજન ૧ ગાઉ ૧૦૦ ધનુષ બાજુની.

આ પ્રમાણે બધે બાજુ લેવું.

આ પ્રમાણે વૃદ્ધિની રીત કહી, હવે 'મયાહિ સરિયાયામેણ ચડ તિ' તેમાં નદીની લંબાઈ કેટલી હોય? તે કહે છે.

જાવહયા સલિલાઓ માણુસલોગમ્મિ સવ્વમ્મિ ॥૨૩૦॥

(ઉત્તર૧૫)

પણયાલીસ સહસ્સા, આયામો હોહ સવ્વસરિયાણં ।

એસેવ ભાગહારો સરિયાણં વુહિઠહાણીસુ ॥૨૩૧॥

છાયા—યાવત્ય: સલિલા મનુષ્યલોકે સર્વસ્મિન્ ॥૨૩૦॥

પશ્ચચ્ચારિંશત્ સહસ્રાણિ આયામો ભવતિ સર્વસરિતામ્ ।

एष एव भागहारः सरितां वृद्धिहान्योः ॥२३१॥

અર્થ—મનુષ્ય લોકમાં જેટલી નદીઓ છે તે બધી નદીઓની લંબાઈ પીરતાલીસ હજારની છે. બધી નદીઓની વૃદ્ધિ-હાનીમાં આનો જ ભાગાકાર કરવો.

વિવેચન—મનુષ્ય લોકમાં જટલી મહાનદીઓ છે, તે બધી નદીઓની લંબાઈ ૪૫૦૦૦ યોજનની છે. એટલે નદી જ્યાંથી નીકળે ત્યાંથી લઇને સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે ત્યાં સુધીનો પ્રવાહ ૪૫૦૦૦ યોજન થાય. તેથી મહાનદીઓની લંબાઈ ૪૫૦૦૦ યોજન કહેવાય છે.

મહાનદીઓ નીકળે ત્યાંથી સમુદ્રમાં પ્રવેશે ત્યાં સુધી નદીનો પ્રવાહ અને ઊંડાઈ વધતી જાય છે.

મહાનદીઓની લંબાઈ જે ૪૫૦૦૦ યોજન કહી છે તે પરદ યોજન ૬ કલા વિસ્તારવાળા ભરતક્ષેત્ર-ઐરવતક્ષેત્રમાં વહેતી ગંગા-સિંધુ આદિની કેમ સંગતિ કરવી? તે માટે સંસ્કૃત બૃહત્ ક્ષેત્રમાં કહ્યું છે તેમ કરણ વિશેષ જનું નામ ‘કોટક કરણ’ તે કરણ વડે આ પરિણામ જાણવું. કહ્યું છે કે ‘સર્વનદીનામાયામઃ કોટકરણછિન્નકલા’ અહીં કલા શબ્દ પરિમાણવાચી જાણવો. એટલે બધી નદીઓનો એક બાજુનો પ્રવાહ જાણવા ૪૫૦૦૦થી ભાગવા. ભલે પછી તે નદીની વાસ્તવિક લંબાઈ વધુ કે ઓછી હોય.

મહાનદીના મુખવિસ્તારમાંથી ઉદ્ભવ વિસ્તાર બાદ કરતા જે આવે તેને ૪૫૦૦૦થી ભાગતા જે આવે તે સમુદ્ર તરફ જતા એક બાજુ યોજને-યોજને તેટલી વૃદ્ધિ કરવી અને સમુદ્ર તરફથી નદીના નિર્ગમ સ્થાન તરફ આવતા તેટલી હાની કરવી.

બન્ને બાજુની વૃદ્ધિ-હાની જાણવા માટે એક એક બાજુની વૃદ્ધિ-હાનીને દ્વિગુણ-ઉબલ કરવી. ૨૩૦-૨૩૧

હવે નદીઓ પર્વત ઉપર ઠેકલી વહે છે તે કહે છે.

જા જાઓ ઉ પવૃદા સલિલા સેલેહિં તેસિં વિક્ષંભો ।

દહવિત્યારેણૂનો, સેસદ્ધં સલિલ ગચ્છંતિ ॥૨૩૨॥

છાયા—યા યેભ્યઃ તુ પ્રવૃદાઃ સલિલાઃ શૈલેભ્યસ્તેષાં વિક્ષમ્ભઃ ।

દહવિસ્તારેણોઃ શેષાર્ધં સલિલા ગચ્છન્તિ ॥૨૩૨॥

અર્થ—જે નદી જે પર્વત ઉપરથી નીકળતી હોય તેનો જે વિસ્તાર હોય તેમાંથી દ્રહનો વિસ્તાર ઓછો કરી, બાકી રહે તેના અડધા કરવા, બાકી રહે તેટલી (પર્વત ઉપર) નદી વહે છે.

વિવેચન—ગંગા, સિંધુ, રક્તા, રક્તવતી સિવાયની શેહિતાંશા, શેહિતા, મુવર્ણહલા, રૂપ્યહલા, હરિકાંતા, હરિસલિલા, નરકાંતા, નારિકાંતા, સીતા અને સીતાદા

આ ૧૦ મહાનદીઓ જે પર્વત ઉપરથી નીકળતી હોય તે પર્વતની જટલી પહોળાઈ હોય તેમાંથી દ્રહનો વિસ્તાર-પહોળાઈ બાદ કરવી, જે બાકી રહે તેના અડધા કરવા. જે આવે તેટલા યોજન શેહિતાંશાદિ મહાનદીઓ પર્વત ઉપર વહે છે.

ગંગા, સિંધુ, રક્તા અને રક્તવતી મહાનદીઓ સિવાયની કહેવાનું કારણ-આ નદીઓ દ્રહમાંથી નીકળીને યથાયોગ્ય પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશા તરફ જમને પછી યથાયોગ્ય દક્ષિણ-ઉત્તર તરફ વળે છે. માટે આ ચાર નદીઓ પર્વત ઉપર વધારે યોજન વહે છે. તેથી આ ચાર નદીઓ સિવાયની બીજી મહાનદીઓનો પ્રવાહ જણવા માટે ઉપર જણાવેલી રીત છે.

શેહિતાંશાદિ નદીઓનો આ રીત પ્રમાણે પર્વત ઉપરનો પ્રવાહ જણવો.

દા. ત. ક્ષુદ્રદિશિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર ૧૦૫૨ યોજન ૧૨ કલા છે. તેમાંથી પદ્મદ્રહનો વિસ્તાર-પહોળાઈ ૫૦૦ યોજન છે, તે બાદ કરવા.

૧૦૫૨ યોજન ૧૨ કલા ક્ષુદ્રદિશિમવંત પર્વત

૫— ૫૦૦ યોજન ૦ કલા પદ્મદ્રહ

૫૫૨ યોજન ૧૨ કલા આના અડધા કરતા ૨૭૬ યોજન ૧૨ કલા આવે.

શેહિતાંશા નદી હિમવંત પર્વત ઉપર ૨૭૬ યોજન ૬ કલા વહે છે, પછી જહ્નિકા દ્વારા પ્રપાત કુંડમાં પડે છે. આ રીતે બધે સમજવું. ૨૩૨

હવે સિંધુ નદી માટે કહે છે.

एस विही सिंधूए, अवरामिमुहीए होइ नायव्वो । (પૂર્વાધ^૧)

છાયા—एष विधिः सिन्धोस्परामिमुख्या भवति ज्ञातव्यः ।

અર્થ—આ વિધિ પશ્ચિમાભિમુખ સિંધુ નદીની હોય એમ જણવું.

વિવેચન—ગંગા નદી પદ્મદ્રહના પૂર્વ દ્વારથી નીકળી પૂર્વ દિશામાં વહીને દક્ષિણાભિમુખ થાય છે. જ્યારે સિંધુ નદી પદ્મદ્રહના પશ્ચિમ દ્વારથી નીકળી પર્વત ઉપર પશ્ચિમાભિમુખ વહી સિંધુ આવર્તન કૂટ પાસે બે ગાઉ આગળથી વળાંક લઈને દક્ષિણાભિમુખ વહી પર્વતના છેડા સુધી આવી જહ્નિકામાંથી સિંધુપ્રપાત કુંડમાં પડે છે. પછી દક્ષિણ તોરણેથી નીકળીને દક્ષિણ તરફ વહેતી ૭૦૦૦ નદીઓને સાથે લેતી

તિમિસ્રા ગુફાની પશ્ચિમ બાજુમાંથી વૈતાલ્ય પર્વતના નીચેના ભાગને ભેદીને દક્ષિણ-ભરતમાં પ્રવેશે છે. ત્યાં થોડા અંતર સુધી દક્ષિણ તરફ વહીને પશ્ચિમ તરફ વળાંક લે છે અને આગળ વધે છે. જગતી સુધી પહોંચતા સુધીમાં બીજી ૭૦૦૦ નદીઓ મળે છે. એટલે કુલ ૧૪૦૦૦ નદીઓ સાથે પશ્ચિમ દિશાની જગતીના નીચેના ભાગને ભેદીને લવણ સમુદ્રમાં પ્રવેશે છે.

જહ્નિકા, સિંધુપ્રપાત કુંડ વગેરેનું માપ, વર્ણન વગેરે ગંગા નદીના પ્રમાણે બાણું.

હવે શેહિતાંશા નદી માટે કહે છે.

સલિલાઽપિ રોહિયંસા, હરયાઉ ઉત્તરાદિસા ॥૨૩૩॥

(ઉત્તરાધી)

જોયણસયાણિ ઢુન્નિ ઉ. ગંતું છાવત્તરાણિ છચ્ચ કલા ।

નગસિહરાઓ નિવડિય, નિયણ કુંડામ્મિ વહરતલે ॥૨૩૪॥

છાયા—સલિલાઽપિ રોહિતાંશા હદાત્ ઉત્તરદિશા ॥૨૩૩॥

યોજનશતે દ્વે તુ ગચ્ચા ષડ્સપ્તતિ (અધિકે) ષટ્કલાઃ ।

નગશિખરાત્ નિપત્ય નિજકે કુણ્ડે વજ્રતલે ॥૨૩૪॥

અર્થ—શેહિતાંશા નદી પણ પદ્મદ્રહમાંથી ઉત્તર દિશાથી નીકળીને બસો છોતેર યોજન છ કલા વહીને પર્વત ઉપરથી વજ્રમય તળીયાવાળા પોતાના કુંડમાં પડે છે.

વિવેચન—શુદ્ધ હિમવંત પર્વત ઉપરના પદ્મદ્રહમાંથી ગંગા નદી, સિંધુ નદી અને શેહિતાંશા નદી નીકળે છે. ગંગા નદી અને સિંધુ નદી પર્વત ઉપરથી દક્ષિણ તરફના ભરતક્ષેત્રમાં પડીને વહે છે. જ્યારે શેહિતાંશા નદી પર્વત ઉપરથી ઉત્તર તરફ હિમવંતક્ષેત્રમાં પડીને વહે છે.

શેહિતાંશા નદી પણ પદ્મદ્રહમાંથી નીકળે છે. તે ઉત્તર તરફના દ્વારથી નીકળીને પર્વત ઉપર ૨૭૬ યોજન ૬ કલા ઉત્તર તરફ સીધી વહીને ૧૨૧ યોજન પહોળી એક ગાઉ બહી અને એક યોજન લાંબી, ઉઘાડા રાખેલા મગરના મુખ સરખી જહ્નિકામાંથી મોતીના હારસમાન દેખાતો જલપ્રવાહ વજ્રમય તળીયાવાળા શેહિતાંશા પ્રપાતકુંડમાં પડે છે. ૨૩૩-૨૩૪

હવે કુંડ વગેરેનું પ્રમાણ કહે છે.

**કુંડુવ્વેહો દીવુસ્સઓ ય ગંગાસમો મુણેયવ્વો ।
જિભ્મિયમાઈ સેસો, દુગુણો પુણ રોહિયંસાણ ॥૨૩૫॥**

છાયા—કુણ્ડોદ્વેષો દ્વીપસ્યોચ્છ્રય ચ ગંગાસમો જ્ઞાતવ્યઃ ।

જિહ્વિકાદિઃ શેષો દ્વિગુણઃ પુનઃ રોહિતાંશાયાઃ ॥૨૩૫॥

અર્થ—રોહિતાંશા કુંડની ઉંડાઈ અને દ્વીપની ઉંચાઈ ગંગાસમાન જણવી, પણ બાકીના જિહ્વિકાદિ દ્વિગુણ જણવા.

વિવેચન—રોહિતાંશા મહાનદીના કુંડની ઉંડાઈ, દ્વીપની ઉંચાઈ, લવન વગેરેનું માપ ગંગાનદી પ્રસંગે કહ્યું છે તે પ્રમાણે જણવું. જ્યારે બાકીનું—કુંડનો વિસ્તાર, જિહ્વિકા, કુંડની પહોળાઈ વગેરે જ કહેલ છે તેનાથી દ્વિગુણ માપ જણવું. તે આ પ્રમાણે—

જિહ્વિકા ૧૨૥ યોજન પહોળી, ૧ ગાઉ જડી, ૧ યોજન લાંબી.

રોહિતાંશા કુંડની ઉંડાઈ ૧૦ યોજન.

રોહિતાંશા કુંડનો વિસ્તાર ૧૨૦ યોજન ગોળાકારે.

રોહિતાંશા કુંડની પરિધિ ૩૮૦ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન,

ત્રણ દિશામાં—પૂર્વ, ઉત્તર, પશ્ચિમ દિશામાં એક એક તોરણ છે. કુંડના મધ્ય ભાગમાં વજ્રમય રોહિતાંશા નામનો દ્વીપ છે, તે ૧૬ યોજન લાંબો—પહોળો, ૫૦ યોજનથી કંઈક અધિક પરિધિવાળો, પાણીથી બે ગાઉ ઉંચો છે.

આ દ્વીપના મધ્ય ભાગમાં એક ગાઉ લાંબું, ૦૫ ગાઉ પહોળું, ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું રોહિતાંશા દેવીનું લવન આવેલું છે, તેને ત્રણ દ્વાર છે.

રોહિતાંશા મહાનદી રોહિતાંશા પ્રપાતકુંડના ઉત્તર તરફના તોરણના મધ્ય ભાગમાંથી નીકળી ઉત્તરાભિમુખ વહે છે. આગળ વધતા હૈમવંત ક્ષેત્રમાં રહેલી નદી—ઝાથી ભરાતી શબ્દાપાતિ નામના વૃત્તવૈતાલ્ય પાસે આવતા ૧૪૦૦૦ નદીઓ ભેગી મળે છે. ત્યાં વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતથી બે ગાઉ દૂરથી પશ્ચિમાભિમુખ વળાંક લઈને આગળ જતાં હૈમવંત ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી અને વચમાં આવતી નદીઓને સાથે લેતી, જગતી પાસે આવતા બીજી ૧૪૦૦૦ નદીઓ ભેગી મળે છે. પછી કુલ ૨૮૦૦૦ નદીઓના પરિવાર સાથે રોહિતાંશા મહાનદી પશ્ચિમ દિશા તરફની જગતીને નીચેથી ભેદીને લવણ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે.

રોહિતાંશા મહાનદીનો પ્રવાહ શરૂઆતમાં ૧૨૥ યોજન પહોળો અને ૧ ગાઉ ઉંડો હોય છે. પછી ક્રમસર વધતા વધતા સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે ૧૨૫ યોજન પહોળો અને ૨૥ યોજન ઉંડો હોય છે ૨૩૫

આ વાત અંતકાર જણાવે છે.

તોરણવરેણુદીનેન નિગ્ગયા નિયયકુંડઓ સાઝવિ ।

સદાવઈ નગવરં, અપ્પત્તા દોહિં કોસેહિં ॥૨૩૬॥

અવરેણ પરાવત્તા, અડવીસનઈસહસ્સપરિવારા ।

ગંગાદુગુણપમાણા, અવરેણુદહિં અણુપ્પત્તા ॥૨૩૭॥

છાયા—તોરણવરેનોદીચ્ચેન નિર્ગતા નિજકકુળાત્ સાઝવિ ।

શબ્દાપાતિનં નગવરં અગ્રાપ્તા દ્વામ્યાં ક્રોશામ્યામ્ ॥૨૩૬॥ ,

અપરેણ પરાવૃત્તા અષ્ટાવિંશતિનદીસહસ્સપરિવારા ।

ગંગાદ્વિગુણપ્રમાણાપરેણોદધિમનુપ્રાપ્તા ॥૨૩૭॥

અર્થ—તે પણ પોતાના કુંડમાંથી નીકળેલી શબ્દાપાતી પર્વતથી બે ગાઉ દૂરથી પશ્ચિમ તરફ વળતી અઠાવીસ હજાર નદીઓના પરિવાર સાથે ગંગા નદીથી ડબલ પ્રમાણવાળી પશ્ચિમ સમુદ્રમાં મળે છે.

વિવેચન—રોહિતાંશા મહાનદી પણ પોતાના નામના રોહિતાંશા પ્રપાતકુંડના ઉત્તર દિશા તરફના તોરણથી નીકળી આગળ વધતી શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતથી બે ગાઉ પહેલાં—એટલે વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતને બે ગાઉ દૂર રાખી પશ્ચિમ દિશામાં વળે છે. અને આગળ વધતા કુલ ૨૮૦૦૦ નદીઓના પરિવાર સાથે ગંગા નદી કરતા ડબલ પ્રવાહે—(એટલે શરૂઆતમાં ૧૨૥ યોજન પહોળી અને ૧ ગાઉ ઉંડો પ્રવાહ ક્રમસર વધતો વધતો સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે ૧૨૫ યોજન પહોળો અને ૨૬ યોજન ઉંડો પ્રવાહ થાય છે.) પશ્ચિમ દિશાની જગતીના નીચેના ભાગને ભેદીને સમુદ્રમાં પ્રવેશે છે. ૨૩૬—૨૩૭

હવે શિખરી પર્વતની નદીઓનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

સિહારિમ્મિ વિ એસ કમો, પુંડરિયદહમ્મિ લચ્છિનિલયામ્મિ ।

નવરં સલિલા રત્તા, પુન્વેણવરેણ રત્તવઈ ॥૨૩૮॥

છાયા—શિખરિણી અપિ એષ ક્રમઃ પુન્ડરિકહદે લક્ષ્મીનિલયે ।

નવરં સલિલા રક્તા પૂર્વેનાપરેણ રક્તવતી ॥૨૩૮॥

અર્થ—શિખરી પર્વત ઉપર પણ આજ ક્રમ છે. પરંતુ પુન્ડરિક દ્રહમાં લક્ષ્મી દેવીનું ભવન, પૂર્વ દિશામાં રક્તા અને પશ્ચિમ દિશામાં રક્તવતી નદી છે.

વિવેચન—જમ હિમવંત પર્વત ઉપર પદ્મદ્રહમાં શ્રીદેવીનું ભવન, કમળો, નદીઓનું નીકળવું વગેરે જ પ્રકારે જવું છે તે પ્રકારે તેવું બધું જ શિખરી પર્વત ઉપર પણ જણવું. વિશેષતા એ છે કે શિખરી પર્વત ઉપરના દ્રહનું નામ પુન્ડરિક દ્રહ છે અને તેમાં ભવન લક્ષ્મીદેવીનું છે. પૂર્વ દિશામાં રક્તા મહાનદી, પશ્ચિમ દિશામાં રક્તવતી મહાનદી અને દક્ષિણ તરફથી સુવર્ણકૂલા નામની મહાનદીઓ નીકળે છે. ૨૩૮

સલિલા સુવર્ણકૂલા દાહિણઓ ચેવ દોહિં કોસેહિં ।

વિયડાવડમપ્પત્તા, પુવ્વેણુદહિં સમોગાઢા ॥૨૩૯॥

છાયા—સલિલા સુવર્ણકૂલા દક્ષિણત ચૈવ દ્વાભ્યાં ક્રોશાભ્યામ્ ।

વિકટાપાતિનમપ્રાપ્તા પૂર્વેણોદર્ધિ સમવગાઢ ॥૨૩૯॥

અર્થ—સુવર્ણકૂલા નદી દક્ષિણ તરફથી જ નીકળી વિકટાપાતીથી બે ગાઉ દૂરથી પૂર્વ તરફ સમુદ્રમાં પ્રવેશે છે.

વિવેચન—શિખરી પર્વત ઉપરના પુન્ડરિક દ્રહમાંથી જ ત્રણ મહાનદીઓ નીકળે છે. તેમાં સુવર્ણકૂલા નામની મહાનદી પુન્ડરિક દ્રહના દક્ષિણ દિશા તરફના તોરણ-દ્વારથી બહાર નીકળી પર્વત ઉપર જ દક્ષિણ તરફ વહેતી પર્વતના છેડે આવી જહ્નિવકાથી હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં સુવર્ણકૂલા પ્રપાતકુંડમાં પડી, દક્ષિણ તોરણથી નીકળી આગળ વધતી ૧૪૦૦૦ નદીઓ સાથે વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતને બે ગાઉ દૂર રાખી પૂર્વાભિમુખ વળી જાય છે. અને પૂર્વ તરફ વહેતી બીજી ૧૪૦૦૦ નદીઓ ભેગી થતા કુલ ૨૮૦૦૦ નદીઓ સાથે પૂર્વ દિશા તરફની જગતીને નીચેથી ભેદીને સમુદ્રમાં મળે છે—પ્રવેશે છે.

સુવર્ણકૂલા મહાનદીનો શરૂઆતમાં પ્રવાહ ૧૨૧ યોજન પહોળો અને ૧ ગાઉ ઉંડો હોય છે. પછી કમસર વધતા સમુદ્રમાં પ્રવેશતી વખતે ૨૫ યોજન પહોળો અને ૨૧ યોજન ઉંડો હોય છે. વધુ વર્ણન રોહિતાંશા મહાનદી સમાન જણવું. ૨૩૯

હવે મહાહિમવંત પર્વત ઉપરની નદીઓ કહે છે.

હિમવંતે ય મહંતે, હરયાઓ દાહિણુત્તરપવૂઢા ।

રોહિયહરિકંતાઓ, મજ્જેણં પવ્વયવરસ્સ ॥૨૪૦॥

સોલસ સયાણિ પંચુ-ત્તરાણિ પંચ ય કલા ઉ ગંતૂણં ।

નગસિહરા પડિયાઓ, કુંડેસું નિયયનામેસું ॥૨૪૧॥

છાયા—હિમવતિ ચ મહતિ દ્વદાત્ દક્ષિણોત્તરપ્રવ્યૂઢે ।

રોહિતાહરિકાન્તે મધ્યેન પર્વતવરસ્ય ॥૨૪૦॥

ષોડશશતાનિ પચ્ચોત્તરાણિ પચ્ચ ચ કલા તુ ગચ્ચા ।

નગશિખરાત્ પતિતે કુંડયોર્નિજકનામ્નોઃ ॥૨૪૧॥

અર્થ—મહાહિમવંતના દ્રહમાંથી દક્ષિણ તરફ રોહિતા નદી અને ઉત્તર તરફ હરિકાંતા નદી નીકળે છે. પર્વતના મધ્યભાગમાં સોળસોપાંચ યોજન પાંચ કલા જઈને પર્વતના શિખર ઉપરથી પોતાના નામવાળા કુંડમાં પડે છે.

વિવેચન—મહાહિમવંત પર્વત ઉપર દક્ષિણ-ઉત્તર ૧૦૦૦ યોજન પહોળો, પૂર્વ-પશ્ચિમ ૨૦૦૦ યોજન લાંબો અને ૧૦ યોજન ઊંડો, વજ્રમય તળીયાવાળો, રજતમય કિનારાવાળો, સુવર્ણ-રજતમય રેતીવાળો મહાપદ્મ નામનો દ્રહ છે.

તેના મધ્ય ભાગમાં ૨ યોજન લાંબુ-પહોળું ગોળાકારે એક મોટું કમળ છે. તેને ફરતા પદ્મદ્રહની માફક ૬ વલયોમાં કુલ ૧૨૦૫૦૧૨૦ કમળો વગેરે છે. મુખ્ય કમળની કર્ણિકામાં હ્રી દેવીનું ભવન છે.

પદ્મદ્રહને દક્ષિણ અને ઉત્તર બે દ્વાર-તોરણ છે. તેમાં દક્ષિણ દ્વારના તોરણમાંથી રોહિતા મહાનદી નીકળે છે અને ઉત્તર દ્વારના તોરણમાંથી હરિકાંતા મહાનદી નીકળે છે.

રોહિતા મહાનદી દક્ષિણ તરફ પર્વત ઉપર મધ્યભાગે ૧૬૦૫ યોજન ૫ કલા વહીને તથા હરિકાંતા મહાનદી ઉત્તર તરફ પર્વત ઉપર મધ્યભાગમાં ૧૬૦૫ યોજન ૫ કલા વહીને પર્વતના છેડે આવે છે. તે આ પ્રમાણે—

મહાહિમવંત પર્વતની પહોળાઈ ૪૨૧૦ યોજન ૧૦ કલા છે. તેમાંથી મહા-પદ્મદ્રહની પહોળાઈ ૧૦૦૦ યોજન બાક કરવા.

૪૨૧૦ યોજન ૧૦ કલા
૫-૧૦૦૦ યોજન ૦ કલા

૩૨૧૦ યોજન ૧૦ કલા. આના અડધા કરતા ૧૬૦૫ યોજન ૫ કલા આવે એટલે બન્ને બાજુ ૧૬૦૫ યોજન ૫ કલા નદી વહે ત્યાં પર્વતનો છેડો આવે છે.

પર્વતના છેડે-અહિવકામાંથી રોહિતા મહાનદી દક્ષિણ તરફ ૧૨૦ યોજન વિસ્તારવાળા ગોળાકાર રોહિતા પ્રપાતકુંડમાં અને હરિકાંતા મહાનદી ઉત્તર તરફ ૨૪૦ યોજન લાંબા-પહોળા ગોળાકાર હરિકાંતા પ્રપાતકુંડમાં મુક્તાવલી હારના આકારે પડે છે. ૨૪૦-૨૪૧

**કુંડુવેહો દીવુસ્સઓ ય સવ્વત્થ હોઈ અણુસરિસો ।
જિભ્મિયમાઈ સેસો, દુગુણો દુગુણો ઉ નાયવ્વો ॥૨૪૨॥**

છાયા—કુણ્ડોદ્વેધો દ્વીપોચ્છ્રયશ્ચ સર્વત્ર ભવતિ અનુસદૃશઃ ।

જિહ્વિકાદિ શેષો દ્વિગુણો દ્વિગુણસ્તુ જ્ઞાતવ્યઃ ॥૨૪૨॥

અર્થ—કુંડની ઉંડાઈ, દ્વીપની ઉંચાઈ બધે એક સરખી હોય છે. બાકીનું અહિવકા આદિ બમણું બમણું બાણુવું.

વિવેચન—કુંડની ઉંડાઈ, દ્વીપની ઉંચાઈ 'ય' શબ્દથી બધી નદીઓમાં બધે ભવતું પરિમાણ એક સરખું હોય છે. પરંતુ અહિવકા વગેરે પૂર્વક્ષેત્રમાં રહેલી એટલે તેના પહેલાના ક્ષેત્રમાં રહેલી નદીઓનું અહિવકા આદિનું જ માપ છે તેનાથી આગળ—આગળ ક્ષેત્રોની નદીઓની અહિવકાદિનું માપ ડબલ ડબલ બાણુવું. પણ એક જ ક્ષેત્રમાં રહેલી નદીઓનું માપ સરખું હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

રોહિતા મહાનદી મહાહિમવંત વર્ષધર પર્વત ઉપરથી હૈમવંત ક્ષેત્રમાં પડે છે અને રોહિતાંશા મહાનદી પણ હૈમવંત ક્ષેત્રમાં પડે છે. માટે તેના જટલું પ્રમાણ રોહિતા નદી જટલું બાણુવું

રોહિતાંશા નદીનો પ્રવાહ ૧૨૧૧ યોજન પહોળી, ૧ ગાઉ બડી, એક યોજન લાંબી અહિવકામાંથી રોહિતા પ્રપાત કુંડમાં પડે છે.

રોહિતા પ્રપાતકુંડ ૧૨૦ યોજન લાંબો-પહોળો ગોળાકારે, ૩૮૦ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન પરિધિવાળો અને ૧૦ યોજન ઉંડો છે. તેના મધ્યભાગે ૧૬ યોજન

લાંબો-પહોળો ૫૦ ચોજનથી અધિક પરિધિવાળો, પાણીથી બે ગાઉ ઉંચો શેહિતા નામનો દ્વીપ છે.

દ્વીપના મધ્ય ભાગમાં શેહિતા દેવીને યોગ્ય એક મોટું ભવન છે. આ ભવન ગંગાદેવીના ભવન સરખું એક ગાઉ લાંબું ૦૧ ગાઉ પહોળું અને ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું છે.

શેહિતા પ્રપાત કુંડમાંથી શેહિતા નદી દક્ષિણ તોરણેથી નીકળી દક્ષિણાભિમુખ જાય છે કે જ્યાંથી શમ્ભુપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત બે ગાઉ બાકી રહે ત્યાં સુધી દક્ષિણ તરફ વહે છે, પછી પૂર્વાભિમુખી થઈ હૈમવંત ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી પૂર્વ દિશા તરફની જગતીને નીચેથી ભેદતી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતા પહેલા તેમાં હૈમવંત ક્ષેત્રની ૨૮૦૦૦ નદીઓ ભેગી મળી હોય છે. એટલે ૨૮૦૦૦ નદીઓ સાથે શેહિતા મહાનદી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે.

શેહિતા મહાનદીનો પ્રવાહ પણ શરૂઆતમાં ૧૨૧૧ ચોજન પહોળો ૧ ગાઉ ઉંડો અને ક્રમસર વધતા સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે ૧૨૫ ચોજન પહોળો અને ૨૧૧ ચોજન ઉંડો હોય છે.

જ્યારે હરિકાંતા મહાનદી ૨૫ ચોજન પહોળી ૨ ચોજન લાંબી ૦૧ ચોજન જાડી જીહ્વિકામાંથી હરિકાંતા પ્રપાતકુંડમાં પડે છે.

હરિકાંતા પ્રપાતકુંડ ૨૪૦ ચોજન લાંબો-પહોળો ગોળાકાર, ૭૫૬ ચોજનથી અધિક પરિધિવાળો, ૧૦ ચોજન ઉંડો, વજ્રમય તળીયાવાળો છે. તેના મધ્ય ભાગમાં એક મોટો વજ્રમય હરિકાંતા નામનો દ્વીપ છે. આ દ્વીપ ૩૨ ચોજન લાંબો-પહોળો ગોળાકાર, ૧૦૧ ચોજનની પરિધિવાળો, પાણીથી બે ગાઉ ઉંચો છે.

આ દ્વીપ ઉપર હરિકાંતા દેવીને યોગ્ય એક ગાઉ લાંબું, ૦૧ ગાઉ પહોળું અને ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું સુંદર ભવન છે.

હરિકાંતા મહાનદી આ કુંડમાં પડીને ઉત્તર તોરણેથી ઉત્તરાભિમુખ વહે છે. ચાવત્ ગંધાવતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત એક ચોજન દૂર રહે. (અહીં સુધીમાં વચમાં રહેલી હરિવર્ષ ક્ષેત્રની ૨૮૦૦૦ નદીઓ ભેગી મળે છે.) પછી ત્યાંથી પશ્ચિમ દિશા તરફ વળાંક લઈ પશ્ચિમ દિશા તરફ જતી હરિવર્ષ ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી આગળ વધે છે. વચમાં બીજી ૨૮૦૦૦ નદીઓ ભેગી થાય છે. સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે કુલ ૫૬૦૦૦ નદીઓ સાથે પશ્ચિમ દિશાની જગતીને નીચેથી ભેદીને સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે.

આ હરિકાંતા મહાનદીનો પ્રવાહ પ્રારંભમાં ૨૫ યોજન પહોળો, બે ગાઉ ઉંડો હોય છે અને ક્રમસર વધતા સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે ૨૫૦ યોજન પહોળો અને ૫ યોજન ઉંડો હોય છે. ૨૪૨

આજ વાત (જીહ્વિકાદિ બમણા બમણા છે તે) કહેવાની ઇચ્છાવાળા મૂલ અંથકાર પ્રથમ હરિવર્ષાદિ ક્ષેત્રમાંની બે નદીઓ વૃત્તવૈતાલ્ય અથવા મેરુ પર્વતથી જોડલી દૂર રહે છે તે જણાવે છે.

**દોણં દોણં નર્દનં, ઉમઓઞ્વિય જાવ સીય સીઓયા ।
સ્વેત્તે સ્વેત્તે ય ગિરિં, અપ્પત્તા દુગુણદુગુણેણ ॥૨૪૩॥**

છાયા—દ્વે દ્વે નદૌ ઉમયતોઽપિ ચ યાવત્ શીતા શીતોદા ।

ક્ષેત્રે ક્ષેત્રે ચ ગિરિં અપ્રાપ્તા દ્વિગુણદ્વિગુણે ॥૨૪૩॥

અર્થ—બન્ને બાબુનાં ક્ષેત્રોમાં બે બે નદીઓ પણ પર્વતથી બમણા—બમણા ક્ષેત્રપ્રમાણથી દૂર રહે છે. યાવત્ શીતા અને શીતોદા સુધી.

વિવેચન—બન્ને બાબુનાં ક્ષેત્રોમાં એટલે મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ તરફના ક્ષેત્રો અને ઉત્તર તરફના ક્ષેત્રોમાં હરિવર્ષા ક્ષેત્ર આદિ ક્ષેત્રોમાં જ બે બે નદીઓ વહે છે તે વૃત્તવૈતાલ્ય અથવા મેરુ પર્વત પાસે પહોંચતા પૂર્વે જ દ્વિગુણ દ્વિગુણ ક્ષેત્રપ્રમાણ દૂર રહે છે તે ત્યાંથી વળાંક લઇને પૂર્વ સમુદ્ર તરફ અથવા પશ્ચિમ સમુદ્ર તરફ વહે છે. યાવત્ શીતા—શીતોદા નદી. તે આ પ્રમાણે—

દક્ષિણ તરફથી હૈમવંત ક્ષેત્રમાં રોહિતાંશા નદી અને રોહિતા નદી શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતથી બે ગાઉ આગળથી વળાંક લઇને વહે છે.

હરિવર્ષા ક્ષેત્રમાં હરિકાંતા નદી અને હરિસલિલા નદી ગંધાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતથી એક યોજન આગળથી વળાંક લઇને વહે છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં શીતા અને શીતોદા નદી મેરુ પર્વતથી બે યોજન આગળથી વળાંક લઇને વહે છે.

ઉત્તર તરફથી હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં સુવર્ણકૂલા નદી અને રુધ્રકૂલા નદી વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતથી બે ગાઉ આગળથી વળાંક લઇને વહે છે.

રમ્ય ક્ષેત્રમાં નરકાંતા નદી અને નારીકાંતા નદી માધ્યવંત વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતથી એક યોજન આગળથી વળાંક લઇને વહે છે. ૨૪૩

હવે રોહિતા અને હરિકાંતા નદીનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

**हेमवए मज्झेणं, पुव्वोदहिं रोहिया गया सलिला ।
हरिकंता हरिवासं, मज्झेण वरोयहिं पत्ता ॥२४४॥**

છાયા—હેમવતમધ્યેન પૂર્વોદધિં રોહિતા ગતા સલિલા ।

હરિકાંતા હરિવર્ષમધ્યેન અપરોદધિં ગ્રામ્તા ॥૨૪૪॥

અર્થ—રોહિતા નદી હૈમવંત ક્ષેત્રના મધ્ય ભાગથી પૂર્વ સમુદ્રમાં ગએલી છે. હરિકાંતા નદી હરિવર્ષ ક્ષેત્રના મધ્ય ભાગથી પશ્ચિમ સમુદ્રમાં મળેલી છે.

વિવેચન—રોહિતા નામની મહાનદી મહાહિમવંત પર્વત ઉપરથી નીકળી હૈમવંત ક્ષેત્રમાં રોહિતા પ્રપાતકુંડમાં પડી દક્ષિણ તોરણથી નીકળી શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતથી બે ગાઉ આગળથી વળાંક લઈ પૂર્વ દિશા તરફ જતી હૈમવંત ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી પૂર્વ દિશાની જગતીને નીચેથી ભેદીને પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે જ્યારે

હરિકાંતા નામની મહાનદી મહાહિમવંત પર્વત ઉપરથી નીકળી હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં હરિકાંતા પ્રપાતકુંડમાં પડી ઉત્તર તોરણથી નીકળી ગંધાવતી વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતથી એક યોજન દૂર રહીને પશ્ચિમ તરફ જતી હરિવર્ષ ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી પશ્ચિમ દિશાની જગતીને ભેદીને પશ્ચિમ લવણ સમુદ્રમાં મળે છે. ૨૪૪.

હવે મહાપુંડરિક દ્રહમાંથી નીકળતી નદીનું સ્વરૂપ કહે છે.

**सलिलाऽपि रूपकूला, रूपीओ उत्तरेण ओवइओ ।
अवरोयहिं अइगया, पुव्वोदहिमवि य नरकांता ॥२४५॥**

છાયા—સલિલાઽપિ રૂપ્યકૂલા રુક્મિણઃ ઉત્તરેણઃ અવપત્ય ।

અપરોદધિમતિગતા પૂર્વોદધિમપિ ચ નરકાંતા ॥૨૪૫॥

અર્થ—રૂપ્યકૂલા નદી પણ રુક્મિ પર્વત ઉપરથી ઉત્તર તરફ પડીને પશ્ચિમ સમુદ્રને મળેલી છે અને નરકાંતા પૂર્વ સમુદ્રમાં ગએલી છે.

વિવેચન—રુક્મિ પર્વત ઉપર મહાપુંડરિક નામનો દ્રહ છે. તે મહાપદ્મ દ્રહના

જટલો એટલે ૨૦૦૦ ચોજન લાંબો, ૧૦૦૦ ચોજન પહોળો અને ૧૦ ચોજન ઉંડો છે. કમલો વગેરે બધું વર્ણન પ્રથમ પ્રમાણે બાંધ્યું. મધ્યકમલમાં બુદ્ધિદેવીનું સ્થાન છે.

મહાપુંડરિક દ્રહના ઉત્તર તોરણથી—ઉત્તર દિશાના દ્વારથી રુપ્યકલા મહાનદી નીકળે છે. રુક્મિ પર્વત ઉપર ઉત્તર દિશામાં વહી પર્વતના કિનારેથી જીહ્વિકામાંથી નીચે રુપ્યકલા પ્રપાતકુંડમાં પડી ઉત્તર તોરણથી નીકળી સીધી જઈ વૃત્તવૈતાલ્ય પાસેથી વળાંક લઈ ૨૮૦૦૦ નદીઓ સાથે પશ્ચિમ દિશાની જગતીને નીચેથી ભેદીને સમુદ્રને મળે છે. આનું બધું વર્ણન શેહિતા નદી સમાન બાંધ્યું.

મહાપુંડરિક દ્રહના દક્ષિણ તોરણથી—દક્ષિણ દિશાના દ્વારથી નરકાંતા નામની મહાનદી નીકળે છે. તે રુક્મિ પર્વત ઉપર દક્ષિણ દિશામાં વહેતી પર્વતના કિનારેથી જીહ્વિકામાંથી નીચે નરકાંતા પ્રપાતકુંડમાં પડે છે. પછી દક્ષિણ તોરણથી નીકળી દક્ષિણ તરફ વહીને વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત પાસેથી વળાંક લઈ પૂર્વ તરફ વહે છે. કુલ ૫૬૦૦૦ નદીઓ સાથે પૂર્વ દિશાની જગતીને નીચેથી ભેદીને સમુદ્રને મળે છે. આનું બધું વર્ણન હરિકાંતા નદી સમાન બાંધ્યું. ૨૪૫

હવે નિષધ પર્વત ઉપરની બે નદી કહે છે.

હરિ સીઓયા નિસહે, ગચ્છંતિ નદી ડાહિણુત્તરઓ ।

ચઠહત્તરિં સયાઈ, ઇગવીસાઈ કલં ચેગં ॥૨૪૬॥

છાયા—હરિશીતોદે નિષધે ગચ્છતો નદ્યો તુ દક્ષિણોત્તરતઃ ।

ચતુઃસપ્તતિ શતાનિ એકવિંશતિ (અધિકાનિ) કલાં ચૈકામ્ ॥૨૪૬॥

અર્થ—નિષધ પર્વત ઉપર ચુમ્બોતેરસો એકવીસ ચોજન અને એક કલા હરિનદી દક્ષિણ તરફ જ્યારે શીતોદા નદી ઉત્તર તરફ બધ છે.

વિવેચન—નિષધ પર્વત ઉપર તિગિંચિ નામનો દ્રહ છે. તે દક્ષિણ-ઉત્તર ૨૦૦૦ ચોજન પહોળો, પૂર્વ-પશ્ચિમ ૪૦૦૦ ચોજન લાંબો અને ૧૦ ચોજન ઉંડો વજ્રમય તળીયાવાળો, રજતમય કિનારાવાળો, સુવર્ણ રજતમય રેતીવાળો ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં એક એક તોરણવાળો છે. એટલે ઉત્તર તરફ એક દ્વાર અને દક્ષિણ તરફ એક દ્વાર છે.

આ તિગિંચિ દ્રહના મધ્ય ભાગમાં ધૃતિદેવીને યોગ્ય કમલ છે. તે ૪ ચોજન

લાંબુ-પહોણું, ૨ યોજન બહુ છે. તેને ફરતા ૧૦૮ કમલો અડધા પ્રમાણવાળા એટલે ૨ યોજન લાંબા-પહોળા અને એક યોજન બહા છે. તેને ફરતા પદ્મદ્રહની જમ કુલ ૬ વલયો અને ૩૪૦૧૧ કમલો છે.

તિગિંચિ દ્રહમાંથી હરિ મહાનદી અને શીતોદા મહાનદી નીકળે છે, તેમાં

દક્ષિણ તોરણેથી હરિનદી નીકળીને દક્ષિણ તરફ પર્વત ઉપરજ ૭૪૨૧ યોજન ૧ કલા વહે છે તે આ પ્રમાણે—

નિષધ પર્વતનો વિસ્તાર ૧૬૮૪૨ યોજન ૨ કલાનો છે. તેમાંથી દ્રહનો વિસ્તાર ૨૦૦૦ યોજન બાદ કરતા ૧૪૮૪૨ યોજન ૨ કલા રહે. તેના અડધા કરતાં ૭૪૨૧ યોજન ૧ કલા રહે. એટલે ૭૪૨૧ યોજન ૧ કલાએ દક્ષિણ છે ઉત્તર સુધી પર્વતનો ભાગ છે. માટે હરિનદી દક્ષિણ તરફ પર્વત ઉપર ૭૪૨૧ યોજન ૧ કલા વહીને અને શીતોદા નદી ઉત્તર તરફ ૭૪૨૧ યોજન ૧ કલા વહીને જિહ્વિકામાંથી ૪૦૦ યોજન નીચે મુક્તાવલી હારસમાન ધારાએ પોતાના નામના કુંડમાં પડે છે.

નિષધ પર્વતની ઉંચાઈ ૪૦૦ યોજન છે એટલે પાણીનો ધોધ ૪૦૦ યોજનથી કંઈક અધિક હોય છે.

હરિ મહાનદી હરિપ્રપાત નામના કુંડમાં અને શીતોદા મહાનદી શીતોદાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે. ૨૪૬

હરિવાસં મજ્ઞેણં, હરિસલિલા પુન્વસાગરં પત્તા ।

કુંડાઓ સીઓયા, ઉત્તરદિસિ પત્થિયા સંતી ॥૨૪૭॥

દેવકુરું પજ્જંતી, પંચ વિ હરણ દુહા વિભયમાણી ।

આપૂરમાણસલિલા, ચુલસીઈનઈસહસ્સેહિં ॥૨૪૮॥

મેરુવણં મજ્ઞેણં, અટ્ટહિં કોસેહિં મેરુમપ્પત્તા ।

વિજ્જુપ્પમસ્સ હિટ્ટેણ, વરામિમુહી અહ પ્પયાયા ॥૨૪૯॥

વિજયા વિ ય એક્કેક્કા, અટ્ટાવીસાઈનઈસહસ્સેહિં ।

આઝરમાણસલિલા, અવરેણુદહિં અણ્ણપત્તા ॥૨૫૦॥

છાયા—હરિવર્ષમધ્યેન હરિસલિલા પૂર્વસાગરં પ્રાપ્તા ।

કુળ્હાત્ શીતોદા ઉત્તરદિશિ પ્રસ્થિતા સતી ॥૨૪૭॥

દેવકુરુ પરિચન્તી પશ્ચાઽપિ હદાન્ દ્વિધા વિભજમાના ।

આપૂર્યમાણસલિલા ચતુરશીતિ નદીસહસ્રૈઃ ॥૨૪૮॥

મેરુવનમધ્યેન અષ્ટભિઃ ક્રોશૈઃ મેરુમપ્રાપ્તા ।

વિદ્યુત્પ્રભસ્ય અધસ્તાદપરાભિમુખી અથ પ્રયાતા ॥૨૪૯॥

વિજયાદપિ ચ એકૈકસ્માત્ અષ્ટાવિંશતિનદીસહસ્રૈઃ ।

આપૂર્યમાણસલિલા અપરેણોદધિમનુપ્રાપ્તા ॥૨૫૦॥

અર્થ—હરિનદી હરિવર્ષની વચ્ચેથી પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે. શીતોદા નદી કુંડ-માંથી ઉત્તર તરફ જતી, દેવકુરુમાં થઈને પાંચ દ્રહોના બે વિભાગ કરતી ચોર્યાસી હજાર નદીઓથી ચિત્કાર પૂરાતા પાનીવાળી મેરુ વનના મધ્ય ભાગમાં મેરુ પર્વતથી આઠ ગાઉ દૂરથી વિદ્યુત્પ્રભની નીચેથી પશ્ચિમાભિમુખે આગળ જાય છે અને એક એક વિજયમાંની અઢાવીસ હજાર નદીઓથી ચિત્કાર પૂરાતા પાનીવાળી પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે.

વિવેચન—હરિ મહાનદી નિષધ પર્વતના દક્ષિણ તરફના છેડે રહેલી ૨૫ યોજન પહોળી, ૨ યોજન લાંબી, ૨ ગાઉ જડી જીહ્વિકામાંથી ૪૦૦ યોજનથી અધિક ક્ષેત્રથી નીચે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં હરિપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે. આ કુંડ ૨૪૦ યોજન લાંબો—પહોળો ગોળાકારે ૭૫૯ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન પરિધિવાળો છે. તેના મધ્ય ભાગમાં વજ્રરત્નમય ૩૨ યોજન લાંબો—પહોળો, ૧૦૧ યોજનની પરિધિવાળો પાણીથી બે ગાઉ ઉંચો હરિનામનો દ્વીપ છે. તેમાં હરિ દેવીને યોગ્ય ૧ ગાઉ લાંબું, ૦૧ ગાઉ પહોળું ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું ભવન છે.

હરિપ્રપાત કુંડના દક્ષિણ તોરણેથી નીકળી દક્ષિણ તરફ આગળ વધતાં હરિવર્ષ ક્ષેત્રની ૨૮૦૦૦ નદીઓને સાથે લેતી ગંધાપાતિ નામના વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વતને એક યોજન દૂર રાખીને પૂર્વ દિશા તરફ વળાંક લઈ આગળ વધતી હરિવર્ષ ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી, વચમાં આવતી બીજી ૨૮૦૦૦ નદીઓ સાથે લેતી પૂર્વ દિશાની જગતીના નીચેના ભાગને ભેદતી કુલ ૫૬૦૦૦ નદીઓ સાથે પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે.

હરિનદીનો પ્રવાહ કુંડ પાસે ૨૫ યોજન પહોળો ૨ ગાઉ ઉંડો હોય છે. પછી

ક્રમસર વધતા વધતા સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે ૨૫૦ યોજન પહોળો અને ૫ યોજન ઉંડો હોય છે.

જ્યારે શીતોદા મહાનદી દ્રહમાંથી નીકળી ઉત્તર તરફ ૭૪૨૧ યોજન ૧ કલા વહેતી નિષધ પર્વતના છેડે આવી ૫૦ યોજન પહોળી, ૪ યોજન લાંબી, ૧ યોજન જાડી વજ્રમય શિલ્પિકા દ્વારા, ૪૦૦ યોજનથી અધિક ધોધ, મોતીના હાર સમાન, દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં ૪૮૦ યોજન લાંબો-પહોળો ગોળાકારે ૧૫૧૮ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન પરિધિવાળા શીતોદાપ્રપાત કુંડમાં પડે છે. આ કુંડને પૂર્વ, ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશામાં ત્રણ તોરણ-દ્વાર છે.

કુંડના મધ્ય ભાગમાં ૬૪ યોજન લાંબો-પહોળો ગોળાકારે, ૨૦૨ યોજન પરિધિવાળો, પાણીથી બે ગાઉ ઉંચો શીતોદા નામનો દ્વીપ છે. તેના મધ્ય ભાગમાં શીતોદા દેવીને યોગ્ય ૧ ગાઉ લાંબુ, ૧૧ ગાઉ પહોળું, ૧૪૪૦ ધતુષ ઉંચું ભવન છે.

કુંડના ઉત્તર દિશાના તોરણથી શીતોદા મહાનદી નીકળી આગળ વધે છે. દેવકુરુ ક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં ચિત્ર-વિચિત્ર નામના બે ફૂટોના તથા નિષધ, દેવકુરુ, સુર, સુલસ અને વિદ્યુતપ્રભ નામના પાંચ દ્રહો છે. તેના બે ભાગ કરતી અર્થાત્ દરેક દ્રહમાં પડીને નીકળતી તથા દેવકુરુમાં રહેલી ૮૪૦૦૦ નદીઓને સાથે લેતી આગળ વધતી ભદ્રશાલ વનના મધ્ય ભાગ સુધી ઉત્તર તરફ વહે છે. જ્યાંથી મેરુ પર્વત બે યોજન દૂર રહે ત્યાંથી પશ્ચિમ તરફ વિદ્યુતપ્રભ નામના વક્ષસ્કાર પર્વતના નીચેના ભાગને ભેદતી પશ્ચિમ તરફ વહે છે. પછી આગળ જતી પશ્ચિમ વિદેહના બે વિભાગ કરતી અને દરેક વિજયની ૨૮૦૦૦-૨૮૦૦૦ નદીઓથી પૂરાતી કુલ ૫૩૨૦૦૦ નદીઓ સાથે જગતીના પશ્ચિમ દિશાના જયંત નામના દ્વારની નીચેથી જગતીને ભેદીને પશ્ચિમ સમુદ્રમાં મળે છે-પ્રવેશ કરે છે.

શીતોદા મહાનદીનો પ્રવાહ શરૂઆતમાં પ્રપાત કુંડમાંથી નીકળતાં ૫૦ યોજન પહોળો ૧ યોજન ઉંડો હોય છે. પછી ક્રમસર વધતા સમુદ્રમાં પ્રવેશતી વખતે ૫૦૦ યોજન પહોળો ૧૦ યોજન ઉંડો હોય છે.

શીતોદા મહાનદીમાં જ નદીઓ મળે છે તે આ પ્રમાણે છે.

ભદ્રશાલ વન સુધીમાં દેવકુરુ ક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ નદીઓ, તે પછી પશ્ચિમાભિમુખ આગળ વધતા પશ્ચિમ વિદેહ ક્ષેત્રની શીતોદા મહાનદીની દક્ષિણ દિશા તરફની ૮ વિજયો ૧૭ થી ૨૪માંની દરેકની ગંગા અને સિંધુ નામની બે નદીઓની દરેકની

૧૪૦૦૦-૧૪૦૦૦ના પરિવારવાળી, અને ઉત્તર દિશા તરફની ૮ વિજયો ૨૫ થી ૩૨માંની દરેકની રક્તા અને રક્તવતી નામની બે નદીઓની દરેકની ૧૪૦૦૦-૧૪૦૦૦ના પરિવારવાળી હોવાથી કુલ ૧૬ વિજયોની $૨૮૦૦૦ \times ૧૬ = ૪૪૮૦૦૦$ નદીઓ પણ શીતોદા મહાનદીમાં મળે છે.

૧૬ વિજયોની ૪૪૮૦૦૦ નદીઓ

કુરુક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ „

૫૩૨૦૦૦ „

કુલ ૫૩૨૦૦૦ નદીઓ સાથે શીતોદા મહાનદી પશ્ચિમ સમુદ્રમાં મળે છે.

૨૪૭ થી ૨૫૦

હવે નીલવંત પર્વત ઉપરની નદીઓ કહે છે

સીયાઽવિ દાહિણદિસં, હરણ ઉત્તરકુરા ડાલિંતી ।

અણ્પત્તા મેરુગિરિં, પુઞ્વેણં સાગરમર્દ્દૈ ॥૨૫૧॥

છાયા—શીતાઽવિ દક્ષિણદિશિ હદાન્ ઉત્તરકુરુન્ તુ દારયન્તી ।

અગ્રાસા મેરુગિરિં પૂર્વેણ સાગરમભ્યેતિ ॥૨૫૧॥

અર્થ—શીતા પણ દક્ષિણ દિશાથી નીકળી ઉત્તર કુરુના દ્રહોનો વિભાગ કરતી, મેરુ પર્વતથી દૂર રહી પૂર્વ સમુદ્રમાં જાય છે.

વિવેચન—નીલવંત પર્વત ઉપર કેસરી નામનો દ્રહ છે. તે દક્ષિણ-ઉત્તર ૨૦૦૦ યોજન પહોળો પૂર્વ-પશ્ચિમ ૪૦૦૦ યોજન લાંબો ૧૦ યોજન ઉંડો વજ્ર-મય તળીયાવાળો, રજતમય કિનારાવાળો, સુવર્ણરજતમય રેતીવાળો, ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં એક એક તોરણવાળો અર્થાત્ બે દ્વારવાળો છે. તેના મધ્ય ભાગમાં કીર્તિ દેવીને યોગ્ય કમલ છે. તે ૪ યોજન લાંબુ-પહોળું, ૨ યોજન જડું છે. તેને ફરતા ૧૦૮ કમલો અડધા પ્રમાણવાળા-૨ યોજન લાંબા-પહોળા, ૧ યોજન જડા છે. તેને ફરતા પન્નદ્રહની જમ કુલ ૬ વલયો અને ૩૪૦૧૧ કમલો છે.

શીતા મહાનદી પણ કેસરી દ્રહમાંથી દક્ષિણ તોરણથી નીકળીને પર્વત ઉપર જ ૭૪૨૧ યોજન ૧ કલા વહીને પર્વતને છેડે રહેલ ૫૦ યોજન પહોળી ૪ યોજન લાંબી ૧ યોજન જડી વજ્રમય જહ્વિકામાંથી ૪૦૦ યોજનથી અધિક માતીના હાર

સમાન ધોધ-ધારથી ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં ૪૮૦ યોજન લાંબો-પહોળો ગોળાકારે ૧૫૧૮ યોજનથી કંઈક ન્યૂન પરિધિવાળા શીતા પ્રપાતકુંડમાં પડે છે.

આ કુંડને પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશામાં એક એક એમ ત્રણ તોરણ છે. કુંડના મધ્ય ભાગમાં ૬૪ યોજન લાંબો-પહોળો ગોળાકારે ૨૦૨ યોજન પરિધિવાળો. પાણીથી ૨ ગાઉ ઉંચો શીતા નામનો દ્વીપ છે. તેના મધ્ય ભાગમાં શીતાદેવીને યોગ્ય એક ગાઉ લાંબુ, ૦૧ ગાઉ પહોળું, ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું સુંદર ભવન છે.

કુંડના દક્ષિણ તોરણેથી શીતા મહાનદી નીકળી દક્ષિણ તરફ વહેતી ઉત્તરકુરુના બે ચમક પર્વતોને તથા નીલવંત, ઉત્તરકુરુ, ચંદ્ર, ઐરાવત અને માલ્યવંત નામના પાંચ દ્રહોના બે ભાગ કરતી, દક્ષિણ તરફ ભદ્રશાલ વન સુધી આગળ વધે છે. અહીં સુધીમાં વચમાં ૮૪૦૦૦ નદીઓ શીતા મહાનદીમાં ભળે છે. આગળ વધતી મેરુ પર્વત બે યોજન દૂર રહે ત્યાંથી વળાંક લઈ પૂર્વ તરફ રહેલ માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતના નીચેના ભાગને ભેદીને પૂર્વ દિશામાં આગળ વધતી પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી અને દરેક વિજયની ૨૮૦૦૦-૨૮૦૦૦ નદીઓથી પુરાતી કુલ ૫૩૨૦૦૦ નદીઓ સાથે પૂર્વ દિશાની જગતીના વિજય દ્વારની નીચેથી જગતીને ભેદીને પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે.

શીતા મહાનદીનો શરૂઆતમાં પ્રવાહ કુંડમાંથી નીકળતા ૫૦ યોજન પહોળો અને ૧ યોજન ઉંડો હોય છે. પછી ક્રમસર વધતા સમુદ્રમાં પ્રવેશતા ૫૦૦ યોજન પહોળો અને ૧૦ યોજન ઉંડો હોય છે.

શીતા મહાનદીમાં જ નદીઓ મળે છે તે આ પ્રમાણે—

ભદ્રશાલ વન સુધીમાં ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ નદીઓ તે પછી પૂર્વાભિમુખ આગળ વધતાં પૂર્વ મહાવિદેહની દક્ષિણ તરફની ૮ વિજયો ૯ થી ૧૬ દરેકમાં બે રક્તા નદી અને રક્તવતી નદી દરેક ૧૪૦૦૦-૧૪૦૦૦ પરિવારવાળી અને ઉત્તર તરફની ૮ વિજયો ૧ થી ૮ દરેકમાં બે ગંગા નદી અને સિંધુ નદી દરેક ૧૪૦૦૦-૧૪૦૦૦ પરિવારવાળી શીતા મહાનદીમાં મળે છે. એટલે દરેક વિજયની કુલ ૨૮૦૦૦-૨૮૦૦૦ નદીઓ ભેગી થાય છે.

$૨૮૦૦૦ \times ૧૬ = ૪૪૮૦૦૦$ નદીઓ ૧૬ વિજયોની

૮૪૦૦૦ નદીઓ ઉત્તરકુરુની

કુલ ૫૩૨૦૦૦ નદીઓ

૫૩૨૦૦૦ નદીઓ સાથે શીતા મહાનદી પૂર્વ દિશાના લવણ સમુદ્રમાં મળે છે.

૨૫૧

સલિલાઽપિ નારિકંતા, ઉત્તરઓ માલવંતપરિયાગં ।

ચત્કોસેહિં અપત્તા, અવરેણં સાગરમર્દૈ ॥૨૫૨॥

છાયા—સલિલાઽપિ નારિકાન્તા ઉત્તરતઃ માલ્યવંતપર્યાયમ્ ।

ચતુર્મિઃ ક્રોશૈરગ્રાપ્તાઽવરેણ સાગરમભ્યેતિ ॥૨૫૨॥

અર્થ—નારિકાંતા નદી પણ ઉત્તર દિશાથી નીકળી માલ્યવંત પર્વતથી ચાર ગાઉ દૂર રહીને પશ્ચિમ સમુદ્રમાં જાય છે.

વિવેચન—નારિકાંતા નદી પણ આજ ઠેસરી દ્રહના ઉત્તર તોરણેથી નીકળીને નીલવંત પર્વત ઉપર ઉત્તરાભિમુખ ૭૪૨૧ યોજન ૧ કલા વહીને પર્વતના છેડે રહેલ ૨૫ યોજન પહોળી, ૨ યોજન લાંબી, ૨ ગાઉ જડી જીલ્લિવકામાંથી મુક્તાવલી હારના આકારે ૪૦૦ યોજનથી અધિક પ્રમાણ ધોધથી વજ્રમય તળીયાવાળા, સુવર્ણમય કિનારાવાળા અને સુવર્ણ રજતમય રેતીવાળા નારિકાંતા પ્રપાતકુંડમાં પડે છે.

આ કુંડ ૨૪૦ યોજન લાંબો—પહોળો, ગોળકારે ૭૫૯ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન પરિધિવાળો છે. તેના મધ્ય ભાગમાં ૩૨ યોજન લાંબો—પહોળો ગોળાકારે ૧૦૧ યોજનની પરિધિવાળો ૨ ગાઉ પાણીથી ઉંચો નારિકાંતા નામનો દ્વીપ છે. તેના મધ્ય ભાગમાં નારિકાંતા દેવીને યોગ્ય ૧ ગાઉ લાંબુ, ૦૧ ગાઉ પહોળું, ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું ભવન હોય છે.

નારિકાંતા પ્રપાતકુંડમાં ઉત્તર તોરણેથી નારિકાંતા નદી નીકળી ઉત્તરાભિમુખ જતી માર્ગમાં રહેલી ૨૮૦૦૦ નદીઓને સાથે લેતી આગળ વધે છે, અને માલ્યવંત પૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત એક યોજન દૂર રહે ત્યાંથી પશ્ચિમ તરફ વળાંક લે તે પછી આગળ વધતી રમ્યક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી અને વચમાં મળતી બીજી ૨૮૦૦૦ નદીઓ સાથે પશ્ચિમ સમુદ્ર પાસે આવતા કુલ ૫૬૦૦૦ નદીઓના પરિવાર સાથે પશ્ચિમ દિશાની જગતીના નીચેના ભાગને ભેદીને પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે.

નારિકાંતા મહાનદીનો પ્રવાહ કુંડમાંથી નીકળતાં ૨૫ યોજન પહોળો ૨ ગાઉ ઉંડો પછી કમસર વધતા સમુદ્રમાં પ્રવેશ વખતે ૨૫૦ યોજન પહોળો અને ૫ યોજન ઉંડો હોય છે. ૨૫૨

૪૨

જંબુદ્વીપની ૯૦

૯૦ મહા- નદીઓના નામ	મૂળ સ્થાન	કયાંથી નીકળી ?	પર્વત ઉપર કેટલું વહી ?	કયા પ્રપાત પુંડમાં પડે છે?	કઈ દિશાએ નીકળી ?	અક્ષિવકા			કુંડના કયા દારે નીકળી?
						અંશ	પેશાન	અંશ	
ગંગા નદી	લઘુ હિમવંત પર્વત	પશ્ચિમ	ચો. કલા ૫૦૦-૦ ૨૭૬-૬	ગંગા પ્રપાત	પૂર્વ	ચો. ૦૧	ચો. ૬૧	ચો. ૧/૮	દક્ષિણ
સિંધુ નદી	"	"	"	સિંધુ પ્રપાત	પશ્ચિમ	"	"	"	"
રક્તા નદી	શિખરી પર્વત	પુંડરિકદ્રહ	"	રક્તા પ્રપાત	પૂર્વ	"	"	"	ઉત્તર
રક્તાવતી નદી	"	"	"	રક્તાવતી પ્રપાત	પશ્ચિમ	"	"	"	"
રોહિતાંશા નદી	લઘુ હિમવંત પર્વત	પશ્ચિમ	"	રોહિતાંશા પ્રપાત	ઉત્તર	૧	૧૨૧	૧/૪	"
રોહિતા નદી	"	મહાપશ્ચિમ	૧૬૦૫-૫	રોહિતા પ્રપાત	દક્ષિણ	"	"	"	દક્ષિણ
સુવર્ણકૂલા નદી	શિખરી પર્વત	પુંડરિકદ્રહ	૨૭૬-૬	સુવર્ણકૂલા પ્રપાત	"	"	"	"	"
રુદ્રકૂલા નદી	રુદ્રમી પર્વત	મહા પુંડરિકદ્રહ	૧૬૦૫-૫	રુદ્રકૂલા પ્રપાત	ઉત્તર	"	"	"	ઉત્તર
હરિકાંતા નદી	મહા હિમવંત પર્વત	મહાપશ્ચિમ	"	હરિકાંતા પ્રપાત	"	૨	૨૫	૦૧	"
હરિસલિલા નદી	નિષધ પર્વત	તિમિંછીદ્રહ	૭૪૨૧-૧	હરિસલિલા પ્રપાત	દક્ષિણ	"	"	"	દક્ષિણ
નરકાંતા નદી	રુદ્રમી પર્વત	મહા પુંડરિકદ્રહ	૧૬૦૫-૫	નરકાંતા પ્રપાત	"	"	"	"	"

મુખ્ય નદીઓનો યંત્ર

કયા મધ્યગિરિથી કેટલે દૂરથી વક થયું ?	કયા ક્ષેત્રમાં કઈ દિશાએ ચાલી	સંગમ સ્થાન	સર્વ પરિ- વારની નદીઓ	કોટક કરણથી લંબાઈ	પહોળાઈ		ઉંડાઈ		દર યોજને પ્રવાહમાં વૃદ્ધિ	દર યોજને ઉંડાઈમાં વૃદ્ધિ
					પ્રારંભ	પર્યંત	પ્રારંભ	પર્યંત		
ગંગાવર્તન કૂટથી એક માઉએ	ભરતક્ષેત્રમાં થઈ પૂર્વ દિશાએ	પૂર્વ સમુદ્ર	૧૪૦૦૦	યોજન ૪૫૦૦૦	ચો. ૬૧	ચો. ૬૨૧	ગાઉ ૦૧	ચો. ૧૧	એક પડખે ૫ ધનુષ (૫+૫)	૧/૯ ધનુષ
સિંધુવાર્તન કૂટથી એક માઉએ	ભરતક્ષેત્રમાં થઈ પશ્ચિમે	પશ્ચિમ સમુદ્ર	"	"	"	"	"	"	"	"
રક્તાવર્તન કૂટથી એક માઉએ	ઐરવતક્ષેત્રમાં થઈ પૂર્વ દિશાએ	પૂર્વ સમુદ્ર	"	"	"	"	"	"	"	"
રક્તવત્સાવર્તન કૂટથી એક માઉએ	ઐરવતક્ષેત્રમાં થઈ પશ્ચિમે	પશ્ચિમ સમુદ્ર	"	"	"	"	"	"	"	"
શબ્દાપાતી વૈતાલચથી બે માઉએ	હિમવંતક્ષેત્રમાં પશ્ચિમે	"	૨૮૦૦૦	"	૧૨૧	૨૫	૧	૨૧	એક પડખે ૧૦ ધનુષ ૧૦-૧૯	૨/૯
"	" પૂર્વમાં	પૂર્વ સમુદ્ર	"	"	"	"	"	"	"	"
વિકટાપાતી વૈતાલચથી બે માઉથી	હિરણ્યવંતક્ષેત્રમાં પૂર્વ	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	" પશ્ચિમ	પશ્ચિમ સમુદ્ર	"	"	"	"	"	"	"	"
ગંધાપાતી વૈતાલચથી એક યોજનથી	હરિવંશક્ષેત્રમાં પશ્ચિમ	"	૫૬૦૦૦	"	૨૫	૨૫૦	૨	૫	૨૦ ધનુષ ૨૦-૨૦	૪/૯
"	" પૂર્વ	પૂર્વ સમુદ્ર	"	"	"	"	"	"	"	"
માલ્યવંત વૈતાલચથી એક યોજનથી	રમ્યક્ષેત્રમાં પૂર્વ	"	"	"	"	"	"	"	"	"

૯૦ મુખ્ય

૯૦ મહા- નદીઓના નામ	મૂળ સ્થાન	ક્યાંથી નીકળી ?	પર્વત ઉપર કેટલું વહી?	ક્યા પ્રપાત કુંડમાં પડે છે?	કઈ દિશાએ નીકળી ?	લઢિવકા			કુંડનો ક્યા દારે નીકળી?
						લંબાઈ	પહોળાઈ	મડાઈ	
નારીકાંતા	નીલવંત પર્વત	કેશરી પ્રહ	૭૪૨૧-૧	નારીકાંતા પ્રપાત	ઉત્તર	૨	૨૫	૦૧	ઉત્તર
સીતોદા	નિષધ પર્વત	તિગિંછી પ્રહ	"	સીતોદા પ્રપાત	"	૪	૫૦	૧	"
સીતા	નીલવંત પર્વત	કેશરી પ્રહ	"	સીતા પ્રપાત	દક્ષિણ	"	"	"	દક્ષિણ
૧થી ૮ વિજયની મંચાસિંધુ	નીલવંત પર્વત નીચે કુંડમાંથી	નીલવંત પર્વત નીચેથી	નથી	—	"	નથી	નથી	નથી	"
૯થી ૧૬ વિ. ની રક્તા- રક્તાવતી	નિષધ પર્વત નીચે કુંડમાંથી	નિષધ પર્વત નીચેથી	"	—	ઉત્તર	"	"	"	ઉત્તર
૧૭થી ૨૪ વિજયની મંચાસિંધુ	"	"	"	—	"	"	"	"	"
૨૫થી ૩૨ વિ.ની રક્તા- રક્તાવતી	નીલવંત પર્વત નીચે કુંડમાંથી	નીલવંત પર્વત નીચેથી	"	—	દક્ષિણ	"	"	"	દક્ષિણ
૧-૨-૩ ૭ અંતર નદી	"	"	"		"	"	"	"	"
૪-૫-૬ ૮ અંતર નદી	નિષધ પર્વત નીચે કુંડમાંથી	નિષધ પર્વત નીચેથી	"		ઉત્તર	"	"	"	ઉત્તર
૭-૮-૯ ૧૦ અંતર નદી	"	"	"		"	"	"	"	"
૧૦-૧૧-૧૨ અંતર નદી	નીલવંત પર્વત નીચે કુંડમાંથી	નીલવંત પર્વત નીચેથી	"		દક્ષિણ	"	"	"	દક્ષિણ

નદીઓનો યંત્ર

કયામધ્યાગિરિથી કેટલે દૂરથી વક્ર થયે	કયા ક્ષેત્રમાં કઈ દિશાએ ચાલે	સંગ્રમ સ્થાન	સર્વપરિ- વારની નદીઓ	લંબાઈ	પહોળાઈ		ઉંડાઈ		દર યોજને પ્રવાહમાં વૃદ્ધિ	દર યોજને ઉંડાઈમાં વૃદ્ધિ
					પ્રારંભ	પર્યંત	પ્રારંભ	પર્યંત		
માલ્યવંત વૈતાલચથી એક યોજનથી	રમ્યક્ષેત્રમાં પશ્ચિમ	પશ્ચિમ સમુદ્ર	૫૬૦૦૦	૪૫૦૦૦	ચો. ૨૫	ચો. ૨૫	ચો. ૨	ચો. ૫	૨૦ ધનુષ ૨૦-૨૦	૪/૯
મેરુ પર્વતથી એક યોજનથી	મહાવિદેહમાં ,,	,,	૫૩૨૦૦૦	,,	૫૦	૫૦૦	૪	૧૦	૪૦ ધનુષ ૪૦-૪૦	૮/૯
—	,, પૂર્વમાં	પૂર્વ સમુદ્ર	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
—	ચેતપોતાની વિજયમાં દક્ષિણ	ગ્રીતા નદી	૧૪૦૦૦	,,	૬૧	૬૨૧	૦૧૧	૧૧	૫ ધનુષ ૫-૫	૧/૯
—	,, ઉત્તર	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
—	,, ,,	સીતાદા ,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
—	,, દક્ષિણ	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
—	,, ,,	સીતા નદી	—	૧૬૫૯૨ ચો. ૨ કલા	,,	,,	,,	,,	,,	,,
—	,, ઉત્તર	,,	—	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
—	,, ,,	સીતાદા ,,	—	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
—	,, દક્ષિણ	,,	—	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,

કુંડનો યંત્ર

કુંડનો નામ	કુંડનો સ્થાન	ગોળાકાર ચો			કદ દેવીના દ્વીપ	દેવીનું ભવન				દાર		કદ નદી પડે છે	દી કયા દ્વારે નીકળે છે
		સા.ક.ક	સા.ક.જૂહ	સા.ક.ક		સા.ક.ક	સા.ક.જૂહ	સા.ક.ક	સા.ક.જૂહ	સા.ક.ક	સા.ક.જૂહ		
ગંગા પ્રપાત	ભરતક્ષેત્રમાં પૂર્વે	૬૦	૧૦	૧૦	ગંગાદેવીના દ્વીપ	૮	૧૬	૧૦	૨	૧	૦	૧૪૪૦	૨૧૧૬૬
સિંધુ પ્રપાત	" પશ્ચિમે	"	"	"	સિંધુદેવીના દ્વીપ	"	"	"	"	"	"	"	"
રક્તા પ્રપાત	ઐરવતક્ષેત્રમાં પૂર્વે	"	"	"	રક્તાદેવીના દ્વીપ	"	"	"	"	"	"	"	ઉત્તર
રક્તવતી "	" પશ્ચિમે	"	"	"	રક્તવતી દેવીના દ્વીપ	"	"	"	"	"	"	"	"
રોહિતાંશા "	હિમવંતક્ષેત્રમાં હિમવંત પર્વતની ઉત્તરે	૧૨૦	૧૨૦	૧૦	રોહિતાંશા દેવીના દ્વીપ	૧૬	૧૬	૧૦	૨	૧	૦	૧૪૪૦	૨૦૬૧૧૧
રોહિતા "	" દક્ષિણે	૧૨૦	૧૨૦	૧૦	રોહિતાદેવીના દ્વીપ	"	"	"	"	"	"	"	દક્ષિણ
સુવર્ણકૂલા "	હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં શિખરી પર્વતની દક્ષિણે	૧૨૦	૧૨૦	૧૦	સુવર્ણકૂલા દેવીના દ્વીપ	"	"	"	"	"	"	"	"
રૂપ્યકૂલા "	" ઉત્તરે	૧૨૦	૧૨૦	૧૦	રૂપ્યકૂલા દેવીના દ્વીપ	"	"	"	"	"	"	"	ઉત્તર

હરિકાંતા	હરિવર્ષક્ષેત્રમાં મહાહિમવતની ઉત્તરે	૨૪૦	૨૪૦	૨૪૦	૧૦	હરિકાંતા દેવીનો	૩૨	૩૨	૧૦	૨	૧	૦૧૧	૧૪૪૦	૨૫	”	હરિકાંતા	ઉત્તર
હરિસલિલા	હરિવર્ષક્ષેત્રમાં નિષધ પર્વતની દક્ષિણે	૨૪૦	૨૪૦	૨૪૦	૧૦	હરિસલિલા દેવીનો	”	”	”	”	”	”	”	”	”	હરિ- સલિલા	દક્ષિણ
નરકાંતા	રમ્યક્ષેત્રમાં રુકમી પર્વતની દક્ષિણે	૨૪૦	૨૪૦	૨૪૦	૧૦	નરકાંતા દેવીનો	”	”	”	”	”	”	”	”	”	નરકાંતા	”
નારીકાંતા	” ઉત્તરે	૨૪૦	૨૪૦	૨૪૦	૧૦	નારીકાંતા દેવીનો	”	”	”	”	”	”	”	”	”	નારીકાંતા	ઉત્તર
શીતાદા	મહાવિદેહ દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં નિષધ પર્વતની ઉત્તરે	૪૮૦	૪૮૦	૪૮૦	૧૦	શીતાદાદેવીનો	૬૪	૬૪	”	”	”	”	”	૫૦	”	શીતાદા	”
શીતા	મહાવિદેહ ઉત્તર કુરુક્ષેત્ર-નીલવંત પર્વતની દક્ષિણે	૪૮૦	૪૮૦	૪૮૦	૧૦	શીતાદેવીનો	૬૪	૬૪	”	”	”	”	”	”	”	શીતા	દક્ષિણ
ગંગા સિંધુ વિજય ૧થી ૮	નીલવંત પર્વતની દક્ષિણ કિનારે	૬૦	”	”	૧૦	ગંગા દેવીનો સિંધુ દેવીનો	૮	”	”	”	”	”	”	૬૧	”	ગંગા સિંધુ	દક્ષિણ ઉત્તર
રક્તા રક્તવતી વિજય ૯થી ૧૬	નિષધ પર્વતની ઉત્તર કિનારે	”	”	”	”	રક્તા દેવીનો રક્તવતી દેવીનો	”	”	”	”	”	”	”	”	”	રક્તા રક્તવતી	” દક્ષિણ
ગંગા સિંધુ વિજય ૧૭-૨૪	”	”	”	”	”	ગંગા દેવીનો સિંધુ દેવીનો	”	”	”	”	”	”	”	”	”	ગંગા સિંધુ	” ઉત્તર
રક્તા રક્તવતી વિજય ૨૫થી ૩૨	નીલવંત પર્વતની દક્ષિણ કિનારે	”	”	”	”	રક્તા દેવીનો રક્તવતી દેવીનો	”	”	”	”	”	”	”	”	”	રક્તા રક્તવતી	ઉત્તર દક્ષિણ

૬ કુલગિરિનો યંત્ર

કુલગિરિના નામ	કયે સ્થાને	કુટલા ખંડને	કઈ વસ્તુનો	લાંબાઈ	પહોળાઈ	ઉંચાઈ	કુટ સંખ્યા	ઉપરનું દ્રઢ	કઈ નદીઓ નીકળી	જમિમાં કુટલા
સઘીહિમવંત	મેરની દક્ષિણે ભારતને અંતે	૨	સવર્ણનો પીતલવર્ણ	પૂર્વ-સમુદ્રથી પશ્ચિમ-સમુદ્ર ૨૪૯૩૨ ચો.	૧૦૫૨ ચોજન ૬ કલા	૧૦૦ ચોજન	૧૧	પત્થદ્રઢ	પૂર્વ-ગંગા નદી પશ્ચિમ-સિંધુ નદી ઉત્તર-રોહિતાંશા "	૨૫ ચોજન
શિખરી	મેરની દક્ષિણે ઐરવતને અંતે	૨	"	"	"	"	૧૧	પુંડરિકદ્રઢ	પૂર્વ-રકતા નદી પશ્ચિમ-રકતાવતી " દક્ષિણ-સવર્ણ કુલા "	"
મહાહિમવંત	મેરની દક્ષિણે હિમવંતને અંતે	૮	"	૫૩૯૩૧ ૧૯ ચોજન	૪૨૧૦ ચોજન ૧૦ કલા	૨૦૦ ચોજન	૮	મહાપદ્મદ્રઢ	દક્ષિણ-રોહિતાંશા નદી ઉત્તર-હરિકાંતા "	૫૦ ચોજન
રુકમી	મેરની ઉત્તરે હિમવંતને અંતે	૮	રૂપાનો સ્વેતલવર્ણ	"	"	"	૮	મહાપુંડરિક દ્રઢ	ઉત્તર-રુપકુલા નદી દક્ષિણ-રકાંતા "	"
નિષધ	મેરની ઉત્તરે હરિવંતને અંતે	૩૨	તપનીય સવર્ણનો રક્તલવર્ણ	૯૪૧૫૬ ચોજન	૧૬૮૪૨ ચો. ૨ કલા	૪૦૦ ચોજન	૯	તિગિગિદ્રઢ	દક્ષિણ-હરિસલિદા નદી ઉત્તર-શતોદા નદી	૧૦૦ ચો.
નીલવંત	મેરની ઉત્તરે રમ્યકને અંતે	૩૨	વૈદ્યુર નીલલવર્ણ	"	"	"	૯	કુસરીદ્રઢ	ઉત્તર-નારીકાંતા નદી દક્ષિણ-શીતા નદી	"

હવે હૈમવંત હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રના મનુષ્યોનું પ્રમાણ વગેરે કહે છે.

ગાઉયમુચ્ચા પલિઓ-વમાઉળો વજ્જરિસહસંઘયણા ।

હેમવણરન્નવણ, અહમિંદ નરા મિહુણવાસી ॥૨૫૩॥

ચઉસટ્ટી પિટ્ટકરં-હયાણ મણુયાણ તેસિમાહારો ।

મક્તસ્સ ચઉત્થસ્સ ય, ગુણસીદિણવચ્ચપાલણયા ॥૨૫૪॥

છાયા—ગવ્યુતમુચ્ચા: પલ્યોપમાયુષો વજ્જક્રુષમસંહનના: ।

હેમવતે હૈરણ્યવતે ચ અહમિન્દ્રનરા: મિથુનવાસિન: ॥૨૫૩॥

ચતુ: ષષ્ટિપ્રકરણ્ડકાનાં મનુષ્યાણાં તેષામાહાર: ।

મક્તસ્ય ચતુર્થસ્ય ચ ઈકોનાશીતિ દિનાપત્યપાલના ॥૨૫૪॥

અર્થ—હૈમવંત હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રના મિથુનવાસી મનુષ્યો અહંધન્દ્ર, વજ્રક્રુષભ-
નારાય સંઘયણવાળા, એક ગાઉ હંચા, એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા, ચોસઠ
પાંસળીઓવાળા હોય છે. તેમનો આહાર ચોથભક્ત (એક દિવસના આંતરે) અને
અગણ્યાએંસી દિવસ પોતાના સંતાનનું પાલન હોય છે.

વિવેચન—હૈમવંત ક્ષેત્ર અને હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં સઘળાં જે મનુષ્યો સ્ત્રીપુરુષ
સાથે જ રહેવાના સ્વભાવવાળા હોવાથી મિથુનવાસી કહેવાય છે. અર્થાત્ યુગલરૂપે
બંને સાથે જ જન્મ પામે છે. પ્રથમ બાળક—બાળીકારૂપે હોય છે, તે મોટાં થતાં
પતિ-પત્નીરૂપે સાથે રહે છે અને મૃત્યુ પછી પ્રાય: સાથે જ થાય છે. તેથી યુગલિયા,
જુગલિયા કે મિથુનવાસી તરીકે કહેવાય છે.

આ બંને ક્ષેત્રમાં જન્મેલા યુગલિકોના શરીરની હંચાઈ એક ગાઉની હોય છે.
ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું અને જઘન્ય આયુષ્ય પદ્યોપમના અસંખ્ય ભાગ
ન્યૂન એક પદ્યોપમનું હોય છે.

જીવાભિગમ સૂત્રમાં સ્ત્રીને આશ્રીને કહ્યું છે કે ‘હે ભગવંત! હૈમવંત અને
હૈરણ્યવંત અકર્મ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્ય સ્ત્રીની ઠેટલા કાલની સ્થિતિ કહી
છે? હે ગૌતમ! જઘન્યથી કંઈક ન્યૂન પદ્યોપમ—પદ્યોપમનો અસંખ્ય ભાગ ન્યૂન
ઉત્કૃષ્ટથી એક પદ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે.’

યુગલિક સ્ત્રી-પુરુષો વજ્રઋષભ નારાય સંઘયણવાળા હોય છે.

સંઘયણ છ પ્રકારના કલા છે. ૧-વજ્રઋષભનારાય, ૨-ઋષભનારાય ૩-નારાય, ૪-અર્ધનારાય, ૫-કીલિક અને ૬-છેવદ્રઠં.

સંઘયણ એટલે જે વડે શરીરના અવયવો તેમજ હાડકા વિશેષ મજબૂત થાય તે સંઘયણ કહેવાય. અથવા અસ્થિનો સમુહ-બંધારણ વિશેષ તે સંઘયણ કહેવાય.

૧. વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ—વજ્ર=ખીલી, ઋષભ=પાટો, નારાય=મર્કટ-બંધ, આ ત્રણે બંધારણો જમાં હોય તે.

આ સંઘયણમાં બંને બાજુ મર્કટબંધ એટલે હાડકાના ભાગો સામસામા એક બીજા ઉપર આંટી મારીને વળગેલા હોય. બંને બાજુ મર્કટબંધ હોય તેના ઉપર મધ્યભાગમાં ફરતો હાડકાનો પાટો વિંટાએલો હોય અને તેના ઉપર હાડકાની બનેલી મજબૂત ખીલી લાગેલી હોય એટલે પાટાને ભેદીને, ઉપરના મર્કટબંધને ભેદી, નીચેના મર્કટબંધને ભેદી, નીચેના પાટો ભેદીને ખીલી આરપાર નીકળેલી હોય છે. આવા પ્રકારનો જે બાધો હોય તે વજ્રઋષભનારાય સંઘયણવાળા કહેવાય.

આ સંઘયણ એટલું બધું મજબૂત હોય છે કે હાડકાની સંધી ઉપર ગમે તેટલો ઉપદ્રવ-પ્રહાર થાય કે પટકાય તો પણ ભાંગતા નથી કે ઉતરી જતા નથી. સંધી જુદી પડતી નથી. હાડકાનું ઘણુંજ મજબૂત બંધારણ હોય.

૨. ઋષભનારાય સંઘયણ—આ પ્રકારના સંઘયણમાં ખીલી હોતી નથી. એટલે બંને બાજુ મર્કટબંધ અને ઉપર હાડકાનો પાટો હોય.

૩. નારાય સંઘયણ—આ પ્રકારના સંઘયણમાં ખીલી અને પાટો હોતો નથી માત્ર બંને બાજુ મર્કટબંધથી હાડકાનાં સાંધા હોય.

૪. અર્ધનારાય સંઘયણ—આ પ્રકારના સંઘયણમાં એક બાજુ મર્કટબંધ હોય.

૫. કીલિક સંઘયણ—આ પ્રકારના સંઘયણમાં બંને બાજુના હાડકા આંટી માર્યા વિના પરસ્પર સીધા જોડાએલા હોય અને બંને હાડકામાં આરપાર હાડકાની ખીલી હોય.

૬. છેવદ્રઠં સંઘયણ—આ પ્રકારનું સંઘયણ અંતિમ કાટીનું એટલે સૌથી ઉતરતું છે. આંખા હાડકાની સંધીના સ્થાને સામ સામા જે છેડાઓ છે તે પૈકી એક

હાડકાની ખોલણમાં—નજીવા ખાડામાં બીજ હાડકાનો બુદ્ધો-છેડો સહેજ અંદર સ્પર્શ માત્ર કરીને રહેલો હોય.

સહજ નિમિત્ત માત્રમાં આ હાડકાનું બંધારણ તૂટી પડે છે.

જેને આપણે હાડકું ભાંગ્યું, ફેડ્યર કે ઉતરી ગયું કહીએ છીએ. વર્તમાન કાળમાં ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રમાં મનુષ્યોને આ અંતિમ સંધયણ હોય છે.

આ બન્ને ક્ષેત્ર—હૈમવંત ક્ષેત્ર અને હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યો અનુલોમ વાયુવેગવાળા એટલે કંકપક્ષીની જેમ નિહાર કરનારા—એક સાથે શંકા ટળી બચ તેવા તથા સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે.

સંસ્થાન એટલે શરીરનો આકાર વિશેષ—છ પ્રકારના છે. ૧. સમયતુરસ્ત્ર, ૨. ન્યોધ, ૩. સાદિ, ૪. વામન, ૫. કુખ્જ અને ૬. હુંડક.

૧. સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાન—જેના બધા અંગો સુલક્ષણયુક્ત હોય તે. પદ્માસને કે પર્થ્વકાસને બેઠેલા મનુષ્યના ચારે ખૂણા—વિભાગો સરખા માનવાળા હોય. ૧. જમણા ધુંટણથી ડાબા ખભા સુધી, ૨. ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખભા સુધી, ૩. બે પગની વચ્ચે(કાંડા)થી નાસિકા સુધી અને ૪. ડાબા ઢીંચણથી જમણા ઢીંચણ સુધી. આ ચારે ભાગો દરેક બાજુથી સરખા હોય.

૨. ન્યોધ સંસ્થાન—ન્યોધ એટલે વડવૃક્ષ. તેના જવો આકાર એટલે જમ વડવૃક્ષ ઉપરના ભાગે મનોહર હોય છે જ્યારે નીચેનો ભાગ એટલો મનોહર હોતો નથી. તેમ શરીરનો નાભીથી ઉપરનો ભાગ સુલક્ષણવાળું હોય અને નાભીથી નીચેનો ભાગ લક્ષણરહિત હોય.

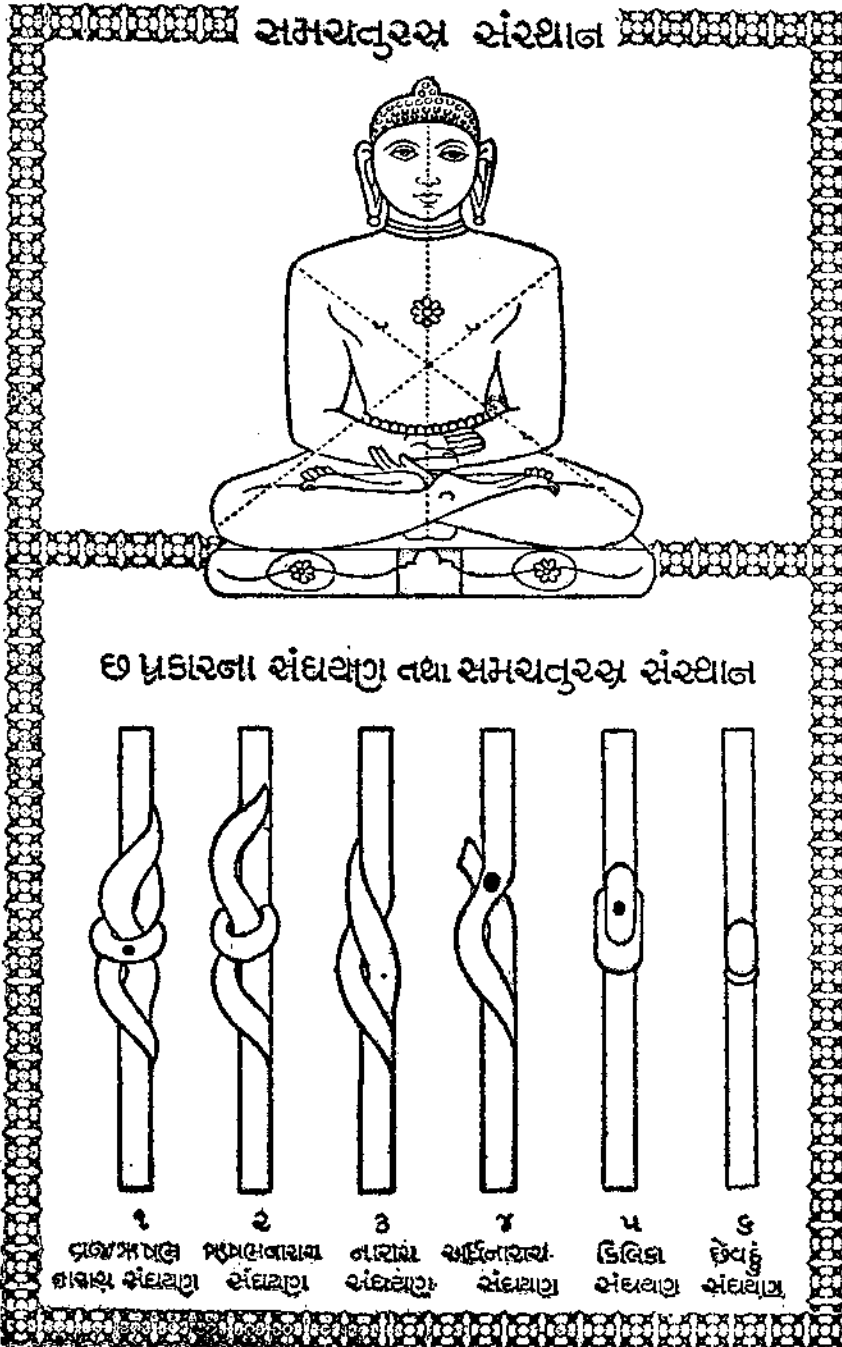
૩. સાદિ સંસ્થાન—ન્યોધથી વિપરીત એટલે નાભીથી નીચેનો ભાગ લક્ષણવાળું હોય અને નાભીથી ઉપરનો ભાગ લક્ષણરહિત હોય.

૪. વામન સંસ્થાન—હાથ, પગ, મુખ, ડોક લક્ષણરહિત હોય અને શરીરના પાછળની પીઠ, પેટ, છાતી વગેરે લક્ષણવાળા હોય.

૫. કુખ્જ સંસ્થાન—છાતી, પેટ, પીઠ લક્ષણરહિત હોય અને પગ, હાથ, મુખ, ડોક આદિ લક્ષણયુક્ત હોય.

૬. હુંડક સંસ્થાન—બધા અવયવો લક્ષણરહિત હોય.

આ છ સંસ્થાનો ગર્ભજ મનુષ્ય તથા તિર્યંચોમાં જુદા જુદા જીવની અપેક્ષાએ હોઈ શકે છે.

દેવો હંમેશાં ભવધારણીય અપેક્ષાએ સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે. નારકીના જીવો હુંડક સંસ્થાનવાળા અને બાકીના જીવો વિકલેન્દ્રિય, સમુચ્છિન્ન પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્થંચો હુંડક સંસ્થાનવાળા ગણાય છે.

યુગલિક મનુષ્યો સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાનવાળા તથા સુંદર રૂપવાળા હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

સારી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કાયબાના જવા મનોહર ચરણ,
સુકુમાર, સુંવાળા પ્રવિરલરોમ, લાલધુમ ગોળ જંઘા,
ગુપ્ત અને સુખદ્ધ સાંધાવાળી જાનુ,
હાથીની સૂંઢની જેમ સરખી ગોળાઈવાળી સાથળ,
સિંહની ઠેડ સમાન ઠેડનો ભાગ.
પ્રદક્ષિણાવર્તવાળું નાભિમંડળ,
શ્રીવત્સના ચિહ્નવાળી વિશાળ લઘ્વપુષ્પ છાતી,
નગરની પરિધિ સમાન લાંબા હાથ,
સુકોમળ મણિબંધ,
લાલ કમલના પત્રસમાન લાલધુમ હાથપગના તળીયા,
ચાર આંગળ પ્રમાણ ગોળ ગળું,
શરદઋતુના ચંદ્રસમાન ગોળ મુખ,
છત્રાકાર મસ્તક

અખંડ સ્નિગ્ધ-લીસા-મનોહર-ચીકણા માથાના વાળ, તેમજ

કમંડલ, કલશ, ચૂપ, સ્તૂપ, વાવડી, છત્ર, ધ્વજ, પતાકા, સાથિયો, ચવ, મત્સ્ય, શંખ, કાયબો, રથ, ચક્ર, કમળ, અષ્ટાપદ, અંકુશ, વૃક્ષ, મોર, માળા, લક્ષ્મી, તોરણ, પૃથ્વી, સમુદ્ર, ભવન, દર્પણ, પર્વત, હાથી, વૃષભ, સિંહ, ચામર, આદિ પ્રશસ્ત ઉત્તમ બત્રીસ લક્ષણવાળા હોય છે.

સ્ત્રીઓ પણ સારી રીતે સર્વોંગ સુંદર સ્ત્રીના સઘળા ગુણવાળી, એકસરખી આંગળીયો-કમળ જવા સુકુમાર કાયબાની પીઠ સમાન હંચા મનોહર પંગવાળી, સંવાંટા રહિત પ્રશસ્ત લક્ષણયુક્ત જંઘાયુગલ, ગુપ્તસંધિ અને માંસયુક્ત જાનુપ્રદેશ, કેળના સ્થંભસમન-સરખા-સુકોમળ-સ્થૂલ સાથળ, મુખના પ્રમાણથી ડબલ પ્રમાણવાળા વિશાલ જઘન, સ્નિગ્ધ-દેદિપ્યમાન-સુંદર-કોમળ રોમરાજી, દક્ષિણાવર્ત તરંગચી

શોભતુ નાભિમંડલ, પ્રશસ્ત લક્ષણયુક્ત પેટ, એક સાથે લાગેલા સુવર્ણકલશ સરખા શોભતા-વિશેષ ઉંચા-ગોળ અને જડા સ્તન, અત્યંત સુકુમાર હાથ, સ્વસ્તિક-શંખ-ચક્ર વગેરે ચિહ્નોથી યુક્ત હાથ-પગના તળિયા, મુખ કરતા ત્રીજા ભાગ સરખી ઉંચી ડોક, પ્રશસ્ત લક્ષણયુક્ત અને પુષ્ટ હડપચી, દાદમના પુષ્પસરખા લાલચોળ અધરોષ, લાલ કમલસમાન જીભ અને તાળવું, વિકસીત કમલપત્રસમાન દીર્ઘ મનોહર નેત્ર, બાણ ઉપર ચઢાવેલ ધનુષની આકૃતિ સમાન ભ્રમર, પ્રમાણયુક્ત મોટું લલાટ, સુંવાળા-ચીકણા-મનોહર-લીસા વાળ, પુરુષ કરતાં ઉંચાઈમાં કંઈક ન્યૂન, સ્વભાવથી ઉદાર, શૃંગાર કરનાર અને સુંદર વેષભૂષાવાળી, પ્રકૃતિથી જ હસવું, બોલવું, વિલાસ, વિષય વગેરેમાં અતિ હોંશીયાર સ્ત્રી હોય છે.

યુગલિકો સ્વભાવથી જ સુંગંધી મુખવાળા, અત્યંત-અદ્ય ક્રોધ, માન, માયા, લોભવાળા, સદા સંતોષી, ઉત્સુકતા વિનાના, સરલ અને નમ્રતાવાળા, દેખાવમાં મનોહર હોય છે.

સુવર્ણ-મોતી વગેરે મમત્વ કરવાવાળી વસ્તુઓ હોવા છતાં મમત્વના આગ્રહ વિનાના, સર્વથા વૈરના અનુબંધથી રહિત, હાથી-અશ્વ-ઉંટ-ગાય-મેંસ વગેરે હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ નહિ કરનારા પણ પગે ચાલનારા હોય છે.

વળી તેઓને ક્યારે પણ તાવ આદિ રોગ આવતા નથી, ભૂત, પિશાચ વગેરેનો વળગાડ, મારી-મરણીના કષ્ટ હોતાં નથી, અર્થાત્ કાંઈ પણ પ્રકારના ઉપદ્રવ વગેરે આવતા નથી. સદા સુખી રહે છે.

સઘળા યુગલિકો સ્વતંત્ર હોય છે. અર્થાત્ કાંઈને કાંઈની સેવા વગેરે કે શેઠ-નોકર જેવું કશું જ હોતું નથી.

આ યુગલિક મનુષ્યના શરીરમાં ૬૪ પાંસળીઓ હોય છે. એક દિવસના આંતરે ભોજનની ઇચ્છા થાય છે-આહાર ગ્રહણ કરે છે.

યુગલિક મનુષ્યો જ આહાર કરે છે તે ડાંગર, ઘઉં આદિ અનાજનો અનેલો નહિ પણ જમીનની માટી, કલ્પવૃક્ષના ફલ, પુષ્પ, પત્ર આદિનો હોય છે.

યુગલિક ક્ષેત્રમાં સ્વાભાવિક રીતે જ ડાંગર, ઘઉં, અડદ, મગ, વગેરે ધાન્ય, ઘાસ વગેરે અહીંની જમ પેદા થાય છે પણ અનાજ વગેરે યુગલિક મનુષ્યોના ઉપયોગમાં આવતું નથી, કેમકે અનાજ પકાવવા માટે અગ્નિ જોઈએ જ્યારે ત્યાં અગ્નિ હોતો નથી.

પૃથ્વીની જે માટી હોય છે તે પણ સાકર કરતાં પણ અનંતગુણ મીઠાસવાળી હોય છે. વળી કલ્પવૃક્ષના ફળોનો સ્વાદ તો ચક્રવર્તિના ભોજન કરતાં અનંતગુણો સ્વાદિષ્ટ હોય છે. કહ્યું છે કે—

‘તેસિં ણં મંતે પુષ્પફલાણં કેરિસે આસાણ પન્નત્તે ? ગોયમા ! સે જહાનામણ રન્નો ચારંતચક્રવર્તિસ્સ કલ્લાણે મોયણજાતે સયસહસ્સનિષ્ફન્ને વન્નોવવેણ ગંધોવવેણ રસોવવેણ આસાયણિજ્જે દપ્પણિજ્જે મયણિજ્જે સિંધણિજ્જે સર્વિદિયગાયપલ્હાયણિજ્જે આસાણ એત્તો ઇદ્ધતરા ચેવ આસાણ પન્નત્તે ॥’

હે ભગવંત ! તે પુષ્પ અને રસનો કેવો સ્વાદ હોય છે ?

ગૌતમ ! જે કોઈ ચક્રવર્તિ રાજાનું મનોહર ભોજન લાખ દ્રવ્યથી તૈયાર થયેલું હોય, વર્ણયુક્ત, ગંધયુક્ત, રસયુક્ત, સ્વાદિષ્ટ, દર્પને કરનાર, મદને કરનાર, બળને કરનાર, યાવત્ સર્વ ઇન્દ્રિય અને ગાત્રને આનંદદાયી સ્વાદમાં હોય તેના સ્વાદથી ખૂબ ઇષ્ટ સ્વાદલાભું હોય છે.

આથી માટી અને કલ્પવૃક્ષના પત્ર અને ફળોનો આહાર કરનારા હોય છે. આવા પ્રકારનો આહાર લઈને તેઓ શુદ્ધ આકારના કલ્પવૃક્ષો હોય છે તેમાં ઈચ્છા મુજબ સુખપૂર્વક રહે છે.

વળી યુગલિક ક્ષેત્રમાં ડાંસ, મચ્છર, જી, લીખ, માંકડ, માખી, કીડી, મંઝાડા વગેરે શરીરને ઉપદ્રવ કરનારા જંતુઓ ઉત્પન્ન થતા નથી.

પરંતુ જે હાથી, વાઘ, સિંહ વગેરે હિંસક જનાવરો ઉત્પન્ન થાય છે, તે પણ મનુષ્યોને કોઈ બતની પીડા માટે થતા નથી. તેમજ પરસ્પર હિંસક ભાવે વર્તતા નથી. ક્ષેત્ર સ્વભાવે રૌદ્રભાવથી રહિત હોય છે.

મનુષ્ય યુગલ પોતાના આયુષ્યના અંત ભાગે એક યુગલનો જન્મ આપ્યા પછી ૭૯ દિવસનું પાલન કરે છે.

અદ્વપ કષાય, અદ્વપ પ્રેમનો અનુબંધ કોઈ મૃત્યુ પામીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

મૃત્યુ વખતે કોઈ બીમારી કે રોગ આવતા નથી. પણ માત્ર બગાસુ, ખાંસી કે છીંક આદિ આવતા આયુષ્ય પુરું થઈ જાય છે. અર્થાત્ આટલા નિમિત્ત માત્રમાં મૃત્યુ પામે છે. ૨૫૩-૨૫૪

હવે હરિવર્ષ-રમ્યકક્ષેત્રના મનુષ્યનું આયુષ્ય વગેરે કહે છે.

હરિવાસરમ્મણુ ઉ, આઉપમાણં સરીરમુસ્સેહો ।

પલિઓવમાણિ દોન્નિ ઉ, દોન્નિ ય કોસૂસિયા મણિયા

॥૨૫૫॥

છટ્ઠસ્સ ય આહારો, ચઉસટ્ઠિદિણાણિ પાલણા તેસિં ।

પિટ્ઠકરંડાણ સયં, અટ્ઠાવીસં મુણેયવ્વં ॥૨૫૬॥

છાયા—હરિવર્ષરમ્યકયોસ્તુ આયુઃ પ્રમાણં શરીરોત્સેધઃ ।

પલ્યોપમે દ્વે તુ દ્વૌ ચ ક્રોશૌ ઉચ્છૃતૌ મણિતૌ ॥૨૫૫॥

ષષ્ઠસ્ય ચ આહારઃ ચતુઃ ષષ્ટિર્દિનાનિ પાલના તેષામ્ ।

પૃષ્ઠકરણ્ડકાનાં શતં અષ્ટાવિંશતિ (અધિકં) જ્ઞાતવ્યમ્ ॥૨૫૬॥

અર્થ—હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રના મનુષ્યોનું આયુષ્ય પ્રમાણુ બે પલ્યોપમનું અને શરીરની ઉંચાઈ બે ગાઉ કહી છે. બે દિવસના આંતરે આહાર, ચોસઠ દિવસ તેમનું પાલન અને એકસો અઠ્ઠાવીસ પાંસળીઓ જાણવી.

વિવેચન—હરિવર્ષ ક્ષેત્રના મનુષ્યોનું અને રમ્યકક્ષેત્રના મનુષ્યોનું આયુષ્ય બે પલ્યોપમનું હોય છે અને શરીરની ઉંચાઈ બે ગાઉની શ્રી તીર્થંકર અને શ્રી ગણધર ભગવંતો આદિએ કહેલી છે.

બે પલ્યોપમનું આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ઠથી જાણવું. જથ્થાનું આયુષ્ય તો પલ્યોપમનો અસંખ્ય ભાગ ન્યૂન બે પલ્યોપમનું હોય.

સ્ત્રીને આશ્રીને શ્રી જીવાલિંગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે 'હે ભગવન! હરિવર્ષ, રમ્યકક્ષેત્રની અકર્મ ભૂમિના મનુષ્યોની સ્ત્રીઓનું કેટલું આયુષ્ય કહ્યું છે? હે ગૌતમ! જથ્થાનું કંઈક ન્યૂન બે પલ્યોપમ-પલ્યોપમનો અસંખ્ય ભાગ ન્યૂન બે પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ઠ બે પલ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે.

આ યુગલિક મનુષ્યોનો આહાર બે દિવસના આંતરે હોય છે. અર્થાત્ બે દિવસના આંતરે આહાર ગ્રહણ કરે છે. શરીરમાં ૧૨૮ પાંસળીઓ હોય છે. અંત સમયે એક યુગલને જન્મ આપે છે. અને ૬૪ દિવસ તેનું પાલન કરે છે. પછી છીંક બગાસુ, ખાંસી આદિના યોગે મૃત્યુ પામી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

વજ્રઋષભ નારાય સંધયણ સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાનવાળા કલ્પવૃક્ષ દ્વારા ઈચ્છાપૂર્તિ વગેરે હોય છે. વિશેષતા એ છે કે હેમવંત ક્ષેત્ર અને હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રના મનુષ્યો કરતાં શરીરબળ વગેરે તથા કલ્પવૃક્ષના પત્ર ફળના સ્વાદ, ભૂમિની મીઠાસ વગેરે ભાવો પર્યાયોને આશ્રીને અનંતગુણા અધિક જાણવા. ૨૫૫-૨૫૬

હવે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

મજ્ઞે મહાવિદેહસ્મ, મંદરો તસ્મ દાહિણુત્તરઓ । ચંદ્રસંઠિયાઓ, દો દેવકુરુત્તરકુરુઓ ॥૨૫૭॥

છાયા—મધ્યે મહાવિદેહસ્ય મન્દરઃ તસ્ય દક્ષિણોત્તરતઃ ।

ચન્દ્રાર્ધસંસ્થિતૌ દ્વૌ દેવકુરુત્તરકુરુઃ ॥૨૫૭॥

અર્થ—મહાવિદેહ ક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં મેરુ પર્વત છે. તેની દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફ અર્ધ ચંદ્રના આકારવાળા દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ એ ક્ષેત્રો છે.

વિવેચન—મહાવિદેહ ક્ષેત્રના મધ્યભાગમાં એટલે મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ચાર વિભાગો છે. તે આ પ્રમાણે ૧. પૂર્વમહાવિદેહ, ૨. પશ્ચિમમહાવિદેહ, ૩. દેવકુરુ, અને ૪. ઉત્તરકુરુ. આ ચાર વિભાગના મધ્યભાગમાં મંદરગિરિ છે. મંદર એટલે મેરુ પર્વત કહેવાય છે. મેરુના મેરુ સહિત ૧૬ નામો છે. તે આ પ્રમાણે

૧. મંદર, ૨. મેરુ, ૩. મનોરમ, ૪. સુદર્શન, ૫. સ્વયંપ્રભ, ૬. ગિરિરાજ, ૭. રત્નોચ્ચય, ૮. શિલોચ્ચય, ૯. લોકમધ્ય, ૧૦. લોકનાભિ, ૧૧. અચ્છ, ૧૨. સૂર્યાવર્ત, ૧૩. સૂર્યાવરણ, ૧૪. ગિરિઉત્તમ, ૧૫. દિગાદિ અને ૧૬. ગિરિઅવતંસક

૧. એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો મંદર નામનો મહર્ષિ દેવ વસતો હોવાથી મંદર કહેવાય છે.

૨. એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો મેરુ નામનો મહર્ષિ દેવ વસતો હોવાથી મેરુ કહેવાય છે.

૩. અતિસુંદર દેખાવવાળો હોવાથી દેવોના મનમાં પણ રમતો હોવાથી મનોરમ કહેવાય છે.

૪. જાંબૂનદ સુવર્ણમય અને રત્નબહુલ હોવાથી એવા માવથી જનું દર્શન મનને તૃપ્ત કરતું હોવાથી સુદર્શન કહેવાય છે.

૫. રત્નબહુલતાથી સૂર્ય આદિના પ્રકાશથી નિરપેક્ષ હોઈ જાતે જ પ્રકાશિત હોવાથી સ્વયંપ્રભ કહેવાય છે.

૬. સધળાએ પર્વતોથી ઉંચો હોવાથી અને શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોનો જન્મભાષિ-
ષેક થતો હોવાથી ગિરિરાજ કહેવાય છે.

૭. વિવિધ પ્રકારના રત્નોનો વિશેષ સંચય હોવાથી રત્નોચ્ચય કહેવાય છે.

૮. ઉપરના ભાગમાં પાંડુકકમલા આદિ શિલા હોવાથી શિલોચ્ચય કહેવાય છે.

૯. તીર્થા લોકના મધ્ય ભાગમાં હોવાથી લોકમધ્ય કહેવાય છે.

૧૦. તીર્થા લોકની નાભિની જમ થાળના મધ્ય ભાગમાં રહેલો તથા સારી રીતે ઉન્નત ગોળ ચંદ્રની જમ હોવાથી લોકનાભિ કહેવાય છે.

૧૧. અત્યંત નિર્ભજ, સ્વચ્છ જાંખૂનદ રત્નની બહુલતા હોવાથી અચ્છ કહેવાય છે.

૧૨. સૂર્ય તથા ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા પ્રદક્ષિણા કરતા હોવાથી સૂર્યાવર્ત કહેવાય છે.

૧૩. સૂર્ય તથા ચંદ્ર ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓ ચારે તરફ ફરતા રહેતા હોવાથી ચારે બાજુથી વિંટાએલા હોવાથી સૂર્યાવરણ કહેવાય છે.

૧૪. પર્વતોમાં ઉત્તમ હોવાથી ગિરિઉત્તમ કહેવાય છે.

૧૫. રુચક પ્રદેશથી દિશા અને વિદિશા ઉત્પન્ન થાય છે-ગણાય છે. રુચક એટલે આઠ પ્રદેશ વાળો મેરુનો મધ્યભાગ-લોકનો મધ્યભાગ. અહીંથી દિશા અને વિદિશાની ગણતરી થતી હોવાથી દિગાદિ કહેવાય છે.

૧૬. પર્વતોમાં મુગુટ સમાન હોવાથી (અવસંતક એટલે મુગુટ) ગિરિઅવંતસક કહેવાય છે.

આ ૧૬ નામો મતિકલ્પનાના નથી પણ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં કહેલા છે.
'મંદરસ્સ ણં મંતે! પવ્વયસ્સ કઙ્ગ નામધેજ્ઞા પન્નત્તા? ગોયમા! સોલસ નામધેજ્ઞા પન્નત્તા, તં જહા

મંદર મેરુ મણોરમ, સુદંસણ સયંપમે ય ગિરિરાયા ।

રયણુચ્ચણ સેલોચ્ચણ, મજ્ઞે લોગસ્સ નામીયા ॥૧॥

અચ્છે ય સ્સરિયાવત્તે, સ્સરિયાવરણે હિય ।

ઉત્તમે ય દિસાઈયા, વડિંસિઈ ય સોલસો ॥૨॥'

હે ભગવન! મંદર પર્વતના કેટલા નામ કહ્યા છે ?

હે ગૌતમ ! ૧૬ નામો કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—મંદર, મેરુ, મનોરમ, સુદર્શન સ્વયંપ્રભ, ગિરિરાજ, રત્નોચ્ચ, શિલોચ્ચ, લોકમધ્ય, લોકનાભિ, અચ્ચ, સૂર્યાવર્ત, સૂર્યાવરણ, ઉત્તમ, દિશાદિ, અને ગિરિઅવતંસક.

મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં અને ઉત્તર દિશામાં બે કુરુ નામના ક્ષેત્રો છે. તે આ પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામાં દેવકુરુ અને ઉત્તર દિશામાં ઉત્તરકુરુ છે.

‘દેવકુરુઓ અને ઉત્તરકુરુઓ’ ‘કુરુ’ શબ્દનો પ્રયોગ બહુ વચનમાં પ્રસિદ્ધ હોવા છતાં બેનું એકવચન ભેગા થવાથી સૂત્રમાં ‘દ્વો’ એ પ્રમાણે દ્વિવચનનો નિર્દેશ કરેલો છે. તેથી બંને ક્ષેત્રો જુદા જુદા હોવાથી ‘દેવકુરુઉત્તરકુરુ’ એકવચન સમજવું. સારાંશ. દક્ષિણ તરફ દેવકુરુ, ઉત્તર તરફ ઉત્તરકુરુ. સૂત્રમાં એક વચન પાકૃત હોવાથી કરેલ છે, અથવા વસ્તુઓ અનંત-ધર્માત્મક હોવાથી એક વચન પણ કહી શકાય. એમ સમજવું.

શા કારણથી ક્ષેત્રના આવા નામ છે ?

આ નામના દેવ અધિપતિ હોવાથી આવા નામ છે.

દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં એક પદ્મોપમના આયુષ્યવાળો દેવકુરુ નામનો મહર્દ્ધિક દેવ ક્ષેત્રનું અધિપતિપણું કરતો હોવાથી દેવકુરુ કહેવાય છે. અને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં એક પદ્મોપમના આયુષ્ય વાળો ઉત્તરકુરુ નામનો મહર્દ્ધિક દેવ અધિપતિપણું કરતો હોવાથી ઉત્તરકુરુ કહેવાય છે.

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ દરેક અર્ધચંદ્ર સમાન આકારવાળા, પૂવ-પશ્ચિમ લાંબા અને દક્ષિણ-ઉત્તર પહોળા વિસ્તારવાળા છે અને ગજદંત વક્ષસ્કાર પર્વતથી વિંટાયેલા છે. એટલે ગજદંત પર્વતો છેડા ઉપર છે. ૨૫૭

હવે વક્ષસ્કાર પર્વતોના નામ જણાવે છે.

વિજ્ઞુષ્પમ સોમણસા, દેવકુરાણ પહન્નપુવ્વેણ ।

इयरीए गंधमायण, एवं चिय मालवंतो वि ॥૨૫૮॥

છાયા—વિદ્યુત્પ્રભસૌમનસૌ દેવકુરુણામપાચીનપૂર્વેણ ।

હતરેણં ગન્ધમાદન એવમેવ માલ્યવાનપિ ॥૨૫૮॥

અર્થ—દેવકુરુના પશ્ચિમ, પૂર્વમાં વિદ્યુત્પ્રભ, સૌમનસ છે, એજ પ્રમાણે ઉત્તર-કુરુમાં ગંધમાદન અને માલ્યવંત છે.

વિવેચન—દેવકુરુ ક્ષેત્ર, વિદ્યુતપ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત અને સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વતથી ગુપ્ત છે. અર્થાત્ બન્નેની વચમાં રહેલું છે, જ્યારે ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત અને માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતથી ગુપ્ત છે. અર્થાત્ બન્નેની વચમાં આવેલું છે.

દેવકુરુ ક્ષેત્રની પશ્ચિમ દિશામાં વિદ્યુતપ્રભ પર્વત અને પૂર્વ દિશામાં સૌમનસ પર્વત આવેલો છે. જ્યારે ઉત્તર કુરુ ક્ષેત્રની પશ્ચિમ દિશામાં ગંધમાદન પર્વત અને પૂર્વ દિશામાં માલ્યવંત પર્વત આવેલો છે.

શા માટે આ પર્વતોના આવા નામ છે ?

વિદ્યુતપ્રભ પર્વત વીજળીની જમ જલસતપનીય—ચારે તરફ વિશેષરૂપે પ્રકાશે છે તેથી વિદ્યુતપ્રભ કહેવાય છે. અથવા એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળો વિદ્યુતપ્રભ નામનો મહર્દ્ધિક દેવ અધિપતિ હોવાથી તેના નામના યોગથી આ પર્વત વિદ્યુતપ્રભ કહેવાય છે.

સૌમનસ પર્વત ઉપર સુંદર મનવાળા અને પ્રશાંત ચિત્તવાળા ઘણા દેવ—દેવીઓ વસે છે, તેથી તથા સૌમનસ નામનો એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળો મહર્દ્ધિક દેવ હોવાથી તેના યોગથી આ પર્વત સૌમનસ કહેવાય છે.

ગંધમાદન પર્વત ઉપર ઝાણપુટ (ગંધવિશેષ) હોવાથી આખો પર્વત અત્યંત સુંદર અને મનોહર સુગંધીથી ક્ષેત્ર સ્વભાવે ચારે દિશા અને વિદિશાઓમાં મહકે છે. તે ગંધની સુંદર માદકતાથી ત્યાં વસતા દેવ—દેવીઓના મન ખૂબ પ્રસન્નતા પામે છે. તેથી તથા એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળો ગંધમાદન નામનો મહર્દ્ધિક દેવ હોવાથી આ પર્વત ગંધમાદન કહેવાય છે.

માલ્યવંત પર્વત ઉપર જ્યાં ત્યાં ઘણા ગુચ્છો, ક્યાંક નવમાલિક, ક્યાંક મૃગ-દંતિકા વગેરે ગુચ્છો ક્ષેત્ર સ્વભાવે હંમેશાં વિવિધ પ્રકારના પાંચે વર્ણવાળા પુષ્પોથી પુષ્પિત થયેલા, પવનથી લહેરાતા માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતના ભાગોને પુષ્પોના ઢગલા કરતા હોવાથી—માલા કરતા હોવાથી માલ્યવાન—માલ્યવંત કહેવાય છે. અથવા એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળો માલ્યવંત નામનો મહર્દ્ધિક દેવ હોવાથી, તે સંબંધથી આ પર્વત માલ્યવંત પર્વત કહેવાય છે.

આ ચારે વક્ષસ્કાર પર્વતો દક્ષિણ—ઉત્તર લાંબા અને પૂર્વ—પશ્ચિમ પહોળા છે.

હવે આ પર્વતોની લંબાઈ કહે છે.

**વક્ષારપવ્વયાણં આયામો, તીસ જોયણસહસ્સા ।
દોન્નિ ય સયા નવહિયા, છુચ્ચ કલાઓ ચોણં પિ ॥૨૫૯॥**

છાયા—વક્ષસ્કારપર્વતનાં આયામઃ ત્રિંશત્ યોજનસહસ્રાણિ ।

દ્વે ચ શતે નવાધિકે ષટ્ ચ કલાશ્ચતુર્ણામપિ ॥૨૫૯॥

અર્થ—ચારેય વક્ષસ્કાર પર્વતોની લંબાઈ ત્રીસહજાર બસો નવ યોજન અને છ કલા અધિક છે.

વિવેચન—વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત, સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત, ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત અને માદ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વત. આ દરેક પર્વતની લંબાઈ ૩૦૨૦૯ યોજન ૬ કલા અધિક છે. ૨૫૯

હવે આ પર્વતોની પહોળાઈ કહે છે.

**વાસહરગિરંતે ણં, રુંદા પંચેવ જોયણસયાઈં ।
ચત્તારિ સય ઉવ્વિદ્ધા, ઓગાઢા જોયણાણ સયં ॥૨૬૦॥
પંચ સણ ઉવ્વિદ્ધા, ઓગાઢા પંચ ગાઉય સયાઈં ।
અંગુલઅસંખભાગં, વિચ્છિન્ના મંદરંતેણં ॥૨૬૧॥**

છાયા—વર્ષધરગિર્યંતે રુંદા પશ્ચૈવ યોજનશતાનિ ।

ચત્તારિ શતાનિ ઉદ્વિદ્ધા અવગાઢા યોજનાનાં શતમ્ ॥૨૬૦॥

પશ્ચ શતાનિ ઉદ્વિદ્ધા અવગાઢા પશ્ચ મવ્યૂતશતાનિ ।

અદ્વગુલાસદ્ભ્યેયભાગં વિસ્તીર્ણા મન્દરાન્તે ॥૨૬૧॥

અર્થ—વર્ષધર પર્વત પાસે પાંચસો યોજન પહોળા, ચારસો યોજન ઊંચા અને સો યોજન ભૂમિમાં રહેલા છે. મેરુ પર્વત પાસે પાંચસો યોજન ઊંચા પાંચસો ગાઉ જમીનમાં અને અંગુલના અસંખ્ય ભાગ પહોળા છે.

વિવેચન—વર્ષધર પર્વત પાસે એટલે નિષધ પર્વત પાસે એક બાબુ વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત અને બીજી બાબુ સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત, નીલવંત પર્વત પાસે

એક બાબુ ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત અને બીજી બાબુ માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વત. આ ચારે પર્વતો ૫૦૦ યોજન પહોળા, ૪૦૦ યોજન ઊંચા અને ૧૦૦ યોજન જમીનમાં છે, ત્યાર પછી મેરુ પર્વત ઉપર ક્રમસર ઊંચાઈ અને ઊંડાઈમાં વધતા વધતા અને પહોળાઈમાં ઓછા ઓછા થતાં છેક મેરુપર્વત પાસે પર્વતો ૫૦૦ યોજન ઊંચા ૫૦૦ ગાઉ એટલે ૧૨૫ યોજન જમીનમાં અને છેડા ઉપર પહોળાઈમાં અંગુલના અસંખ્ય ભાગ જેટલા પાતળા હોય છે.

આ ચારેય વક્ષસ્કાર પર્વતોની બન્ને બાબુ એક એક પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ રહેલું છે. ૨૬૦-૨૬૧

હવે આ પર્વતોનો વર્ણ કરે છે.

**ગિરિ ગંધમાયણો પીયઓ ય નીલો ય માલવંત ગિરી ।
સોમણસો રયયમઓ, વિજ્જુપ્પમ જચ્ચતવણિજ્જો ॥૨૬૨॥**

છાયા—ગિરિર્ગન્ધમાદનઃ પીતકો નીલશ્ચ માલ્યવદ્ગિરિઃ ।

સૌમનસો રજતમયો વિદ્યુત્પ્રભો જાત્યતપનીયઃ ॥૨૬૨॥

અર્થ—ગંધમાદન પર્વત કનકમય, માલ્યવંત પર્વત લીલો, સૌમનસ રજતમય અને વિદ્યુતપ્રભ જાત્યતપનીયમય છે.

વિવેચન—ગંધમાદન નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત કનકમય એટલે પીતલવર્ણનો—પીળાવર્ણનો મણિમય, કાંઈ સુવર્ણમય કહે છે. માલ્યવંત નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત વૈદ્યર્થરત્નમય—લીલાવર્ણનો રત્નમય છે. સૌમનસ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત રજતમય—સફેદવર્ણમય છે અને વિદ્યુતપ્રભ નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત જાત્યતપનીયમય—રક્તવર્ણમય છે. ૨૬૨

હવે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુનો વિસ્તાર અને જીવા કહે છે.

**અદ્દ સયા વાયાલા, એકારસ સહસ્સ દો કલાઓ ય ।
વિક્કમ્મ્મો ઉ કુરુણં, તેવન્નં સહસ્સ જીવા સિં ॥૨૬૩॥**

છાયા—અષ્ટૌ શતાનિ દ્વિચ્ચારિંશત્ (અધિકાનિ) એકાદશ સહસ્રાણિ દ્વે કલે ચ ।

વિષ્કમ્મસ્તુ કુરુણાં ત્રિપચ્ચાશત્ સહસ્રાણિ જીવા આસામ્ ॥૨૬૩॥

અર્થ—દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુની પહોળાઈ અગીયાર હજાર આઠસો બેંતાલીસ યોજન અને બે કલા છે. જીવા ત્રેપન હજાર યોજનની છે.

વિવેચન—દેવકુરુ ક્ષેત્રની દક્ષિણ-ઉત્તર તરફની પહોળાઈ ૧૧૮૪૨ યોજન ૨ કલા છે. અને પૂર્વ-પશ્ચિમ લંબાઈ-જીવા ૫૩૦૦૦ યોજન છે. તેજ પ્રમાણે ઉત્તર કુરુ ક્ષેત્ર પણ ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળાઈ ૧૧૮૪૨ યોજન ૨ કલા અને પૂર્વ-પશ્ચિમ લંબાઈ-જીવા ૫૩૦૦૦ યોજન છે. ૨૬૩

હવે વિષ્કંભ અને જીવાનું કરણ કહે છે.

વદ્દેહા વિક્ષંભા, મંદરવિક્ષંભસોહિયદ્વંજં ।

કુરુવિક્ષંભં જાણસુ, જીવાકરણં ઇમં હોઽ ॥૨૬૪॥

મંદરપુવ્વેણાયય, બાવીસસહસ્સં મદ્રસાલવણં ।

દ્વિગુણં મંદરસહિયં, દ્વિસૈલરહિયં ચ કુરુ જીવા ॥૨૬૫॥

છાયા—વૈદેહાત્ વિક્ષંભાત્ મંદરવિક્ષંભસોધિતાર્થં યત્ ।

કુરુવિક્ષંભં જાનીદિ, જીવાકરણં ઇદં ભવતિ ॥૨૬૪॥

મંદરપૂર્વેણાયતં દ્વાવિંશતિસહસ્રાણિ મદ્રસાલવનમ્ ।

દ્વિગુણં મંદરસહિતં દ્વિસૈલરહિતં ચ કુરુજીવા ॥૨૬૫॥

અર્થ—વિદેહની પહોળાઈમાંથી મેરુની પહોળાઈ બાદ કરીને અડધું કરવું, જ આવે તે કુરુની પહોળાઈ જાણવી. જીવાની રીત આ પ્રમાણે છે. મેરુપર્વતની પૂર્વ-દિશામાં સદ્રશાલવન બાવીસ હજાર યોજન લાંબુ છે, તેને ડબલ કરી મેરુનો વિસ્તાર ભેગો કરવો અને તેમાંથી બે પર્વતની પહોળાઈ ઓછી કરવી. (જ આવે તે કુરુની જીવા જાણવી.

વિવેચન—મહાવિદેહ ક્ષેત્રની જ પહોળાઈ છે, તેમાંથી મેરુ પર્વતની પહોળાઈ બાદ કરવી પછી તેનું અડધું કરવું. જ આવે તે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રની પહોળાઈ જાણવી.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૩૩૬૮૪ યોજન ૪ કલા છે.

મેરુ પર્વતનો વિસ્તાર ૧૦૦૦૦ યોજન છે, તે બાદ કરતાં

૩૩૬૮૪ ચો. ૪ કલા

૫— ૧૦૦૦૦ ચો.

૨૩૬૮૪ ચો. ૪ કલાના આના અડધા કરવા બેથી ભાગવા.

૨)૨૩૬૮૪(૧૧૮૪૨ | ૪ કલાની અડધી ૨ કલા

$$\begin{array}{r}
 ૨૨ \\
 \hline
 ૧૬ \\
 ૧૬ \\
 \hline
 ૦૦૮ \\
 ૮ \\
 \hline
 ૦૪ \\
 ૪ \\
 \hline
 ૦
 \end{array}$$

૧૧૮૪૨ ચો. ૨ કલા દેવકુરુનો વિસ્તાર

૧૧૮૪૨ ચો. ૨ કલા ઉત્તરકુરુનો વિસ્તાર

જીવાની રીત આ પ્રમાણે

મેરૂ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં ભદ્રશાલવન છે. જેનો વિસ્તાર ૨૨૦૦૦ ચોજન છે, તેના કબજ કરી મેરૂનો વિસ્તાર ૧૦૦૦૦ ચોજન ઉમેરવા પછી તેમાંથી વક્ષસ્કાર પર્વતના ૧૦૦૦ ચોજન બાદ કરવા, જે આવે તે જીવા બાણવી.

૨૨૦૦૦ ભદ્રશાલ વન	૪૪૦૦૦
૨૨૦૦૦	+ ૧૦૦૦૦
૪૪૦૦૦	૫૪૦૦૦

૫૪૦૦૦

૫— ૧૦૦૦ બે વક્ષસ્કાર પર્વત

૫૩૦૦૦

દેવકુરુ ક્ષેત્રની જીવા ૫૩૦૦૦ ચોજન અને

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રની જીવા ૫૩૦૦૦ ચોજન બાણવી. ૨૬૪-૨૬૫

હવે ભદ્રશાલ વનની લંબાઈ લાવવાની રીત કહે છે.

જીવા દુસેલસહિયા. મંદરવિક્ષંભરહિયસેસદ્ધં ।

પુન્વાવરવિક્ષંભો-નાયવ્વો મદ્દસાલસ્સ ॥૨૬૬॥

છાયા—જીવા દ્વિસેલસહિતા મન્દરવિક્ષમ્ભરહિતશેષાર્ધમ્ ।

પૂર્વાવરવિક્ષમ્ભો જ્ઞાતવ્યો મદ્રશાલસ્ય ॥૨૬૬॥

અર્થ—એ પર્વત સહિત જીવામાંથી મેરુનો વિસ્તાર આછો કરી બાકી રહે તેનું અડધું ભદ્રશાલ વનનો પૂર્વ-પશ્ચિમ વિસ્તાર બણવો.

વિવેચન—દેવકુરુ ક્ષેત્રની જીવા અથવા ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રની જીવામાં એ વક્ષસ્કાર પર્વતની મૂલની પહોળાઈ ભેગી કરવી. પછી તેમાંથી મેરુપર્વતનો વિસ્તાર બાદ કરવો, જે બાકી રહે તેનું અડધું કરવું. જે આવે તે ભદ્રશાલ વનની પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળાઈ બણવી.

દેવકુરુ ક્ષેત્રની જીવા ૫૩૦૦૦, વક્ષસ્કાર પર્વતની ભૂમિનો વિસ્તાર ૫૦૦ યોજન. એ પર્વતના ૧૦૦૦ યોજન.

૫૩૦૦૦ જીવા

૫૪૦૦૦

+૧૦૦૦ એ પર્વતનો વિસ્તાર

૫— ૧૦૦૦૦ મેરુનો વિસ્તાર

૫૪૦૦૦

૪૪૦૦૦ યોજન

આના અડધા કરતા ૨૨૦૦૦ યોજન. ભદ્રશાલ વનની પૂર્વ-પશ્ચિમ લંબાઈ ૨૨૦૦૦ યોજન બણવી. ૨૬૬

હવે કુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ, ગજદંત પર્વતની લંબાઈ લાવવાની રીત જણાવે છે.

આયામો સેલાણં-દોળહ વિ મિલિઓ કુરુણ ધણુપિટ્ઠં ।

ધણુપિટ્ઠં દુવિહત્તં-આયામો હોઙ્ગ સેલાણં ॥૨૬૭॥

છાયા—આયામઃ શૈલયોર્દ્વયોરપિ મિલિતઃ કુરુણાં ધનુષ્ટમ્ ।

ધનુઃ પૃષ્ઠં દ્વિવિભક્તં આયામો ભવતિ શૈલાનામ્ ॥૨૬૭॥

અર્થ—એ પર્વતોની લંબાઈ ભેગી કરતાં કુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ, ધનુષ્ટને એથી ભાગવાથી પર્વતની લંબાઈ આવે.

વિવેચન—બે પર્વતો—વિદ્યુતપ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત અને સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વતની લંબાઈ ભેગી કરતાં જટલા યોજન થાય તેટલા યોજન પ્રમાણ દેવકુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ થાય, અને ધનુષ્ટને અડધા કરવાથી પર્વતની લંબાઈ આવે.

એક વક્ષસ્કાર પર્વતની * લંબાઈ ૩૦૨૦૯ યોજન ૬ કલા છે. બે વક્ષસ્કાર પર્વતની લંબાઈ કબલ કરતાં ૬૦૪૧૮ યોજન ૧૨ કલા થાય. એટલે દેવકુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ ૬૦૪૧૮ યોજન ૧૨ કલા થયું. ઉત્તર કુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ પણ ૬૦૪૧૮ યોજન ૧૨ કલા જાણવું.

ધનુષ્ટને અડધું કરતાં એક વક્ષસ્કાર પર્વતની લંબાઈ ૩૦૨૦૯ યોજન ૬ કલા જાણવી. ૨૬૭

આ રીત પ્રમાણે આવેલું ધનુષ્ટ કહે છે.

ચત્તારિ સયા અઢારસોત્તરા સદ્ધિ ચેવ ય સહસ્સા ।

વારસ ય કલા સકલા-ધનુષ્ટાદૈં કૂરુણં તુ ॥૨૬૮॥

છાયા—ચત્તારિ શતાનિ અષ્ટાદશોત્તરાણિ ષષ્ઠિ ચૈવ ચ સહસ્રાણિ ।

દ્વાદશ ચ કલાઃ સકલાઃ ધનુષ્ટે કુરુણાં તુ ॥૨૬૮॥

અર્થ—કુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ સાઠ હજાર ચારસો અઢાર યોજન અને કલાસહિત આર કલાનું છે.

વિવેચન—દેવકુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ તથા ઉત્તર કુરુક્ષેત્રનું ધનુષ્ટ ૬૦૪૧૮ યોજન ૧૨ કલા છે. ૨૬૮

હવે વિચિત્રકૂટાદિ પર્વતોનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

દેવકુરાણ ગિરિણો, વિચિત્તકૂડો ય ચિત્તકૂડો ય ।

દોજમગપન્વયવરા, વડિંસયા ઉત્તરકુરાણ ॥૨૬૯॥

* નિષધ કે નીલવંત પર્વતથી મેરુપર્વત ૧૧૮૪૨ યોજન ૨ કલા દૂર રહેલો છે. તેથી વક્ષસ્કાર પર્વતની લંબાઈ પણ ૧૧૮૪૨ યોજન ૨ કલા હોવી જોઈએ, તેને બદલે ૩૦૨૦૯ યોજન ૬ કલા કહેવાનું કારણ આ ગજદંત પર્વતો કુંડથી પૂર્વ-પશ્ચિમ ૨૬૪૭૫ યોજન દૂર પર્વતમાંથી નીકળી મેરુ તરફ જતાં ધણી વક્ર હોવાથી ૩૦૨૦૯ યોજન ૬ કલા થાય છે.

**एए सहस्समुच्चा, हरिकूटसमा प्रमाणओ होंति ।
सीया सीओयाणं, उभओ कूले मुणेयव्वा ॥२७०॥**

છાયા—દેવકુરુ ગિરી વિચિત્રકૂટશ્ચ ચિત્રકૂટશ્ચ ।

દ્વૌ યમકપર્વતવરૌ અવતંસકૌ ઉત્તરકુરુષુ ॥૨૬૯॥

एते सहस्रमुच्चा हरिकूटसमाः प्रमाणतो भवन्ति ।

शीताशीतोदायोरुभयोः कूलयोः वेदितव्याः ॥२७०॥

અર્થ—દેવકુરુમાં વિચિત્રકૂટ અને ચિત્રકૂટ, અને ઉત્તરકુરુમાં મુગુટસમાન બે યમક શ્રેષ્ઠ પર્વતો પ્રમાણમાં એક હજાર યોજન હંચા હરિકૂટ સમાન છે. તથા શીતા અને શીતોદા નદીના બન્ને કિનારા ઉપર બાણવા.

વિવેચન—દેવકુરુક્ષેત્રમાં નિષધ પર્વતના ઉત્તર દિશાના છેડાથી ઉત્તરે $૮૩૪\frac{૪}{૭}$

યોજન દૂર શીતોદા મહાનદીના બન્ને કિનારા ઉપર બે પર્વતો છે. પૂર્વ કિનારા ઉપર વિચિત્ર કૂટ નામનો પર્વત અને પશ્ચિમ કિનારા ઉપર ચિત્રકૂટ નામનો પર્વત આવેલો છે. જ્યારે ઉત્તર કુરુક્ષેત્રમાં મુગુટસમાન બે યમક પર્વતો છે. તે બે પર્વતો નીલવંત

વર્ષાધર પર્વતના દક્ષિણ તરફના છેડા પાસેથી દક્ષિણ દિશા તરફ $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન

દૂર શીતા મહાનદીના બન્ને કિનારા ઉપર આવેલા છે. એક યમક પર્વત પૂર્વ કિનારા ઉપર અને બીજો યમક પર્વત પશ્ચિમ કિનારા ઉપર છે.

આ ચારે પર્વતો ચિત્ર, વિચિત્ર અને બે યમક પર્વતો પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી વિંટાએલા છે. અર્થાત્ પર્વતના ઉપરના ભાગે ચારે તરફ પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ આવેલું છે.

આ ચારે પર્વતો હરિકૂટ સમાન હંચા એટલે ૧૦૦૦ યોજન હંચા, ૨૫૦ યોજન જમીનમાં, નીચે ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તાર, મધ્યભાગે ૭૫૦ યોજન વિસ્તાર, ઉપરના ભાગે ૫૦૦ યોજન વિસ્તાર છે. જ્યારે પરિધિ મૂલમાં ૩૧૬૨ યોજનથી કંઈક અધિક, મધ્યભાગમાં પરિધિ ૨૩૭૨ યોજનથી કંઈક અધિક, ઉપરના ભાગમાં પરિધિ ૧૫૮૧ યોજનથી અધિક છે.

આ- ચારે પર્વતોના ઉપરના મધ્યભાગમાં દરેક યોજન ઉંચા, ૩૧૧ યોજન લાંબા-પહોળા સુવર્ણમય શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ આવેલા છે.

આ પ્રાસાદના મધ્યભાગમાં પોત પોતાના પર્વતના અધિપતિ દેવને યોગ્ય એક એક મોટું સિંહાસન છે. તેની ચારે બાજુ દિશા અને વિદિશામાં કન્દ્ર, સામાનિક આદિ દેવને યોગ્ય બીજા સિંહાસનો રહેલા છે.

શા માટે બે પર્વતો યમક નામના અને બે પર્વતો વિચિત્રકૂટ ચિત્રકૂટ નામના કહેવાય છે ?

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં રહેલાં બન્ને યમક પર્વત ઉપર એક એક યમક નામના વ્યંતર દેવ અધિપતિ વસે છે. તેથી બંને પર્વતો યમક નામથી ઓળખાય છે.

દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં વિચિત્ર કૂટ પર્વત ઉપર વિચિત્ર નામનો દેવ અને ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર ચિત્ર નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી વિચિત્રકૂટ અને ચિત્રકૂટ નામથી ઓળખાય છે.

આ ચારે વ્યંતર અધિપતિ દેવોનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું છે. દરેકના પરિવારમાં ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો, પરિવાર સહિત ૪ અગ્રમહિષી, ૩ પર્ષદા, ૭ સૈન્યના ૭ અનિકાધિપતિ, ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો, તથા પોતપોતાની રાજધાનીમાં વસતા બીજા ઘણા દેવોનું અધિપતિપણું કરે છે.

બન્ને યમક દેવોની રાજધાની મેરુપર્વતથી ઉત્તર દિશામાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપની અંદર ૧૨૦૦૦ યોજન ગયા પછી યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે. જ્યારે ચિત્ર-વિચિત્ર દેવોની રાજધાની મેરુપર્વતથી દક્ષિણ દિશા તરફ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપમાં અંદર ૧૨૦૦૦ યોજન ગયા પછી યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

આ વ્યંતર દેવોની રાજધાનીનું વર્ણન વિજય દેવની રાજધાની સમાન બણ્યું.
૨૬૯-૨૭૦.

હવે દ્રહનું વર્ણન જણાવે છે.

સીયાસીયોયાણં, બહુમજ્જે પંચ પંચ હરયાઓ ।

ઉત્તરદાહિણદીહા, પુન્વાવરવિત્થડા ઇણમો ॥૨૭૧॥

છાયા—શીતાશીતોદયોઃ બહુમધ્યે પચ્ચ પચ્ચ હદા ।

ઉત્તરદક્ષિણદીર્ઘાઃ પૂર્વાપરવિસ્તૃતા હમે ॥૨૭૧॥

અર્થ—શીતા અને શીતોદા નદીના મધ્યભાગમાં ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબા પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળા પાંચ-પાંચ દ્રહો આ પ્રમાણે છે.

વિવેચન—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલી શીતા મહાનદી અને શીતોદા મહાનદીની બરાબર મધ્યભાગમાં પાંચ પાંચ દ્રહો આવેલા છે. તે આ પ્રમાણે—એ ચમક પર્વતની આગળ દક્ષિણ તરફ $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન આગળ ગયા પછી શીતા મહાનદીના બરાબર મધ્યભાગમાં પહેલો દ્રહ આવેલો છે. ત્યાંથી આગળ $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન ગયા પછી બીજો દ્રહ, ત્યાંથી આગળ $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન ગયા પછી ત્રીજો દ્રહ, ત્યાંથી આગળ $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન ગયા પછી ચોથો દ્રહ, ત્યાંથી આગળ $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન ગયા પછી પાંચમો દ્રહ આવેલો છે. કહ્યું છે કે

‘ જાવહ્યમ્મિ પમાણમ્મિ હૈંતિ જમગા ૩ નીલવંતા ૩ ।

તાવહ્યમન્તરં સ્વલુ જમગ દહાણં દહાણં ચ ॥૧૧॥ ’

જેટલું અંતર ચમક પર્વત અને નીલવંત પર્વતનું છે, તેટલું જ અંતર ચમક પર્વત અને પ્રથમ દ્રહનું તથા તે પછીના દ્રહો વચ્ચેનું છે.

દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં વિચિત્રકૂટ પર્વત અને ચિત્રકૂટ પર્વતથી ઉત્તર દિશામાં $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન ગયા પછી શીતોદા નદીના બરાબર મધ્યભાગમાં પહેલો દ્રહ, ત્યાંથી $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજને બીજો દ્રહ, ત્યાંથી $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજને ત્રીજો દ્રહ, ત્યાંથી $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજને ચોથો દ્રહ, અને ત્યાંથી $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજને પાંચમો દ્રહ આવેલો છે.

આ દશે દ્રહો ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબા અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળા છે. ૨૭૧

હવે આ દ્રહોના નામ, વર્ણન અને અધિપતિ દેવતા નામ કહે છે.

પઠમે તથ નીલવંતો, ઉત્તરકુરુહરય ચંદહરઓ ય ।
 ઇરાવયદ્વહો ચ્ચિચય, પંચમઓ માલવંતો ય ॥૨૭૨॥
 નિસહદ્વહ દેવકુરુ, સૂર સુલસે તહેવ વિજ્ઞુપમે ।
 પઠમદ્વહસરિસગમા; દ્વહસરિસનામા ડ દેવિત્થ ॥૨૭૩॥

છાયા—પ્રથમોઞ્ચ નીલવાન્ ઉત્તરકુરુહદશ્ચચન્દ્રહદશ્ચ ।

ઇરાવતહદશ્ચૈવ પચ્ચમો માલ્યવાન્ ચ ॥૨૭૨॥

નિષધહદો દેવકુરુઃ સૂરઃ સુલસસ્તથૈવ વિદ્યુત્પ્રભઃ ।

પદ્મહદસદ્દશગમા હદસદ્દશનામાસ્તુ દેવા અત્ર ॥૨૭૩॥

અર્થ—પહેલો નીલવાન, ઉત્તરકુરુદ્રહ, ચંદ્રદ્રહ, ઐરાવતદ્રહ, અને પાંચમો માલ્યવંત છે. નિષધદ્રહ, દેવકુરુ, સૂર, સુલસ તથા વિદ્યુતપ્રભ છે.

આ દ્રહો પદ્મદ્રહ સમાન વર્ણનવાળા અને દ્રહના સમાન નામવાળા અહીં દેવો છે.

વિવેચન—ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં યમક પર્વતથી આગળ જ પહેલો દ્રહ છે તેનું નામ નીલવાન છે, આ દ્રહમાં સ્થાને સ્થાને સો પાંખડીવાળા, અથવા હજાર પાંખડીવાળા, નીલવંત વર્ષધર પર્વતના જવા આકારવાળા ઘણા ક્રમજો છે. અને નીલવંત નામનો નાગકુમાર દેવ અધિપતિ વસતો હોવાથી આ દ્રહનું નામ નીલવાન છે.

બીજા દ્રહનું નામ ઉત્તરકુરુ છે. આ દ્રહમાં સ્થાને સ્થાને ઉત્તરકુરુ આકારવાળા સો પાંખડીવાળા અથવા હજાર પાંખડીવાળા ઘણા ક્રમજો રહેલા છે. તથા ઉત્તરકુરુ નામનો વ્યંતર નિકાયનો દેવ અધિપતિ વસતો હોવાથી આ દ્રહનું નામ ઉત્તરકુરુ છે.

ત્રીજા દ્રહનું નામ ચંદ્રદ્રહ છે. આ દ્રહમાં સ્થાને સ્થાને ચંદ્રસમાન આકારવાળા સો પાંખડીવાળા અથવા હજાર પાંખડીવાળા ઘણા ક્રમજો હોવાથી તથા વ્યંતર નિકાયનો ચંદ્ર નામનો અધિપતિ દેવ વસતો હોવાથી આ દ્રહનું નામ ચંદ્રદ્રહ છે.

ચોથા દ્રહનું નામ ઐરાવત દ્રહ છે. આ દ્રહમાં સ્થાને સ્થાને ઐરાવત સમાન આકારવાળા સો પાંખડીવાળા અથવા હજાર પાંખડીવાળા ઘણા ક્રમજો હોવાથી તથા વ્યંતર નિકાયનો ઐરાવત નામનો દેવ વસતો હોવાથી આ દ્રહ ઐરાવત કહેવાય છે.

પાંચમા દ્રહનું નામ માલ્યવાન છે. આ દ્રહમાં સ્થાને સ્થાને માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતના આકાર સરખા સો પાંખડીવાળા અથવા હજાર પાંખડીવાળા ઘણા કમળો હોવાથી તથા એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો માલ્યવંત નામનો દેવ વસતો હોવાથી આ દ્રહ માલ્યવંત નામે ઓળખાય છે.

દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં ચિત્રકૂટ પર્વત અને વિચિત્રકૂટ પર્વતથી આગળ પહેલા દ્રહનું નામ નિષધ દ્રહ છે. આ દ્રહમાં સ્થાને સ્થાને દેવકુરુ આકારના સો પાંખડીવાળા અથવા હજાર પાંખડીવાળા ઘણા કમળો હોવાથી તથા નિષધ નામનો દેવ વસતો હોવાથી આ દ્રહને નિષધ દ્રહ કહે છે.

બીજા દ્રહનું નામ દેવકુરુ દ્રહ છે. આ દ્રહમાં સ્થાને સ્થાને દેવકુરુ આકારના સો પાંખડીવાળા અથવા હજાર પાંખડીવાળા ઘણા કમળો હોવાથી તથા દેવકુરુ નામનો દેવ વસતો હોવાથી આ દ્રહનું નામ દેવકુરુ દ્રહ છે.

ત્રીજા દ્રહનું નામ સુરદ્રહ છે. આ દ્રહમાં સુર નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી આ દ્રહનું નામ સુરદ્રહ છે.

ચોથા દ્રહનું નામ સુલસદ્રહ છે. આ દ્રહનો અધિપતિ સુલસ દેવ હોવાથી સુલસ દ્રહ કહેવાય છે.

પાંચમા દ્રહનું નામ વિદ્યુતપ્રભ છે. આ દ્રહમાં સ્થાને સ્થાને વિજળી જવા ચમકતા ગુલાબી રંગના સો પાંખડીવાળા અથવા હજાર પાંખડીવાળા કમળો વિશેષે કરીને શોભતા હોવાથી તથા વિદ્યુતપ્રભ નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી આ દ્રહનું નામ વિદ્યુતપ્રભ દ્રહ છે.

આ દરેક દ્રહોની બંને બાજુ એક એક પદ્મવર વેદિકા અને એક એક વનખંડ આવેલું છે. તેમજ દરેક દ્રહના તે તે સ્થાનો ત્રણ ત્રણ પગથિયા, દ્વાર-તોરણ વગેરેથી શોભાયમાન છે.

આ દશે દ્રહનું સ્વરૂપ પદ્મદ્રહ સમાન છે. એટલે ૧૦૦૦ યોજન લાંબા ૫૦૦ યોજન પહોળા અને ૧૦ યોજન ઊંડા છે.

મધ્ય ભાગમાં એક મોટું કમળ અને તેના ફરતા બીજા ત્રણ વલયો છે. મુખ્ય કમળ ૧ યોજન લાંબુ-પહોળું ગોળ, બા યોજન બહુ અને પાણીથી બે ગાઉ ઊંચું હોય છે. તેને ફરતા ૨ ગાઉ વિસ્તારવાળા ૧ ગાઉ બહા એવા ૧૦૮ કમળોનું પહેલું વલય છે.

બીજા વલયમાં ઈન્દ્ર, સામાનિક આદિ દેવને યોગ્ય ૧ ગાઉ વિસ્તારવાળા, ૦૧ ગાઉ જડા કુલ ૩૪૦૧૧ કમળો છે. ત્રીજા વલયમાં આરક્ષક દેવોનો યોગ્ય ૦૧ ગાઉ વિસ્તારવાળા, ૦૧ ગાઉ જડા ૧૬૦૦૦ કમળો છે. આ સિવાય તેને ફરતા બીજા ત્રણ વલયો છે. ચોથા વલયમાં ૩૨ લાખ કમળો, પાંચમા વલયમાં ૪૦ લાખ કમળો, અને છઠ્ઠા વલયમાં ૪૮ લાખ કમળો છે.

છેલ્લા ત્રણ વલયો આભિયોગ દેવના અભ્યંતર, મધ્યમ અને બાહ્ય પર્ષદાના બાણવા.

મૂળ કમલની કર્ણિકામાં ભવન, ભવનમાં મણિમય પીઠિકા, શય્યા વગેરે બધું વર્ણન શ્રીદેવીના સમાન બાણવું.

આ દ્રહોના જે નામ છે, તે નામના દેવ તે દ્રહના અધિપતિ છે. નીલવંત દ્રહનો અધિપતિ નાગકુમાર નિકાયનો છે અને બાકીના નવ દ્રહના અધિપતિ દેવ વ્યંતર નિકાયના છે.

આ બધા અધિપતિ દેવો એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષી, ત્રણ પર્ષદા, સાત સૈન્યના સાત અધિપતિ, ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો અને પોતપોતાની રાજધાનીમાં રહેતા ઘણા દેવ-દેવીઓનું અધિપતિ-પણું કરનારા છે.

ઉત્તરકુરુના પાંચ દ્રહો નીલવાન, ઉત્તકુરુ, ચંદ્ર, ઐરાવત અને માત્યવંત નામના દ્રહોના અધિપતિ દેવોની રાજધાની મેરુ પર્વતથી તીર્થા ઉત્તર તરફ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં અંદર ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર યોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

જ્યારે દેવકુરુમાં રહેલા પાંચ દ્રહો નિષધ, દેવકુરુ, સુર, સુલસ અને વિદ્યુતપ્રભ નામના દ્રહોના અધિપતિ દેવોની રાજધાની મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ તરફ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપની અંદર ૧૨૦૦૦ યોજને યોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

૨૭૨-૨૭૩.

હવે દ્રહની નજીકમાં આવેલ પર્વતનું સ્વરૂપ કહે છે.

દસજોયણઅંતરિયા. પુર્વેણ વરેણ ચેવ હરિયાણં ।

દસ દસ ય કંચનગિરી-દોન્નિ સયા હોંતિ સર્વેશ્વિ ॥૨૭૪॥

છાયા—દશયોજનાંતરિતાઃ પૂર્વેણ અપરેણ ચૈવ હ્રદાનામ્ ।

દશ દશ ચ કચ્ચનગિરયો દ્વે શતે ભવન્તિ સર્વેઽપિ ॥૨૭૪॥

અર્થ—દ્રહોની પૂર્વ દિશામાં અને પશ્ચિમ દિશામાં દશ દશ યોજનના અંતરે દશ દશ કંચનગિરિ પર્વતો છે. બધા મળીને બસો થાય છે.

વિવેચન—દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં અને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં જ ૫-૫ દ્રહો રહેલા છે, કુલ ૧૦ દ્રહો છે. દરેક દ્રહોની પૂર્વ દિશામાં અને પશ્ચિમ દિશામાં ૧૦-૧૦ યોજનના અંતરે ૧૦-૧૦ કંચનગિરિ નામના પર્વતો આવેલા છે. તે આ પ્રમાણે—

નીલવંત દ્રહથી પૂર્વ દિશામાં ૧૦ યોજન પછી પરસ્પર મૂલમાં સંબદ્ધ અને ૧૦-૧૦ યોજનના અંતરે એક એક કંચનગિરિ પર્વત છે એટલે કુલ ૧૦ કંચનગિરિ પર્વતો રહેલા છે. તે પ્રમાણે પશ્ચિમ દિશામાં નીલવાન દ્રહથી પશ્ચિમ દિશામાં પણ ૧૦ યોજન પછી પરસ્પર મૂલમાં સંબદ્ધ ૧૦-૧૦ યોજનના અંતરે એક એક કંચનગિરિ પર્વત છે. એટલે કુલ ૧૦ પર્વતો આવેલા છે.

એક દ્રહને બન્ને બાજુ થઈને ૨૦ કંચનગિરિ પર્વતો છે. કુલ ૧૦ દ્રહો—દેવકુરુમાં ૫ અને ઉત્તરકુરુમાં ૫ હોવાથી $10 \times 20 = 200$ બધા થઈને કુલ ૨૦૦ કંચનગિરિ પર્વતો છે.

આ બધા કંચનગિરિ પર્વતો કાંચન-સુવર્ણમય છે. અને એક એક પદ્મવર વેદિકા અને એક એક વનખંડથી યુક્ત છે. ૨૭૪

હવે આ પર્વતોની ઉંચાઈ વગેરે કહે છે.

જોયણસયમુવિદ્ધા, સયમેગં તેસિ મૂલવિક્કમ્ભો ।

પન્નાસં ઉવરિતલે, પણસયરી જોયણા મજ્ઞે ॥૨૭૫॥

તિન્નિ સયા સોલહિયા, સત્તત્તીસા સયા ભવે દોન્નિ ।

સયમેગદ્ધાવન્નં, પરિહી તેસિં જહાસંખં ॥૨૭૬॥

છાયા—યોજનશતમુવિદ્ધાઃ શતમેકં તેષાં મૂલ વિક્કમઃ ।

પચ્ચાશદુપરિતલે પચ્ચસપ્તતિઃ યોજનાનિ મધ્યે ॥૨૭૫॥

ત્રિણી શતાનિ ષોડશાધિકાનિ સપ્તત્રિશત્ (અધિક) શતે ભવેત્ દ્વે ।

શતમેકમષ્ટપચ્ચાશત્ (અધિકં) પરિધિસ્તેષાં યથાસહ્સયમ્ ॥૨૭૬॥

અર્થ—સો યોજન ડાંચા, નીચે સો યોજન વિસ્તાર, મધ્ય ભાગમાં પંચોતેર યોજન અને ઉપર પચાસ યોજન છે.

ક્રમસર ત્રણસો સોળ, બસો સાડત્રીસ, એકસો અઢીવન કંચનગિરિની પરિધિ છે.

વિવેચન—અધા કંચનગિરિ પર્વતો ૧૦૦ યોજન ડાંચા છે. તેમાં નીચેના ભાગે જમીન ઉપર ૧૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા, મધ્ય ભાગમાં ૭૫ યોજન વિસ્તારવાળા અને ઉપરના ભાગમાં ૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે. તેની પરિધિ જમીન ઉપર ૩૧૬ યોજનથી કંઈકે અધિક, મધ્ય ભાગમાં ૨૩૭ યોજનથી કંઈકે અધિક અને ઉપરના ઉપરના કંઈકે ન્યૂન ૧૫૮ યોજન છે.

આ દરેક કંચનગિરિ પર્વતના ઉપર મધ્ય ભાગમાં સરખી સુંદર જગ્યાએ એક-એક મહાન સુંદર-મનોહર શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે. તે દરેક યોજન ડાંચા, ૩૧૧ યોજન લાંબા-પહોળા ચોરસ છે. પ્રાસાદના મધ્ય ભાગમાં ૨ યોજન લાંબી-પહોળી મણિમય પીઠિકા છે. તેના ઉપર પોતપોતાના અધિપતિ દેવને યોગ્ય પરિવાર સહિતના સિંહાસન રહેલા છે.

આ પર્વતો શા કારણથી કંચનગિરિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે ?

આ દરેક કંચનગિરિ ઉપર નાની મોટી વાવડીઓમાં, સરોવરમાં, સરોવરની પંક્તિમાં સો પાંખડીવાળા, હજાર પાંખડીવાળા કંચનવર્ણવાળા કમળો રહેલા છે, તેથી તથા કંચન નામના દેવો પર્વતના અધિપતિ હોવાથી આ પર્વતો કંચનગિરિ કહેવાય છે.

આ અધિપતિ દેવો એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળા અને વિજય દેવની જવા ઋદ્ધિવાળા છે.

કહ્યું છે કે ‘હે ભગવન્ ! કંચન પર્વતો કયા કારણથી કંચન પર્વતો કહેવાય છે ? હે ગૌતમ ! કંચન પર્વતોમાં નાની નાની વાવડીઓ યાવત્ બીલ પંક્તિઓ વગેરેમાં ઉત્પલો, પદ્મો યાવત્ સો પાંખડીવાળા, હજાર પાંખડીવાળા સુવર્ણ પ્રભાવાળા, કંચનવર્ણા હોવાથી અને અહીંયા કંચન નામના મહર્દિક દેવ યાવત્ એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળા વસે છે. તે દરેક દેવો, ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો યાવત્ ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોનું, કંચનગિરિ પર્વતોનું, કંચનગિરિ રાજધાની તથા બીજા ઘણા વાણુ-વ્યંતર દેવ-દેવીઓનું સ્વામિપણું કરતાં રહેલાં છે, તેથી હે ગૌતમ ! આ પર્વતો કંચન પર્વતો કહેવાય છે.’

ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના કંચન નામના દેવોની કંચન નામની રાજધાની મેરુ પર્વતથી ઉત્તર તરફ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપમાં અને દેવકુરુક્ષેત્રના કંચન નામના

દેવોની કાંચન નામની રાજધાની મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ તરફ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂદ્વીપમાં યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે. ૨૭૫-૨૭૬

અહીં નીલવંત પર્વત અને યમક પર્વતોની વચ્ચેનું એક અંતર, યમક પર્વતો અને પ્રથમ દ્રહ વચ્ચેનું બીજુ અંતર, પ્રથમ દ્રહથી બાકીના ચાર દ્રહોના ચાર અંતર, પદ્મદ્રહથી વક્ષસ્કાર પર્વત વચ્ચેનું સાતમું અંતર. આ પ્રમાણે કુલ સાત આંતરા થાય. આ સાતે આંતરા સરખા છે, તેથી તેનું પ્રમાણ લાખવાની રીત કહે છે.

કુરુવિક્ષંભા સોહિય, સહસ્સ આયામ જમગહરણ્ય ય ।

સેસસ્સ સત્તભાગં, અંતરિમો જાણ સવ્વેસિં ॥૨૭૭॥

છાયા—કુરુવિક્ષમ્ભાત્ સંશોધ્ય સહસ્રાયામાન્ યમકહદાન્ ચ ।

શેષસ્ય સસભાગં અન્તરમિમં જાનીદિ સર્વેષામ્ ॥૨૭૭॥

અર્થ—કુરુની પહોળાઈમાંથી યમક પર્વત અને દ્રહોના એક એક હજાર બાદ કરી બાકી રહે તેના સાત ભાગ કરવા. જે આવે તે આ બધાનું અંતર બણવું.

વિવેચન—કુરુની પહોળાઈમાંથી એટલે દેવકુરુક્ષેત્ર કે ઉત્તરકુરુક્ષેત્રની જે પહોળાઈ છે તેમાંથી યમક પર્વતોના ૧૦૦૦ યોજન અને પાંચ દ્રહોના ૫૦૦૦ યોજન (દરેક દ્રહ ૧૦૦૦ યોજન હોવાથી) $૫૦૦૦+૧૦૦૦=૬૦૦૦$ યોજન બાદ કરવા. જે બાકી રહે તેના સાત ભાગ કરવા અર્થાત્ સાતેથી ભાગવા. જે આવે તેટલું દરેકનું એકબીજાનું અંતર બણવું. તે આ પ્રમાણે—

કુરુક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૧૧૮૪૨ યોજન ૨ કલા છે.

યમક અને ૫ દ્રહોનો વિસ્તાર ૫—૬૦૦૦ યોજન

૫૮૪૨ યોજન ૨ કલા

બે કલાની ગણતરી ગણી નથી એટલે ૫૮૪૨ યોજનને ૭ થી ભાગતાં

૭)૫૮૪૨)૮૩૪

૫૬
—
૨૪
૨૧
—
૩૨
૨૮
—
૪

૮૩૪ યોજન અને એક યોજનના ૭ ભાગ કરીએ તેવા ૪ ભાગ, સાતેના અંતર બણવા. એટલે ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં નીલવંત પર્વતથી યમક પર્વતનું અંતર $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન, યમક પર્વતથી પહેલા

દ્રહનું અંતર $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન, પહેલા દ્રહથી બીજા દ્રહનું અંતર $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન, બીજા દ્રહથી ત્રીજા દ્રહનું અંતર $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન, ત્રીજા દ્રહથી ચોથા દ્રહનું અંતર $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન, ચોથા દ્રહથી પાંચમા દ્રહનું અંતર $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન અને પાંચમા દ્રહથી વક્ષસ્કાર પર્વતનું અંતર પણ $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન છે.

આ પ્રમાણે જ દેવકુરુમાં નિષધ પર્વતથી ચિત્ર-વિચિત્ર પર્વત તે પછી કમસર પાંચ દ્રહો અને વક્ષસ્કાર પર્વત. આ દરેકના આંતરા પણ $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજનના બાણવા. ૨૭૭

આ વાત આ ગાથામાં જણાવે છે.

**અદૃ સયા ચઉત્તીસા. ચત્તારિ ય હોંતિ સત્ત માગાઓ ।
દોસુ વિ કુરાસુ ઇયં, હરયનગાણંતરં મણિયં ॥૨૭૮॥**

છાયા—અદૃશતાનિ ચતુસ્ત્રિશ્ચ (અધિકાનિ) ચત્ત્વારશ્ચ ભવન્તિ સપ્તમાગાઃ ।

દ્વયીષ્વપિ કુરુષુ એતાવત્ હૃદકનગાનામન્તરં મણિતમ્ ॥૨૭૮॥

અર્થ—અન્ને કુરુક્ષેત્રમાં દ્રહો અને પર્વતોનું અંતર આઠસો ચોત્રીસ અને ચાર સતીયા ભાગનું કહેલું છે.

વિવેચન—દેવકુરુ ક્ષેત્ર અને ઉત્તકુરુ ક્ષેત્રમાં વર્ષધર પર્વત, યમક પર્વતો, ચિત્ર વિચિત્ર પર્વતો, પાંચ દ્રહો અને વક્ષસ્કાર પર્વત આ દરેકનું એકબીજાનું અંતર $૮૩૪\frac{૪}{૭}$ યોજન થાય છે. એમ શ્રી તીર્થંકર ભગવંત અને શ્રી ગણધર ભગવંતોએ કહેલું છે. ૨૭૮

હવે ઉત્તરકુરુ સેત્રમાં જ જંપૂવૃક્ષ છે તેનું સ્વરૂપ કહે છે.

જંબૂનયમેયં જં-બૂપીઢમુત્તરકુરાઈ પુઠ્વદ્ધે ।

સીયાણ પુઠ્વેણં, પંચસયાયામવિક્ષંભં ॥૨૭૯॥

છાયા—જામ્બૂનદમયં જમ્બૂપીઠં ઉત્તરકુરુણાં પૂર્વાર્ધે ।

શીતાયાઃ પૂર્વેણ પચ્ચશતાયામવિક્ષમ્ભમ્ ॥૨૭૯॥

અર્થ—ઉત્તરકુરુના પૂર્વાર્ધમાં અને શીતા નદીથી પૂર્વમાં પાંચસો યોજન લાંબુ-પહોળું જંપૂનદમય જંપૂવૃક્ષની પીઠ છે.

[વિવેચન—શીતા મહાનદીથી ઉત્તરકુરુ સેત્રના બે વિભાગ થયેલા છે. જમણી બાજુનો ભાગ પૂર્વાર્ધ કુરુસેત્ર અને ડાબી બાજુનો ભાગ પશ્ચિમાર્ધ કુરુસેત્ર કહેવાય છે. તેમાં પૂર્વ બાજુના ભાગમાં શીતા મહાનદીથી પૂર્વ દિશામાં જ અડધું પૂર્વાર્ધ કુરુસેત્ર છે તેના મધ્ય ભાગમાં જંપૂવૃક્ષ સંબંધી જંપૂપીઠ છે. તે ૫૦૦ યોજન લાંબી-પહોળી ગોળાકારે જંપૂનદમય-લાલ સુવર્ણમય છે. ૨૭૯

હવે પરિધિ આદિનું માપ કહે છે.

પન્નરસેક્કાસીણ, સાહીણ પરિહિમજ્ઞવાહલ્લં ।

જોયણ દુલ્લક્ક કમસો, હાયંતંતેસુ દો કોસા ॥૨૮૦॥

સવ્વરયણામઈણ, દુગાઉઠ્ઠચ્ચાઈ તં પરિચિત્તં ।

પટ્ટમવરવેહ્યાણ, રુંદાણ ધણુસણ પંચ ॥૨૮૧॥

છાયા—પચ્ચદશ શતાનિ એકાશીતિ (અધિકાનિ) સાધિકાનિ પરિધિઃ મધ્યવાહલ્યમ્ ।

યોજનાનાં દ્વિપટ્કં ક્રમશો હીયમાનં (અન્તેષુ) દ્વૌ ક્રોશૌ ॥૨૮૦॥

સર્વરત્નમય્યા દ્વિગવ્યૂતોચ્છિત્તયા તત્ પરિક્ષિત્તમ્ ।

પદ્મવરવેદિકયા વિસ્તૃતયા ધનુઃ શતાનિ પચ્ચ ॥૨૮૧॥

અર્થ—જંપૂપીઠની પરિધિ પંદરસો એકયાશીથી અધિક, મધ્યભાગમાં જડાઈ બાર યોજન, પછી કમસર (જડાઈ) એકાદી થતી થતી અંતે બે ગાઉની છે.

જંપૂપીઠિકા સર્વરત્નમયી બે ગાઉ ઉંચી પાંચસો ધનુષ પહોળી પદ્મવર વેદિકાથી યુક્ત છે.

વિવેચન—જંબૂવૃક્ષ માટેની પીઠ જંબૂનદમય-લાલ સુવર્ણમય છે. તેની પરિધિ ૧૫૮૧ યોજનથી અધિક છે. તેના મધ્ય ભાગની જડાઈ બે છ એટલે ૧૨ યોજનની છે. પછી ચારે તરફ ફરતી ક્રમસર થોડી થોડી જડાઈ ઘટતી ઘટતી છેડા પાસે બે ગાઉ ઉંચી રહે છે.

આ જંબૂવૃક્ષની પીઠને ફરતી સર્વ રત્નમયી બે ગાઉ ઉંચી અને ૫૦૦ ધનુષ પહોળી પદ્મવર વેદિકા આવેલી છે. ૨૮૦-૨૮૧

જંબૂવૃક્ષની આ પીઠને પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં ત્રણ ત્રણ પગથિયા અને દ્વાર છે. તે દ્વારનું પ્રમાણ જણાવે છે.

દો ગાઉ ઝસિયાઈ, ગાઉ ય રુંદા ચડદિસિં તસ્મ ।

પીઠસ્સ દુવારાઈ, સછત્તજ્ઞયતોરણાઈ ચ ॥૨૮૨॥

છાયા—દ્વિ ગવ્યૂત ઉચ્છિન્નતાનિ ગવ્યૂતં ચ રુન્દાનિ ચતુર્દિક્ષુ ।

પીઠસ્ય દ્વારાણિ સછત્તજ્ઞયતોરણાનિ ચ ॥૨૮૨॥

અર્થ—તે પીઠની ચારે દિશામાં બે ગાઉ ઉંચા અને એક ગાઉ પહોળા છત્ર, ધ્વજ, તોરણ વગેરેથી યુક્ત દરવાજા છે.

વિવેચન—જંબૂદ્વીપની પીઠને ચારે દિશામાં પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં એક એક એમ ૪ દરવાજા છે. આ દ્વાર બે ગાઉ ઉંચા અને એક ગાઉ પહોળા છે.

આ દરવાજા ભૂમિમાં લાગેલા છે. તેના ભૂમિમાંથી નીકળતો અંદરનો ભાગ વજ્રમય છે. ભૂમિની ઉપરનો આધારભૂત ભાગ શિષ્ટરત્નમય છે. થાંભલા વૈદ્યરત્નના, ફલકો-પાટિયા સુવર્ણ-રુપ્યમય, સાંધાના સ્થાન વૈદ્યરત્નમય, ટેકા વિવિધ રત્નમય છે.

ચારે દ્વાર ઉપર એક એક તોરણ છે. તોરણને વિવિધ મણિમય સ્થંભો રહેલા છે, તેની ભીંત ઉપર વૃષભ, અશ્વ, ઇહામૃગ, પક્ષી, રુર, શરભ, હાથી, ચામર, વન-લતા, પદ્મલતા વગેરે ચિત્રોથી સુશોભિત છે. તોરણના ઉપરના ભાગમાં સર્વ રત્નમય સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ આદિ અષ્ટ મંગલો છે. દરેક તોરણ ઉપર ઘણા વજ્રમય દંડો કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, હરિત અને સફેદ વર્ણની ચામર ધ્વજવાળા છે, તેના ઉપર ઘણા સર્વ રત્નમય છત્રાતિછત્ર, ઘણી પતાકાતિપતાકા, ઘણી ઘંટની ઝોડીઓ, ઘણા ચામરો, ઘણા કમળો, ઘણા પદ્મ, ઘણા કુંમુદો વગેરેથી સુશોભિત છે. આ બધું સર્વ રત્નમય છે. ૨૮૨

પીઠ ઉપરની પીઠિકાનું પ્રમાણ કહે છે.

**ચતુર્જોયણુસિયાણ, અદ્વેવ ચ જોયણાઈ રૂંદાણ ।
મણિપીઠિયાણ જંબૂ, વેદહિં ગુત્તા દુવાલસહિં ॥૨૮૩॥**

છાયા—ચતુર્થોજનોચ્છિન્નાયાં અષ્ટૌ એવ ચ યોજનાનિ વિસ્તીર્ણયામ્ ।

મણિપીઠિકાયાં જમ્બૂવેદીભિર્ગુપ્તો દ્વાદશભિઃ ॥૨૮૩॥

અર્થ—ચાર યોજન ઉંચી અને આઠ યોજન વિસ્તારવાળી મણિપીઠિકા ઉપર બાર વેદિકાથી વિંટાયેલ જંબૂવૃક્ષ છે.

વિવેચન—જંબૂ નામની પીઠ ઉપર બરાબર મધ્ય ભાગમાં એક મોટી મણિમય પીઠિકા છે. તે ૮ યોજન લાંબી-પહોળી ગોળાકારે અને ૪ યોજન ઉંચી છે. તેના મધ્ય ભાગમાં જંબૂ નામનું એક વિશાળ જંબૂવૃક્ષ છે. આ જંબૂવૃક્ષને ફરતી ૧૨ વેદિકા—વિશેષ પ્રકારના કિલ્લા છે ૨૮૩

હવે આજ જંબૂવૃક્ષના વર્ણ વગેરે જણાવે છે.

**મૂલા વદ્ધરમયા સે, કંદો સ્વંધો ચ રિદ્ધ વેરુલિઓ ।
સૌવન્નિયા ચ સાહા, પસાહ તહ જાયરુવા ચ ॥૨૮૪॥
વિડિમા રાયચ વેરુલિય, પત્ત તવણિજ્જ પત્તવિંટા સે ।
પલ્લવઅગ્ગપવાલા, જંબૂનચરાયયા તીસે ॥૨૮૫॥
રયણમયા પુપ્ફફલા, વિક્કસ્વંમ્મો અદ્ધ અદ્ધ ઉચ્ચત્તં ।
કોસદુગ્ગં ઉવ્વેહો, સ્વંધો દો જોયણુવ્વિદ્ધો ॥૨૮૬॥
દો કોસે વિચ્છિન્નો, વિડિમા છ જોયણાણિ જંબૂણ ।
ચાઉદ્ધિસિં પિ સાલો, પુવ્વિદ્ધે તત્થ સાલમ્મિ ॥૨૮૭॥
ભવણં કોસપમાણં. સયણિજ્જં તત્થ ણાદિયસુરસ્સ ।
તિસુ પાસાયા સેસેસુ. તેસુ સીહાસણા રમ્મા ॥૨૮૮॥**

છાયા—મૂલાનિ વજ્રમયાનિ તસ્યાઃ કન્દઃ સ્કન્ધશ્ચારિષ્ઠ વૈદૂર્યમયઃ ।
 સૌવર્ણિકયઃ ચ શાખાઃ પ્રશાખાસ્તથા જાતરૂપ્યા ચ ॥૨૮૪॥
 વિડિમા રાજતી વૈદૂર્યાણિ પત્રાણિ તપનીયાનિ પત્રવૃન્તાનિ તસ્યાઃ ।
 પલ્લવા અગ્રપ્રવાલાઃ જામ્બૂનદરાજતાસ્તસ્યાઃ ॥૨૮૫॥
 રત્નમયાનિ પુષ્પફલાનિ વિષ્કમ્ભોઽષ્ઠૌ અષ્ઠૌ ઉચ્ચત્ત્વમ્ ।
 ક્રોશદ્વિક્રમુદ્વેષઃ સ્કન્ધો દ્વે યોજને ઉદ્વિદ્ધઃ ॥૨૮૬॥
 દ્વૌ ક્રોશૌ વિસ્તીર્ણૌ વિડિમા ષટ્ યોજનાનિ જમ્બવાઃ ।
 ચતુર્દિક્ષુરપિ શાખાઃ પૂર્વસ્યાં તત્ર શાખાયામ્ ॥૨૮૭॥
 મવનં ક્રોશપ્રમાણં શયનીયં તત્ર અનાદતસુસ્સય ।
 ત્રિષુ પ્રાસાદાઃ શેષેષુ તેષુ સિંહાસનાનિ રમ્યાનિ ॥૨૮૮॥

અર્થ—તેનું મૂલ વજ્રમય, કંદ અરિષ્ટરત્નમય, સ્કંધ વૈદૂર્ય રત્નમય, શાખા સુવર્ણમય, પ્રશાખા બલ્ય રૂપામય, ઉર્ધ્વશાખા રજતમય, પાંદડાં વૈદૂર્ય રત્નમય, પત્રના ડીંટ તપનીય રત્નમય, ગુચ્છા જંબૂનદમય, અંકુરા રજતમય, પુષ્પો અને ફળો રત્નમય છે.

જંબૂવૃક્ષનો વિસ્તાર આઠ યોજન, ઉંચાઈ આઠ યોજન, જમીનમાં બે ગાઉ, સ્કંધની ઉંચાઈ બે યોજન, વિસ્તાર બે ગાઉ, ઉર્ધ્વશાખા છ યોજન છે. ચારે દિશામાં પણ શાખાઓ છે. તેમાં પૂર્વ દિશાની શાખા ઉપર એક ગાઉના પ્રમાણવાળું ભવન છે. તેમાં અનાદત દેવની શર્યા છે. બાકીની ત્રણ દિશામાં પ્રાસાદ છે. તેમાં મનોહર સિંહાસનો છે.

વિવેચન—જંબૂવૃક્ષના મૂળિયાં વજ્રમય છે,
 મૂલની ઉપરનો કંદ—જમીનમાં રહેલો અરિષ્ટ રત્નમય છે,
 કંદથી ઉપરનો ભાગ સ્કંધ—ચડ વૈદૂર્ય રત્નમય છે,
 શાખા સૌવર્ણિક એટલે સુવર્ણમય છે.

પ્રશાખા—શાખામાંથી નીકળેલી શાખાઓ સુવર્ણ વિશેષમય છે,
 વિડિમ-દિશામાં ફેલાયેલી શાખાના મધ્યભાગમાંથી નીકળેલી ઉર્ધ્વશાખા રજતમય છે,

પાંદડાં વૈદૂર્ય રત્નમય—લીલા રંગના છે,

પાંદડાંના હીંટ તપનીય સ્તનમય છે,

પદ્મવ-દરેક શાખામાંથી નીકળેલા ગુચ્છા જાંખૂનદમય છે,

અગ્રપ્રવાલ-અંકુરા રજતમય છે,

પુષ્પ અને ફળો સ્તનમય છે,

જંખૂવૃક્ષની જડાઈ ૮ યોજન અને ઉંચાઈ ૮ યોજન છે. તેનું મૂલ જમીનમાં બે ગાઉ છે, એટલે બધું થઈને જંખૂવૃક્ષની ઉંચા ૮૧ યોજન થાય છે.

જંખૂવૃક્ષનું સ્કંધ કંદની ઉપરનો અને શાખાઓ નીકળે ત્યાં સુધીનો ભાગ અર્થાત્ થડ ૨ યોજન ઉંચું, ૨ ગાઉ જડુ ગોળાકારે, દિશાઓમાં નીકળતી શાખાઓના મધ્ય ભાગથી ઉંચે ગચ્છેલી શાખા વિડિમ કહેવાય છે. તે ૬ યોજનની છે, એટલે થડના ૨ યોજન અને વિડિમના ૬ યોજન મળી જંખૂવૃક્ષની ઉંચાઈ ૮ યોજન થાય છે.

જંખૂવૃક્ષને ચાર દિશામાં પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં એક એક શાખા છે, તે ૩ યોજન ૩ ગાઉ લાંબી છે, થડનો મધ્ય ભાગ બે ગાઉનો છે તેથી એક એક શાખા ૩૧૧ યોજન છે. બે બાજુની શાખા $૩૧૧ \times ૨ = ૬૨૨$ યોજન, ૦૧ યોજન થડનો ભાગ $૬૨૨ + ૦૧ = ૬૨૩$ યોજન જંખૂવૃક્ષનો વિસ્તાર થાય છે.

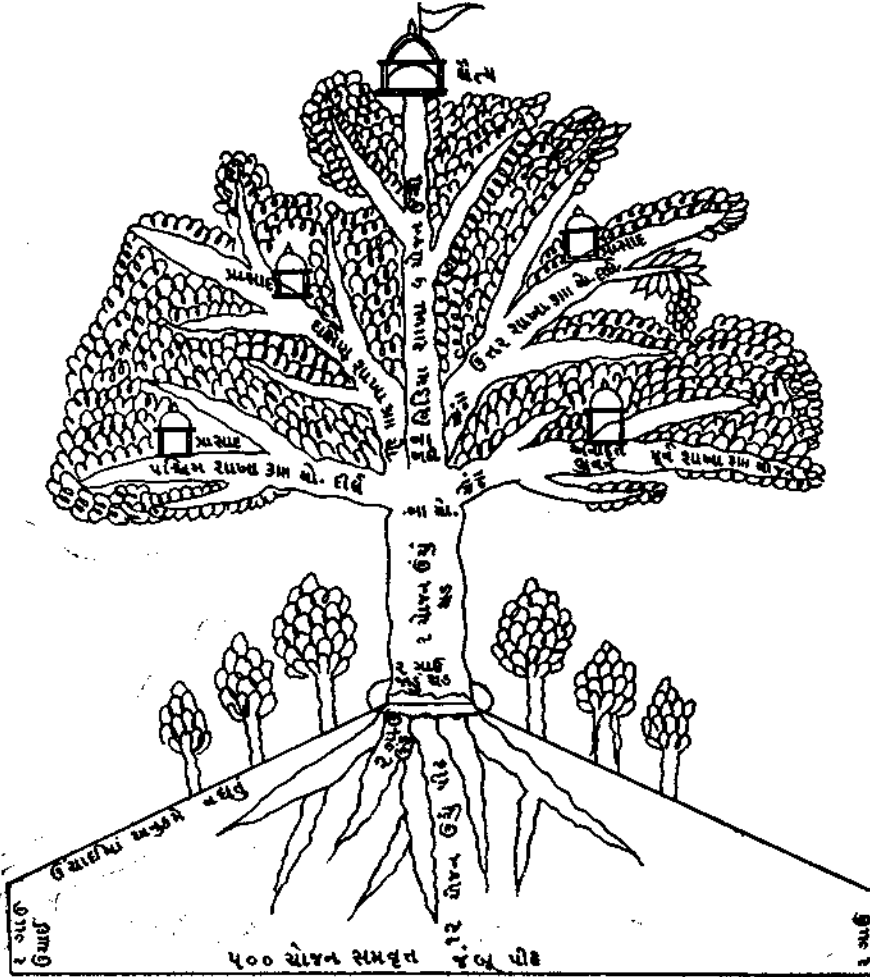
આ જંખૂવૃક્ષ વનસ્પતિરૂપ નથી પણ પૃથ્વીકાયના પરિણામરૂપ શાશ્વત છે.

ચાર દિશામાં જ ચાર શાખાઓ છે, તેમાં પૂર્વ દિશાની શાખાના મધ્ય ભાગમાં જંખૂદ્રીપનો અધિપતિ અનાદત દેવનું ભવન છે. તે સર્વ સ્તનમય, અનેક પ્રકારના સ્તનોથી જડેલા ૧૦૦ સ્તંભવાળું, એક ગાઉ લાંબું, ૦૧ ગાઉ પહોળું, ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું છે. ત્રણ દિશામાં ત્રણ દ્વાર છે, એક પૂર્વ દિશામાં, એક ઉત્તર દિશામાં અને એક દક્ષિણ દિશામાં છે. આ દ્વાર ૫૦૦ ધનુષ ઉંચા અને ૨૫૦ ધનુષ પહોળા છે.

આ ભવનના મધ્ય ભાગમાં એક મોટી ૫૦૦ ધનુષ લાંબી-પહોળી ગોળાકાર અને ૨૫૦ ધનુષ જડી મણિમય પીઠિકા છે, તેના ઉપર એક મોટી મનોહર શય્યા છે.

વૃક્ષની દક્ષિણ દિશા, પશ્ચિમ દિશા અને ઉત્તર દિશાની શાખા ઉપર એક એક સુંદર શ્રેષ્ઠ સર્વ સ્તનમય પ્રાસાદ છે. તેમાં વિવિધ પ્રકારના મણિમય મનોહર સિંહાસન છે. આ સિંહાસન ૫૦૦ ધનુષ લાંબી-પહોળી ગોળ, ૨૫૦ ધનુષ જડી મણિમય પીઠિકા ઉપર રહેલા છે. ૨૮૪ થી ૨૮૮

સુદર્શન નામનું જંબૂવૃક્ષ

હવે પ્રાસાદનું માપ તથા પ્રથમ વલય કહે છે.

તે પાસાયા કોસં, સમૂસિયા કોસમદ્ધવિચ્છિન્ના ।
 વિડિમોવરિ જિણભવણં, કોસદ્ધં હોઢ વિચ્છિન્નં ॥૨૮૯॥
 દેસૂળકોસમુચ્ચં, જંબૂ અટ્ટસ્સણ જંબૂણં ।
 પરિવરિયા વિરાયદ્ધ, તત્તો અદ્ધપ્પમાણેણં ॥૨૯૦॥

છાયા—તે પ્રાસાદાઃ ક્રોશં સમુચ્છિતાઃ ક્રોશમર્થં વિસ્તીર્ણાઃ ।

વિડિમોપરિ જિનભવનં ક્રોશાર્થં ભવતિ વિસ્તીર્ણમ્ ॥૨૮૯॥

દેશોનક્રોશમુચ્ચં જમ્બૂઃ અષ્ટ (અધિક) શતેન જમ્બુનામ્ ।

પરિવારિતા વિરાજતે તત્તઃ અર્ધગ્રમાણેન ॥૨૯૦॥

અર્થ—તે પ્રાસાદો એક ગાઉ ઉંચા, અડધો ગાઉ વિસ્તારવાળા, વિડિમ-ઉર્ધ્વ શાખા ઉપર એક ગાઉ લાંબુ, અડધો ગાઉ પહોળુ અને એક ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન ઉંચુ જિનભવન છે.

જંબૂવૃક્ષ અર્ધા પ્રમાણવાળા એકસો આઠ જંબૂવૃક્ષોના પરિવારથી શોભે છે.

વિવેચન—જંબૂવૃક્ષની પશ્ચિમ દિશા, ઉત્તર દિશા અને દક્ષિણ દિશાની શાખા ઉપર એક એક પ્રાસાદ છે. તે પ્રાસાદ ૧ ગાઉ લાંબા, ૦.૫ ગાઉ પહોળા અને એક ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન એટલે ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચા છે.

મુખ્ય ઉર્ધ્વ શાખાના મધ્ય ભાગમાં એક મોટું શ્રી જિનભવન છે. તે ૧ ગાઉ લાંબુ, ૦.૫ ગાઉ પહોળુ, ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચુ છે. જે વિવિધ પ્રકારના મણિમય ૧૦૦ સ્તંભોથી યુક્ત છે. અર્થાત્ જિનભવનમાં મણિમય ૧૦૦ થાંભલા છે. ભવનને ત્રણ દિશામાં ૫૦૦ ધનુષ ઉંચા, ૨૫૦ ધનુષ પહોળા એક એક દ્વાર છે. જિનભવનની મધ્ય ભાગમાં એક ૫૦૦ ધનુષ લાંબી-પહોળી ગોળ, ૨૫૦ ધનુષ જાડી મણિમય મણિપીઠિકા છે, તેના ઉપર ૫૦૦ ધનુષ લાંબો-પહોળો અને ૫૦૦ ધનુષથી કંઈક અધિક ઉંચો, સર્વ રત્નમય એક દેવછંદક-ગભારો છે. તેમાં ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણવાળી ૧૦૮ શ્રી જિનપ્રતિમાઓ રહેલી છે. તેનું વર્ણન સિદ્ધાયતન કૃતની સમાન સમજવું.

આ મુખ્ય જંબૂવૃક્ષને ફરતી વલયાકારે જંબૂદ્વીપની જગતી સમાન ૧૨ વેદિકા છે. અને વૃક્ષોના ૬ વલયો છે. તેમાં પહેલા વલયમાં ૧૦૮ જંબૂવૃક્ષો છે. તે ૪ યોજન ઉંચા, ૧ ગાઉ જમીનમાં, એક ગાઉ ઉંચુ થડ, ત્રણ યોજનની ઉર્ધ્વ શાખા છે. વૃક્ષો ૪ યોજનના વિસ્તારવાળા છે. ચાર દિશાની શાખા ૧ યોજન ૩.૫ ગાઉ લાંબી અને ૧ ગાઉ જાડી છે.

દરેક વૃક્ષને ફરતી ૬-૬ પદ્મવર વેદિકા રહેલી છે.

આ ૧૦૮ જંબૂવૃક્ષોનો વર્ણવિભાગ, મૂલ, સ્કંધ, શાખા, પ્રશાખા વગેરે મૂલ જંબૂવૃક્ષ સમાન જણવા. ૨૮૯-૨૯૦

આ પ્રમાણે એક જંબૂવૃક્ષનો ઘેરાવો કહ્યો, હવે બાકીના જંબૂવૃક્ષના ઘેરાવા કહે છે.

પટમદ્વહે સિરીએ, જો પરિવારો કમેણ નિદિદ્ધો ।

સો ચેવ ય નાયવ્વો, જંબૂએણાદિયસુરસ્સ ॥૨૯૧॥

છાયા—પદ્મદ્વહે શ્રીયાઃ યઃ પરિવારઃ ક્રમેણ નિર્દિષ્ટઃ ।

સ એવ ચ જ્ઞાતવ્યા જગ્વવામનાતદસુરસ્ય ॥૨૯૧॥

અર્થ—પદ્મદ્વહમાં શ્રીદેવીનો પરિવાર કહ્યો છે, તે જ કમ પ્રમાણે અનાદત દેવના જંબૂવૃક્ષો જાણવા.

વિવેચન—જ પ્રમાણે પદ્મદ્વહમાં શ્રીદેવીના પરિવારમાં વલયો અને કમળોની સંખ્યા જણાવી છે, તે જ પ્રમાણે અહીં જંબૂદ્વીપના અધિપતિ અનાદત દેવના પરિવારનાં વલયો અને જંબૂવૃક્ષો જાણવા. તે આ પ્રમાણે—

જમ પદ્મદ્વહમાં બીજ વલયમાં ઇન્દ્ર સામાનિક દેવને યોગ્ય કમળો, ત્રીજ વલયમાં આરક્ષક દેવને યોગ્ય કમળો છે, તેમ અહીં જંબૂવૃક્ષો જાણવા.

પહેલા વલયમાં ૧૦૮ જંબૂવૃક્ષો છે, તે અનાદત દેવના આભૂષણો માટે છે. મતાંતરે શ્રી જિનચૈત્ય કહ્યા છે.

વાયવ્ય ખૂણે, ઉત્તર દિશામાં અને ઈશાન ખૂણામાં આ ત્રણ દિશામાં જંબૂદ્વીપના અધિપતિ અનાદત દેવના ઇન્દ્ર સામાનિક દેવને યોગ્ય ૪૦૦૦ જંબૂવૃક્ષો છે.

પૂર્વ દિશામાં ચાર અગ્રમહિષીને યોગ્ય ૪ જંબૂવૃક્ષો છે.

અગ્નિ ખૂણામાં અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોને યોગ્ય ૮૦૦૦ જંબૂવૃક્ષો,

દક્ષિણ દિશામાં મધ્ય પર્ષદાના દેવોને યોગ્ય ૧૦૦૦૦ જંબૂવૃક્ષો,

નૈઋત્ય ખૂણામાં બાહ્ય પર્ષદાના દેવોને યોગ્ય ૧૨૦૦૦ જંબૂવૃક્ષો છે.

પશ્ચિમ દિશામાં સાત સૈન્યના અધિપતિ દેવોને યોગ્ય ૭ જંબૂવૃક્ષો છે.

આ વૃક્ષો ૨ યોજનના વિસ્તારવાળા, ૦૧ ગાઉ જમીનમાં, ૨ ગાઉ ઉંચું થડ, ૧૧ યોજનની ઉર્ધ્વ શાખા, ચાર દિશાની ચાર શાખા ૩૧ ગાઉ લાંબી અને ૦૧ ગાઉ જડી છે.

ત્રીજ વલયમાં ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોને યોગ્ય ૧૬૦૦૦ જંબૂવૃક્ષો છે.

આ વૃક્ષોનો સમુહ ૧૦૦ યોજનના પ્રમાણવાળા—વિસ્તારવાળા ત્રણ વનખંડથી વિંટાએલા છે. તે આ પ્રમાણે અભ્યંતર વનખંડ, મધ્ય વનખંડ અને બાહ્ય વનખંડ.

પહેલા વનખંડની ચારે દિશામાં ૫૦-૫૦ યોજને એક એક મોટું ભવન છે. તે એક ગાઉ લાંબુ, ૦૧ ગાઉ પહોળું, ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું, રત્નમય ૧૦૦ સ્તંભ અને ત્રણ દ્વારવાળું છે. તેના મધ્ય ભાગમાં ૫૦૦ ધનુષ લાંબી-પહોળી ગોળાકાર, ૨૫૦ ધનુષ જાડી મણિમય પીઠિકા છે, અને તેના ઉપર શયન રહેલું છે.

તે જ પહેલા વનખંડમાં ઇશાન ખૂણામાં ૫૦ યોજન અંદર ચાર નંદા પુષ્કરિણી છે. પૂર્વ દિશામાં પદ્મા, દક્ષિણ દિશામાં પદ્મપ્રભા, પશ્ચિમ દિશામાં કુમુદા અને ઉત્તર દિશામાં કુમુદપ્રભા નામની પુષ્કરિણી-વાવડી છે.

આ ચારે વાવડીઓ ૧ ગાઉ લાંબી, ૦૧ ગાઉ પહોળી, ૫૦૦ ધનુષ ઉંડી છે. દરેકને ફરતી પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ છે. દરેક વાવડીના મધ્ય ભાગમાં એક-એક શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે, તે ૧ ગાઉ લાંબા, ૦૧ ગાઉ પહોળા અને ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચા છે.

આ પ્રમાણે અગ્નિ ખૂણામાં, નૈઋત્ય ખૂણામાં અને વાયવ્ય ખૂણામાં ચાર-ચાર વાવડીઓ અને તે દરેકના મધ્ય ભાગમાં એક એક શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ રહેલા છે. વાવડી-ઓના નાઓ આ પ્રમાણે છે.

અગ્નિ ખૂણામાં-પૂર્વ દિશામાં ઉત્પલભૂમિ, દક્ષિણ દિશામાં નલિના, પશ્ચિમ દિશામાં ઉત્પલઉજ્જવલા અને ઉત્તર દિશામાં ઉત્પલા નામે વાવડીઓ છે.

નૈઋત્ય ખૂણામાં-પૂર્વ દિશામાં ભૂંગા, દક્ષિણ દિશામાં ભૂંગનિલા, પશ્ચિમ દિશામાં અંજના અને ઉત્તર દિશામાં કન્જલપ્રભા નામે વાવડીઓ છે.

અને વાયવ્ય ખૂણામાં-પૂર્વ દિશામાં શ્રીકાંતા, દક્ષિણ દિશામાં શ્રીમહિતા, પશ્ચિમ દિશામાં શ્રીચંદ્રા અને ઉત્તર દિશામાં શ્રીનિલયા નામે વાવડીઓ છે.

આ પ્રથમ વનખંડમાં પૂર્વ દિશામાં રહેલા ભવનની ઉત્તર તરફ ઇશાન ખૂણાના શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદની દક્ષિણ તરફ બરાબર મધ્ય ભાગમાં એક મોટા ફૂટ આવેલો છે. તે ફૂટ ૮ યોજન ઉંચો, મૂલમાં ૧૨ યોજન લાંબો-પહોળો ગોળાકાર, મધ્ય ભાગમાં ૮ યોજન અને ઉપરના ભાગમાં ૪ યોજનના વિસ્તારવાળો છે. પરિધિ મૂલમાં ૩૭ યોજનથી અધિક, મધ્યમાં ૧૮ યોજનથી અધિક અને ઉપર ૧૨ યોજનથી અધિક છે.

બીજા મતે આ ફૂટ મૂલમાં ૮ યોજન લાંબા-પહોળા ગોળાકારે, મધ્યમાં ૬ યોજન અને ઉપરના ભાગે ૪ યોજન છે. જ્યારે પરિધિ મૂલમાં ૨૫ યોજનથી અધિક, મધ્યમાં ૧૮ યોજનથી અધિક અને ઉપર ૧૨ યોજનથી અધિક છે.

આ ફૂટ મૂલમાં વિસ્તારવાળા, મધ્યમાં સાંકડા અને ઉપર પાતળા ગોપૃચ્છ

સંસ્થાનવાળા, જંબૂનદમય છે. તેને ફરતી એક પન્નવર વેદિકા અને એક વનખંડ રહેલું છે.

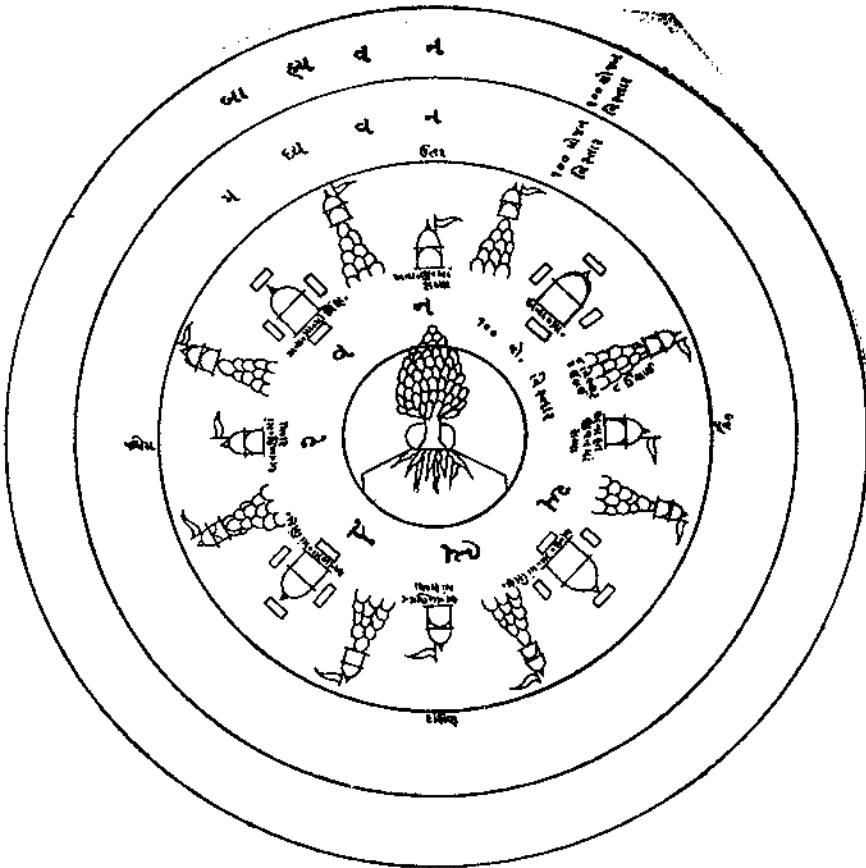
ફટની ઉપર એક સરખી જગ્યાએ એક મોટું સિદ્ધાયતન-શ્રી જિનમંદિર છે તે એક ગાઉ લાંબુ, ૦૧૧ ગાઉ પહોળુ અને ૧૪૪૦ ધનુષ ઉંચું છે.

પૂર્વ દિશામાં રહેલ ભવનથી દક્ષિણ તરફ અને અગ્નિ ખૂણામાં રહેલ પ્રાસાદથી ઉત્તર તરફ એક ફટ છે.

દક્ષિણ દિશામાં રહેલ ભવનથી પૂર્વ તરફ અને અગ્નિ ખૂણામાં રહેલ પ્રાસાદથી પશ્ચિમ તરફ એક ફટ છે.

દક્ષિણ દિશામાં રહેલ ભવનથી પશ્ચિમ તરફ અને નૈઋત્ય ખૂણામાં રહેલ પ્રાસાદથી પૂર્વ તરફ એક ફટ છે.

પહેલા જંબૂવનમાં ૮ જિનફટ ૮ જંબૂ ફટ

પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ ભવનથી દક્ષિણ તરફ અને નૈઋત્ય ખૂણામાં રહેલ પ્રાસાદથી ઉત્તર તરફ એક ફૂટ છે.

પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ ભવનથી ઉત્તર તરફ અને વાયવ્ય ખૂણામાં રહેલ પ્રાસાદથી દક્ષિણ તરફ એક ફૂટ છે.

ઉત્તર દિશામાં રહેલ ભવનથી પશ્ચિમ તરફ અને વાયવ્ય ખૂણામાં રહેલ પ્રાસાદથી પૂર્વ તરફ એક ફૂટ છે.

ઉત્તર દિશામાં રહેલ ભવનથી પૂર્વ તરફ અને ઈશાન ખૂણામાં રહેલ પ્રાસાદથી પશ્ચિમમાં એક ફૂટ છે.

આ દરેક ફૂટ પણ ૮ યોજન ઉંચા, મૂલમાં ૧૨ યોજન, મધ્યમાં ૮ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન વિસ્તારવાળા છે. અને દરેક ફૂટ ઉપર એક એક શ્રી જિનભવન છે. ૨૯૧

આ વાત મૂલકાર ગાથામાં જણાવે છે.

बहुविहरुक्खगणेहिं, वणसंडेहिं घणनिवहभूएहिं ।

तिहिं जोयणसएहिं, सुदंसणा संपरिकिखत्ता ॥२९२॥

जंबूओ पन्नासं, दिसि विदिसि गंतु पढमवणसंडे ।

चउरो दिसासु भवणा, विदिसासु य हेांति पासाया ॥२९३॥

છાયા—बहुविधवृक्षगणैः वनखण्डैः घननिवहभूतैः ।

त्रिभिः योजनशतैः सुदर्शना संपरिक्षिता ॥२९२॥

जम्बूतः पञ्चाशत् दिक्षु विदिक्षु गत्वा प्रथमवनखण्डे ।

चतुर्ष दिक्षु भवनानि विदिक्षु च भवन्ति प्रासादाः ॥२९३॥

અર્થ—સુદર્શન જંબૂવૃક્ષ ગાઢવાદળ સરખા વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષના સમુહ-વાળા, સેા યોજનવાળા ત્રણ વનખંડોથી વિંટળાએલું છે.

પહેલા વનખંડમાં જંબૂવૃક્ષથી દિશા અને વિદિશામાં પચાસ યોજન દૂર ચાર દિશામાં ભવન અને વિદિશામાં પ્રાસાદ રહેલા છે.

વિવેચન—જંબૂવૃક્ષને ક્રમતા ૧૦૦—૧૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળા ત્રણ વનખંડો રહેલા છે, આ ત્રણે વનખંડો ગાઢવાદળ સરખા અને વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષના સમુહથી યુક્ત છે. જંબૂવૃક્ષને સુદર્શન પણ કહેવાય છે.

પહેલા વનખંડમાં જ'ખૂવૃક્ષથી દિશામાં—પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં ૫૦ યોજન દૂર એકએક શ્રી જિન ભવન છે અને વિદિશામાં ઇશાન, અગ્નિ, નૈઋત્ય અને વાયવ્ય ખૂણામાં પણ ૫૦ યોજન દૂર એકએક શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ રહેલા છે. ૨૯૨-૨૯૩

હવે ભવન અને પ્રાસાદનું માપ કહે છે.

કોસપમાણા ભવણા, ચતુર્વાવિપરિગયા ય પાસાયા ।

કોસદ્ધવિત્થડા કોસ-મૂસિયાણાદિયસુરસ્સ ॥૨૯૪॥

છાયા—ક્રોશપ્રમાણાનિ ભવનાનિ ચતુર્વાવિપરિગતાશ્ચ પ્રાસાદાઃ ।

ક્રોશાર્ધ વિસ્તૃતાઃ ક્રોશમુચ્છિન્ના અનાદતસુરસ્ય ॥૨૯૪॥

અર્થ—અનાદત દેવના ભવન એક ગાઉ લાંબા, અડધો ગાઉ, પહોળા, ગાઉમાં કંઈક ન્યૂન હંચા પ્રમાણવાળા છે.

વિવેચન—અનાદત દેવના ભવન ૧ ગાઉ લાંબા, ૦ા ગાઉ પહોળા અને ૧૪૪૦ ધનુષ હંચા છે. તેના ચાર ખૂણામાં ૪ પ્રાસાદો છે તે પણ ૧ ગાઉ લાંબા, ૦ા ગાઉ પહોળા અને ૧૪૪૦ ધનુષ હંચા પ્રમાણવાળા છે. દરેક પ્રાસાદને ચારે બાજુ એક એક વાવડી છે. ૨૯૪

હવે વાવડીની હંડાઈ કહે છે.

પંચેવ ધણુસયાઈ, ઉવ્વેહેણં હવંતિ વાવીઓ ।

કોસદ્ધવિત્થડાઓ, કોસાયામાઓ સવ્વાઓ ॥૨૯૫॥

છાયા—પંચૈવ ધનુઃ શતાનિ ઉદ્વેધેન ભવન્તિ વાપ્યઃ ।

ક્રોશાર્ધવિસ્તૃતાઃ ક્રોશાયામાઃ સર્વાઃ ॥૨૯૫॥

અર્થ—સઘળી વાવડીઓ પાંચસો ધનુષ હંડી, એક ગાઉ લાંબી, અડધો ગાઉ પહોળી હોય છે.

વિવેચન—દરેક પ્રાસાદને ચારે દિશામાં એક એક એમ જ ૪-૪ વાવડીઓ છે તે બધી વાવડીઓ ૧ ગાઉ લાંબી, ૦ા ગાઉ પહોળી અને ૫૦૦ ધનુષ હંડી હોય છે. ૨૯૫

હવે આ વાવડીઓના નામ કહે છે.

ઉત્તરપુરતિમા, વાવી નામા પયક્ષિણા ઇણમો ।
 પડમા પડમામ કુમુયા, કુમુયામા પદમપાસા ॥૨૯૬॥
 ઉપ્પલ ભોમા નલિણુ-પ્પલુજ્જલા ઉપ્પલા ય વીયમ્મિ ।
 મિંગા મિંગનિમંજણ, કજ્જલપમ તદ્વયમ્ મણિયા ॥૨૯૭॥
 સિરિકંતા સિરિમહિયા, સિરિચંદા પચ્છિમમ્મિ સિરિનિલયા ।
 પાસાયાણ ચઉણ્ઠં, ભવણાણં અંતરે કૂટા ॥૨૯૮॥

છાયા—ઉત્તરપૂર્વસ્યાં વાવીનાં નામાનિ પ્રદક્ષિણાત્ ઇમાનિ ।

પદ્મા પદ્મામ કુમુદા કુમુદામા પ્રથમપ્રાસાદે ॥૨૯૬॥

ઉત્પલભોમા નલિના ઉત્પલોજ્વલા ઉત્પલા ચ દ્વિતિયે ।

મૃગ્ગા મૃગ્ગનિમંજના કજ્જલપ્રમા તૃતિયે મણિતા ॥૨૯૭॥

શ્રીકાન્તા શ્રીમહિતા શ્રીચંદ્રા પશ્ચિમે શ્રીનિલયા ।

પ્રાસાદાનાં ચતુર્ણાં ભવનાનાં અંતરે કૂટાઃ ॥૨૯૮॥

અર્થ—વાવડીઓના નામે ઉત્તર પૂર્વ દિશાથી વાવડીઓના નામ ક્રમસર આ પ્રમાણે છે. પહેલા પ્રાસાદમાં પદ્મા, પદ્મપ્રભા, કુમુદા અને કુમુદપ્રભા, બીજા પ્રાસાદમાં ઉત્પલા, ભોમા, નલિના અને ઉત્પલોજ્વલા, ત્રીજામાં ભૃંગા, ભૃંગનિલા, અંજના અને કંજ્જલપ્રભા કહી છે. છેલ્લામાં શ્રીકાન્તા, શ્રીમહિતા, શ્રીચંદ્રા અને શ્રીનિલયા છે.

ચાર પ્રાસાદ અને ભવનોની વચમાં એક એક કૂટ છે.

વિવેચન—જંખૂવૃક્ષના પહેલા વનખંડમાં ૫૦ યોજન દૂર જે પ્રાસાદો છે તે દરેક પ્રાસાદને ચાર દિશામાં એક એક કુલ ૪-૪ વાવડીઓ છે.

તેમાં ઈશાનખૂણામાં રહેલ પ્રાસાદના ક્રમપૂર્વક પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલી વાવડીઓના નામ ક્રમસર આ પ્રમાણે છે. એટલે પહેલા ચાર નામ ઇશાનખૂણાના પ્રાસાદની, વાવડીના, બીજા ચાર નામ અગ્નિખૂણાના પ્રાસાદની વાવડીના, ત્રીજા ચાર નામ નૈઋત્યખૂણાના પ્રાસાદની વાવડીના અને છેલ્લા ચાર નામ વાયવ્યખૂણાના પ્રાસાદની વાવડીના છે. તે આ પ્રમાણે—

૧.—ઈશાનખૂણાના પ્રાસાદને પૂર્વ દિશામાં પદ્મા નામની વાવડી, દક્ષિણ દિશામાં પદ્મપ્રભા નામની વાવડી, પશ્ચિમ દિશામાં કુમુદા નામની વાવડી, અને ઉત્તર દિશામાં કુમુદપ્રભા નામની વાવડી છે.

૨. અગ્નિખૂણાના પ્રાસાદને પૂર્વ દિશામાં ઉત્પલા, દક્ષિણ દિશામાં ભોમા, પશ્ચિમ દિશામાં ઉત્પલોજ્વલા અને ઉત્તર દિશામાં ઉત્પલા નામની વાવડી છે.

૩. નૈઋત્યખૂણાના પ્રાસાદને પૂર્વ દિશામાં ભૂંગા, દક્ષિણ દિશામાં ભૂંગનિભા, પશ્ચિમદિશામાં અંજના અને ઉત્તર દિશામાં કજ્જલપ્રભા નામની વાવડી છે.

૪. વાયવ્યખૂણાના પ્રાસાદને પૂર્વદિશામાં શ્રીકાંતા, દક્ષિણ દિશામાં શ્રીમહિતા પશ્ચિમ દિશામાં શ્રીચંદ્રા અને ઉત્તર દિશામાં શ્રીનિલયા નામની વાવડી છે.

ચાર ભવનો અને ચાર પ્રાસાદની વચ્ચે એક એક ફૂટ એટલે કુલ ૮ ફૂટ છે. ૨૯૬-૨૯૭-૨૯૮

હવે ફૂટાનું પ્રમાણ કહે છે.

અટ્ટસહકૂટસરિસા, સર્વે જંબૂનયામયા મણિયા । તેસુવરિં જિણભવણા, કોસપમાણા પરમરમ્મા ॥૨૯૯॥

છાયા—અષ્ટૌ વૃષભકૂટસદૃશાઃ સર્વે જામ્બૂનદમયા મણિતાઃ ।

તેષામુપરિ જિણભવણાનિ ક્રોશપ્રમાણાનિ પરંરમ્યાણિ ॥૨૯૯॥

અર્થ—આઠે ફૂટા વૃષભકૂટ સરખા છે. બધા જંબૂનદમય કલા છે. તેના ઉપર એક ગાઉ પ્રમાણવાળા અત્યંત રમણીય જિનભવન છે.

વિવેચન—દરેક પ્રાસાદ અને ભવનની વચ્ચે જ ફૂટ છે તે બધા થઈને ૮ ફૂટ છે, આ આઠે ફૂટા જંબૂનદમય અને વૃષભકૂટ સરખા છે. એટલે ૮ યોજન ડંચા, મૂક્ષમાં ૧૨ યોજન, મધ્યમાં ૮ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન વિસ્તારવાળા ગોળાકાર છે. દરેક ફૂટની ઉપર એક એક શ્રી જિનભવન છે. તે ૧ ગાઉ લાંબુ, ૦૧ ગાઉ પહોળું, અને ૧૪૪૦ ધનુષ ડંચુ છે. શ્રી જિનભવનો વિવિધ રત્નમય હોવાથી અત્યંત રમણીય છે.

જંબૂવૃક્ષના ૧૨ નામો છે. તે આ પ્રમાણે—૧. સુદર્શના, ૨. અમોઘા ૩. સુપ્રયુક્તા, ૪. યશોધરા, ૫. ભદ્રા, ૬. વિશાલા, ૭. સુખતા, ૮. સુમના, ૯. વિદેહ-જંબૂ, ૧૦. સૌમનસા, ૧૧. નિયતા અને ૧૨. નિત્યમંડિતા છે.

કહ્યું છે કે—

“ સુદંસણા અમોહા ય, સુપ્પબુદ્ધા જસોધરા ।
મહા ય વિશાલા ય, સુજાયા સુમણા વિ ય ॥૧॥
વિદેહજંબૂ સોમણસા, નિયયા નિચ્ચમંડિયા ।
સુદંસણા જંબૂ નામ વિજ્ઞા દુવાલસ ॥૨॥ ”

જંબૂવૃક્ષનો અધિપતિ દેવ અનાદત નામનો છે. તે એક પદયોપમના આયુષ્ય-વાળો, ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો, પરિવાર સહિત ૪ અગ્રમહિષી, ૩ પર્ષદા, ૭ અનિ-કાધિપતિ, ૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો તથા અનાદત નામની રાજધાનીમાં વસતા ઘણાં દેવ-દેવીઓનો સ્વામી છે.

આ અનાદત દેવની અનાદત નામની રાજધાની મેરુપર્વતથી ઉત્તર તરફ તીર્ણા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછી જંબૂનામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર યથાસ્થાને આવેલી છે.

શીતોદા મહાનદી દેવકુરુ ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરે છે. એક બાજુનો ભાગ પૂર્વાર્ધ દેવકુરુ અને બીજી બાજુનો ભાગ પશ્ચિમાર્ધ દેવકુરુ કહેવાય છે.

પશ્ચિમાર્ધ દેવકુરુના બરાબર મધ્ય ભાગમાં શાલ્મલી નામનું વૃક્ષ છે. આ વૃક્ષ પણ જંબૂવૃક્ષના સમાન વર્ણન મુજબ છે. ફરક માત્ર એટલો છે કે શાલ્મલીવૃક્ષની પીઠ અને ફૂટો રજતમય છે અને શાલ્મલીવૃક્ષનો અધિપતિ ગરુડવેગ નામનો દેવ છે. તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી દક્ષિણ દિશા તરફ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂ-દ્વીપની અંદર ૧૨૦૦૦ યોજને યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે. ૨૯૯

આ વાત ગાથામાં જણાવે છે.

દેવકુરુપચ્છિમઙ્ગે, ગરુડાવાસસ્સ સામાલિદુમસ્સ ।

એસેવ કમો નવરં, પેઠં કૂટા ય રયયમયા ॥૩૦૦॥

છાયા—દેવકુરુપશ્ચિમાર્ધે ગરુડાવાસસ્ય શાલ્મલીદ્રુમસ્ય ।

एष एव क्रमो नवरं पीठं कूटानि रजतमयानि ॥૩૦૦॥

અર્થ—દેવકુરુના પશ્ચિમાર્ધમાં ગરુડવેગદેવના આવાસવાળા શાલ્મલી વૃક્ષનો પણ આજ (જંબૂવૃક્ષસમાન) ક્રમ છે. પરંતુ પીઠ અને ફૂટો રજતમય છે.

વિવેચન—દેવકુરુક્ષેત્રના પૂર્વાર્ધમાં જમ જંબૂવૃક્ષને વૃક્ષ વગેરેનો પરિવાર અને જેવું વર્ણન છે. તે જ પ્રમાણેના વર્ણનવાળું દેવકુરુ ક્ષેત્રના પશ્ચિમાર્ધના મધ્યભાગમાં

શાદ્મલી વૃક્ષ છે. વૃક્ષો, વલયો, ભવનો, પ્રાસાદો, ફૂટો, વનખંડ, વેદિકા વગેરે જાંબૂ-વૃક્ષના સમાન ફરક માત્ર એટલો જ છે કે શાદ્મલીવૃક્ષનું પીઠ અને ફૂટો રજતમય છે. તથા શાદ્મલી વૃક્ષ એ ભવનપતિ સુવર્ણકુમાર નિકાયના અધિપતિ વેણુદેવ અને વેણુદાલિનું કિડાસ્થાન છે જ્યારે વૃક્ષનો અધિપતિ ગરુડવેગદેવ છે.

સૂતકૃતાંગની ચૂર્ણીમાં શાદ્મલી વૃક્ષના અધિકારમાં કહ્યું છે કે ‘તત્થ વેણુદેવે વેણુદાલી ય વસઈ’ ત્યાં વેણુદેવ અને વેણુદાલિ વસે છે. તેમનું કિડાસ્થાન છે. ૩૦૦

હવે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોનું વર્ણન કહે છે.

દોસુ વિ કુરાસુ મણુઆ, તિપહ્ણપરમાડણો તિકોસુચ્ચા ।

પિટ્ઠકરંડસયાઈં, દો છપ્પણાઈં મણુયાણં ॥૩૦૧॥

સુસમસુમાણુભાવં, અણુહવમાણાણવચ્ચગોવણયા ।

અડણાપણ્ણદિણ્ણાઈં, અટ્ટમમત્તસ્સ આહારો ॥૩૦૨॥

છાયા—દ્વયોરપિ કુર્વોઃ મનુજાઃ ત્રિપલ્લવપરમાયુઃ ત્રિકોશોચા ।

પૃષ્ઠકરંડકશતે દ્વે પદ્મશ્ચાશત્ (અધિકે) મનુષ્યાણામ્ ॥૩૦૧॥

સુપમસુમાણુભાવં અનુભવન્તઃ અપત્યગોપના ।

एकोनपञ्चाशत् दिनानि अष्टमभक्तस्य आहारः ॥૩૦૨॥

અર્થ—અન્ને પણ કુરુક્ષેત્રમાં મનુષ્યો ત્રણ પદ્યોપમના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અને ત્રણ ગાઉ ડંચા, બસો છાપન કરૌડરજી—પાંસળીઓવાળા, સુપમસુમાના ભાવને અનુભવનારા, ઓગણપચાસ દિવસ સંતાનનું પાલન કરનારા અને ત્રણ દિવસે આહાર કરનારા હોય છે.

વિવેચન—અન્ને પણ કુરુક્ષેત્રમાં એટલે દેવકુરુક્ષેત્ર અને ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં મનુષ્યોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૩ પદ્યોપમનું અને જઘન્ય આયુષ્ય પદ્યોપમનો અસંખ્યભાગ ન્યૂન ૩ પદ્યોપમનું હોય છે. શરીરની ડંચાઈ ત્રણ ગાઉની હોય છે.

મનુષ્યોનું ઉત્કૃષ્ટ ૩ પદ્યોપમનું આયુષ્ય દેવકુરુક્ષેત્ર, ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર તથા ભરતક્ષેત્ર, ઐરવત-ક્ષેત્રમાં પહેલા આરામાં હોય છે. તે સિવાયના ક્ષેત્ર અને કાળમાં ત્રણ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા અને ૩ ગાઉની ડંચાઈવાળા મનુષ્યો હોતા નથી. જો કે કર્મભૂમિક્ષેત્રમાં વૈદિક્યલગ્નિધવાળા મનુષ્યો એક લાખ યોજનથી અધિક વૈદિક્ય શરીર બનાવી શકે પણ તેમનું મૂલ શરીર તો વધુમાં વધુ ૫૦૦ ધનુષ અને નાનામાં નાનું ૨ હાથનું હોય.

દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુક્ષેત્રના મનુષ્યોને ૨૫૬ પાંસળીયો હોય છે. ત્યાં કાયમ માટે એક સરખો પહેલો આરો-સુખમાસુખમાના ભાવ એટલે અત્યંત સુખ હોય છે. પોતાના આયુષ્યના અંત ભાગમાં એક યુગલનો જ જન્મ આપે છે અને તેનું પાલન માત્ર ૪૯ દિવસ જ કરે છે. ૪૯ દિવસમાં તે યુગલ પોતાની મેળે હરવા-ફરવામાં સમર્થ બની જાય છે.

ત્યાં રહેલા કદપવૃક્ષોના પુષ્પ, ફળ વગેરેનો સ્વાદ વગેરે હરિવર્ષાદિ ક્ષેત્રના કદપવૃક્ષોના પુષ્પ ફળ વગેરેના સ્વાદ કરતાં અનંતયુષ્ણ વિશિષ્ટ ઠાટીના હોય છે.

જીવે ત્યાં સુધી તેઓને ઠાઠ પણ જાતના જવરાદિ કે ઉપદ્રવ આવતા નથી, આયુષ્ય પૂર્ણ ભોગવે છે. અને ખાંસી કે બગાસુ આવતા મૃત્યુ પામી દેવલોકમાં જ જાય છે. પણ ત્યાં પોતાના આયુષ્ય કરતા-ત્રણ પદ્યોપમથી અધિક આયુષ્ય હોતું નથી, ઓછું હોઈ શકે.

તેઓને આહારની ઇચ્છા ત્રણ ત્રણ દિવસના આંતરે થાય છે અને તે પણ માત્ર ચણાની દાળ જટલો આહાર હોય, તેટલાથી પૂર્ણ તૃપ્તિ થઈ જાય છે. ૩૦૧-૩૦૨

કુરુક્ષેત્રનું ચંત્ર

કુરુક્ષેત્રના નામ	લંબાઈ (જવા)	પહોળાઈ	કયા રથાને	કઈ નદી	કયો કાળ	યુગલ-મનુષ્યનું આયુષ્ય-ઉંચાઈ	યુગલ-તીર્થંચનું આયુષ્ય-ઉંચાઈ
દેવકુરુ	૫૩૦૦૦ ચોજન ૧૩ ચોજન ૧૦૪૧૮૧૬	૧૧૮૪૨ ચોજન	મેરુની દક્ષિણે, નિષધતા ઉત્તરે સોમનસ, વિદ્યુતપ્રભતી વચ્ચે	શીતેદા મહાનદી	અવસર્પિણીનો પહેલો આરો	૩ પલ્યોપમ	૩ ગાઉ
ઉત્તરકુરુ	"	"	મેરુની ઉત્તરે, નીલવંતની દક્ષિણે ગંધમાદન, માલ્યવંતની વચ્ચે	શીતા મહાનદી	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"

કુરુક્ષેત્રના ૧૦ દ્રહોનો યાંત્ર

દ્રહનું નામ	સ્થાન	લંબાઈ યોજન	પહોળાઈ યોજન	ઉંડાઈ યોજન	દેવનિવાસ	પરસ્પર અંતર યોજન	દ્વાર	વેધક નદી	સવન, દિન પ્રમાણ	કમળ વસથ
૧ નિષધદ્રહ	દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	નિષધ	૮૩૪ ^૪ / _૬	ઉત્તર-દક્ષિણ ૨ દ્વાર	શીતોદા મહાનદી	૧ ગાઉ લાંબું, ૧૧ ગાઉ પહોળું ૧૪૪૦ ધનુષ ઉચ્ચ	૬
૨ દેવકુરુદ્રહ		"	"	"	દેવકુરુ	"				"
૩ સુરદ્રહ		"	"	"	સુર	"				"
૪ સુલસદ્રહ		"	"	"	સુલસ	"				"
૫ વિદ્યુતપ્રરદ્રહ		"	"	"	વિદ્યુતપ્રભ	"				"
૧ નીલવંતદ્રહ	ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	નીલવંત	૮૩૪ ^૪ / _૬	ઉત્તર-દક્ષિણ ૨ દ્વાર	શીતા નદી	"	૬
૨ ઉત્તરકુરુદ્રહ		"	"	"	ઉત્તરકુરુ	"				"
૩ ચંદ્રદ્રહ		"	"	"	ચંદ્ર	"				"
૪ ઐ.વતદ્રહ		"	"	"	ઐરવત	"				"
૫ માલ્યવંતદ્રહ		"	"	"	માલ્યવંત	"				"

આ પ્રમાણે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુનું વર્ણન કર્યું. હવે મેરુ પર્વતનું વર્ણન કરે છે.

**લોગસ્સ નામિભૂઓ, નવનવહ સહસ્સ જોયણુવિદ્ધો ।
મેરુગિરી રયણમઓ, અવગાઠો જોયણસહસ્સં ॥૩૦૩॥**

છાયા—લોકસ્ય નામિભૂતો નવનવતિ સહસ્રાણિ યોજનોદ્વિદ્ધઃ ।

મેરુગિરી રત્નમયોઽવગાઠો યોજનસહસ્રમ્ ॥૩૦૨॥

અર્થ—લોકની નાલિભૂત મેરુપર્વત રત્નમય, નવાણું હજાર યોજન ઉંચો અને હજાર યોજન ઉંડો જમીનમાં છે.

વિવેચન—ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રથી દક્ષિણ તરફ અને દેવકુરુ ક્ષેત્રથી ઉત્તર તરફ, તથા પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી પશ્ચિમ તરફ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી પૂર્વ તરફ—

આખા તીર્છા લોકની નાભીસમાન મધ્ય ભાગમાં મેરુ નામનો પર્વત છે. તે વિવિધ પ્રકારના ઘણા રત્નવાળો, મૂલમાં વિસ્તારવાળો, મધ્યમાં ટુંકો અને ઉપર પાતળો ગાયના પૂંછના આકારવાળો, એક પદ્મવર વેદિકા અને એક વનખંડથી વિંટાયેલો છે. તે ૯૯૦૦૦ યોજન ઉંચો અને ૧૦૦૦ યોજન જમીનમાં ઉંડો છે. ૩૦૩

હવે મેરુ પર્વતના વિષ્કંભનું માપ કહે છે.

દસ એકારસમાગા, નડયા દસ ચેવ જોયણસહસ્સા ।
મૂલે વિક્ષંભો સે, ધરણિયલે દસ સહસ્સાઈ ॥૩૦૪॥
જોયણ સહસ્સમુવરિં, મૂલે ઇગતીસ જોયણસહસ્સા ।
નવસય દસહિય તિન્નિય, એકારસમાગ પરિહી સે ॥૩૦૫॥
ધરણિયલે ઇગતીસં, તેવીસા છસસયા ય પરિહી સે ।
ઉવરિં તિન્નિ સહસ્સા, વાવટ્ટં જોયણસયં ચ ॥૩૦૬॥

છાયા—દશ એકાદશ ભાગા નવતિ (અધિકાનિ) દશ ચૈવ યોજનસહસ્રાણિ ।

મૂલે વિષ્કંભસ્તસ્ય ધરણિતલે દશ સહસ્રાણિ ॥૩૦૪॥

યોજનસહસ્રમુપરિ મૂલે એકત્રિંશદ્ યોજનસહસ્રાણિ ।

નવશતાનિ દશાધિકાનિ ત્રયશ્ચ એકાદશ ભાગાઃ પરિધિસ્તસ્ય ॥૩૦૫॥

ધરણિતલે એકત્રિંશત્ ત્રયોવિંશતિ (અધિકાનિ) ષટ્ શતાનિ ચ પરિધિસ્તસ્ય ।

ઉપરિ ત્રીણિ સહસ્રાણિ દ્વાષષ્ટં (અધિકં) યોજનશતં ચ ॥૩૦૬॥

અર્થ—તેનો મૂલમાં વિસ્તાર દશ હજાર નેવું યોજન અને દશ અગીયારિયા ભાગ, જમીન ઉપર દશ હજાર યોજન અને ઉપર એક હજાર યોજન છે.

તેની પરિધિ મૂલમાં એકત્રીસ હજાર નવસો દશ યોજન, ત્રણ અગીયારિયા ભાગ છે. જમીન ઉપર એકત્રીસ હજાર છસો ત્રેવીસ યોજન અને ઉપર ત્રણ હજાર એકસો બાસઠ યોજન પરિધિ છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતનો વિસ્તાર છેક નીચે મૂલમાં ૧૦૦૬૦ યોજન અને એક યોજનના ૧૧ ભાગ કરીએ તેવા ૧૦ ભાગ છે. જમીન ઉપર મેરુ પર્વતનો વિસ્તાર ૧૦૦૦૦ યોજન અને છેક ઉપરના ભાગમાં જ્યાં ચૂલિકા નીકળે છે તેની

ચારે બાજુ ફરતું પાંડુકવન છે. તેનો વિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન છે. અર્થાત્ ઉપરના તળીયાના ભાગે મેરુ પર્વત ૧૦૦૦ યોજન છે અને તેના મધ્ય ભાગમાં ચૂલિકા રહેલી છે.

આ ચૂલિકા ૪૦ યોજન ઊંચી, ૧૨ યોજન નીચે વિસ્તારવાળી અને ૪ યોજન ઉપર વિસ્તારવાળી છે.

મેરુ પર્વતની પરિધિ જમીનની અંદર કંદની $૩૧૯૧૦\frac{૩}{૧૧}$ યોજન પ્રમાણ છે.

તે આ પ્રમાણે—

મૂલનો વિસ્તાર $૧૦૦૬૦\frac{૧૦}{૧૧}$ યોજન છે. તેના અગ્રીયારિયા ભાગ કરવા ૧૧થી શુદ્ધી ૧૭ ઉમેરવા,

$$\begin{array}{r} ૧૦૦૬૦ \\ \times ૧૧ \\ \hline ૧૧૦૬૬૦ \\ + ૧૦ \\ \hline \end{array}$$

૧૧૧૦૦૦ આનો રાશી વર્ગ કરતાં—

$$\begin{array}{r} ૧૧૧૦૦૦ \\ \times ૧૧૧૦૦૦ \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૨૩૨૧૦૦૦૦૦૦ \\ \times ૧૦ \\ \hline \end{array}$$

૧૨૩૨૧૦૦૦૦૦૦

૧૨૩૨૧૦૦૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂળ કાઢતાં—

$$\begin{array}{r} \overline{૩} \quad \overline{૬} \quad \overline{૦૩૩૨} \quad \overline{૩૨૫} \quad \overline{૦૦૭૧૦} \quad \overline{૭૦૧} \quad \overline{૦૦૬૦૦૦૦} \quad \overline{૭૦૨૦૧} \quad \overline{૧૬૭૬૬૦૦} \\ ૩) \quad ૧૨૩૨૧૦૦૦૦૦૦૦(૩૫૧૦૧૨ \\ \underline{૩} \quad \underline{૬} \\ ૬૫ \quad ૦૩૩૨ \\ \underline{૫} \quad \underline{૩૨૫} \\ ૭૦૧ \quad ૦૦૭૧૦ \\ \underline{૧} \quad \underline{૭૦૧} \\ ૭૦૨૦ \quad ૦૦૬૦૦૦૦ \\ \underline{૦} \quad \underline{૭૦૨૦૧} \\ ૭૦૨૦૧ \quad ૧૬૭૬૬૦૦ \end{array}$$

૭૦૨૦૧	૧૯૭૯૯૦૦
૧	૧૪૦૪૦૪૪
૭૦૨૦૨૨	૫૭૫૮૫૬
૨	
૭૦૨૦૨૪	

૩૫૧૦૧૩માં કંઈક ન્યૂન આવે છે. આ ન્યૂનતાની વિવક્ષા કરી નથી.

હવે ૩૫૧૦૧૩ આ સંખ્યાના યોજન લાવવા માટે ૧૧થી ભાગવા, કેમકે પહેલા યોજનના અગીયારિયા ભાગો કરેલા છે.

૧૧) ૩૫ ૧ ૦ ૧ ૩(૩૧૯૧૦ યોજન

૩૩
૦૨૧
૧૧
૧૦૦
૯૯
૦૦૧૧
૧૧
૦૦૩

મેરુ પર્વતની મૂલમાં કંઈની પરિધિ

૩૧૯૧૦ $\frac{૩}{૧૧}$ યોજન થઈ.

મેરુ પર્વતની જમીન ઉપર પરિધિ ૩૧૬૨૩ યોજન થાય છે અને ઉપરના ભાગે પરિધિ ૩૧૬૨ યોજન થાય છે. ૩૦૪-૩૦૫-૩૦૬

હવે મેરુ પર્વતના ઉપરના ભાગથી નીચે આવતા વિસ્તાર જાણવા માટેની રીત કહે છે.

જતિચ્છસિ વિક્ષંભં, મંદરસિહરાહિ ઉવડ્ઠ્ઠાણં ।

एकारसहि विभक्तं, सहस्ससहियं च विक्खंभं ॥૩૦૭॥

છાયા—યત્ર ઇચ્છસિ વિષ્કમ્ભં મન્દરશિખરાત્ અવપત્ય ।

एकादशभिर्विभक्तं सहस्रसहितं च विष्कम्भम् ॥૩૦૭॥

અર્થ—મેરુ પર્વતના શિખરથી નીચે ઉતરતા જ્યાંનો વિસ્તાર જાણવાની ઇચ્છા હોય તો તેને અગીયારથી ભાગવા અને એક હજાર ઉમેરવા. જે આવે તે ત્યાંનો વિસ્તાર.

વિવેચન—મેરુ પર્વતની જ એ મેખલા છે, તે મેખલાની વિવક્ષા કર્યા સિવાય આખા પર્વતને ગોપૃચ્છાકારે બધે ગોળાકારે વિવક્ષા કરવાપૂર્વક આ રીત પૂર્વાચાર્યોએ કહેલી જાણવી.

શિખરના ઉપરના ૧૦૦૦ યોજન છે, સાંથી નીચે ઉતરતા જટલા યોજનને વિસ્તાર જાણવાની ઇચ્છા હોય તેટલા યોજનને ૧૧થી ભાગવા, જ આવે તેમાં ૧૦૦૦ ઉમેરવા. જ આવે તે તે સ્થાને તેટલો વિસ્તાર જાણવો.

દા. ત. ઉપરથી ૧૦૦૦૦૦ યોજન નીચે કટલો વિસ્તાર હોય તે જાણવા માટે ૧૦૦૦૦૦ને ૧૧થી ભાગવા.

$$\begin{array}{r}
 ૧૧) ૧૦ \overset{!}{0} \overset{!}{0} \overset{!}{0} \overset{!}{0} \overset{!}{0} (૮૦૮૦ \\
 \underline{૮૮} \\
 ૦૧૦૦ \\
 \underline{૮૮} \\
 ૦૦૧૦
 \end{array}
 \qquad
 \begin{array}{r}
 ૮૦૮૦ \overset{૧૦}{\underset{૧૧}{\overline{)}}} \\
 + ૧૦૦૦ \\
 \hline
 ૧૦૦૮૦ \overset{૧૦}{\underset{૧૧}{\overline{)}}}
 \end{array}$$

મેરુપર્વતના શિખરથી ૧૦૦૦૦૦ યોજન નીચે મેરુપર્વતનો વિસ્તાર $૧૦૦૮૦ \frac{૧૦}{૧૧}$

યોજન હોય.

અથવા ઉપરથી નીચે ૮૮૦૦૦ યોજનને કટલો વિસ્તાર હોય? તે જાણવા—

$$\begin{array}{r}
 ૧૧) ૮૮૦૦૦ (૮૦૦૦ \\
 \underline{૮૮} \\
 ૦૦૦૦૦
 \end{array}
 \qquad
 \begin{array}{r}
 ૮૦૦૦ \\
 + ૧૦૦૦ \\
 \hline
 ૧૦૦૦૦ યોજન આવ્યા એટલે
 \end{array}$$

શિખરથી ૮૮૦૦૦ યોજન નીચે જમીન ઉપર મેરુ પર્વતનો ૧૦૦૦૦ યોજન વિસ્તાર આવ્યો. આ રીત પ્રમાણે બધે જાણવું. ૩૦૭

હવે નીચેથી ઉપર જતાં કટલી જાડાઈ હોય તેની રીત કહે છે.

એમેવ ઉપ્પદત્તા, જં લદ્ધં સોહિયાહિ મૂલિલ્લા ।

વિત્થારા જં સેસં, સો વિત્થારો તહિં તસ્સ ॥૩૦૮॥

છાયા—એવમેવ ઉત્પત્ય યત્ લબ્ધં શોધય મૂલસત્કાત્ ।

વિસ્તારાત્ યત્ શેષં સ વિસ્તારસ્તત્ર તસ્ય ॥૩૦૮॥

અર્થ—આ પ્રમાણે જ નીચેથી ઉપર જતાં જ હોય તે (૧૧થી ભાગી) મૂલ વિસ્તારમાંથી બાદ કરવા, જ વધે તે ત્યાંનો વિસ્તાર.

વિવેચન—આ જ પ્રમાણે એટલે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે નીચેથી ઉપર જતાં જ્યાંના વિસ્તાર જાણવો હોય તેને ૧૧થી ભાગવા, જ બાકી રહે તે મૂલ વિસ્તારમાંથી બાદ કરવા, જ આવે તે સ્થાનો મેરુ પર્વતનો વિસ્તાર જાણવો.

દા. ત. કંદથી ૧૦૦૦૦૦ યોજન ઉપર જતાં કેટલો વિસ્તાર હોય તે બાથુવા માટે

$$\begin{array}{r} 99 \quad 90 \quad 0 \quad 0 \quad 0 \quad 0 \quad (6060 \\ \quad \quad 66 \\ \hline \quad \quad 900 \\ \quad \quad \quad 66 \\ \hline \quad \quad \quad 90 \end{array}$$

६०६० $\frac{१०}{११}$ योजना आल्या. आ संप्या
मूल विस्तार १००६०मांथी पाद करवी.

१००६० भूख विस्तार

$$\frac{५-६०६०}{११} \frac{१०}{११}$$
१००० योजना रखा. अटले

મૂલથી ૧૦૦૦૦૦ યોજન ઉપર જતાં મેરુપર્વતનો વિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન હોય. ૩૦૮ હવે મેરુ પર્વતના ઉપરથી નીચે આવતા એક બાજુ વૃદ્ધિ અને મૂલથી ઉપર ઉપર જતાં એક બાજુ હાનીની રીત જણાવે છે.

उवरिमहिद्विद्वाणं, वित्थाराणं विसेसमद्धं जं ।

उस्सेहरासिभइयं, बुडढी हाणी य एगत्तो ॥३०९॥

४१५।—उपरितनाधस्तनयोः विस्तारयोः विशेषार्थं यत् ।

उत्सेधराशिभक्तं वृद्धिर्हानिश्चैकतः ॥३०९॥

અર્થ—ઉપરનો વિસ્તાર નીચેના વિસ્તારમાંથી બાદ કરવો, પછી તેનું ચક્રું કરવું, જે રહે તેને ઉંચાઈથી ભાગવા, જે આવે તે એક બાજુની વૃદ્ધિ અથવા હાની બાજુની.

વિવેચન—મેરુ પર્વત ઉપરનો જ ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તાર છે, તે નીચેના

૧૦૦૬૦ $\frac{૧૦}{૧૧}$ યોજન પ્રમાણુ વિસ્તારમાંથી બાદ કરવા, પછી જ બાકી રહે તેનું અડધું

કરવું. અડધું કરતાં જ બાકી રહે તેને મેરુની ઉંચાઈથી ભાગવા. જ આવે તેટલી મેરુ પર્વતના નીચેથી ઉપર જતાં યોજને યોજને એક બાજુની હાની અને ઉપરથી નીચે આવતા યોજને યોજને એક બાજુની તેટલી વૃદ્ધિ બાજુની. તે આ પ્રમાણે—

નીચેનો વિસ્તાર $૧૦૦૬૦\frac{૧૦}{૧૧}$ યોજન

ઉપરનો વિસ્તાર $૫-૧૦૦૦$ યોજન

$૬૦૬૦\frac{૧૦}{૧૧}$ યોજન. આનું અડધું કરતાં

$૪૫૪૫\frac{૫}{૧૧}$ યોજન રહ્યા. આના અગીયારીયા ભાગ કરવા ૧૧થી ગુણવા.

$$\begin{array}{r} ૪૫૪૫\frac{૫}{૧૧} \\ \times ૧૧ \\ \hline ૪૯૯૯૫ \\ + ૫ \\ \hline \end{array}$$

૫૦૦૦૦ને મેરુની ઉંચાઈ ૧૦૦૦૦૦ થી ભાગતા ૧/૨ યોજન રહ્યા.

૫૦૦૦૦ અગીયારીયા ભાગ આવ્યા.

આને છેદરાશી ૧૧થી ગુણવા, $૧૧ \times ૨ = ૧/૨૨$ નીચેથી ઉપર જતાં મેરુ પર્વતની યોજને યોજને એક બાજુથી ૧/૨૨ યોજન હાની બાજુની. તેમ ઉપરથી નીચે આવતા યોજને યોજને મેરુ પર્વતની એક બાજુની ૧/૨૨ યોજન વૃદ્ધિ બાજુની. ૩૦૬

હવે બન્ને બાજુની વૃદ્ધિ-હાનીની રીત કહે છે.

સા ચૈવ દોહિં ગુણિયા, ઉમઓ પાસમ્મિ હોઇ પરિવુટ્ઠી ।

હાળી ય ગિરિસ્સ મવે, પરિહાયં તેસુ પાસેસુ ॥૩૧૦॥

છાયા—સા ચૈવ દ્વામ્યાં ગુણિતા ઉમયોઃ પાર્શ્વયોઃ મવતિ પરિવુટ્ઠિઃ ।

હાનીશ્ચ ગિરેર્મવતિ પરિહાનિસ્તયોઃ પાર્શ્વયોઃ ॥૩૧૦॥

અર્થ—તે જ (એક બાજુની વૃદ્ધિ અથવા હાની) બેથી ગુણતાં મેરુ પર્વતની બન્ને બાજુની વૃદ્ધિ અને હાની થાય છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતની એક બાજુ જે વૃદ્ધિ-હાની છે, તેને બેથી ગુણતાં મેરુ પર્વતના ઉપરથી નીચે આવતા બન્ને બાજુની વૃદ્ધિ અને નીચેથી ઉપર જતાં બન્ને બાજુની હાની અણવી. એટલે મેરુ પર્વતમાં યોજને યોજને $\frac{1}{22}$ યોજન ઉપર જતાં એક બાજુ હાની અને નીચે આવતાં એક બાજુ વૃદ્ધિ થાય છે. આને બેથી

ગુણતાં $\frac{1}{22} \times 2 = \frac{2}{22}$ આવ્યા. આના અંશ રાશિનો છેદ કરતાં $\frac{2}{22} = \frac{1}{11}$ યોજન
૧૧

આવ્યા. એટલે દર યોજને મેરુ પર્વતની ઉપર જતાં $\frac{1}{11}$ યોજન બન્ને બાજુની હાની અને ઉપરથી નીચે આવતાં દર યોજને $\frac{1}{11}$ યોજન બન્ને બાજુ વૃદ્ધિ અણવી.

	..	ગાથા ૩૦૬ મુજબ
	એક બાજુની વૃદ્ધિ-હાની.
	
	
.....	
.....	ગાથા ૩૧૦ મુજબ
.....	બન્ને બાજુની વૃદ્ધિ-હાની.
.....	
.....	

એક બાજુ તથા બે બાજુ વૃદ્ધિ-હાની ૩૧૦

હવે હંચાધ અણવાની રીત કહે છે.

જો જત્ય ઉ વિત્યારો, ગિરિસ્સ તં સોહિયાહિ મૂલિહ્યા ।
વિત્યારા જં સેસં, સો હેયગુણો ઉ ઉસ્સેહો ॥૩૧૧॥

છાયા—યો યત્ર તુ વિસ્તારઃ ગિરેસ્તં શોધય મૂલાત્ ।

વિસ્તારો યચ્છેશં સ હેદગુણિતસ્તૂત્સેધઃ ॥૩૧૧॥

અર્થ—પર્વતનો જ્યાંનો જે વિસ્તાર હોય ત્યાંનો તે વિસ્તાર મૂલ વિસ્તારમાંથી બાદ કરવા. જે બાકી રહે તેને છેદથી ગુણવા. જે આવે તે સાંની હંચાધ અણવી.

વિવેચન—મેરુપર્વત જ્યાં-મૂતલઆદિમાં જટલો વિસ્તાર હોય, તે વિસ્તારવાળાં સ્થાને મેરુપર્વત જટલો ઉંચો હોય તે જણવા માટેની આ રીત છે.

મેરુપર્વતના જે વિસ્તારે મેરુપર્વતની ઉંચાઈ જણવા માટે ત્યાં જે વિસ્તાર હોય તે મૂલના વિસ્તારમાંથી બાદ કરવા. પછી જે બાકી રહે તેને છેદથી એટલે ૧૧ થી ગુણવા. જે આવે તે, તે વિસ્તારે મેરુપર્વતની તેટલી ઉંચાઈ જણવી.

દા. ત. ૧૦૦૦ યોજન મેરુનો વિસ્તાર છે. ત્યાં મેરુપર્વત જટલો ઉંચો હોય ?

તે જણવા માટે કંદનો વિસ્તાર $૧૦૦૬૦\frac{૧૦}{૧૧}$ યોજનમાંથી ૧૦૦૦ ઓછા કરવા.

$$૧૦૦૬૦\frac{૧૦}{૧૧}$$

$$\text{— } ૧૦૦૦$$

$$૬૦૬૦\frac{૧૦}{૧૧}$$

આને છેદરાશીથી ગુણવા

$$૬૦૬૦\frac{૧૦}{૧૧}$$

$$\times ૧૧$$

$$૬૬૬૬૦$$

$$+ ૧૦$$

૧૦૦૦૦૦ યોજન

૧૦૦૦ યોજન વિસ્તાર હોય ત્યાં મેરુપર્વત ૧૦૦૦૦૦ યોજન ઉંચો હોય.

આ પ્રમાણે મધ્યભાગ આદિના વિસ્તારે મેરુપર્વતની ઉંચાઈ જણવી.

શંકા—શા માટે ૧૧ થી છેદ કરવા ? શા માટે શેષને ગુણવા ?

સમાધાન—૧૧ યોજને ૧ યોજન ઘટે છે.

૧૧૦૦ યોજને ૧૦૦ યોજન ઘટે છે.

૧૧૦૦૦ યોજને ૧૦૦૦ યોજન ઘટે છે. માટે ૧૧ થી છેદ કરાય છે. અને ઉંચાઈ જણવા માટે ૧૧ થી ગુણવામાં આવે છે.

મેરુપર્વતની ઉંચાઈમાં જે હાનિ-વૃદ્ધિ કહેવામાં આવે છે, તે કર્ણગતિથી ગણવામાં આવે છે. એટલે જમીન ઉપરથી છેક શિખરતલ સુધી સીધી દોરી લગાડીને ગણવાની હોય છે. તેથી દોરીની સપાટીથી જ્યાં જ્યાં મેરુપર્વત ન્યૂન હોય એટલે મેરુપર્વત અને દોરીની વચ્ચેમાં જગ્યા ખાલી રહેતી હોય તેા પણ તે ખાલી ભાગને

પણ મેરુનો જ ભાગ ગણવાનો, તથા દોરીની સપાટીથી મેરુપર્વતનો ભાગ બહાર રહેતો હોય તો તે બહારના ભાગને ખાલી આકાશનો ભાગ જ ગણવાનો.

આથી વનની મેખલામાં એક સામટી ઘણી હાની હોવા છતાં પણ તેનો વિશેષ ગણાય નહિ.

આ પ્રમાણે દરેક પર્વત, કૂટ, આદિની હાની વૃદ્ધિએ બધે કર્ણગતિ પ્રમાણે જ બાણવી. ૩૧૧

હવે મેરુપર્વતના કાંડ વગેરેનું પ્રમાણ કહે છે.

મેરુસ્સ તિન્નિ કંડા, પુઠવોવલવઙ્ગસક્રા પઠમે ।
 રયણ ય જાયરૂવે, અંકે ફાલિહે ય વીયમ્મિ ॥૩૧૨॥
 ઇગાગારં તદયં, તં પુણ જંબૂળયામયં હોઙ્ગ ।
 જોયણસહસ્સ પઠમં, વાહલ્લેણં ચ વીયં તુ ॥૩૧૩॥
 તેવાટ્ઠિ સહસ્સાઙ્ગં, તદયં છત્તીસ જોયણસહસ્સા ।
 મેરુસ્સ ઉવરિ ચૂલા, ઉવ્વિહ્વા જોયણદુવીસં ॥૩૧૪॥
 એવં સવ્વગ્ગેણં, સમ્મસિઓ મેરુલક્ખમઙ્ગરિત્તં ।
 ગોપુચ્છસંઠિયમ્મિ, ઠિયાઙ્ગ ચત્તારિ ય વણાઙ્ગ ॥૩૧૫॥
 મ્હમ્મીઙ્ગ મહ્સાલં, મેહલજુયલમ્મિ દોન્નિ રમ્માઙ્ગ ।
 નંદણસોમણસાઙ્ગં, પંડગપરિમંડિયં સિહરં ॥૩૧૬॥

છાયા—મેરોસ્ત્રીણિ કાણ્ડાનિ પૃથિવ્યુપલવજ્જશર્કરા પ્રથમે ।

રજતં ચ જાતરૂપં અઙ્ગં સ્ફટિકં ચ દ્વિતીયે ॥૩૧૨॥

એકાકારં તૃતીયં તત્ પુનઃ જામ્બૂનદમયં ભવતિ ।

યોજનસહસ્રં પ્રથમં વાહલ્યેન ચ દ્વિતીયં તુ ॥૩૧૩॥

ત્રિષષ્ટિસહસ્રાણિ તૃતીયં પદ્ત્રિશત્ યોજનસહસ્રાણિ ।
 મેરુરુપરિ ચૂલા ઉદ્વિદ્વા યોજનાનાં દ્વે વિંશતિ ॥૩૧૪॥
 एवं सर्वाग्रिण समुच्छ्रितं मेरुः लक्षमतिरिक्तम् ।
 गोपृच्छसंस्थिते स्थितानि चत्वारि च वनानि ॥૩૧૫॥
 भूमौ भद्रशालं मेखलायुगले द्वे रम्ये ।
 नन्दनसौमनसे पण्डकपरिमण्डितं शिखरम् ॥૩૧૬॥

અર્થ—મેરુ પર્વતને ત્રણ કાંડ છે. પહેલામાં પૃથ્વી, પત્થર, વજ્ર, અને કાંકરા છે, બીજામાં રજત, બતરપ-સુવર્ણ, અંક અને સ્ફટિક છે, ત્રીજો બાંધુનદમય એકાકાર-એક સરખો છે.

પહેલો વિસ્તારમાં એક હજાર યોજન છે, બીજો તેંસઠ હજાર અને ત્રીજો છત્રીસ હજાર યોજનનો છે.

મેરુપર્વત ઉપર બે વીસ-(ચાલીસ) યોજન ઊંચી ચૂલિકા છે. આ પ્રમાણે બધા યથેને મેરુપર્વત એક લાખ યોજનથી અધિક છે. ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળો અને ચાર વનોથી યુક્ત છે.

ભૂમિ ઉપર ભદ્રશાલ વન, બે મેખલા ઉપર સુંદર નંદનવન અને સૌમનસવન છે. અને શિખર પાંડુકવનથી શોભતુ છે.

ત્રિવેચન—મેરુપર્વતને ત્રણ કાંડો છે. કાંડ એટલે વિશિષ્ટ આકારમાં રહેલો ભાગ.

તેમાં પહેલા કાંડમાં કાંઈ ઠેકાણે પૃથ્વીની બહુલતા, કાંઈ ઠેકાણે પત્થરની બહુલતા, કાંઈ ઠેકાણે વજ્ર-હીરાની બહુલતા, કાંઈ ઠેકાણે કાંકરાની બહુલતા રહેલી છે.

બીજા કાંડમાં કાંઈ ઠેકાણે રજતની બહુલતા, કાંઈ ઠેકાણે બતરપ-સુવર્ણની બહુલતા, કાંઈ ઠેકાણે અંકરત્નોની બહુલતા, કાંઈ ઠેકાણે સ્ફટિકરત્નની બહુલતા છે.

ત્રીજો કાંડ એક સરખો બાંધુનદમય-સુવર્ણમય કંઈક લાલ વર્ણનો છે. કહ્યું છે કે—

હે ભગવન્ ! મેરુ પર્વતને કેટલા કાંડ છે ?

હે ગૌતમ ! મેરુપર્વતને ત્રણ કાંડ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે નીચેનો કાંડ, વચ્ચેનો કાંડ અને ઉપરનો કાંડ.

હે ભગવન્ ! મેરુપર્વતનો નીચેનો કાંડ કેવા પ્રકારનો છે ?

હે ગૌતમ ! નીચેનો કાંડ પૃથ્વી, ઉપલ, વજ્ર અને કાંકરા એમ ચાર પ્રકારનો છે.

હે ભગવન્ ! મેરુપર્વતનો વચ્ચેનો કાંડ કેવા પ્રકારનો છે ?

હે ગૌતમ ! વચ્ચેનો કાંડ અંકરત્ન, સ્ફટિકરત્ન, રજત અને જલસરપ-સુવર્ણનો એમ ચાર પ્રકારનો છે.

હે ભગવન્ ! મેરુપર્વતનો ઉપરનો કાંડ કેવા પ્રકારનો છે ?

હે ગૌતમ ! સર્વ-અંબૂનદમય-સુવર્ણમય એક સરખો છે,

પહેલો કાંડ વિસ્તારમાં ૧૦૦૦ યોજનનો ભૂમિમાં રહેલો છે. બીજો કાંડ ૬૩૦૦૦ યોજનનો તે સમજૂતલા પૃથ્વીથી આરંભીને જણવો. ત્રીજો કાંડ ૩૬૦૦૦ યોજનનો છે.

આ પ્રમાણે ત્રણકાંડથી યુક્ત મેરુપર્વત એક લાખ યોજનનો છે.

લાખ યોજન ઉંચા મેરુપર્વતની ઉપર ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણે વિસ્તારવાળા ઉપરના તળીયાના બરાબર મધ્ય ભાગમાં ૪૦ યોજન ઉંચી ચૂલિકા છે. આથી સંપૂર્ણ મેરુ પર્વતની ઉંચાઈનો વિચાર કરતા એક લાખ યોજનથી અધિક ૪૦ યોજન થાય છે.

ગોપૃચ્છ સંસ્થાનવાળા મેરુપર્વતમાં ૪ વનો છે. તે આ પ્રમાણે છે. ભૂમિ ઉપર ભદ્રશાલવન, પહેલી મેખલા ઉપર નંદનવન, બીજી મેખલા ઉપર સૌમનસવન અને શિખર ઉપર પાંડુકવન છે. તે શિખર ઉપર ચોથી ચૂલિકાની ચારે તરફ વિંટા-મેઢ છે. ૩૧૨ થી ૩૧૬

જંબૂદ્વીપમાં આવેલા

રક્ત પર્વતો	સ્થાન	ઉંચાઇ	ઉંડાઇ	મૂલ વિસ્તાર	મધ્ય વિસ્તાર
૬ કુલગિરિ		યેજ નંબર			
૧૬ વક્ષસ્કાર	૮ પૂર્વ મહાવિદેહ ૮ પશ્ચિમ "	૪૦૦ થી ૫૦૦ થી.	૧૦૦ થી ૧૨૫ થી	૫૦૦ થી.	૫૦૦ થી.
૪ ગજદંત પર્વત	મેરુથી સોમનસ-અગ્નિખૂણે વિદ્યુતપ્રભ-નોકાત્ય " ગંધમાદન-વાયવ્ય " માદ્યવંત-ઈશાન "	૪૦૦ થી ૫૦૦ થી પ્રારંભે અંતે	૧૦૦ થી ૧૨૫ થી પ્રારંભે અંતે	૫૦૦ થી પ્રારંભે અંતે અસંખ્ય લાગ	૫૦૦ થી મૂલ વિસ્તાર નેટલો
૨૦૦ કંચનગિરિ	૫૦ દેવકુડુ દ્રહથી પૂર્વમાં ૫૦ " " પશ્ચિમમાં ૫૦ ઉત્તરકુડુ " પૂર્વમાં ૫૦ " " પશ્ચિમમાં	૧૦૦ થી. " " "	૨૫ થી. " " "	૧૦૦ થી. " " "	૭૫ થી. " " "
૨ યમક વિચિત્ર- ચિત્ર	ઉત્તરકુડુ-૧ પૂર્વમાં " ૧ પશ્ચિમમાં દેવકુડુ પૂર્વમાં " પશ્ચિમમાં	૧૦૦૦ થી. " " "	૨૫૦ થી. " " "	૧૦૦૦ થી. " " "	૭૫૦ થી. " " "
શબ્દાપાતી વિકરાપાતી ગંધાપાતી માદ્યવંત	હિમવંત ક્ષેત્રની મધ્યમાં હિરણ્યવંત " " હરિવર્ષ " " રમ્યક " "	૧૦૦૦ થી. " " "	૨૫૦ થી. " " "	૧૦૦૦ થી. " " "	૭૫૦ થી. " " "
૧ ગેતાદય ૧ ગેનાદય ૩૨ ગેતાદય	ભરત ક્ષેત્રમાં ઐરવત ક્ષેત્રમાં મહાવિદેહની દરેક વિજયમાં એક એક	૨૫ થી. " "	૬૧ થી. " "	૫૦ થી. " "	૩૦ થી. " "
મેરુ	મહાવિદેહ ક્ષેત્રના મધ્યભાગે	ભૂમિથી ૯૯૦૦૦ યોજન	૧૦૦૦ થી.	૧૦૦૦ થી. ૧૦ ૧૧	૪૨૭૨ ૧૧

પર્વતોનો યંત્ર

શિખર વિસ્તાર	લંબાઈ	શેના છે ?	વર્ણ	શિખર ઉપર શું છે ?	કૂરો	આકાર
--------------	-------	-----------	------	-------------------	------	------

૩૩૬ મુજબ

૫૦૦ યો.	૧૬૫૯૨ યો. ૨ કલા	સર્વ રત્નમય		૪-૪ શિખરો	૪-૪	લંબચોરસ
મૂલ વિસ્તાર જેટલો	૩૦૨૦૯ યો. ૬ કલા	રત્નનો તપનીય સુવર્ણ કેનકમય વૈદ્યુત	શ્વેત લાલ પીત લીલો	૭ શિખર ૯ " ૭ " ૯ "	૭ ૯ ૭ ૯	હાથીના દંડશલ સમાન
૫૦ યો.	ગોળ આકારે ઉંચાઈ ૪ લંબાઈ	સુવર્ણમય	પીત	કંચનદેવના પ્રાસાદ	—	ઉંચા ગોપુરજી
"	"	"	"	"	—	કમસર
"	"	"	"	"	—	હીન
"	"	"	"	"	—	હીન
૫૦૦ યો.	"	સર્વ સુવર્ણમય	પીત	યમકદેવનો પ્રાસાદ	—	—
"	"	"	"	વિચિત્ર-પ્રાસાદ ચિત્રદેવનો "	—	—
૫૦૦ યો.	"	સર્વ રત્નમય	શ્વેત	દેવનો પ્રાસાદ	—	—
"	"	"	"	"	—	—
"	"	"	"	"	—	—
"	"	"	"	"	—	—
૧૦ યો.	૧૦૭૨૦ કો. ૧૧ કલા	રૂપાના	શ્વેત	૯ શિખરો	૯	લંબચોરસ
"	૨૨૧૨૮ યો.	"	"	"	૯	"
"	"	"	"	"	૯	"
૧૦૦૦ યો.	લાખ યોજનની ઉંચાઈ એજ લંબાઈ			સૂસિકા તેના ઉપર જિનભવન	૯	ઉંચુગોપુરજી

જંબૂદ્વીપમાં વૃત્ત (ગોળ) પદાર્થો

વૃત્ત પદાર્થોના નામ	વિષ્કંભ	પરિધિ
	યોજન	યોજન
પદ્મદ્રહનું મુખ્ય કમળ	૧	૩-૧/૬
પુંડરિક દ્રહનું કમળ	"	"
૧૦ કુરુ દ્રહના "	"	"
મહાપદ્મ " "	૨	૬-૧/૩
મહાપુંડરિક " "	૨	"
તિગિંછી " "	૪	૧૨-૨/૩
કેસરી " "	૪	"
૧૭ ગંગાદ્વીપ	૮	૨૫-૩/૧૦
૧૭ સિંધુદ્વીપ	૮	"
૧૭ રક્તાદ્વીપ	૮	"
૧૭ રક્તવતીદ્વીપ	૮	"
શેહિતા-શેહિતાંશા દ્વીપ	૧૬	૫૦-૨/૧૦
સુવર્ણકૂલા-રૂપ્યકૂલા દ્વીપ	૧૬	"
હરિકાંતા-હરિસલિલા દ્વીપ	૩૨	૧૦૧-૩૯/૨૦૨

હવે ભદ્રશાલ વનની લંબાઇ-પહોળાઇ કહે છે.

બાવીસ સહસ્સાઈ, પુન્નાવરમેરુ મદ્દસાલવણં ।

અડઢાઈજસયા પુણ, દાહિણપાસમ્મિઉત્તરઓ ॥૩૧૭॥

વૃત્ત પદાર્થોના નામ	વિઠ્ઠલ યોજન	પરિધિ યોજન
નરકાંતા-નારીકાંતાદ્વીપ	૩૨	૧૦૧ $\frac{૩૯}{૨૦૨}$
શીતા-શીતોદા દ્વીપ	૬૪	૧૯૯ $\frac{૩૫૯}{૩૭૮}$
ગંગા-સિંધુ-રક્તા-રક્તવતી કુંડ	૬૦	૧૮૯ $\frac{૨૭૯}{૩૭૮}$
૬૪ મહાવિદેહની નદીઓના કુંડ	"	"
રોહિતા-રોહિતાંશા કુંડ	૧૨૦	૩૭૯ $\frac{૩૫૯}{૭૫૮}$
સુવર્ણકૂલા-રૂપ્યકૂલા કુંડ	"	"
વિજયોની ૧૨ અંતરનદીના કુંડ	"	"
હરિકાંતા-હરિસલિલા કુંડ	૨૪૦	૭૫૮ $\frac{૧૪૩૬}{૧૫૧૬}$
નરકાંતા-નારીકાંતા કુંડ	"	"
શીતા-શીતોદા કુંડ	૪૮૦	૧૫૧૭ $\frac{૨૭૧૧}{૩૦૩૪}$
મેરુપર્વતનું મૂળ	૧૦૦૯૦ $\frac{૧૦}{૧૧}$	૩૧૯૧૦ $\frac{૨}{૧૧}$
" નો કંદ	૧૦૦૦૦	૩૧૬૨૨ $\frac{૪૯૧૧૬}{૬૩૨૪૪}$

વૃત્ત પદાર્થોના નામ	ચિહ્નલ યોજન	પરિધિ યોજન
નાંદનવનમાં બાહ્યમેરુ	$૯૯૫૪\frac{૬}{૧૧}$	૩૧૪૭૯થી અધિક
„ અભ્યંતરમેરુ	$૮૯૫૪\frac{૬}{૧૧}$	૨૮૩૧૬ $\frac{૮}{૧૧}$ „
સૌમનસવનમાં બાહ્યમેરુ	$૪૨૭૨\frac{૮}{૧૧}$	૧૩૫૧૧ $\frac{૬}{૧૧}$ „
„ અભ્યંતરમેરુ	$૩૨૭૨\frac{૮}{૧૧}$	૧૦૩૪૯ $\frac{૩}{૧૧}$ „
પાંડુકવનમાં મેરુ	૧૦૦૦	૩૧૬૨ $\frac{૧૭૫૬}{૬૩૨૪}$
મેરુપર્વતની ચૂલિકા	૧૨	૩૭ $\frac{૭૧}{૭૪}$
૧૬૬ વર્ષધર પર્વતનાકૂટમૂળ	૫૦૦	૧૫૮૧ $\frac{૪૩૯}{૩૧૬૨}$
૪ વૃત્ત વૈતાલ્યપર્વતમૂળ	૧૦૦૦	૩૧૬૨ $\frac{૧૭૫૬}{૬૩૨૪}$
૪ યમલગિરિ મૂળ	„	„
૩ સહસ્રાંકકૂટ મૂળ	„	„
૩૦૬ વૈતાલ્યકૂટ મૂળ	૬૧	૧૬યો.થી અધિક
૩૪ ઋષભકૂટ મૂળ	૧૨	૩૭ „ „
૧૬ વૃક્ષકૂટ મૂળ	„	„
૨૦૦ કંચનગિરિ મૂળ	૧૦૦	૩૧૬ „ „

છાયા—દ્વાવિંશતિ સહસ્રાણિ પૂર્વાપરયોર્મેરોર્મદ્રશાલવનમ્ ।

અર્ધતૃતિયશતાનિ પુનઃ દક્ષિણપાર્શ્વે ઉત્તરતઃ ॥૩૧૭॥

અર્થ—ભદ્રશાલ વન મેરુ પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ બાવીસ હજાર યોજન છે, જ્યારે દક્ષિણ તરફ અને ઉત્તર તરફ અઢીસો યોજન છે.

વિવેચન—ભદ્રશાલ વન પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબુ અને ઉત્તર-દક્ષિણ પહોળું મેરુ પર્વતને ફરતું છે. તેમાં મેરુ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં ૨૨૦૦૦ યોજન, પશ્ચિમ દિશામાં ૨૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું છે, જ્યારે દક્ષિણ દિશામાં ૨૫૦ યોજન અને ઉત્તર દિશામાં ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળું છે. ૩૧૭

હવે લંબાઈ લાવવાની રીત કહે છે.

પુન્વેણ મંદરાઓ જો આયામો ઉ મદ્રશાલવણે ।

અઢાસીઙ વિમત્તો. સો વિત્યારો હુ દાહિણઓ ॥૩૧૮॥

છાયા—પૂર્વેણ મંદરાદ્ ય આયામસ્તુ મદ્રશાલવને ।

અષ્ટાશીતિવિમત્તઃ સ વિસ્તારઃ સ્વલુ દક્ષિણતઃ ॥૩૧૮॥

અર્થ—મેરુ પર્વતથી પૂર્વમાં ભદ્રશાલ વનનો જે વિસ્તાર છે તેને અઠ્યાશીથી ભાગતા જે આવે તે ખરેખર દક્ષિણ તરફનો વિસ્તાર છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં અથવા પશ્ચિમ દિશામાં ભદ્રશાલ વનનો જે વિસ્તાર છે, તેને ૮૮થી ભાગતા જે આવે તે ખરેખર દક્ષિણ તથા ઉત્તરનો વિસ્તાર છે. પૂર્વ દિશામાં તથા પશ્ચિમ દિશામાં ભદ્રશાલ વનનો વિસ્તાર ૨૨૦૦૦ યોજન છે. તેને ૮૮થી ભાગતા,

૮૮)૨૨૦ ૦ ૦ (૨૫૦ યોજન

૧૭૬

૪૪૦

૪૪૦

૦૦૦

ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશામાં ભદ્રશાલ

વનનો વિસ્તાર ૨૫૦ યોજનનો છે. ૩૧૮

હવે લંબાઈ લાવવાની રીત કહે છે.

દાહિણપાસે ગિરિણો, જો વિત્થારો ડ મદ્રસાલવણે ।

અઢાસોડગુણો સો, આયામો હોડ પુવ્વિલ્લે ॥૩૧૯॥

છાયા—દક્ષિણપાશ્વે ગિરેર્યો વિસ્તારસ્તુ મદ્રશાલવને ।

અઢાશીતિગુણિતઃ સ આયામો ભવતિ પૂર્વીયાઃ ॥૩૧૯॥

અર્થ—પર્વતની દક્ષિણ તરફ ભદ્રશાલ વનનો જે વિસ્તાર છે, તેને અઢાશીથી ગુણતા જે આવે તે પૂર્વ તરફની લંબાઈ થાય છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ તથા ઉત્તર તરફ ભદ્રશાલ વનની જે પહોળાઈ છે તેને ૮૮થી ગુણતા જે આવે તેટલા પ્રમાણની લંબાઈ પૂર્વ દિશામાં તથા પશ્ચિમ દિશામાં ભદ્રશાલ વનની થાય છે.

દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશામાં ભદ્રશાલ વનની પહોળાઈ ૨૫૦ યોજન છે. એટલે ૨૫૦ને ૮૮થી ગુણતા,

૨૫૦

× ૮૮

૨૨૦૦૦ યોજન

પૂર્વ દિશામાં અને પશ્ચિમ દિશામાં ભદ્રશાલ વનની લંબાઈ ૨૨૦૦૦—૨૨૦૦૦ યોજનની અણવી. ૩૧૯

હવે ભદ્રશાલ વનના વિભાગ જણાવે છે.

ચતુપન્ન સહસ્સાઈ, મેરુવણં અઢભાગપવિભક્તે ।

સીયાસીઓયાહિં, મંદરવક્ષારસેલેહિં ॥૩૨૦॥

છાયા—ચતુઃ પચ્ચાશત્ સહસ્રાણિ મેરુવનં અઢભાગપ્રવિભક્તમ્ ।

શીતાશીતોદાભ્યાં મંદરવક્ષસ્કારશૈલૈઃ ॥૩૨૦॥

અર્થ—ચોપન હજાર યોજન પ્રમાણ મેરુ સાથેનું ભદ્રશાલ વન, શીતા અને શીતાદા વડે, મેરુ અને વક્ષસ્કાર પર્વતોથી આઠ વિભાગમાં છે.

વિવેચન—મધ્ય ભાગમાં રહેલ મેરુ પર્વત સહિત ભદ્રશાલ વનની લંબાઈ વિચારતા ૫૪૦૦૦ યોજન થાય છે, તે આ પ્રમાણે—

ભદ્રશાલ વન	૨૨૦૦૦	યોજન પૂર્વ દિશાના
"	૨૨૦૦૦	" પશ્ચિમ "
મેરુ પર્વત	૧૦૦૦	"

૫૪૦૦૦ " . આ પ્રમાણે ભદ્રશાલ વનનો કુલ વિસ્તાર

૫૪૦૦૦ યોજન જણવો.

શીતોદા મહાનદી, શીતા મહાનદી, મેરુ પર્વત અને ૪ વક્ષસ્કાર (ગજદંત) પર્વતના યોગે ભદ્રશાલ વનના આઠ વિભાગો પડે છે. તે આ પ્રમાણે—

એક વિભાગ મેરુ પર્વતથી પૂર્વ દિશા તરફનો.

બીજો વિભાગ મેરુ પર્વતથી પશ્ચિમ દિશા તરફનો.

ત્રીજો વિભાગ વિદ્યુતપ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત અને સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વતની વચ્ચેનો મેરુથી દક્ષિણ દિશા તરફનો.

ચોથો વિભાગ ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત અને માદ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતની વચ્ચેનો મેરુથી ઉત્તર દિશા તરફનો.

પાંચમો વિભાગ શીતોદા મહાનદી ઉત્તર તરફ જતાં દક્ષિણ બાજુના ભાગને પૂર્વ અને પશ્ચિમ ત્રિભાગ કરેલા છે તે.

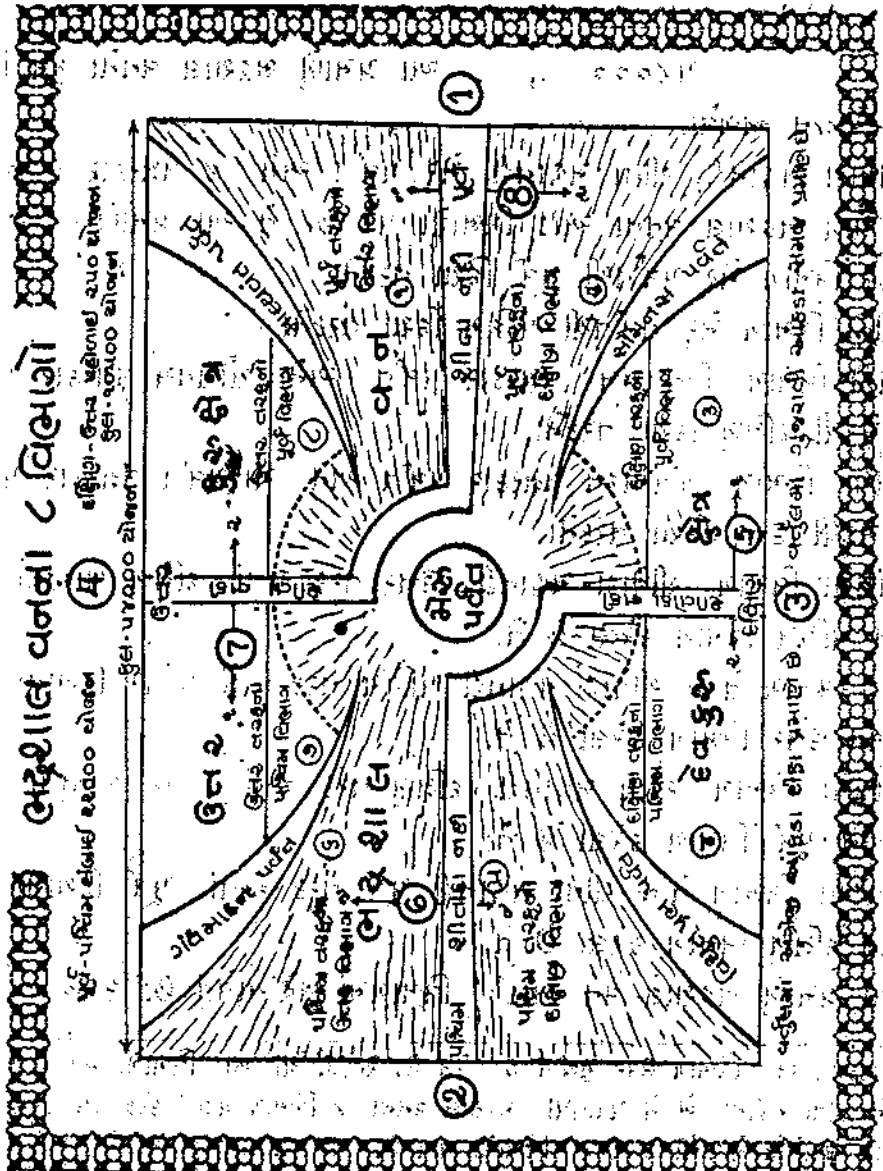
છઠ્ઠો વિભાગ તે જ શીતોદા મહાનદી પશ્ચિમ તરફ જતાં પશ્ચિમ દિશાના ભાગને દક્ષિણ અને ઉત્તર વિભાગ કરેલા છે તે.

સાતમો વિભાગ શીતા મહાનદી દક્ષિણ તરફ જતાં ઉત્તર બાજુના ભાગને પશ્ચિમ અને પૂર્વ વિભાગ કરેલા છે તે.

આઠમો વિભાગ તે જ શીતા મહાનદી પૂર્વ તરફ જતાં પૂર્વ દિશાના ભાગને ઉત્તર અને દક્ષિણ વિભાગ કરેલા છે તે.

આ પ્રમાણે ભદ્રશાલ વન આઠ^૧ વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે. ૩૨૦

૧. ટીકાકારે આઠ વિભાગ ઉપર મુજબ જણાવેલ છે. સહેલાઈથી આઠ વિભાગો આ રીતે સમજવા: શીતોદા અને શીતા નદીના બે બે પ્રવાહથી ભદ્રશાલ વનના ૪ વિભાગ થયા. દરેક વિભાગમાં વક્ષસ્કાર પર્વતનો ભાગ આવેલો હોવાથી ૪×૨=૮ વિભાગો થાય છે, તે આ પ્રમાણે—૧. મેરુ પર્વતથી ઇશાન ખૂણામાં માદ્યવંત પર્વત અને શીતા મહાનદીના પૂર્વ તરફ વહેતા પ્રવાહની ઉત્તર તરફના વિભાગની વચ્ચેનો. ૨. શીતા મહાનદીના પૂર્વ તરફ વહેતા પ્રવાહની દક્ષિણ તરફનો પ્રવાહ અને સૌમનસ પર્વતની વચ્ચેનો વિભાગ. ૩. સૌમનસ પર્વત અને શીતોદા મહાનદીના ઉત્તર તરફ વહેતા પ્રવાહની પૂર્વ તરફની વચ્ચેનો

હવે ભદ્રશાલ વનમાં સિદ્ધાયતન વગેરે કહે છે.

મેરુઓ પન્નાસં, દિસિ વિદિસિ ગંતુ મદ્દસાલવણે ।

ચરો સિદ્ધાયયણા, દિસાસુ વિદિસાસુ પાસાયા ॥૩૨૧॥

છાયા—મેરો: પન્નાસલ્લ દિક્ષુ વિદિક્ષુ ગચ્ચ મદ્દસાલવણે ।

ચચારિ સિદ્ધાયતનાનિ દિક્ષુ વિદિક્ષુ પ્રાસાદા: ॥૩૨૧॥

અર્થ—મેરુ પર્વતથી ભદ્રશાલ વનમાં દિશામાં અને વિદિશામાં પચાસ યોજનના અંતરે ચાર દિશામાં સિદ્ધાયતનો જિન મંદિર ખૂણામાં પ્રાસાદો છે.

નિવેચન—મેરુ પર્વતથી ચારે દિશામાં અને ચારે વિદિશામાં—ખૂણામાં ૫૦-૫૦ યોજન જઈએ ત્યાં ચાર દિશામાં પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં એક એક સિદ્ધાયતન-જિન મંદિર આવેલું છે અને ચાર વિદિશામાં—દિશાન, અશિ, નૈઋત્ય અને વાયવ્ય ખૂણામાં એક એક પ્રાસાદ છે. તે આ પ્રમાણે—

મેરુ પર્વતથી ઉત્તર-પૂર્વ (દિશાન ખૂણા)માં ૫૦ યોજને ઉત્તર કુરુક્ષેત્રમાં શીતા મહાનદીની ઉત્તર તરફ પ્રાસાદ આવેલો છે.

મેરુ પર્વતથી પૂર્વ દિશામાં ૫૦ યોજને શીતા મહાનદીની ઉત્તર તરફ સિદ્ધાયતન આવેલું છે.

મેરુ પર્વતથી અશિ ખૂણામાં ૫૦ યોજને દેવકુરુ ક્ષેત્રની બહારની બાજુએ અને શીતા મહાનદીની દક્ષિણે પ્રાસાદ આવેલો છે.

મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં ૫૦ યોજને દેવકુરુ ક્ષેત્રની અંદર અને શીતાદા મહાનદીની પૂર્વ તરફ સિદ્ધાયતન આવેલું છે.

મેરુ પર્વતથી નૈઋત્ય ખૂણામાં ૫૦ યોજને દેવકુરુ ક્ષેત્રની અંદર અને શીતાદા મહાનદીની દક્ષિણ તરફ પ્રાસાદ આવેલો છે.

વિભાગ. ૪. શીતાદા મહાનદીના ઉત્તર તરફ વહેતા પ્રવાહની પશ્ચિમ તરફનો અને વિદ્યુતપ્રલ પર્વતની વચ્ચેનો વિભાગ. ૫. વિદ્યુતપ્રલ પર્વત અને શીતાદા મહાનદીનો પશ્ચિમ તરફ વહેતા પ્રવાહની દક્ષિણ તરફની વચ્ચેનો વિભાગ. ૬. શીતાદા મહાનદીની પશ્ચિમ તરફ વહેતા પ્રવાહની ઉત્તર તરફ અને ગંધમાદન પર્વતની વચ્ચેનો વિભાગ. ૭. ગંધમાદન પર્વત અને શીતા મહાનદીનો દક્ષિણ તરફ વહેતા પ્રવાહની પશ્ચિમ તરફની વચ્ચેનો વિભાગ અને ૮. શીતા મહાનદીનો દક્ષિણ તરફ વહેતા પ્રવાહની પૂર્વ તરફનો અને માધ્યવર્ત પર્વતની વચ્ચેનો વિભાગ. આમ ચારે દિશામાં બે બે વિભાગ હોવાથી કુલ ૮ વિભાગો ભદ્રશાલ વનના થાય છે.

મેરુ પર્વતથી પશ્ચિમ દિશામાં ૫૦ યોજને શીતોદા મહાનદીની દક્ષિણ તરફ સિદ્ધાયતન આવેલું છે.

મેરુ પર્વતથી વાયવ્ય ખૂણામાં ૫૦ યોજને ઉત્તર કુરુક્ષેત્રની બહાર શીતોદા મહાનદીની ઉત્તર તરફ પ્રાસાદ આવેલો છે.

મેરુ પર્વતથી ઉત્તર દિશામાં ૫૦ યોજને ઉત્તર કુરુક્ષેત્રની વચ્ચે અને શીતા મહાનદીની પશ્ચિમ તરફ સિદ્ધાયતન આવેલું છે. ૩૨૧

હવે સિદ્ધાયતન આદિની ઉંચાઈ વગેરે કહે છે.

છત્તીસુચા પણુર્વાસ-વિત્થડા દુગુણમાયયાઽયયણે ।

ચતુર્વાવિપરિક્ષિત્તા, પાસાયા પંચસયમુચ્ચા ॥૩૨૨॥

છાયા—ષટ્ત્રિંશત્ ઉચ્ચાનિ પચ્ચવિંશતિ વિસ્તૃતાનિ દ્વિગુણમાયતાનિ ।

ચતુર્વાપીપરિક્ષિતાઃ પ્રાસાદાઃ પચ્ચશતાન્યુચ્ચાઃ ॥૩૨૨॥

અર્થ—(સિદ્ધાયતનો) છત્તીસ યોજન ઉંચા, પચ્ચીસ યોજન પહોળા અને ડબ્બલાં છે.

પ્રાસાદો ચાર વાવડીઓથી વિંટાએલા પાંચસો યોજન ઉંચા છે.

વિવેચન—બધાએ સિદ્ધાયતનો—શ્રી જિનમંદિરો ૩૬ યોજન ઉંચા, ૨૫ યોજન પહોળા અને ૫૦ યોજન લાંબા છે.

આ સઘળાં શ્રી જિનમંદિરો અનેક પ્રકારના મણિ જડેલા થાંભલાઓથી યુક્ત છે. તેને પૂર્વ, ઉત્તર, દક્ષિણ ત્રણ દિશામાં એક એક દ્વાર છે. તે દ્વાર ૮-૮ યોજન ઉંચા અને ૪-૪ યોજન પહોળા છે.

સિદ્ધાયતનની બરાબર મધ્ય ભાગમાં એક એક ૪ યોજન જડી-ઉંચી અને ૮-૮ યોજન લાંબી-પહોળી-ગોળાકાર મણિમય પીઠિકા છે. પીઠિકા ઉપર એક એક ૮-૮ યોજન ઉંચી અને ૮-૮ યોજન લાંબી-પહોળી દેવછંદક-ગભારો છે. તેમાં ૧૦૮-૧૦૮ શ્રી જિન પ્રતિમાઓ રહેલી છે. આ પ્રતિમા પૂર્વે કલા મુજબ વર્ણન-વાળી છે. જુઓ પેજ નં. ૧૬૭

પ્રાસાદો ૫૦૦ યોજન ઉંચા અને ૨૫૦ યોજન પહોળા છે. દરેક પ્રાસાદને ચારે દિશામાં—પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં એક એક વાવડી રહેલી છે. એટલે દરેક પ્રાસાદને ફરતી ૪-૪ વાવડીઓ છે. ૩૨૨

હવે વાવડીઓની લાંબાઈ વગેરે તથા દિગ્ગજ કૂટો કહે છે.

દીહાઓ પન્નાસં, પણ્ડવીસં જોયણાણિ વિચ્છિન્ના ।
દસજોયણાવગાઢા, જંબૂવાવીસરિસનામા ॥૩૨૩॥
ઈસાણસ્સુત્તરિયા, પાસાયા દાહિણા ય સક્કસ ।
અટ્ઠદિસિ હત્થિકૂટા, સીયાસીઓયાઉમયકૂલે ॥૩૨૪॥

છાયા—દીર્ઘાઃ પચ્ચાશત્ત્વ પચ્ચવિંશતિ યોજનાનિ વિસ્તીર્ણાઃ ।

દશયોજનાવગાઢા જંબૂવાવીસદશનામાનઃ ॥૩૨૩॥

ઈશાનસ્ય ઉત્તરીયૌ પ્રાસાદૌ દક્ષિણત્યૌ ચ શક્કસ્ય ।

અષ્ટૌ દિગ્ઃ હસ્તિકૂટાઃ શીતાશીતોદયોઃ ઉમયકૂલે ॥૩૨૪॥

અર્થ—પચાસ યોજન લાંબી, પચીસ યોજન પહોળી અને દશ યોજન ઉંડી જંબૂવૃક્ષની વાવડીના નામ સરખા નામવાળી છે.

ઉત્તર તરફના પ્રાસાદો ઈશાનેન્દ્રના અને દક્ષિણ તરફના શકેન્દ્રના છે.

શીતા અને શીતાદા બન્ને કિનારા ઉપર આઠ દિગ્ગજ કૂટો છે.

વિવેચન—પ્રાસાદની ચારે દિશામાં—પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલી વાવડીઓ ૫૦ યોજન લાંબી ૨૫ યોજન પહોળી અને ૧૦ યોજન ઉંડી છે. તેના નામો જંબૂવૃક્ષની વાવડીઓના નામ પ્રમાણે છે. એટલે આગળ જંબૂવૃક્ષના અધિકારમાં પ્રાસાદના ફરતી વાવડીઓના જ પ્રમાણે નામો કહ્યા છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ વાવડીઓના નામો તે પ્રમાણે જાણવા. તે આ પ્રમાણે—

મેરુ પર્વતથી ઇશાન ખૂણામાં જ પ્રાસાદ છે, તેની પૂર્વ દિશામાં પન્ના, દક્ષિણમાં પદ્મપ્રભા, પશ્ચિમમાં કુમુદા અને ઉત્તરમાં કુમુદપ્રભા નામની વાવડીઓ છે.

મેરુ પર્વતથી અગ્નિ ખૂણામાં જ પ્રાસાદ છે, તેની પૂર્વ દિશામાં ઉત્પલગુહમા, દક્ષિણમાં નલિના, પશ્ચિમમાં ઉત્પલોન્નવલા અને ઉત્તરમાં ઉત્પલા નામની વાવડીઓ છે.

મેરુ પર્વતથી નૈઋત્ય ખૂણામાં જ પ્રાસાદ છે, તેની પૂર્વ દિશામાં ભૂંગા, દક્ષિણમાં ભૂંગાનિભા, પશ્ચિમમાં અંજનપ્રભા અને ઉત્તરમાં કન્જલપ્રભા નામની વાવડીઓ છે.

મેરુ પર્વતથી વાયવ્ય ખૂણામાં જ પ્રાસાદ છે, તેની પૂર્વ દિશામાં શ્રીકાંતા, દક્ષિણમાં શ્રીમહિમા, પશ્ચિમમાં શ્રીચંદ્રા અને ઉત્તરમાં શ્રીનિલયા નામની વાવડીઓ છે.

આ દરેક વાવડીઓને બારે દિશામાં એક એક દ્વારો ત્રણ ત્રણ પગથિયા અને એક એક તોરણોએ ઘેરી બેને બેને પાથિના પહેલાં કદા એકાદ પાથરનારો

વળી દોષક ડાકુડીનો દરારો એક એક પચાસ મેદિય અને એક એક વનખંડ આવેલું છે.

આ પ્રાસાદોમાં ઉત્તર તરફના એટલે ઇશાન ખૂણાનો અને વાયવ્ય ખૂણાનો એમ બે પ્રાસાદોનો કુપ્યોન ઇશાન દિવલોકના અધિપતિ ઇશાનેન્દ્ર કરે છે. પ્રાસાદોમાં ઇશાનેન્દ્રને યોગ્ય પરિવાર સહિત સિંહાસનો રહેલા છે. બ્યારે દક્ષિણ તરફના એટલે ખૂણાનો અને નૈઋત્ય ખૂણાનો એમ બે પ્રાસાદોનો ઉપયોગ સૌવર્મ દેવલોકના અધિપતિ શકેન્દ્ર કરે છે. આથી આ પ્રાસાદની અંદર શકેન્દ્રને યોગ્ય પરિવાર સહિત સિંહાસનો છે.

હવે દિગ્ગજ દ્વારોનું વર્ણન—

શીતા મહાનદી અને શીતાદા સહાનદીના બન્ને કિનારા ઉપર પ્રાસાદ અત્રે સિદ્ધાયતનની ત્રણે ત્રણે એકએક એમ કુલ આઠ દિગ્ગજ દ્વારો બણવા. ૩૨૩-૩૨૪

હવે આજ વાંસે બણાવે છે.

દો દો ચતુર્દશિ મંદરસ્સ હિમવંતકૂડસમકળ્પા ।

પદ્મોત્તરોત્થ પદ્મો, સીયાપુવ્વુત્તરે કૂલે ॥૩૨૫॥

તત્તોય નીલવંતો, સુહસ્તિ તહ અંજનગિરી કુમુણ ।

તહ ય પલાસ વડિસે, અદ્દમણ રોચનગિરી ય ॥૩૨૬॥

છાયા—દો દો ચતુર્દશ મંદરસ્ય હિમવંતકૂડસમકળ્પા: ।

પદ્મોત્તર: અત્ર પ્રથમ: શીતાપૂર્વોત્તરે કૂલે ॥૩૨૫॥

તત્તથ નીલવંત સુહસ્તિ: તથા અંજનગિરિ: કુમુદ: ।

તથા ચ પલાશ: અવતસ: અદ્દમો રોચનગિરિ: થ ॥૩૨૬॥

અર્થ—મેરૂ પર્વતની ચારે દિશામાં હિમવંત દેવતા સરખા આકારવાળા બે બે દોષી છે.

એમાં પહેલાં શીતા નદીની ઉત્તર-મૂર્ધ ઇશાન ખૂણામાં પદ્મોત્તર નામનો દેવ છે.

તે મછીનીલવંત, સુહસ્તિ અને અંકનગિરિ, તથા કુમુદ, પલારા, અવતારા અને આઠમો રાયનગિરિ છે.

વિવેચન—મેરુ પર્વતની આરે દિશામાં એકલે સાર દિશાના ખૂણામાં ૨-૨ દિગ્ગજ કુટો કુલ ૮ દિગ્ગજ કુટો છે. આ કુટોના કિનારામાં ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા, ૨૫ યોજન ઊંડા-જમીનમાં ૧૫૦૦ યોજન મૂલમાં વિસ્તારવાળા ગોળાદાર, મધ્ય ભાગમાં ૭૫૫ યોજન વિસ્તારવાળા અને ઉપર ૨૫૫૫ યોજન વિસ્તારવાળા છે.

આ કુટોની પરિધિ મૂલમાં ૧૫૮૫ યોજનથી કંઈક અધિક, મધ્ય ભાગમાં ૧૧૮૬ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન અને ઉપરના ભાગમાં ૭૬૫ યોજનમાં કંઈક ન્યૂન છે.

મૂલમાં પહેલો, વચમાં સાંકડો અને ઉપર પાતળો, જોખરછાંચ સંચાનભાગો સર્વસ્તુભય છે. તથા દરેક કુટોને ફરતી પાંચવર વેદિકા અને વનખંડ રહેલું છે.

દરેક કુટોની ઉપર બરાબર મધ્ય ભાગમાં એક-એક એક પ્રાસાદ રહેલો છે. તે પ્રાસાદ દરમિયાન યોજન સાંખ્ય પહેળા અને ૩૧૧ યોજન ઉંચા સર્વસ્તુભય અને વિવિધ પ્રકારતા મણિ જડેલા થાંભલાથી યુક્ત છે. તેના મધ્ય ભાગમાં ચોતપોતમાં અધિપતિ દેવને યોગ્ય પરિવાર સહિત સિંહાસનો છે.

દિગ્ગજ કુટોના નામો આ પ્રમાણે છે.

આ આઠ દિગ્ગજકુટોમાં પહેલો પશ્ચોત્તર નામનો દિગ્ગજ કુટ છે. તે મેરુ પર્વતથી ઈશાન ખૂણામાં પૂર્વાભિમુખ જતાં શીતા મહાનદીની ઉત્તર તરફ છે. તેનો અધિપતિ પશ્ચોત્તર નામનો દેવ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો અને વિજયદેવની સમાન શક્તિવાળો છે. તેની રાજધાની મેરુ પર્વતથી ઈશાન ખૂણામાં તીર્થ અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો પછી બીજા જાણીતા દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર યોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

ત્યાર પછી પ્રદક્ષિણાના ક્રમ પ્રમાણે બીજો નીલવંત નામનો દિગ્ગજ કુટ છે. તે મેરુ પર્વતથી અગ્નિ ખૂણામાં પૂર્વાભિમુખ જતાં શીતા મહાનદીની દક્ષિણ તરફ રહેલો છે. તેનો અધિપતિ નીલવંત નામનો દેવ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો અને પશ્ચોત્તર દેવની સમાન શક્તિવાળો છે. તેની રાજધાની મેરુ પર્વતથી અગ્નિ ખૂણામાં

અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો પછીના બીજા જંપૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર યોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

ત્રીજો સુહસ્તિ નામનો દિગ્ગજ ફટ છે, તે પણ મેરુ પર્વતથી અગ્નિ ખૂણામાં શીતોદા મહાનદીની પૂર્વ તરફ છે. તેનો અધિપતિ સુહસ્તિ નામનો દેવ એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળો અને પદ્મોત્તર દેવસમાન ઋદ્ધિવાળો છે. તેની રાજધાની મેરુ પર્વતથી અગ્નિ ખૂણામાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો પછીના જંપૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર યોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

ચોથો અંજનગિરિ નામનો દિગ્ગજ ફટ છે. તે મેરુ પર્વતથી નૈઋત્ય ખૂણામાં શીતોદા મહાનદીની પશ્ચિમ તરફ રહેલો છે. તેનો અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળો અંજન નામનો દેવ છે. તે પણ પદ્મોત્તર દેવની જમ મહાવિભૂતિથી સંપન્ન છે. તેની રાજધાની મેરુ પર્વતથી નૈઋત્ય ખૂણામાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો પછીના જંપૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર યથાયોગ્ય સ્થાને આવેલી છે.

પાંચમો કુમુદ નામનો દિગ્ગજ ફટ છે. તે પણ મેરુ પર્વતથી નૈઋત્ય ખૂણામાં પશ્ચિમાભિમુખ જતાં શીતોદા મહાનદીની દક્ષિણ તરફ આવેલો છે. તેનો અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળો કુમુદ નામનો દેવ છે. તેની રાજધાની મેરુ પર્વતથી નૈઋત્ય ખૂણામાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો પછીના જંપૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદરના લાગમાં આવેલી છે.

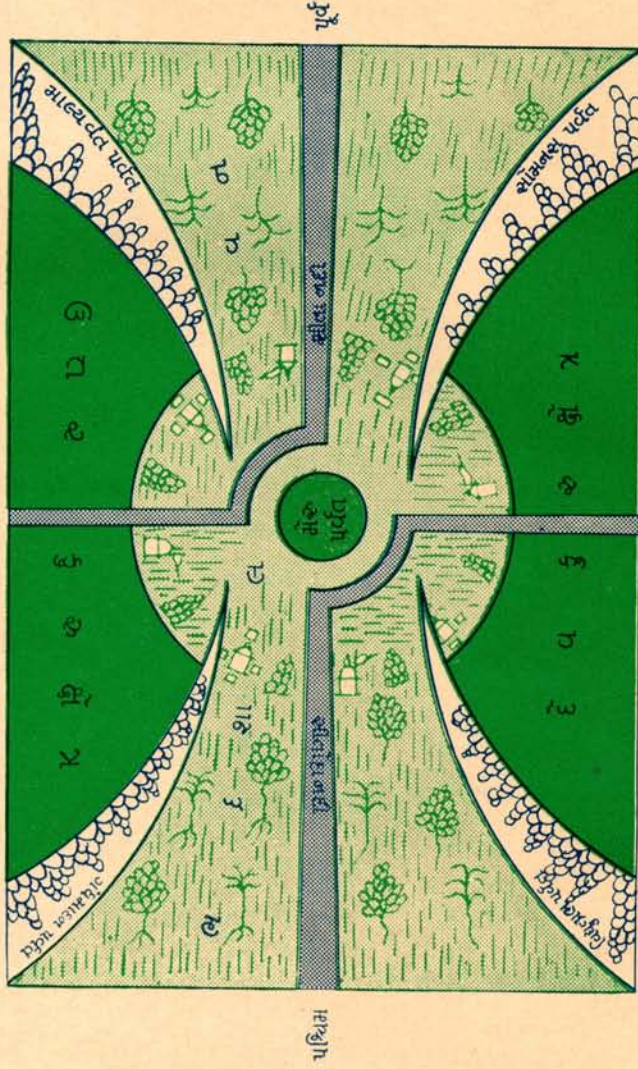
છઠો પલાશ નામનો દિગ્ગજ ફટ છે. તે મેરુ પર્વતથી વાયવ્ય ખૂણામાં પશ્ચિમ તરફ જતાં શીતોદા મહાનદીની ઉત્તર તરફ આવેલો છે. તેનો અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુધ્યવાળો પલાશ નામનો દેવ છે. તે પણ પદ્મોત્તર દેવની જમ મહર્દ્ધિ છે. તેની રાજધાની મેરુ પર્વતથી વાયવ્ય ખૂણામાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો પછીના જંપૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજનના અંદરના લાગમાં આવેલી છે.

સાતમો અવતંસક નામનો દિગ્ગજ ફટ છે. તે પણ મેરુ પર્વતથી વાયવ્ય

૧-આ કુટો મેરુ પર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર આવેલા છે અને ૫૦૦ યોજન મૂલમાં વિસ્તારવાળા છે. આમાંના ૩-૪-૭-૮ આ ચાર કુટો મેરુ પર્વતથી દક્ષિણ-ઉત્તર તરફના ભદ્રશાલ વનમાં છે. આ વન દક્ષિણ-ઉત્તર તરફ માત્ર ૨૫૦ યોજન જેટલું વિસ્તારવાળું છે. તો તેમાં ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા ફટ કેવી રીતે સ્થાય ? આવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક થાય, આ સંબંધી આ કુટોનો ૨૦૦ યોજન જેટલો ભાગ ભદ્રશાલ વનની અંદર અને બાકીના ૩૦૦ યોજન કુરુક્ષેત્રમાં રહેલો બાકીનો.

॥ भद्रशाल वननुं चित्र ॥

આ ભદ્રશાલ વનમાં મેઢશી ૫૦ ચોજન હર ચાર દિશાએ ૪ ચેત્ય નદી પાસે છે, ૪ હન્દપ્રાસાદ પર્વતોની પાસે છે, એ આહના આઠ આંતરામાં ૮ કચિફ્ટ છે, જેનો કેટલોક ભાગ વનમાં અને કેટલોક ભાગ કુરુક્ષેત્રમાં છે.

મેઢશી ઉત્તર દક્ષિણ વન ૨૫૦ ચોજન પહોળું છે, અને પૂર્વ પશ્ચિમ વન હરેક ૨૨૦૦૦-૨૩૦૦૦ ચોજન દીર્ઘ છે. અને પહોળાઈમાં અનિયત છે.

દ.કિ.૭૫

હરેક હન્દપ્રાસાદની ચાર દિશાએ ચાર ચાર વાવડીઓ છે.

ખૂણામાં શીતા મહાનદીની પશ્ચિમ તરફ રહેલો છે. તેનો અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો અવતંસક નામનો દેવ છે. તે પણ પદ્મોત્તર દેવની સમાન ઋદ્ધિવાળો છે. તેની રાજધાની મેરુ પર્વતથી વાયવ્ય ખૂણામાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો પછીના જંબૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર છે.

આઠમો રાયનગિરિ નામનો દિગ્ગજ કૂટ છે. તે મેરુ પર્વતથી ઈશાન ખૂણામાં દક્ષિણાભિમુખ જતાં શીતા મહાનદીની પૂર્વ તરફ છે. તેનો અધિપતિ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો રાયનગિરિ નામનો દેવ છે. તે પણ પદ્મોત્તર દેવની જેમ ઋદ્ધિવાળો છે. તેની રાજધાની મેરુ પર્વતથી ઈશાન ખૂણામાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો પછી જંબૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર આવેલી છે. ૩૨૫-૩૨૬

હવે નંદનવનનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

પંચેવ જોયણસણ, ઉડદં ગંતૂણ પંચસયપિહુલં ।

નંદણવણં સુમેરું, પરિક્ષિત્તા દ્વિયં રમ્મં ॥૩૨૭॥

છાયા—પञ्चैव યોજનશતાનિ ऊर्ध्वं गच्छा पञ्चाशत्पृथुलम् ।

नन्दनवनं सुमेरुं परिक्षिप्य स्थितं रम्यम् ॥૩૨૭॥

અર્થ—પાંચસો યોજન ઉંચે જઈએ ત્યાં પાંચસો યોજન પહોળું મનોહર નંદનવન મેરુપર્વતને વિંટાઈને રહેલું છે.

વિવેચન—સમભૂતલા પૃથ્વીથી મેરુ પર્વત ઉપર ૫૦૦ યોજન ઉંચે જઈએ ત્યાં પહેલી મેખલા છે. તેમાં ૫૦૦ યોજન પહોળું મેરુ પર્વતને વિંટાઈને વલયાકારે નંદનવન રહેલું છે. તેમાં અનેક મણિમય ફૂટો, વાવડીઓ, મંડપો વગેરે હોવાથી અસંત રમણીય છે. ૩૨૭

હવે બહારના વિષ્કંભનું માપ કહે છે.

बाहिं गिरिविक्खंभो, तहियं नवनवइजोयणसयाइं ।

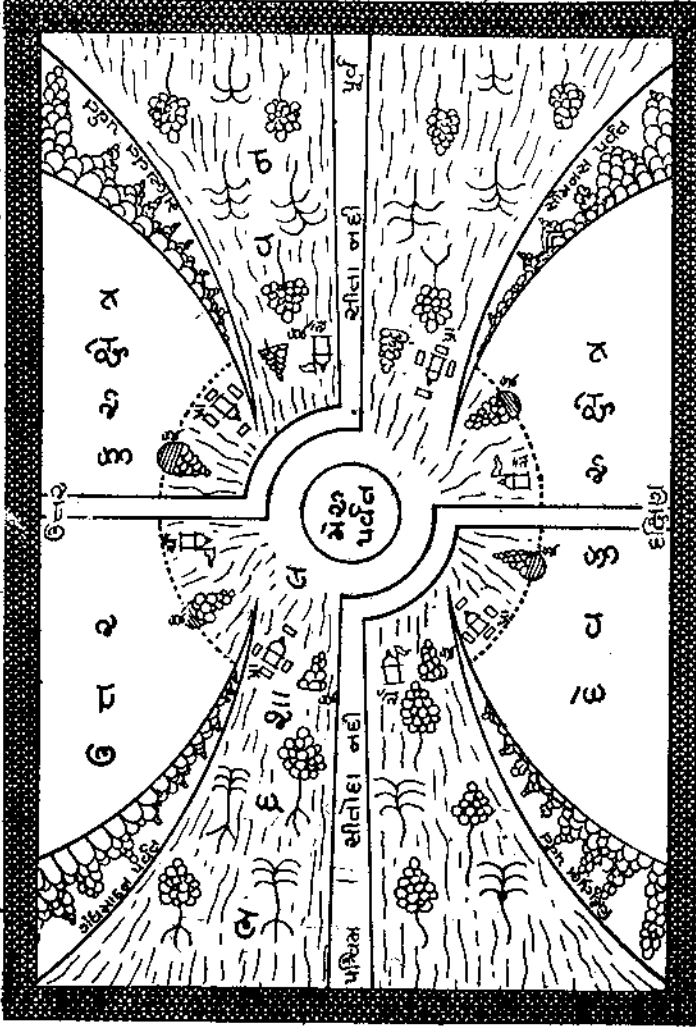
चउपन्नं जोयणाणि य, एकारस भाग छच्चेव ॥૩૨૮॥

છાયા—बहिर्गिरिविक्कम्भस्तस्मिन् नवनवतियोजनशतानि ।

चतुः पञ्चाशत् योजनानि च एकादश भागाः षट् चैव ॥૩૨૮॥

આ ભદ્રશાલ વનમાં મેરુ પર્વતથી ૫૦ યોજન દુર ચાર દિશાએ ૪ ચૈત્ય નહીં પાસે છે. ૪ ઇન્દ્રપ્રાસાદો યજ્ઞદત્ત પર્વતોની પાસે છે. એ આઠના આઠ અંતરામાં ૮ દિગંજ દૂટો છે. આમાં ચાર દૂટોનો કુટોદોક ભાય કુરુક્ષેત્રમાં છે.

જી ભદ્રશાલ વનમાં ૪ ચૈત્યો, ૪ પ્રાસાદો અને ૮ કુટિલ્લોનું ચિત્ર છે.

ભદ્રશાલવન મેરુ પર્વતથી ઉત્તર-દક્ષિણમાં ૨૫૦-૨૫૦ યોજન પહેળું અને પૂર્વ-પશ્ચિમ ૨૨૦૦૦-૨૨૦૦૦ યોજન લાંબું છે અને પહેળાઈમાં અનિયત છે. દરેક ઇન્દ્રપ્રાસાદની ચાર દિશાએ એક એક વાવડી છે.

અર્થ—ત્યાં બહારનો વિસ્તાર નવાણુંસો ચોપન યોજન અને છ અગિયારીયા ભાગ છે.

વિવેચન—ત્યાં નંદનવનમાં મેરુ પર્વતનો બહારનો ભાગ બહારની મેખલાનો વિસ્તાર ૯૯૫૪ યોજન અને એક યોજનના અગિયાર ભાગ કરીએ તેવા ૬ ભાગ પ્રમાણુ છે. તે આ પ્રમાણુ—

મેરુ પર્વતમાં ઉપર જતાં યોજને યોજન ૧/૧૧ યોજન ૧/૧૧ યોજન વિસ્તારમાં ધટે છે. એટલે ત્રિરાશી પ્રમાણુ ગણતરી કરતાં—

૧ યોજન $\frac{૧}{૧૧}$ યોજન વિસ્તાર ધટે છે તો ૫૦૦ યોજને ઠટલો વિસ્તાર ધટે ?

$$\frac{૧}{૧૧} \times \frac{૫૦૦}{૧} = \frac{૫૦૦}{૧૧} \quad ૫૦૦ ને ૧૧થી ભાગવા.$$

$$\begin{array}{r} ૧૧ \overline{) ૫૦૦} \\ ૪૪ \\ \hline ૬૦ \\ ૫૫ \\ \hline ૫ \end{array}$$

૧૦૦૦૦ યોજન

$$૪૪ \frac{૫}{૧૧} \text{ યોજન}$$

$$૯૯૫૪ - \frac{૬}{૧૧} \text{ યોજન}$$

૪૪ $\frac{૫}{૧૧}$ યોજન આપ્યા, તે મેરુપર્વતનો નીચેનો વિસ્તાર ૧૦૦૦૦ યોજનમાંથી ઓછા કરવા.

નંદનવનની બહારની મેખલાએ મેરુપર્વતનો વિસ્તાર ૯૯૫૪ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન અણવો. ૩૨૮

હવે નંદનવનમાં મેરુપર્વતનો અંદરનો વિસ્તાર કહે છે.

અડાનાનડઈ સયાઈં, ચડપન્નાહિયાઈં નંદણવણમ્મિ ।

અંતો ગિરિવિક્કંભો, એકારસભાગ છુચ્ચૈવ ॥૩૨૯॥

છાયા—एकोनवतिशतानि चतुः पञ्चाशदधिकानि नन्दनवने ।

अन्तर्गिरिविष्कम्भः एकादशभागाः षट् चैव ॥३२९॥

અર્થ—નંદનવનમાં મેરુપર્વતનો અંદરનો વિસ્તાર નવ્યાશીસો ચોપન અને અધિક છ અગિઆરીઆ ભાગ છે.

વિવેચન—નંદનવનમાં મેરુપર્વતનો અંદરનો વિસ્તાર ૮૯૫૪ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન છે.

તે આ પ્રમાણે—

નંદનવન મેરુપર્વતને ચારે તરફ વલયાકારે—ચક્રની માફક રહેલું છે. તેમાં એક બાજુ ૫૦૦ યોજન છે તેમ બીજી બાજુ ૫૦૦ યોજન છે. બન્ને ભેગા કરતાં ૧૦૦૦ યોજન થયા.

નંદનવનના બહારના વિષ્કંભમાંથી આ ૧૦૦૦ યોજન ઓછા કરતાં મેરુપર્વતનો અંદરનો વિસ્તાર ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે આવે.

૮૯૫૪ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન બહારનો વિસ્તાર

પ— ૧૦૦૦ યોજન નંદનવનનો બન્ને બાજુનો વિસ્તાર

૮૯૫૪ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન મેરુપર્વતનો નંદનવનમાં અંદરનો વિસ્તાર

બણવો. ૩૨૯

હવે નંદનવનમાં બહારના વિસ્તારની પરિધિ કહે છે.

इगतीस सहस्साइं, चत्तारि सयाइं अउणसीयाइं ।

बाहिं नगस्स परिही, सविसेसा नंदणवणम्मि ॥३३०॥

છાયા—एकत्रिंशत् सहस्राणि चत्वारि शतानि एकोनाशीति (अधिकानि) ।

बहिर्नगस्य परिधिः सविशेषानि नन्दनवने ॥३३०॥

અર્થ—નંદનવનમાં મેરુપર્વતની બહારની પરિધિ એકત્રીસ હજાર ચારસો અગણ્યાએંશી યોજનથી અધિક છે.

નંદનવનનો ખહારનો વિઠ્ઠલ ૯૯૫૪ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન છે. તેની યોજનરાશી કરવા

$$\begin{array}{r} 6648 \\ \times 99 \\ \hline 906868 \\ + \quad 6648 \\ \hline 906400 \end{array}$$
$$\begin{array}{r} 906400 \\ \times 906400 \\ \hline 99660240000 \\ \times 90 \end{array}$$

3)

$$\begin{array}{r} 3 \\ \hline 88 \\ 8 \\ \hline 888 \\ 8 \\ \hline 882 \\ \hline 882 \\ \hline 882 \\ \hline 882 \end{array}$$

1000 1000 1000 1000 1000 1000

११ ६६० २५० ०० ०० (३४६२६६ प्रतिभाग.)

$$\begin{array}{r} 6 \\ \hline 266 \\ 246 \\ \hline 08302 \\ 8996 \\ \hline 09640 \\ 93688 \\ \hline 0860600 \\ 894866 \\ \hline 06492800 \\ 6832669 \\ \hline 0066626 \end{array}$$

386266 प्रतिभागना
 योजन करवा ११ थी लागवा

११) ३४६२६६ (३१४७६ योजना)

$$\begin{array}{r} 33 \\ \hline 99 \\ 99 \\ \hline 43 \\ 88 \\ \hline 066 \\ 99 \\ \hline 066 \\ 66 \\ \hline 00 \end{array}$$

નંદનવનમાં મેરુ પર્વતની બહારની પરિધિ ૩૧૪૭૯ યોજનથી અધિક
જણવી. ૩૩૦

હવે અંદરના વિસ્તારની પરિધિ કહે છે.

**અઢાવીસ સહસ્સા, તિન્નિ સયા જોયણાણ સોલહિયા ।
અંતોગિરિસ્સ પરિઓ. એકારસભાગ અટ્ટેવ ॥૩૩૧॥**

છાયા—અષ્ટાવિંશતિ સહસ્રાણિ ત્રીણિ શતાનિ યોજનાનિ ષોડશાધિકાનિ ।

અન્તગિરે: પરિય: એકાદશભાગા અટ્ટેવ ॥૩૩૧॥

અર્થ—મેરુપર્વતની અંદરની પરિધિ અઢાવીસ હજાર ત્રણસો સોળ યોજનથી
અધિક આઠ અગિઆરીયા ભાગ છે.

વિવેચન—નંદનવનમાં મેરુપર્વતની અંદરની પરિધિ $૨૮૩૧૬\frac{૮}{૧૧}$ યોજન છે.

તે આ પ્રમાણે—

નંદનવનમાં મેરુપર્વતનો અંદરનો વિસ્તાર $૮૯૫૪\frac{૬}{૧૧}$ યોજન છે. તેની
યોજનરાશી કરવા ૧૧ થી ગુણી ૬ ઉમેરવા.

$$\begin{array}{r} ૮૯૫૪ \\ \times ૧૧ \\ \hline ૯૮૪૯૪ \\ + ૬ \\ \hline ૯૮૫૦૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૯૮૫૦૦ \\ \times ૯૮૫૦૦ \\ \hline ૯૭૦૨૨૫૦૦૦૦ \\ \times ૧૦ \\ \hline \end{array}$$

૯૭૦૨૨૫૦૦૦૦૦ આનું વર્ગમૂલ કાઢવું.

૧-૧-૧-૧-૧		
૩)	૬૭૦૨૨૫૦૦૦૦૦(૩૧૧૪૮૪ પ્રતિભાગ	
૩	૬	૩૧૧૪૮૪ પ્રતિભાગના યોજન
૬૧	૦૭૦	કરવા ૧૧થી ભાગવા.
૧	૬૧	
૬૨૧	૦૬૨૨	૧૧)૩૧૧૪૮૪(૫૮૩૧૬ યોજન
૧	૬૨૧	૨૨
૬૨૨૪	૩૦૧૫૦	૬૧
૪	૨૪૮૬૬	૮૮
૬૨૨૮૮	૫૨૫૪૦૦	૩૪
૮	૪૬૮૩૦૪	૩૩
૬૨૨૬૬૪	૦૨૭૦૬૬૦૦	૧૮
૪	૨૪૬૧૮૫૬	૧૧
૬૨૨૬૬૮	૨૧૭૭૪૪	૭૪
		૬૬
		૦૮

નંદનવનમાં મેરુપર્વતની અંદરની પરિધિ ૨૮૩૧૬ $\frac{૮}{૧૧}$ યોજન છે. ૩૩૧

હવે નંદનવનમાં સિદ્ધાયતનાદિનું સ્વરૂપ કહે છે.

સિદ્ધાયયણા ચરો, પાસાયા વાવિઓ ય કૂડા ય ।

જહ ચેવ મહસાલે, નવરં નામાણિસિં ઇણમો ॥૩૩૨॥

નંદુત્તરનંદસુનંદ-વદ્ધમાણનંદિસેણામોહા ય ।

ગોત્થુહસુદંસણા વિ ય, મહ વિસાલા ય કુમુદા ય ॥૩૩૩॥

પુંડારિગિણિ વિજયા વેજયંતિ અપરાજિયા જયંતી ય ।

કૂડા નંદણ મંદર નિસહે હેમવય રયણ ય ॥૩૩૪॥

રુચમે સાગરચિત્તે, વર્દિરો ચિય અંતરેસુ અદ્દસુ વિ ।
કૂટા બલકૂટો પુન, મંદરપુવ્વુત્તરદિસા ॥૩૩૫॥

છાયા—સિદ્ધાયતાનિ ચત્વારિ પ્રાસાદા વ્યાપ્યશ્ચકૂટાશ્ચ ।

યથા ચૈવ ભદ્રશાલે નવરં નામાનિ એતેષાં અમૂનિ ॥૩૩૨॥

નન્દોત્તરા નન્દા સુનન્દા વર્ધમાના નન્દિષેણા અમોષા ચ ।

ગોસ્તૂપા સુદર્શના અપિ ચ ભદ્રા વિશાલા ચ કુમુદા ચ ॥૩૩૩॥

પુન્ડરિકિણી વિજયા વૈજયન્તી અપરાજિતા જયન્તી ચ ।

કૂટા નન્દનો મન્દરો નિષધઃ હેમવતઃ રજતશ્ચ ॥૩૩૪॥

રુચકઃ સાગરચિત્રો વજ્રચૈવાન્તરેષુ અષ્ટષુ અપિ ।

કૂટા બલકૂટઃ પુનઃ મન્દરપુર્વોત્તરદિશિ ॥૩૩૫॥

અર્થ—ચાર સિદ્ધાયતનો, પ્રાસાદો વાવડીઓ અને ફૂટો જે પ્રમાણે ભદ્રશાલ વનમાં છે તે જ પ્રમાણે છે, ફક્ત નામો આ પ્રમાણે છે.

નંદોત્તરા, નંદા, સુનંદા અને વર્ધમાન, નંદિષેણા, અમોષા, ગોસ્તૂપા અને સુદર્શના, વળી ભદ્રા, વિશાલા, કુમુદા અને પુન્ડરિકિણી, વિજયા, વૈજયંતી, અપરાજિતા અને જયંતી.

ફૂટો નંદન, મંદર, નિષધ, હેમવત, રજત, રુચક સાગરચિત્ર અને વજ્ર, આઠ આંતરામાં છે. વળી બલકૂટ મેરુ પર્વતથી ઈશાન ખૂણામાં છે.

વિવેચન—જેમ ભદ્રશાલ વનમાં પૂર્વાદિ ચાર દિશામાં દરેક દિશામાં એક એક સિદ્ધાયતન, ચાર ખૂણામાં એકએક પ્રાસાદ, એકએક પ્રાસાદની ચાર દિશામાં એકએક વાવડી તથા પ્રાસાદ અને સિદ્ધાયતનની વચ્ચે એક એક ફૂટ છે, તે સિદ્ધાયતન, વાવડી અને ફૂટ જટલા પ્રમાણના છે, તેટલા પ્રમાણવાળા અહીં પણ જાણવા. જેમ ઈશાન ખૂણામાં અને વાવડી ખૂણામાં રહેલા પ્રાસાદો ઈશાન દેવલોકના અધિપતિ ઇશાનેન્દ્ર સંબંધી અને અગ્નિ ખૂણામાં અને નૈઋત્ય ખૂણામાં રહેલા પ્રાસાદો શકેન્દ્ર સંબંધી છે, તે જ પ્રમાણે બધું નંદનવનમાં છે. ફરક માત્ર અહીં રહેલી વાવડીઓ ફૂટોના નામો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે.

વાવડીઓના નામો—નંદનવનમાં મેરુપર્વતથી ઈશાન ખૂણામાં ૫૦ યોજનને અંતરે ઇશાન દેવલોકના અધિપતિ ઈશાનેન્દ્રનો પ્રાસાદ છે. તેની પૂર્વ દિશામાં

નંદોત્તરા નામની વાવડી, દક્ષિણ દિશામાં નંદા નામની વાવડી, પશ્ચિમ દિશામાં સુનંદા નામની વાવડી અને ઉત્તર દિશામાં વર્ધમાન નામની વાવડી છે.

અગ્નિ ખૂણામાં જ શકેન્દ્ર સંબંધી જ પ્રાસાદ છે. તેની પૂર્વ દિશામાં નંદિષેણા નામની વાવડી, દક્ષિણ દિશામાં અમોઘા, પશ્ચિમ દિશામાં ગોસ્તુભ અને ઉત્તર દિશામાં સુદર્શના નામની વાવડી છે.

નૈઋત્ય ખૂણામાં જ શકેન્દ્ર સંબંધી પ્રાસાદ છે તેની પૂર્વ દિશામાં ભદ્રા નામની વાવડી, દક્ષિણ દિશામાં વિશાલા, પશ્ચિમ દિશામાં કુમુદા અને ઉત્તર દિશામાં પુંકરિ-ક્રીણી નામની વાવડી છે.

વાવવ્ય ખૂણામાં ઇશાન દેવલોકના અધિપતિ ઇશાનેન્દ્ર સંબંધી જ પ્રાસાદ છે તેની પૂર્વ દિશામાં વિજયા નામની વાવડી, દક્ષિણ દિશામાં વૈજયન્તી, પશ્ચિમ દિશામાં અપરાજિતા અને ઉત્તર દિશામાં જયંતી નામની વાવડી છે.

કૂટોના નામ : પહેલું, પૂર્વ દિશામાં રહેલ સિદ્ધાયતનની ઉત્તર તરફ અને ઇશાન ખૂણામાં રહેલ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદની દક્ષિણ તરફ બન્નેની વચ્ચેમાં નંદન નામનું કૂટ છે. ત્યાં મેઘંકરા નામની દેવી છે, તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી ઇશાન ખૂણામાં બીજા જંબૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજનથી આગળ આવેલી છે.

બીજું, પૂર્વ દિશામાં રહેલ સિદ્ધાયતનની દક્ષિણ તરફ અને અગ્નિ ખૂણામાં રહેલ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદની ઉત્તર તરફ બન્નેની વચ્ચેમાં મંદર નામનું કૂટ છે. ત્યાં મેઘવતી નામની દેવી છે. તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી પૂર્વ દિશામાં બીજા જંબૂનામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજને આવેલી છે.

ત્રીજું દક્ષિણ દિશામાં રહેલ સિદ્ધાયતનની પૂર્વ તરફ અને અગ્નિ ખૂણામાં રહેલ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદની પશ્ચિમ તરફ બન્નેની વચ્ચેમાં નિષધ નામનું કૂટ છે. ત્યાં સુમેઘા નામની દેવી છે. તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી દક્ષિણ તરફ બીજા જંબૂનામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજને આવેલી છે.

ચોથું દક્ષિણ દિશામાં રહેલ સિદ્ધાયતનની પશ્ચિમ તરફ અને નૈઋત્ય ખૂણામાં રહેલ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદની પૂર્વ તરફ બન્નેની વચ્ચેમાં હેમવંત નામનું કૂટ છે. ત્યાં મેઘમાલિની નામની દેવી છે, તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી દક્ષિણ તરફ બીજા જંબૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજને આવેલી છે.

પાંચમું પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ સિદ્ધાયતનની દક્ષિણ તરફ અને નૈઋત્ય ખૂણામાં રહેલ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદની ઉત્તર તરફ બન્નેની વચ્ચેમાં રજતનામનું કૂટ છે. ત્યાં સુવત્સા નામની દેવી છે. તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી પશ્ચિમ દિશામાં બીજા જંબૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજને યથાસ્થાને આવેલી છે.

છઠ્ઠું પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ સિદ્ધાયતનની ઉત્તર તરફ અને વાવવ્ય ખૂણામાં રહેલ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદની દક્ષિણ તરફ બન્નેની વચ્ચેમાં રૂચક નામનું કૂટ છે. ત્યાં વત્સમિત્રા નામની દેવી છે. તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી પશ્ચિમ દિશામાં બીજા જંબૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર આવેલી છે.

સાતમું ઉત્તર દિશામાં રહેલ સિદ્ધાયતનથી પશ્ચિમ દિશામાં તરફ અને વાવવ્ય ખૂણામાં રહેલ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદની પૂર્વ તરફ બન્નેની વચ્ચેમાં સાગરચિત્ર નામનું કૂટ છે, ત્યાં બલાહકા નામની દેવી છે. તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી ઉત્તર તરફ બીજા જંબૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર આવેલી છે.

આઠમું ઉત્તર દિશામાં રહેલ સિદ્ધાયતનથી પૂર્વ દિશામાં અને ઇશાન ખૂણામાં રહેલ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદની પશ્ચિમમાં બન્નેની વચ્ચેમાં વજ્ર નામનું કૂટ છે ત્યાં વારિષેણા (વજ્રસેના) નામની દેવી છે તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી ઉત્તર તરફ બીજા જંબૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન અંદર છે.

આ આઠે દેવીઓ ઉર્ધ્વલોકવાસી દિક્કુમારીઓ કહેવાય છે.

આ આઠે કૂટો નંદનવનમાં અભ્યંતર મેરુથી ૫૦ યોજન દૂર આવેલાં છે તે ૫૦૦ યોજન મૂલમાં વિસ્તારવાળા ૫૦૦ યોજન ઉંચા અને ઉપર ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે.

નંદનવન ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું છે. તેમાં આ કૂટો મેરુપર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર હોવાથી ૪૫૦ યોજન વનમાં અને ૫૦ યોજન બહારના ભાગમાં આકાશમાં અદ્ધર નિરાધાર રહેલા છે.

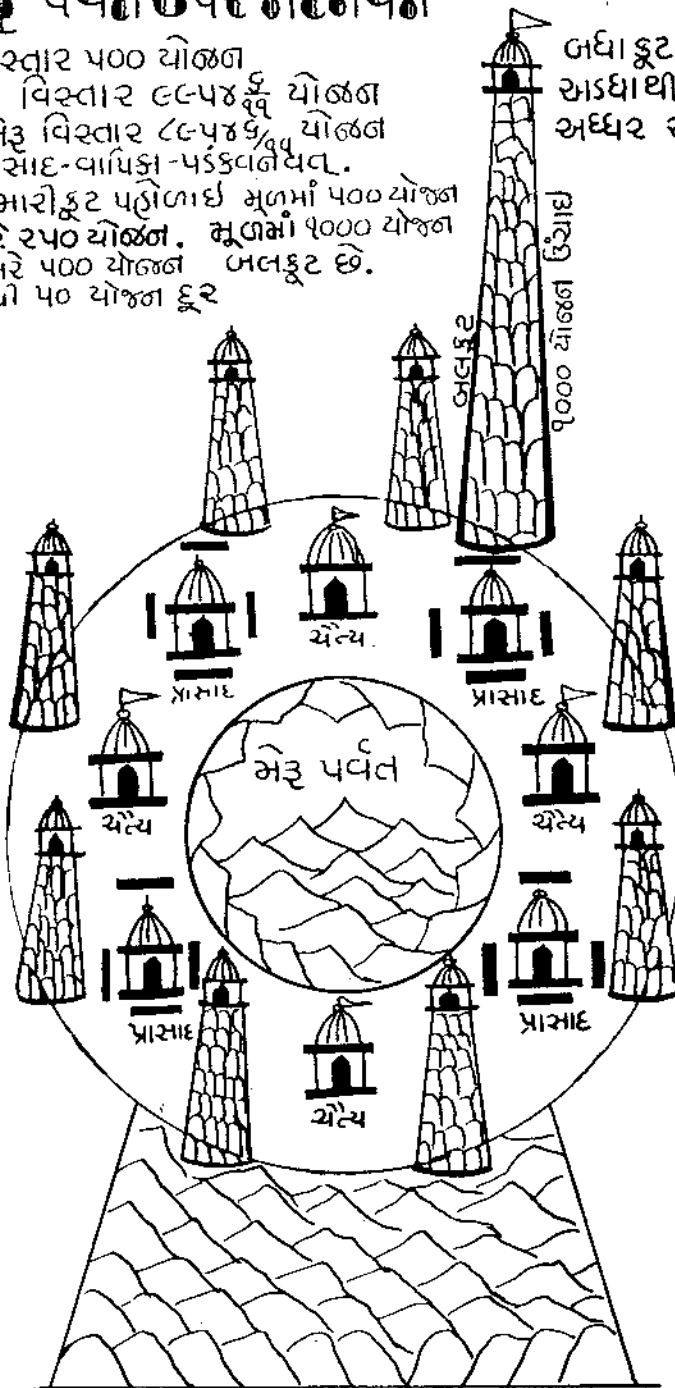
નવમું બલ નામનું કૂટ મેરુપર્વતથી ઇશાનખૂણામાં ઇન્દ્ર સંબંધી પ્રાસાદથી ઇશાનખૂણામાં રહેલું છે. તે ૧૦૦૦ યોજન ઉંચું, ૧૦૦૦ યોજન મૂલમાં વિસ્તાર, ૫૦૦ યોજન ઉપર વિસ્તારવાળું છે. તેના ૪૫૦ યોજન નંદનવનમાં અને ૫૫૦ યોજન આકાશમાં અદ્ધર રહેલા છે.

આ કૂટનો અધિવાસી બલનામનો દેવ છે, તેની રાજધાની મેરુપર્વતથી ઇશાન ખૂણામાં બીજા જંબૂ નામના દ્વીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન યથાસ્થાને આવેલી છે. ૩૩૫

મેરુ પર્વત ઉપર નંદનવન

વન વિસ્તાર ૫૦૦ યોજન
સર્પમેરુ વિસ્તાર ૯૯-૫૪^૧/_૨ યોજન
અન્નમેરુ વિસ્તાર ૯૯-૫૪^૧/_૨ યોજન
ચૈત્ય-પ્રાસાદ-વાપિકા-પરંકવનવન.
૮ દિક્કુમારીકૂટ પહોળાઈ મૂળમાં ૫૦૦ યોજન
શિખરે ૨૫૦ યોજન. મૂળમાં ૧૦૦૦ યોજન
શિખરે ૫૦૦ યોજન ખલકૂટ છે.
મેરુ થી ૫૦ યોજન દૂર

જ્યાં કૂટ આકાશમાં
અસધાથી વધુ
અધર રહેલી છે.

હવે આઠ દૂટોમાં જ દેવીઓ કહી તે જણાવે છે.

**एएसु उडढलोए; वत्थव्वाओ दिसाकुमारीओ ।
अट्टेव परिवसंती, अट्टसु कूडेसु इणमाओ ॥३३६॥**

છાયા—एतेषु ऊर्ध्वलोके वास्तव्याः दिक्कुमारिकाः ।

अष्टैव परिवसन्ति अष्टसु कूटेषु इमाः ॥३३६॥

અર્થ—આ આઠે દૂટોમાં રહેનારી આઠેય દિક્કુમારિકાઓ ઉર્ધ્વલોકમાં રહેવાવાળી છે. તે આ નામવાળી છે.

વિવેચન—આ આગળ કહી ગયા તે આઠ દૂટોમાં રહેતી આઠેય દિક્કુમારિકાઓ ઉર્ધ્વલોકમાં રહેવાવાળી છે.

કેમકે નંદનવન સમભૂતલા પૃથ્વીથી ૫૦૦ યોજન ઉપર છે. અને ત્યાં આ દૂટો ૫૦૦ યોજન ઉંચા છે. એટલે સમભૂતલા પૃથ્વીથી ૧૦૦૦ યોજન ઉપર દિક્કુમારિકાઓ રહેનારી થઈ.

સમભૂતલા પૃથ્વીથી ૬૦૦ યોજન ઉપરનો બધો ભાગ ઉર્ધ્વલોક કહેવાય છે, તેમ સમભૂતલા પૃથ્વીથી ૬૦૦ યોજનથી નીચેનો બધો ભાગ અધોલોક કહેવાય છે. જ્યારે વચ્ચે ૧૮૦૦ યોજનની જડાઈવાળો ભાગ તીર્થલોક કહેવાય છે.

આ દિક્કુમારિકાઓ ૬૦૦ યોજન ઉપર વસનારી હોવાથી તે ઉર્ધ્વલોકમાં રહેનારી કહેવાય છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. ૩૩૬

હવે તેના નામો કહે છે.

**मेघंकर मेघवर्ई, सुमेह तह मेहमालिणि सुवच्छा ।
तत्तो य वच्छमिक्ता, बलाहगा वारिसेणा य ॥३३७॥**

છાયા—मेघङ्करा मेघवती सुमेधा तथा मेघमालिनी सुवत्सा ।

ततश्च वत्समित्रा बलाहका वारिषेणा च ॥३३७॥

અર્થ—મેઘંકર, મેઘવતી, સુમેધા, તથા મેઘમાલિની, સુવત્સા, ત્યાર પછી વત્સમિત્રા, બલાહકા અને વારિષેણા.

વિવેચન—પહેલી મેઘંઠરા, બીજી મેઘવતી, ત્રીજી સુમેધા ચોથી મેઘમાલિની, પાંચમી સુવત્સા, છઠ્ઠી વત્સમિત્રા, સાતમી બલાહકા અને આઠમી વારિષેણા નામની છે. આ આઠે દિક્કુમારિ ભગવંતના જન્મ સમયે પરિવારસહિત આવી સુગંધી જળની વૃષ્ટિ કરે છે. ૩૩૭

હવે સૌમનસવનનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

**વાસદ્વિ સહસ્સાઈ, પંચેવ સયાઈ નંદણવણાઓ ।
ઉડ્ડં ગંતૂણ વણં, સૌમનસં નંદણસરિચ્છં ॥૩૩૮॥**

છાયા—દ્વાવષ્ટિ સહસ્રાણિ પચ્ચેવ શતાનિ નન્દનવનાત્ ।

ऊर्ध्वं गत्वा वनं सौमनसं नन्दनसदृशम् ॥૩૩૮॥

અર્થ—નંદનવનથી બાસઠ હજાર પાંચસો યોજન ઉંચે જતાં નંદનવન સરખું સૌમનસ વન છે.

વિવેચન—નંદનવનથી ઉપર ૬૨૫૦૦ યોજન જઈએ ત્યાં સૌમનસ નામનું વન છે. તે નંદનવન સરખું છે. એટલે જમ નંદનવન ચક્રવાલ ગોળાકારે મેરુપર્વતની મેખલામાં ફરતું ચારે તરફ ૫૦૦ યોજન છે તેમ સૌમનસવન પણ મેખલામાં મેરુ પર્વતને ફરતુ ગોળાકારે ૫૦૦ યોજન પહોળું છે. ૩૩૮

હવે સૌમનસવનમાં મેરુનો બહારનો વિસ્તાર કહે છે.

**વાવત્તરાઈ દોન્નિ ય, સયાઈ ચઊરો ય જોયણસહસ્સા ।
વાહિં ગિરિવિક્ખંભો, એકારસમાગ અદ્દેવ ॥૩૩૯॥**

છાયા—द्विसप्तत्यधिके द्वे च शते च चत्वारि च योजनसहस्राणि ।

बह्मिर्गिरिविक्कम्भ एकादशभागा अष्टैव ॥૩૩૯॥

અર્થ—મેરુપર્વતનો બહારનો વિસ્તાર ચાર હજાર બસો બહોંતેર યોજન અને આઠ અગ્નીચારિયા ભાગ છે.

વિવેચન—સૌમનસ વન પાસે મેરુપર્વતનો બહારનો વિસ્તાર ૪૨૭૨ $\frac{૮}{૧૧}$ યોજન છે તે આ પ્રમાણે—

નંદનવનથી ઉપર જતાં ૬૨૫૦૦ યોજને સૌમનસ નામનું વન આવેલું છે. એક યોજન જતાં બધે $\frac{૧}{૧૧}$ યોજન ગોળાર્ધમાં થટે છે, તેથી અહીં ત્રિરાશી પ્રમાણે ગણિત કરતાં—

જો એક યોજને $\frac{૧}{૧૧}$ યોજન થટે તો ૬૨૫૦૦ યોજને કેટલો થટે?

$$\frac{૧}{૧૧} \times ૬૨૫૦૦ = \frac{૬૨૫૦૦}{૧૧}$$

$$\begin{array}{r} ૧૧ \overline{) ૬૨૫૦૦} \\ ૫૫ \\ \hline ૭૫ \\ ૬૬ \\ \hline ૦૯૦ \\ ૮૮ \\ \hline ૨૦ \\ ૧૧ \\ \hline ૯ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૫૫ \\ \hline ૭૫ \\ ૬૬ \\ \hline ૦૯૦ \\ ૮૮ \\ \hline ૨૦ \\ ૧૧ \\ \hline ૯ \end{array}$$

૫૬૮૧ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન થટે છે. આટલા યોજન નંદનવનના બહારના વિષ્કંભમાંથી ઝોછા કરવા.

નંદનવનનો બહારનો વિસ્તાર

$$૬૬૫૪ \frac{૬}{૧૧} \text{ યોજન}$$

$$- ૫૬૮૧ \frac{૬}{૧૧} \text{ યોજન}$$

$$\hline ૪૨૭૨ \frac{૮}{૧૧} \text{ યોજન}$$

સૌમનસવનમાં મેરુપર્વતનો બહારનો વિસ્તાર ૪૨૭૨ $\frac{૮}{૧૧}$ યોજન છે. ૩૩૯

હવે મેરુપર્વતનો અંદરનો વિસ્તાર કહે છે.

વાવત્તરાઈં દોન્નિ ય, સયાઈં તિન્નિ ય જોયણસહસ્સા ।

અંતો ગિરિવિક્કમ્ભો, એક્કારસમાગ અટ્ટેવ ॥૩૪૦॥

દ્વિસપ્તત્યધિકે દ્વે શતે ચ ત્રીણિ ચ યોજનસહસ્રાણિ ।

અન્તર્ગિરિ વિક્કમ્ભ એકાદશભાગા અટ્ટેવ ॥૩૪૦॥

અર્થ—મેરુપર્વતનો અંદરનો વિસ્તાર ત્રણ હજાર બસો બહોતેર યોજન આઠ અગિયારીયા ભાગ છે.

વિવેચન—મેરુપર્વતનો સૌમનસ વન પાસે અંદરનો વિસ્તાર $૩૨૭૨\frac{૮}{૧૧}$ યોજન

છે, તે આ પ્રમાણે—

સૌમનસ વનનો એક બાજુનો વિસ્તાર ૫૦૦ યોજન છે તેમ બીજી બાજુ પણ વિસ્તાર ૫૦૦ યોજન છે. બન્ને બાજુના ભેગા કરતાં ૧૦૦૦ યોજન થાય. બહારના વિસ્તારમાંથી ૧૦૦૦ યોજન બાદ કરતા.

$૪૨૭૨\frac{૮}{૧૧}$ યોજન બહારનો વિસ્તાર.

૫-૧૦૦૦ યોજન સૌમનસવન બન્ને બાજુના.

$૩૨૭૨\frac{૮}{૧૧}$ યોજન

સૌમનસવનમાં મેરુપર્વતનો અંદરનો વિસ્તાર $૩૨૭૨\frac{૮}{૧૧}$ યોજન છે. ૩૪૦

હવે સૌમનસવન પાસે બહારની પરિધિ કહે છે.

પંચ સણ એક્કારે, તેરસ ય હવંતિ જોયણસહસ્સા ।

છુચ્ચેકારસમાગા બાહિં ગિરિપરિરઓ હોઈ ॥૩૪૧॥

છાયા—પચ્ચશતાનિ એકાદશ (અધિકાનિ) ત્રયોદશ ચ ભવન્તિ યોજનસહસ્રાણિ ।

ષટ્ ચૈકાદશભાગા બહિર્ગિરિપરિરઓ ભવતિ ॥૩૪૧॥

અર્થ—બહારની પરિધિ તેર હજાર પાંચસો અગિયાર યોજન અને છ અગિયારીયા ભાગ થાય છે.

વિવેચન—સૌમનસવનમાં મેરુપર્વતની બહારની પરિધિ ૧૩૫૧૧ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન છે.

તે આ પ્રમાણે—

બહારનો વિષ્કંભ ૪૨૭૨ $\frac{૮}{૧૧}$ યોજન છે. આના યોજનરાશિ કરવા ૧૧ થી

ગુણી ૮ ઉમેરવા.

$$\begin{array}{r} ૪૨૭૨ \\ \times ૧૧ \\ \hline ૪૬૯૯૨ \\ + ૮ \\ \hline ૪૭૦૦૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૪૭૦૦૦ \\ \times ૪૭૦૦૦ \\ \hline ૨૨૦૬૦૦૦૦૦૦ \\ \times ૧૦ \\ \hline ૨૨૦૬૦૦૦૦૦૦૦ \end{array}$$

આનું વર્ગમૂલ કાઢતાં

$$\begin{array}{r} ૧) \\ \underline{૧} \\ ૨૪ \\ \underline{૪} \\ ૨૮૮ \\ \underline{૮} \\ ૨૯૬૬ \\ \underline{૬} \\ ૨૯૭૨૨ \\ \underline{૨} \\ ૨૯૭૨૪૭ \\ \underline{૭} \\ ૨૯૭૨૫૪ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧-૧-૧-૧-૧ \\ ૨૨૦૬૦૦૦૦૦૦૦(૧૪૮૬૨૭ \text{ પ્રતિભાગ} \\ \underline{૧} \\ ૧૨૦ \\ \underline{૬૬} \\ ૦૨૪૬૦ \\ \underline{૨૩૦૪} \\ ૧૮૬૦૦ \\ \underline{૧૭૭૬૬} \\ ૦૦૮૦૪૦૦ \\ \underline{૫૬૪૪૪} \\ ૨૦૬૫૬૦૦ \\ \underline{૨૦૮૦૭૨૬} \\ ૦૦૧૪૮૭૧ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૪૮૬૨૭ \text{ પ્રતિભાગના યોજન} \\ \text{કરવા ૧૧ થી ભાગવા.} \\ ૧૧) ૧૪૮૬૨૭(૧૩૫૧૧ \\ \underline{૧૧} \\ ૩૮ \\ \underline{૩૩} \\ ૫૬ \\ \underline{૫૫} \\ ૧૨ \\ \underline{૧૧} \\ ૧૭ \\ \underline{૧૧} \\ ૬ \end{array}$$

સૌમનસ વનમાં મેરુ પર્વતની બહારની પરિધિ ૧૩૫૧૧ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન થાય છે. ૩૪૧

હવે અંદરની પરિધિ કહે છે.

**જોયણસહસ્સદસગં, તિન્નેવ સયાણિ અડણપન્નાણિ ।
અંતો ગિરી પરિરઓ, એક્કારસમાગ તિન્નેવ ॥૩૪૨॥**

છાયા—યોજનસહસ્રદશકં ત્રીણ્યેવ શતાનિ એકોનપચ્ચાશદધિકાનિ ।

અન્તર્ગિરેઃ પરિરયા એકાદશમાગાસ્ત્રીણ્યેવ ॥૩૪૨॥

અર્થ—અંદરની પરિધિ દશ હજાર ત્રણસો આગણપચાસ યોજન અને ત્રણ અગીયારીઆ ભાગ છે.

વિવેચન—સૌમનસ વનમાં મેરુપર્વતની અંદરની પરિધિ $૧૦૩૪૯\frac{૩}{૧૧}$ યોજન પ્રમાણ છે. તે આ પ્રમાણે—

સૌમનસ વન પાસે મેરુપર્વતનો અંદરનો વિસ્તાર $૩૨૭૨\frac{૮}{૧૧}$ યોજન છે. તેની યોજનરાશિ કરવા ૧૧થી ગુણી ૮ ઉમેરવા.

$$\begin{array}{r} ૩૨૭૨ \\ \times ૧૧ \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૩૫૯૯૨ \\ + ૮ \\ \hline \end{array}$$

$$૩૬૦૦૦$$

વર્ગ કરી ૧૦થી ગુણવા.

૫૪

$$\begin{array}{r} ૩૬૦૦૦ \\ \times ૩૬૦૦૦ \\ \hline \end{array}$$

$$૧૨૯૬૦૦૦૦૦૦$$

$$\times ૧૦$$

$$૧૨૯૬૦૦૦૦૦૦૦ \text{ આનું વર્ગમૂલ કાઢવું.}$$

૧)	૧૨૬૬૦૦૦૦૦૦૦(૧૧૩૮૪૨	
૧	૧	૧૧૩૮૪૨ પ્રતિભાગના યોજન કરવા ૧૧થી ભાગવા.
૨૧	૦૨૬	
૧	૨૧	૧૧)૧૧૩૮૪૨(૧૦૩૪૬ યોજન
૨૨૩	૮૬૦	૧૧
૩	૬૬૬	૦૦૩૮
૨૨૬૮	૧૬૧૦૦	૩૩
૮	૧૮૧૪૪	૫૪
૨૨૭૬૪	૦૦૬૫૬૦૦	૪૪
૪	૬૧૦૫૬	૧૦૨
૨૨૭૬૮૨	૦૪૫૪૪૦૦	૬૬
૨	૪૫૫૩૬૪	૩
૨૨૭૬૮૪	૦૦૦૦૩૬	

સૌમનસ વનમાં મેરુપર્વતની અંદરની પરિધિ ૧૦૩૪૬ $\frac{૩}{૧૧}$ યોજન થાય છે. ૩૪૨

હવે સૌમનસ વનમાંની વિશેષતા કહે છે.

નંદણવણસરિસગમં, સોમણસં નવરિ નત્થિ કુડત્થ ।
 પુક્ખરિણીઓ સુમણા સોમણસા સોમણંસા ય ॥૩૪૩॥
 વાવી મળોરમાઽવિ ય, ઉત્તરકુરુતહ ય હોઽદેવકુરુ ।
 તત્તો ય વારિસેણા, સરસ્સઈ તહ વિસાલા ય ॥૩૪૪॥
 વાવી ય માંધમદ્દા, ઽમયસેણા રોહિણી ય બોધવ્વા ।
 મદ્દુત્તરા ય મદ્દા, સુમદ્દ મદ્દાવઈ ચેવ ॥૩૪૫॥

છાયા—નન્દનવનસદ્દશગમં સૌમનસં નવરં નાસ્તિ કૂટા અત્ર ।

પુણ્ડકરિણ્યઃ સુમના સૌમનસા સૌમનાંશા ચ ॥૩૪૩॥

વાપી મનોરમાઽપિ ચ ઉત્તરકુરુસ્તથા ચ ભવતિ દેવકુરુઃ ।

તતશ્ચ વારિષેણા સરસ્વતી તથા વિશાલા ચ ॥૩૪૪॥

વાપી ચ માઘભદ્રાઽભયસેના રોહિણી ચ બોધવ્યા ।

ભદ્રોત્તરા ચ ભદ્રા સુભદ્રા ભદ્રાવતી ચૈવ ॥૩૪૫॥

અર્થ—નંદનવન સમાન પ્રકારવાળું સૌમનસવન છે. પરંતુ અહીંયા ફૂટો નથી.

વાવડીઓ—સુમના, સૌમનસા, સૌમનાંશા અને મનોરમા વાવડી છે. વળી ઉત્તરકુરુ તથા દેવકુરુ છે. પછી વારિષેણા અને સરસ્વતી તથા વિશાલા, અને વાવડી માઘભદ્રા, અભયસેના, અને રોહિણી, ભદ્રોત્તરા, ભદ્રા, સુભદ્રા અને ભદ્રાવતી બાણવી.

વિવેચન—નંદનવન સમાન પ્રકારનું સૌમનસવન છે. એટલે જમ નંદનવનમાં ચારે દિશામાં મેરુ પર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર એકએક સિદ્ધાયતન, ચારે ખૂણામાં એક એક પ્રાસાદ, પ્રાસાદની ચારે દિશામાં એકએક વાવડી છે. તેમ અહીં પણ બધાનું માપ તે પ્રમાણે છે. તથા ઈશાન ખૂણા અને વાવવ્ય ખૂણાના પ્રાસાદ ઇશાનેન્દ્ર સંબંધીના, અગ્નિ ખૂણા અને નૈઋત્ય ખૂણાના પ્રાસાદ શકેન્દ્ર સંબંધી છે. તેજ પ્રમાણે અહીં સૌમનસ વનમાં બધું બાણવું. ફરક માત્ર એટલો છે કે નંદન વનમાં ૮ ફૂટો છે, તે અહીં સૌમનસ વનમાં ફૂટો નથી અને વાવડીઓ નામ જુદા છે. તે આ પ્રમાણે—

સૌમનસ વનમાં મેરુપર્વતથી ઈશાન ખૂણામાં જે ઈશાનેન્દ્ર સંબંધી પ્રાસાદ છે તે પ્રાસાદની પૂર્વ દિશા તરફની વાવડી સુમના, દક્ષિણ તરફની સૌમનસા, પશ્ચિમ તરફની સૌમનાંશા અને ઉત્તર તરફની મનોરમા નામની વાવડી છે.

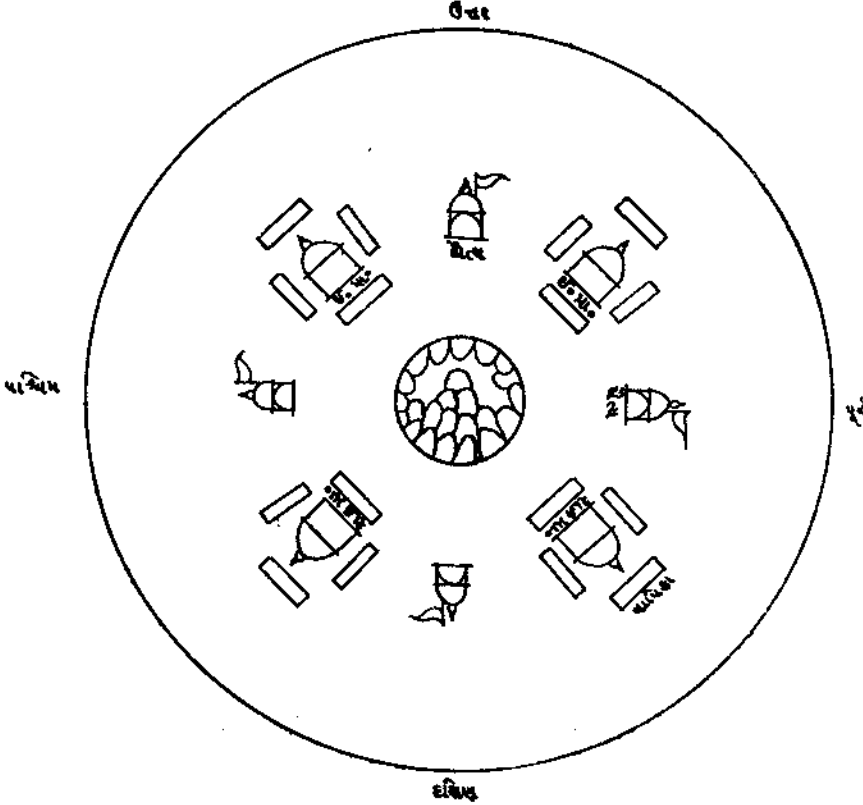
અગ્નિ ખૂણામાં શકેન્દ્ર સંબંધી જે પ્રાસાદ છે તેની પૂર્વ તરફ ઉત્તરકુરુ, દક્ષિણ તરફ દેવકુરુ, પશ્ચિમ તરફ વારિષેણા અને ઉત્તર તરફ સરસ્વતી નામની વાવડી છે.

નૈઋત્ય ખૂણામાં શકેન્દ્ર સંબંધી જે પ્રાસાદ છે તેની પૂર્વ તરફ વિશાલા, દક્ષિણ તરફ માઘભદ્રા, પશ્ચિમ તરફ અભયસેના અને ઉત્તર તરફ રોહિણી નામની વાવડી છે.

વાવવ્ય ખૂણામાં ઈશાનેન્દ્ર સંબંધી જે પ્રાસાદ છે તેની પૂર્વ તરફ ભદ્રોત્તરા, દક્ષિણ તરફ ભદ્રા, પશ્ચિમ તરફ સુભદ્રા અને ઉત્તર તરફ ભદ્રાવતી નામની વાવડી છે.

૩૪૩-૩૪૪-૩૪૫

મેરુ પર્વત ઉપર સૌમનસવન

હવે પાંડુકવનનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

**સોમણસાઓ તીસં, છચ્ચ સહસ્સે વિલગ્ગિઝ્ઞ ગિરિં ।
વિમલજલકુંડગહણં, હવઈ વણં પંડગં સિહરે ॥૩૪૬॥**

છાયા—સૌમનસાત્ ત્રિશત્ ષટ્ ચ સહસ્રાણિ વિલગ્ગ્ય ગિરિમ્ ।

વિમલજલકુંડગહનં ભવતિ વનં પંડકં સિહરે ॥૩૪૬॥

અર્થ—સૌમનસથી મેરુ ઉપર છત્રીસ હજાર યોજન ઉપર જતાં શિખર ઉપર નિર્ભળ જળવાળા કુંડોથી વ્યાપ્ત પાંડુક વન છે.

વિવેચન—સૌમનસ વનથી ૩૬૦૦૦ યોજન ઉપર જતાં મેરુ પર્વતનું શિખર આવે છે. તે શિખર ઉપર સ્થાને સ્થાને નિર્ભળ પાણીથી ભરપૂર કુંડો રહેલા છે.

પાંડુક વનમાં નિર્મળ જળથી ભરેલા કુંડો ઠામ ઠામ છે, તેમ સૌમનસ વન, નંદનવન તેમ ભદ્રશાલ વનમાં પણ ઠામ ઠામ નિર્મળ જળથી ભરેલા કુંડો જાણવા. અહીં 'વિમલજલકુંડમહાનં' વિશેષણ મૂક્યું છે અને બીજા વિશેષણ મૂક્યું નથી. તેથી બીજા વનમાં કુંડો નથી તેમ ન સમજવું. અર્થાત્ બધા વનમાં નિર્મળ પાણીથી ભરેલા કુંડો રહેલા છે. ૩૪૬

હવે પહોળાઈ અને પરિધિ કહે છે.

**ચત્તારિ જોયણસયા, ચઉણઝયા ચક્કવાલઓ રુદં ।
ઇગતીસ જોયણસયા, વાસઠી પરિઓ તસ્સ ॥૩૪૭॥**

છાયા—ચત્તારિ યોજનશતાનિ ચતુર્નવત્યધિકાનિ ચક્કવાલતો રુદમ્ ।

एकत्रिंशद् योजनशतानि द्वाषष्टिः परिस्यस्तस्य ॥૩૪૭॥

અર્થ—ચારસો ચોરાણું યોજન ચક્રવાલ-ગોળાકારે છે તેની પરિધિ એકત્રીસસો બાસઠ યોજન છે.

વિવચન—મેરુપર્વતના શિખર ઉપર પાંડુક વન ૪૯૪ યોજન ચક્રવાલ-ગોળાકારે ફરતું વિસ્તારવાળું રહેલું છે. તે આ પ્રમાણે—

સૌમનસ વનથી મેરુપર્વતમાં ૩૬૦૦૦ યોજન ઉપર જતાં પાંડુક નામનું વન છે.

મેરુપર્વતમાં રહેલી બે મેખલાની વિવક્ષા કર્યા સિવાય બધે એક એક યોજને ૧/૧૧ યોજન ભાગ નીચેથી ઉપર જતાં ઘટે છે. તેથી ત્રિશી પ્રમાણે ગણતાં ૧ યોજને ૧/૧૧ ઘટે તો ૩૬૦૦૦ યોજને કેટલા ઘટે ?

$$૧-૩૬૦૦૦ \frac{૧}{૧૧} = \frac{૩૬૦૦૦}{૧૧}$$

૧૧) ૩૬૦૦૦ (૩૨૭૨

૩૩

૩૦

૨૨

૮૦

૭૭

૩૦

૨૨

૦૮

૩૨૭૨ $\frac{૮}{૧૧}$ યોજન થતે.

હવે સૌમનસ વન પાસે બહારનો વિસ્તાર

૪૨૭૨ $\frac{૮}{૧૧}$ યોજન છે. તેમાંથી ૩૨૭૨ $\frac{૮}{૧૧}$ ઓછા કરવા.૪૨૭૨ $\frac{૮}{૧૧}$

૫—

૩૨૭૨ $\frac{૫}{૧૧}$

૧૦૦૦ યોજન ઉપરનો વિસ્તાર આવે.

મધ્ય ભાગમાં ૧૨ યોજનના વિસ્તારવાળી ચૂલિકા છે. તેને ફરતું પાંડુકવન રહેલું છે. એટલે ૧૦૦૦માં ૧૨ યોજન ઓછા કરતાં ૯૮૮ યોજન થયા, તેના અડધા કરતાં ૪૯૪ યોજન વિસ્તારવાળું પાંડુકવન છે.

પાંડુક વનની પરિધિ ૩૧૬૨ યોજનથી અધિક છે. તે આ પ્રમાણે ૧૦૦૦નો વર્ગ કરી ૧૦થી ગુણતા.

૧૦૦૦
× ૧૦૦૦

૧૦૦૦૦૦૦
× ૧૦

૧૦૦૦૦૦૦૦
આતુ વર્ગમૂલ કાઢતાં

૩ ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ (૩૧૬૨ યોજન
૩ ૯

૧૬ ૧૦૦
૧ ૬૧

૬૨૬ ૦૩૬૦૦
૬ ૩૭૫૬

૬૩૨૨ ૦૧૪૪૦૦
૨ ૧૨૬૪૪

૬૩૨૪ ૧૭૫૬

પાંડુક વનની પરિધિ ૩૧૬૨ યોજનથી અધિક જાણવી. ૩૪૭

હવે ચૂલિકાનું સ્વરૂપ કહે છે.

**દુગુણં જોયણવીસં, સમૂસિયા વિમલવેરુલિયરૂવા ।
મેરુગિરિસ્સુવરિતલે, જિણભવણવિભૂસિયા ચૂલા ॥૩૪૮॥**

છાયા—દ્વિગુણં યોજનવિંશતિ સમુચ્છિતા વિમલવૈરૂરૂપા ।

મેરુગિરેરુપરિતલે જિનભવનવિભૂષિતા ચૂલા ॥૩૪૮॥

અર્થ—મેરુપર્વતના ઉપરના ભાગે ડબલ વીસ (ચાલીસ) યોજન ઊંચી નિર્માણ વૈરૂરૂરૂપરતનમય જિનભવનથી ભૂષિત ચૂલિકા છે.

વિવેચન—મેરુપર્વતના શિખરના ભાગે વૈરૂરૂરૂપરતનમય ૪૦ યોજન ઊંચી ચૂલિકા છે. તે શ્રી જિનભવનથી શોભતી છે. તે આ પ્રમાણે—

ચૂલિકાનું ઉપરનું તળીયું—ભાગ ૪ યોજનના વિસ્તારવાળું છે. તેના મધ્યભાગમાં એક ગાઉ લાંબુ ૦૧ ગાઉ પહોળું અને ૧૪૪૦ ધનુષ ઊંચું અનેક મણિમય સ્થંભોની યુક્ત શ્રી જિનમંદિર છે, તેને પૂર્વ, દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં એક એક એમ ત્રણ દ્વાર છે. દ્વાર ૫૦૦ ધનુષ ઊંચા અને ૨૫૦ ધનુષ પહોળા છે.

જિનમંદિરના મધ્ય ભાગમાં વેદિકા છે. તેના ઉપર દેવછંદક છે અને તેમાં ૧૦૮ શ્રી જિનપ્રતિમાઓ ખિરાજમાન છે.

આ જ શાશ્વતપ્રતિમાજીઓ છે તેનાં દર્શન-વંદન માત્ર દેવ દેવીઓ કરે છે. કેમકે વિદ્યાચારણ કે જઘાચારણો ઊંચાઈમાં પાંડુક વન સુધી જ આવી શકે છે. તેથી આગળ વધવાની શક્તિ નહિ હોવાથી ચૂલિકા ઉપરના શ્રી જિનપ્રતિમાજીઓના દર્શન કરી શકતા નથી.

શ્રી વીર પરમાત્માને ઘોર ઉપસર્ગ કરનાર સંગમદેવને શુક્રેન્દ્રે કાઢી મૂક્યા બાદ સંગમદેવ પોતાની દેવી સાથે આ ચૂલિકા ઉપર રહેલો છે. બાકીનું આયુષ્ય અહીંજ પુરું કરશે. ૩૪૮

હવે ચૂલિકાનો વિસ્તાર અને પરિધિ કહે છે.

**મૂલે મજ્ઞે ઉવરિં, વારસ અટ્ટ ચરો ય વિક્કંભો ।
સત્તત્તીસા પળવીસ, વારસા અહિય પરિહી સે ॥૩૪૯॥**

છાયા—મૂલે મધ્યે ઉપરિ દ્વાદશ અષ્ટ ચત્વારિ ચ વિષ્કમ્ભઃ ।

સપ્તત્રિંશત્ પચ્ચવિંશતિ દ્વાદશઃ અધિકઃ પરિધિઃ તસ્ય ॥૩૪૯॥

અર્થ—ચૂલિકા મૂલમાં બાર યોજન, મધ્યે આઠ અને ઉપર ચાર યોજનના વિસ્તારવાળી છે. અને તેની પરિધિ સાડત્રીસ, પચીસ અને બાર યોજનથી અધિક છે.

વિવેચન—મેરુપર્વત ઉપર રહેલી આ ચૂલિકા મૂલમાં ૧૨ યોજન વિસ્તાર, મધ્યભાગમાં ૮ યોજન વિસ્તાર અને ઉપર ૪ યોજનના વિસ્તારવાળી છે. તેની પરિધિ મૂલમાં ૩૭ યોજનથી અધિક, મધ્ય ભાગમાં ૨૫ યોજનથી અધિક અને ઉપરના ભાગે ૧૨ યોજનથી અધિક છે. ૩૪૯

હવે ચૂલિકાનો ઉપરથી નીચે આવતાં વિસ્તાર બાણવાની રીત કહે છે.

**જચ્છિચ્છસિ વિક્ષંભં, ચૂલિયસિહરાહિ ઉવદ્દત્તાણ ।
તં પંચહિ પવિમત્તં, ચઉહિં જુયં જાણ વિક્ષંભં ॥૩૫૦॥**

છાયા—પત્રેચ્છસિ વિષ્કમ્ભં ચૂલિકાશિખરાત્ અવપત્ય ।

તત્ પચ્ચમ્ભિઃ પ્રવિમત્તં ચતુર્ભિર્યુક્તં જાનીહિ વિષ્કમ્ભમ્ ॥૩૫૦॥

અર્થ—ચૂલિકાના શિખરથી નીચે આવતાં જ્યાંનો વિસ્તાર બાણવાની ઇચ્છા હોય તેને પાંચથી ભાગી ચાર ઉમેરવાથી વિસ્તાર બાણવો.

વિવેચન—ચૂલિકાના શિખરથી ઐટલે સૌથી ઉપરના ભાગથી નીચે ઉતરતાં જટલાં યોજને નીચે આવતા જ્યાંનો વિસ્તાર બાણવાની ઇચ્છા હોય ત્યાં જટલાં યોજન નીચે આવ્યા હોય તેને ૫ થી ભાગવા, પછી જે આવે તેમાં ૪ ઉમેરવા. જે આવે તે ત્યાંનો વિસ્તાર બાણવો.

દા. ત. ઉપરથી ૨૦ યોજન નીચે આવીએ ત્યાં ચૂલિકાનો જટલો વિસ્તાર હોય તે બાણવો છે. તો ૨૦ ને ૫ થી ભાગવા.

૫) ૨૦(૪ ૪ વધ્યા તેમાં ૪ ઉમેરતાં ૪+૪=૮ યોજન

૨૦
—
૦૦

ચૂલિકાથી ૨૦ યોજન નીચે ૮ યોજનનો વિસ્તાર બાણવો. ૩૫૦

નીચેથી ઉપર જતાં પહોળાઈ જણવાની રીત કહે છે.

**જત્થિચ્છસિવિક્ષંભં, ચૂલિયમૂલાઽ ઉપ્પદ્ધતાણં ।
તં પળવિમત્તમૂલિહા. સોહિયં જાણ વિક્ષંભં ॥૩૫૧॥**

છાયા—યત્રેચ્છસિ વિક્ષમ્ભં ચૂલિકામૂલાદુત્પત્ય ।

તત્ પઞ્ચવિમત્તં મૂલાત્ શોધિતં જાનીહિ વિક્ષમ્ભમ્ ॥૩૫૧॥

અર્થ—ચૂલિકાના મૂલથી ઉપર જતાં જ્યાંનો વિસ્તાર જણવાની ઈચ્છા હોય તેને પાંચથી ભાગી, મૂલમાંથી બાદ કરવા. તે સાંનો વિસ્તાર જણવો.

વિવેચન—ચૂલિકાના મૂલથી ઉપર જતાં જટલા યોજન ઉપર ગયા સાંનો વિસ્તાર જણવાની ઈચ્છા હોય તો ચઢ્યા તેટલા યોજનને ૫ થી ભાગવા અને ભાગતા જ આવે તે મૂલ વિસ્તારમાંથી બાદ કરવા. જ આવે તે, તે સ્થાનની ચૂલિકાનો વિસ્તાર જણવો.

દા. ત. મૂલથી ૨૦ યોજન ઉપર જટલો વિસ્તાર હશે તે જણવો છે. તો

૫) ૨૦(૪

૨૦

૪ આવ્યા તે મૂલનો વિસ્તાર ૧૨માંથી બાદ કરવા.

૦૦

૧૨

યોજન

૫—

૪

જટલે મૂલથી ૨૦ યોજન ઉપર ચૂલિકાનો વિસ્તાર ૮ યોજન

૮ યોજન જણવો. આ પ્રમાણે બધે સમજી લેવું. ૩૫૧

હવે પાંડુક વનમાં સિદ્ધાયતનનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

**સિદ્ધાયયણા વાવી, પાસાયા ચૂલિયાઈ અટ્ટદિસિં ।
જહ સોમણસે નવરં, ઇમાણિ પોક્કરિણિનામાઈ ॥૩૫૨॥**

છાયા—સિદ્ધાયતનાનિ વાપીપ્રાસાદાશ્ચ ચૂલિકાયા અણસુ દિક્ષુ ।

યથાસૌમનસે નવરમિમાણિ પુષ્કરિણીનામાણિ ॥૩૫૨॥

અર્થ—જમ સૌમનસમાં આઠ દિશામાં સિદ્ધાયતન, વાવડી, પ્રાસાદ છે, તે પ્રમાણે ચૂલિકાની આઠ દિશામાં જણવા. પુષ્કરિણીના નામો આ પ્રમાણે છે.

૫૫

વિવેચન—જ પ્રમાણે સૌમનસ વનમાં મેરુ પર્વતથી ૫૦ યોજન દૂર ચારે દિશામાં એક એક સિદ્ધાયતન અને ચાર ખૂણામાં એક એક પ્રાસાદ. દરેક પ્રાસાદની ચારે દિશામાં એક એક વાવડી છે, તેજ પ્રમાણે અહીંયા પાંડુક વનમાં ચૂલિકાથી ૫૦ યોજન દૂર પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં એક એક સિદ્ધાયતન છે. ચાર ખૂણામાં એક એક પ્રાસાદ છે અને એક એક પ્રાસાદની ચારે દિશામાં પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં એક એક વાવડી છે.

સિદ્ધાયતનો ૫૦ યોજન લાંબા, ૨૫ યોજન પહોળા, ૩૬ યોજન ઉંચા છે.

પ્રાસાદો ૫૦૦ ,, ઉંચા, ૨૫૦ ,, લાંબા અને પહોળા છે.

ઘશાન ખૂણામાં અને વાયવ્ય ખૂણામાં રહેલ બે પ્રાસાદ ઈશાનેન્દ્ર સંબંધી અને અશ્વિ ખૂણામાં અને નૈઋત્ય ખૂણામાં રહેલ બે પ્રાસાદ શક્રેન્દ્ર સંબંધી અહીં પણ જાણવા.

વાવડીઓના નામ આ પ્રમાણે છે. ૩૫૩

પુંડા પુંડપ્પમવા, સુરત્ત તહ રત્તગાવર્દ ચેવ ।

સ્ત્રીરસા ઇક્ષુરસા, અમયરસા વારુણી ચેવ ॥૩૫૩॥

સંખુત્તરા ય સંસ્વા, સંસ્વાવર્ત્તા બલાહગા ય તહા ।

પુષ્પોત્તર પુષ્પવર્દ, સુપુષ્પ તહ પુષ્પમાલિણિયા ॥૩૫૪॥

છાયા—પુંડા પુંડપ્રમવા સુરક્તા તથા રક્તાવતી ચેવ ।

સ્ત્રીરસા ઇક્ષુરસા અમૃતરસા વારુણી ચેવ ॥૩૫૪॥

શંખોત્તરા ચ શંખા શંખાવર્ત્તા બલાહકા ચ તથા ।

પુષ્પોત્તરા પુષ્પવતી સુપુષ્પ તથા પુષ્પમાલિની ॥૩૫૫॥

અર્થ—પુંડા, પુંડપ્રમવા, સુરક્તા અને રક્તાવતી, તથા સ્ત્રીરસા, ઇક્ષુરસા, અમૃતરસા, અને વારુણી, તથા શંખોત્તરા, શંખા, શંખાવર્ત્તા અને બલાહકા, તથા પુષ્પોત્તરા, પુષ્પવતી, સુપુષ્પા અને પુષ્પમાલિની.

વિવેચન—પાંડુક વનમાં ચૂલિકાથી ઘશાન દેવલોકના અધિપતિ ઈશાનેન્દ્ર સંબંધી જ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે તેની પૂર્વ દિશામાં રહેલ વાવડીનું નામ પુંડા, દક્ષિણ દિશામાં પુંડપ્રમવા, પશ્ચિમ દિશામાં સુરક્તા અને ઉત્તરમાં રક્તાવતી નામની વાવડી છે.

ચૂલિકાથી અશ્વિ ખૂણામાં શક્રેન્દ્ર સંબંધી જ શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે તેની પૂર્વ દિશામાં

ક્ષીરરસા, દક્ષિણ દિશામાં ઇશુરસા, પશ્ચિમ દિશામાં અમૃતરસા અને ઉત્તરમાં વારુણી નામની વાવડી છે.

ચૂલિકાથી નૈઋત્ય ખૂણામાં શકેન્દ્ર સંબંધી જે શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે, તેની પૂર્વ દિશામાં શંખોત્તરા, દક્ષિણ દિશામાં શંખા, પશ્ચિમ દિશામાં શંખાવર્તા અને ઉત્તરમાં બલાહકા નામની વાવડી છે.

ચૂલિકાથી વાયવ્ય ખૂણામાં ઈશાનેન્દ્ર સંબંધી જે શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ છે તેની પૂર્વ દિશામાં પુષ્પોત્તરા, દક્ષિણ દિશામાં પુષ્પવતી, પશ્ચિમ દિશામાં સુપુષ્પા અને ઉત્તર દિશામાં પુષ્પમાલિની નામની વાવડી છે. ૩૫૩-૩૫૪

હવે પાંડુકકમ્બલા શિલા વગેરેનું સ્વરૂપ કહે છે.

પંડગવણમ્મિ ચરો, સિલાસુ ચરુસુ વિ દિસાસુ ચુલાણ ।

ચરુજોયણૂસિયાઓ, સવ્વજ્જુણકંચણમયાઓ ॥૩૫૫॥

પંચસયાયામાઓ, મજ્ઞે દીહત્તણદ્ધરૂંદાઓ ।

ચંદ્રસંઠિયાઓ. કુમુઓયરહારગોરાઓ ॥૩૫૬॥

છાયા—પણ્ડકવને ચત્તસશિલા ચતુર્ણુ અપિ દિક્ષુ ચૂલાયાઃ ।

ચતુર્યોજનોચ્છિન્ના સર્વાર્જુનકચ્ચનમય્યઃ ॥૩૫૫॥

પચ્ચશતાયામા મધ્યે દીર્ઘચ્ચાર્ધરૂંદાઃ ।

ચંદ્રાર્ધસંસ્થિતાઃ કુમુદોદરહારગૌરાઃ ॥૩૫૬॥

અર્થ—પાંડુક વનમાં ચૂલિકાથી ચારે દિશામાં ચાર યોજન ઉંચી, પાંચસો યોજન લાંબી, મધ્યે દીર્ઘ અર્ધગોળાકારે, અર્ધચંદ્રના આકારવાળી, સફેદ કમળ અને મોતીના હારસમી ઉજ્જવળ ચાર શિલાઓ છે.

વિવેચન—પાંડુક વનમાં ચૂલિકાની ચારે દિશામાં પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં એક એક એમ ચાર અભિષેક શિલાઓ છે.

આ શિલા ૪ યોજન ઉંચી-ઝડી, ૫૦૦ યોજન લાંબી, ૨૫૦ યોજન પહોળી છે. સર્વ અર્જુન-સુવર્ણમય એટલે^૧ સફેદ સુવર્ણમય છે એકદમ સફેદ વર્ણની છે.

૧-કેટલાક ગ્રંથમાં આ ચારે શિલાઓ ચાર વર્ણની કહેલી છે. પૂર્વ દિશામાં અર્જુન સુવર્ણ-સર્વથા શ્વેત વર્ણની, દક્ષિણ દિશામાં અર્જુન સુવર્ણ-કંઈક પાણીના જેવી શ્વેત વર્ણની, પશ્ચિમ દિશામાં તપનીય સુવર્ણમય-શાલવર્ણની અને ઉત્તર દિશામાં રક્તસુવર્ણ વર્ણની-એટલે એ રક્તવર્ણની ને એ સફેદવર્ણની છે.

પૂર્વ દિશામાં અને પશ્ચિમ દિશામાં રહેલી બે શિલા દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબી અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળી છે. જ્યારે દક્ષિણ દિશામાં અને ઉત્તર દિશામાં રહેલી બે શિલા પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી અને દક્ષિણ-ઉત્તર પહોળી છે.

આ શિલાઓ અર્ધચંદ્ર આકારની હોવાથી દરેક શિલાનો વક્રભાગ—અર્ધ-ગોળાકારનો ભાગ ચૂલિકા તરફ અને સીધો ભાગ પોતપોતાના ક્ષેત્ર તરફ બહારની દિશામાં રહેલો છે.

શિલાને ચારે દિશામાં ચાર તોરણ શિલા ઉપર ચઢવાના દ્વાર સરખા ભાગ છે, તોરણને ત્રણ ત્રણ પગથિયા છે.

આ શિલાઓ અર્ધચંદ્રાકારે હોવાથી તેનો મધ્ય ભાગજ ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળો છે. સાર પછી બન્ને તરફ ઘટતી ઘટતી છેડા પાસે પાતળી છે.

ચારે શિલાઓ ધનુષ આકારે પણ ગણાય છે. તેથી ધનુઃપૃષ્ઠ-કામઠીનો ભાગ ચૂલિકા તરફ અને જીવા-દોરીનો ભાગ ક્ષેત્રો તરફ હોય છે અને મધ્ય ભાગ ધનુ ૨૫૦ યોજન છે. ૩૫૫-૩૫૬

હવે શિલાના નામ કહે છે.

एगत्थ पंडुकंबल-सिल त्ति अइपंडुकंबला बीया ।

रक्तातिरक्तकंबल-सिलाण जुयलं च रम्मयलं ॥૩૫૭॥

છાયા—एकत्र पाण्डुकम्बलाशिला इत्ति अतिपाण्डुकम्बला द्वितीया ।

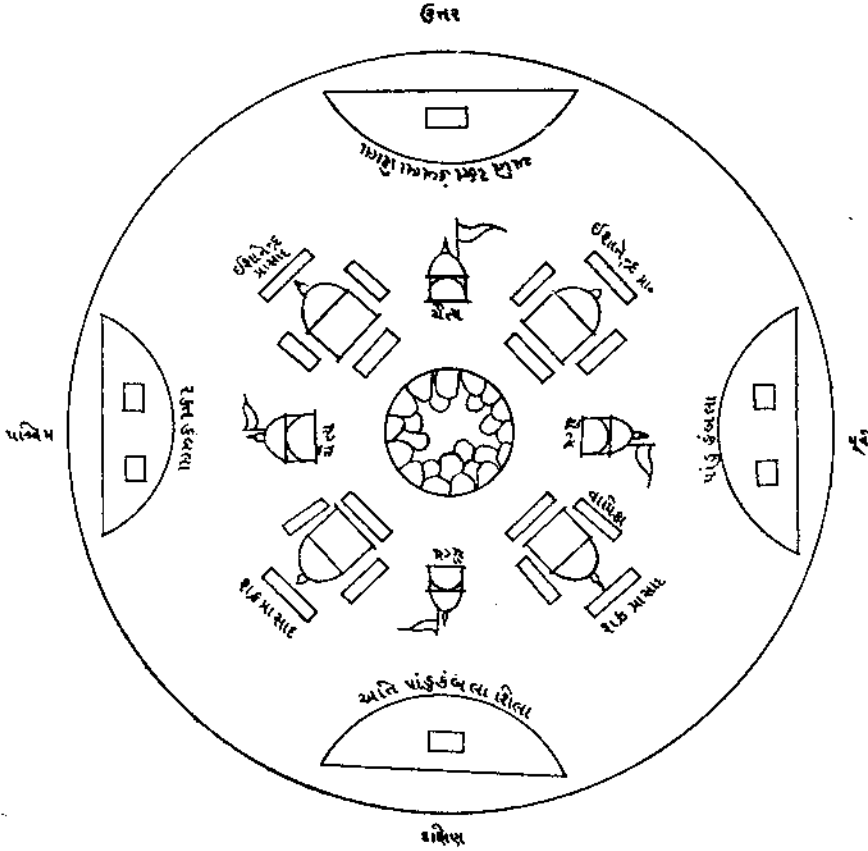
रक्तातिरक्तकम्बलाशिलयोर्जुगलं च रम्मयतलम् ॥૩૫૭॥

અર્થ—એક બાબુ પાંડુકંબલા શિલા છે, બીજી અતિપાંડુકંબલા, રક્તકંબલા અને અતિરક્તકંબલા શિલાનું યુગલ છે અને મનોહર તળિયાવાળી છે.

વિવેચન—આ ચારે શિલાઓમાં ચૂલિકાથી પૂર્વ દિશામાં રહેલી એક શિલા પાંડુકંબલા નામની છે, બીજી દક્ષિણ દિશામાં રહેલી શિલા અતિપાંડુકંબલા નામની છે. પશ્ચિમ દિશામાં રહેલી શિલા રક્તકંબલા નામની છે અને ઉત્તર દિશામાં રહેલી અતિરક્તકંબલા નામની છે.

આ ચારે શિલાઓ મનોહર તળિયાવાળી હોવાથી તેના ઉપર ઘણા મહર્દિક વાનવ્યંતર દેવો, વૈમાનિક દેવો અને બીજા ઘણા દેવો આવીને સુખપૂર્વક આનંદ કરે છે. ૩૫૭

મેરુ પર્વત ઉપર પાંડુકવન

આ શિલાના મધ્ય ભાગમાં શ્રી તીર્થંકરોને યોગ્ય અભિષેક સિંહાસનો છે, તેનું સ્વરૂપ કહે છે.

પુન્નાવરાસુ દો દો, સિલાસુ સિંહાસણાઈ રમ્માઈં ।

જમ્માઈ ઉત્તરાણ, સિલાઈ ઇક્કિકયં મણિયં ॥૩૫૮॥

છાયા—પૂર્વાપરયો દ્વે દ્વે શિલયોઃ સિંહાસને રમ્યે ।

યામ્યાયાં ઉત્તરસ્યાં શિલાયાં એકૈકં મણિતમ્ ॥૨૫૮॥

અર્થ—પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાની શિલા ઉપર બે બે, દક્ષિણ દિશાની અને ઉત્તર દિશાની શિલા ઉપર એક એક મનોહર સિંહાસન કહ્યા છે.

વિવેચન—પૂર્વ અને પશ્ચિમની એટલે ચૂલિકાની પૂર્વ દિશામાં રહેલી શિલા ઉપર અને પશ્ચિમ દિશામાં રહેલી શિલા ઉપર બે બે સિંહાસનો રહેલા છે. જ્યારે

દક્ષિણ દિશામાં રહેલી શિલા ઉપર અને ઉત્તર દિશામાં રહેલી શિલા ઉપર એક એક સિંહાસન રહેલું છે. આ બધાં સિંહાસનો અત્યંત મનોહર છે. એમ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતો અને શ્રી ગણેશ ભગવંતોએ ઠહેલ છે.

આ છએ સિંહાસનો સર્વસ્તનમય ૫૦૦ ધનુષ લાંબા, ૨૫૦ ધનુષ પહોળા અને ૪ ધનુષ ઉંચા છે. ૩૫૮

**સીયાસીઓયાણં, ઉમઓકુલુબ્ભવા જિણવરિંદા ।
પંડુસિલસ્તકંબલ-સિલાસુ સિંહાસણવરેસુ ॥૩૫૯॥
અદ્વપંડુકંબલા, અદ્વરત્તાય બાલભાવમ્મિ ।
મરહેરવયજિણિંદા, અભિસિચ્ચંતે સુરિંદેહિ ॥૩૬૦॥**

છાયા—શીતાશીતોદયોરુમયકૂલોદ્ભવા જિનવરેન્દ્રાઃ ।

પાણ્ડુશિલારક્તકમ્બલાશિલયોઃ સિંહાસનવરેષુ ॥૩૫૯॥

અતિપાણ્ડુકમ્બલાયાં અતિરક્તાયાં ચ બાલભાવે ।

મરતૈરાવતજિનેન્દ્રાઃ અભિષિચ્ચન્તે સુરેન્દ્રૈઃ ॥૩૬૦॥

અર્થ—શીતા અને શીતોદા નદીના બન્ને કિનારા ઉપર ઉત્પન્ન થયેલા જિનવરે પાંડુકમ્બલા અને રક્તકમ્બલા શિલા ઉપરના સિંહાસન ઉપર અને ભરતક્ષેત્રના અતિ-પાંડુકમ્બલા ઉપર તથા ઐરવત ક્ષેત્રના જિનેન્દ્રો અતિરક્તકમ્બલા શિલા ઉપરના સિંહાસન ઉપર આદ્યવયમાં ઇન્દ્રો વડે અભિષેક કરાય છે.

વિવેચન—શીતા મહાનદીના તથા શીતોદા મહાનદીના બન્ને કિનારા ઉપર ઉત્પન્ન થયેલા જિનેશ્વરોને આદ્યવયમાં પાંડુકમ્બલા શિલા ઉપરના સિંહાસનો ઉપર અને રક્તકમ્બલા શિલા ઉપરના સિંહાસનો ઉપર ઇન્દ્રો અભિષેક કરે છે, જ્યારે ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલા જિનેશ્વરો અતિપાંડુકમ્બલા શિલા ઉપરના સિંહાસન ઉપર અને ઐરવતક્ષેત્રમાં જન્મેલા જિનેશ્વરો અતિરક્તકમ્બલા શિલા ઉપરના સિંહાસન ઉપર ઇન્દ્રો અભિષેક કરે છે.

એટલે ચૂલિકાની પૂર્વ દિશામાં રહેલ પાંડુકમ્બલા શિલા ઉપર બે તીર્થંકરોના અભિષેક માટેના બે સિંહાસનો છે. તે આ પ્રમાણે—એક દક્ષિણ તરફ અને બીજું ઉત્તર તરફ. તેમાં શીતા મહાનદીના દક્ષિણ તરફના કાંઠા ઉપરની મંગલાવતી આદિ

આઠ વિજયોમાંની કોઈ પણ વિજયમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને બાલ્યવયમાં જન્મ થતાં પાંડુકમ્બલા શિલા ઉપરના દક્ષિણ તરફના સિંહાસન ઉપર લાવીને ઈન્દ્રો અભિષેક કરે છે, શીતા મહાનદીના ઉત્તર તરફના કાંઠા ઉપરની કચ્છાદિ આઠ વિજયોમાંની કોઈ પણ વિજયમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને બાલ્યવયમાં જન્મ થતાં પાંડુકમ્બલા શિલા ઉપરના ઉત્તર તરફના સિંહાસન ઉપર લાવીને ઈન્દ્રો અભિષેક કરે છે.

આજ પ્રમાણે ચૂલિકાની પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ રક્તકમ્બલા શિલા ઉપર પણ બે સિંહાસનો છે. એક દક્ષિણ તરફ અને બીજું ઉત્તર તરફ. તેમાં શીતોદા મહાનદીના દક્ષિણ કાંઠા ઉપર રહેલી પદ્માદિ આઠ વિજયોમાંની કોઈપણ વિજયમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને બાલ્યવયમાં-જન્મ થતાં રક્તકમ્બલા શિલા ઉપરના દક્ષિણ તરફના સિંહાસન ઉપર લાવીને ઈન્દ્રો અભિષેક કરે છે, શીતોદા મહાનદીના ઉત્તર કાંઠા ઉપર રહેલી ગંધીલાવતી આદિ આઠ વિજયોમાંની કોઈ પણ વિજયમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને બાલ્યવયમાં-જન્મ થતાં રક્તકમ્બલા શિલા ઉપરના ઉત્તર બાજુના સિંહાસન ઉપર લાવીને ઈન્દ્રો અભિષેક કરે છે.

પૂર્વ દિશામાં શીતા મહાનદીના દક્ષિણ કાંઠે રહેલી વિજયોમાંની વિજયમાં શ્રી તીર્થંકરનો જન્મ થાય તે જ વખતે ઉત્તર કાંઠે રહેલી વિજયમાં અને પશ્ચિમ દિશામાં શીતોદા મહાનદીના દક્ષિણ કાંઠે રહેલી વિજયમાં તથા ઉત્તર કાંઠે રહેલી વિજયમાં એમ કુલ ૪ શ્રી જિનેશ્વરોનો એક સાથે એક જ ટાઢમે જન્મ થાય છે. અને દિક્કુમારીઓનું સૂતિકાર્ય પૂર્ણ થયે સુધર્મેન્દ્ર ચારે વિજયોમાં જઈ દરેક વિજય-માંથી પોતાના પાંચ-પાંચ રૂપો વિકુર્વીને તે તે દિશાની શિલા ઉપર તે તે દિશાના સિંહાસન ઉપર ચારેય શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને લાવે છે. એક સાથે ૪ તીર્થંકરોનો જન્માભિષેક મહોત્સવ ઈન્દ્રો ઉજવે છે.

જમ જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એક સાથે ૪ વિજયોમાં શ્રી તીર્થંકરોનો જન્મ થાય છે, તેમ તેજ વખતે વાતશ્રી ખંડના બે મહાવિદેહની ૪-૪ વિજયોમાં અને પુષ્કરાર્ધ દ્વીપના બે મહાવિદેહની ૪-૪ વિજયોમાં પણ ૪-૪ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોનો જન્મ થાય છે. એટલે કુલ $4+4+4=12$ તીર્થંકરોનો એક સાથે જન્મ થાય છે અને એક સાથે પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં રહેલ મેરુ પર્વત ઉપર પાંડુક વનની શિલા ઉપરના સિંહાસનો ઉપર ઈન્દ્રો જન્માભિષેક કરે છે.

प्रथम जंणुकोप अधिकारना मेरु पर्वत सुधीना वर्णन सुधीना
बृहत्क्षेत्र समाप्तो पहेलो भाग समाप्त.

આવરણ • દીપક પ્રિન્ટરી • અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧